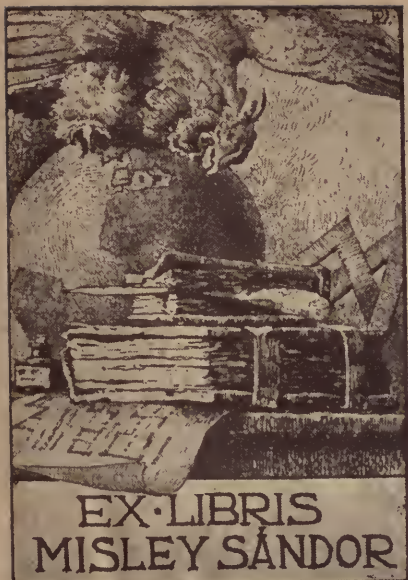




3 1761 05912275 4



Presented to the  
LIBRARY of the  
UNIVERSITY OF TORONTO

by

HUNGARIAN RESEARCH  
INSTITUTE OF CANADA

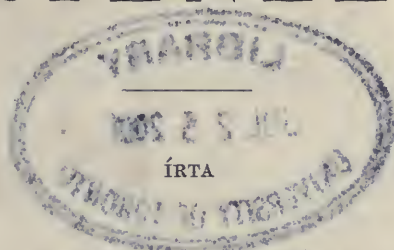


*A Gift of the Hungarian  
Research Institute of Canada,  
a Research Ancillary of the  
University of Toronto  
Toronto, May 2001*





MAGYARORSZÁG  
TÖRTÉNELME.



HORVÁTH MIHÁLY.

~ ~ ~ ~ ~

AZ ÚJ DOLGOZAT MÁSODIK, BŐVÍTETT KIADÁSA.

~ ~ ~ ~ ~

NYOLCZADIK KÖTET.

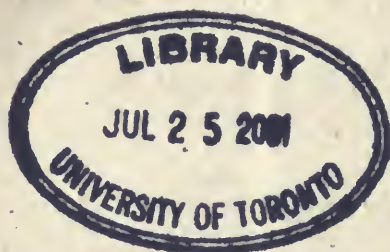


— ❧ —

BUDAPEST.

KIADJA A „FRANKLIN-TÁRSULAT”  
MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1873.



*Budapest. Franklin-Társulat nyomdája.*

# T A R T A L O M.

## HUSZONKETTEDIK KÖNYV.

### A nemzeti s alkotmányos visszahatás 1790—1795.

#### ELSŐ FEJEZET.

Az alkotmány helyreállítása II Leopold kormánya alatt 1790—1792.

I. Józsefnek újításokat eltörlő, január 28-kai rendelete a háborgó kedélyeket már nem képes mindjárt lecsöndesíteni. A megyék feliratai a kormányshoz, az országgyűlés azonnali egybehívását követelik. Több megye, Pest példájára, kijelenti, hogy József kormánya a trónörökösödés folyamát megszakasztotta, s a nemzet és fejedelmi háza közt új szerződés kötendő. A politikai visszahatás mellett égyenlő hévvel ébred fel a nemzeti-ségi visszahatás is a németiség ellen; mindenki buzog a honi nyelv és viselet mellett. Az irodalom is ébred; a folyóiratok szaporodnak, nyelvmívelő társulatok alakulnak. De felébred egyszersmind az elébb jogaiban s kiváltságaiban fenyegetett nemesség visszahatása is a demokratiai eszmék ellen. E korban három párt létezik a hazában: demokratiai, mely számra csekély; a mérsékelt, és a tulzó arisztokratiai; amaz a főnemesekből s papságból, emez az alnemességéből áll. A megyékben e tulzó párt kerekedik felül, s még a parasztok felszabadulását is ellenzi. Ezen tulzó arisztokratiai törekvés azonban az alsó néposztályokban erős visszahatást szít fel. Több röpirat hintetik szét a nemesség ellen; a parasztok több helyt nyugtalankodni kezdenek; a városok is mozognak. E forrongás közben érkezik Bécsbe Leopold. Ennek jelleme. Nehéz körülményei kormánya kezdetén. Első leiratával, mivel abban József újításait, bár visszavonta, de nem kárhoztatta, a megyék kevéssé elé-

gültek. Leopold elhatározza magát, hogy kiviharzani engedi a szenvedélyeket. Az országgyűlést, a nemzet kívánata szerint, Budára hirdeti ki.

II. Az országgyűlés igen népes; a nőknek is engedély adatik a karzaton megjeleniök. Benyovszky indítványa, hogy Zichy országbíró és Ürményi személynök a két tábla elnökeinek el ne ismertessenek, mellőztetik. A rendek esküvel kötelezik magukat, hogy semmi hivatalt s kitüntetést a gyűlés folytatában el nem fogadnak, s ezen eskü letételére a főrendeket is reászorítják. Végzések a napló és tanácskozás nyelvét illetőleg. A háztartás egyéb részletei; a kerületi és országos ülések rendszere a káptalani és városi követek befolyását igen megesőkcenti, ennek okai a városokra nézve. A tanácskozások a kir. hitlevél feletti vitákkal kezdetnek meg. A többség törekvése a királyi hatalom korlátozására s a nemzeti függetlenség és alkotmányosság helyreállítására. E végett koronázat előtti törv. czikelyeket is akarnak alkotni. A király eszélyes magatartása az országgyűlés irányában. E semleges viselete mellett oda törekszik, hogy birodalma külbékéjét helyreállítsa. E végett, bár a török háború szerencsével foly, kijelenti, hogy a töröknek kész visszaadni a tett foglalásokat; Reichenbachban a poroszszal egységre, s utóbb a franczia forradalom tekintetéből még szorosabb barátságba lép, a törökhöz követet küld a békealku megkezdésére. A külviszonyokban pedig mind jobbra fordulván ügyei, az országgyűlés irányában is erélyesebben kezd fellépni. Kijelenteti a rendeknek, hogy az alkotmányt megtartja, de a királyi hatalmat korlátoztatni nem engedi; megütközését nyilvánítja, hogy eddig meg nem hívatott. A rendek közt gr. Festetics ezredes és Laczkovics százados a miatt történt megfenyítése, hogy az országgyűléshez folyamodtak, aggodalmat ébreszt. A sérelem orvoslását sürgetik. Ezután a király is szokott módon meghívatik, s a hitlevélt illető módosítások is befejeztetnek. De Leopold kijelenti, hogy Mária Terézia, vagy Károly hitlevelén kívül mást nem fogad el, bár nem ellenzi, hogy a rendek kívánatai törvénybe ígattassanak. A rendek tehát Károly okmányát bővítik egynémivel, s e módosítást fel is küldik. De Leopold, nehogy a trónörökösödés folytonosságának megszakadását elismerni látszassék, ezt sem fogadja el, több kívánatra nézve azonban előleg is megegyezik, hogy azok törvénybe foglaltassanak. A koronázatot nov. 15-re Pozsonyba tűzi ki. A rendek nem örömet állnak ugyan el az új hitlevéltől, némi körülmények miatt azonban, melyek a hazában kifejlettek, megnyugszanak a királyi válaszbán. Az országgyűlés Pozsonyba tétetik át.

III. A rendeket ezen engedékenységre leginkább két körülmény: a nemnemes osztályok és a szerbek mozgalmi indították. A nemnemesek értesülvén, mely szükkeblü szellem uralkodik a rendek közt a nemesi kiváltságokra nézve, egy röpiratban erőteljesen, sőt fenyegetőleg lépnek fel a rendek ellenében. Hasonlókép számos városok polgárai, látván hogy jogaik a városi jobbára nemes, követektől nem védetnek, egyenesen a királyhoz folyamodnak.



védelemért; sőt még alkotmányos jogaikról is lemondani készek, pusztán királyi kegyelem közbejöttét kérik. Még nagyobb hatást gyakorolnak a rendekre a szerbek mozgalmái. A szerbek közjogi állása 1690 óta, s törekvéseik a külön nemzeti igazgatásra. Putnik metropolita lépései elébb az országgyűlési szavazati jog megnyerésére, utóbb egy nemzeti congressus kihirdetésére. Ez szept. 1-jén Temesvárott megnyitattik. A congressus némely tagjainak hazafiatlan, magyarelles szelleme. A congressus kérelme egy külön territóriumra nézve, Tököli Száva bölcs tanácsai ellenére. A király válasza a kérelemre.

IV. A koronázó országgyűlés megnyitása. A nagy fontosságú kir. előadások. Leopold főherczeg nádorrá választatik. A király beszéde annak felasketésekor. A koronázás. Leopold-bucsúbeszéde. Ezután még négy hónapig foly az országgyűlés. A rendek átlátván, hogy a teendő nagy reformok előleg komolyan tanulmányozandók, azok kidolgozását országos bizottmányoknak adják feladatul, jelenleg csak a legsürgetősebbekről alkotván törvényeket. Ezek négy pontra oszthatók: a) az ország függetlenségének s alkotmányos kormányzatának biztosítására vonatkozók. A kormány felelőssége iránt Budán készült törvényjavaslat nem megy keresztül; mindazáltal a nemzeti függetlenség és alkotmányos kormányzat több fontos törvény által biztosittatik. b) A szabadelvű vallási törvény keletkeztének története. c) A halaszthatlan reformok s a többi néposztályok megnyugtatása tárgyában alkotott törvények közül kiemelendő a hazai nyelv tisztí divatára vonatkozó, mi azonban több tekintetből ki nem elégtő. A magyar társaság ügye is országos bizottmány kidolgozására halasztatik. Színház-ügy. d) A jobbágyok állapotának javítására vonatkozó reformok. A városok ügye, szintűgy mint az ország- és megyegyűlések rendezésének kérdése az illető országos választmány kidolgozására bíztatik, de Temesvár, Szabadka, Pozsega és Károlyváros egyelőre is a szab. kir. városok közé vétetnek fel. A hivatalképesség elve, bizonyos fokig a nem-nemesekre is kiterjesztetik. A kilencz országos bizottmány a reformok kidolgozására kineveztetik. A törv. czikkelyek szerkesztésénél nagy összeütközés támad a rendek s a kancellária között a hitlevelet, az erdélyi kancelláriának a magyartól különválasztását s a szerbek ügyét illetőleg, kiknek számára a kormány épen e napokban nevezte ki az illyr kancellariát. A szerbeket illető törvényjavaslat. Jezerniczky beszéde. Felirat a szerbek ügyében. A kir. válasz az összeütközést némileg kiegyenlíti. Az országgyűlés befejeztetik. Az erdélyi országgyűlés.

V. Külviszonyok. Leopold a török békealkura a nemzet kívánsága szerint Eszterházy Ferenczet küldi követéül Herberth báró mellé. A szisztovai béke. Viszonyok Franciaországgal.

## MÁSODIK FEJEZET.

## I Ferencz országlatának kezdete 1792—1795.

I. A Franciaországgal folytatott jegyzékváltások háborúra nötték ki magukat, melyet a francia nemzeti gyűlés ápril 20-án ízen meg Ferencznek. A király első gondja, népei ragaszkodását megnyerni. Budára országgyűlést hirdet. Beszéde az őt meghívó küldöttséghez. Szívetnyerő engedménye a hitlevél egy pontjának megváltoztatásában. Koronázás. Segélykérő leirat, melyre a nemzet kielégítő határozatokkal s ajánlatokkal válaszol. Az illyr kancellaria eltörlése. Az országos bizottmányok munkálatainak ügye. A többi megalkotott törvények.

II. A francia háború kezdete. Brunswick nyilatkozványa Párisban szörnyű haragot gyúlaszt. A király felfüggesztetik. A nemzeti gyűlésben a jacobinuskok ragadják magukhoz a hatalmat. A kiállított seregek a francia földre hatolt Brunswicket visszaűzik, s másutt is győzedelmesek. A király, XVI Lajos kivégeztetik. Pitt, angol miniszter majdnem egész Európát coalitióba egyesíti a republika ellen. E mellett a pártok Franciaországban is harcra kelnek egymás ellen. A forradalmat nagy veszély fenyegeti. De a honvédelmi bizottmány a belviszályokat vérpatakokba fojtja; a küllellenségeket fiatal tábornokai által megveri. A királynét stb. kivégezteti. 1794-ben a coalitió új erővel kezdi meg a hadjáratot. Koburg osztrák fővezér harczeit Pichegruvel és Jourdánnal a Sambre folyam s a tenger közt. Koburg végre még Belgiumból is kénytelen kivonulni. A francziák Hollandot Batavia republikává változtatják.

## HUSZONHARMADIK KÖNYV.

## Az udvari reactió; a nemzet megfélemlése 1795—1802.

I. Kaunitz herczeg statuskancellár meghalálózván, helyébe b. Thugut Ferencz emeltetik a miniszterium élére. A francia forradalom vérengző jelenetei, trónt s oltárt felforgató erőszakitélei Ferenczben minden újítás ellen nagy ellenszenvet ébresztenek, s hajlandóvá teszik őt egy elnyomó, összeszorító kormánypolitika elfogadására. Ennek fogamatba vételére Thugut feletle alkalmas egyéniség. Jelleme. Rendszabályai. Magyarországbán ekkor két szabadelvű párt létezik: a nemzeti reformpárt, az úgynevezett patrióták, s a francia szabású demokraták, kik azonban számra nézve igen gyengék, míg a patrióták pártja az egész nemzeti értelmiséget magában foglalja. E párt ennél fogva szálla Thugut szemében; de mivel hozzá nem férhet, a demokratákra akar lesújtani, hogy ama nemzeti pártot is megfélemlésktse. A demokraták céljai, törekvései. Főbb egyéniségeik. Martinovics, Hajnóczy,

Laczkovics, Szentmárjai; ezek jellemei. Elveik terjesztésére két társulatot alkotnak s két kátét írnak; lázadás nem céljuk. Thugut őket mindamellett is megrontani határozza. Elfogatások. Az elfogottak Bécsbe vitetnek. Ez ellen Pest s néhány más megye felír; hazaküldetnek, s a kir. tábla elejébe állíttatnak. Németh János kir. ügyigazgató s közsédlő jelleme, zsarlásai. Koholt hírek. Elítélések. A bírák indokai. Az öt izgató kivégeztetik. Irományaik a bakó által megégettetnek. A többi vádlottak közül a királyi tábla még tízet ítelt halálra, kiknek számát a hétszemélyes tábla még hárommal megszorítja. Ezek közül tizenegy ítélete kegyelem útján várfogságra lón változtatva; Őz pedig és Szolaresik, kik igazságot követeltek, de kegyelemért folyamodni nem akartak, pallos alatt végzik ifjú életüket. Thugut e példaadás után a nemzeti szabadelvű pártot is megfélemlítendő, Zichy Károlyt, Ürményit és Hallert hivatalaiktól megfosztatja. Pár hét mulva Sándor főherczeg egy szerencsétlen eseménynek áldozatává levén, József főherczeg neveztetett ki helyébe kir. helytartóul.

II. A coalitio 1795-ben felolván, Ausztria majdnem egymagára maradt a francziák ellen. Ez évben a háború lanyhán, de 1796-ban annál nagyobb tüzzel s erővel foly. A francziák három sereget indítanak meg, melyek közül az olaszországi Bonaparte alatt kezdi meg a harcztot. Bonaparte elébb Beaulieaut, majd a segedelmére ment Wurmsert is megveri s Mantuát elzárolja. Németországban Károly főherczeg viszont Jourdant veri meg és Moreaut visszatérésre kényszeríti. De Olaszországban Bonaparte újra megveri a Mantua megsegéllésére küldött Wurmsert és Alvinczit, végre Mantuát is megveszi.

III. Thugut teljesen célját érte kormánypolitikájával: a demokrata párt egyszerre megsemmisítettett, a patrióták megfélemledvén, elnémultak; síri csend lón a hazában. Ennek világos tanúságát adja az 1796-ki országgyűlés. A király itt a nemzet hiúságának hizelegve teljesen megnyerte a szíveket; a rendek „életünket, vérünket!“ hangoztatva távoznak a tróntól a megnyitó kir. beszéd után, s roppant segélyt szavaznak meg a háború folytatására. Némelyek azonban ezekért némi anyagi engedményeket tüzetesebben is kívánnak a kormánytól; de ezek eltávolíttatnak, s a hadi adó is megajánltatván, az országgyűlés az udvar teljes megelégedésére záratik be.

IV. De a megajánlott segély s a Rajnánál diadalmas Károly főherczeg sem képes Olaszországban megállítani a győzedelmes Napoleont; s ennek hadai már a Semmeringig előrehatolnak. Ferencz a nemességet is felkelésre szólítja; de egyszersmind fegyverszünetet, majd békét is köt Campoformióban a francziákkal, melynél fogva az elveszett Belgiumért és Lombardiáért Velenczét és Dalmatiát nyeri kárpótlásul. A nemesi fölkelés, mely a béke kedvezőbb megkötését elősegíté, ezután szintén hazaboesáttatik. Mennyit áldozott Magyarország az első franczia háborúra? A béke azonban 1798-ban

ismét megbomlik. A második coalitio s az 1799-ki hadjárat. Ennek elején a francziáknak szolgál a szerenese. De utóbb Károly főherceg visszanyomja őket a Rajnán. Kráy és Szuvaroff is nagy győzelmeket nyernek Olaszországban, s azt a francziáktól visszafoglalják. Azonban midőn Szuvaroff Svájcba megy, hogy ott Gorcsakoffal egyesüljön, emez az egyesülés előtt Massenától nagy vereséget szenved, minek következtében Szuvaroff is csak nagy bajjal menekülhet Bajorországba. Olaszországban mindazáltal Melas azután is győzedelmes. Ekkor tér vissza Bonaparte Egyiptomból s magát első consullá választatván, az osztráknak s oroszoknak békét ajánl. Ez kilép a coalitióból; de Ausztria Thugut fondorlatai következtében új szövetséget köt Angliával. Bonaparte a havasokon keresztül Olaszországba hatol; Melast Marengónál tönkre teszi; Moreau pedig Hochstädtnél Krayt veri meg. De az angoloktól megvesztegetett Thugut még is erőtetí a háború folytatását. A magyar insurrectio is kihirdettetik. Thugut azonban végre megbukik. De már folytatni kell a háborút az angol szövetség miatt. János főherceg Hohenlindennél nagy vereséget szenved. A fővezérlet ismét Károly főhercegnek adatik. De ő a vert hadakkal nem látja a háború folytatását lehetségesnek, s békét sürget, mi aztán Lunevilleben meg is köttetik. A magyar insurrectiónak, bár ütközetet nem vívott, nagy haszna volt a béke megkötésében. Ferencz azt dicséretekkel halmozva bocsátja haza.

V. A hosszú háború alatt viselt súlyok közt legnagyobb a papirpénz elszaporodása; már maga a kibocsátás is törvénytelen s alkotmányellenes. Ezen áldozatokért, a béke helyreállta után a nemzet is igényli anyagi állapotainak javítását. Erre remény is nyílik, midőn az országgyűlés 1802-ben kihirdettetik. Ily szándékkal mennek fel s utasíttatnak a követek is. A kir. előadások hadpótlást s adófelemelést kívánnak. A rendek készek azt megszavazni; de az anyagi téren nyerendő javítások feltétele alatt. A feliratból a feltétel cselesen kihagyatik; minek következtében a király az ajánlatot elfogadja, de a nemzeti kívánatok teljesítésére kevés reményt nyújt, mi viszont a rendekben elégtelenséget okoz, s a hadpótlást és adófelemelést illető törvényeket csak nagy bajjal lehet megalkotni. A kormány önkénye a sóár meghatározása körül is nagy ellenszenvet s heves tiltakozást von maga után. Az ipar és kereskedelem élénkítése végett a rendek igen méltányos törvényeket indítványoznak; de a kormány azokat nem fogadja el s viszont váltótörvények s egy közpénztár megalapítását indítványozza. A rendek ezeket elvileg elfogadják, de adózni nem akarván, a közpénztár alapja felett nem tudnak megegyezni. Szomorító tudatlanság a rendek közt. Erdészeti s vadászati törvény-javaslatok. A sérelmek közt az értéktelen pénzjegy foglal fő helyet. Viták Galiczia és Dalmatia visszakapcsoltatását illetőleg. A nagy reményekkel kecsegtető országgyűlés kevés eredménnyel végződik. A kormány új fogása, az ellenzék kitünőbb embereit hivatalokba emelni.

## HUSZONNEGYEDIK KÖNYV.

## Az újabb ébredés küzdelmei.

## ELSŐ FEJEZET.

## A bizalmatlanság s ellenzék növekedése

I. Kormányrendeletek az egyházi s tanulmányi téren. A szatmári és kassai megyék alkotása; az eltörölt szerzetek helyreállítása. Az anyagi javításokat czélzó igéreteiből azonban a kormány mitsem teljesít; sőt az új vámszabályok még súlyosabbak az országra. A nemzet hiszékenysége az igéretekben csak a tétlenséget ápolja; ugyanez volt eredménye az országos bizottmányok reformterveinek is. Az 1802-ki országgyűlés után egy kissé kiábrándulni kezd a nemzet, s kísérleteket tesz önerejével segíteni bajain, történik is egynémiben valamelyes haladás; de az akadályok mindenfelől nagyobbak, mintsemhogy azokat legyőzni képes volna. A tett haladás az anyagi és szellemi téren. Ludovicea út, Georgikon stb., borkereskedési egyesületek. Nemzeti muzeum. Ludovicea. Az irodalom ébredésének kezdete. Erre nézve azonban nagy akadály a kormánypolitika, melynek 1802-ben is újabb áldozatai vannak. Az iskolák, köznevelés állapota. Az iskolán kívüli művelődés nehézségei. Időszaki sajtó. Közhangulat. Az elégtelenség növekedése.

II. Az osztrák császár czímének felvétele Magyarország függetlenségében, közjogában nem üt csorbát. De avval nem sokáig élhet Ferencz békében. Az angolok, hogy a tengerágon áttörni szándékozó Napoleont hazájoktól elfordítsák egy új nagy coalitiot alkotnak ellene. Ferencz a háborút elhatarozván, Magyarországnak országgyűlést hirdet. Ugyanakkor seregeit is megindítja. Károly főherczeg Felső-Olaszországba, — János Tyrolba, — Mack a Fel-Dunához vezetnek egy-egy hadat. Az utolsóval olasz seregnek is kell vala egyesülni, de mielőtt ez megtörténhetett, Napoleon Mackot seregéstől együtt foglyává teszi Ulm-nál. Ekkor nyílik meg az országgyűlés. A rendek itt, minden hízegés daczára, sem mutatnak lelkesedést s csak nemesi felkelést határoznak. A hazai nyelv divatát s a titkos kémkedés és vádaskodás eltíltását sürgetik. Az országgyűlés bezáratik. Napoleon egy orosz hadat is megvervén, Bécs-et elfoglalja. Ferencz az olaszországi és tiroli seregeket visszahívja. Károly főherczeg, harczeit, győzedelmei után Olaszországban, visszajő, de mielőtt az oroszokkal egyesülhetne, Napoleon ezeket Auszterlicznál megveri. Ferencz békét kér, mi meg is adatik; de Velenczét, Dalmacziát, Istriát elveszti. Ez alatt Magyarországnak is emlékezetre méltók történnek. József főherczeg az országgyűlésről távozó királytól teljes hatalmat nyer, melynél-

fogva Magyarországot közönyösnek hirdeti; de mivel a német miniszterium ebben árulást lát, a francziához tett üzenetét visszavonja. Ferencz a béke megkötése után a teljhatalmat tőle visszaveszi s az insurrectiót haza küldi. Bécsben sok gúny és rágalom hangzik a magyarok ellen.

III. A bécsi kormány azonban e békét csak fegyverszünetnek tekinté, mely alatt erőt gyűjtsön a kedvező körülmények közt megújítandó harcra. Egyelőre minden összeütközéstől óvakodik; Ferencz még a római császárság czíméről is lemond. Ez alkalommal egynémelyek oly módon javasolák átalakíttatni a monarchia rendszerét, hogy Magyarország tétessék annak közép-pontjává. De Ferencz a tanácsot nem fogadja el; e helyett az új háborúra készülve, hadainak Károly főherczeg által új szervezetet ad. Az osztrák tartományokban Landwehrt állít. Magyarországbán is hasonlót akar tenni az insurrectióval; s ezenkívül még az adót is felemelni s az államadósságok egy részét is elfogadtatni óhajtja. Reménye [nem sok lévén, hogy ezeket országgyűlésen vihesse keresztül, az urakat Bécsbe concursusra hívja. De ezek kívánataira nem hajólván, végre még is kénytelen kihirdetni az országgyűlést. Ez ápril 5-kén, Budán nyílik meg. A rendi tábla kitünőbb egyéniségei. A főrendi tábla ellenzéke. A királyi előadások. A rendek ezek ellenében a nemzeti kívánatokat akarják feljuttatni a trónhoz. De a főrendi tábla ezt ellenzi. E tábla jelleme. Az urak magán uton is hatnak a rendekre. Nagy Pál megingathatlan. De a tábla feltétel nélkül teszi meg az általános ajánlatot. A fincncz-ügyek tárgyalása. A kormány, hogy a rendeket egészen kívánata szerint hangolja, némi engedményeket tesz, minek következtében a rendek a fincncz-ügyek javítására jelentékeny ajánlatot tesznek. A hadpótlás tárgyalása. A rendes pótlás nem fogadtatik el, de nyolcz ezer ujoncz némi feltételek alatt megajánltatik. E feltételeket a főrendek visszavetik. Nagy Pál a király elébe idéztetik. Az újabb tárgyalás után a rendek 12 ezer ujonczot ajánlanak. A béke és hadjog tárgyalása. A vámrendszer is szőnyegre kerül. Vay Miklós esete a szólásszabadság tárgyalására nyújt alkalmat. A kormány leverő válassza az anyagiak kérdésében. Ingerültség a rendeknél. A sóárnak, a jobbágyok állapotának és a nemzeti nyelv divatának szőnyegre kerülte. Az országgyűlés eloszlatásának rendelete keserűséget szül; a rendek erős feliratban sürgetik annak meghosszabbítását, s a nemzeti kívánatok valahárai felvételét, kivált a kereskedelem élénkítését. Némelyek e nélkül a megajánlott segedelmet is vissza akarják venni. De mind hasztalan; az országgyűlés bezáratik. József nádor magatartása.

## MÁSODIK FEJEZET.

Szabadelvű fordulat a kormánynál.

I. Napoleon a bécsi udvarnak 1807-ben szövetséget ajánl; mit ez el nem fogad. A franczia császár tehát a czárral köti meg azt, oly feltétel alatt, hogy

maga a nyugaton, a császár a keleten uralkodjék. A bécsi udvar boszút forral; de nem lévén még felkészülve, azt elhalasztja. Midőn azonban Napoleont a spanyolokkal elfoglalva látja, s Németországot is mozogni észleli, itt a szabadsági mozgalmat szitogatja, s benn a birodalomban is szabadabb irányt kezd követni a népek fellelkesítése végett; Magyarországon pedig 1808-ban országgyűlést hirdet. A nemzetet ezen mindenkép kedvezőleg hangolni ügyk-szik. Mária Ludovika császárnét királynévá koronáztatja. A kir. előadásokban, melyek igen hizelgők, a nemzet jólétének előmozdítását igéri, s általános szavakban segedelmet kér. Az ország rendei nemesi felkelést ajánlanak s 20 ezer ujczot szavaznak meg. A Ludovicea hadi akademia felállítása elhatároztatik. Az országgyűlés az udvar teljes megalégedésével fejeztetik be.

II. Napoleon találkozása a cszárral Erfurthban. Ez s a spanyol háború arra bírják a bécsi udvart, hogy az angolokkal újra szövetséget kössön, s a francziák ellen megint harczra keljen. Az udvar ügyekezete a magyar nemzetet fellelkesíteni. Ez teljesen megfelel a várakozásnak. Hadizenet. Az osztrák-magyar hadak három irányban indulnak meg. De a háború szerencsétlenül foly. Hiller Landshutnál megveretik. Eckmühlnél Károly főherczeg is veszteséget szenved, s Budweisson keresztül Bécs védelmére siet; mert Napoleon, győzedelmei után egyenesen a székvárosnak tart s azt, mielőtt Károly főherczegtől megsegíttethetnék, elfoglalja. Az asperni ütközet. János főherczeg, Olaszországból, a francziák által üzetve, Magyarországon keresztül, siet egyesülni Károly főherczeggel. A magyar insurrectió szervezete. A győri tábor. Napoleon a magyarokat fejedelmöktől hasztalan kísérti meg elvonni proclamatiói által. A karakói csata. János főherczeg egyesül az insurrectió egy részével, de Győrnél csatát vesz. Az insurgensek magatartása ezen ütközetben. A vereség okai. Miért jött oly rossz hirbe az insurrectió? Győr megadja magát. A pozsonyi csatározások. A wágrámi ütközet. Békealku. Napoleon tervei. Narbonne fondorlatai a magyarok elidegenítésére fejedelmi házuktól. A béke megkötése. Az insurrectió haza bocsáttatsáa.

### HARMADIK FEJEZET.

#### A kormány finánczmunkálatai.

I. Napoleon házassága Mária Luiza főherczegnővel állandó békére nyit kilátást. A bécsi udvar e körülményt megzavart finánczügyei helyreállítására fordítja. A papirpénz-viszonyok. A papirpénz értékeszallítása nagy eléguilet-lenséget támaszt az országban. A megyék e miatti feliratai. A kancellária válasza még inkább növeszti az ingerültséget. Kemény királyi leirat a febr. 20-kai rendeletet végrehajtani vonakodó megyékhez. Országgyűlés ígértetik; de a papirpénz értékeszallítása, királyi biztosok által végrehajtatik.

II. Az 1811-ki országgyűlés kihirdették. Az udvar befolyása a követválasztásokra. Nagy Pál mellőztetése. A gyűlés megnyitása. A kir. propositiók az új papírpénz értékének fentartása végett, az érezealap előteremtését egy részben az országtól kívánják, az adók felemelését és a magánosok pénzvizonyainak rendezését tűzik ki. A rendek mindenek előtt felfüggesztetni kívánják a febr. 20-kai rendeletet. A kir. válasz kitérő. A rendek nádori közbenjárást s biztosítást kérnek, hogy a törvényhozás befolyása nélkül ezentúl semmiféle papírpénz nem bocsátatik ki. A válasz most sem lévén kielégítő, a rendek egy új feliratban óvást tesznek a patensek általi kormányzás ellen; s egyáltaljában nem akarnak hajólni a kormány ama kívánatára, hogy az ország az új papírpénz száz millió forintjáért álljon jót a maga jövedelmeivel, s a papírpénz törlesztésére évenként két milliót fizessen, a rendes adót pedig 12 millióra emelje. A rendek e vonakodása a királyt oly nagy haragra gyulasztja, hogy a gyűlést azonnal feloszlatni akarja. Ezt a nádor elhárítja ugyan; de a király tovább is fentartja kívánatait. A rendek erre az adót, részint közvetett alakban, majd tíz millió forinttal szaporítják; de az udvar ezzel sem elégszik meg s a só árát önkényesen emeli fel. Ez a rendeknél nagy keserűséget szül; felírnak, de hasztalan. A magánosok pénzvizonyainak elintézése felett sem tud a nemzet megégyezni a kormányval az ettől leküldött skálában. Hosszú, heves viták után az országgyűlés eredmény nélkül záratik be. A kormány ezután önkényleg intézi el a magánosok pénzvizonyait, az ország nagy elégtelenségére.

## HUSZONÖTÖDIK KÖNYV.

### A szent szövetség korszaka.

#### ELSŐ FEJEZET.

##### A francia háborúk vége.

Újabb háború Napoleon és az orosz czár közt; amannak szerencsétlen hadjárata Moszkvába, az egész Európát ellene zúdítja. Ferencz eleinte habozik, közbenjárónak ajánlkozik; de utóbb ő is a coalitíóba áll. Ferencz Magyarországtól tetemes segílyt kíván; mi mind újonezban, mind pénzértékben megadatik, azon óvás mellett, hogy ebből az ország jogaira semmi káros következtetés ne vonassék le. A szövetségesek óriási harcrai Napoleon ellen előbb Dresda, utóbb Lipcse mellett. Napoleon végre legyőzetik s visszavonul. A szövetségesek utána erednek; Párist megveszik; Napoleont, megbuktatván Elba szigetére záratják s a Bourbonokat visszahozzák. Magyarország részvéte e vég-harcokban. Napoleon újabb száz napi uralmának a waterlooi ütközet véget vet; Sz.-Ilona szigetére vitetik.



## MÁSODIK FEJEZET.

A szent szövetség s annak következményei Magyarországon.

I. A népek reményei a hosszú háború után a bécsi congressus végzése; s a szent szövetség által megghiúsíttatnak. A főszerepet ebben Metternich játsza. Magyarországot a bécsi congressus nem illeti; de mivel ez és a szövetség a bécsi udvarnak nagy hatalmat s tekintélyt ad, a kabinet önkényrendszere Magyarországra is kiterjesztetik. A francia háborúk hatása Ferencz jellemére s kedélyére. Ő jelleménél fogva erőszakosságra nem hajlandó, inkább megelőzni, mint utólagosan sujtani akarja az újító politikai szellemet és szabadságot. A kabinet ennél fogva a titkos rendőrséget nagy tökélyre fejti; a tiszturalmat, bureaucatiát meggyökerezteteti; a köznevelés korlátozása, a kül szellemi mozgalom kizárása s a könyvvizsgálat szigora által a felvilágosodást, értelmi haladást meggátolni törekedik. A kényuralom eszközeinek koronája a hadsereg, melynek szervezete s nevelése a népszabadsággal ellentétes.

II. A szellemi s erkölcsi javak, a szabadság korlátozásáért az anyagi érdekekben sem lel kárpótlást az ország; az elnyomó kormányrendszer az anyagi jólét csökkentésére is kihat. Az új finantzintézkedések. A bécsi National-Bank megalapítása; új papírpénz. Az anyagi érdekek legtöbbet szenvednek Magyarországon, hol azokat némely belső viszonyok is béklyóban tartják. Az ipar s kereskedelem állapotának áttekintése. Miveltiségi viszonyok.

---



# TÁRGYMUTATÓ.

## HUSZONKETTEDIK KÖNYV.

### A nemzeti s alkotmányos visszahatás. 1790—1795.

#### ELSŐ FEJEZET.

Az alkotmány helyreállítása II Leopold kormánya alatt. 1790—1792.

	Lap		Lap
I. Az ország hangulata II József halála után . . . . .	3	A szerbek mozgalmái . . . . .	61
A nemzetiségi érzelem ébredése . . . . .	7	A temesvári szerb congressus . . . . .	68
A szűkkeblű nemesi irány . . . . .	11	IV. Az országgyűlés folytatása Pozsonyban. A kir. előadások . . . . .	70
A három felekezet . . . . .	12	A nádor-választás . . . . .	72
A kormány iránya . . . . .	18	Sándor főherczeg nádorrá választatik . . . . .	73
Leopold egyénisége . . . . .	19	Koronázat . . . . .	74
Politikája . . . . .	22	Az országgyűlés végszaka . . . . .	79
A megyei ellenzék . . . . .	23	A nemzeti jogok biztosítása . . . . .	81
Leopold első rendeletei . . . . .	26	Vallási viták . . . . .	86
II. Az országgyűlés Budán . . . . .	27	A nemzeti nyelv ügye . . . . .	92
Az országgyűlés akkori képe . . . . .	30	Az úrbériség ügye . . . . .	96
Viták a kir. hitlevél felett . . . . .	32	A városok rendi állása. A nem-nemesek hivatalképessége . . . . .	99
Az udvar magatartása az országgyűlés iránt . . . . .	34	Az országos bizottságok . . . . .	105
Külpolitika . . . . .	35	Az ó-hitűek ügye . . . . .	108
Az országgyűlés folyamata . . . . .	37	Az országgyűlés vége . . . . .	119
A kancellár levelei . . . . .	39	Erdélyi ügyek . . . . .	120
Leirat a hitlevél iránt . . . . .	45	V. Békekötés a törökkel . . . . .	122
III. A polgárok visszahatása a nemesség ellen . . . . .	54	Viszonyok Franciaországgal . . . . .	124

#### MÁSODIK FEJEZET.

I Ferencz országlatának kezdete. 1792—1795.

I. A francziák háború-izenete . . . . .	129	A reform-kérdések . . . . .	134
Koronázó országgyűlés . . . . .	130	Az országgyűlés vége . . . . .	137
Az illyr kancellária eltörlése . . . . .	133	II. Az első francia háború . . . . .	138

## HUSZONHARMADIK KÖNYV.

## A nemzeti megfélemlés. 1795—1802.

	Lap		Lap
I. Ferencz szellemi iránya . . . . .	147	Nemzeti kivánatok . . . . .	203
B. Thugut államkancellár . . . . .	150	IV. A háború vége . . . . .	204
Ennek befolyása hazánkra . . . . .	150	A campoformiói békekötés . . . . .	206
A magyar politikai irányok . . . . .	152	A nemesség insurrectiója . . . . .	207
A patrióták . . . . .	153	A második francia háború . . . . .	209
A demokraták . . . . .	153	Az 1800-ki hadjárat . . . . .	213
A szabadelvű arisztokraták . . . . .	155	A magyar felkelés . . . . .	217
A kabinet terve a szabadel- vűek ellen . . . . .	158	A lunevillei békekötés . . . . .	219
A demokraták és céljaik . . . . .	159	V. Belső állapotok. A háborúk utóbajai . . . . .	220
A demokraták társulata . . . . .	169	Jó pénz hiánya . . . . .	221
A demokraták elfogatása . . . . .	173	Országgyűlés . . . . .	226
A főben járó per . . . . .	177	A követi utasítások . . . . .	226
Németh kir. ügyigazgató . . . . .	179	A kir. előadások . . . . .	228
Sándor főherczeg halála . . . . .	191	A válaszfelirat . . . . .	229
József főherczeg nádorhe- lyettes . . . . .	192	Elégületlenség a leirattal . . . . .	230
II. A coalitio felbomlása . . . . .	192	A hadpótlás kérdése . . . . .	231
Az olasz hadjárat . . . . .	192	A nemzeti kivánatok . . . . .	236
A rajnai hadjárat . . . . .	194	Bizottság az anyagi érdekek javítására . . . . .	236
Az olasz hadjárat vége . . . . .	195	Az országos pénztár kér- dése . . . . .	238
III. A megfélemlés csönde . . . . .	197	A papir pénzjegy kérdése . . . . .	243
Országgyűlés . . . . .	199	Galicia s Dalmatia visszakap- csolásának kérdése . . . . .	244
József főherczeg nádorrá vá- lasztatik . . . . .	202	Az országgyűlés vége . . . . .	245
Hadi segély . . . . .	202		

## HUSZONNEGYEDIK KÖNYV.

## Az újabb ébredés küzdelmei.

## ELSŐ FEJEZET.

## A bizalmatlanság s ellenzék növekedése.

I. Tétlenség a kormány részéről . . . . .	253	A színészet ügye . . . . .	261
A vámiügy . . . . .	254	Az irodalom megújulásának kezdetek . . . . .	261
Pangás . . . . .	255	A közoktatás ügye . . . . .	263
Az egyesülési szellem ébre- dése . . . . .	257	A hírlapirodalom . . . . .	264
A nemzeti muzeum alapítása . . . . .	260	Tudatlanság és apathia . . . . .	265

	Lap		Lap
Bizalmatlanság a kormány iránt . . . . .	266	Országgyűlés Budán . . . . .	296
II. Az uralkodó czíme változtatása . . . . .	267	A kir. előadások . . . . .	298
Külviszonyok . . . . .	269	A megyék utasítása . . . . .	299
A harmadik francia háború . . . . .	271	A főrendi ház szelleme . . . . .	302
Országgyűlés . . . . .	273	Válasz a kir. előadásokra . . . . .	304
Az insurrectió ajánlata . . . . .	275	Az anyagi érdekek kérdése . . . . .	350
A nemzeti nyelv . . . . .	276	A segélyajánlat adó- s katonában . . . . .	309
A titkos kémkedés . . . . .	276	A főrendek ellenkezése az alsó házzal . . . . .	314
A háború . . . . .	277	A sérelmek és kivánatok . . . . .	318
A caldierói ütközet . . . . .	278	B. Vay Miklós ügye . . . . .	318
Napoleon Bécsben . . . . .	279	Kir. válasz a nemzeti-kivánatokra . . . . .	320
A magyar közönyösség ügye . . . . .	280	Közingerültség . . . . .	321
Az auszterliczi ütközet . . . . .	284	A sóár kérdése . . . . .	323
Ferencz találkozása Napoleonnal . . . . .	286	A nemzeti nyelv ügye . . . . .	324
A pozsonyi békekötés . . . . .	287	A gyűlés zajos vége . . . . .	326
III. A monarchiai közpönt kérdése . . . . .	290	Az utolsó felirat . . . . .	377
Készületek új háborúra . . . . .	292	József főherczeg nádor . . . . .	334

## MÁSODIK FEJEZET.

## Szabadelvű fordulat a kormánynál.

I. Külügyek . . . . .	337	Az asperni ütközet . . . . .	359
Készület az új háborúra . . . . .	342	János főherczeg hadjárata . . . . .	364
Ausztriában . . . . .	343	A magyar insurrectió . . . . .	365
Magyarországban . . . . .	344	Napoleon felhívása a magyarokhoz . . . . .	368
Országgyűlés . . . . .	345	A győri csata . . . . .	373
Királyné-koronázat . . . . .	346	A wágrámi ütközet . . . . .	384
A trónbeszéd . . . . .	347	Napoleon tervei a monarchia feldarabolására . . . . .	386
Nemcsi felkelés határoztatik . . . . .	349	Napoleon békefeltételei . . . . .	392
Újczczok szavaztatnak meg . . . . .	351	Békekötés . . . . .	392
II. Az erfurthi találkozás . . . . .	352		
Készület a háborúra . . . . .	354		
A negyedik francia háború . . . . .	356		

## HARMADIK FEJEZET.

## A kormány fináncz-munkálatai.

I. Napoleon házassága Ferencz leányával . . . . .	397	A megyék óvása . . . . .	416
A papirpénz állapota . . . . .	399	Szigorú kormányrendelet . . . . .	419
A második devalvatio . . . . .	411	A megyék erélyes feliratai . . . . .	421
Közélgületlenség . . . . .	415	Engesztelő leirat . . . . .	422
		Újabbfeliratok a jogsértés ellen . . . . .	424

	Lap		Lap
II. Országgyűlés . . . . .	426	Újabb felirat az adó föleme-	
A trónbeszéd . . . . .	429	lése ellen . . . . .	440
A kir. előadások . . . . .	430	Segély-ajánlat . . . . .	441
Felirat a financz-munkálat ellen	431	A sóár önkényes emelése . . . . .	443
Újabb felirat az önkényes kor-		A salvus conductus sérelme . . . . .	444
mány ellen . . . . .	432	Felirat az új sóár ellen . . . . .	444
A kormány kívánata megta-		Felirat a magán pénzviszo-	
gadtatik . . . . .	433	nyok iránt . . . . .	445
Tagadó felirat . . . . .	436	Rendelet ugyan a felett . . . . .	446
Felirat az adófelemlés ellen . . . . .	436	Nem kedvező leiratok . . . . .	447
A király haragja . . . . .	437	A gyűlés vége . . . . .	448
A sérelmek tárgyalása . . . . .	438	József főherczeg nádor maga-	
A magyar nyelv iránti felirat	439	tartása . . . . .	451
Királyi válaszok . . . . .	439	A magán pénzviszonyok sza-	
		bályozása . . . . .	452

## HUSZONÖTÖDIK KÖNYV.

### A szent szövetség korszaka.

#### ELSŐ FEJEZET.

##### A francia háborúk vége.

Szövetség Napoleonnal . . . . .	459	Segélynyújtás . . . . .	493
Németország készületei Na-		A dresdai ütközet . . . . .	497
oleon ellen . . . . .	460	A lipcei ütközet . . . . .	468
Ferencz Napoleon elleneihez		Segély-kérés . . . . .	469
szövetkeznek . . . . .	462		

#### MÁSODIK FEJEZET.

##### A szent szövetség s annak következményei Magyarországra.

I A népek reményei . . . . .	471	A pénzügy . . . . .	507
A bécsi congressus . . . . .	476	Az új pénzügyi mütét; bank-	
A congressus következményei	481	alkotás . . . . .	508
Ferencz egyénisége a kor-		A megyék tiltakozása . . . . .	513
mányban . . . . .	485	Újabb financz-munkálat . . . . .	516
A közigazgatási rendszer . . . . .	487	Átalános pangás . . . . .	518
Kémkedési és vádaskodási		A közlekedési eszközök hiá-	
rendszer . . . . .	488	nya . . . . .	502
Bureaokratizmus . . . . .	491	A vámrendszer . . . . .	522
A népnevelés állapota . . . . .	493	Az ipar pangása . . . . .	523
A közép és felsőbb iskolák	495	Az egyesülési szellem hiánya . . . . .	525
Ipariskolák hiánya . . . . .	497	A mezey gazdaság állapota . . . . .	526
Elzárás a külföldtől . . . . .	499	Erdély állapota . . . . .	528
A censura . . . . .	501	A civilizatió állapota . . . . .	532
A hadsereg rendszere . . . . .	503	A városok . . . . .	535
II. Anyagi állapotok . . . . .	506	A börtönök . . . . .	536

**HUSZONKETTEDIK KÖNYV.**



**A NEMZETI S ALKOTMÁNYOS VISSZAHATÁS.**

**1790 — 1795.**







## ELSŐ FEJEZET.

### Az alkotmány helyreállítása II Leopold kormánya alatt. 1790—1792.

#### I.

Az 1790-ki január 28-kán kelt királyi rendelet, mely által József, — a vallási türelemre, a lelkeszségek és jobbágyi viszonyok szabályozására vonatkozó intézkedéseit kivéve, minden újításait eltörülte, s az ország igazgatását a kormányra léptekor talált állapotba helyezte vissza, már nem lön képes azonnal lecsöndesíteni a felháborodott kedélyek forrongását. Miként a szélvész által felkorbácsolt tenger hullámai még a szélsend beállta után is zajlanak egy ideig: úgy hánykódnak az indulatok nálunk is még néhány hétig a tövénytelen újítások megszüntetése után. Sőt még maga a január 28-kai rendelet is szitogató némileg a szenvedélyek tüzét, úgy tekintetvén az a nemesség nagy része által, mint a kormány megfélemlésének eredménye, s a reformok ellen emelt panaszok és ellenszegülés jogszerűségének világos elismerése. Miként a fejedelmek s kormányok részéről nagy bölcsesség s magas hivatásuk élénk érzete, úgy a népek részéről magasabb fejlettség s műveltség kívántatik arra, hogy a mérséklet korlátai közt éldeljék győzedelmeik gyümölcseit.

József halálának híre kevés bánatos részvétre talált az indulatok mámorától mintegy elkábított nemzetben; de annál szilárdabb, kitartóbb visszahatásra edzé az a vármegyék nemességét. Átalános lön s hangzék is mindenfelé ama vélemény, hogy nem ingadozó eltökéltséggel kell megragadni

1790.

Az ország  
hangulata  
II József  
halála után.

1790.

ezen, mintegy a gondviseléstől nyújtott alkalmat a végre, hogy az elhunyt fejedelem által megsemmisítéssel fenyegetett alkotmányos szabadság és nemzetiség szent ügye hasonló megtámadások ellen mindenkorra biztosíttassék. Épen ez időben vala legélénkebb a porosz izgatás is, melylyel a berlini kabinet részint titkos ügynökei, részint levelezései által arra ösztönzi vala a nemzetet, hogy a belgák példájára szakadjon el az osztrák háztól. Még azon hadakból is, melyeket József Sléziában és Morvában a poroszok ellen felállított, több magyar tiszt összeköttetésben létezett a berlini kormánynyal. És, úgy látszik e körülménynek is volt némi része abban, hogy a gyűlések, melyek a császár halálának hírére márczius hóban a megyék által tartatnak vala, általában igen élénken, sőt néhol zajosan folytak le.

Azon túlságig, melyre a poroszok által izgattatnak vala, egy megye sem engedé ugyan magát elragadtatni; a nagyobb rész mindazáltal erélyes, sőt mérész hangú feliratokban követelé a kancelláriától, a helytartótanáctól, gr. Zichy Károly országbirótól s az ország többi fő tisztviselőitől, birnák reá az elhunyt császár testvérét s trónjai örökösét, Leopold toskánai nagyherczeget, hogy mennél előbb hirdessen országgyűlést s koronáztassa meg magát; ha pedig ez attól, bátyja példája szerint, netalán vonakodnék, a törvény értelmében hirdetnék ki maguk a nemzeti gyűlést, melyet az ország sérelmeinek orvoslása s a háborús körülmények egyaránt mulhatatlanul igényelnek. Kijelenték általában mindnyájan, hogy készebbek vérüket s életüket feláldozni, mint a törvények megsértését tovább is eltérni. Némelyek, például Szepes megye, egy lépéssel tovább menve, egész nyiltsággal kimondák, hogy valamint az új királynak, ha kormányát alkotmányszerűleg kezdi meg, eleve is hűséget s engedelmeséget ígérnek: úgy, ellenkező esetben, ha ő a nemzet s fejedelmi háza közt fennálló viszonylagos szerződéseket megszegné, a nemzetre se róvassék bűnül, ha aztán jogai s nemzetisége biztosítékát ősi szabad királyválasztási jogának

gyakorlatában keresendi <sup>1)</sup>). Még élesebb volt Pozsony megye felirata: „Csak azon feltétel alatt egyezett vala meg a nemzet, úgymond, a nőági örökösödésben, ha kormánylatát a fejedelem országgyűléssel, a maga törvényes megkoronáztatásával s a szokott eskü letételével kezdi meg; és mivel e viszonylagos szerződvény egyik résztől, tudniilik, a boldogult császártól, a feltételek meg nem tartása, sőt egyenes megszegése által megsemmisítettett: az ország lakosait sem lehet a szerződvény megtartására jögosan kényszeríteni, hanemha e törvények ozentúl pontosan megtartatnak“ <sup>2)</sup>). Legközelebb járt a porosz kabinet kívánatához Pestmegye, végzésileg kijelentvén, hogy József császárnak a *pragmatica sanctio* feltételeit megszegő, alkotmányt s törvényeket sértő kormánya által a nemzet s az uralkodó-ház közt létezett szerződés tényleg megsemmisítettett: a trónörökösödés folyama megszakadt. E végzést a megye utóbb a fejedelemnek is tudtára adá; példáját pedig aztán több megye is követte. Ily módon írt fel egyebek közt Bihar megye is, kijelentvén, hogy a trónörökösödést az országgyűlésen új szerződéssel szükség helyreállítani <sup>3)</sup>).

Nehogy pedig a rendeknek ezen erélyes szelleme meglankadjon, körleveleikben a megyék egymást szenvedett sérelmeik, kiállott veszedelmeik elpanaszlása, jogaik bizonyítgatása által buzdítgatják vala ernyedetlen kitartásra. „Törvényt önkényesen alkotni — úgymond egy körlevelében egyebek közt Nyitra megye, — vagy a nemzet hozzájárul-tával alkotottat ennek rövidségére eltörülni, oly igazságtalanság, ... melyet a trónörökösödési jog nem tehet igazsággá. ... Hibáznak a fejedelmek, ha szerencséjüket s hatalmokat a törvények megszegésének szabadossága szerint mérik. Ki adott nekik erre hatalmat? Sem isten, sem a természet, sem

<sup>1)</sup> Collect. Repraes. et Protocoll. I., 114.

<sup>2)</sup> Collect. Repraes. et Protocoll. I., 20. és a Pozsony megyei jegyzőkönyv.

<sup>3)</sup> U. o. I., 14. 294. Acta Comit. 1790. 106.

1790.

a józan ész, sem a nemzet: ezektől származik pedig a királyok minden hatalma.“

Ezen élénk politikai forrongás mellett a visszahatásnak egy más neme is nyilatkozik vala a nemzeti életben. Azon nevezetes nap óta, melyen a küellenektől szorongatott s a magyar nemzet hűségéhez folyamodott fejedelmi ház s az érette vérét s életét felajánlott nemzet közt a kölcsönös bizodalom és szeretet, a százados viszályok után, valahára felsarjadzott, e nap óta II József haláláig nagy változás történt a nemzet legalább egy részének társadalmi életében, szokásaiban, erkölceiben. Fentebb látók, mennyi kegyelmekkel halmozta el a hálás Mária Terézia a magyar nemeséget, mely őt hűsége, önfeláldozása által a veszélyből kiragadta, ingadozó trónját megmentette; látók, hogy halájának e tanúsítása mellett miként ügyekeznek vala a németsegtől oly annyira különböző, sőt vele több tekintetben ellenséges viszonyban álló magyar népiséget amahhoz simítani, amabban, mennyire lehet, felolvasztani. És látók, hogy a nemzet észre sem véve a jótékony és ügyes női kezek által szőtt terv szálait, bizodalomban, ragaszkodásában szeretett királynéja iránt gyanútlan, készségesen engedé vala vezettetni magát a nem is sejdített cél felé: a finom tapintattal készült s nagy óvatossággal fogamatba vett terv nagy mértékben sikerült. Egy jámbor író, a királyné uralkodásának már harmadik tizedében, 1764-ben, élénken panaszkodik a nemzeti erkölcsök elkorcsulása, a magasabb osztályok elnémetesedése miatt. „Jövevény, idegen nyelven kapdosnak, úgymond, s nemesak unalmas előttök a magyar szó, de ha tudják is még a nyelvet, szégyenlik s majdnem utálják azt beszélni“<sup>1)</sup>.

Még inkább terjed vala e németesedés József kormánya alatt. Mert bár ingerültséggel fogadta is a nemzet ama ren-

<sup>1)</sup> Dévay András: Nap után forgó virág, vagyis az emberi akaratnak az isten akaratjához való illesztése. Nagy-Szombat 1764. az előszóban.

deletet, mely szerint a latin helyett a német nyelv tétetett hivatalos igazgatási nyelvvé: ez kivált eleinte, nem kevésbé folytatá foglалásait. A kormányügyekben, törvénykezésben s a köznevelésben hivatalos organummá lett német nyelv használata a társadalmi életben is szükségkép szélesedett: a nemzet nagy része, ha boszúsan is, kénytelen lón azt tanulni és beszélni. A fő aristocratia, igen kevés kivétellel, azt már Mária Terézia alatt annyira megszokta volt, hogy társalgását, magán levelezéseit, a dunai részeken pedig, kivált az Ausztriával határos megyékben még jószágai igazgatását is azon folytatá. A német nyelvéhez hasonló foglалásokat tón a német viselet is: József idejében az már annyira kiszorította volt a divatból a nemzeti viseletet, hogy a míveltebb osztályokban majdnem általánossá lett a viseletcsere, s némely városban már szinte ritkasággá vált látni nemzeti öltözetet<sup>1)</sup>. A nyelv és viselet változása pedig csalhatatlan jele a gondolkodásmód, érzelmek, erkölcsök, irányok megváltoztának. Mária Terézia alatt, ki a nemzetet a bizodalom és szeretet kötelékével kapcsolta magához, az önként s minden kényszerítés nélkül létesült változás nem ötlék fel élénkebben, nem szúrt szemet s nem ingerelt visszahatásra; legfőlebb néhány érzékenyebb hű kedély búsonga magányában a nemzetiség lassú enyészete fölött. József alatt ugyan, mint látók, már élénk elégületlenséget ébresztett az erőszakos németesítés; de az alkotmányos szabadság s a nemzeti előjogok még érzékenyebben vett sérelmeinek sokaságában oly nagy és általános ellenszegülés, minót a nemzetiség e veszedelme miatt méltán lehetett volna várni, még sem mutatkozott a nemzetben: a nemzetre erőszakolt német nyelv miatti panaszok elvegyültek az egymást nyomban követett s még sajnosabban érzett csapások miatt támadt panasz-árban.

Most azonban, midón a kedélyek, a félelem lidércz-nyomása alól megszabadúlva, egész erélyöket visszanyerték, A nemzetiségi  
érzelem ébredése.

<sup>1)</sup> Geissler, többször idézett munkájában.

1790.

s a nemzet, felriadva a veszélytől, mely alkotmányos szabadságával együtt nemzetiségét is a megsemmisülés örvényének szélére sodorta volt, bűnös öntudattal kezdi vala látni s érzeni, hogy nemzetisége veszedelmének nagy részben a honi nyelv, honi jelleg iránt tanúsított saját hanyagsága, az idegen nyelv, viselet, szokások s erkölcsök önkéntes fölvétele s pártolása volt légyen oka. Szégyentelven látá a nemzet, mennyire sülyedt hazafias erkölceiben; monnyire elpártolt ősei szokásaitól, viseletétől, életmódjától; mennyire elvesztette a külföldieskedés, az idegen nyelv és viselet, szokások és erkölcsök hatása alatt nemzeti erényeit; miképen a talán nagyobb simaság mellett a kedélyeket egy részről erőtlenség, puhaság és gyávaság, más részről udvari kegy-, fény- s kitüntetés-vadászat mételyezte meg; a honszerelmet, áldozatkészséget önzés, közönyösség, hazafiatlanság váltotta fel. Pirúlva győződék meg, miképen erkölcsi sülyedése tette lehetővé, hogy közéletében is az önkény játékvá alacsonyodjék, alkotmányilag is oly mélyen sülyedjen.

Midőn tehát most, teljes öntudatra ébredve, alkotmányos életének új erőt s elevenséget, nemzeti függetlenségének hatékonyabb biztosítékokat szerezni kíván vala, a veszélyben forgott nemzetiség érzete is hatalmasan fölébredt a kedélyekben; élénk visszahatás támadt bennök minden ellen, mi külföldi, mi idegen; erélyes eltökéltség nyilatkozik mindenfelől a nemzeti nyelv és viselet helyreállítására, az elmélyesedett erkölcsök átalakítására. És e tekintetben sokaknál még némi túlság is vegyült az alapjában helyes nézetváltozásba: a felingerült kedélyek, mint az indulat hevében történni szokott, a rosszal, ártalmassal a jót is ellökék maguktól, s olyakban is keresnek vala bajaiknak orvoslátot, hol azt nem találhattak. „Megújítván a tisztviselőket, — így ír és zavar össze jót rosszal körlevelében Nyitra megye közönsége, — megújítván a tisztviselőket, újítsuk meg saját erkölceinket, nőink életmódját, gyermekeink nevelési rendszerét is. A szkithák szigorú élet s nevelési módja hajdan

megrettenté vala Európát (!). De elenyészik ezen erő, midőn a nemzet idegen népek viseletét, erkölceit majmolja; midőn egyedül színi játékokra, zenére, a társalgás élvezére ügyelve, a szabadságot és törvényeket elfeledi; midőn az erő rövidségére tulságosan mívelődni vágyván, nevetség tárgyává leszzen (!). Mit használ hiúságot jellemző tollakkal, forgókkal ékesíteni a fejet? Fiaink gyöngéden tartott kezei csak a kéjek ingerlésére, nem pedig, mint a nemzeti erkölcsök igénylik, fegyver villogtatására, lesznek alkalmas eszközökké. Elhagyván tehát a puha életmódot, térjünk vissza az őszire; gyakoroljuk magunkat az erényben, és férfiakká leszünk, kik megérdemlik, hogy a megnyilando országgyűlésen necsák meghallgattassanak, hanem kívánataikat meg is nyerjék; leszünk a hazának s az új fejedelemnek védoszlopaivá<sup>1)</sup>.

És a nemzeti nyelv, nemzeti viselet s erkölcsök mellett felébredt lelkesedés nem is maradt puszta szó. Szégyenérzettől ösztönöztetve, hogy a nemzet nagy részben saját hanyagsága által ejtette vészélybe legdrágább kincsét, a nemzetiiséget, mindenki annak ápolására, kifejtésére, szilárdítására kezdi vala fordítani gondjait; s csak hamar, mind a nyilvános, mind a társadalmi élet nyilatkozataiban mintegy varázsütésre, meglepő módon tűnik vala fel az új nemzeties irány. Nemcsak a férfiak általában elővették a kiküszöbölt nemzeti viseletet, s honi szabású öltönyeikkel nyilváníták ellenzéköt a rájuk erőszakolt németiség ellen; hanem a nők is elvették a német viganót, elhányták az idegenszerű bóbítát, s honias piperében szinte tüntetéssel tanúsíták, hogy ők is osztoznak férjeik érzelmeiben<sup>2)</sup>. A társalgásban a nemzeti nyelv visszanyerte a maga természetes jogait, s bűnnek kezd vala tartatni annak nem, vagy roszul tudása, elhanyaglása. Számos iskolában a tanulmányok magyar nyelven kezdé-

<sup>1)</sup> Collect. Repraes. et Protocoll. I, 69.

<sup>2)</sup> Péczely: Mindenés Gyűjtemény 1790. III, 223. Grellmann: Statist. Aufklaerungen I, 447.

1790.

nek előadatni; másutt legalább a nyilvános vizsgálatok tétettek honi nyelven. Dayka Gábor, növendékpap, utóbb jeles költő, a budai összpontosított papnöveldében német és tót társai számára a magyar nyelvből tanórákat ad vala. Maguk az idegen ajkú tanítók is szorgalmasan kezdék tanulni a nem rég lenézett, megvetett honi nyelvet <sup>1)</sup>).

A politikai és társadalmi élet ezen új irányát, melynek előteremtésében egyébiránt néhány év óta maga is buzgóan működik vala <sup>2)</sup>), az irodalom is lelkesen ápolá és szilárdítá. Az alkotmányos szabadság és független nemzetiség, honi nyelv és erkölcsök mellett fellobogott lelkesedés számos röpiratot és költeményt hint vala el az országban, melyekben míg egy részről a szabadság, nemzetiség kitartó, erélyes védelme minden igaz hazafinak szívére köttetik; más részről élesen megróvatnak s a nemzet átkával terheltetnek azon tanácsosok, kik József újításai indítóinak s előmozdítóinak tartatának, s mind azok, kik a feltolakodott idegent bálványozzák, az elkorcsulást, elnémetesedést elősegítik. A nemzeti nyelv kiművelésére, az irodalom ápolására számos tudós férfiak s írók egyesülének: Sopronyban, Pesten, Kassán, Komáromban, Győrött, Nagy-Enyeden e célra társulatok

<sup>1)</sup> Péczely i. h. IV, 86.

<sup>2)</sup> Baróti Szabó már 1788-ban írá egy költői epistolájában id. Ráday Gédeonhoz :

„ — — Gyönyörű szellő kezd lengeni s vidám  
 Hírt említ puha szárnyaival. Mély álmok oszolván,  
 Minden tájékon, mintegy jeladásra, sereggel  
 Összetett vállal, szívvel, felkeltek az írók :  
 A tudományt magyar ajkra veszik; terjednek az ékes  
 Elméknek szüleményi folyó s versbéli beszédben :  
 Még soha sem volt ily buzogás: egy kincse s örökje  
 Védelmét fel, al és közép rend felfogta; megőszült  
 És zöldellő korban lévőek vetélkedve segítik, stb.

S aztán az írók egész seregét mutatja be az irodalom nestorának, Rádaynak: említi Telekit, Orczyt, Gvadányit, Barcsait, Horváthot, Baróczyt, Péczelyt, Molnárt, Mindszentit, Bessenyeit, Görögöt, Kulcsárt, Virágot, Révayt, Nagyot, Rajnist, Dugonitsot, Arankát, Verseglyt Bacsányit, Kazinczyt, Dömét, Molnár Borbálát, Takácsot stb.



keletkeztek. Folyóirataink, melyek Péczy „Mindenes Gyűteményével“, Kazinczy Ferencz „Orpheusával“ s több mással megsaporodtak, kiváltképen a nemzeti érzelmebbre és szilárdítására működének. Baróti Szabó, Horváth Ádám, Virág Benedek, Révay Miklós, Bacsányi János s több más költőink lángszavakkal gáncsolák költeményeikben a korcsító külföldieskedést, szítogaták a nemzeties érzelmekeket. Péczy, Décsy, Báróczy, Gáty, Vedres s többen mások a nemzeti nyelv mellett külön röpiratokban emeltek szót. Révay pedig ismét felfogta a magyar tudós társaságnak II József kegyelmébe hasztalan ajánlott ügyét, s Bessenyei Györgynek „Egy magyar társaság iránt való jámbor szándékát“, buzdító előszóval megtoldva, kiadván, buzgóan ajánlja vala az ország roneinek pártfogásába.

A szűkkeblű nemesi irány.

Azonban, a mily dicseéretes vala a lelkesedés a meggyöngült, elhanyagolt nemzetiség és nyelv gyarapítása s ápolása, az elnyomott alkotmány és állami függetlenség helyreállítása tekintetében : szintoly gáncsot érdemel más részről a nemesség egy részének elfogultsága és szűkkeblű önzése a maga kiváltságait illetőleg. A veszélyből, mely az alkotmányt s nemzeti függetlenséget a mult idők viszontagságai közt el-elborította, a nemesség, fájdalom, még nem merítette magának azon üdves tanulságot, hogy ama legdrágább nemzeti kincsek éppen azért fenyegettetek volt annyiszor és sodortattak is az enyészet örvénye szélére, mivel az alkotmányos szabadság nem az egész, körülbelül nyolcz milliónyi népre, hanem csak Verbóczynek néhány százezer lélekből álló nemzetére, a nemességre támaszkodék. A nemesség nagy része még folyton azon fogalomzavarban s elfogultságban létezett, minélfogva a nemesi kiváltságokat, melyek, való, a századok folytában, szorosán összeforrtak az alkotmányos nemzeti jogokkal, magának az alkotmány és nemzeti szabadság lényegének tartja vala. Midőn II József halálakor e szó : s z a b a d s á g, oly fennen hangzék, alatta sokan nem mást értenek vala, mint a kiváltságos osztály

1790.

előjogainak sértetlenségét, mint a nemesség uralmát s a többi osztályok irányában kizáró, csak a királyljal közös befolyását az ország ügyeinek igazgatásába, teljes mellőztével a nemzet nagy tömegének. És e szükkeblű önzésből eredt aztán ama szomorú jelenet, hogy midőn az új szellem, mely nem sokára az egész világot átalakítandó vala, Franciaországban „az ember és polgár jogainak kinyilatkoztatása“ által a hűbériség korhadt épületét alapostúl felforgatta, s a népfeliséget kikiáltotta, — a magyar nemesség épen akkor ügyekezik vala magát még erősebben elsánczolni a hűbériség intézményeivel. Nem elégedék meg avval, hogy az alkotmányos jogokat a kormány kényuralma ellen biztosítsa; hanem e jogokat még inkább a maga kizárólagos tulajdonává tenni törekedék, még szükebb korlátok közé kívánja vala szorítani a többi osztályokat, s különösen a jobbágyoktól még azon kevés jogokat is elvenni szándékozáék, melyeket József a január 28-ka-i rendeletben is fenntartott azok számára.

A három felekezet.

Az eszméket, elveket, irányokat tekintve, melyek Magyarországon a szollemek felett ekkoron uralkodának, három felekezetet szemlélünk külön csoportokba tömbesülni, három pártot lépni a nemzeti élet küzdterére. Csak szélesebb értelemben nevezhetjük ugyan e felekezeteket pártoknak; mert azok forma szerint megalakúlva, határozott színű zászlókkal s jelszókkal ellátva, fegyelmezve még nem valának; de hatásuknak mindemellett is világos nyomaira találunk közéletünk történelmében. E pártokat, melyek azonban a megnyílt országgyűlés folytában nemsokára nagy átalakuláson estek keresztül, történelmünk jelen szakában a demokratiaiinak, a mérsékelt és a túlzó arisztokratiainak nevezhetjük. Az első, melynek szóvivői ama fiatal, bátor lángszellemekből keletkeztek, kik a francia forradalmi eszméket magukba egészen fölhevén „az ember és polgár jogainak nyilatkozatát“ tették jelszavokká, s ennek nyomán teljes polgári egyenlőséget óhajtának vala megalapítani; az elhúnyt II Józsefet pedig, ki a hűbériség arisztokratiái épületét oly hatalmasan meg-

rendítette volt, égis emelve, majdnem istenítették, — e democrata párt, számára nézve még igen csekély vala az országban; ha azonban annyira fejlődhetett volna, hogy a közügyekbe cselekvőleg folyhasson be, természetesen a nép egész nem-kiváltságos tömegét a maga uszályául fogja vala tekinthetni. — Erősebb volt ennél mind számára, mind s kivált polgári állására nézve a mérsékelt arisztokrata párt, mely kivált a főnemességet és papságot számlálá soraiban s törekvéseit csak oda irányozá, hogy a II József törvénytelen újításai által megrendített alkotmányt helyreállítsa. Legszámosabb volt azonban a harmadik párt, mely a megyei közép- s alrendű nemességnek majdnem egész tömegét magában foglalá. A francia forradalom híre e pártra is gyakorolt ugyan hatást; de minthogy annak szellemét még nem ismerte, nem fogta fel: elveiből csak annyit sajátíta el magának, a mennyit saját gondoskodásmódjával s nemzeti alkotmányos eszméivel megegyeztetni bírt. A népfelség elvét örömetst elfogadta ugyan a korona ellenében; de a felségi jogokkal bíró nép alatt csak a régi karokat s réndeket akará értetni; és míg a hűbériségnek a francia forradalom élet-halálra háborút üzent, e túlzó arisztokrata párt annak szintoly heves bajnoka gyanánt kelt a síkra. A nemzeti szabadság e pártnak is jelszava volt ugyan, és számos buzgó apóstolra is talált soraiban, kik a megyei gyűlések közönségét szinte elragadták a fejedelmi kényuralom ellen intézett heves szónoklataikkal; de a szabadság alatt nem egyebet értettek, mint a karok és réndek kiváltságos osztályának túlnyomó hatalmát.

A legtöbb megyében e nagyszámú túlarisztokrata párt ragadta kezébe a helyreállított alkotmányos igazgatás kormányrúdját, ennek kebelében folytatá a porosz kormány is még egy ideig lázító izgatásait; és mivel az előbb említett mérsékelt arisztokrata párt, egyelőre megelégedve Józsefnek minden újításait eltörlő rendeletével, esöndesen várá be utódának kormányraléptét; a demokraták pedig, számuk

1790.

csekélyisége miatt, a megyei gyűléseken fellépni még nem mertek: e túlzó arisztokrata párt adott egy ideig irányt nemzeti közéletünk minden nyilatkozatainak. És innen magyarázható, hogy ama dicséretes lelkesedés mellett az alkotmány s állami függetlenség, nemzeti nyelv és erkölcsök helyreállítása iránt, e közéleti nyilatkozatokban ama szűkkeblű törekvést is elég sűrűn látjuk feltűnedezni, melynél fogva a nemesség a maga kiváltságait a többi osztályokkal szemben is, egész régi terjedelmökben szándékozik vala érvényesíteni. Semmi kétség ugyan, hogy valamint a fő, úgy a közép rendű nemesség egy része is elég felvilágosultsággal, hazaszeretettel bírt már belátnia, hogy a jobbágyosztályt azon rabszolgasághoz hasonló állapotban, melyben századok folytában teng vala, sem az emberiség sérelme, sem magának a kiváltságos osztálynak veszedelme s a hazának kára nélkül nem engedheti még tovább is sínyleni. És ha még ezek közt is számosan találkoztak, kik József január 28-kai rendeletének a jobbágyosztályt illető pontja ellen a többiekkel együtt kikeltek: azt csak azért tették, mivel a jobbágyokat illető rendeletek is országgyűlésen kívül bocsáttatván ki, szintoly törvénytelenek voltak, mint a többi eltörölt újítások: s míg ezekkel együtt amazokat is egyaránt megsemmisíttetni kívánják vala, szándékukat sem titkolák el, a jövő országgyűlésen törvény által atyailag intézkedni a jobbágyokról.

De ezen józanul gondolkodók kevesebben valának, mintsemhogy szavok el nem hangzott volna a sokkal számosabb túlzók indulatos zajában. Ezek önzésökben minden jogot és szabadságot csak a maguk számára óhajtván biztosítani, a január 28-kai rendeletnek a jobbágyokat illető záradéka ellen nem egyedül azért keltek ki, mivel az, mint csupán fejedelmi önkényből származó, a többiekkel egyenlőképp törvénytelen; hanem mivel általa elfogultságukban önhasznukat vélik vala megrövidíttetni. És a fennen hirdetett szabadságnak ezen álbarátai a megyei gyűléseken nemesak Józsefnek a jobbágyok javára kiadott rendeleteit, hanem még a

Mária Terézia által 1767-ben kibocsátott s a szokás által némileg már meg is szentesített úrbéri szabályozását is egyenlő hevességgel gáncsolák, ezt is eltörteni s a régi rabszolgai állapotot helyreállítani kívánván. „Természetes ugyan — így szól feliratában Hont megye nemessége, — természetes ugyan, hogy a szabadságot, mely még az állatoknak is kedves, minden néposztály kívánja; de miután a gondviselés, mely az emberi nem felett őrködik, úgy akarta (!), hogy némelyek királyokká, mások nemesekké, mások szolgálkká szülessenek: a keresztényi szeretet sérelme nélkül fogunk jogainkkal élni mindaddig, míg ebben az országgyűlés nem teszen változtatást“<sup>1)</sup>. — „A földesurak és parasztok viszonyait illetőleg, — szól egy más megye — magában véve mindegy ugyan, vajjon a parasztok szabadokká, vagy örökösen a földhöz kötöttekké tétetnek a törvények által, melyek idő szerint változnak; de mivel erről egyedül országgyűlés rendelkezhetik, . . . különben pedig a törvények e tárgyról már elégségesen gondoskodtak (!), . . . megegyezéseket a rendek a parasztok állapotának változtatására nem adhatják“<sup>2)</sup>. — Ovatosabb valamivel Vas megye nyilatkozata, bár egyébiránt azt akarná elhíttetni a világgal, hogy nem a parasztnak, hanem a földesúrnak van oka panaszkodni a köztök lévő viszony tekintetében. „Mi módon kell, úgymond a jobbágyokkal bánni; mi viszonyban álljanak azok uraik iránt; mi joggal s módon uralkodjanak felettek ezek, s engedelmeskedjenek amazok: a király s az ország kölcsönös megegyeztével alkotott számos törvények által eléggé meg van határozva. Egyébiránt kötelességében áll a megyei tisztviselőnek a parasztokra ügyelni, s őket, ha kell, védeni. De különben a parasztok maguk is oly jól tudják az úri jogokat oly igen megszorító úrbéri szabályokat, hogy az urak, ha

<sup>1)</sup> Collect. Repraes. et Prot. I, 135. Hasonló módon nyilatkozott Vasad megye, u. o. I, 248. Veszprém, u. o. II, 10.

<sup>2)</sup> Collect. Repraes. et Prot II, 20.

akarnák sem terhelhetnék őket túlságosan. A földesuraknak ellenben elég okuk van jogaik megszorítása miatt az országgyűlésen panaszt emelniök<sup>1)</sup>).

E túlságos arisztokratai irány és törekvés nem maradhatott visszahatás nélkül. És annál előbb s erélyesebb módon be kellett ennek következnie, minthogy már nemcsak a városi lakosságban, hanem a jobbágyok nagy részében is felébredt az öntudat s elterjedt tudása ama jogoknak, melyek őket az államban megilletik. A városokban, kivált az úgy nevezett tisztesebb osztály kebelében, azoknak száma is nőttön nőtt, kik a terjedező franczia forradalmi eszmék szerint a teljes jogegyenlőség szükségéről kezdenek vala beszélni a polgári társaságban. Ha ezeknek a megyei gyűléseken szavok volt volna, kétségkívül más hangon folynak vala e gyűlések tanácskozásai. De mivel a megyei hatóságoknál, melyeken kívül az országgyűlés megnyílása előtt semmi más tér nem létezett politikai vitatkozásra, a szó és végzés joga ama túlzó arisztokratai párt kizárólagos birtokában létezett, mely aztán a néhány józanabb, felvilágosultabb rendeket is legtöbb helyt leszavazta: a nem-nemeseknek s a franczia szabású demokratáknak ennél fogva nem volt egyéb eszközük a visszahatásra, mint a sajtó, melynek hatalma azonban, bár működésében most nem igen korlátoztaték, azon korban koránt sem vala oly nyomatékos, mint a jelenkorban. A sajtóhoz folyamodtak tehát s több röpiratokat hintettek szét az országban, melyek által a városiakat s parasztokat izgatva ösztönzik vala, kelljenek fel a nemesség ellen, mely önzése, szükkeblüsüge által a haza üdvét, boldogságát aláássa, s a papság ellen melyet százfejű szörnyetegként ábrázolának. Ilyen volt egyebek közt ama népszerű modorban szerkesztett irat, mely Szabolcs és egyéb tiszai megyékben a nép kezén forog vala, s mely ezt egyenesen lázadásra szólítá fel a nemesek ellen, kik nemcsak József emberiséges rendeleteit,

<sup>1)</sup> Collect. Repraes. et Prot. II, 271.

hanem még Mária Terézia úrbéri szabályzatát is eltörlni s a jobbágyokat elébbi földhöz kötött szolgaságukba visszavetni szándékoznának.

Ezen iratok nem is maradtak hatástalanok. A parasz-  
tok több helyt oly komolyan kezdének nyugtalankodni, hogy  
a megfélemllett s némileg észére tért nemesség több megyé-  
ben szükségesnek látá, megigérni a jobbágyságnak, hogy a  
megnyitandó országgyűlésen az ő ügyei is törvény által fog-  
nak szabályoztatni. A parasztság azonban híret vévén az  
urak kikelésének az úrbéri rendeletek és szabályok ellen,  
nem igen ad vala hitelt amaz ígéreteknek, s nehezen is sike-  
rült volna meggátolni annak fellázadását, ha az ettől tartó  
nemességnek fegyverrekelési készülétei által nem tartatik  
félelemben <sup>1)</sup>).

Még hatékonyabb vala a városi nem-nemes polgárok  
visszahatása. A tanácstestületek melyek a sz. kir. városok-  
ban a megyékéhez hasonló törvényhatóságot képezének, a  
polgárok ebbeli hanyagsága miatt nagy részben a városaik-  
ban lakó nemes egyeniségekből álltak ugyan; s annál fogva  
e tanácsok kebelében igen kevés helyen tűnt is fel erélyeseb-  
ben ilyféle visszahatás. De annál élénkebb volt a mozgalom,  
a tisztviselő tanács mellett minden városban létező válasz-  
tott polgárok testületében, mely az úgynevezett külső taná-  
csot képezé, nem különben az iparosok, kereskedők czéhei-  
ben s egyéb társadalmi gyülekezetekben. Heves kitörések  
valának ezekben hallhatók a hazát s ebben minden előnyt,  
minden hatalmat egyedárúképen birni törekedő, a közterhek  
viselésétől ellenben vonakodó, önző, kevély nemesség ellen.  
A nemesség jogait korlátozott s a népet pártfogása alá vett  
II József emlékezete fennen magasztaltaték. És már oly ki-  
vánatok és törekvések is kezdének nyilatkozni, melyeknek  
nem kevesebb volt a céljok, mint az arisztokratia eltörlése,

<sup>1)</sup> Izdenczy: Gespräch über Josephs und Leopold des II Regierung. Grellmann: Statist. Aufkl. II, 114.

1790.

egyenlő teherviselés, egyenlő személy- s birtokjog megalapítása. Miként a megyék a korona, — úgy a városok a nemesség ellen egymást kölcsönös felszólítások, körlevelek által buzdítgaták ernyedetlen kitartásra, s mintegy szövetséget kötnek vala egymással a nemesség túlságos uralomvágyának korlátozására.

A kormány  
iránya.

Mialatt a felekezetek ekként forrongnak vala az országban, Batthyány József bíbornok-prímás, gr. Zichy Károly országbíró, Pálffy kancellár, Balassa Ferencz horvát bán, Ürményi József kir. személynök s az ország egyéb fő-tisztviselői eleinte levelek által, majd összegyűlve is tanácskoznak a közügyek felett. Zichy Károly országbíró már február 22-kén oly értelemben írt vala Pálffy kancellárhoz, „hogy most, a császár halála után, oda kell fordítani minden ügyekezetőket, hogy a bizodalom az ország s a koronaörökös közt helyreálljon; mert kényszerítés, félelem igen gyöngye támaszai az államnak. Az ország jelen hangulatában pedig nincs más mód egyességet s kölcsönös bizodalmat eszközölni a nemzet s királya közt, mint reábirni ő felségét, hogy az ország alkotmányának helyreállítására eddigelé tett lépéseket helybenhagyja s kiegészítse. E végett szükség, haladék nélkül kihirdetni az országgyűlést, melyet immár semmi sem akadályoz.“

„Neki is fő törekvése, — válaszolá Pálffy febr. 24-kén az országbirónak — reábirni ő felségét, hogy a boldogult császártól kiadott resolútiót mindjárt a trónfoglalást kihirdető első leiratban megerősítse. Ez annál szükségesebb, minthogy a kormányzéseknek ily alkalommal szokásos megerősítése mellett az igazságszolgáltatási közegeket nem azon állapotba kell visszaállítani, mint a minőben 1780-ban voltak, hanem a milyenbe a január 28-kai resolútió által helyeztettek.“ A kancelláriánál, mondja tovább, már egy bizottság működik oly felirat készítésében, mely ő felségének mindjárt megérkeztekor átnyújtassék, s melyben kéressek, hogy magát megkoronáztassa, a törvényes esküt letegye



s a koronázási hitlevelet kiadja. Ha a koronázás napját nem akarná egyelőre meghatározni, legalább az iránt adjon biztosítást, hogy a koronázási országgyűlést hat hónap alatt megtartandja. „Egyébiránt, így végzi, ő felségét mindjárt szándékozom megkérni, hogy Excellentiádat, a primást és a personalist azonnal hívassa fel ide tanácskozni a válságos helyzetben lévő közügyek felett“ <sup>1)</sup>.

Leopold egyébiránt az ország állapotáról tudósítatván, maga is mennél előbb ügyekezett megnyugtatni a nemzetet. Még megérkezte előtt, márczius első napjaiban tudósítá tehát a magy. udv. kancelláriát, hogy országlatát megkoronáztatásával szándékozik megkezdeni; mi végre parancsolá, hogy megérkeztéig az országgyűlés kihirdetését illető okmány elkészíttessék; mit aztán a kancellaria s a helytartótanács nem mulasztá el azonnal tudtára adni a várme gyéknek <sup>2)</sup>. Ezek örömmel fogadták ugyan a jó hírt; felirataikban mindazáltal eleve is kijelenték, hogy a koronázat napját csak az országgyűlésen, a király és nemzet köz megegyeztével kívánják meghatároztatni, miszerint előbb a nemzet fejedelmével a közügyek s különösen a királyi hitlevél tekintetében egészen tisztába jöhessen, s a koronázat elharmarkodása által a hitlevél elkészítésére szükséges időtől, mint 1741-ben történt vala, meg ne fosztassanak <sup>3)</sup>.

Leopold márcz. 12-kén, 1790-ben érkezett meg Bécsbe Toscanából, melyet 25 év óta, köz elismerés szerint, oly ügyesen, népének oly megalégedésére kormányzott, hogy a jó és bölcs fejedelem melléknevet vívta ki magának. Azon bölcsészti szellemben, a kormánya alá jutott népet boldogítani óhajtó jóakarát s buzgalomban, s e végett az üdves reformokra való hajlamban, újítási vágyban, mik József egyéniségét leginkább jellemzik, Leopold is osztozék báty-

Leopold egyé-  
nisége.

<sup>1)</sup> A kancellaria levéltárában.

<sup>2)</sup> A helytartótanács lev. 1790. márcz. 5-ről.

<sup>3)</sup> Bihar felirata, Collect Repraes. et Prot. I, 301.

1790.

jával. De benne hasonló igazságszeretettel általában több méltányosság, hasonló haladási vágygyal több mérsékelttség, s a valódi hiányok és szükségek s az azok pótlására legcél- szerűbben vezethető módok s eszközök higgadtabb tanulmányozása, kevesebb önfejűséggel mások nézeteinek s tanácsainak készségesebb méltánylása, a végrehajtásnál kevesebb erőszakolással nagyobb óvatosság s a közvéleménynek figyelembe vétele egyesült. És ezeknél fogva reformjai, általában helyesek, teljesen sikerültek, népének anyagi s erkölcsi érdekeit hatalmasan gyarapíták, a megjavított földművelés, kifejtett ipar s kereskedelem által közönséges jólétet eredményeztek. Ő az anyagi érdekek tekintetében mocsárokat szárította ki, csatornákat, műútakat készíttete; a kézműipart a czéhek korlátozó bilincseitől megszabadítá; a kereskedelmet czélszerű vám- s egyéb szabályok által tetemesen élénkíté, Livorno kereskedelmi fontosságát megalapította. Nem kevesebb érdemeket szerze magának népe erkölcsi haladásának tekintetében: a megjavított közoktatás, köznevelés által különben is szelíd jellemű s művészi szellemű népében az erkölcsiséget oly fokra emelte, hogy az egy milliónyi népeségű állam börtönei, melyeket szintén tetemesen megjavított, nem ritkán üresen állának. Kormányelveit, melyeket általában szabadelvűség bélyegez, a közügyek igazgatását egy azon korban megjelent német munka <sup>1)</sup> részletesen adja elő; s annak első lapján ím ezeket olvassuk: „Ő felsége erősen s bensőleg meg van győződve, hogy nincs czélszerűbb eszköz a nép bizodalmit kormányában megalapítani, mint ha a kormány a rendeletek mellett azoknak okait és céljait, valamint azon körülményeket és szükségét is, melyek által a rendelet kibocsátásában indíttatott, az ország minden egyes polgárainak szeme elébe állítja; s nem különben az államjövendők mire fordítását, minden titkolódzás nélkül, a lehető

<sup>1)</sup> Aug. Frid Wilh. Crome: Staatsverwaltung von Toscana unter Leopold II.

legnagyobb világossággal nyilvánossá teszi.“ Igazságának, mérsékelt, emberiséges, felvilágosodott szellemének legvilágosabb tanúsága maga a Toscana számára alkotott büntető törvénykönyv <sup>1)</sup>, mely egyebek közt a halálos büntetést eltörülte s utóbb más országban is példányul vétetett az igazságügy szabályozásában. A törvényalkotásban általában véve, ellenkezőleg Józseffel, semmitől sem óvakodék inkább az elhamarkodásnál: „a jó törvényhozásnak, — szokta volt mondani, — mint a természettudománynak, tapasztaláson kell alapúlnia.“ Ellentéte volt bátyjának abban is, hogy a sok kormányzásnak, a rendeletek egymásra halmozásának nem vala barátja: „Szabályomul tettem, — mond maga egy atyai intésében, melyet a Flórenczben divattá lett túlságos fényűzés tárgyában intéze e város népéhez, — szabályomul tettem, alattvalóim szabadságának a lehető legkevesebb korlátokat vetni.“ Ő ama kormány mesterséget, mely a kényuralmat méltányosság, szükség, status-érdek s kellemes formák s módok tetszős palástjába öltöztetni ügyekezék, anyjától tanulta, az ügyességet arra tőle örökölte. Ennyi fényes kormányzói tulajdonok közt csak egy hiányzik benne, mi Józsefet ékesíté, s mi ebben, a jó szándékon felül, leginkább képes bennünket a kényúrral, az önkényes dictatorial is némileg kibékíteni: a nyíltság, az egyenesség. A jó szándékot Leopoldnál is kétségbevonhatlanul tanúsítja toscanai kormányának fényes eredménye, mely őt más népek előtt szinte az irigység tárgyává emelte; de József nyíltságából s egyenességéből egy vonást sem találunk jellemében. Alattomos, gyanakodó kedélyének, mely szinte ellentétben látszik lenni különben oly jótékony kormányával, eredménye lön a titkos rendőrség ama rendszere, melyet oly mértékben kifejtett volt Toscanában, minőben az akkoron még sehol sem létezett. Ezen állam titkosabb történelme tanús-

<sup>1)</sup> Codex Criminalis Hetruriae Ser. Archid. Petri Leopoldi, Viennae 1790.

1790.

kodik, hogy még rejtekben is alig lehetett Flórenczben beszélni a nélkül, hogy az kevés óra múlva tudára nem esett volna a fejedelmnek. E titkos rendőrségi rendszernek ő vetette meg aztán az osztrák birodalomban s Magyarországon is alapjait <sup>1)</sup>).

Politikája.

A súlyos körülmények, melyek közt Leopold a kormányt átvette, mindjárt eloitól fogva próbakőre tették bölcsességét. A török háború még folyton folyt; s bár a mult évi hadjárat sikere még a reményeket is meghaladta: a még mindig hatalmas ellenség, a külhatalmak támogatásában is bízva, egyáltalában nem hajlik vala békére, s ennél fogva a már annyi pénzt és embert megemésztett háborúnak végét előrelátni még nem lehetett. Az osztrák ház hatalmának növekedését feltékeny szemmel néző Anglia és Holland a törököt pénzzel és tanácssal segíté a háború folytatására. A porosz udvar pedig, mint említők, már szövetséget is kötött a fényes portával s az osztrák tartományok határszélein folyton szaporítá seregeit. Az osztrák hadak egy része e miatt még József által Morvába és Csehországba rendeltetett; minek következtében a magyar határok a török ellen több vidéken oly fedetlenül maradtak, hogy a támadható veszély elhárítása s magok biztosítása végett némely vármegyék már nemesi fölkelést is rendezének <sup>2)</sup>. Más részről a francia forradalom is mind veszélyesebb irányt kezd vala venni Európa békéjére. Benn végre, az örökös tartományok majdnem mindenike forrongásban vala: az új adórendszer, a háború költségeire szedett rendkívüli hadi adó, az élelem drágasága s némely eltörült hűbéri előjogok s kiváltságok miatt Cseh- és Morvaország, Tyrol és Galiczia nem kevésbbé háborog

<sup>1)</sup> Antonio Zobi: Storia Civile della Toscana. Firenze 1852 II. köt. Beccatini (Remigio Pupares álnév alatt) Vita Publica e Privata di P. Leopoldo d'Austria Granduca di Toscana. Siena 1797. Siebenb. Quartalschrift. Erster Jahrgang 1790. 140. köv.

<sup>2)</sup> Collect. Repraes. I, 164.

vala, mint Magyarország; Belgium, mint mondók, végkép elszakadt.

Az ügyek ezen állásában Leopold, a török háború miatt is, mindenekelőtt Magyarország megnyugtására tön lépéseket. Harmad napon megérkezte után nyílt leveleket küldte szét az országba, melyekben II József császár halálát a nemzetnek hivatalosan tudtára adván, kijelenté, hogy a trónörökösödést szabályozó 1723-ki 1-ső és 2-dik törvény-cikk erejénél fogva a kormányt átvette, s az ország tisztviselőit hivatalaikban továbbra is megerősíti. Eleve tudósítja egyszersmind a rendeket, hogy elhatározott akarata őket jogaik és szabadságaik, törvényeik s alkotmányuk birtokában fentartani; s ennél fogva az újításokat eltörlő január 28-kai kir. rendelvényt ő is jóvá hagyja s annak végrehajtását május 1-ig eszközteni is akarja. A három pont tekintetében, melyek azon oklevél által jelen állapotjokban hagyattak, a módosítást, ha a rendek azt kívánják, az országgyűlés rendelkezésére halasztván, a rendektől a kormányiszékek iránt engedelmességet kíván. Igéri végre, hogy miután a törvényeket pontosan megtartani akarja, koronáztatása, a törvényes eskü letétele, a hitlevél kiadása s a nádor megválasztása végett az országgyűlést a jövő júniusban minden bizonynyal megtartandja, s megnyitásának napját a nemsokára szétküldendő kir. levelekben ki is hirdetendi <sup>1)</sup>.

A megyei  
ellenzék.

Leopold ezen biztosító levelét azonban nagy elégtelenséggel fogadta az arisztokratiai ellenzék. Azt várta ez ugyanis, hogy ő Magyarország kormányát is olyforma okmány kibocsátásával veendi át, minőt a belgák megnyugtására küldött Németalföldre, melyben tudniillik határozottan kijelenti, hogy előde kormányát törvénytelennek ismeri el, újításait ő is roszalja s hiszi, hogy bátyjától szenvedett sérelmeiket nem fogják neki tulajdonítani, ki azokat nemcsak

<sup>1)</sup> Josephi II bina Rescripta cum Coll. Repraesent. stb Zagrabiae 1790.

1790.

soha sem javalta, sőt mindig határozottan gáncsolta; elvárja ennél fogva tőlök, hogy addig is, míg mindeneket kívánságuk szerint intézend el, magokat békésen fogják viselni. „Alig hittünk szemeinknek, — mond feliratában Pest megye, — midőn Felségednek a folyó hónap 14-ről hozzánk küldött tudósító leiratában alkotmányunknak nem azon méltán várt biztosítását vettük, minőt mind a veszély nagysága, melybe az előbbi igazgatás által ejtettünk, mind jogaink elvitathatlansága, mind a nemzetnek az elhunyt felséges császár alatt tanúsított vastürelme igényelt volna, s minőt a belgáknak adni, Felséged maga egy a nemzet jogait tisztelő fejedelem s az embereket alattvalóiban is becsülni tudó atya kötelességének tartotta . . . Felséges úr, a nemzetek nyilván joga s azon társadalmi szerződés, mely szerint országok támadnak, bizonyítja, hogy a felségi jog eredetileg a népek birtokában létezik: e tétel, melyet maga a természet ír mindenki szívébe, azok sorába tartozik, melyekről egy igazságos fejedelemnek (minőnek Felségedet is tartjuk) kételkedni nem szabad. . . E felségi jog a törvények által mérsékelt királyságban a törvényes fejedelem és a nemzet által közösen gyakorlott törvényalkotó hatalomban nyugszik oly módon, hogy a nemzet mindig bírjon azon eszközökkel, melyek a köztársaság céljának elérésére a körülmények szerint szükségesek. Bizunk tehát, hogy Felséged az országgyűlést és sérveink orvoslatát nem fogja egyedül azokra szorítani, mik a kegyelmes tudósító leiratban foglaltatnak; hanem nekünk is megadandja azt, mit a belgáknak adott, kik szabadságukat fegyverrel védelmezték. Mert bizonyára rossz példa volna, ha a kormány tettei által azt bizonyítaná, hogy a népek nem engedelmesség, hanem csak fegyver által védhetik s nyerhetik vissza jogaikat. Méltóztassék tehát Felséged, kinck egyenes lelkében teljesen bizunk, hogy jó szándokaiban semmi tanácsok által nem engedendi magát megingattatni, ezeket kegyelmesen szívére venni, s a közügyek iránt mennél előbb az összes rendekkel, nem pedig egyesekkel tanács-

kozni. És meggondolván azt, hogy szabadságaink az osztrák ház uralkodása alatt sem a kölcsönös szerződések, sem az azokon nyugvó törvények s oklevelek által eléggé biztosítva nem voltak, s következőleg hogy ügyeink biztosításáról bővebben kell gondoskodnunk: méltóztassék a nemzet igazságos kérelmeit akként meghallgatni, hogy mind a fejedelem s nemzet közt létező kölcsönös régi jogviszonyok megújíttassanak s kifejtessenek; mind a mostani körülmények igényei szerint újabb szerződések köttetvén, polgári létünk teljes biztossága megalapíttassék. És csak azután vegye át Felséged a törvényes eskü letétele s megkoronáztatása által az ekként erős alapokra fektetett ország kormányát; hogy így azokat is, mik a rendek közkívánata szerint még tanácskozás alá veendőek, a törvényesen és szabadon, tehát az idegen katonaság eltávoztatásával tartandó országgyűlésen a rendekkel törvényesen tárgyalhassa<sup>1)</sup>.

Pest ezen s más megyék hasonló feliratain meglátszék, hogy a kedélyháborgás, mely még folyton tart, már csak olyan mint a szélvész utáni hullámok, melyek lassanként magoktól le fognak csilapodni, ha új vihar által nem élesztetnek. Leopold tehát, mivel jobbat nem is tehet vala, arra határozta el magát, hogy egészen kiviharzani engedi a szenvedélyeket, és semmi olyféle szabályhoz nem nyúl, mely az ellenzékot ingerelné, s ellenben mindent megtesz vagy megenged, mi bármi tekintetben csak színét is viseli a méltányosságnak. E feliratokat tehát hallgatással mellőzvé, mindenekelőtt a nemzetnek adott szavát váltá be: az országgyűlést már márcz. 29-kén kelt meghívó levelei által junius 6-kára, közkívánat szerint, távol minden idegen katonaságtól, Budára hirdette ki. „Kormányunkat, úgymond e levelekben, a trónörökösödésről szóló törvények teljesítésével akarván kezdeni, nádor választása, a hitlevél kiadása, a királyi eskü letétele s koronáztatásunk, — ezután pedig mind

1) Collect. Repraes. et Prot. I. 14. kövv.

1790.

azoknak tárgyalása végett is, mik Magyarországnak javára s gyarapodására, és a magyar nemzetnek a szeretet és bizalom örökös kötelékével hozzánk kapcsolására alkalmasok s hasznosoknak látszandanak, Magyarországunk és kapcsolt részei összes rendeinek Pünköszt után második vasárnapra, vagyis a következő junius 6-dik napjára, Buda sz. kir. városunkba, közönséges országgyűlést hirdetünk, s azon, ha az ég kedvez, személyesen is megjelenni kívánunk.“

Leopold első  
rendeletei.

Idő közben aztán mindent megtőn Leopold, miáltal a kedélyek forrongását csilapíthatá, s a szünet nélkül folytatott porosz izgatás hatását megsemmisítheté. April 20-kán a helytartótanács útján több rendelvényt tőn közzé, melyek által József újításainak maradványait törlesztgeté. E rendeletek jobbára oly neműek valának, miszerint nyilván kitűnt, hogy általok különösen a papságot s a kathol. felekezetet ügyekezik maga iránt lekötelezni. Egyebek közt az egyházi s köznevelési ügy igazgatását, a bécsi középponti udvari bizottmány alól fölmentvén, a helytartótanácsra bízta; a szerzetek további eltörlését felfüggesztette, az eltörlöttek iránti további rendelkezést, azoknak netalán helyreállítását az országgyűlés végzésére halasztván; a papság befolyását a polgári ügyekre helyreállította; az iskolákban a német helyett a magyar nyelvet rendelte taníttatni, s a gyűlölt tandíjt megszüntette; eltörlötte továbbá ama rendeleteket is, melyek a papságot arra kötelezték, hogy a felségsértési s honárulási eseteket feljelentsék, és melyek a házasságot, eljegyzést stb. illették. Egy leiratában a kegyelmezési hatalmat is visszavette a hétszemélyes törvényszéktől.

E törvény- s alkotmányszerűség, mely Leopold kormánylatának kezdetét jellemzé, a nemzet nagy részére megnyugtatólag hatott ugyan; sőt az ellenzéki pártban is meggyöngítette a forradalmi eszmék s a porosz izgatás hatását: arra mindazáltal a nemzet nagyobb része erősen eltökélte volt magát, hogy jogainak, alkotmányának a megnyilándó országgyűlésen a jövőben történhető minden megtámadások



ellen az eddigieknél hatékonyabb biztosítékokat szerezzen. Némelyek ezt az által vélik vala legjobban elérhetni, ha a nemesség az országgyűlésre, ősi szokás szerint, fejenként jelennék meg; a fonák eszme azonban, mint érdemlé, a megyék által figyelembe sem vétetett. Szabolcs megye, minden előfordulható esetre, a nemesség közönséges fegyverrekelését javaslá, a többi megyékhez küldött körleveleiben; mi a többségnél szintén nem talált helyeslésre. Zemplén megye a hadi rendnek a polgárral szorosabb egyesülésébe helyezé reményét s fel is szólítá a magyar és határszéli ezredek parancsnokságait, küldenének ők is követeket az országgyűlésre; de a legtöbb megye ezen eszmét sem találá czélszerűnek. Közönségesebb volt azon értelem, hogy ama tanácsosok, kiknek javaslatára, vagy hozzájárulásokkal tette az elhunyt császár alkotmány sértő újításait, s azon vármegyék, melyek ezeknek készséges elfogadása által szándokaiban Józsefet megerősítették, a jövő nemzedékek példájára, az országgyűlésen szigorúan meglakoltassanak. Legközönségesebbé lön végre, Pest megye példája szerint, azon elhatározás, hogy miután Józsefnek az alaptörvényeket s a nemzet és fejedelmi háza közt létező szerződéseket megsértett kormánya a *pragmatica sanctio* által meghatározott trónörökösödés folytonosságát megszakasztotta, újabb szerződés kötessék, s az újból szerkesztendő hitlevélben a nemzet alkotmányos jogainak és függetlenségének az eddigieknél erősebb, hatékonyabb biztosítékok szereztessenek<sup>1)</sup>.

## II.

Kihirdetve lévén az országgyűlés, az országot mindenfelé a követválasztó és utasító megyei közgyűlések zaja tölté el. E gyűlések a nemesség fölébredt erélyének táplálékot

Az országgyűlés Budán.

<sup>1)</sup> Lásd a kancellár levelét az ország rendeihez. *Acta Comit.* 1790. 106.

1790.

nyújtva, nagy élénkséggel tartják vala a közéletet. A legtöbb megyében ama, fentebb jellemzett, túlzó arisztokrata párt képezvén a többséget, a követek is jobbára e felekezetből választatának meg; az utasítások pedig, bár egyes pontjaikban egymástól igen eltérők, általán véve megegyeztek abban, hogy az alkotmányos igazgatás, nemzeti függetlenség és nemesi kiváltságok biztosítására új védbástyák emeltessenek az alkotandó törvényekben.

Megérkezett végre az oly régóta s annyi hévvel óhajtott, annyi reményt ébresztett országgyűlés megnyitásának napja. Buda, az ország fővárosa, 1530 óta először üdvezlé ismét a maga kebelében a nemzetnek harmadfél századon át egy határszéli városba szorított törvényalkotó gyülekezetét. A felső táblán a még alig harminczöt éves, de lángeszű Zichy Károly országbíró elnöklete alatt 38 egyházi s 225 világi főrendű, az alsó házban Ürményi József, a szintoly ékesen szóló mint alapos törvénytudó, mély értelmű, szabadelvű s minden korszerű, törvényes reformokra hajlandó királyi személynök vezérlete alatt, a királyi tábla tagjain felül, két horvátországi, 35 káptalani, 102 vármegyei, 79 városi követek, és 31 jelen nem lévő főrendűek küldöttjei ültek össze. A követeken kívül számos megye nemes ifjakkól álló bandériumot küldött fel Budára; néhány megyéből pedig már a korona visszakerülte óta tanyáznak vala ott, annak őrizete végett, nemes hadak: az országgyűlés ekként csak nemzeti haderő védelme alatt tanácskozáék. A kíváncsiság s a nemzeti ügy melletti lelkesedés a követeken kívül is számos nemes urat és ifjút hozott fel Budára. Maguk a nők is, kiknek, az ország rendeihez intézett kérelmök következtében <sup>1)</sup>, először engedetetett meg a megjelenés a nemzeti gyűlésen, nagy buzgalommal jártak el annak üléseire. A király részéről senki sem vala megbízva a gyűlés megnyitásával: Leopold

<sup>1)</sup> A magyar anyáknak az országgyűlésre egybegyűlt országgyulai s magyar atyák eleibe terjesztett alázatos kérelmök. 1790.

az ország rendeit, kivánságok szerint, minden beavatkozás nélkül engedé tanácskoznok. Ezen országgyűlést, némi tekintetben alkotmányozónak lehet nevezni, általa állíttatván helyre teljes épségében a nemzeti alkotmány.

A rendek tábláján mindjárt az első, jun. 10-kén tartott ülésben határozottan nyilatkozték. a visszahatás az elébbi kormány ellen. A kir. személynök beköszöntő beszéde után Benyovszky György Pozsony megyei követ emelt szót, s előadván, hogy az elhunyt császár által megkísérlett veszélyes újítások eszközei leginkább a kir. biztosok voltak, ezen törvénytelen hivatalt pedig mind az országbiró, mind a kir. személynök viselte, kijelenté, hogy utasítása által annál inkább tiltva van azok elnökségét elismerni s vezérletök alatt tanácskozni, mivel azok országos tisztségeiket is nem-koronázott fejedelemtől nyerték. A rendek többsége azonban, bár még más négy megyei követ is támogató Benyovszky nyilatkozatát, a kerületi ülés végzése nyomán elhatározá, hogy míg az ország e tárgy felett utóbb tüzetesen nem rendelkezik, ama fő tiszttviselők tartsák meg hivatalaikat s elnökségeket, de csak azon feltétel alatt, hogy a hitlevél elkészülte után teendő vizsgálatkor mind ők mind egyéb tiszttviselők, kik hivatalaikat Józseftől nyerték, az ország rendeinek számot adni tartozzanak.

E végzés következtében, úgy látszik, utánozva a francia nemzeti gyűlésnek, a lapdajáték teremében mondott esküjét (serment du jeu de paume), indítvány tétetett, miszerint az országgyűlés minden jelenlévő tagja esküvel kötelezze magát, hogy a rendek tudta nélkül sem adományt, sem hivatalt s méltóságot, sem más akármilyen nemű kitüntetést nem fogad el. Az indítvány heves vitatkozás után határozattá emeltetvén, a rendek az esküt negyedik ülésükön valamenynyien letették. A főrendek e hitletételt eleinte mindenkinek szabad akaratára kívánták hagyatni; de miután a rendek határozottan kijelentették, hogy végzésöktől el nem állnak, s azon urakkal, kik az esküt le nem teszik, sem a kerületi

1790.

sem a választmányi ülésekben együtt ülni nem fognak: a hatodik ülésben végre százharminczkilenczen a főrendek közül is letették a hitet. Ugyanezen ülésekben még a napló ügye is heves vitáknak szolgált tárgyául. A rendek azt két nyelven, magyarul és latinul kívánják vala szerkesztetni, úgy mindazáltal hogy eredetinek a magyar szöveg tekintessék, mely egy rendi választmány által megvizsgáltatván, a latinnal együtt hasáblag nyomassék ki. A főrendek azonban szintén kívánnak vala befolyást annak vizsgálatára, a kinyomatást pedig sokáig ellenzék. Az ügy végre úgy igazodott el, hogy a főrendek, miután az első ülések naplójának bírálata befolyást nyertek, sem a kinyomatást nem ellenezték tovább, sem a bírálathoz nem követelték utóbb hozzájárulásokat, a napló különben is csak a rendek tanácskozásait foglalván magában. A nemzetiség mellett oly élénken felbuzogott lelkesedés után igen természetes vala, hogy valamint a napló úgy a tanácskozások hivatalos nyelvül is közmegegyezéssel a magyar nyelv választatott, azoknak, kik ezt nem tudnák, szabadságokra hagyatván, a latint használhatni véleményeik előadására. A háztartás tekintetében említést érdemel még az is, hogy egy végzésben szabályul tüzetett ki, miszerint a fontosabb ügyekben a két tábla közti üzenetek ezentul ne élő szóval, hanem iratba foglalva tétessenek; kisebb fontosságú dolgoknál pedig, midőn az üzenet élő szóval adathatik elő, szónokká ne mindig egyházi, hanem világi rendű is választassék.

Az országgyűlés akkori képe.

Az országgyűlési tárgyalás formái egynémiben még különböztek azoktól, melyek a jelen század folytában, kivált 1825 óta lőnek divatosakká. A rendek táblája, miként már régibb időktől fogva, úgy most is kétféle üléseket tart vala ugyan: országosakat és kerületieket; de emezeknek más volt még alakja s eljárása, fontossága pedig sokkal csekélyebb, mint az újabbkori hasonnemű üléseké. A kerületi ülések külön négy teremben szoktak vala tartatni, melyek mindegyikében, az ország négy kerülete szerint, az illető

vármegyék követei főispánjaikkal együtt külön tanácskozá-  
nak minden tárgy felett. Sokszor történt azonban, sőt ezen  
korban majdnem kivétel nélkül, hogy a követi kar e kerületi  
ülésekben csak két teremben, két testben ült össze, egyik-  
ben a két dunai, másikban a két tiszai kerületek követei  
egyesülvén. A tárgyak felett e külön kerületi gyűlések kü-  
lön véleményt készítenek, külön végzést alkotának, melyek  
aztán az országos ülésekbe vitetvén át, ezek tanácskozásai-  
nak alapját képezték. Az országos végzés majd egyik, majd  
másik kerület véleménye szerint, majd többekből össze-  
egyeztetve alkottaték. A királyi tábla tagjai, a káptalanok, s  
városok követei a kerületi ülésekben részt nem vevén, a  
fennforgó tárgyakhoz csak az országos üléseken szólhattak;  
mivel pedig a végzés ezekben jobbára ama kerületi vélemé-  
nyek nyomán mondatott ki s azokon kívül eső módosítást a  
megyei követek igen ritkán fogadtak el: a káptalanok s vá-  
rosok követeinek már akkor is csekély vala befolyásuk a  
törvényalkotásra.

A káptalanok követeit illetőleg ezt alig lehet csodál-  
nunk, ha meggondoljuk, hogy a rendek nagy része mindig  
protestansokból álla; továbbá, hogy a papság, mint rend,  
különben is képviselve volt a főrendek házában a püspökök  
által; s végre ha figyelembe vesszük azt is, hogy a káptala-  
nok, mint birtokosak, sőt az alpapság is a nemesekkel egyen-  
lőkép részt vettek a megyei gyűléseken úgy a közügyek tár-  
gyalásában, mint az országgyűlési követek választásában s  
utasításában.

Sokkal felülőbb az, hogy a külön municipiumokkal,  
törvényhatóságokkal bíró városok követeinek befolyása oly  
igen összeszorítottatott. Ennek oka két körülményben fekszik.  
Egyik az, hogy a királyi városok nagyobb részének lakossá-  
gát jobbára német eredetűek alkották, kik a nemzetnek  
ebbéli nagy türelme következtében, nyelvöket, nemzetisé-  
göket megtartván, a német királyok alatt [a magyar nem-  
zetiséggel s alkotmánynyal nem mindig egyező vágyakat,

1790.

szellemet ápolának kebelökben. Az országban megtelepült németek eleitől fogva vonakodának egybeolvadni a magyar vármegyékkel s külön törvényhatóságokra ügyekeznek vala szert tenni. Az osztrák házból származott királyok is jobbára a német lakosságú városoknak adtak saját törvényhatósági jogokat, melyeknél fogva azok jogot nyertek az országgyűlésre is követeket küldeni. Igen természetes volt tehát, hogy a nemesség lehetőleg korlátozni ügyekezett e községek törvényhozási befolyását, melyeket Ausztria felé láta nehézkedni. De még több okot szolgáltatott erre ama másik körülmény, hogy a királyi városok, bár saját municipalis jogaikkal valának felruházva, idő folytával mind nagyobb függésbe estek a királyi kamarától, úgyannyira hogy ez jobbára tetszése szerint rendelkezheték a kivánsága szerint választott s utasított városi követekkel, kik ennél fogva nem is annyira községeiknek s azok foglalkodásainak, az ipar és kereskedelemnek, mint a kormány érdekeinek lőnek képviselőivé. Nehogy tehát a kormány s a német elem befolyása a rendek tábláján is túlsúlyt nyerjen, a megyék követei, kik bár egyedül a nemesség által küldetének, magukat mindazáltal az egész magyar nemzet képviselőinek tarták, már az elmúlt században szokásba hozták, hogy valamint ők kerületenként, úgy a városok követei is valamennyien együtt szavazzanak, s összesen valamennyiök szavazata egynek tekintessék, miként az ugyanazon kerületben lévő megyék szavazata is egynek tartatott. Csak ekként biztosíthatták magukat a rendek, hogy kerületeik négy szavazatával a városok és káptalanok egy-egy szavazatát mindig legyőzhessék, és sem az idegen elem, sem a kényuralomra törekvő bécsi kormány befolyása ne legyen túlnyomó a rendek tábláján. A jelen nem lévő főrendűek küldötteinek szavazata, kiknek a rendek közti ülése különben is képtelenség vala, már rég nem vétetett figyelembe.

Viták a kir.  
hitlevél felett.

Mi alatt az országos ülésekben a házrendtartás és tárgyalási formák, napló, tanácskozási nyelv stb. felett folynak vala az értekezletek, a kerületi ülésekben a kir. hitlevél

vétetett tanácskozás alá. A viták e felett rendkívüli hevességgel folytak; mert ama túlzó pártiak, kik már a megyei követ-választó s utasító gyűléseken is oly nagy zajt ütöttek vala, követekké jobbára el lévén választva, heves szónoklataikkal a követek egész testületét magukkal ragadták, s nemsokára ennek kebelében is ama túlzó arisztokrata párt hangulata, törekvése lőn az uralkodó. Nagy hatása volt országgyűlésünk szellemére, annak ezen első stadiumában, kétségen kívül a párisi assemblée nationale-nak is. Ennek tisztán democrata szellemével, — melynél fogva az a hűbériség egész épületét alapostul felforgatta, a nemességet eltörülte, s a polgárok közt teljes jogegyenlőséget alapította meg, — homlokegyenest ellenkezék ugyan a mi rendeink szelleme, kik viszont a nemesség ama mindenhatóságának helyreállítására törekedének, melyet ez hajdan Rákos mezei gyűlésein gyakorlott; de rendeink annál nagyobb hajlamot tanúsítanak követni a francziák példáját a királyi hatalom korlátozásában. És találtattak is, elegen, kik egy perczig sem látszának kételkedni, hogy valamint a Szajna partjain sikerült a népfelséget kikiáltani, a királyi hatalmat árnyékká törpíteni: úgy Budán is sikerülend, annak legalább is szűkebb korlátokat vetni, s a mult századok folytában tett jog- és hatalom-foglalásait megszüntetvén, a nemzeti függetlenséget s alkotmányosságot, cvvel együtt pedig az arisztokratia országos hatalmát is teljes érvényre emelni.

A felavatási hitlevél valóban ily szellemben készüle a kerületi ülések kebelében. Miután a dunai kerületek a munkálatot elkészítették, s azt a tiszaiak is rövid időn bevégezendők valának, az országbiró a jul. 12-kei országos ülésben azt kívánta, hogy a kerületi munkálatok megvizsgálására és szerkesztésére mind a két táblától vegyes bizottmány választassék. A rendek ezt nem ellenzék ugyan, minélfogva a maguk részéről ki is nevezték a választmányt; egyszersmind azonban azt is elhatározták, hogy míg a bizottmány a bírálattal foglalkodik, a kerületi ülésekben, alkotmányos szabad-

179.

ságaik bővebb biztosítására a hitlevél pontjaival megegyező törvénycikkelyek készíttessenek, melyeket a király, mint 1608-ban történt vala, még a koronázás előtt szentesítsen.

Azon arisztokratai szűkkeblűség azonban, mely a megyei gyűléseken a többi osztályok irányában már elébb is nyilatkozott, jelenleg pedig a felavatási hitlevél s koronázás előtti törvényjavaslatok több pontját átlengé, egészen ellenkező eredményt szült, mint a melyet e túlzó párt vezérei kitűztek. Miként többnyire történni szokott, a túlság önmagában hordta büntetését: a középkornak nemesi mindenhatóságára visszasoavargó mámor, mely, mivel a tiszta hazafiúi törekvésekkel karöltve jár vala, eleinte az egész követi kart megragadni látszék, ennek tagjaiban koránt sem vált közönségessé, hanem abból, midőn a többi osztályok mind hevesebb visszahatását észlelék, az elesábítottak közül is mind többen kijózanodának.

Az udvar magatartása az országgyűlés iránt.

A kedélyek csilapultára azonban s a józanabb, mérsékeltebb felekezet számának nem kevésbbé, mint erkölcsi erejének növekedésére még nagyobb hatása lett a fejedelem magaviseletének, s a külesemények váratlan alakulásának. Már mintegy hat hétig folytak Budán a heves vitatkozások a nélkül, hogy a fejedelmet, szokás szerint az országgyűlésre meghívták s ez általa törvényesen megnyitott volna. Leopold ebből nem kevésbbé, mint az országgyűlés előtt hozzá intézett feliratokból látván, mily heves lázban van még a nemzet egy részének kedélye; megértvén a feliratokból azt is, hogy a koronázást a rendek akkorra kívánják halasztani, midőn az alkotmányos szabadság biztosítását célzó előleges tanácskozmányok befejezve lesznek, elébbi magaviseletét folytatva, szabad folyamat akart engedni az indulatok kiforrásának, eszélyesen számítván, hogy a nyugalom s higgadtság, mit erőszakos szabályok még távolabb üznének, nemsokára magától helyreálland. Semleges magatartásából ennél fogva mind addig nem szándékozott kilépni, míg a szenvedélyek veszélyes irányt nem vesznek, s vagy az



ország javának vagy királyi tekintélyének csorbulását nem okozzák. Magatartása ekként olyatén vala, mely a mérsékeltben aggodalmat nem ébresztett, a zajongókat tiszteletre kényszeríté; amazok bizodalmát, erkölcsi erejét szilárdítá, emezek hevét csökkenté, szenvedélyeiket lefegyverzé.

De minél inkább magukra látszék hagyni Leopold az ország rendeit annál nagyobb gondot fordít vala birodalma külügyeinek békés elintézésére, nem kételkedvén, hogy mi-helyt ezek eligazítva lesznek, a belügyek is más irányba fognak térni. A török háború József halála után is szakadatlanul folyt. Szerbországban már február végén megkezdődtek a csatározások, a császári fegyverekre nézve általában előnyösen; s másutt is egyaránt kedvezett a szerencse. April 17-kén a török Orsovát is kénytelen lón feladni; Bodon pedig szintén veszélyben forgott. Juniusban a császári had Kis-Oláhorzágot egészen hatalmába ejté; utóbb Gyurgyevó alól némi veszteséggel kénytelenítették ugyan elvonulni; de Kalafat mellett ismét győzelmet vívott ki. Kevéssel utóbb Czettin is megadta magát.

Leopold azonban, a háborúnak ezen előnyös folyama mellett is, nem kevésbbé saját országainak nyugtalansága, mint a külhatalmakkal kifejlődött viszonyok által indíttatva, arra határozta magát, hogy a törökkel békét kössön. E végett a porosz királylyal, nemsokára Bécsbe érkezte után, levelezésbe ereszkedett s egy okmányában kijelenté, miképen a békét őszintén óhajtván, a török birodalom épségét megcsorbítani nem szándékozik; de más részről azt sem fogja tűrni, hogy a török szövetségesei szaporítsák birtokaikat. E nyilatkozata őszinteségének tanúságául pedig a támadó munkálatokat a török határszéleken megszüntetvén, egyedül védelmi állást foglaltatott el seregei által. Fridrik Vilmos porosz király azonban nem örömet engedte volna elosonni az alkalmat, melyben, legalább hadi készületei kárpótlásául, némi hasznot húzhatna a bonyodalomból, s oly béketervet tőn indítványba, mely szerint Leopold Galiczia nagyobb

1790.

részét visszaadná, s ezért a török birodalomból Oláh- és Szerbország azon részét nyerné kárpótlásul, mely a passzaroviczi békekötés alkalmával Károly császárnak engedtetett; Lengyelország viszont Galiciáért Danczka és Thorn városokat eresztené Poroszország birtokába. A javaslat azonban sem Leopoldnak, sem Lengyelországnak nem tetszék; s mármár ellenséges fordulatot vesznek vala a viszonyok, midőn a berlini kabinet, Franciaország folyton növekedő forrongásától is indítatva, az angollal egyértelműleg oda nyilatkozott, hogy Leopold a töröknek minden elfoglalt tartományait adja vissza, kijelentvén egyszersmind, hogy ha e javaslata sem fogadtatik el, az ügy eldöntését fegyverre bízza.

Bár Leopold a fentebb említett levélében kijelentette volt a porosz királynak, hogy a békét őszintén kívánván, birodalma nagyobbítására nem törekszik: mindazáltal sem a porosz, sem az angol udvar nem hitte volt akkor, hogy ez komoly szava logyen Leopoldnak. Úgy vélekedének, hogy Leopold a török földön tett foglalásokat feláldozni még sem lesz hajlandó, s azokért maguknak végre is ki fognak alkudhatni némi előnyöket. Leopold azonban, kinek birodalma forrongó tartományainak megnyugtatóján kívül a császár-választás is szívéen fekszik vala, egész őszinteséggel tette volt amaz ajánlatot, s most a porosz udvar czélszerű föltételét elfogadván, úgyesen használá fel azt a béke helyreállítására. Junius közepén kelt válaszában kijelenté a berlini kabinetnek, hogy valamint kész vele, mindkettejük alattvalóinak javára, barátságos viszonyba lépni: úgy a törökkel is hajlandó fegyvernyugvást s következőleg békét kötni az angol és porosz udvaroktól kitűzött föltétel alatt; reméli mindazáltal, hogy ezen engedményét a fényes kapu is méltánylattal fogadandja, s nem vonakodik oly szerződéstől, mely által a béke a két birodalom közti határokon tökéletesen fentartathassék, s ebben mind az angol, mind a porosz udvar hajlandó leendő közremunkálni. A berlini kabinet e

nyilatkozatot nagy meglepetéssel vette ugyan; de miután a föltételt maga tűzte volt ki, kénytelen lőn abban megnyugodni. A két udvar biztosai június végén ennél fogva Reichenbachban találkoztak; hol aztán négy heti értekezlet után a bécsi udvar határozottan kijelentette, hogy a törökkel kész fegyverszünetre lépni s azon alapon, miszerint minden a háború előtti állapotba helyeztessék vissza, a békealkut is megkezdeni; a porosz udvar viszont ígéretet tőn, hogy a közbenjárói szerepet a békekötésnél Angliával és Hollandiával együtt elfogadja; de egyszersmind magának is némi előnyt kötött ki azon esetre, ha netalán a török valamely birtokot önként engedne át Ausztriának. Ezen egyesség folytán a bécsi udvar Herbert bárót már júliusban Törökországba küldé a fegyverszünet megkötése végett. A békealku helyéül Szisztova lőn kitűzve, hol azonban csak az év végén kezdettek meg a békeértekezletek.

Mi a reichenbachi conferentiák után még hiányzék abból, hogy a berlini kabinet ellenséges indulata barátságossá, a júniusban már-már kitöréssel fenyegetett háború szövetséggé változzék, megtotte azt egy részről a közös veszély félelme, melylyel a francia forradalom Európa békéjét napról-napra mindinkább fenyegeté; más részről Leopold összeköttetése a porosz conservatív párttal. E viszonyt ő ama párt fejei, Bischofswerder és Wöllner által mind szorosabbá ügykezek fenni. És ennek eredménye lett aztán, hogy a porosz kabinet július folytatában az elégületlen magyarokkal is, kiket elébb oly annyira izgatott vala, minden összeköttetéseit megszakasztotta; Bischofswerder pedig, kinek végre Herczberg minisztert, ezen lázító izgatások fő vezetőjét, is sikerült megbuktatnia, még azon hitványságot sem átallá elkövetni, hogy a magyar uraknak e miniszterrel folytatott levelezéseit is átküldje Leopoldnak. A béke aug. 5-kén kötött meg a bécsi és berlini udvarok közt.

A külviszonyok ilyképen alakultának a magyar országgyűlés folyamára is döntővé lett befolyása. A rendek közöl Az országgyűlés folyamára.

1790.

azok, kik előbb a porosz izgatásoknak fület tártak, s az ígért gyámolításra támaszkodva a húrokat oly annyira megfeszítették, megértvén, hogy Leopold az angol és porosz feltételeket a török békére nézve elfogadta, s a fegyverszünet végett a törökhöz már követet is küld, a berlini kabinettel pedig mind barátságosabb viszonyba lép: túlsapongó tüzőket maguk is sietének mérsékolni. Az olyféle vitatkozásoknak, hogy az örökösödés fonala megszakadt, stb. ezentúl nyoma sem fordul elő a rendek jegyzőkönyvében; s csak arra szoríták minden ügyekezetőket, hogy a nemzeti függetlenségen s alkotmányon ejtett csorbákat kiépítsék, s azoknak a jövőre több biztosítékot szerezzenek.

E törekvés indítá őket különösen e napokban, (julius közepén) midőn b. Herbertnek az országon keresztül utazásáról értesültek, hogy a nemzetnek béke- s had-jogát is szőnyegre hozzák. Hogy e jogban a nemzet a fejedelemmel osztozik, egyenlő vala mind a két [tábla véleménye; s csak arról folyt a vita, miképen gyakorolja e jogot a nemzet, miután azon országos tanács, melyre e jog kezelése a törvények által bízott, többé már nem létezik. A julius 20-kán tartott közös ülésben végre az emeltetett határozattá, miszerint kéressék meg a fejedelem, hogy mind jelenleg, b. Herbert mellé, mind azután is mindig, valahányszor Magyarországot illető ügy forog fenn, a törökhöz s más külhatalmakhoz magyart is küldene követül. A kérelem másnap mindjárt Bécsbe indíttatott, gr. Teleki József, Almásy Pál, aradi főispán, Széchenyi Ferencz, Batthyány Ferencz, Apponyi Antal, Eszterházy Ferencz grófok, Podmaniczky József báró és Somsich Lázár ajánlatván a felségnek a végre, hogy közölök valamelyiket b. Herbert mellé békekövetül válaszza. Leopold erre jul. 30-kán kelt leiratában akként válaszola, hogy mihelyt a béke tárgyalatni fog, lesz gondja reá, hogy az ország törvényeinek ebbeli intézkedései végrehajtassanak <sup>1)</sup>.

<sup>1)</sup> Acta Comit. 73.

1790.

A kancellár  
levelei.

Azonban külügyeinek jobbra fordulta után Leopold is más hírokat kezd vala megpendíteni az országgyűlés irányában. Julius 20-kán Pálffy kancellár által egy levelet íratott az országbiróhoz, melyben az emennek tudtára adja, hogy miután a rendek jelenleg a királyi hitlevél fölött tanácskoznak, ő felsége minden kellemetlen összeütközés elhárítása végett szükségesnek látja e tárgy iránti akaratát általa világosan kifejeztetni. „Ő felségének, úgymond, szilárd elhatározása, az ország alkotmányát sértetlenül fentartani azon állapotában, melyben az boldog emlékezetű anyjáról Mária Teréziáról, s nagyatyjáról, Károlyról reászálott; egyszersmind azonban erősen hiszi ő felsége, hogy kívánataik céljául a rendek is csak azon alkotmányt tűzték ki, mely a *pragmatica sanctio* alkalmával kötött viszonylagos szerződésnek szolgált tárgyaúl. . . . Miután pedig ily szándékkal viseltetik ő felsége, s ennek már eddigi eljárása s különösen az országgyűlés egybehívása által elegendő bizonyítványait is adta: bizton reméli vala, hogy iránta a nemzet bizodalma is helyreálland. Midőn azonban látá az országban történt eseményeket, — miképen, például, Szabolcs megye, a közbéke sérelmére, a többi megyékhez felszólításokat intézett, hogy országgyűlést önhatalmoknál fogva tartsanak s a nemesség közönségesen fegyverre keljen; Zemplén megye pedig a hadi fegy sérelmére a magyar és határszéli ezredeket ösztönözte, hogy követeket az országgyűlésre ök is küldjenek; <sup>1)</sup> számos más vármegye végre, a Pest megyéből eredt példa után, a *pragmatica sanctio*ból folyó trónörökösödés megszakadásának kérdését is fesze-

<sup>1)</sup> A kancellár már jun. 30-kán is tudósítást kért vala az országbirótól, vajjon igaz-e, hogy miként ő felsége magántudósításokból értesült, a Pálffy, Splényi és Károlyi gyalogezredek tisztjei, Benyovszky és Ocskay tiszteket küldték légyen deputatióban az ország rendeihez. hogy a RR. közé felvételüket sürgessék, és hogy a tiszai megyék egy része a maga nemességét csakugyan felfegyverzi? A kancell. levéltárában.

1790.

gette: akkoron meggyőződék ő felsége, hogy a törvények iránt egynemely hatóságok nem viseltetnek azon tisztelettel, melyet a közjó igényel. De ezeket akkor hallgatással véle mellőzendőknek ő felsége, azon reményben lévén, hogy a megnyilando országgyűlés azok emlékezetét eltörlendi. Kénytelen azonban kijelenteni, hogy az országgyűlés eddigi folyama sem felel meg ő felsége várakozásának. Hogy tehát a rendek tudják, mi legyen ő felségének a felavatási hitlevél iránt elhatározott akarata, ezennel kijelenti: hogy miképen magát szorosan a *pragmatica sanctio* alkotásakor fenállott alkotmányhoz tartja, s azt sem maga megsérteni nem fogja, sem mások által megsértetni nem engedi; s valamint továbbá nem ellenzi, hogy az ország rendei az alkotmány biztosítására szolgáló módokat, melyek a királyi méltósággal is megférők, elejébe terjeszszék, úgy viszont semmikép sem engedi meg ő felsége, hogy a *pragmatica sanctio* szerint őt, ki e szerződést megtartani önként is akarja, illető trónörökösödési jog, akár az ő, akár utódai kárára, fessegettesék; azt sem tűri, továbbá, hogy a katonaság körül, a fegyelem felforgatására akár minemű újítás tétessék; valamint végre azt sem szenved meg, hogy a végrehajtó hatalomnak, melyet ő felsége különben is törvényesen szándékozik gyakorolni, az alkotmány szellemével is ellenkező korlátok vetessenek; arra ellenben hajlandó ő felsége, hogy az ágostai és helvét vallástételt követőknek a bécsi és linczi békekötések által megalapított jogai, az egység megerősítése végett, ezen országgyűlésen bővebben kifejtessenek s törvény által határozottassanak meg; óhajtván egyszersmind, hogy a nem-egyesült görögökre is kellő figyelem fordítassék<sup>1)</sup>.

Nyomban követé e nyilatkozatot a kancellárnak egy más, a királyi személyekhez intézett levele, melyben megemlítvén, hogy az országgyűlés tartamára törvény által kiszabott két hónapi idő mármár végére jár, s az országgyű-

<sup>1)</sup> Acta Comit. 105.

lés még sincs megnyitva kellő módon; miután pedig e hasasztás által a szegény adózó nép, mely mind a követek díjait fizetni, mind az egyházi s világi urak költségeinek egy részét viselni kénytelen, súlyosan terheltetik, mi miatt végre még veszélyes mozgalmak is támadhatnak; <sup>1)</sup> más részről pedig a gyűlés alatt a törvénykezés folyama is felfüggesztve lévén, a pörlekedő felekre ebből nagy kár háramlik: kijelenti ennél fogva a királyi személynöknek, hogy ő felsége hozzá tegnap levelet intézett, melyben meghagyja, tudná meg a kir. személynöktől, mi légyen valóságos oka, hogy ő felsége a gyűlésre szokott módon mind eddig meg nem hívatott? <sup>2)</sup>.

Még nagyobb hatása lett a kancellár aug. 22-kén kelt levelének Zichy országbíróhoz. Írja ugyanis Pálffy, miképen ő felsége legfelsőbb akaratát nyilvánítja az iránt, hogy miután némely főurak, nemesek s más egyének azon merényletre vetemedtek, miszerint nemcsak elébb, II József esászár alatt, hanem jelenleg is, a mult hónapok folytában, a porosz udvarral hazaáruló, veszélyes tárgyalásokba keveredtek, s ez által magokat felségsértési bűn részeseivé tették; ő felsége pedig e tényt a hazai törvények szerint megboszulni kívánja: hagyja meg a kir. ügyek igazgatójának, hogy az e tárgyban indítandó keresetet mennél elébb feltegye; a bűnösök neveit majd maga ő felsége fogja a vádlevelbe beírtni; ugyanakkor szándékozván meghatározni, mely törvényszék bizassék meg az ítéletek hozatalával <sup>3)</sup>.

Az országbíró meghagyásából a kir. ügyek igazgatója, Lányi József nem is késett a keresetet feltenni. A kereset hűtlenségi bűnre szólott. Leopold azonban, miután az neki bemutatott, Sz. István II-dik törvénykönyvére, és az

<sup>1)</sup> Járt is Bécsben híre, hogy a parasztság a felvidéken fellázadni készül. A kancellár azonban Stampfer kamaragróf tudósítása szerint jul. 28. kelt felterjesztésében értesíté a felséget, hogy ily parasztlázadás veszélyeinek híre teljesen alaptalan. A kancell. levéltárában.

<sup>2)</sup> A Jancsó-féle gyűjteményből.

<sup>3)</sup> A kancell. levéltárában.

1790.

1715-ki 7-dik t.-czikkre hivatkozva, mely szerint a külhatalmakkal való összeesküvés nem hűtlenségi, hanem felségsértési büntetést von maga után, a keresetet Lányinak kiigazítás, illetőleg az idézett törvények feletti véleményadás végett visszaküldetni kívánta <sup>1)</sup>). A kir. ügyigazgató erre egy hosszú levélben fejtegeté, hogy miután ő az érdekelt vádlottak bűnét nem ismeri, s miféle összeesküvésben vettek részt, nem tudja, ő csak hűtlenségi büntetésre tehetette fel a keresetet; kész azonban teljesíteni ő felsége akaratát, mihelyt vele az összeesküvés ténye bővebben közöltetni fog. A kancellária egy utóbbi felterjesztésében szintén csak hűtlenségi keresetet véleményez megindítani a királyi tábla, mint judicium delegatum előtt; egyszersmind pedig indítványozá: rendelné fel ő felsége Bécsbe a kir. ügyigazgatót, s közölné mind vele, mind a kancelláriával bővebben az ügyet, s nevezné meg nekik a vádlott személyeket is, hogy az ügyigazgató a keresetet feltehesse, a kancellária pedig a leveleket megírhasa <sup>2)</sup>).

Leopold a fenyegetést, hogy a poroszsal összeköttetésben állott urakat felségsértési vád alá helyezteti, könnyen teljesíthette volna ugyan; mert, mint mondók, Bischofswerder, az új porosz miniszter, a magyarok által elődjéhez, Herzberg miniszterhez intézett leveleket a bécsi udvarhoz már rég átküldte: neki azonban, úgy látszik, az ügy szőnyegre hozatalával csak az volt czélja, hogy a Budán zajlongó országgyűlési urakra reáijesztszen, a heveskedőket megfélemlítse s elhallgattassa; e czélt pedig elérvén, fenyegetését, helyes mérséklettel, nem szándékozott foganatba venni. Nyomára legalább nem találtam a további tárgyalásnak.

A felett mindazáltal, a kancellárnak fentebb idézett két levele nem hagy kételkedni, hogy Leopold, miután biro-

<sup>1)</sup> A kancellár levele Lányihoz nov. 13-ról, a kancz. levélt.

<sup>2)</sup> A kancellária levéltárában.



dalma külügyeit némileg már rendezve, a békét mind a porosz, mind a török részéről eléggé biztosítva látta, annál határozottabban kívánt fellépni a rendek előtt, minthogy eddigi engedékenységének nemcsak kívánt gyümölcseit nem tapasztalá, hanem a rendek nagy részének túlzó arisztokratiai iránya könnyen veszélyes mozgalmakat is szülhet vala az országban. A felavatási hitlevél s a koronázás előtti törvényezikkelyek megvitatásakor egyebek közt a városi nememes polgárok s a jobbágyok állapota szőnyegre hozatván, a rendek többsége még mindig szintazon szűkkeblű nézeteket pártolá, melyek az országgyűlés előtt, a megyei közgyűléseken nyilatkoztak vala. A jobbágyokat illetőleg, nemcsak a II Józseftől nyert engedményeket, hanem még Mária Terézia úrbéri szabályzatát is eltörölni —, a városi polgárság jogait pedig, kivált annak hivatalviselési képességét s törvényhozási befolyását még az eddigieknél is szűkebb korlátok közé kíváná szorítani a rendek többsége. E szűkkeblűség azonban már zajos visszahatást okozott mind a demokrata párt, mind a városi polgárok s jobbágyok részéről. Ama párt ugyanis az országgyűlés alatt még több röpiratokat hintett szét a közönségben, izgatván a népet, keljen fel az arisztokratia ellen, mely míg csak a maga kiváltságai tágitására törekszik, a haza boldogságát aláássa. A városok pedig, mint alább elmondandók leszünk, egyenesen a királyhoz folyamodtak, hogy vagy védje őket a nemesség nyomása ellen, vagy engedje meg nekik, hogy kölcsönt kölcsönnel viszonzhassanak a nemesség irányában.

A kancellár levelei az országbiróhoz nem is maradtak hatás nélkül: ezeknek köztudomásra jutása óta mindinkább változni kezd vala az országgyűlés iránya. Sem a koronázás előtti törvényezikkek, sem a kir. hitlevél tárgyalásával nem hagytak ugyan fel a rendek; az ellenzék mindazáltal lassanként gyöngülni kezdett a törvényekhez oly szigorúan ragaszkodni akaró király ellenében. Nyilván kitűnt ez már augusztus folytában, midőn az országbiró s a kir. személynök

1790.

a vett levelek közlése után ama kérdést vitte a szőnyegre: vajjon meghivassék-e a király a hitlevél s a koronázat előtti törv. czikkélyek elkészülte előtt?

E kérdés hosszú s heves vitákat szült a következő ülésekben. Mielőtt azonban iránta az értelmek egyesülhettek volna, egy más tárgy ragadta meg a rendek figyelmét. Gróf Festetics György alezredes és Laczkovics János százados kapitány, néhány másokkal együtt a Greven nevű magyar ezred tisztjei közül az ezred nevében jul. 12-kén folyamodványt nyújtottak be az ország rendeihez az iránt, eszközölnék ki ő felségénél, hogy a magyar ezredek, béke idején, mindig a hazában tanyázzanak; tisztjeik, kik eddigelé nagy részben németekből nevezettek ki, ezentúl magyarokból választassanak; s a szolgálati s vezénylő nyelv a magyar legyen. E folyamodvány akkoron, a hitlevél iránt folyt viták lévén szőnyegen, későbbre halasztatott. Augusztus 12-kén azonban Laczkovics István, Temesmegye alispánja s követő bepanaszlá a rendeknek, hogy a Greven ezredbeli tiszték, folyamodásuk miatt, a hadi tanács parancsára elfogatván, hadi törvényszék elébe állítottak; kéri tehát az ország rendeit, fognák pártját az üldözött érdemes hazafiaknak. Tanúskodék a tény felett Vinceze János, a kérdéses ezrednek épen jelenvolt főhadnagya is; sőt maguk a rendek is tapasztalák, hogy gróf Festetics György, ki az országgyűlésre kir. levél által hívatott vala meg, a salvus conductus sérelmére, szabadságától megfosztatván, szintén hadi törvényszék elébe állítottatott. A rendek tehát, e miatti aggodalmokat s a felséghez intézendő felirat szükségét a főrendeknek megizenvén, az elfogott hadi tiszték ügyében Barkó tábornok s helyparancsnoknál tőnek kérdést. A tábornok azt válaszolá, hogy a kérdésben lévő tiszték Festeticset és Laczkovicsot kivéve, nem fogattak el, hanem, s pedig nem is folyamodásuk miatt, más ezredekhez tétettek át; a két nevezett tiszt pedig más okból fogatott kereset alá. Az ország rendeit azonban nem nyugtatá meg a válasz; s egy feliratban kérék a királyt,

hogy a kérdésben forgó tiszteket, ha más vétségök nincs egyedül folyamodásuk miatt, mi által semmi bünt sem követtek el, ne engedné lakoltatni.

A tanácskozás ezután ismét ama, már több nap óta vitatott kérdésre tért vissza: meghívassék-e a király a hitlevél elkészülte előtt? A határozat végre a meghívásra dőlt el. Nehogy azonban vagy a fejedelem kényteleníttessék sokáig várni a koronázatra, vagy ha, az 1741-ki példa szerint, a király várni nem akarna, az ország vallja kárát: végzéssé lőn, hogy a hitlevél szerkesztésével megbízott választmány azt megfeszített erővel mennél előbb fejezze be; az ország rendei pedig, időnyerés végett, vegyes ülésekben vizsgálják meg a munkálatot. A tárgy ekképen döntetvén el, a király a szokott módon egy felirat által hívatott meg, melyet egy vegyes küldöttség vitt fel Bécsbe.

A király azonban nem titkolható el kedvetlenségét, hogy a rendek, daczára a kancellártól az országbiróhoz intézett figyelmeztetésnek, még sem hagytak fel egy új hitlevél készítésével, s meghívását oly sokára halasztották. Kedvetlenségének pedig nyilvános bizonyítványát adta az által, hogy a követeket, megérkeztök után csak harmad napon (aug. 20-kán) fogadta, a meghívó levélre pedig nem saját aláírása alatt, hanem rendelet-ablakban, a kancellaria által adatta ki a választ; mi viszont az ország rendeiben ébresztett olégyületlenséget. Nevelte ezt maga az irat tartalma is. Kijelentoté ugyanis benne a király, hogy kedvesen fogadta légyen a rendek kérelmét, miszerint őt magok közt látni s megkoronázni óhajtják. Hogy e kívánatuk mindedig nem teljesedett, annak nem ő volt az oka, ki azon pillanat óta, melyben a kormányt átvette, mindig kész vala s kész most is Mária Terézia vagy Károly hitlevelét kiadni, esküvel pecsételni s pontosan megtartani. Változhatlanul el van pedig tökélyve, ezen okmányokon kívül semmi mást el nem fogadnia koronázata előtt; kívánja is ennél fogva, hogy a rendek ez iránt haladék nélkül nyilatkozzanak, ettől függvén,

Leirat a hitlevél iránt.

1790

hogy még császári koronáztatása előtt nyissa-e meg az országgyűlést s határozza meg a királyi koronázat idejét, vagy más törvényes eszközökhöz nyúljon<sup>1)</sup>.

A királyi válasz nagy hatást tón az ország rendekre. A császári koronázat ideje, hír szerint, szeptember 20-kára volt volna kitűzve; a rendek pedig igen illetlenek s magokra árnyat vetőnek láták, hogy királyuk egy választó államban elébb koronáztassék fejedelemmé, mint az örökös Magyarországon: mindnyájan kívánták volna tehát, hogy a magyar koronázat megelőzze a német birodalmat. Más részről azonban, mivel annak szükségéről is meg valának győződve, hogy alkotmányuk sértetlensége erősebb biztosítást igényel Károly hitlevelénél: sem egészen elállani nem akartak az okmány módosításától és a koronázat előtti törvényczikkelyek megalakításától; sem ragaszkodásuk által az időközben már elkészült új hitlevélhez nem örömet halasztották volna a koronázat idejét. Közép utat választának tehát, elhatározván, hogy Károly hitlevelének szerkezetét, a mennyire lehet szó szerint tartásuk meg; de a mennyiben ez az ország jogainak biztosítására elégtelennek találtatnék, az új munkalat értelmé szerint pótolják, vagy módosítsák. Midőn az így megváltoztatott hitlevél a szept. 2-kai vegyes ülésben vizsgálat alá vétetett, hosszú s heves vitát keltett az arany bullának a nemzet ellentállhatási jogáról szóló, de még I Leopold alatt eltöröltött záradéka, melyet most sokan megújítani kívántak, és azon, már az országgyűlés elején (jun. 19-kén) is nagy ingerültséggel tárgyalt kérdés, vajjon betétesek-e a vallásügy a hitlevélbe? Az ellentállhatási záradék végre még is csak mellőztetett; a vallásügy azonban, a papság tiltakozása daczára is fölvetetett. És ekként mind a hitlevél mind a koronázás előtti czikkelyek megállapítottván, szept. 5-kén a királyhoz is felküldettek.

<sup>1)</sup> Acta Comit. 104.

A fölterjesztett hitlevél még e módosítások után is igen sokban különbözött III Károlyétól, ez csak öt, amaz tizenkét pontot foglalván magában. A jelentékenyebb eltérések ím a következők: az 5-dik pontban kívánják a rendek, hogy a király ismerje el, miszerint a törvényalkotási, értelmezési s eltörlési jogot a nemzet közösen bírja a törvényesen megkoronázott királylyal; s ennél fogva biztosítsa a nemzetet, hogy udvari parancsok s rendelvények által sem ő, sem utódai nem fognak kormányozni; s a végrehajtó hatalmat is a törvények értelmében gyakorlandják. A 8-dik pont szerint kívántatik, hogy a király biztosítsa az országot, miszerint a béke- és hadjogról szóló törvényeket pontosan megtartandja, s kivált a törökhöz magyart is mindig küldend követül. A 9-dik pont a koronának folyton az országban maradásáról intézkedik. A 10-dik pontban elismertetni kívánják a király által, hogy Erdélyt és Galicziát a magyar korona joga szerint bírja, s Erdélyt saját törvényei szerint kormányozandja. A 12-dik pontban végre annak elismerését követelik, hogy ha a koronaörökös az ország jogait és szabadságait koronáztatása előtt hitlevél által nem biztosítja s a törvényes esküt le nem teszi, a királyi hatalom gyakorlatára sincsen joga; hogy egyébiránt az új király, előde halála után, három hónap alatt köteles országgyűlést hirdetni, mit ha elmulasztana, az ország rendeknek hat hónap eltelte után jogukban áll, meghívás nélkül is egybegyűlniök. Végül kimondatni kívánják azt is, hogy ha a király a törvényeket rendeletei által megsérténé, az ország rendei engedelmességöket azok iránt büntetlenül megtagadhatják <sup>1)</sup>).

A feliratban, melylyel ezen új hitlevelet kísérik vala, elszámlálván az okokat, melyektől annak készítésére indítatának, egyebek közt ekként nyilatkoznak az ország rendei: „Ha a halandóság nem ellenzené, hogy Felsőged kormányát örökösnek remélhessük, oly bizodalommal viselte-

<sup>1)</sup> Acta Comit. 133.

1790.

tünk Felsőged iránt, hogy megelégednénk, ha a hitlevélben csak egyetlen pontban általánosan ismerné el s igézné megtartani jogainkat s törvényeinket; mert attól nem félünk, hogy Felsőged akár a maga indulatából megszegje a törvényeket, akár rossz tanácsosoktól engedje magát eltántorítani; de úgy hiszszük, Felsőged utódjait is akarja, mi pedig a mieinket kötelesek vagyunk bizsositani. Felsőged nem állhat jót utódai indulatáért; mi mily hűséggel, mérséklettel s türelemmel szenvedtük jogaink és szabadságaink sérelmét s az ország alkotmányának felforgatását az előbbi kormány alatt még akkor is, midőn ellentállásra minden körülmények kedveznek vala, nyilván dolog; de vajjon hasonló esetben s körülmények közt fognának-e utódaink is annyi hűséget s türelmet tanúsítani, azt nevékben nem ígérhetjük. S azért midőn ezeket kérjük, nemcsak a magunk és utódaink jogait és szabadságait, hanem a királyi ház biztosságát s nyugalalmát is kívánjuk szilárdítani. Nem kérünk pedig új jogokat; csak a régieket kívánjuk helyreállíttatni, melyek a királyi szó és eskü által szentesített törvényeken alapulnak, de a melyek épségét a hatalom megcsorbította. . . . Ha a nemzet békében éldelheti a maga jogait, nincs mit Felsőgedért tenni kész nem volna: a nemzet tagjainak mellei a trónnak s az egész birodalomnak legerősebb védfalai lesznek. Méltóztassék tehát Felsőged buzgó és igazságos kérelmeinket teljesíteni s a felavatási hitlevél s a törvényczikkelyek elfogadása által a multak emlékezetét eltörölni, s a jövő miatti aggodalmakat megszüntetni; méltóztassék a nemzet forró vágyait kielégíteni s mennél előbb annak hű kebelébe jöven, magát megkoronáztatni<sup>1)</sup>).

Az irományokat felvivő küdöttek azonban a királyt, ki a látogatására jött sógora s testvére, a nápolyi király és királyné, elejébe utazott, nem találták székvárosában, s megjöttére várni kénytelenek, csak szept. 20-kán nyerhették ki a

1) Acta Comit. 167.

választ a nemzet feliratára. Nem volt az egyéb, mint ismétlése az aug. 20-kai leiratnak. Leopold, nehogy az új felavatási hitlevél elfogadása által maga is elismerni látszassék, hogy az örökösödés folyama megszakadt, s ennél fogva a nemzet és fejedelme közt új szerződésnek van helye, újabban is kijelenté, hogy ama nyilatkozatához, melyben változhatlan akarátának mondta Károly vagy Mária Terézia hitlevelén kívül mást el nem fogadnia, most is állhatatosan ragaszkodik; a koronázás után mindazáltal nem mulasztandja el az ország rendeinek minden sérelmeit s kívánatait magának előadatni, s választát azokra érett megfontolás után, a törvények s az ország javának kívánalmai szerint kiadni. Óhajtá maga is, hogy magyar királyi koronázata a császárit megelőzze; miután azonban emennek napja szept. 30-kára már ki van tűzve s így e kívánata az ország rendeinek eddigi késedelmezése miatt megghiúsult, nincs mit tennie, mint magyar koronáztatását visszajöttéig halasztani; ekkor aztán azt, mint az évszak kívánja, Pozsonyban, legfőlebb novemb. 15-kéig lészen végrehajtandó <sup>1)</sup>).

A küldöttség azonban e királyi válaszzsal, mely „sem a hazának a várt vígasztalást s megnyugtatást nem adhatja meg, sem a fejedelem szándokait az ország kívánatai tekintetében világosan nem fejezi ki“, meg nem elégedvén, újabb folyamodást nyújta be a királyhoz; előadván, hogy az országnak törvényekre alapított kívánatai egyáltalában nem a fejedelmi jogok kisebbitésére, hanem egyedül a haza boldogságának s az uralkodó ház nyugalmanak biztosítására czéloznak. Leopold maga is méltányosnak látá a kérelmet s más nap új leiratot adott ki a követeknek, melyben kijelenté, hogy a hitlevelre nézve nem áll el ugyan ismételve kifejezett értelmétől; de miután különben is szándoka volt, a koronázat után az ország rendeinek minden méltányos kívánatait teljesíteni: hogy a törvényjavaslatokat addig is elkészíthessék, a

<sup>1)</sup> Acta Comit. 179.

1790.

benyújtott pontokra nézve előleg is a következőkben nyilvánítja akaratát. A vallásügyet illetőleg, miután ez iránt mind a két féltől több folyamodás érkezett hozzá, gondja lesz reá, hogy az a bécsi és linezi békekötések alapján, mind a két fél megnyugvására, új törvény által határozassék meg. Hogy az országgyűlés időnkénti egybehívásáról törvény alkottassék, nem ellenzi, úgy mindazáltal, hogy fejedelmi joga annak kihirdetésére s helyének meghatározására nézve meg ne csorbíttassék, s egyszersmind javaslat készíttessék mind a gyűlés rendezése, mind az iránt is, hogy az, ezentúl gyakrabban tartatván, az adózó népet ne terhelje. Eleve megegyezését adja továbbá arra is, hogy a kormányiszékek törvényes hatóságáról, a vármegyék, czélszerűbb rendezéséről, az ország főbb hivatalviselőinek jogairól, az országot illető békeségek kötésére küldendő magyar követekről stb. törvény alkottassék. Oly törvény készítését sem ellenzi, melyben kimondassék, hogy a királynak, míg magát meg nem koronáztatja, kiváltságot osztani joga nincsen; kormányjogai mindazáltal addig is, míg magát a törvénszabta idő alatt megkoronáztatja, épségben tartatván; hogy, továbbá, a sérelmek, a koronázás után ugyan, de még azon gyűlésen igazságosan orvosoltassanak; de a nem-engedelmeskedésről szóló záradék kihagyassék. Hasonlókép megegyezik abban is, hogy a külön czikkelyekben felterjesztett tárgyak iránt, minők: a só árának, a vámok és bányák ügyének mindig országgyűlésen, a rendek hozzájárultával való szabályozása; az ifjúság nevelési rendszerének, a magyar nyelv törvényes használatának, a felségsértési bűnnök, egy országos pénztár alapításának, a magyar ezredekhez magyar tiszték alkalmazásának stb. kérdései iránt törvényczikkelyek alkottassanak <sup>1)</sup>.

Az országbiró e leiratot azon indítvánnyal mutatá be a rendeknek, hogy miután a király egy új hitlevelet elfo-

<sup>1)</sup> Acta Comit. 180.



gadni egyáltalában nem akar; az ország jogait pedig különben mint a leirat tanúsítja, teljes épségben kívánja fentartani: szünnének meg a rendek a dolgot erőtetni, s késleltetni a koronázást, melynek gyors végrehajtását számos ok javasolja. Az indítvány azonban s illetőleg a leirat a kedélyekben nagy ingerültséget, a teremben heves szónoklatokat idéz vala elő. „A hazának annyi súlyos sérelmei, mondák, legkiáltóbb bizonyítványai annak, hogy Károly és Mária Terézia hitlevelei elégtelenek az ország jogainak biztosítására; hogy az új hitlevél semmi újat, semmi olyast nem foglal magában, mi régibb, élő törvényen nem alapúl, s ennél fogva mi igazságos nem volna; hogy a hitlevelek változhatlanok eddigelé sem valának, hanem mindig az idők s körülmények igényei szerint módosítottak stb. Számos megye követei egyenesen kijelenték, hogy az új hitlevél elfogadásának sürgetésétől utasításaik szerint egyáltalában nem állhatnak el. Mások ellenben, kiket a kir. leirat megnyugtatót, ama veszélyes következményeket emlegeték, melyek a nemzet s fejedelem közt e hitlevél miatt támadható bizalmatlanságból s meghasonlásból, vagy épen az országnak tovább is koronázatlan fő által igazgatásából eredhetnének, midőn annyi zavar és rendetlenség uralkodik az országban; a biztosítást, melyet a nemzet a hitlevél által kíván elérni, szintűgy megadhatják a közönséges törvényezikkelyék, melyek megalkotásában eleve is oly elismerést érdemlő méltányossággal egyez meg a fejedelem stb.

Midőn a királyi válasz az ország rendeit foglalkodtatá, a körülmények melyekben Leopold a kormányt átvette volt, már nagy változáson estek vala keresztül. Egyéb országai, az egy Németalföldet kivéve, hol azonban a lázadási hév már szintén alább szálla, mind lecsöndesedtek; a poroszsal előlegesen béke, a törökkel fegyverszünet kötöttet, s a végleges béke iránt sem maradt fenn kétség. Mind ez nagy ok volt arra, hogy a magyar nemzet is megegyezzzék új királyával, ki egyébiránt is oly méltányosnak tanúsítá magát a

1790

nemzet jogai tekintetében. De mind ezek felett még két más nagy fontosságú körülmény is fejlett vala ki az országban, — melyeket alább mindjárt előadandók leszünk, — mik talán legsüke-resebb indokul szolgálnak vala a rendek előtt arra, hogy az országgyűlésnek más irányt adjanak, s a nemzet és kormánya közti egyességet mennél előbb helyreállítsák. Bár tehát néhányan még mindig sürgették is a további ragaszkodást az új hitlevélhez: a rendek mérsékeltebb s eszélyesebb része, mely lassanként már többségre emelkedett, a kifejlett körülmények közt nem látá tanácsosnak az ügyet élére állítani, s az új felavatási hitlevél elfogadásának tovább sürgetésétől elállott. A feliratban mindazáltal, melyben az a királynak tudtára vitetett, fájdmát fejezi ki az ország, hogy ő felségétől félreértetett. „E fájdmunk, úgymondának, annál nagyobb, minél inkább meg vagyunk győződve, hogy semmi egyebet nem kértünk, mint a mit egy jó fejedelemtől jogosan kérni lehet, s a mi a királyi háznak és hazának közös javára érzelt. Most, miután az utolsó kormány alatt jogainkat oly annyira végveszélybe ejtve láttuk, hogy még a trónörökösödési szerződés által kiszabott hitlevél kiadása, eskületétel és koronázás is elmellőztetett; miután továbbá önkéntelenül is eszünkbe jut, — mert szomorú azoknak emlékezete, — hogy majdnem minden osztrákházbeli király alatt ellenséges szándékok fejtettek ki az ország ellen, — melyek következtében míg egy részről a rossz tanácsosoktól vezérlett királyok a nemzet jogait elnyomták, ez ellenben azokat fentartani ügyekezett: az ellenkező törekvések miatt a kölcsönös bizodalom meggyöngült, a király és ország közti kötelék, melynek a legszorosabbnak kellene lenni, megtágult: — ezen oknál fogva a bajnak gyökerét akarók kiirtani, midőn Felsőged jósága és igazsága által ösztönöztetve s mintegy felhiva, Károly és Mária Terézia hitleveleibe világosan, minden kétértelműség nélkül beigtattuk azokat, miket a törvényeknek s ezeken alapuló szabadságainknak, sőt magának a legfőbb hatalomnak is biztosítására

szükségeseknek hittünk.“ Hosszan fejtegetik ezután, hogy a nemzetnek elvitathatlan joga van, szabadságának biztosítása végett, ha a régi elégtelen, új hitlevelet szerkeszteni, mely amazt felvilágosítsa s meghatározza, feltéve, hogy az elébbivel nem ellenkezik, s ez által sem alkotmány, sem királyi jogok nem veszélyeztetnek. Még egyszer kéri tehát ő felségét, fogadja el a szept. 5-kén felterjesztett új hitlevelet. Ha mindazáltal kérelmeikre nem hajólna, készek őt az általa meghatározandó napon, a nádor megválasztása után, a régi hitlevél kiadása s eskü letétele mellett is megkoronázni, fentartván magoknak a jogot, hogy alkotmányuk, nemzeti függetlenségök biztosításáról utóbb közönséges törvények útján gondoskodhassanak. A koronázásnak Pozsonyban végrehajtását sem ellenzik ugyan, ha ő Felsége azt egyáltalában úgy kívánja; az országgyűlést mindazáltal Budán óhajtának folytatni. <sup>1)</sup>

E feliratot az ország rendei, a válasz gyorsabb megnyerése végett, Károlyi gróf által egyenesen a Bécsből már a birodalomba utazott királynak küldötték meg. A Bécsen keresztül utazott Károlyi Zichy Károly országbirótól a kancellárhoz is vitt levelet, melyben ezt arra kéré, tartsa ő felsége szeme elébe oly bensőséggel, mint csak tőle telik, a rendeknek azon bizodalomát, mely a feliratban nyilatkozik s melylyel ő felségének népe iránti szeretetéről való hitökben viseltetnek, s ügyekezék őt reábírní, hogy miután Mária Terézia példája szerint ő maga fogja a rendeknek megküldeni a hitlevél és az eskü szövegét: legalább azon homályos, kétértelmű kifejezéseket, melyek Károly és Mária hitleveleiben léteznek, a rendek által benyújtott szöveg 1-ső és 11-dik pontja szerint néhány szó megváltoztatásával méltóztassék világosabbakká tenni. Ez nagy megnyugtatósára lenne a kedélyeknek, melyek a legfelsőbb határozatok s kivált a koronázásnak Pozsonyba áttétele miatt különben is igen

<sup>1)</sup> Acta Comit. 187.

1790.

megszomorodtak. „Még, úgymond, tegnap (október 4-kén) is nagy fáradságomba került megakadályozni, hogy meg ne bukják a tegnapelőtti határozat. Miután tehát oly szerencsés helyzetbe van a dolog állítva, igen ohajtom, hogy ő felsége legalább ezen vigasztalást adja meg a rendeknek, s az által növelje bizodalmutkat maga iránt.“ A haza szeretetére kéri tehát a kancellárt, hajlítsa oda ő felségét, hogy kedvező választ adjon a rendeknek, különösen nyugtassa meg őket, hogy a korona a koronázat után, sőt maga az országgyűlés is visszatétetik Budára <sup>1)</sup>).

Az országbíró ohajtásait azonban nem sikerült kieszközölni a kancellárnak. A rendek feliratát kedvesen fogadta ugyan Leopold, s válaszában az új hitlevél mellözése felett örömét nyilvánítván, a koronázás napját novemb. 15-re tűzte ki, s a rendeket e véget ugyanazon hónap 3-kára hívá meg Pozsonyba, úgy mindazáltal, hogy a vármegyéknek Budán összesereglett banderiumai őket oda ne kövessék. Ezek helyett Lobkovicz vásas ezredét rendelte oda szolgálattételre.

### III.

A polgárok  
visszahatása  
a nemesség  
ellen.

Ama körülmények, melyek miatt az ország rendei tanácsosnak vélek, felhagyni az új hitlevél további sürgetésével, a nem nemes osztályok és a szerbek kebelében fejlettek ki.

Említők már, hogy a rendek házának többsége eleinte nemcsak a megsértett alkotmány s nemzeti függetlenség helyreállítására fordítá törekvését, hanem, mintha ezeknek a nemesi kiváltságok nélkülözhetlen biztosításai volnának, melyek nélkül amazok fenn sem állhatnak, egyszersmind a nemesség országhatalmának a többi néposztályok irányában is egész hajdani túlsúlyát visszaszerezni sovárganak. S nem is lehet kételkedni, hogy ama szívósságnak, melylyel az új koronázási hitlevélhez ragaszkodnak vala, egyik fő oka a

<sup>1)</sup> A kancellária levéltárában.

nemesi kiváltságok biztosításának kívánatában rejlett. A dunamelléki kerület követei, például, az általok készített hitlevéljavaslat 7-dik pontjába egyebek közt a következőket is beigtatták: „Nemcsak a nemzeti tanács, hanem minden egyházi s világi méltóságok, minden kormány- s törvényszéki s hadi tisztségek, szóval minden bármiféle királyi s országos nagyobb s kisebb hivatalok és szolgálatok, Ulászló I. törvénykönyvének 33-dik s az 1741-ki törvénykönyv 15-dik cikkével egyezőleg, a nemzet kijelölésétől s illetőleg választásától függjenek. Mi tehát (a király) azon méltóságokat s hivatalokat, melyek a nemzet kijelölése következtében a mi kinevezésünk alá tartoznak, született magyarokra, és miután a törvények úgy kívánják, egyedül birtokos nemesekre ruházandjuk. A mennyiben pedig ezen közhivatalokat és tisztségeket, ide értvén a kamarai, bányasó-, harminczad- és posta-hivatalokat is, jelenleg idegenek, vagy született honfiak, de a törvényes kellékekkel (nemesiséggel s fekvő javakkal) nem bírók tartanak, ezeket még ezen országgyűlés folytában, minden kivétel nélkül elmozdítandjuk.“ A többi kerületekben e szűkkeblű, s nem kevésbé oktalan mint igazságtalan indítvány nem nyert ugyan többséget; a nemesi kiváltságok elfogult bajnokai mindazáltal ezen kerületek üléseiben is hevesen vitatták a józanabb értelműek ellen ama túlságot.

Országos ülésben még föl sem vétetett a hitlevél terve midőn a dunamelléki kerület idézett javaslatának híre már is befutotta az országot s méltó bossúságra ingerelte a nemzet míveltebb nem-nemes osztályait. A nem-nemes tanárok, ügyészek, orvosok, mérnökök, jegyzők s más úgynevezett „tisztesbek“, kiknek nagy része élénk figyelemmel kíséri vala a francia forradalmat s lelkesedve üdvözölte az általa kikiáltott demokratiai elveket, hasonlóké az érdekeikben fenyegetett kamarai s városi tisztviselők és egyéb polgárok hevesen kikeltek a kiváltságok túlzó bajnokai ellen, kik a hazában minden előnyt magokhoz ragadni

1790.

törekednek, de annak közterheiben részesülni vonakodnak, Egy röpirat, mely azon alakban íratott s tétetett közzé, mintha az országgyűlésen, a rendek előtt elmondott beszéd volt volna <sup>1)</sup>, a nemesi jogok eltörlésének, az egyenlő személy- s birtokjogok, egyenlő teherviselés megalapításának szükségét fennen hirdeté. Magokhoz az ország rendeihez éles észrevételek intéztettek a dunai kerület hitlevéltervének idézett pontja ellen, az ország összes nem-nemes polgárai nevében. „A haza nemcsak reméli, hanem hiszi is, — mondják ebben egyebek közt, — hogy az ország képviselői az egész magyar nemzet jólétének gyarapítása, s nem egyedül a magyar nemesség kiváltságainak s előjogainak szaporítása végett gyűltek légyen össze. Minden törvény célja csak a közjó lehet; különben az sem igazságos, sem állandó nem leszen. Kiknek a polgári társaság kiváltságokat engedett, visszaélnék hatalmokkal, ha azt, mi nekik a közügy érdekében adatott, csak a magok javára nyertnek vélnék s oly valamit végeznének, mi egyedül egy résznek kedvezne az egésznek kárára. Hogy a józan közjog elvein épült ezen igazságokat sokáig büntetlenül sérteni nem lehet, Franciaország, az arisztokráciának rettentő példájára, már bebizonyította. Kimutatván ezután a hitlevélterv ama pontjának kiáltó igazságtalanságát s képtelenségét, igazságot követelnek azoktól, kik magokat a magyar szabadság védőinek hirdetik. „Nem hiszik — mond az irat, — hogy a haza és nemzet nevek egyedül a nemeseket illetik; nem hiszik, hogy a magyar szabadságnak különben oly tüzes előharczói egyszersem oly elfogúltak volnának, miszerint csak a nemesi jogok megsértését tartanák igazságtalanságnak; magokat pedig feljogosítva hinnék mások jogainak eltiprására; vagy, hogy olyatén egyesületnek néznék a köztársasá-

<sup>1)</sup> „A Magyarország gyűlésében egybegyűlt rendekhez 1790-ben tartott beszéd, most deák nyelvből magyarra fordított.“ 1791. Hely nélkül.

got, melyben minden munka és teher a nem-nemeseket, minden haszon és kényelem pedig a nemeseket illeti. Azon kiváltságos osztály, mely így gondolkodik, így cselekszik, egy jól rendezett országban sincs; s ha volna, mindenkinek érdekében állna, azt a többiek iránt mennél előbb méltányosabb viszonyba helyezni. A nép java a legfőbb törvény; s azért ha a nemesség eddigelé kizárólag viselt volna is minden hivatalt, az igazság úgy kívánná, hogy önként mondjon le igazságtalan előjogáról, mely az egész államnak kárára van. Tudja már a világ, kivált a francia forradalom óta, mik a polgárok jogai; elszéledt a homály, melylyel az igazságot a hűbériség képtelen rendszere befödte, és senkinek sem áll többé hatalmában meggátolnia, hogy a szabadság érzelmei, melyek a tekintetes rendek előtt oly drágák s becsesek, az egész nép keblét meg ne illessék. Az arisztokrátiától, a többi néposztályok irányában alkotott szűkkeblű törvények, mindenha a legvérengzőbb lázadásokat szültkék... És a küszöbön áll már az idő, midőn az uralkodó osztály zsarnokságától felzaklatott nép kétségbe vonandja a tényt, melyre amaz a maga jogait alapítja; melyben megvizsgálndja a kiváltságos osztály létezésének szükségét, s talán, a francziák példája szerint, tagadólag határozand ama kérdés felett; melyben mindent egyenlősítvén, a nemzeti szerződéseken alapuló királyi hatalmon kívül semmi más, reá erőszakolt középhatalmat nem fog elismerni. "Kérik tehát a rendeket, hogy, míg idő van, mellőzve önhasznukat, s egyedül a közjót mely miatt gyültek össze, tartván szemök előtt, állítsák helyre ama jogokat, melyek a polgárokat mind a természettörvénynél, mind a polgári társaság czéljánál fogva megilletik, s melyeket semmiféle más törvény szokás vagy idő el nem évíthet, el nem törülhet. Így fognak megfelelni Európa várakozásának így tarthatják csak fenn nemességök fényét, így mozdítandják elő a haza jóllétét, dicsőségét, így fognak méltán a haza atyjainak is neveztetetni<sup>1)</sup>."

<sup>1)</sup> Reflexiones cunctorum Hungariae Civium non nobilium adver-

1790.

A nem-nemes osztály ily erőteljes, mondhatni, fenyegető fellépése után a dunamelléki kerülettől ajánlott pontot a vegyes választmány nem is vette fel az általa szerkesztett új hitlevélbe. Midőn pedig a tárgy szept. 3-kán (a 22-dik) országos ülésben került a szőnyegre, míg némely túlzó most is azt fengeté, hogy a haza a nemesekben találhatja törvényeinek és szabadságának legbiztosabb védeit, az indítvány nagy szótöbbséggel elmellőztetett <sup>1)</sup>).

A nem-nemes osztálynak a városok követeiben kellett volna találnia a polgári jogok lelkesült védőire. De ezek részéről alig emelkedett egy pár gyöngye szózat a nem-nemesek jogainak védelmére. A meglepőnek tetszhető tény abban találja megfajtását, hogy e követek nem a városok polgári testületeitől, hanem régibb időkből származott visszaélésből, csak a jobbára nemesekből álló városi tanács-testületek által a magok kebeléből választattak; kik aztán nem is képviselték a polgárság érdekeit. E körülmények közt Pest, Pozsony, Nagyvárad, Eperjes, Korpona, Temesvár, Zombor, Arad, Újvidék, Pécs s több más királyi városok polgárai önmagok vették kezökbe jogaik s érdekeik védelmét, a következő feliratot intézvén a királyhoz: „A sz. kir. városok, régi kiváltságleveleik szerint, birnak ugyan joggal követet küldeni az országgyűlésre; de e jog alapja nem eléggé megnyugtató a polgári rendre nézve. Oda magyaráztatik e jog, hogy a kir. városok csak azért küldhetnek követeket, mert összesen véve egy nemesembert tesznek. A tapasztalásra nem is hivatkozva, már ebből is világos, hogy ily csekély tekintélyű követek az országgyűlésen inkább csak a székek betöltésére szolgálnak, mintsem elég bátorsággal birhatnának a polgári rend érdekeit hasonló nyomatékkal

---

sus illud Diplomatis punctum, quo nativi etiam patriae filii non nobiles ab omnibus publicis officiis excludendi decernuntur. Ad Exc. R. Hung. Proceres, Incl. item SS. et OO. 1790.

<sup>1)</sup> Országgyűlési napló 228.



képviselni, mint a többi rendek képviselik a magokéit. A jelen országgyűlés is igen szomorú bizonyítványait adja a városi követek súlytalanságának. Míg a nemesség, a papság, a protestansok, jogaik és szabadságaik teljes helyreállítását sürgetik; s míg ez iránt tanácskozásokat tartanak, törvényjavaslatokat készítenek s érdekeiket minduntalan szőnyegre hozzák: az alatt egy a polgári rendre károsan és gyalázólag ható végzés már majdnem törvénynyé emeltetett, azon végzés t. i. hogy mostantól fogva, s még a jelen országgyűlés alatt minden nem-nemes polgári rendűek mozdíttassanak el a hivataloktól s a jövőben azokra soha se alkalmaztassanak. Ily indítványnak méltán a legerélyesebb ellenzésre kellett volna indítani a városi követeket . . . Ez azonban nem történt; s azt sem hallota a polgári rend, hogy a városi kövektől bármi indítvány tétetett volna a végre, hogy a polgári rend törvényszerű jogai helyreállíttassanak, s neki azon kedvezések megadassanak, melyeket minden országban éldel, hol nem egyedül a nemesi rend bitorolja a törvényalkotó hatalmat. De a városi követeknek ezen alázatos elnémulását minden indítványok s végzéseknél, melyek a polgári rendre nézve károsak, könnyű megfejteti abból, hogy a városi tanácsok magok is nagy részben nemesekből, nem pedig, mint a dolog természete szerint lenni kellene, polgárokból állanak, melyek aztán gondoskodnak arról, hogy az országgyűlésre csak nemesek küldessenek követekül. Ily körülmények közt, ha a tapasztalás nem bizonyítaná is, már magában értetnék, hogy a városi tanácsok követei a polgárrend őszinte, erélyes képviselői gyanánt nem jelenhetnek meg az országgyűlésen. Ennél fogva mi, a sz. kir. városok polgárai, elhatároztuk, hogy vagy egyenesen s föltétel nélkül Felséged atyai pártfogása alá hajóljunk s egyedül Felségedtől, mint törvényes királyunktól s törvényhozónktól várjuk azon jogok megadását s fenntartását, melyek a polgári rendnek minden mívelt nemzetben biztosítvák; vagy ha már a kor s körülmények szüksége ugy kívánja, hogy az ország új törvényalkotási

1790.

rendszerrel láttassék el, úgy hiszszük, igaz jogunk van ez ügybe nekünk is beszólanunk s e végre követekül polgári férfiakat küldenünk az országgyűlésre, kik aztán megvesztegetetlenül, egyedül a polgári rend érdekében szóljanak s az új törvényalkotási rendszer megalapításába hatékonyan befolyhassanak . . . Fölségednek alulírt, s úgy a többi városok hű polgárai is amaz első esetben óhajtják látni magokat, melyben t. i. minden egyéb tekintet nélkül egyedül Felséged legfelsőbb s polgárszerető kegyelmébe adhassák át magokat, s egyedül ezen kegyelemtől s Felséged törvényalkotó hatalmától várhassák reménytelve azt, mit a magok részére jogosan s igazságosan követelhetni hisznek“<sup>1)</sup>.

Ime mily szomorú eredményeket szült a nemesi kiváltságok eszélytelen túlterjeszkedése: az ország egész polgári rendéből kiveszett az alkotmányosság érzelme s kellő becsülése! De siessünk hozzá tenni, hogy a bűn súlya nem egyedül s tán nem is főleg a nemességet terheli. Mert alig hihető, hogy a nemesség annyira, mint tőn vala, korlátolni akarhatta volna a városok törvényhozási befolyását, ha ezek, kiváltságlevelaik szerint a polgárok kebeléből szabadon választhatták s utasíthatták volna követeket, s ha a kormány oly súlyos nyomást nem gyakorolt volna a városokra, miszerint azok, minden szabadságuktól megfosztva, vak engedelmességű eszközeivé lettek a kormányhatalomnak. És terheli a bűnsúly magokat a városi polgárokat is, hogy a nemzeti s alkotmányos érzelemben mindig lanyhák, néha s néhol azt még meg is tagadók, némi aprólékos kegyekért lassankint minden jogaikból kiforgattatni engedik vala magukat, a helyett, hogy az ország többi rendcivel szorosán egyesülve, velök egy célra törekedni, nemzetiséget, alkotmányt, függetlenséget velök egyenlő hűséggel s buzgalommal védeni, gyarapítani ügyekeztek volna. Jelenleg is, bár panaszuk igazsága tagadhatatlan, bár jogaik helyreállítása végett méltán folyamod-

<sup>1)</sup> Schneller: Einfluss Oesterreichs stb. II, 2, 114.

hatának a királyhoz; de menthetetlenül gáncsot érdemelnek azért, hogy nemcsak védelemért könyörögtek: a trón előtt a nemességnek, mint az eredmény bizonyítá, nem annyira önzésből, mint az alkotmány s nemzeti függetlenség féltéséből, s e kincsek megmentésére szolgálható eszközök választásában elkövetett tévedésből származó jogterjeszkedése ellen, s nem is jogaik helyreállítását sürgetik, hanem kislelkűségből és boszúságból a nemesség iránt, minden alkotmányos jogokat eldobnak, jog helyett kegyelmet kérnek, s önként a fejedelmi kényuralom karjaiba vetik magokat. Az ország rendei azonban jelenleg megtette hatását a városi polgárság e föllépése, s hogy a királysággal mennél előbb kibékülhessenek, mint említők, lemondtak az új koronázási hitlevél további sürgetéséről.

De még nagyobb hatást gyakorolnak vala e tekintetben a rendekre a szerb népség mozgalmai. Az országban lakó szerbek mióta a XVII-dik század végén bevándorlott új telepekkel tetemesen megszorodtak, s a számukra akkoron kiadott királyi okmányok által a köztörvényeken alapuló polgári jogosság teréről a királyi kegyelem és kiváltságok ingatag álláspontjára tétettek, Magyarország válságait örömet felhasználták arra, hogy külön nemzetiségöknek az udvartól mind több és több kiváltságokat, előnyöket uyerjenek. Láttuk fentebb, hogy némi kegyelemigéretnek csábjai által eltántorítva, mily ellenzékbe tették magokat e század elején, Rákóczy felkelése alatt, a nemzeti törekvésekkel. És bár reményeik akkoron nem teljesedtek, bár a csalódás fájdalma őket Károly alatt még felkelési kísérletekre is ragadta; törekvéseik irányát mindazáltal nem változtatták meg; Magyarország földjén lakva sem akartak egygyé olvadni polgári tekintetben az ország többi lakosaival; s a helyett, hogy az alkotmány és törvények közösségében kerestek volna biztosítást egyaránt hitvallásuknak, polgári szabadságuknak és fájérdekeiknek, azontúl is a királyi kegyelmek s kiváltságoktól vártak minden üdvet. Nem elégedvén meg avval, hogy Mária Terézia 1771-ki okmánya által az ország

A szerbek  
mozgalmi.

1790.

közpolgáiraivá tétettek; még kevésbé tűrhetvén azt, hogy az udvari illyr bizottmány eltörlése után 1779-ben az úgynevezett „Declaratorium Illyricum“ által, egyenlőleg az ország többi lakosaival a magy. udv. kancellaria s a többi törvényes hatóságok igazgatása alá helyeztettek: szünet nélkül nemzeti igazgatást kívánnak vala a magok számára.

Jelenleg azonban úgy látszék, ők is meg akarják változtatni eddigi irányukat, s az alkotmányos szabadságban kezdik keresni nemzetiségök s vallásuk biztosítását. Putnik Mózes karlóczai metropolitájok, elébb marc. 22-kén, majd, magának az udvarnak felhívására, jun. 2-kán Joannovics János újvidéki és Sztratimirovics István budai püspökökkel a trón előtt személyesen is megjelenvén, folyamodást intéz vala a királyhoz, hogy a görög szertartású főpapok, s néhány más szerbek is hívassanak meg az országgyűlésre. A püspökök számára ennek következtében csakugyan kiadtak a meghívó levelek; mit aztán a metropolita a primásnak, országbirónak és kir. személynöknek tudtára adván, kéri vala őket, hatnának ők is az országrendeire, hogy a szék és szavazat nekik ezektől is megadassék; néhány nappal utóbb pedig a meghívó leveleket is bemutatta társaival együtt. Batthyány primás nem késett értesíteni a metropolitát, hogy bár a rendek más sürgős tárgyakkal elfoglalva, ügyöket még nem vehették fel; de kételkedni sem lehet, hogy végzésök kedvező leend, miután általános az óhajtás, hogy a szerbek a kiváltságok mezejéről egészen a közjog tereére lépjenek. A rendek valóban rokonszenvvel fogták fel a szerbek ügyét, s bár arról egész terjedelmében tanácskozni mindjárt nem volt is idejük; vallásuk szabadságát mindazáltal a többi bevett vallásokkal együtt, már az épen tárgyalás alatt lévő kir. hitlevél által is biztosíttatni kívánták, annak harmadik cikkébe egy külön pontot iktatván a görög szertartásúak vallási szabadságáról. <sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> Wiener Zeitung 1798-ki foly. jun. 9-ről 46. sz. Szalay László: A magyarországi szerb telepek 71. kövv.

Míg azonban Budán ily jó akarat nyilvánul vala a szerbek ügyében, Bécsben ézt némi titkos fondorlatok megint elterelték a jó irányból. A szerbek különszerű nemzeti állásra vágyódó separatisticus hajlama kezdte-e fonni azok szálait, vagy, hogy a felavatási hitlevél s koronázat előtti törvény-czikkelyek felett vitázó rendeknek készítettessék e részről is ellenzék, az udvartól származott a kezdeményezés? — nem vagyunk képesek megmondani. Annyi bizonyos, hogy az udvar Putnik metropolita újabb folyamodására, jul. 10-kén kelt leiratában engedelmet adott az illyr-szerb nemzetnek, augusztus 26-kán, Temesvárott nemzeti congressust tartania, báró Schmidfeld János pétervárad-i főhadi parancsnokot nevezvén oda kir. biztosul. Sőt pár héttel utóbb még azon kedvezésben is részesíté a szerbeket, hogy ellenére Mária Terézia Declariatoriumának, mely szerint az ilyen gyűlésen az egyházi, katonai és polgári osztály mindenikéből külön huszonöt. küldöttnek kell vala jelen lenni, most a nemesi osztályból is 25, s így összesen száz követ jelenhessen meg a gyűlésen.

A gyűlést, mely Schmidfeld által szept. 1-jén nyitattott meg, az avatottabb tagok titkos ülései előzték meg, melyekben, míg az „imádott“ fejedelem hizelgésekkel, magasztalásokkal halmoztaték, a magyarok ellen a düh és nemzeti gyűlölség mérges nyilai kimélet nélkül lődöztetnek vala. A többi közt egy szónok „barbárnak“ nevezi a magyar népet, „mely csak az imént áradt vala ki Ázsia barlangjaiból, és származása bélyegét örök időkre változatlanul megtartani akarja,“ mert „a vadság álmában szunnyadt el;“ melynek „még próbát kell adni Európa váró szemei előtt, ha méltó-e élni művelt határai között;“ mely „hogy a 18-dik század történetét a Rákóczy-kor vadságának jeleneivel undokítsa, a birodalom válságos körülményeire várt, hogy aztán túlságos követeléseinek egész özönét kiöntse“ stb. stb. Ezen és hasonló kitérések közt pedig világosan kimondja azt is, hogy a szerb nép, melyet egyébiránt a mindenkép legyalázott magyar

A temesvári szerb congressus.

1790.

mellett, a tökély ideáljának ábrázol, „melynek fényes tulajdonságait a jelen gyűlésen csodálni fogja a világ,“ hogy, mondom, a szerb nép nem akarja tovább viselni a magyar igáját; hogy „eljött a régvárt idő, midőn az érdekek Illyriát elválasztandják Magyarországtól“<sup>1)</sup>.

E szellem leginkább a gyűlésen jelen lévő határőri katonatiszteknek volt sajátja, kik osztrák elvekben, s hadi fegyelem alatt novekedvén, az alkotmányosságnak egyáltalában nem voltak barátjai; azon testületi szellemnél fogva pedig, mely az osztrák hadsereg tiszt karában már rég megfészkelte magát, minden polgári hatalom iránt lenéző, megvető gyűlölettel viseltetének. S hogy maga e beszéd is egy határőri katonatiszt által mondatott el, bizonyítani látszik annak különösen a következő passusa: „egy nemzet, mely méltóságát érzi, nem szorúlt fenyegetésekre, kivált midőn fejedelme megelőző szeretetének oly világos bizonyítványait birja. Ez csak azok dolga, kik . . . nem bizván, hogy a jogosság bizonyítványaival akkor léphessenek elő, midőn ellenfelök még tökéletes erejében vala, képzelt jogaik visszanyerése végett, meggyöngült állapotára vártak azon birodalomnak, mely orángutánjaikat emberekké, vadonaikat édené változtatta, mely pusztá vidékeikbe míveltséget, türelmet, szorgalmat varázsolt, . . . s melynek e jótéteményeit most egy gyilokszurással viszonozzák s az elkövetett atyagyilkosság felett a Jus Tripartitum egy rettenetes helyével nyugtatják meg magokat.“ A katonatisztekről pedig, kik a gyűlekezetnek hangadóivá, vezéreivé lőnek, e szellem a gyűlekezet többségére is átterjedt, uralkodává lett.

A határőri katonatisztek e szellemére valószínűleg Panago és Cuza nevű orosz tiszteknek is volt némi befolyása, kik már több ízben jártak volt, az orosz kormány megbízatából, Magyarországbán. Előbb az volt kivált feladatuk, hogy

<sup>1)</sup> Rede vor Eröffnung der illyrischen Nationalversammlung. Gehalten zu Temesvár in einem Zirkel der Eingeweihten. 1790.

az ó-hitű magyar alattvalókat Oroszországba vándorlásra ösztönözzék, mincképpen néha volt is némi sikerre. Most e tisztekről, kik kereskedőknek valának átöltözve, s kiknek egyike, Cuza, magyarul is beszélt, azon hír járt Bécsben, hogy az illyr congressus tagjaival tartandó értekezletek végett vannak beküldve. E miatt meg is tétettek mind a főhaditanács, mind a kancellaria részéről a rendelkezések, hogy az álcázás utazók őrszemmel kísértesseken<sup>1)</sup>.

A nyilvános ülésekben, melyek Schmidfeld tábornos kir. biztos jelenlétében tartattak, az idézettekhez hasonló dühös kifakadások nem hallattak ugyan; de annál határozottabb igénynyel lépett fel az elszakadás s egy külön politikai nemzetiség megalakításának iránya. A tanácskozás ugyanis leginkább s legtöbb hévvel ama kívánatkörül forog vala, hogy az országból a szerb nemzet számára egy külön territorium hasíttassék ki, melyen az magát nemzetileg megalakíthassa; ezen tartomány igazgatására s jogainak képviselésére, az udvarnál egy külön kormányzék, magában a tartományban pedig külön hatóságok alkottassanak; a nemzeti congressus végre, közügyeik elintézése s az egyházi, világi és katonai rend szoros egyesülése végett, gyakrabban hívassék egybe. Schmidfeld királyi biztos oly előzékenységgel viselteték a gyülekezetre iránt, hogy a számukra kihásiandó tartományul maga indítványozá a temesi bánágot, mint a mely, bár Mária Terézia által 1779-ben az országhoz visszakapcsolatott, de törvény által még nem kebeleztetett be az országba. És hasztalan emelte fel a bölcs és minden tekintetben jeles Tököli Száva különben nyomatékos szavát a kiváltságok és privilegiumok ellen, melyek valamint eddig ingadozóvá tették a szerbek sorsát, úgy ézentul sem fognának annak állandóságot szerezhetni; hasztalan inté társait, hogy kiváltságok helyett a jogok és törvények ama közösségére kell nemzetüknek törekednie, melyet az 1690-ben

<sup>1)</sup> A kancellaria levéltárából.

1790.

nyert boldogtalan privilegiumok által vesztettek el, s melynek birtokában nemzetök tagjai hajdan még nádori s más főméltóságokat is viseltek a közös hazában; hasztalan figyelmezteté őket, hogy jogaik biztosságának megfelelőbb lenne, ha nem kizárólag a királyhoz, ki csak kegyelmet, kiváltságot adhat, hanem az országgyűléshez folyamodnának kérelmeikkel, mely törvény által s így állandólag biztósíthatja sorsukat. Hasztalan óvá őket a bánáság kihatásának kérelmétől is, midőn egyebek közt így fejtegeté előttök bölcs tanácsait: „Szép, hasznos és a nép fogalmának megfelelő dolog, külön földterülettel birni. . . De a fenforgó nehézségek miatt a szomszéd Szerbián kívül egy tartományt sem ismerek mely bonnünket e szerencsével biztathatna. S bizony, ezen kívül mást nem is követelhet a mi nemzetünk, máshoz nincsen joga, más nem az övé. Szerbiából jött ki nemzetünk nagyobb része; Szerbiában voltak a mieink székhelyei; Szerbia egymaga ígértetett oda a kiváltságlevelek által, semmi más tartomány. Szabad e tehát kérnünk vagy remélnünk más földterület tulajdonját, olyasét, mely be van kebelezve Magyarországba, mely ennek alkatrészét képezi? Valamint most, úgy hajdanta is be volt Magyarországba kebelezve a temesi bánáság; kikebelezése ellenkezik az ország törvényeivel a királyi hitlevéllel, s még a mi kiváltságainkkal sem egyezik meg. A köz törvények ugyanis tiltják bármily földterületnek Magyarországtól elszakasztását; mindenik király, koronáztatásakor, esküvel fogadja, hogy az országhoz tartozó tartományokat abba visszakebelezendi; és a mi kiváltságaink eme záradékkal keltek: „mennyiben az ország törvényeivel nem ellenkeznek,“ és „mások jogának fentartásával“. Ha tehát a temesi bánáság kihatása magokkal Magyarország alaptörvényeivel, s a királyi esküvel nyíltan ellenkezik, ha nekik még kiváltságleveleink záradékai is ellentmondanak, szabad-e ilyesmit remélnünk? Vélitek-e, hogy a király a letett esküt meg fogja szegni, hogy az ország törvényeit össze fogja tapodni, hogy az igazságos záradékokkal kö-



rülírt kiváltságainkon túl terjedő kedvezéseket fog nekünk nyújtani? Istentelenség volna ilyesmit csak gondolni is. Haszontalan tehát és eszélytelen azoknak szószátyársága, kik, hogy reátok ijeszthessenek, s hogy a maguk czélzatait elérhessék, nem pirúltak mondogatni: a király akarja, a király óhajtja a bánóság kihatását. S ezek vakmerőségekben annyira mentek, hogy a király ebbeli óhajtásának okát is értésül adták, mondván: azért óhajtja a kihatást, hogy a mi nemzetünk a király és a magyar nép közé, mint közbenjáró, vagyis, az ő szójárásuk szerint, mint ellenőr helyezkedhessék. Istentelen, szemérmetlen és sérelmes ígék, melyek a király kegyelmességét sértvén, a visszavonás csiráit hintik el egyszersmind az alattvalók között, s minden kigondolható politikai bünt foglalnak magukban. . . . De tegyük fel, hogy a temesi bánóság kihatása lehetséges volna, — vajjon miféle boldogság haramolnék onnan reánk? Vélitek-e, hogy a törvényhozás egyedül reátok fog bízati? Remélik-e hogy a közterhek viselésétől meg fogtok menekülni? Hiszitek-e, hogy nagyobb jogokat fogtok nyerni, mint mennyivel Magyarország bir? S boldogabbak lesztek-e tehát, ha saját földterületen laktok ugyan, de egyszersmind önkényes hatalomnak lesztek alávetve? Nem bánom, nevezétek ezt boldogságnak, nekem az nem kell. . . . Higyjétek nekem, nem a földterület egymaga s ennek physikai állapota ad lételt a nemzetnek, hanem az abban lakozó népnek polgári állapota, a nemzetnek saját közjoga, s a lakosoknak a polgári törvények általi összeköttetése, ezek adják meg külön mindenik nemzetnek a formát, a létezését. Ezek pedig biztosítva lesznek nekünk, mihelyt a polgárság jogát s a törvényeket, melyek bennünket Magyarországgal polgárilag összekötnek, nem fogjuk nélkülözni<sup>1)</sup>.

De mind hasztalan: a nemzet hú fiának, bölcsének s igazi statusférfiának szavai elhangzának a nemzeti önállás

<sup>1)</sup> Szalay László: A szerb telepek jogviszonya az államhoz. 77. k.

1790.

csillogó ábrándeszméitől elfogult gyülekezetben. A hadi tisztek csábító izgatásai után indult többség, melylyel elhitették, hogy a bánáság kihatása a magyarokra bosszús király akarata, a kérelmet végzéssé emelvén, Papilla tábornok elnöklete alatt 32 tagból álló bizottmányt nevezett ki a felirat elkészítésére <sup>1)</sup>, melyet aztán a kir. biztos, Schmidfeld tábornok szeptember második tizedében csakugyan felterjesztett a fejedelem elejébe. Úgy hirdék, hogy e kérelmökhöz, meghallgattatásuk esetére még azon ígéretet is hozzáfüggesztették, hogy ha ő felségének a koronázási hitlevél felett vitatkozó s királyi hatalmát korlátozni törekvő magyarok ellen rájuk szüksége lenne, készek neki hathatós segédelmet nyújtani: negyven ezer szerb férfiú minden órán készen áll mellette fegyvert fogni.

A katonatisztek lévén a gyűlésen az irányadók, kikről, mint azt beszédeikben maguk is megvallák, kételkedni sem lehetett, hogy felsőbb utasítás szerint járnak el: a szerbek azon rajongó reményekbe ringatták vala magukat, hogy rövid idő múlva kérelmeik teljesezésének fognak örvendhetni. És valóban, Schmidfeld, császári biztos már szeptember 27-kén a következő kir. leiratot olvasta fel a congressus kebelében: „Ő felsége nemcsak az illyr nemzeti gyűléstől elejébe terjesztett négy <sup>2)</sup> pontot fogadja tetszéssel, hanem egyszersmind a gyülekezet tagjainak szabályszerű, eszélyes, szerény és emberséges eljárása, valamint azon bizodalom

<sup>1)</sup> Wiener Zeitung 1790-ki foly. 78. sz.

<sup>2)</sup> Az 1-ső pontban a külön földterület és külön hatóságok kérelme foglaltatik; a 2-dikban vallásuk törvényes szabadságát kérelmezik; azok számára pedig, kik a kihatandó földterületen kívül, bárhol laktának a többi polgárokéval egyenlő jogokat kívánnak; a 3-dik pont arról szól, hogy a határőri katonaság a bánáságban is a főhadi tanács igazgatása alatt maradjon; ha pedig e katonaság valaha polgári állapotba helyeztetnék, alkotmánynyal s kiváltságokkal ruháztassék fel; a 4-dik pontban végre a király fiát, Sándor főherceget kérik külön területök kormányára küldetni. V. ö. Szalay i. m.

fölött is, melyet az illyr nemzet ő felsége atyai indulatába helyezett, valóságos örömét nyilvánítja s igéri, hogy élete végéiglen egyike leend legbuzgóbb gondjainak, miszerint ezen, ő felségének oly drága s magának az összes monarchia iránt annyi érdemeket szerzett nemzet bizodalmanak tökéletesen megfeleljen. Mihelyt Frankfurtból visszajövend, tüstént elő fog adatni magának ő felsége minden kérelmeket s javaslatokat, melyek e nemzetet illetik, hogy azokat megvizsgálván, e hű s ő felségének drága illyr nemzet kívánatait teljesíthesse. A gyűlés addig is bizton számíthat reá, hogy ő felsége mindent megadand, mi e nemzet valóságos jólétének előmozdítására szolgál, s mikhez tartozik kivált egy külön udvari kormányszék felállítása, mely az illyr nemzetet állandóan képviselje, jogait, kiváltságait s vallásának szabadságát fentartsa, s mindenről gondoskodjék, mi e nemzet javának gyarapítására mindjárt vagy idő folytával teendő léssen“<sup>1)</sup>).

A szerb congressusnak mindjárt eleinte ekként nyilatkozott szelleme nem maradt titok az országnak Budán tanácskozó rendei előtt; arra maga a fentebb idézett féktelen gúnybeszéd is, mely kinyomatva köz kézen forog vala, elég világot derített. Tudva volt előttök az is, miként fogadtatott Bécsben a szerb kérelem, s mily válasz küldetett azt illetőleg Temesvárra: mind ezt maga a bécsi hivatalos újság elbeszélte, mely egyszersmind a leirat szövegét is közzé tette. És, mi méltán felötlő vala, mind ezeket épen azon napokban közlé a hivatalos bécsi újság, midőn az országgyűlési küldöttség a királynak a koronázási hitlevélre szeptemb. 20-kai és 22-kei válaszával Budára visszatért, s itt a rendek véghatározatra valának felhíva, hogy az új hitlevél és koronázás előtti czikelyek további sürgetésétől elállva, nyugodjanak meg abban, hogy ő felsége minden sérelmeiket orvosolni, s minden méltányos kívánataikat megadni hajlandó a közönséges törvé-

<sup>1)</sup> Wiener Zeitung 1790. foly. 84. sz.

1790.

nyek útján. E körülmények közt tehát nem téveszthették el hatásukat a Temesvárról érkezett hírek s a bécsi újság közleményei. Nyilván ezekre mutatának, mind az országbiró, mind azon többi mérsékelt szellemű hazafiak, midőn a királyi válasz tárgyalása fölött ama veszélyes körülményeket emlegeték, melyek a nemzet és fejedelem közt e hitlevél miatt támadható meghasonlásból kifejlődhetnének, ha tovább is koronázatlan fő alatt maradna az ország, hol annyi zavar s rendetlenség uralkodik. A rendek tehát az új hitlevél sürgetésétől, mint már fentebb előadtuk, elállottak, s a királynak újabb válaszát, melyben a koronázást nov. 15-kére Pozsonyba tűzte ki, minden további ellenvetés nélkül elfogadták.

## IV.

Az országgyűlés folytatása Pozsonyban. A kir. előadások.

Az ország rendei Pozsonyban november első napjaiban gyűltek egybe; Leopold, már megkoronázott császár, 10-én érkezett meg közöttök, s a kir. előadások átnyújtásával másnap megnyitotta a koronázó országgyűlést <sup>1)</sup>. A kir. előadások világos tanúságai annak, mily mély benyomást tettek Leopold kedélyére a városi polgárok s más nem-nemesek által részint hozzá, részint a rendekhez intézett feliratok, és mennyire szíven feküdt, József törvénytelen újításai után, törvényes úton kísérteni meg a korigényelte reformokat. Az arisztokratia hatalmának mérséklése magának az országnak is érdekében feküdvén, annál hatékonyabban kívánta pártolni a városi polgárok és más nem-nemesek jogos igényeit, mint-hogy a hazai ipar kifejlését, az ország jólétben való gyarapodását leginkább ezen osztályok állapotának javításától látja vala feltételezve. Miután tehát az I-ső pontban törvényes trónöröködését előadta; s a II-dikban a rendeket biztosította, hogy kormányát az alaptörvény szerint a hitlevél kiadásával, eskütétellel s koronázattal akarja kezdeni; a III-

<sup>1)</sup> Az országgyűlés megnyitásánál a király a maga magyar ezrede egyenruhájában jelent meg; Pálffy Károly kancellár pedig magyar beszédet tartott a rendekhez. Diarium Comit. 182.

dikban pedig kijelentette, hogy a megürült nádorságra a kijelölést mindenekelőtt megteendő; a IV-ikben végre megígérte, hogy mind azokat, miket a rendek az ország jóléte s gyarapodása tekintetében elejébe terjesztendek, kegyelme- sen meghallgatja s lehetőleg teljesítendi: következő indítványokat tűz ki a korona részéről a rendek tanácskozásai- nak tárgyaiul. V. Kívánja ő felsége, hogy a visszaélésekkel s hiányokkal teljes megye- és országgyűlések újabb, czél- szerű szabályozására mennél előbb tervet készítsenek, tekin- tettel lévén arra, hogy a külön országos rendek befolyása kellő arányban s egyensúlyban alapíttassék meg; a jobbá- gyok pedig, kik a gyűléseken képviselve nincsenek, azok költségeinek viselésétől fölmentessenek. VI. Mária Terézia úrbéri szabályozása törvénynyé emeltessék, s a jobbágyok szabadságának s önkényes bünhesztésének eltörléséről, sze- mélyes szabadságukról, és szerzett javaik feletti rendelkoz- hetésük jogáról új törvények alkottassanak. VII. Az 1764-ki adópótlék továbbra is fizetessék. VIII. Mivel az adó eddigi kivetésében, felosztásában s beszédésében nagy szélessége van az önkénynek; az arányosság s határozott elvek pedig teljesen hiányzanak: mind a hadi, mind a házi adó kezelése akként szabályoztassék, hogy az adózó nép terhén, mennyire lehet, ebben is könnyítve legyen. IX. Miután minden nemes az alaptörvények szerint ugyanazon jogokkal van felruházva, az okleveles és egy telkes nemesek az adótól szintúgy men- tessekké tétessenek, mint a többiek, a nélkül azonban, hogy e miatt az adózó nép terhe szaporíttatnék. X. Hivatalképesség a nem-nemes országlakosoknak is adassék, különösen a só-, harminczad-, s egyéb kamara-tisztségeknél minden megszo- rítás nélkül; a kormányzékeknél pedig legalább a titkári rangig. XI. Az ipar s kereskedelem előmozdítása tekintetéből, nemcsak a már kiváltságokat nyert, hanem más népesebb városok is vétessenek fel a királyi városok közé; ezeknek igazságos kívánatai pedig elégíttessenek ki. XII. Felszólítja a rendeket, hogy a törvényszékek s általában az igazság-

1790.

szolgáltatás javításáról kitelhetőleg gondoskodjanak. XIII. A vallásszabadság tárgyában nov. 7-kén kelt kir. rendeletét emeljék törvénynyé. XIV. Végre tegyenek le minden bizalmatlanságot azon különben érdemes hazafiak iránt, kik az elébbi kormány alatt a nemzetnek nem tetsző hivatalokat viseltek: s megfeledkezve a multakról, az országnak csak jelen és jövőendő jólétét tartásák szemekik előtt.

A nádor-  
választás.

A király szives, leereszkedő magaviselete, szorosan alkotmányos eljárása mindjárt a tisztelgésekkel töltött első napokban jó indulatot ébreszt vala iránta az ország rendiben. Még inkább növekedett e rokonszenv nov. 12-kén, mely napra a nádorválasztás volt kitűzve. Huszonöt éve mult már, mióta ezen alkotmányos főtiszttség Batthyány Lajos halála által megürült. Mária Terézia azután vejének Albert herczegnek kir. helytartóvá kinevezése által mellőzte, II József pedig egyszerűen eltörölte e főméltóságot. A nemzet régtől fogva megszokván benne tekinteni alkotmánya s törvényei első s legbiztosabb őret, Leopold készsége azt betölteni újabb biztosításul szolgál vala a rendek előtt jövőendő kormányának törvényszerűsége iránt. Az osztrák házból származott királyaink, a mikor a körülmények csak engedték, — mint tudjuk, mindig örömet mellőzik vala a terjedelmes hatáskörű főméltóságot, mely, valahányszor az avval felruházott egyéniség tisztének megfelelt, a kényuralom hatalmas gátjául szolgálta. Jelenleg azt sem mellőzni, sem hatáskörét korlátolni nem lehetett volna a nélkül, hogy a bizalmatlanság tovább is fen ne maradjon a nemzetben fejedelmi háza iránt. Leopold egyébiránt el lévén tökéltre, alkotmányosan kormányozni az országot, ennek most szükségét sem látá. Nehogy azonban a nagy hatalmú főtiszttség s a pécsi kormány közt utóbb netalán kellemetlen surlódások fejlődjenek ki, oly egyéniséggel kívánta azt betölteni, ki által mind az udvar érdekeit eleve is biztosítva láthassa, mind a nemzetet szorosabban összefűzze fejedelmi házával. E czélnak a királyi nemzetség valamelyik tagját, egy főherczegét, fiai

egyikét véle legjobban megfelelhetni. A nemzet részéről nem igen lehetett tartani az ellenzéstől, ennek különben is régi óhajta lévén, hogy ha már a király nem lakik az országban, legalább családjának valamelyik tagját küldje be maga helyett az igazgatás élére, ki a német tanácsosok s kormány-székek befolyásának az ország ügyeire gátot vessen. Úgy hívé tehát, csak óhajtaát kellend nyilvánítani, hogy akarata teljesedjék. Nehogy azonban valamely gyanút ébreszsen, a nemzet kebeléből kívánta eredni a kezdeményezést. Mí-  
dön tehát a választásra egybegyült főrendek és követek ve-  
gyes ülésében a királyi biztosok, törvényes szokás szerint, a király által kijelöltek neveit rejtő lepecsételt levéllel megje-  
lentek s azt a primásnak átnyújtották, annak feltörése előtt gróf Zichy Károly országbíró emel vala szót. „Most van, úgymonda, az országnak legjobb alkalmá, megczáfolnia azon alaptalan híreszteléseket mintha megfogyatkozott volna bi-  
zodalomban fejedelmi háza iránt. Indítványozá ennélfogva, hogy a nemzet s királya közti bizodalom és szeretet köte-  
lékeinek szorosabb összefűzése végett választaná meg ná-  
dorra a király negyedik fiát, Sándor főherceget. Nem feledé el megemlíteni, mennyire megcsökkentek az elmúlt idők vi-  
szontagságai alatt a nádori méltóság jogai, mennyire meg-  
korlátoltatott hatásköre; e baj orvoslatára semmi sem lehetne alkalmasabb, mintha e méltóság jelenleg a főhercegre ru-  
háztatnék, ki a magyar nemzet iránti különös hajlandóságánál fogva, ama szoros természeti viszonyt, melyben királyi aty-  
jával létezik, a nemzet díszének s javának gyarapítására for-  
díthatandja.

Nem lehet ugyan kételkedni, hogy a rendek világosan felismerték ama különbséget, mely a jelen indítvány s ama régi kívánat közt létezik, mely szerint a nemzet a királyi család egyik tagját óhajta birni kebelében a kormány élén. Ama kívánatra hajdan, a török betöréseinek korában, legin-  
kább az ország sikeresebb védelmének reménye adott okot, hasznosnak látszatván, hogy a király távollétében legyen oly

Sándor főg-  
nádorra vá-  
lasztatik.

1790.

helytartója, ki a gyors intézkedést igénylő körülmények közt mindenben teljes királyi hatalommal rendelkezék; de e helytartó mellett teljes épségben s az országgyűlés választásától függő hazafi kezében kívánták vala egyszersem látni a nádori tisztséget is az alkotmány s törvények épségben megőrzése végett. Most azonban az indítványoztatott, hogy maga e nádori tisztség tétessék egy főherceg kezébe oly formán, miként azt, bár címe nélkül, Károly alatt Lothringeni Ferencz, Mária Terézia korában pedig Albert szásztescheni herceg kir. helytartói minőségben kezelték. Az indítvány mindamelllett is köztetszéssel fogadtaték, és Sándor főherceg, a kijelölési levél felbontása nélkül egyező akarattal nádorrá kiáltatott. Majd a király elébe menének az ország rendei, hogy az új nádort hivatalába felekkettessék. És most a királyra került a sor, viszonzni a nemzet bizodalját, mit az ügyes Leopold nem is mulasztta el, a meghiteltetés után következő beszédet intézvén a felavatotthoz : „A nádor hatáskörét s kötelelességeit világosan meghatározták az ország törvényei : hogy Kedveltséged ezeket pontosan teljesítse s mindenha szenteknek tartsa, nemcsak javasoljuk, mint atya, hanem akarjuk is, mint király; csak úgy fogván megfelellhetni mind a rendek szavazatának, mind a mi királyi megerősítésünknek, ha tisztli kötelelességeinek teljesítésében tökéletesen járand el. Kedveltségedet ebben soha ne gátolja ama kötelék, mely a fiút az atyával egybefűzi ; mert mi a hű Karok és Rendek előtt kijelentjük, hogy irántunk való fiúi kegyeletét nádori tisztének legszigorúbb teljesítése szerint fogjuk mérlegelni.“ A hatásra számított szavak nem is tévesztették el céljokat : az ország rendei a tetszés hangos kitörésével fogadták a királyi nyilatkozatot s távoztak a trón elől. <sup>1)</sup>

Koronázás.

A kölcsönös bizodalomnak ekként nyilatkozó helyreállítását teljesen betetőzte a koronázási ünnepély, mely nov. 15-

<sup>1)</sup> Az új nádor díja utóbb 24,000 ftban határozatott meg, mihez még a jászok s kunok évenként 3000 arannyal járultak.



kén a kir. hitlevél kiadása s a törvényes eskü letétele után, szokásos szertartással ment végbe, s melynek fényét a nápolyi király és királyné is emelte jelenlétével. Harmad napon a rendek a szokott koronázási ajándokul az eddigiéknél nagyobb öszevet, ötvenezer aranyat ajánlának fel a királynak; mit, hogy annál kedvesebben fogadjon, az adózó nép terhelése nélkül, egyedül a nemességtől határoztak beszédeni. Ugyanezen alkalommal kijelentették azt is, hogy a törökkel való viszonyok tekintetében készek inkább vérök s vagonuk áldozatával gyámolítani ő felségét, mintsemhogy az uralkodó ház méltóságának s a haza javának és dicsőségének csorbulásával szereztessék meg a béke. Kérék végre a királyt, hogy a jelenleg betegsége által gátolt királynét a következő esztendőben, a Budára hirdetendő országgyűlésen szintén koronáztassa meg.

Ezen bizodalom- és szeretet-szülte ajánlatok nem kevésbé kellemesen illették meg Leopold szívét, mint fiának nádorrá választatása. Ő tehát, ki, miután a kormányra léptekor annyira felháborodva talált indulatokat alkotmányszerű s eszélyes eljárása által egészen lecsillapította, most a maga természetes, nemes jellemében látá e nemzetet, szinte vetélkedik vala a királyi bizodalom és jóakarát nyilvánításában. A rendek értesülvén, hogy a király fejedelmi vendégeivel, nov. 19-kén Bécsbe visszatérni szándékozik, említett ajánlataik kijelentése s bucsútisztelet végett, mindnyájan ismét a trón elejébe gyülekeztek. Leopold ez alkalommal a következő beszédet intézé hozzájuk, mely minden tekintetben méltó az utódok emlékezetére. „Örömmel valljuk, úgymond, hogy drága volt nekünk itteni időzésünk minden pillanata, mert azon nemes bizodalomnak, melynek a nemzet és fejedelme közt léteznie kell, számtalan bizonyítványait tapasztaltuk, s a legszebb remények ébredtek fel bennünk, hogy e bizodalom szelíd és alkotmányszerű kormányunk alatt még erősebb gyökereket hajtván, az ország lehető legvirágzóbb állapotba jutand. A hű rendek által megajánlott tiszteletdíjat igen kedvesen fogadjuk, mert az valóban be-

1790.

csessé lesz az által, hogy miatta a nép nem terheltetik. A hű Karok és Rendek őszinte ügyeketét a közjó előmozdításában ezentul is a szerint fogjuk méltányolni, a mennyire gondoskodásukkal a honpolgárok minden osztályát átkarolják... Ámbár a KK. és RR. azon gondoskodását, miszerint a köntendő békét uralkodó házunk és koronánk méltóságával megegyezőnek óhajtják, ez időszertint hasznunkra már nem fordíthatjuk; becses az előttünk mindamellert is, mert biztos reményt nyujt nekünk, hogy e nemes nemzet, mely nevének örök dicsőségére, felséges anyánk alatt a monarchiát megmentette, mind azt is készséggel megteendi, mi annak további virágzó fenmaradására a világ jelen politikai helyzeténél fogva naponkint szükségesebbé lészen; mit a nemzet nagylelkű indulatától várni méltán is lehet.“ Megemlítvén aztán, hogy az ország által érdemeikért kegyelmébe ajánlott primásra, országbiróra és személynökre kellő figyelemmel leend, ekként zárja be beszédét: „Láthatják a kir. előadásokból a hű rendek, hogy mi nem a királyi méltóság gyarapítására törekedünk, melyet csak is a törvények korlátai közt s jót cselekvésre akarunk fordítani; hanem azon óhajtástól hevülünk, hogy az ország minden lakosaira aránylag kiterjedve lássuk a jólétet. Igen ajánljuk a hű rendeknek ezen előadások higgadt tárgyalását, s bízunk is bennök, hogy a közjó kívánatától velünk együtt maguk is lelkesedve lévén, tanúságát adandják most annak, hogy hazájok iránt oly őszinte szeretettel viseltetnek, mely nemcsak egy vagy más osztályra, hanem valamennyiekre egyaránt kiterjed. Vigyék meg a hű KK. és RR. e kívánatunkat honfitársaiknak; vigyék meg nekik azon üzenetet is, hogy mi népeinket törvényekkel ugyan, de még inkább szeretettel kívánjuk kormányozni. Hátra van még, hogy Kedveltségednek, az országgyűlési ügyek további tárgyalását buzgóan ajánljuk; és reményljük is, hogy annyi érdemes férfiak tanácsai által támogatva, a közvárákozásnak teljesen megfelelő: mint nádort és fiunkat egyaránt atyailag intjük önt,

hogy az ország ügyeit saját ügyeinek tartsa, s azokat azon egész őszinteséggel terjeszse előnkbe, mely jellemében fekszik, s melyet ezen felül a nádori tiszt is különösen igényel.“

De bár mennyire tetszének is különben Leopoldnak a nemzet e bizalom és szeretetnyilvánításai, mióta magát az ország megkoronázott urának érzé, megtorlatlanul még sem vélel hagyhatni azon heves kitöréseket, melyekre némely megyék királysága első hónapjaiban magokat ragadtatni engedték. A kancelláriához a napokban egy kéziratot intézett, melyben rendelé, hogy miután a megyei gyűléseken az év elején sok törvénytelenység és a trónt sértő illetlenség történt, hagyja meg a kancellária a helytartótanácsnak, hogy valamennyi vármegye akkor tartott gyűléseinek jegyzőkönyveit szigorúan s pontról pontra vizsgálja át, s tekintettel a királyi méltóságra s a nemzet becsületére, a maga jegyzeteivel terjeszse fel.

A király e kézírata valaminthogy arról tanúskodik, miként ő, mióta ügyeit mind künn, mind benn jobb rendben látá, neki bátorodva, eddig folytatott óvatos magatartásán változtatni akar; úgy igen veszélyessé is válhatott volna azon bizodalomra nézve, melyet a nemzetben maga iránt ébresztett. Szerencsére e fordulat inkább csak egy pillanat szélsége volt, melyet a kancellária bölcs előterjesztésének sikerült is eloszlatnia. „Nem mulasztaná el azonnal teljesíteni ő felsége rendeletét — így írt fel novemb. 21-kén a kancellár — ha kötelességét nem érzene előbb a következőket felterjeszteni. Nem lehet tagadni, hogy egynémely vármegye gyűlésein történtek törvénytelenségek s a trónt sértő illetlenségek. De fontolja meg ő felsége nagylelkűleg s atyai szívvel azt is, mennyire felizgattatott a nemzet az alkotmánnyal egyenesen ellenkező rendeletek által. Azon illetlenségeket tulajdonítsa ő felsége annak, hogy az ország ama törvénysértő rendeletek által mintegy magán kívül ragadtatott, melyektől igen tanácsos kir. kegyességével elnézni. Annyit

1790.

bizonyosnak tart, hogy a jegyzőkönyvek iránt megrendelt lépés által az ország bizodalma, mely ő felsége iránt trónra lépte óta kivált az alkotmány biztosítása és megkoronáztatása folytán helyreállott, ismét meg fogna rendülni; mert azon gyanú támadna, hogy az alkotmány megint veszélyeknek leend kitéve. Ezeket elmondani kötelességének tartá az „alázatos, engedelmes kancellária“ hozzáadván, hogy jó lenne felszólítani a főispánokat, ügyelnének, hogy a közügyek ezután mérséklettel tárgyalassanak, a gyűlések jegyzőkönyveit mindig felküldjék s minden rendetlenséget feljelentsenek. <sup>1)</sup>

Leopold bővebb megfontolás után maga is tanácsosnak látta ugyan elfogadni a kancellária véleményét s fel is hagyott a szándéklott lépéssel. A magasabb helyzetben lévő egyesekkel mindazáltal, kik ama heveskedésekről vádoltattak, még is éreztetni akarta neheztelését. Ezek közé tartozott, hogy másokat mellőzzünk, gr. Sztáray Mihály szabolcsi főispán, ki megyéjében nemcsak a nemesség felfegyverkezését nem gátolta meg, hanem a királytól nyert főispáni oklevelét is letette a megye asztalára, s azután a megye által választatta meg magát főispánná. Ezen eset a kancellária által nov. 27-kén fölterjesztetvén, Leopold decemb. 2-kán oly határozatot íratott a felterjesztésre, hogy miután gróf Sztáray e cselekvénye egyenesen a törvényekbe ütközik, az alkotmány csak a királyt ruháztatva fel a főispánok kinevezésének jogával: bár a gróf e tettéért fiscalis actiót érdemelne, ettől merő kegyelemből eláll ugyan, őt mindazáltal Szabolcs megye főispáni méltóságától megfosztottnak s minden további alkalmazásra képtelennek nyilvánítja; s egyszerűen Szabolcs megye főispánjává Ürményi personalist nevezi ki. — „A megyei tisztikar — így szól tovább a resolutio — hogy törvénytelenül főispáni választást intézett, a nemességet felfegyverezte, ettől s a job-

<sup>1)</sup> A kancellária levéltárából.

bágyágtól esküt vett, szintén fiskalis-keresetet érdemelne; ezt azonban kegyelmesen elengedi, remélvén, hogy a királyi jogok iránt ezentul nagyobb tiszteletet tanúsítand.“ — Meghagyta végre a kancelláriának, készíttessen a kir. ügyek igazgatója által véleményt az iránt, hogy mily büntetéssel volnának megfenyítendőek azok, a kik a kir. jogokat bitrolni merészkedtek vagy azt megs orbították.

A kancellária azonban szemben ezen kir. resolútióval is híven teljesítette tanácsadói kötelességét, javasolván ő felségének, halasztaná későbbre Sztáray megfenyítését, mert az felette rosz benyomást tenne az országgyűlés rendei, kiknek iránya, hangulata valahára jobbra változott. Kéri, tanácsolja azt is, álljon el határozata azon pontjától is, mely Sztárayt főispánságra örökké képtelennek nyilvánítja. Ez magas születésű, becsületes emberre nézve nagyon sértő. Hiszen ő felségétől függ, őt nem nevezni ki főispánnak. Leopold, úgy látszik, e tanácsot is hajlandó lőn elfogadni. Sztáray megfosztatott ugyan a főispánságtól, de ama megbélyegzésnek nyomára nem találtam. <sup>1)</sup>

A király távozta után még négy hónapig folyt az országgyűlés. Azo tanácskozások, melyeket a rendek az országgyűlés első szakában, Budán, jobbára a nemzeti függetlenség és alkotmány helyreállítása s a jövőre minden megtámadások elleni biztosítása körül folytattak vala, bár az új hitlevél elfogadtatását keresztül nem vihetvén, céljokat nem érték is el teljesen, meddők, gyümölcstelenek egyáltalában nem maradtak. E tanácskozások közt, a közügyek számos részletei tekintetében mindinkább tisztuló eszmék világnál s az indulatok hevénok csilapodásával mind világosabban kezdik vala látni az ország rondei, hogy az előhaladt kor igényei s a mindenfelől mutatkozó hiányok és szükségek sokkal több és lényegesb reformokat kívánnak a közigazgatás minden ágaiban, mintsem azokat előleges készület s tü-

Az országgyűlés végszaka.

<sup>1)</sup> A kancell. levéltárából.

1790.

zetes tanulmányozás nélkül még ezen országgyűlésen meg-  
alapítani, végrehajtani lehetne. II József szelleme, melyet a  
törvénytelen modor által felingerelt s a szenvedélytől elbo-  
rított kedélyek élébb oly elkéserevedve üldözének, ime, már  
is fölébredt sírjából s ihletni kezdé a magukba tért, higgad-  
tan fontolgotó hazafiakat! Az általa hirdetett eszmék még  
nem találtak ugyan egész terjedelmökben s általánosan visz-  
hangra a nemességben : az előítéletekből, kivált a rendi jo-  
gokat s viszonyokat illetőleg, ily rövid idő alatt még nem  
volt ugyan képes egészen kibontakozni a kiváltságos osztá-  
ly; az értelmiség általában még nem tett oly nagy fogla-  
lásokat; a tudomány még nem hintett annyi világsugárokat  
ezen osztály kebelében, hogy közönségesen átláthatták volna,  
míszertint akkor fogja a nemesi rend saját érdekeit is legszi-  
lárdabb s maradandóbb alapokra fektetni, ha mindenek előtt  
igazságos lesz a többi osztályok irányában, s jogra, érdekre  
nézve azokkal egybeolvadva, megszázsorozza az alkotmány  
részeseseinek s védeinek számát. Annyi hatása mindazáltal  
még is volt már József reformjainak a nemességre, hogy  
tisztán lássa, miképen az ország közigazgatása régi, elavult  
alakjában a nemzet hátramaradása s magának az alkotmány-  
nak veszedelme nélkül tovább fen nem állhat, s újítani át-  
alakítani kell, hogy a minden tekintetben pangó állam szebb  
virágzatnak indulhasson. Sőt azon mozgalmakból, melyeket  
a polgári s általában a nem-nemes osztály a demokrata párt-  
tól gyámolítva kifejtett, s azon jó indulatú intésekből is, me-  
lyeket a kir. előadásokban, s a nov. 19-ki beszédben magától  
a királytól vett, már arról is meggyőződött a nemesség,  
hogy multhatatlanul kell valamit tennie ezen osztályok érde-  
kében, ha magát azok ellenében biztosítani akarja. Valamint  
pedig ekképen a köz- és magánjogi reformok —, úgy a köz-  
igazgatás s anyagi javítások szüksége is elutasíthatlan sőt  
elhalaszthatatlan igényekkel áll vala a rendek előtt, gyors  
végrehajtást követelvén tőlök. Lehetetlen volt azonban nem  
érezniök, hogy ennyi s ilyféle mélyebben ható átalakításokra

több készütség s előkészület, több előmunkálat s idő kívántatik, mintsemhogy azokat már ezen országgyűlésen, mely maga is rendezetlen lévén, szintén átalakítandó, jó siker reményével megkezdhessék. Közakarattal abban egyeztek meg tehát, hogy e reformok kidolgozását külön választmányokra bizzák, melyek az országgyűlés után fogjanak az illető munkálatokhoz, azokat a jövő törvényhozás elejébe terjesztendők; jelenleg pedig csak a halaszthatlanabb tárgyakról intézkedjenek az alkotandó törvényekben.

E sürgetősebb ügyek négy fő pontra oszthatók, melyeknek elseje azokat foglalja magában, miket a nemzeti függetlenség s alkotmányos kormányzat biztosítása tekintetében előleg is törvénybe akartak vala igtatni; a második a vallásszabadsági viszonyok szabályozását illeti; a harmadik alá azon halaszthatlan reformok sorozandók, melyek részben a királyi előadások által indítványoztattak s a többi néposztályok ideiglenes megnyugtataása végett József eltörlött törvénytelen reformjainak helyébe állítandók; a negyedik végre a szerbek ügyére vonatkozik. S ezek tették tárgyait a következő négy hónap alatt lefolyt tanácskozásoknak s megalakított törvénczikkelyeknek.

A nemzeti jogok és szabadság, függetlenség és alkotmány hasonló veszélyektől megőrzése felett, minőt II József kényuralmától szenvedtek, budai üléseikben hosszan tanácskoztak vala az ország rendei. A nemzet biztosítását akkoron ők igen helyesen egy felelős kormányban keresték. A két tiszavidéki kerület követei július 24-kén tartott ülésekben érett megvitatás után a következő pontokban állapodának meg: állíttassék fel egy országos főtanács, melynek hivatása legyen az alkotmány felett őrködni, a király távollétében az országot kormányozni, jelenlétében pedig annak mind a bel-, mind a külügyekre nézve kizárólagos tanácsát képezi, úgyhogy a király csak ennek tanácsával élhessen az ország bármely ügyeinek intézésében. Végezték ennélfogva, hogy minden királyi rendelet vagy leirat a többi kormányzókkal

A nemzeti  
jogok  
biztosítása.

1790.

és hatóságokkal e tanács utján közöltessék; azon, netalán e tanács mellőztével kiadott kir. rendeletek pedig, melyeket e tanács el nem fogadhatóknak vél, a megyékkel mint ilyenek közöltessenek, az el nem fogadás okai is mindig kifejtetvén. Nehogy a király rendeleteiben e tanácsot mellőzhesse, meghagyandó minden végrehajtó hatóságnak, hogy semmiféle kir. parancsot ne teljesítsenek, mely e tanács ellenjegyzésével ellátva nincsen. A hatóságok is jelentéseiket s felirataikat csak e tanács utján terjeszszék a király elébe. A király távollétében e tanács veszi át a legfőbb végrehajtó hatalmat, s dönt el véglegesen minden, a törvények által megállapított ügyet, a királynak csak az eldöntöttek jegyzőkönyvét tartozván elejébe terjesztetni. A kegyelmezés azonban mindig a királynak tartatik fen. E tanács mindazáltal, hatásköre szorosan az alkotmány korlátai közé s egyedül a törvények végrehajtására lévén szorítva, újítást semmiben sem kezdhet. Hogy pedig a nemzet teljesen biztos lehessen a felől, miképen e fő országos tanács a maga kötelességeit pontosan teljesíti, jogkörén pedig túl nem terjeszkedik: az országgyűlésnek teljes jogában áll a tanácsot kérdőre vonni s tetteiről számoltatni, és ha eljárásával megelégedve nem volna, büne arányában lakoltatni.

Hasonló volt ehhez a dunavidéki kerületek törvényjavaslata, s amattól csak abban különbözék, hogy a felelős kormány eszméjét még bővebben kifejté. E javaslat ugyanis az eddig működött helytartótanácsot, mely a helyett, hogy őre s végrehajtója volt volna, inkább felforgatójává lett az alkotmánynak s törvényeknek, végkép eltöröltetni kívánja, s a nádor, vagy annak akadályoztatása esetében, a méltóságban utána következő más fő hivatalnokok elnöklete alatt állandó országos tanácsot a primás s más négy megyés püspökből, a horvát bánból, az erdélyi vajdából, a tárnok, kincstartó s koronaörökből, ezek mellett pedig 40, az ország s kapcsolt részeinek megyéi által választandó tanácsosok s 20 titkár-



ból kívánja képeztetni, oly módon, hogy minden, különben hat évre megválasztott, három évig köteles legyen viselni a reáruházott hivatalt. Azokon felül, miket e tanács hatásköréről a tiszai kerületek javaslatából elszámolánk, világosan meghatározza, hogy e tanács felelős leend az országgyűlésnek, mely azt, ha tisztének meg nem felelt, mind egyes tagjaiban, mind egészben véve vétsége szerint megbüntetheti, sőt egészen is szétoszlathatja, s újjal pótolhatja. Az udvari kancelláriának hatásköre egyedül a kegyelmi, adományozási és kiváltságadási ügyekre indítványoztatik szorítandónak. Szóval e törvényjavaslat alig különbözött egyébben az újabb szabású parlamentarizmus kormánytól mint, hogy míg ez az egyes felös miniszterekre bizza a közigazgatás külön ágait, s a felelőséget annál fogva egyénesíti; a javaslat egy felelős kormányzati testület kezében hagyja a végrehajtó hatalmat.

E törvénynek, a rendek akarata szerint, rövid megemléstése után a hitlevélben, egész terjedelme szerint a koronázás előtti törvényzikkelyek élén kell vala állani; s ha a kívánat teljesült volna, nemzeti függetlenségünk s alkotmányunk általa időszerint bizonyára eléggé biztosítva leend vala. De miután, mint fentebb elbeszéltük, Leopold sem az új hitlevelet elfogadni, sem a benyújtott törvényzikkelyeket megkoronáztatása előtt szentesíteni nem akarta; utóbb pedig, a körülmények említett változtával, a túlsulyra vérgödött udvari irányok mellett a nemzeti akarat oly erélyesen többé nem nyilvánulhatott, s érvényre oly tisztán, mint elébb, nem emelkedhetett: a ténylegesen megalkotott s királyi megerősítés által szentesített törvények sem fejezték ki többé oly tisztán és világosan a kormány felelősségét. A nemzeti függetlenség és alkotmányos kormány teljes épségben fentartása tekintetében mindazáltal a megalkotott törvények is minden eddigieknél határozottabbak s több biztosítást nyújtanak a nemzetnek. A főbbjei im a következők:

III-dik t. cz. Mindazon kétségek megszüntetése végett,

1790.

melyek a hitlevél némely szavaiból az örökös királyoknak megkoronáztatása tekintetében az alaptörvények ellen támaszthatók, rendeltetik: hogy a koronázás minden trónváltozásnál a kimult király halála napjától számítandó hat hónap lefolyta alatt multhatatlanul végrehajtsák.

V. t. cz. A nádor az ország fővárosában, úgymint a kormánytestületek székhelyén, lakjék, törvényes tiszti körében semmiféle módon ne gátoltassék; s a törvények értelmében az ország főkapitányi tisztsége is reáruháztassék.

VI. Az ország szent koronája állandólag Budán őriztessék.

IX. A király időnkint huzamosabban is lakjék az országban.

X. Megismeri és vallja ő felsége, hogy Magyarország a *pragmatica sanctio* megalapítása mellett is „kapsolt részeivel szabad, és az egész törvényes kormányformájára nézve — ide értvén annak minden kormányzékét, — független ország, mely semmi más országtól vagy néptől nem függő, hanem tulajdon önállásával és alkotmányával bíró, s ennél fogva törvényesen megkoronázott örökös királya —, tehát ő felsége s utódai, Magyarország királyai által is saját törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára kormányzandó s igazgatandó.“

XI. Kötelességének ismeri a király az országot s kapsolt részeit határainak teljes épségében fentartani s azt meg nem csorbítani.

XII. „Hogy a törvényeket alkotó, eltörlő s értelmező hatalom Magyarországon s kapsolt részeiben a törvényesen megkoronázott királylyal s az országgyűlésre egybese-reglett ország Karaival és Rendeivel közös, és azon kívül nem is gyakorolható, önként s magától elismeri ő felsége és kijelentette, hogy a Karok e jogát sértetlenül fentartandja és azt miképen dicsőíült eleitől átvette, úgy felséges utódaira is sértetlenül szállítja át; biztosítván a Karokat és Rendeket, hogy udvari parancsok, azaz, úgynevezett pátensek által,

melyeket az ország törvényszékei el sem fogadhatnak, az ország és kapcsolt részei soha sem fognak igazgattatni. A királyi hatalom tehát a törvényszékek törvényes alakját nem fogja megváltoztatni; a törvényes ítéletek végrehajtását sem maga nem gátolandja, sem meggátoltatni nem engedi; sem ezen törvényes ítéleteket nem másítandja meg, és sem a maga sem valamely politikai kormányszék felülvizsgálata alá nem vonandja; hanem a törvényszékek a már alkotott vagy ezután alkotandó törvények s az ország bevett törvényes szokása szerint, valláskülönbség nélkül választandó bírák által fognak tartatni; a végrehajtó hatalmat pedig ő királyi felsége egyedül a törvények értelmében fogja gyakorolni.“

XIII. Az országgyűlés minden harmad évben, s a szükség és közjó ügy kívánván, elébb is egybehívandó.

XIV. Magyarország s kapcsolt részeinek minden közügyeit csak magyarok által s magyarok tanácsával láthatja el ő felsége. Ennélfogva rendeltetik, hogy a kir. helytartótanács, mely, alkotása czéljánál fogva is, mint az ország legfelsőbb politikai kormányszéke, a létező törvények szerint, minden más kormányszéktől független, közvetlen a királyi felségnek van alája rendelve, azon egész törvényes hatóságával bírjon, mely a törvények foganatosítására s azok sérelmének meggátlására szükséges. E tanácsnak hit alatti kötelessége a netalán kibocsátandó törvénytelen rendeletek ellen fölterjesztéseket intézni; ő felsége pedig, királyi tiszte s a törvények sérelmének meggátlására tett ígérete szerint, azokat kellő figyelembe veendi.

XIX. „Bármely nevezetű segedelmek akár pénzben, akár termékekben vagy újonczokban, sem a KK. és RR-re, sem a nem-nemesekre királyi önkény szerint nem fognak rovatni, sem szabad ajánlat vagy bármely más cím alatt országgyűléseken kívül . . . nem fognak szorgalmaztatni; a közadó mennyisége pedig, mely az állandó katonaság fenntartására rendeltetett, mindenkor az országgyűlésen egy diétától a másikig fog meghatározatni.“

1790.  
Vallási vi-  
ták.

Mialatt a rendek a nemzeti függetlenség és alkotmányos kormány biztosítása végett ekképen tanácskoznak s ily törvényeket alkotnak vala, a vallás ügye felett is heves vitatkozások folytak a külön hitfelekezetek között. A vallási viszonyok már június 19-kén, a hitlevél tárgyalása alkalmával szőnyegre kerültek. A vármegyék e tárgyban, kettőn kívül, valamennyien oly utasítással látták volt el követeiket, hogy a vallásügy a bécsi és linzi békekötések elvei szerint határozassék meg. Sőt némely vármegyék, még azt is indítványoztatni kívánták követeik által, hogy mind azok, kik a protestans vallást jogaiban megcsorbítani törekednek, kereset alá fogatván, az országból száműzöttessenek. A papság azonban, valamint hajdan tiltakozott az említett békekötések ellen, úgy most sem akart megegyezni abban, hogy az új vallástörvénynek e békekötések tétessenek alapjaivá. A viták utóbb az országos ülésekből ama választmány üléseibe mentek át, mely az új hitlevél készítésével bízott meg. A választmány nem ügyelvén az egyháziak ellenmondására, a nevezett békekötéseket vévén alapul, tizenhét pontban fejtegette ki a protestansok vallási szabadságát. E pontok nevezetesjeiben kimondatik: hogy vallásukat a protestansok, bármi rendűek legyenek, ezentúl mindenütt s nemesak magánosan, hanem nyilvánosan is gyakorolhatják; a vegyes házasságokból származott fiúgyermek az apa, a lányok az anya vallásában neveltessenek; e házasságok körül támadt pörökben ezentúl világi törvényszékek ítéljenek; minden egyebekre nézve is teljes kölcsönösség legyen a vallások között.

A papság azonban s vele együtt számos úr, néhány megye s a városok nagyobb része nemesak a hitlevélbe nem akarta fölvetetni a vallás ügyét, hanem arról még külön új törvény alkotását is ellenzé. A hitlevélből csakugyan kimaradt e tárgy; törvényt mindazáltal egyáltalában akart róla alkotni a többség, minek következtében a kerületi ülések dolgoztak is ki javaslatokat. Mivel azonban ezek egymástól

sokban eltértek, s az egyezségre annyi viták után nem nagy volt a remény: az ország rendei szept. 5-kei feliratuk mellett mind a vegyes választmány, mind a kerületek munkálatait fölterjesztvén, az egész vallásügyet a király elhatározására bízták, kérvén őt, intézné [azt el oly módon, mely mind a két felekezetet lehetőleg kielégítse <sup>1)</sup>]. De ezeken kívül mind a katolikus, mind a protestans fél külön felterjesztéseket is nyújtott be a királynak <sup>2)</sup>. Leopold mindezeket egybevetvén, november 7-kén közlé elhatározását az ország rendivel, melyet aztán a kir. előadásokban törvénynyé kívánt emeltetni.

• Az okmány, melynek alapjául szintén a bécsi és lincai békekötések fogadtattak el, főbb pontjaiban következő szabályokat foglal magában a vallási viszonyok tekintetében: a két evang. felekezetnek mindenütt s minden osztálybeliekre nézve, minden megszorítás nélkül, nyilvánosan is szabad vallásgyakorlata; minél fogva templomokat, tetszésök szerint, tornyokkal vagy azok nélkül, szintazonkép iskolákat s paplakokat bárhol is építhetnek. Nehogy azonban az adózó nép ez által mód felett terheltebbé, a vármegyék kötelessége leendő vegyes bizottmányok által megvizsgáltatni a nép számát s erejét s az építkezésre fordítandó költségeket. Ha e választmány véleménye oda hajlik, hogy a község a költséget elviselheti: úgy a földesurak kötelesek a templom, iskola stb. számára ingyen adni helyet. Valamint pedig e hitfelekezeteket ezentúl semmiféle templomuk vagy iskolájuktól megfosztani nem szabad: úgy a templomok vagy iskolák visszaköveteléseinek kérdései mostantól fogva mindenkorra megszűnjenek. A vallás e szabad gyakorlata következtében, valamint tilos a protestansokat hitökkel ellenkező szertartásokra, esküre, egyházi menetekre stb. kényszeri-

<sup>1)</sup> Országgyűlési napló. 21-dik ülés 214. kövv. és Acta Comit. 164. kövv.

<sup>2)</sup> Acta Comit. 181. kövv.

1790.

teni : úgy ezután mind azokra nézve, mik hitvallásukat illetik, egyedül saját előljáróiktól függenek ; egyházi kormányok s egyéb ügyeik rendezésére gyülekezeteket, s előleges engedelem-kérés után országos zsinatokat is tarthatnak ; fenmaradván mindazáltal a királynak azon felügyelési joga, miszerint ilyféle zsinatokra, nem ugyan vezérlet s elnöklés, hanem csak felügyelés végett kir. biztost küldhessen. A király engedelme mellett mind fő-, mind gymnasiumi iskolákat is állíthatnak ; azokba szabadon választhatják a tanítókat, szabadon határozhatják meg a rendszert és tantárgyakat, a király legfőbb felügyelési joga e részben is épségben maradván. Növendékeiket küldhetik kül egyetemekbe ; egyházi s vallási könyveiket pedig önválasztotta vizsgálók felügyelete alatt nyomtathatják. A katolikus lelkészeknek s más egyházi szolgáknak ezután semmiféle díjakat nem kötelesek fizetni. A köz hivatalok betöltésénél a vallásra semmi tekintet nem leend. Egyházi, vallási s nevelési alapítványait önválasztotta egyének által kezeltethetik, s azoktól semmi ürügy alatt meg nem fosztathatnak ; s ha azokban az előbbi kormány alatt rövidséget szenvedtek, tökéletes kárpótlást nyerjenek. Házassági ügyeiket saját egyházi székeik tárgyalják ; s ezeknek ítéletei minden törvényhatóságoktól érvényeseknek tekintessenek ; a házassági akadályokat tekintve, szabályul a hazai törvények szolgáljanak. Miután a keresztényi türelem minden kényszerítést kizár : az áttérés minden bevett vallásra szabad és büntetlen ; nehogy azonban ez tudatlanságból történjék : a kath. hitvallásról másra térni szándékozók hat héti oktatás alá vettessenek ; egyébiránt minden kényszerítés, minden csábítás tilos. A vegyes házasságokból származott gyermekek, ha az apa katolikus, mindnyájan ennek —, ha pedig az anya katolika, akkor a leányok ennek, a fiúk pedig az apának vallásában neveltesenek. A vegyes házassági pörök a kathol. sz. szék előtt tárgyaltassanak <sup>1)</sup>.

<sup>1)</sup> Acta Comit. 262. kövv.

De ezen kir. határozat sem hozta meg az egyességet az illető felek közé. Az összes egyházi rend, mintegy 80 világival egyesülvén, e tárgyban külön tanácskozásokot tart vala Kolonich László kalocsai érseknél; kik aztán november 30-kán kelt feliratukban terjesztették a király elébe észrevételeiket s illetőleg ellenmondásukat a kir. határozat (ellen<sup>1)</sup>). Hasonló feliratokban nyilváníták aggodalmaikat Vas, Szepes, Sáros és némely más megyék kathol. rendei<sup>2)</sup>. Az országgyűlésen pedig, midőn a királyi határozat decemb. 7-kén, a 46-dik ülésben szőnyegre kerüle, heves vita támadt az iránt: fölvetessék-e a királyi határozat a t. czikkelyek közé? A protestansok, kiknek az kedveze, természetesen a fölvetel mellett vívtak; a papság ellenben, a világi rendek egy részével azon okból ellenzé azt, mivel ő felsége nem törvényalkotásra, hanem csak arra kéretett meg, hogy a kérdés elintézésére alkalmas módot mutatna ki; minél fogva a király csak véleményét nyilvánította, mit végelintézésnek venni még nem lehet. A többség, a bíbornok prímás ama kívánatára: hogy váratnék meg a papság és többi világiak nov. 30-kán kelt feliratára a király válasza, végre abban állapodék meg, hogy miután a kir. határozatot a katolikusok nagyobb része becikkelyezni nem hajlandó, terjesztessék fel a tárgy újonnan, kérve a királyt, intézné el azt véglegesen.<sup>3)</sup> A király erre, január 18-kán 1791-ben kelt loiratáiban<sup>4)</sup> csakugyan tett is egynémi, bár nem lényeges változtatást a határozatban; minél fogva a kérdés: fölvetessék-o az a t. czikkelyek közé? — február 8-kán a két tábla vegyes ülésében fogatott végső megvitatásba. A vélemények most is szint azonképen valának megoszolva, mint előbb; mivel azonban minden megye utasítása akként szóla, s a főrendek

<sup>1)</sup> Katonánál: XL, 793.

<sup>2)</sup> U. o XL, 809.

<sup>3)</sup> Országgy. napló 474.

<sup>4)</sup> Acta Comit. 512.

1791.

többsége is úgy kívánja vala, hogy a vallás ügyében határozott törvény alkottatván, a villongásoknak valahára vége szakadjon: hosszú és ingerült — s mivel a határozat végre is megalkottatott, igen nevezetes vita keletkezett az ellenfelek között.

A vitatkozást Szirmay Antal, Zemplén megye követe kezdette meg, állítván, hogy miután az ügy ő felsége elhatározására bízott, a felség iránti tisztelet sérelme nélkül sem módosítani nem lehet többé a leiratot, sem kihagyni a törvénycikkelyek közül. Ellenkező vala Boronkay József Somogy megyei követ véleménye, ki pontonként mutogatván, mennyire ellenkezik a leirat a kathol. egyház szabályaival, ellene, mint mely még a bécsi és linzi békekötésekénél is tovább megyen, ünnepélyesen tiltakozott. Trencsény követe a leiratnak csak azon részét kívánta törvénybe igtatni, mely a békekötések értelmével megegyező. Bars követe viszont úgy vélekedék, hogy a királyi leiratot el kell ugyan fogadni; de miután a vallás dolga, a viszályok eltávolztatása végett az országgyűlések tanácskozása alól törvény által ki van véve, törvénykönyvbe ez se vétessék föl. Hasonlókép Nyitra, Tolna, Sáros, Esztergam, Vas és Komárom megyék követei, nem kívánják ugyan gátolni protestans honfitársaikat a kir. határozatban engedményezett valásgyakorlati szabadság élvezetében; a leiratot mindazáltal, mint a kath. vallásra nézve sérelmet, nem akarják törvénybe foglaltatni. Pozsony megye követe ezt csak azon feltétel alatt véle megengedhetőnek, ha a protestansok e határozattal mindenkorra megelégedve, kijelentik, hogy a vallásügyet soha sem kívánják többé felvételni az országgyűléseken. Nógrád, Ung és számos más megyék föltétel nélkül kívánták azt becikkelyezni.

A megyei követek véleményei egymástól ily eltérők lévén, azoknak egyesítése végett gr. Batthyány Alajos emelt szót. Megemlítvén a viszontagságokat, melyeket a protestansok az elmúlt időkben szenvedtek vala, s melyek annyi



belviszályt, a köz jólétben annyi hátramaradást okoztak, s előterjesztvén, hogy miután itt nem a vallások belső előnyeiről, hanem csak emberi s polgári jogokról van a szó, melyeket atyjokfjaitól, rokonaiktól megtagadniok nem lehet, ezek is velök egyenlőkép ugyanazon törvények alatt állván: buzgón javaslá, felelnének meg valahára az ország rendei e felvilágosodott században a keresztényi szeretet igényeinek, s helyeznék vissza a protestansokat azon jogok élvezetébe, melyektől csak az idők mostohasága miatt fosztattak meg; felhagyván tehát minden további ellenzéssel, emelnék törvény erejére a királyi határozatot. Hasonló értelemben nyilatkozott gr. Zichy Károly, az ország bírāja. Utána Batthyány bíbornok-primás emelt szót; s előadván, hogy miután a vélemények a vallás ügyében, soha meg nem egyezhettek, sőt egymással elannyira ellenkezének, hogy az evangélikusok e miatt 1681-ben még az országgyűlésről is eltávoztak; miért is az 1715-ki országgyűlés a vallásügyben felmerülő kérdéseket egyedül a király elhatározására utasította: mind ennél s mind annál fogva tehát, hogy a kir. leirat a bécsi és linezi békekötésekben kiszabott határokat is túlhaladja, a becikkelyezésnek mind a maga, mind az egész kathol. papság s több világi katolikusok nevében ünnepélyesen ellenmond. Nyomban utána a királyi személynök, Ürményi József szólal vala fel, és fényes szónoklatával azt fejtegeté, hogy miután az ország belefáradva a vallási viszályokba, valahára világos és méltányos törvényt kíván, s ezt a követeknek utasításul is adta; s miután ő felsége ily törvények alkotására az országgyűléstől közakarattal megkérte: sem az országgyűlés méltóságával meg nem férhet, hogy elébbi végzése most kétségbe vonassék, sem az ő felségét megillető tisztelettel nem lehet megegyeztetni, hogy az ország kívánása szerint királyi hatalommal megállapított törvény, újabb vitatkozás alá vétessék; a kir. határozatot tehát a törvények közé multhatatlanul föl kell venni. A vita ezután is folyt ugyan még egy ideig; de a becikkelyezés a világi rendek

1791.

által 291 szóval 84 ellen végre még is elhatároztatott. Mivel azonban a bíbornok-primás az egyházi rend ellenmondását a szavazás alatt írásban is benyújtotta: újabb vita támadt a felett: megemléttessék-e a törvényben ezen ellenmondás? A hosszú szóharcnak végre, az országbíró indítványa szerint, azon határozattal szakasztatott vége, hogy a törvény-cikkelybe a következő szavak tétessenek: „az egyházi rend s a világi katolikusok egy részének ellenmondása figyelembe nem vétetvén, sőt mindenkorra érvénytelennek nyilvánítatván“<sup>1)</sup>. A század eszméi, miként e törvény tanúskodik, nálunk is megtermék gyümölcseit: a lelkiösmeret szabadsága valahára diadalát ünnepelte; nemcsak hogy a protestansok százados sérelmei orvosolva lettek, hanem, bár némely pontban, minő például a vegyes házasságokról s az áttérésről szóló, a kathol. egyház még jelentékeny előnyben maradt, a külön vallási felekezetek tökéletes egyenlősége felé is hatalmas lépés tétetett.

A nemzeti  
nyelv ügye.

Sokkal kevésbbé elégíthet ki bennünket az, mit a nemzetiség s hazai nyelv tekintetében tőn az országgyűlés. Azon lelkesedés után, mely az év elején a nemzeti nyelv s mind az iránt mutatkozik, mi annak kifejtésére s divatának úgy a magán mint nyilván életben kiterjesztésére szolgálhata, azt lehetett volna várni, hogy az ország rendei azt a jövőre minden hasonló veszélytől, minőnek József alatt kitéve vala, megóvandók, jelenleg minden eszközt foganatba vesznek, mi által annak magasabb tökélyre emeltetése lehetővé váljék; s különösen hogy nem mulasztandják el, azt a kiküszöbölt német helyébe hivatalos nyelvvé tenni. A nemzet azon hű fiai, kiket a nemzetiség és hazai nyelv iránt igazi lelkesedés szállott vala meg, nem is mulasztának el időközben, az országgyűlésnek mind előtte mind alatta megtenni mindent, mi által annak útját egyengethették. Említők, hogy

<sup>1)</sup> Országgy. napló 573. kövv. Versuch einer Gesch. der Schicksale der protest. Religion in Ungarn. Zürich 1797. 71. kövv.

számos lelkes hazafiak az ország külön vidékein irodalmi egyesületeket s más társulatokat alkottak a hazai nyelv kifejtésére s tökéletesbitésére; számos írók megfeszített szorgalommal törekedtek, nemcsak művelni a nyelvet, hanem a tudományok s irodalom külön ágait is mindinkább meghonosítani ezen nyelven. Említők, miként a buzgó Révay Miklós, felfogván ismét a magyar tudós társaság ügyét, Bessenyeinek arra vonatkozó munkáját közzé tette, s azt, hogy mennél inkább elterjedjen az ország rendei közt is osztogattatá. A jeles férfiú az ország nagyjai közül is mind többeket megnyerni ügyekezett a fontos ügynek. A hazafias lelkű Eszterházy Józsefnél készséges pártolásra talált; ez által nyerte meg aztán — miként Toldy Ferencz írja, — Sándor főherceget, a leendő nádort is. Majd püspöke segedelmével maga is Budára menvén, s ott az országgyűlés és a helytartótanács tagjainál személyes eljárással egyengetvén a magyar társaság utját, szegény szerzetes létére is annyira vitte, hogy a helytartóság vele tárgyalásba bocsátkoznék s nov. 10-kén az ügyet az országgyűlésnek küldöné át. Révay ez alatt a még II Józsefnek 1784-ben, de sikertelenül, benyújtott saját tervét újra kidolgozván, s a hivatalos tárgyalhatóság végett deákul kinyomatván, az új nádornak és a többi főuraknak is benyújtotta. <sup>1)</sup> De a körülmények valamint II József alatt, úgy most sem kedveztek a buzgó férfiúnak. Az országgyűlésen szőnyegre került ugyan a társaság terve, de bár kételkedni sem lehetett, hogy annak létesítése hatalmas lendületet lett volna adandó a nemzeti nyelvnek, részint a tervezett költségek, részint egyéb körülmények miatt, ez is azon országos választmányhoz utasított, mely a köz nevelési s tanulmányi ügy rendszeres kidolgozásával bízott vala meg.

De nemcsak e magyar társaság ügyében, hanem különben is több nyomára találunk annak, hogy a József halála

---

<sup>1)</sup> Toldy Ferencz: A magyar költészet kézi könyve I, 507.

1791.

után oly magosan fellobogott lelkesedés, a veszély szüntével mindinkább hűledezik vala az ország rendjeinek kebelében. Pozsonyban létök alatt már koránt sem találunk bennök annyi buzgalmat a nemzetiség és hazai nyelv iránt, mint a mennyit még Budán tanúsítottak. Emitt azon czikkelyek egyikében, melyeket a koronázás előtt kívántak volna megerősíttetni, nem elégedtek meg avval, hogy idegen nyelvnek a nemzetre erőszakolása ellen tiltakozzanak; hanem azt is kívánták, hogy a nemzeti nyelvet a királyi ház hercegei is tanulják; a megyei s más törvényhatóságok pedig, s mennyire az ügykezelés engedi, a kormány székek is hivatalos, tisztai nyelvökké fogadják; a törvényszékeknel egy ideig még a deák hagyatván meg. <sup>1)</sup> E czikknek, mint Horvátországra nézve sérelmesnek fölvetelét ellenzé ugyan gr. Erdődy János bán, és Verhovác Miksa, zágrábi püspök; az ország rendei mindazáltal azt fenntartani határozták, kijelentvén, hogy a más ajkú országlakosokat magán életökben egyáltalában nem szándékoznak kényszeríteni a magyar nyelv használatára; sőt még a közéletben sem akarják azt tüstént s erőszakosan gyakorlatba vétetni: hanem csak az volna czéljük ana törvény megalkotásában, hogy a hol a közügyek rövidsége nélkül megtörténhetik, csak ott legyen az mindjárt a deák helyett tisztai nyelvvé; egyébütt pedig csak fokokint, a mint annak tudása terjed, tétessék gyakorlatba. Hogy pedig e cél mennél előbb elérthessék, törvénynyé határozták tétetni azt is, hogy a magyar nyelv minden nyilvános iskolákban —, az akadémiákban és az egyetemnél pedig a magyar tisztai irály is, taníttassék.

Az új hitlevéllel felterjesztett czikkék azonban, mint tudjuk, a koronázat előtt nem nyertek megerősítést; midőn pedig azok utóbb Pozsonyban újra tanácskozásba vétettek, már tetemesen meghűlt vala a lelkesedés, és miként több más

<sup>1)</sup> Acta Comit. 153.

tárgyra — például, a kormány felelősségére —, úgy a nemzeti nyelvre nézve is, a megalkotott törvényben nagyon gyöngye kifejezést nyert a buzgóbb hazafiak óhajta. Többen azon elnémetesedett urak közül, kik az udvari kegyeket tarták legfőbb üdvöknek, most ismét háttal fordítanak a nemzetiség ügyének s még olyféléket is hírsztelnek vala, hogy az udvar nem örömet látná, ha azon élénk nemzeti szellem, mely elébb magokat is megragadni látszék, folyton ápolatnék; mások hasonló mértékben lanyhák, s mellékezeljajaikat a méltányosság palástjával födözgetni szeretők, azon időre javaslák halasztani a nemzeti nyelvnek hivatalossá tételét, midőn azt az új nádor s maga a király is érteni fogja. Ezen s hasonló indokok végre oda vitték a rendek többségét, hogy az új törvénybe, az idegen nyelv behozatala elleni tiltakozáson kívül, semmi egyéb ne vétessék fel, mint a magyar nyelvnek az iskolákban való taníttatása; sőt ellenkezőleg az elébbeni törvényjavaslattal, hihetőleg a magyarul nem tudó főherczeg nádor kedvéért, még az is kijelentetett, hogy „a kormány székek ügyei még most deák nyelven fognak tárgyalatni.“

A nemzetiség és hazai nyelv ápolói ekként ismét csak magános s bár ernyedetlen, de csekély erőikre hagyattak a szent ügy előmozdításában. S virrasztásaik, fáradozásaik annál kevesebb gyümölcsöket teremhettek, mivel a főnemességben s a haza más tehetősb polgáraiban, a pillanatnyi lelkesedés, mindinkább ismét kialudván, oly közönyösségnek adott helyet, hogy a még csak kezdő, s épen ezért csak hő pártolás által kifejthető irodalmat nem méltatták gyámolításukra. Többszörszre szegényebb sorsú íróink, kiknek már az is számos esetben áldozatába került, hogy, hivatal vagy más anyagi haszonnal járó foglalkodás helyett, idejüket s erejüket a nemzeti nyelv s irodalom művelésére szentelték, ha találtak is néha szellemi teremtményeik közzé tételére egy-egy kiadót, nem találtak elegendő olvasót, ki munkáikat figyelmére méltatva, megvette s olvasta, — magokat az

1791.

áldozatteljes pályán részvéte által bátorította, kiadóikat megtett költségeikért kárpótolta volna. — Még kevesebb pártolásnak örvendhetett a nemzetiség s hazai nyelv gyarapításának egy másik eszköze a nemzeti színművészet. Gróf Ráday Pál, Kazinczy Fer. és Kelemen László buzgó közreműködése következtében egy magyar színész-társaság gyűlt vala össze árva Thaliánk vándor papjaiból a fővárosban, mely novemb. 25-kén Budán az első magyar színdarabbal lépett fel a közönség előtt. Működését azonban számtalan viszontagságok után, kivált a budai s pesti német színházak bérlőjétől, Unwerth gróftól, elébe vetett akadályok miatt rendesebben csak 1792-ben kezdhette meg egy budai nyári színpadon. De a részvét hiánya felette rövidre szabta pályáját <sup>1)</sup>.

Az úrbériség  
ügye.

Azon mozgalmak után, melyek az országgyűlés előtt s annak első szakában az úrbéri viszonyok miatt a jobbágyosztály kebelében több megyében támadtak, s a király azon intései után, melyekkel e néposztály állapotának javítását mind a kir. előadásokban, mind élő szóval tartott beszédeiben szorgalmazta vala, mellőzni azt, bár mennyire óhajtá is a rendek egy része, többé nem lehetett. Az előadásokban, mint látók azt indítványozta a király, hogy a rendek Mária Terézia urbéri szabályozását törvénybe igtassák, a jobbágyok örökös szolgaságát s önkényes testi büntetését eltörljék, s ekként nekik mind a személyes szabadságot, mind azon jogot is megadják, miszerint szerzeményeikről szabadon intézkedhessenek; ezek felett pedig még más módokat is nyomozzanak ki, melyek által a jobbágyság állapotát megjavíthatnák.

Az örökös jobbágyság eltörlésének voltak ugyan még némely ellenzői a rendek között; egyebek közt Szepes megye követe, a 44-dik ülésben azon aggodalmát nyilvánítá,

<sup>1)</sup> A nádor 225, a hercegprímás 600 fttal gyámolítá a társaságot; de a jó példát kevesen követték. Eendrödy: Magy. Játékszín. Pest 1793. Ld. erről bővebben Toldy Fer. Magy. Költészet Tört. II, 254. kövv.

hogy a szabad költözés megállapítván, a természetlenebb felső megyék jobbágysága majd nagyobb részben az alvidékre költözik s amazók elpusztulnak. A kir. személynök előadására mindazáltal, melyben az örökös jobbágyság származásának történetét a rendek emlékezetébe idézte, s emberhez méltatlan, az országra nézve pedig káros voltát fejtegette, — az ilyféle ellonvetések is elnémultak s a szabad költözés jogát a többség minden nehézség nélkül elfogadta. Végzéssé lett Mária Terézia úrbéri szabályozásának a törvénykönyvbe igtatása is. Azon újításokat, azonban melyeknél fogva József a jobbágyságnak bormérést engedett, s panaszai elintézése végett földesúri kancelláriákat állíttatott s határozott tiszti napokat rendelt, a többség most is vonakodék elfogadni. Minthogy azonban a méltányosabb rész már maga is meggyőződött vala, hogy a kifejlett körülmények között Mária Terézia úrbéri szabályai a jobbágyságot nem fogják kielégíteni, az úrbéri viszonyok rendszeres kidolgozása végett is egy országos választmány kiküldését sürgeté. A jobbágyok sorsának könnyébbítéséről folyt ezen tanácskozások alatt a népösszeírás és az adók arányosabb kivetése is szőnyegre hozatott. Többen a nádori kapukat, melyek szerint az adó felosztatni szokott, azonnal megigazítottatni kívánták. A többség azonban e szintoly fontos, mint súlyos munkát csak kellő előkészület után vélvén célszerűleg megtehetni, mind az összeírás módját, mind a kapuk szabályozásának tervét az országos választmány kidolgozására határozta bizni. A főrendek tábláján Pálffy János még azt is indítványozá, hogy a főrendek mondjanak le a jobbágyok azon adójáról, melyet ezektől eddigelé országgyűlési költségeik fedezésére szoktak volt beszedni <sup>1)</sup>.

A király azonban nem elégedett meg egyedül Mária Terézia úrbérének becikkelyezésével, sem a különben helyeselt országos választmány munkálatának elkészültéig nem

<sup>1)</sup> Acta Comit. 395. Országgy. napló 454. 460. kövv.

1791.

vélt tanácsosnak elhalasztani minden javítást a jobbágyok állapotában; s január 4-kén, 1791-ben kelt leiratában kíváná a rendektől, hogy tekintetb<sup>e</sup> véve a nép hangulatát, már a jelen országgyűlésből is áraszszanak némi jót a jobbágyásra, s legalább is a József császártól nyert engedmények élvezetében hagynák meg azt; az urak önkényes büntetési jogát pedig e viszonyok rendszeres szabályozásáig is törülnek el <sup>1)</sup>). Ennyire azonban még nem terjedt a többség szabadelvűsége. Február 3-kán kelt újabb feliratukban kijelentették a rendek, hogy valamint ő felsége ragaszkodik a maga jogaihoz: úgy ők is esorbíttatlanul fentartani kívánják a birtokaikra vonatkozó jogokat; s ennél fogva a jobbágyoknak a földesúri birtokjoggal ellenkező bormérést annál kevésbé hajlandók megengedni, minthogy az magoknak a jobbágyoknak is ártalmára vagyon. A Józseftől rendelt tiszt napok fentartásához sem járulhatnak, részint mivel az úriszékek régi alakjokban, már számos megyében helyreállítottak, részint mivel József e rendelete a dolgok megyei kezelésével sem fér össze, s a régi mód magokra a jobbágyokra nézve is hasznosabb és kényelmesebb. Ha végre a földesurak büntetési joggyakorlatánál csak az önkényt kívánja eltávolíttatni ő felsége: abban magok is annál készségesebben meg egyeznek, mivel ennek már az úrbéri szabályok is korlátokat szabtak. De ha ő felsége minden büntetési jogot ki akar venni a földesúr kezéből: úgy ahhoz a közbátorság tekintetéből sem járulhatnak; mert a míveletlenebb népet csak a büntetés félelme tarthatja engedelmességben. Kérik tehát ő felségét, járulna ő is oly törvény alkotásához, mely által a földesurak büntetési joga, de az úrbér s egyéb törvények korlátai közé szorítva, fentartassék s csak az önkény gátolassék meg. <sup>2)</sup>) Leopold ezután nem sürgette tovább az ügyet; minek következtében a jobbágyokat illető és szente-

<sup>1)</sup> Acta Comit. 434.

<sup>2)</sup> Acta Comit. 521.



sítést is nyert törvényezikk oly értelemben szerkesztetett, hogy a megyei alispán s az illető földesúr a költözködni szándékozó jobbágnak, a Sz. Mihály nap táján teendő előleges bejelentés után, ha egyébiránt kötelezettségeinek eleget tett, köteles elbocsátó s úti levelet adni; a földesurak s jobbágyaik közti egyéb viszonyok a következő országgyűlésig, midőn az országos választmány az e tárgyban készítenendő rendszeres munkálatát beadandja, Mária Terézia úrbéri szabályozása szerint maradván fenn.

Hosszabb s élénkebb vitákat támasztott még a városok rendi állása s a nem-nemes országlakosok hivatalképessége, miket a kir. előadások tettek vala indítványba a kiváltságai-ban megsértett nemesség azon szűkkeblű, önző szelleme ellenében, melynél fogva József halála után, sőt még az országgyűlés első szakában is, mint fentebb elbeszéltük, a nemzeti alkotmánynyal együtt e kiváltságokat nemcsak a trónnal, hanem a többi néposztályokkal szemközt is, új erődökkel törekedett körülbástyázni. Leopold ugyanis, látván a rendeknek e kiváltságok körüli elfogultságát, melynél fogva budai tanácskozásaikban magokat a többi néposztályok iránt oly igazságtalanságra engedték ragadtatni, hogy, például, minden hivatalt, minden tisztséget a hazában saját magoknak kívánnak fentartani: eléggé meggyőződött az iránt, hogy a magyar nemesség nagy része még kevésbbé önzetlen s felvilágosodott, mintsem hogy a kor igényeinek s az ország érdekeinek megfelelő reformokat egyedül általa végre lehetne hajtani; meggyőződött az iránt is, hogy mindenek előtt a törvényalkotásnak az eddiginél jobb irányt adni, a féltékenyen őrzött s a túlságig hevesen védett kiváltságokért folytatott meddő harcznak valahára véget vetni, s az olméket azok helyett az ország szellemi s anyagi érdekeit célzó közhasznú tanácskozásokra vezetni, multhatatlan és sürgető szükség. E célra a polgári elem erősödése s mind a közhivatalokban, mind a törvényhozásban terjedtebb, hatékonyabb részvéte, szóval, egy erőteljes harmadik rend alkotása

A városok rendi állása.  
A nem-nemesek hivatalképessége.

1791.

látszék a legjobb eszköznek. Épen alkalmas időben emelkedtek erre nézve azon említett erélyes felszólalások a városiak s más nem-nemesek részéről, védelemért könyörgők a nemesi rend zsarnoksága és szükkeblúsége ellen. Leopold tehát annál nagyobb készséggel ragadta meg a jó alkalmat, mint-hogy ez magától jött; s ennél fogva első léptei a messzeható tervre nem is tűnhettek fel ellenséges szándok gyanánt a nemesség ellen, hanem egyedül a feligerült városiak s más nem-nemesek lecsöndesítésére szükséges rendszabályok jellemét látszának viselni. A kedvező körülményt igen eszélyesen használta fel a fejedelem. Nehogy célját a könnyen bizalmatlanságra hajló nemességnél veszélyeztessé, a kir. előadásokban, melyek egészen e terv szerint írvák, s csak e szempontból nyerne kellő világot s jelentékenységet is, még csak homályosan fejezi ki szándokait, csak mintegy bevezető lépést kíván tenni. Indítványozza mindenek előtt az országgyűlés rendezését, hol, mint tudjuk, a városok követei majd nem egészen meg voltak fosztva törvényszerű befolyásuktól. Miután, úgymond az V-dik pontban, a megye- és országgyűlések körül a legnagyobb visszaélések fejlettek ki, . . . tanácskozzanak az ország rendei: miként lehetne ama visszaéléseket megszüntetni, . . . a külön országrendek közti egyensúlyt helyreállítani, s a tárgyalásban és szavazásban, a felkiáltás mellőztével, a közügyek méltósága s fontossága szerint, jobb rendet megalapítani, a nem képviselt adózókat pedig az országgyűlés költségeinek viselésétől felmenteni. És hogy az országgyűlésen a nem-nemes osztály bővebben képviseltessék, indítványozza továbbá, bár az igazi cél elhallgatásával, hogy a királyi városok közé több községek is vétessenek s ülési és szavazati joggal ruháztassanak fel az országgyűléseken. Nyiltabban szól már az előadások 11-ik pontjában a hivatalképeségről. Az államnak úgymond, érdekében fekszik, hogy a közhivatalok, melyeknek jó kezelésétől függ a köztársaság biztossága s az országlakosok boldogsága, a legalkalmasb egyénekre ruháztassanak; más

résről pedig a polgári kötellességekből s terhekből azon jog is árad ki minden polgárra, hogy magának érdemet szerezhessen, közhivatalt viselhessen: kívánja tehát ő felsége, hogy azon régi törvények, melyek szerint minden közhivatal egyedül a birtokos nemesség számára tartatik fen, eltörültesse-nek, s a birtoktalan nemesek minden közhivatalra, a nem-nemesek pedig a kormányszékeknél legalább a titkári hivatalig, a só-, harminczad- s más kamarai tisztségeknél pedig különbség nélkül minden hivatalra képesekké tétessenek.<sup>6</sup>

A kir. előadásokra adandó válaszfelirat készítése egy vegyes választmányra lévén bízva, e tárgyakra nézve csak ennek véleménye került országos tanácskozás alá. E választmány véleménye pedig az V-dik pontra lényegében ekként szóla: „A megyei s országgyűlések tartásának módjáról a hazai törvények már eléggé rendelkeznek; ha ezek ellenére némi visszaélés csuszott volna be a közéletbe, annak orvoslását nem ellenzik; s e végre megegyeznek abban is, hogy a gyűlések rendezésére egy országos választmány tervet készítsen, s munkáját a jövő országgyűlésre adja be; eleve is kikötik mindazáltal, hogy e terv az alkotmánynyal, — s miket evvel mindig azonosítani szerettek, az ország rendének kiváltságaival megegyező legyen, ezeket szintűgy mint a nemzet sa törvényhatóságok ősi jogait és szokásait épségben tartsa. Érzék ugyan már a rendek magok is ama hiányokat s hátramaradást, melyek az ország- s megyei gyűlések rendezetlenségéből származnak; s örömmel is segítettek volna tüstént e bajokon, ha segíteni lehet vala a nélkül, hogy kiváltságaik a többi országlakosok javára csorbát szenvedjenek. De mivel e kiváltságok fentartása mellett, mi annyira szívökön feküdt, módot a kérdés megoldására nem találhatának: a véleményt nagy többséggel elfogadták. A halasztásban kerestek üdvet, azon reményt táplálva, hogy mi magoknak nem sikerült, az országos választmány talán még is lelhet oly közép utat, melyen mind a nemesi rend kiváltságai s túlnyomó hatalma épségben maradjanak, mind a hiányok s

1791.

rendetlenségek orvosoltassanak. De Bihar, Gömör, Zemplén és Szatmár követei a többség ezen értelmével egyáltalában nem tudtak megbarátkozni s kijelentették: hogy a tisztújító székek s a megyei tisztviselek díjának rendezését küldöik sem ellenzik ugyan; ha mindazáltal a rendezést a gyűlésekre is kiterjeszteni szándékoznának, utasításaik szerint, abban nemcsak meg nem egyezhetnek, hanem ha az ország e tárgy vitatásától elállani nem akarna, még a gyűlést is elhagyják. A többség azonban e követelő hangot s egyes megyéknek a törvényhozásba ily parancsolólag befolyni akarását, miszerint magoknak jogot tulajdonítottak egyes tárgyaknak még tanácskozás alá vételét s ekként a gyűlés folyamatát is meggátolhatni, mégis igen túlzottnak, s „a törvényhozó hatalom méltóságával meg nem férhetőnek“ ítélte; az említett követek nyilatkozatát tehát megróván, annak kijelentésével, hogy a rendezésnek most sem módja sem végrehajtása nem forog kérdésben, akkor pedig, midőn ez tanácskozás alá kerülend, mindenkinek joga lesz ellenkező véleményét az ország elejébe terjeszteni: a végzés, a választmány véleménye szerint, újra kimondatott. Ez alkalommal tehát csak azon haszna lett a tárgy megpendítésének, hogy az ország rendjeinek józanabb, méltányosabb része még inkább meggyőződött az országgyűlés rendezésének szükségéről s azon elv képtelenségéről, miszerint némely tárgyak még tárgyalás alá sem volnának vehetők. E tárgyalások eredménye lett még az is, hogy gr. Pálffy János azon indítványa, hogy a főrendek, országgyűlési költségeik kárpótlását jobbágyaiktól ezentúl ne követelhessék, egy újabb azt sürgető királyi leirat következtében végzéssé tétetett <sup>1)</sup>).

Az országgyűlés rendezésénél nem kevésbé kényes volt a királyi városok szaporításának s a törvényhozásra befolyásának amavval szoros kapcsolatban álló kérdése. Ez ellen már a Mária Terézia alatt tartott két utolsó országgyűlés alatt is hangosan panaszkodtak vala az ország rendei.

<sup>1)</sup> Országgy. napló 449. 460.

Az 1751-ki országgyűlésen a királyné s a kormányférfiak minden erőfeszítésének is alig sikerülhetett kivívnia, hogy néhány új királyi városnak ülés és szavazat adassék az országgyűlésen; az 1764-ki gyűlésen pedig, midőn a vélemények bizonyos tárgyban nagyon sokfelé ágaztak s egy valaki ennél fogva szavazást kért, a többség azt semmi módon nem akarta megengedni, mert, úgymondák, 'ez igen veszélyessé válhatnék a nemességre, ha majd az országos rendek egyen-súlya jőne valamikor kérdésbe. Előre látható volt tehát, hogy a királynak a szavazati arány rendezését s a királyi városok szaporítását érdeklő indítványa most is ellenzésre találand a rendeknél. A választmány, melyre a válaszfelirat készítése bízott, oly véleményt nyújtott be ez iránt az országnak, hogy mivel a királyi városok szaporítását, a rendek előleges megkérdezése nélkül, törvény ellenzi, a kérdésben forgó öt új kir. város (Temesvár, Szabadka, Pécs, Pozsega és Károlyváros) az országgyűlés rendezéséig jelen állapotjában hagyassék; a jövőre pedig szabálylá tétessék, hogy minden község, mely városi kiváltságot kíván nyerni, a maga ügyét mindenek előtt országgyűlés elejébe hozza.

A mindinkább növekedő udvari párt azonban nem egyezett meg e véleményben, s ama városok becikkelyezését kívánta; míg ellenben mások hevesen ellenzik a városok szaporítását, melyek, a vármegyékkel már majdnem egyenlő számban lévén, a nemesség törvényhozási túlsúlyára nézve könnyen veszélyesekké válhatnának. Az országbíró ezek aggodalmát azon érveléssel ügyekozik vala eloszlatni, hogy az országgyűlés rendezésekor minden káros következt meg lehetend előzniök, hatalmában állandván akkor az országnak, akként határozni meg a városok szavazatának számát, hogy abból „se a törvénynek se a törvényes szabadságnak semmi nemű sérelme ne következze“. Különbén számos anyagi érdek javasolná a kérdéses városok haladéktalan becikkelyezését. Az előadás megtette a hatást; és miután értelmököt Bihar és Somogy megyéknek az ügyet elébb leghevesebben

1791.

ellenző követei is megváltoztatták, a rendek többsége, nem ügyelvén többé néhány megyei követnek a naplóba is fölvételni kívánt ellenmondására, Temesvár, Szabadka, Pozsega és Károlyvárosnak a sz. kir. városok közé fölvételét végzésileg kimondotta; Pécs ügyét, mivel egyik elébbi földesurával, a helybeli káptalannal, még nem volt tisztában, a jövő országgyűléséig függőben hagyván.

De ezután újabb, az eddiginél sokkal hevesebb vitát okozott ama kérdés: vajjon megadassék-e az országgyűlés rendezéséig a törvényhozási részvétel joga is az új városoknak? Ebben eleinte még azok közül is többen vonakodnak vala megegyezni, kik az elébbi végzést alkották. „A régi törvényekben is van annak nyoma, mondák ezek, hogy nem birt minden város ülésel az országgyűlésen; az új városok törvényszerzési joga is függesztessék tehát fel az országgyűlés rendezéséig.” Mások ellenben úgy vélekedének, hogy miután a törvények érteimében egy-egy kir. város csak annyit nyom, mint egy nemes ember; s ennél fogva képtelenség volna attól tartani, hogy a városok szavazatai a rendekéit megerőtleníthessék; és miután most minden kir. városnak van helye az országgyűlésen: nem tanácsos az új városok kizárása által alkalmat nyujtani valamely szokatlan dologra. Ezeknek értelme szerint a többség aztán az új városoknak is megadni határozta a törvényhozásbani részvét jogát. A feliratban mindazáltal kívánták a királytól, hogy ezentul egy mezővárosnak se adjon kir. városi szabadítékot a rendek előleges megegyezése nélkül. A király azonban ezen utolsó pontot hallgatással mellőzte válaszában, s csak azt ígérte, hogy míg az illető földesurak tökéletesen kielégítve nincsenek, a kiváltsági okmányt nem fogja kiadatni a városoknak; a rendek közé fölvételésöket pedig ezután is a törvényes úton eszközölni. <sup>1)</sup> A jász és kún kerületeknek s a hajdú városoknak, melyeknek ügyeibe a királyi kormány-

<sup>1)</sup> Országgy. napló 467. Acta Comit. 415.

székek oly nagy befolyással nem bírtak, mint a városokéba, s ennél fogva e kerületek törvényhozási részvéte nem is látászik a nemesség tulsúlyára nézve károsnak, az ország rendei önként megadták az ülés és szavazat jogát az országgyűlésen, oly módon, hogy a jász-kún kerületek együtt két, s a hajdú városok szintén két követ által képviseltessék magokat.

Hasonló méltányosságot tanúsítottak a rendek a hivatalképesség kérdésében. Ennek azon részét, melynél fogva a birtoktalan, vagy egytelkes nemések kivétel nélkül minden, még a légfelsőbb hivatalokra is alkalmaztathassanak, a nemesi rend magára nézve csak előnyösnek láthatá a főrendűek ellenében; másik része pedig, melyben a nem-nemeseknek a kamarai, a kormányzésekknél pedig az alsóbb rangú hivatalokra alkalmazhatása indítványoztatott, oly szűk korlátok közé szorította a nem-nemesek hivatalképességét, hogy azt a legkiáltóbb igazságtalanság, s ezen osztály visszahatása nélkül ellenezni sem lehetett volna: a rendek tehát örömeiket fejezték ki feliratukban a felett, hogy ő felsége a hivatalok osztogatásában csak a tehetséget, az erényt és érdemet kívánja tekintetbe venni. „Ez szelleme, mondák egyebek közt, a mi törvényeinknek is, ez értelme s kívánsága mindnyájunknak.“ Kijelenték aztán, hogy a törvények a birtoktalan nemeseket és nem-nemeseket eddig sem zárták ki egészen a közhivatalokból, s nem ellenzik, hogy ez új törvény által is meghatározottassék; mivel azonban ez ügy körül mégis különféle, bővebben meghányandó tekintetek fordulnak elő, a törvényjavaslat kidolgozását a kiküldendő országos választmányok egyikére kívánják bízni <sup>1)</sup>.

Miután a fontosabb kérdések ekként elintéztettek, a több előkészületet s hosszabb munkát igénylő reformügyek kidolgozására országos bizottságok neveztetek ki, melyeknek kötelességévé tétetett, hogy feladatuknak a jövő évben

Az országos bizottságok.

<sup>1)</sup> Országgy. napló e. h. Acta Comit 412.

1791.

Budán tartandó országgyűlésig multhatlanul megfeleljenek s munkálataikat annak benyújtani el ne mulasztják. Ily országos bizottság összesen kilenez neveztetett ki, melyek közt a munkálatok következő módon osztattak fel: 1. A köz-politikai ügyek bizottságának feladatul tüzetett, az országgyűlés, helytartótanács, vármegyék, városok s más külön nádori kapukkal bíró hatóságok rendezési tervének kidolgozása. 2. Az adó és országbiztossági választmány mind az iránt nyujtana be tervet, mi csak a kapuk megigazítására, az adók arányos kivetésére, a házi adóra, a közpénztárak kezelésére, s a katonaság ellátására s elszállásolására vonatkozik. 3. Az úrbéri bizottságnak a földesurak s jobbágyok közti viszonyok s emezek költözési rendezését kelle kidolgozni. 4. A kereskedelmi s közgazdasági bizottság tiszte lön, egy új adórendszer s mind az iránt tervet nyujtani be, mi az anyagi érdekek emelését, előmozdítását illeti, és mivel ez csak egy országos pénztár megalapítása által válhatik lehetségessé, egy ily pénztár felállítása módját is kidolgozni. 5. A bánya- és pénzügyi bizottság a bányatörvény javításáról s az összes bányaugy előmozdításáról készítsen tervet. 6. Az igazságügyi bizottság feladatává tétotett kidolgozni a törvényszékek s perrendtartás új rendszerének tervét, s egy új büntető s váltó-törvénykönyvet készíteni. 7. Az egyházi bizottság megbízatott, hogy dolgozza ki mind azon törvényeket, melyek a szerzetes rendek egynémelyikének helyreállítására, a kegyes alapítványokra, s különösen a lelkészségek szabályozására s ellátására nézve szükségeseknek éreztetnek. 8. A tanulmányi ügyben kiküldött bizottság feladata lön, terveket nyujtani be a köznevelés valamennyi ágazatait illetőleg: nevezetesen miként rendeztessenek a főtanodák, nevelőintézetek, miként kezeltesse az ösztöndíjak s alapítványok, miként állittasék fel egy hadi, egy tudományos, egy művészeti akademia, egy magyar nyelvmívelő társaság, egy leánynevelő intézet? stb. 9. Egy bizottság végre azon sérelmek és kivá-



natok összeszedésére s kidolgozására neveztetett ki, melyek a fentebb említett rendszeres munkálatok körén kívül esnek. — Miként e bizottság s feladataik elszámolásából látjuk, a Mária Terézia kormányának még végső éveiben is minden újítástól rettegő rendeket II József nagyszerű, erőszakos reformjai annyira felrázták tespedtségökből s oly hajlandokká tették már az újításokra, hogy jelenleg, de a nemzeti jelleg és intézmények szellemében, önként átalakítani kívánták az összes nemzeti élet minden politikai, szellemi, erkölcsi s anyagi viszonyait. A II. József s legújabban a francia forradalom által elhintett s terjesztett eszmék világánál meggyőződtek, hogy csak a korszerű haladás ad jogot életre s biztosíthatja a nemzeti fenmaradást; míg ellenben a tespedés, a megszokott réginek bálványozása, mialatt körülöttök minden fejlődik, minden halad, sorvadás jele s bizonyos enyészetre vezet. S e meggyőződésben, ha bár, mint e gyűlés folyamából látók, nem bontakoztak is ki még minden előítéletből, ha bár nagy volt is még a ragaszkodás az ősi kiváltságokhoz, — határozott szándékot tanúsítanak, megkezdeni a reform s átalakulás pályáját. És kétséget nem szenved, — kezeskednek ezért a választmányok által a (kor szellemében készített, sok jót és helyest tartalmazó munkálatok, — kedvező körülmények között, s a kormány jóakaratára által vezetve, e pályán rövid idő alatt nagy haladást is voltak volna teendők; de fájdalom, a nem sokára beállott kül s belkörülmények nem csak nem kedveznek vala a kezdetnek, hanem hosszú időre meg is gátolták a reformokat s ismét elfojtották az inkább még csak ösztönszerűleg, mint teljes öntudattal felébredt átalakulási vágyakat.

Az országos bizottságok megválasztva, az országgyűlés bevezése kihirdetve lévén, a törvényezikkelyek szerkesztésébe fogtak, majd egy vegyes bizottmányt neveztek az ország rendei, mely a szerkezetet a magy. udvari kancellária hozzájárultával véglegesen megállapítaná. De alig kezd vala e bizottmány a kancellária kiküldött tagjaival munkál-

1791.

codni, s már is igen kellemetlen körülmények fejlődtek ki. Az ország rendei a törvényezikkelyeket jobbra a királyi leiratok szövege szerint szerkesztették ugyan, de a világosság kedvéért, egynémiben eltértek volt a leiratok kifejezéseitől; most azonban kijelenté a kanczellária, miképen határozott utasítást vett légyen ő felségétől, hogy a t. cikkelyek szerkesztésében szorososan a kiadott kir. válaszok szavaihoz tartsa magát, s ha az ország rendei némely leiratokban meg nem nyugodnának, az illető cikkelyek inkább hagyassanak ki a többiek közül, mintsem bármi módosításnak vetessenek alája. A dolog a rendeknek bejelentetvén, a márcz. 2-kán tartott vegyes ülésben, — melyben Ferencz főherczeg s koronaörökös is jelen vala, oly ingerült s heves vitákat támasztott, minők különben a nemzet s kormánya közt helyreállottnak látszó bizodalom után, épen nem valának várhatok.

Az ingerültségre kivált három tárgy adott okot: a kir. hitlevél bevezetése, melyet Leopold Mária Terézia okmánya szerint akart megírtni, míg a rendek Károly oklevelét vették mintául; az erdélyi kanczelláriának a magyartól e napokban történt elválasztása s az óhitűek ügye.

Az ó-hitűek  
ügye.

Mi különösen az utólsót illeti: az ügy fontossága szerint, bővebb elbeszélést igényel. A királynak abbéli figyelemzetése után, hogy a vallásviszonyok rendezésénél az óhitűek ügye is tárgyalassék, szept. 5-kén kelt feliratukban kijelentették volt az ország rendei, hogy eltökélt szándékuk az óhitűek polgári s vallási jogait törvény által biztosítani; mire aztán Leopold sept. 21-kén kelt leiratában akként válaszolt, hogy ilyenmű törvény alkotását nem ellenzi. Azokról mik Temesvárott, a szerbek nemzeti gyűlésén történtek, akkora már elég tudósítás érkezett volt Budára a tekintetben, hogy a rendekben figyelmet ébreszsen a királyi leirat e kifejezése. Leopold elébb maga szólította fel a rendeket, hogy a szerbek s más óhitűek ügyében törvényt alkot-

sanak, s most az erre készségöket jelentőknek akként válaszola, hogy a törvény alkotását nem ellenzi. Majd híret vették a rendek azon kérelmeknek is, melyek szerint a szerbek, mint fentebb előadtuk, egy külön földterületet kihalásztatni, s azon nemzeti hatóságokat, az udvarnál pedig egy fő kormányszéket kívántak alapíttatni a maguk számára; és híret vették a király szept. 11-kén kelt azon válaszána is, melyben kijelenté, hogy „az illyr nemzet kérelmeit nemesak helyesli, hanem egyszersmind valóságos örömét nyilvánítja mind a gyűlés valamennyi tagjainak szabályszerű, józan, szerény és emberséges eljárása, mind ama különös bizodalom felett, melylyel az illyr nemzet ő felsége iránt viseltetik; . . . s melyért a császár, élete fő feladása közé számítja, e bizodalomnak megfelelnie. Míhelyt Frankfurtból visszajő, látni kívánja ő felsége az egész javaslatot, mely úgy az egész illyr nemzetet, mint az egyeseket illeti; s eleve is bizonyosokká teszi őket, hogy mi valóságos jólétökre czéloz, azt ő meg fogja adni; mihez névszerint egy külön udvari hatóság felállítása is tartozik, mely az illyr nemzetet állandóan képviselje, kiváltságait, vallása szabad gyakorlatát biztosítsa.“

Az ország rendei e leirat után nem kételkedhettek többé, miképen az udvarnál oly nézetek kaptak lábra, miknél fogva azon köteléket, mely a szerbeket, kivált Mária Terézia rendeletei óta az országhoz kapcsolja, megtagítani, s a szerb nemzetben, a maga jogainak helyreállítása s fenntartása végett oly erőteljesen fellépett Magyarország korlátozására újabb hatalmas eszközt készíteni törekednek. A rendeknél, mint már fentebb említök, kétségkívül e körülmény is hatékony indokul szolgált arra, hogy a hitlevél vitatásától elálljanak, s egyetértésöket az udvarral helyreállítsák. De mind e mellett is nem aggodalom nélkül tapasztalják vala a rendek, hogy az udvarnál nem hagytak fel ama szándékkal, mely szerint a szerbeknek az országban külön állást, külön kormányszéket s hatóságokat akarnak adni.

1791.

Ez felette súlyos sérelem lett volna nem kevésbé az ország épségén, mint állami függetlenségén, jogain, törvényein. Miután tehát értesültek, hogy a szerbek, a többi országlakosokkal egygyéolvadni még mindig vonakodnak, s temesvári congressusoknak nov. 4-kén beadott munkálátában a külön földterület megadását s külön nemzeti hatóságok megalapítását folyton sürgetik: magok is kötelességöknek tarták minden ilyféle szakadásnak még idején elejét venni. Novemb. 14-kén tehát, a koronázást megelőző napon, e tárgyban következő feliratot intéztek a királyhoz:

„Miután minden jól rendezett köztársaság elvei azt kívánják, hogy állam az államban ne képeztessek; s miután a központi törvényhatóságok különféleségéből csak surlódások és zavarok származnak, mit a hatóságok nem csekély megzavarására elébb fenállott illyr küldöttség is tanúsít vala: ennél fogva mind ezeknek, mind pedig az adózó népre innen háramlandó nehézségeknél megelőzésére, nem különben mint az ország többi népével szorosabb egyesülésnek eszközlésére, . . a nem-egyesült görög szertartásúakra nézve, kik a magyar földterületen az ország többi lakosaival különben is közös kedvezésekben és javakban részesülnek, következő törvényt véltünk hozandónak:

„Hogy a nem-egyesült görög szertartású lakosok az állam jogával ajándékoztassanak meg; s tehát valamint az ország többi lakosaival ugyanazon jogoknak fognak örvenzeni; úgy szintazon törvényeknek, kormány székeknek s törvényhatóságoknak is alá lesznek vetve; vallásuk szabad gyakorlatában pedig soha semmifélekép ne háborgattassanak, hanem sértetlenül megtartassanak.“

Az ekként indítványozott törvényczikkelyt a király 1791-ki január 8-án kelt leiratában ekkép javaslá módosítani:

„A királyi apostoli felség kegyelmesen méltóztatott megadni, hogy az országban államjoggal megajándékozott

nem-egyesült görög szertartásúak, megszüntetvén az ellenkező irányban hozott törvények, Magyarországon s a kapcsolott részekben jószágbirtoklásra s bármily hivatalviselésre képesek legyenek. A papság, az egyház, a vallás, — melynek általuk való gyakorlata teljesen szabad lesz, — az alapítványok, a tanodák, az ifjúság nevelése, nem különben kiváltságaik ügyei, valamint ő felsége dicső emlékezetű őseitől ávette, ezentúl is ő felsége hatalmának maradván fentartatva.“

Az ország rendei e szerkezetben csak némi igen csekély módosításokat kívántak tenni; nevezetesen azon szavak után „megszüntetvén az ellenkező irányban hozott törvények“ — hozzá adták: „a mennyiben a nem-egyesült görög szertartásúakra vonatkoznak“. A „jószágbirtoklásról és hivatalképességről“ szóló szavakat egyvel toldották meg: „úgy mint más országlakosok“. A végén pedig e kifejezést: „kiváltságaik ügyei“ következőleg módosították: azon kiváltságok ügyei körül, melyeknek tényleges gyakorlatában vannak“. — E módosítások, melyeket a rendek jan. 26-kán küldtek fel az udvarhoz, mint látni való, egyáltalában nem lényegesek, hanem csak felvilágosításul szolgálók, az udvar által válasz nélkül hagyatván: a rendek méltán úgy vélekednek vala, hogy az udvar azokat elfogadta. Most tehát annál nagyobb meglepetéssel hallák a kancellária tagjaitól hogy vagy az udvari szerkezet teendő szóról szóra a törvénybe, vagy az egész czikkely kihagyandó; mi több, Leopold az udvari illyr kancelláriát pár nappal elébb csakugyan életbe léptette, gróf Balassa Ferenczet, elébb horvátországi bánt, kit onnan a horvátok végetlen panasza miatt kellett elmozdítani, nevezvén ki első kancellárul.

Mind ez elégséges okul szolgál vala úgy aggodalomra mint ingerúltségre az ország rendeinél. A közfelháborodásnak a marc. 5-kén tartott vegyes ülésben, melyben, mint mondók, Ferencz főherczeg is jelen vala, Jezerniczky Károly kir. tanácsos és Nyitra-mogye követe egy hevés beszédben adott kifejezést, melyet, minthogy általános tetszéssel fogad-

1791.

tatott, méltán a közvélemény szavának lehet tekinteni. „Ha ügyeink elébbi zavarában — mond egyebek közt a hazafias tüüzű szónok — súlyosabbakat nem szenvedtünk s meg nem szoktuk volna már a jó és bal szerencsét egyaránt erős lélekkel fogadni és bajaink közt a gondviselésben bízni, kétségbe kellene esnünk ő felségének a kancellária által kijelentett elhatározása miatt. Fájdalommal látjuk ugyanis, hogy mindjárt a kir. hitlevélre vonatkozó első czikkely megmásítatik a nélkül, hogy az általunk is sértetlenül fentartatni kívánt kir. jogokra abból legkisebb haszon háramlanék, mi pedig okát átláthatnók, s egyedül mivel a különben legigazságosabb és kegyelmesebb fejedelemnek úgy tetszik; megmásítatik az által, hogy a Károly császár hitlevelének bevezetése helyett, az ország kívánsága ellenére, Mária Teréziáé szabatik elő; holott, miután ő felsége az ország rendeinek szabad tetszésére hagyta, Károly vagy Mária Terézia hitlevelei közt választaniok, s elébb, midőn e cikket elejébe terjesztettük, kifogás nem is volt ellene: ezen eljárás mind az elébb nyert választási szabadsággal, mind a leiratokkal ellenkezik. És nem is hihetjük, hogy mi azért születünk volna, hogy elődeinknek minden szavához ragaszkodjunk, nyomdokaikat, ha bár a körülmények mást kívánnak is, mindenben szigorúan kövessük, s még azon szabadságunk se legyen, melylyel ők birtak vala. Hasonló fájdalommal látjuk, miképen a törvényczikkelyekből némely szavak és kifejezések kihagyatnak, melyek még is, ha benmaradnak, ő felsége sem kir. jogainak, sem méltóságának nem ártanak; ha pedig kihagyatnak, az értelem oly kétségessé válik, hogy a szerkezet sem a mi közönséges értelmünkkel, sem a lett dolgokkal nem egyez meg. Mi ezekben semmit sem hamarkodtunk el; csaknem minden egyes szót megfontoltunk s oda ügyekztünk, hogy sem valami fölösleg, sem ő felsége jogai-val ellenkező ne tétessék be a törvénybe, s gondunkat oda fordítottuk, hogy az értelem felett támadható viták meggátolása végett, minden kellő világossággal s erélylyel fejeztes-

sék ki, köz értelmünkkel s a tényekkel minden pontosan megegyezték.

„Súlyos fájdalommal látjuk továbbá, hogy némely, már királyi hozzájárulás által is megerősített cikkelyek egyszerűen kihagyandóknak jelentettek; mások pedig a t. KK. és RR. értelmétől és céljától elütő, sokféle záradékok által annyira módosítottak, hogy lényegökben is megváltozván, vagy a jövőben balmagyarázatok alá eshetvén, szinte tanácsosabb azokat törvénykönyvünkől egészen kihagyni, mint így beigtatván, a kir. szó szentségét a nép különféle értelmezésének kitenni.

„Szívet szaggató fájdalommal vesszük észre azt is, mikép amaz egyetlen gyöngy, szemekünknek ama világa s jövőnk boldogságunk alapja, a vármegyei hatóság, kérdésbe vonatik, s midőn a jövő országgyűlésen újra rendezendőnek mondatik, nagy veszélynek tétetik ki, melyet mégis legigazságosabb fejedelmünk, ismételve kinyilatkoztatott értelme és szándéka szerint, örökké illetlenül megtartani akar, megtartani országunk üdve s törvényei követelnek, a vármegyék pedig, a mi küldőink, oly annyira sértetlenül fenntartani kívánnak és parancsolnak, hogy azt még csak tárgyalás alá vétetni sem engedik. Mert nincs semmi kétségtelenebb, mint hogy a megyék hatósága meggyöngyítettvén s megkorlátoltatván, maga országunk alkotmánya is összedől, kiváltságainkat, jogainkat, szabadságunkat elkerülhetetlen veszély éri.

„Nem hiú félelem fog el bennünket, továbbá, az ország valamely nagy veszedelmének előérzete miatt akkor, midőn látjuk, hogy a nemzet a nemzettől, az illyr t. i. Magyarország többi népétől, elszakasztatik, mint azt a napokban alkotott, de törvényeink előtt ismeretlen illyr kancellária s annak kinevezett tagjai bizonyítják; s így az államban új állam, országunk kebelében új, független tartomány alapítatik, s pedig épen azon időben, midőn e nemzetbeliket, a közjó tekintetéből, szorosabban magunkhoz kapcsolni óhajt-

1791.

ván, nemzetünk jogait velők megosztani, vallásuk szabadságát teljesen biztosítani, sőt mind az eddig nyert, mind az alkotmányunk sérelme nélkül ezután nyerendő kiváltságaik éldeletét nekik megengedni elhatároztuk. Látjuk pedig, hogy e kiszakasztatás az egész országot, úgy minket, mint a kérdésben forgó nemzetet nagy veszélylyel fenyegeti, s vajha az egykor magának a fejedelemnek is ne legyen kárára! Mert ki ne aggódjék, meggondolván mily könnyen megtörténhetik, hogy ha e nép a törvényeink iránt köteles engedelmeségtől fölmentetik s csak kiváltság és önkény szerint kormányoztatik, az ezen nép vallását követők Oroszországból, Ázsiából majd tömérdek számmal költöznek hozzánk, s az egész országot elárasztván, a polgárokat lakjaikból s jogaikból kiszorítják, a királyt pedig tetszésök szerinti kiváltságok engedményezésére kényszerítik, s mindenben kényök szerint járnak el.

„Siránkozva látjuk végre, hogy az ország alkotmányának szilárdítására a nemzet s királyai köz akaratából alkotott régi törvények, melyeket mi nem helytelenül s nem is ok nélkül idézünk, az ő felségének alázatosan eleibe terjesztett törvényezikkelyekből több helyt kihagyattak; némelyek pedig csak azon részökben, mely a nemzetnek kedvez, pusztán kihagyatnak; mintha csak e miatt volna emlékezetök kedvetlen; vagy mintha az idézés mellőzése által azokat kétségbe vonni, meggyöngíteni vagy épen eltörülni lehetne: holott tagadhatatlan, hogy a mi törvényeink sem idő, sem bár mi más ok által nem veszthetik el érvényességüket, míg az ország és király közmegegyezésével alkotott újabb törvény által nem töröltetnek el.

„Neveli fájdalunkat az is, mit a kancelláriától bámulva értünk, hogy az e tárgyakban nyerendő orvoslás végett a királyi trónhoz, tehát a gyermekeknek atyjokhoz, az alattvalóknak kegyelmes urok s királyokhoz, még folyamadniok sem engedtetik meg, hanem oda utasítatnak, hogy ha az ő felsége által tett módosítás nem tetszik, az egész



czikkelyt hagyják ki. Ki nem látja, mennyire ellenkezik ez a király és nemzet közt egyaránt felosztott törvényhozó hatalommal s magával a legjobb fejedelemben helyezett bizodalommal? A törvényalkotásban egyenlő lévén mind a két fél hatalma, egyik a másiknak csak okok súlya által meggyőzette tartozik engedni.

„Mind ezen elszámlált bajok okát és forrását pedig nem a királyban, a mi szintoly igazságos mint kegyelmes fejedelmünkben, kell keresnünk. Mert ő, valamint kormányra léptekor kijelentette, s hittel is nyilván ígérte, sőt már be is bizonyította, hogy kormányát a törvények pontos megtartásával kezdendi s folytatandja: úgy igazságtalanság n élkül nem is lehet föltenni, hogy másként cselekedjék. Hanem némely rosz akaratók gonosz szívében és még gonoszabb elméjében fogantak e tanácsok, s kivált, mint hihető, azon két férfiúban, kik noha velünk együtt ugyanazon földön születtek; de rosz tetteik érzetében tudván, hogy honosaiktól gyűlöltetnek, hazájokból mintegy száműzve élnek; s miután másutt semmi reményök sincs boldogulásukra, a közjónak inkább ártani, mint üdvös tanácsokkal használni törekednek s kik nevök dicsőségét hazájok romlásában keresik, méltók, hogy még emlékezetök is eltörültessék.“ Indítványozza végre, neveztessek ki egy országos bizottmány, mely a fennforgó vizályos ügyeket bővebben meghányja, közölök azokat, mikből az országnak semmi vagy kevés haszna, mellőzze; mik pedig a rendek jogaira vonatkoznak, újabb fontos okokkal támogatva, élénk, erélyes feliratba foglalja. Indítványozza továbbá, hogy a főherczeg nádor a felirat átnyujtására s az ország jogainak férfias védelmére, a jelenlévő Ferencz főherczeg s koronaörökös pedig annak gyámoltására kéressenek meg <sup>1)</sup>).

Nyitra követének beszédét a tetszés vihara követte a

<sup>1)</sup> Sermo extemporaneus Caroli Jezerniczky. A szónokot egy főpap fogta fel gyors tollával. A Jancsó-féle gyűjteményéből.

1791.

rendek részéről, kik közül aztán még többen hasonló értelemben, hasonló hévvel szólaltak fel, az említettek felül még azt is előadván, hogy hír szerint a magyar kamarát is függésbe szándékoznak tenni a bécsi udvari kamarától; az erdélyi kanczelláriának a magyartól elválasztása pedig már ténynek tekinthető. Kivánták tehát, hogy a foliratba e tárgyak is fölvéssenek a többi sérelmek közé. Egyébiránt ezek is meggyőződéseket fejezték ki, hogy mind e kellemetlenségek azon álnok tanácsosoktól származnak, kik e hű s nagylelkű nemzetet kegyelmes fejedelmétől elidegeníteni törekednek, mi által az uralkodó háznak azon hatalmát s nagyságát gátolják, melyet az a magyar nemzet hű ragaszkodásából nyerhetne. Az indítványozott felirat marc. 5-kén küldetett fel a királyhoz, egyszersmind pedig a főherceg nádor, a primás, országbiró, horvát bán és a kir. személynök is különösen megkérettek, hogy az ország igazságos kívánatait tehetségök szerint támogassák <sup>1)</sup>).

Mi különösen a szerb ügyre vonatkozó feliratot illeti: a rendek abban a következő négy elvet állították fel: 1. Hogy azon nép, mely más országba békésen költözik be, nyerhet az ország többi lakosaiénál kevesebb, vagy azokéival egyenlő jogokat; de több s nagyobb jogokat soha semmi esetben nem kaphat. 2. Ily beköltöző népet soha sem lehet letelepíteni oly feltétel alatt, hogy külön államot alkosson; mert ez nem országba-befogadás, hanem új országalkotás lenne. 3. I Leopold, ki magát az ország jogainak épségben tartására esküvel kötelezte volt, a beköltöző szerbeknek nem adhatott oly feltétel alatt egy részt az országból, hogy külön jogokkal felruházva, külön államot alkossanak; mert a magyar föld nem elidegeníthető öröksége a királynak. 4. I Leopold olyatén kiváltságokat sem adhatott a beköltöző népnek, hogy azoknál fogva ez új államot képezhessen az államban; hanem csak oly jogokkal adományozhatta meg őket, melyek

<sup>1)</sup> Országgy. napló 620. 639. Acta Comit. 440.

az ország alkotmányával nem ellenkeznek. Ezen elvekből kiindulva, kifejti a felirat, hogy az országban lakó népnek egy része nem nyerhet külön udv. kancelláriát, mit még Horvát-, Tót- és Dalmátország sem bir, bár ezek az országnak nem tulajdonképeni, hanem csak kapcsolt részei. Mondják a rendek, miképen nem győznek eléggé csodálkozni, hogy míg II József alatt a nemzetiségökre, nyelvökre, alkotmányokra nézve különböző országokat s tartományokat is egybe akarták kapcsolni, most s talán épen azok, kik elébb az egység mellett rajongtak, azt javasolják ő felségének, hogy a származására s természetére nézve egy Magyarországot is megszossza. Jól tudják a rendek, hová céloznak e tanácsok; de meg akarván őrizni azon bizodalmat és szeretetet, melyet bennök ő felsége beszédei ébresztettek, sértők lenni nem akarnak, s csak azt állítják, hogy az országnak ily megosztása mind a hazának, mind ő felségének, sőt magának a rác nemzetnek is ártalmára lenne: ennek állapotát önkénynek tévén ki; az országban pedig az igazgatás megosztása által zavart, viszálykodást támasztván. Nem kétlik, lesznek kik a rendek ezen értelmét balra magyarázni s őket vádolni fogják, hogy a szerbek iránt nem viseltetnek oly hajlammal, minővel a hazának fiai iránt viseltetni tartoznak; a rácoknak pedig azt fogják kiáltozni, hogy a rendektől idegenek gyanánt tekintetnek: de miután ez értelmökkel ellenkezik, és hogy elleneiktől semmi ürügy alatt se vádoltathassanak, sőt örök emléke maradjon fenn annak, hogy ők minden módon ügyekeztek elejét venni a bajoknak, melyek amaz ellenséges tanácsok követéséből származhatnának: ez uttal kijelentik, hogy ők mind a polgári s egyházi jogokat, mind az államból eredő azon egyéb javakat, melyeket a törvények értelmében állapotuk szerint a magyarok élveznek, az ó-hitű lakosokra is kiterjeszteni akarják, s őket mint a Magyarországnak s kapcsolt részeiben lakó egyéb nemzeteket is ugyanazon magyar haza fiainak nyilvánítani, s e fölött még a királyoktól nyert s az alkotmánynyal nem ellenkező kedvezésekben is

1791.

megtartani kívánják, meggyőződve lévén, hogy maguk a szerbek sem kívánhatnak olyanokat, mik az ország alkotmányával ellenkeznek. Ha pedig ő felsége a törvényezikkelyt ily értelemben szerkesztetni nem engedné, kijelentik, hogy későbbök e tárgyat egészen kihagyni a törvényekből mintsem hogy ő felségének s a szerbeknek nem különben mint az országnak ártsanak. Kérik mindazáltal ő felségét, fogadja el az elejébe terjesztett törvényezikkelyt s törölje el az illyr kancelláriát.

A király válasza, bár nem felelt is meg egészen a rendek kívánatának, aggodalmaikat mindazáltal nagy részben eloszlatta. Az óhitűekre nézve kijelenté a király, hogy az illyr kancellária által semmi sérelem nem ejtetik az ország jogain s alkotmányán, mert a törvényes kormányzések s hatóságok működése a nemegyesült görögök irányában ezentúl is sértetlenül fenmarad; az illyr kancellária ellenben csak azon tárgyakban fog működni, melyekre nézve a király jogai az új törvényben is fentartatnak: e kancellária hatásköre s teendői tehát ugyanazok lesznek, melyekkel Mária Terézia alatt az illyr udvari bizottmány birt. Nincs tehát oka a rendek aggodalmának, mintha ő felsége államot akarna az államban alakítani; sőt az elejébe terjesztett törvényezikkelyt is elfogadta. — Az erdélyi kancelláriának a magyartól elválasztását s a magyar kamarai ügyeknek a közönséges udvari kamara általi tárgyalását illetőleg, oly értelmű volt a királyi válasz, hogy az erdélyi kancellária különválasztása által csak az I Leopoldtól az erdélyieknek 1691-ben kiadott s municipalis törvényeiket biztosító oklevele értelmében intézkedett; a kamarai ügyek tárgyalását pedig egyedül a József előtti állapotba helyezte vissza, úgy mindazáltal, hogy a magyar kamarai ügyek, a mennyiben a közönséges udv. kamara által tárgyalatnak, mindig magyar tanácsosok által adassanak elő; a magyar kamara hatósága s függetlensége teljes épségben fenmaradván. A többi törvényezikkelyekben tett változtatásokra nézve végre, a király jobbra haj-

lott az ország akaratára; egynémely módosításban pedig a rendek is megegyeztek. 1791.

A leirat általában oly megnyugvást s örömet hozott a rendek kebelébe, hogy, az országbiró s a kir. személynök indítványára, Ferencz koronaörökös és Sándor nádorispán főhercegeknek sikeres közbenjárásukért köszönetet szavaztak; báró Spielmann statustanácsost s előadót pedig, ki az ország kérelmeit hatékonyan támogató, díjelengedéssel meghonosítani határozták. A válaszfeliratban mindazáltal, melyben engedékenységeért hálájokat jelenték ki a király iránt, nem mulaszták el egyszersmind reményöket kifejezni, hogy Erdély hozzájárultával a jövőben nemcsak a kancelláriákat, hanem magát a két hazát is szorosabban egyesítendő; az illyr kancelláriát pedig oly alakban sem tartandja fen, minőben Mária Terézia alatt az illyr bizottmány működött, melyet épen ártalmas volta miatt töröltt el a boldog emlékeztető királyné; hanem az óhitűek minden ügyeit a magyar törvényes kormányshoz átváltatandja; s végre a magyar kamarai ügyeket, a törvények s a felség használatára is úgy kívánván, szintén a magy. kormányshoz átváltatandja (1).

A bizodalom ekként a nemzet s királya közt ismét helyreállván, Leopold márcz. 13-dikán Pozsonyba jött s a törvényczikkelyeket megerősítvén s kihirdettétvén, a nagy fontosságú országgyűlést még az napon befejezte. A trónbeszéd, melyet Leopold ez alkalommal az ország rendei előtt ezeknek több ízben hangosan kitört tetszés-nyilatkozatai közt elmondott, mint a nemzet iránti bizodalmanak s atyai hajlamainak újabb bizonyítványa, sokáig élénk emlékeztetésben maradt a jelenvoltaknak. Az országgyűlés vége.

Vége szakadván az országgyűlésnek, egy részről a rendszeres országreformi tervek kidolgozásával megbízott választmányok kezdék meg működéseiket; más részről a két

1) Országgy. napló 640. Acta Comit. 674

1791.

evang. hitfelekezet választottjai ültek össze egyházi s köznevelési ügyeiknek az új törvény szerint való rendezése végett. A szervező szabályok, melyeket ezen egyházi gyűlekezetek alkotának, nagy részben máiglan alapjául szolgálnak e hitfelekezetek egyházi és nevelési állapotjainak. Az országos bizottságok munkálataira alább még többször lesz alkalmunk visszatérni.

Erdélyi ügyek.

Mi alatt Magyarországon ekként állítatott helyre a törvényes igazgatás, Erdélyben is hasonló módon igazodtak el a közügyek. Józsefnek január 28-kai rendelete után, melyben újításait eltörülte, ott sokkal kisebb mértékben mutatkozik az ingerültség, mint Magyarországon; s a még fenmaradt panaszokat is hamar megszüntette Leopold törvényszerű kormánya. A közügyeket az 1780-ki állapotba visszahelyező rendelet az 1790-ki márcz. végén tartott girás gyűléseken, a rendek örömrádásai közt, tétetett közé. A vármegyék, a székely és szász székek törvényes hatóságaikba vissza állítatván, amazokban a régi főispánok vették át az igazgatást, emezekben kir. biztosok küldettek, kiknek elnöklése alatt a székek királybirákat és más tisztviselőket választanak. A szász nemzet márcz. 27-kén nyerte vissza levéltárát; május 25-kén tisztújító gyűlései is megnyitattak; az újdun kinevezett szász gróf sz. Mihály napján lépett hivatalába. A törvényes igazgatás mindenütt folyamatba indult. Deczember 12-re, 1790-ben, az országgyűlés is kihirdettetett a három nemzet rendeinek, Kolosvárra. Báró Rall Keresztély altábornagy s kir. biztos a gyűlést megnyitván, körülbelül hasonló kir. előadásokat nyujta át a rendeknek mint a minők a magyar országgyűlés elejébe terjesztettek. Ime ezek főbb pontjai: készíttessék új törvénykezési rendszer; az adótól a birtoktalan nemesség is szabadíttassék fel; az örökös jobbágyság eltörültetvén, dolgozzanak ki a rendek egy czélszerű úrbéri rendszert; az adó arányosabb felosztása s kivétele is vétessék munkálatba; a közhivatalokra a nememeseknek is nyitassék út stb. A kir. biztos deczemb. 22-én

tette le a király nevében a hitet a tartomány jogainak s 1791.  
törvényeinek megtartására; ugyanaz napon fogadtak hűsé-  
get a rendek is a nagyfejedelemnek.

A rendek, tartományi érdekeik helytelen felfogásától indítva, mindjárt a gyűlés elején azon kérelemmel járulá-  
nak a trón elejébe, hogy udvari kancelláriájok, melyet  
József a magyarországgal összekapcsolt, ettől ismét külön  
választassék. Miután azonban e kérelmök teljesített, gon-  
doskodtak a rendek arról is, hogy tartományuknak az anya-  
országgal való törvényes kapcsolata továbbra is épségben  
maradjon. E végett alkották ama törvényezikket, melyben  
világosan kifejezték, hogy „a törvények és szerződések ere-  
jénél fogva, mind ő felsége, mind a fels. ausztriai házból  
leendő utódjai, mint Magyarország törvényes királyai, Er-  
délyt, mint a szent koronához tartozót, ugyanazon uralko-  
dási és trónöröklési jogon birandják, és mint saját, semmi  
más országnak alá nem vetett alkotmányával birót, saját  
törvényszerűleg megerősített törvényei és végzeményei sze-  
rint, nem pedig a többi örökös tartományok módjára kor-  
mányzandják; a többi országok s tartományokkal való el-  
oszthatatlan s változhatatlan egyesülési kapcsolata, a prag-  
matica sanctio szerint, csak az együttes birtoklásra és köl-  
csönös védelemre maradván fen.“ A többi törvények közül  
említést érdemelnek még azok, melyek által az örökös job-  
bágyság eltöröltetvén, a jobbágyok szabad költözése meg-  
alapíttatik, a hivatalképesség a nem-nemesekre is kiterjesz-  
tetik; a törvényhozó hatalomnak a királylyal és a törvé-  
nyesen összegyűlt rendekkel való közössége biztosíttatik stb.  
Egyébiránt, miként Magyarország úgy Erdély rendei is  
érezvén a reformok szükségét, amazok példájára ők is orszá-  
gos bizottmányokat választottak, melyek a jövő országgyü-  
lésig a közigazgatási, adó s biztossági, úrbéri, kamarai s bá-  
nyászati, törvénykezési, egyházi s közoktatási ügyekben  
teendő reformokra terveket dolgoznának ki. Az országgyü-  
lés 1791-ki aug. 9-kén záratott be; a megalkotott 64 tör-

1791.

vénycikkelyt azonban, Leopold halála következtében, csak utóda, I Ferencz erősítette meg.

## V.

Békekötés a  
törökkel.

Leopold a porosz udvarral, mint fentebb elbeszéltük, 1790-ki aug. 5-kén, Reichenbachban, oly egyességre lépett, melyben a törökkel kötendő békének fő pontjai is meghatározottak. Ennek következtében követe, báró Herberth, a törökkel szept. 23-kán, az angol, porosz és hollandi követek közbenjárása mellett kilencz hónapra fegyverszünetet kötött, melynek tartama alatt, ugyanazon közbenjárók hozzájárúltával, az állandó béke is tárgyalatnék. Az alkudozások e felett az év vége felé Szisztovában meg is kezdettek. Ezek alapjául a reichenbachi egyesség szolgálja, melyben Leopold, mint említők, kötelezte volt magát, hogy foglalásait a töröknek visszaadja s a békét egészen a háború előtti állapot szerint kívánja megkötni. Leopold, a békét őszintén óhajtván, e föltételnél azután is megmaradt, miután az ország rendeitől azon ígéretet vette, hogy készek inkább bármi áldozatot hozni, mintsemhogy az országra káros béke szereztessék. Az országnak már elébb kifejezett törvényes követelése szerint Leopold 1791-ki febr. 1-jén Herberth báró mellé Magyarországról is követévé nevezte valahára gróf Eszterházy Ferenczet, kit aztán az ország rendei oly utasítással láttak el, hogy semmi olyas feltételben ne egyezzen meg, mely az ország javát vagy dicsőségét bármi módon sértené; meghagyták neki különösen, hogy a sz. korona jogairól a még török kézen lévő tartományokra ne mondjon le, a kereskedésnek pedig mennél nagyobb szabadságot, s több kedvezést ügyekezzen kieszközölni a török birodalom hatáiraiban.

Midőn Eszterházy Szisztovába megérkezett, már régóta folyamatban valának az alkudozások. Leopoldnak megelőző engedékenysége után azt lehetett volna hinni, hogy az érte-



kezlet gyors véget érend; a török követek azonban oly túlságos követelésekkel léptek fel, melyek, még ha győztes féltől jönnek is, méltánytalanok lettek volna; a veszteségek által megalázott s elerőtlenedett ellenségtől pedig épen nem valószínűk. Kivánák ugyanis a török követek, kiket úgy látszik, Leopoldnak félelemmé magyarázott példátlan engedeékenységére s a közbenjáró angol és hollandi követek biztosításai tesznek vala oly gőgösökké, — hogy az osztrák udvarral 1739 óta kötött mindennemű szerződések s különösen az 1784-ben Szined czím alatt létrejött kereskedelmi egyesség is érvénytelennek, eltörültnek tekintessék; továbbá, hogy a bécsi udvar Bukovinát adja vissza, sőt még a hadi költségek fejében is tetemes kárpótlást fizessen. Ily feltételekben Leopold követői józanul meg nem egyezhetvén, kijelentették, hogy, ha a béke alapjául a háború előtti állapot egyszerűen el nem fogadtatik, ők az alkudozást folytatni sem fogják; és, mivel nyilatkozatukra határozott választ nem nyertek, Szisztovából, a nélkül mindazáltal, hogy az alkut megszakasztották volna, Bukarestbe távoznak. Látni való volt, hogy az alkudozás e megnehezítése az angol és hollandi közbenjáró követektől származik, kik az osztrák s magyar alattvalóknak a török tartományokban élvezett kereskedelmi előnyeik kancsal szemmel nézvén, örömet oda vitték volna az ügyet, hogy Leopold e tárgyban is engedjen. De ő ebben egészen egy értelmű vala boldogult bátyjával, ki tulajdonkép a kereskedelmi szabadság tágítása végett kezdte vala a háborút: s miután már a foglalmányok visszaeresztése is fölötte nagy engedeékenység vala, a kereskedelem szabadságát, miből birodalmára az elfoglalt részek megtartásánál is több hasznót várt, a török pedig semmi kárt nem szenvedett, feláldozni egyáltalában nem akarta.

A bécsi udvar e szilárd magatartásától indíttatva, a fényes kapu végre maga is újabb utasítással látta el köveit, mely szerint ezek a háború előtti állapotot minden tekintetben elfogadták a béke alapjául. Leopold követői azon-

1791.

ban a török előbbi magatartásából méltán gyanítván, hogy, ha most általában igéri is, a kereskedelmi szerződéseket nem akarja s nem is fogja őszintén megtartani, most már azt kívánják vala, hogy ama szerződéseket, kivált az 1784-ki Szinedet a közbenjáró hatalmak is biztosítsák, és csak ennek megtörténte után, jul. 14-kén mentek vissza Szisztovába. Az alkudozások folyamában ezután nem is támadt nehézség, s a béke aug. 4-kén a következő feltételek alatt kötött meg véglegesen : az 1739-ki belgrádi békekötéstől fogva kelt minden szerződés, különösen az 1741-ki, 1747, 1775-ki, megerősítetnek ; azonkép az 1784-ki Szined is megújítatván, a kereskedelem szabadsága az egész török birodalomban biztosítatik. Leopold minden foglalmányokat visszakereszt, az 1788-ki febr. 9-kéig létezett állapotok szerint. Koczim vára mindaddig osztrák kézen marad, míg a fényes kapu Oroszországgal is meg nem köti a békét. A foglyok mind a két részről szabadon bocsátatnak ; a keresztények, minden háborgatás nélkül gyakorolhatják vallásukat a török birodalomban stb. A békét a porosz, angol és hollandi hatalmak biztosítják. Nándorfehérvár ezután, a többi foglalmányokkal együtt visszaadatott a töröknek, nem kevés fájdalomára a magyaroknak, kik a háború folytatására s hasznosabb békekötésre két ízben is minden kitelhető segedelmeket ígérték vala királyuknak.

Viszonyok  
Franciaor-  
szággal.

A bécsi udvar azonban még így is, mint megkötött, meglegédeással fogadta a szisztovai békét, mert figyelmét, gondjait mindinkább másfelé vonják vala az európai bonyodalmak. Míg XVI Lajos francia király egy részről a forrongó nép akaratát teljesíteni hajló jószándékai, más részről a régi hűbéri elvek s az isteni jog eszméi közt, melyekben neveltetett, örökké haboz vala, a forradalom mind erősebb gyökeret vert a francia nemzetben. A nemzeti gyűlés, mi alatt az alkotmányon kezd vala dolgozni, minden hatalmat magához ragadott, a papságot, nemességet ellenben lassanként minden előbb birt előjogaiból kiszorítá. A nemesség egymás

után veszté el külön rendi jogait a nemzeti gyűlésben, viselt tisztségeit az udvarnál s minden egyéb haszonhajtó kiváltságait. Az országnak departementekre felosztása által azon befolyástól is megfosztatott, melyet eddigelé javai vagy méltóságai által a külön tartományokban gyakorolt. Ezóta a nemesség a többi polgárokkal összevegyítve, s a nép kebeléből fölemelkedett hivatalnokok hatósága alá hajtva, még csak tiszteleti kiváltságait tartá meg egy ideig, melyeknek azonban a dolgok új rendében semmi súlya sem vala, s nem sokára még ezektől is megfosztatott. A nemzeti gyűlés egy végzése (1790. jún. 19.) a hűbéri rendszer minden osztálykülönbségeit, minden címeit és jelvényeit eltörülte, s a nemesség ekkor végkép megszűnt lenni külön rend, külön terület az államban.

A gyöngé király, tehetetlenségét érezve, egy ideig önmegadással simúlt a dolgok új rendéhez; de a nemesség, melynek mind több tagjai bujdosának ki Koblentzbe, a trieri választó fejedelem birtokába, nem volt hajlandó lemondani régi hatalmáról, s a külfölddel kezd vala összeesküdni a forradalom ellen, míg a hon maradtak benn szítogaták a polgári háború lángjait. Leopold eleitől fogva éles szemmel pillantá át a politikai helyzetek veszélyeit, s ez indítá őt arra, hogy a törökkel mennél előbb békét kössön, s az ingatag Fridrik Vilmos porosz királyt is a maga nézetei felé hajlítsa. Mióta a forradalom a hűbéri jogokat eltörülte, Leopold, mint német császár egyenesen is érintve lőn a francia mozgalmak által.

Némely birodalmi fejedelmek Elsassban is birtak jószágokat, s midőn a hűbéri jogok mint minden egyéb javakban a francia földön, úgy ezekben is eltörültettek, tiltakozást intéznek vala az alkotmányozó gyűléshez, s bár ez kárpótlást biztosított elvesztett jogaikért, ők az ajánlatot megvetették s a császárnál kerestek orvoslátot. E fölött nem kevésbé aggasztá Leopoldot az is, hogy a forradalmi eszmék

1791.

napról napra szélesebben kezdenek vala terjedni mind Belgiumban, mind Németországban. Belgium azok által elragadtatva, nem akart hajólni oly engedékeny felhívásaira; minélfogva kénytelennek is látá magát fegyveres kézzel fojtani el a lázadást: Bender tábornok 30 ezernyi seregével nehézség nélkül szétverte ugyan a lázongókat, s foglalta el Brüsselt; de a kedélyek forrongásának nem birt korlátokat vetni.

E közben Lajos király is, kit úgy a benmaradt, mint a kibujdosott nemesek folyton ellenforradalomra izgatának, megváltoztatta nézeteit, és segélynyújtást sürgetett sógoránál, a császárnál. A király testvére, Károly, artoisi gróf, máj. 20-kán 1791-ben személyesen is találkozott Mantuában Leopolddal; minek következtében végzésé lőn, hogy éjszak felől 35 ezer, Elsass oldaláról 15 ezer osztrák, délről 30 ezer piemonti és 20 ezer spanyol törjön be Franciaországba, a király segedelmére.

E terv nem nyert ugyan fogantatást; de a király és családja fogságának híre mégis megérlelé Leopoldban az elhatározást, beavatkozni a francia ügyekbe. Augusztusban személyesen találkozott a szász fejedelemmel, Pílnitzben, a porosz királylyal; s a szintén jelenlévő artoisi gróftól újabban is ösztönöztetvén, oly egyességre lépett Fridrik Vilmossal, miszerint közös erővel szerezzék vissza a francia király szabadságát és segítsék őt oly helyzetbe jutnia, hogy viszályait a maga népével kiegyenlíthesse. Lajos király azon lépése, melynélfogva az új alkotmányt elfogadta s annak megtartására szept. 14-kén az alkotmányozó gyűlés előtt esküt mondott, egy időre lefegyverezé ugyan Leopoldot; de miután az alkotmányozó gyűlést a hatalom tényleges gyakorlásában a törvényhozó gyűlés váltotta fel, a viszonyok megint s még komolyabban kezdenek bonyolódni. A törvényhozó gyűlés, látván hogy a szünet nélkül fondorkodó bujdosók a forradalmat s vele együtt az alkotmányt fenyegetik,

novemb. 9-kén oly végzést alkotott, hogy a bujdosók, kik a jövő január 1-ig vissza nem térnek, vagy legalább Koblentzből szét nem oszolnak, mint hazaárulók halálra üldöztessenek, javaik a nemzet javára elkoboztassanak; a külhatalmakhoz pedig, s köztök a császárhoz is, tiltakozás intéztessek a bujdosók bárminemű gyámolítása ellen.

1791.

1792.

A király azonban, bár egyébiránt maga is inti vala a bujdosókat, hogy térnének haza és szünnének meg fondorkodni az alkotmány ellen, ama végzést egyáltalában nem akarván megerősíteni, a népben mindinkább növelé a gyanút maga ellen, hogy alattomban ő is a bujdosókkal, az alkotmány ellenségeivel tart. „E végzés szentesítését megtagadván, mondá Camille Desmoulins, a király a bujdosók bűnös terveit szentesítette. . . . Az alkotmány iránt mutatott őszintesége nem egyéb mint gúny.“ E gyanút szintén meggyőződéssé emelte a forradalmároknak az, hogy a bécsi és berlini udvarokban is mind nyiltabb ellenségeket láthatának.

E két udvar 1792-diki februárban újabb szövetséget kötött egymással az európai békének fentartására s a forradalom tovább harapódzásának meggátlására. Kaunitz herceg, Leopold főminisztere pedig ugyanazon napokban kemény jegyzéket intéz vala a francia hatalomviselőkhöz, melyben ezek panaszát a bujdosók segélyezése iránt alaptalannak nyilvánítván, a nemzeti gyűlés köztársasági pártját hevesen vádolá, hogy kebelében a legártalmasabb elveket ápolja s veszélyes terveket kohol az alkotmány s minden törvényes rend felforgatására. A bécsi jegyzéket a Párisban lévő porosz követ is támogatá, kijelentvén, hogy annak elveiben udvara is ósztozik; ha Franciaország, miként a törvényhozó gyűlés végzésében mondatik, fegyveres kézzel akarja a határoktól elűzni a bujdosókat, Poroszország a birodalom határainak sérelmét olybá veendi, mint háború-üzenetet, és nem is mulasz-

1792.

tandja el, szövetségben a császárral, azt fegyveres kézzel visszatörlni.

Kaunitz herczeg jegyzéke február 28-án olvastatott fel a francia kormánytanácsban; márcz. 1-jén pedig Leopold két napi betegség után, melyet némi önkészítette izgató szerek vigyázatlan használata által okozott magának, élete 45-dik évében, megszűnt élni.

## MÁSODIK FEJEZET.

### I. Ferencz országlatának kezdete. 1792—1795.

#### I.

Midőn Ferencz, II Leopold elsőszülött fia, atyjának A francziák megürült trónját elfoglalta, a viszonyok Bécs és Páris között oly feszültek valának, hogy szinte elkerülhetetlennek látszék a háború. A francia király a törvényhozó gyűlésen uralkodó girondins-ek forradalmi pártjának mind nagyobb térnyerése miatt megfélemledvén, [e párt tagjaiból alkotott miniszteriumot, mely aztán a külföld irányában is szilárd, követelő hangon lépett fel. Ilyen lón a válasz is, Kaunitz herczeg említett jegyzékére. A huszonnég éves Ferencz atyjánál még kevesbbé vala hajlandó engedni a francia kormány követeléseinek a koblenzi bujdosókat s a trieri és mainzi választó fejedelmeket illetőleg; s egy újabb jegyzékben követelé a francia kormánytól, hogy a királyság hatalma a mozgalmak kezdetében (1789-ki jun. 23.) alkotott határozat szerint helyreállíttassék, a német fejedelmek jogai s javai Elsassban, úgy a pápa s papság elkobzott jószágai is visszaadassanak. A jegyzék, mely ezeket éles kikelések közt adta elő a minden rendet felforgató, minden szerződéseket gúnyoló forradalmi párt ellen, végül azon reményt fejezte ki, hogy a nemzet józan része a fejedelemnek e párt elleu alkotott szövetségében keresendi támaszát a rend helyreállítására. E jegyzék általában háború-üzenetnek tekintetvén, nagy haragra gyúlasztá a francia nemzetet. A király ápril

1792.

20-kán miniszterei élén a nemzeti gyűlésbe ment, s miután Dumouriez külügyminiszter a fenforgó viszonyokat előadta, Ferencz magyar és cseh király ellen háborút indítványozott, melyet aztán a gyűlés, a királyt hangosan éljenezve, mindjárt határozattá is emelt. E határozat egy huszonöt éves, a történelemben eddigelé páratlan háborúnak lőn induló pontjává.

Hogy jegyzékére háborúüzenetet veend válaszul, eleve sem lehet vala kétsége Ferencznek: mindjárt trónra lépte óta oda fordítá tehát törekvését, hogy alattvalóiban megnél melegebb ragaszkodást ébreszsen maga iránt. Ez szolgál kulcsául Ferencz politikájának s egész magatartásának Magyarország irányában kormányának első éveit alatt. Az országgyűlést segélykérés és megkoronáztatása végett, pár héttel trónralépte után május 20-kára hirdette ki, s hogy a nemzetnek abban is kedvét keresse, Buda városát tűzvén ki annak helyéül.

Koronázó  
országgyűlés.

Az ország rendei, mihelyt együtt valának, küldöttséget intéztek Bécsbe a király ünnepélyes meghívása végett. A válasz, melyet Ferencz e küldöttség szónoklatára mondott, jellemző a viszonyra nézve, mely ekkoron a nemzet s király közt létezett. „Kedvesen fogadom, úgymond, a hű karok és rendek meghívását. Sietni fogok körükbe, mert atyám és anyám halála miatt bús keblem vigasztalást keres, s azt az ország rendjeinek szívében remél találni. Sorsom egy az övékével: ők is, mint én, az elvesztett atyát siratják. Igen örvendek az urak, karok és rendek bennem helyezett bizodalmanak, bár az nekem, ki a nemzet jellemét ismerem, nem volt is váratlan. Azon nyíltszívűséggel, mely szándokaim tisztaságából s öntudatomból ered, bizodalmasan kijelentem: hogy a nagylelkű nemzet soha sem fogja megbánni bennem helyezett bizodalmat, és soha sem hagyandom magamat a kölcsönös bizodalom bármely nemében is általa legyőzetni. Polgártársaik kebelébe visszatérendők, mondja meg nekik hűségtek, hogy én az ország alkotmányának legbuzgóbb őre



leszek; mondják meg nekik, hogy én oly indulattal viseltem, miszerint akaratomat mindig a törvény, szívemet pedig őszinteség s a nép bizodalma vezérlendi.“

És valóban, a nemzet bizodalmanak és ragaszkodásának a kilátásban levő nagyszerű háborúra oly szükséges megnyerését tűzte ki most Ferencz fő feladatává. Az imént idézettnél nem kevesbbé hizelgő, nem kevesbbé hatásra számított vala a trónbeszéd is, melylyel Budán az országgyűlést június 3-kán ünnepélyesen megnyitotta. Még inkább megnyerte azonban a szíveket azon leirata által, melyet még az napon intéz vala az ország rendeihez. Tudván, mily kedvetlenséget ébresztett a múlt országgyűlés rendeiben az, hogy atyja a kir. hitlevél némely homályosabb pontjait, a közkívánat szerint, egy pár kifejezés megváltoztatásával is vonakodott felvilágosítani: ő most a nemzet kívánatnyilvánulását megelőzve, önként megszüntetett minden kétértelműséget, rendelvén, hogy a hitlevél első pontjában, hol a koronázás említettik, az utolsó országgyűlésen alkotott 3-dik törvény-cikkelyre tétessék hivatkozás, mely ekképen szól: „a királyi felavatás és koronázás, minden trónváltozás alkalmával, az elhunyt király halálától számítandó hat hónap alatt, törvényes szertartással múlhatatlanul végrehajtsassék.“ A király jóindulatának e bizonyítványát a rendek az öröm zajos kitörésével fogadták, s azonnal tömegesen a király elejébe mentek hálájokat kifejezni, s kegyelméért viszont a nemzetnek, valamikor arra szüksége leend, hűséges segíyezését felajánlani. A meglepett király, zavarában alig tudott néhány szót rebegni a szónokló primás beszédére: „Legkedvesebb rendek, mondá, nincsenek szavam örömem kifejezésére. Iratban fogom azt tenni. Most valóban boldognak érzem magamat, midőn a jó magyarok szívei által látom magamat környeztetni.“

A koronázási ünnepélyek, melyek közt június 6-kán maga Ferencz, 10-kén pedig neje, a nápolyi származású Mária Terézia (kivel első nejének halála után még 1790-ki szept-

1792.

temberben kelt vala össze) a szokott módon avattattak fel, bőséges alkalmat nyújtának az udvarnak mindenféle kegyelemosztások, dicséretetek, hízeltgések, magasztalások által még inkább lelánczolni az ország rendének olyféle eljárással könnyen lelkesedésre gyújtható szíveit. Különösen feladattá tette ezt Ferencz a főispánok irányában, kik időközben a kancellártól kéz alatt aziránt is intést vettek, hogy bírnák reá megyéiket, miszerint a hadi segély bőséges megajánlására pótlék-utasításokat küldenének követeikhez. Az ünnepélyek után pedig Sándor főherczeg nádor közlé végre a királynak hozzá intézett válaszáat is, a rendek minapi tömeges hálynyilatkozatára, a hitlevélben tett módosításért. E levél a királynak még fentebb közlött beszédét is túlhaladja hízeltgő kifejezésével. „Azon öröm, mond egyebek közt, mely egy szabad nemzet arczairól lesugárzik, az, mit az ő szíve keres jutalmul s kárpótlásul királyi gondjai s fáradaimaiért. Hogy ezen örömet jobban érezhesse, eltávolította magától a trón fényét, a karoknak és rendeknek ez által is értésökre adandó, hogy nem a királyi felség méltóságához, hanem nemzetök legbuzgóbb barátjához jöttek.“ Örömet fejezi ki továbbá, hogy a rendek, megértvén, miképen a francia nemzettől igazságtalan háborúval bántalmaztatik, segedelmöket önként felajánlották, megvédendők őt és királyi házáat s egyszersmind önmagukat; „mert ő, úgymond, a maga sorsát soha sem fogja különválasztani a magyar nemzetétől.“ Vajha a béke áldásait áraszthatná a nemzetre; de miután neki a francia nemzet háborút izent, kénytelen kiállani a csatasíkra. Nem volt ugyan szándéka segedelmet kérni a nemzettől; de miután ez azt önként nagylelküleg ajánl: a hála legbensőbb érzetével fogadja azt, annak meghatározását a rendek nagylelkűségére bízván; mert jól tudja, „hogy a szükséges segélynek nem létezik jobb mértéke maguknak a rendeknek nagylelkűségénél.“

Czélját az udvar ezen eljárása által teljesen elérte. A rendek, megértvén Spielmann államtanácsostól a hadi szük-

ségeket, már június 16-kán kelt feliratukban a magyar ezredek pótlására öt ezer újonczot, ezer lovat, a hadi költségek fedezésére pedig a rendes adón felül, négy millió forintot ajánlottak rendkívüli segedelmül. Minden nehézség nélkül megegyeztek abban is, mit az udvar a kir. előadásokban kívánt vala, hogy a még Mária Terézia alatt 1765-ben, de csak a következő országgyűlésig, megajánlott adópótlék, továbbra is fenmaradjon. Megemlítendő még az is, hogy koronázási tiszteletdíjúl, mindjárt az ünnepélyek után a királynak 50, a királynénak 25 ezer aranyat ajánlottak, egyedül a nemesség orszényéből fizetendőket.

Az udvar kívánatait ekként, annak tökéletes meglegedésére teljesítvén, a maguk sérelmei s kívánataira tértek át az ország rendei. Legégetőbb vala ezek közt, az ország iránt ellenséges tanácsok következtében, a mult évi országgyűlés végén felállított illyr kancellária, mely a nélkül, hogy a szerbek s más ó-hitűek különösebb javára, vagy biztosítására szolgált volna, az ország kormányzati egysége tekintetében sérelmes, a szerbek különválási hajlamát örogbítve, vágyaikat egy külön nemzeti kormányra ápolva, a jövőben még az ország épségére nézve is veszélyessé válhatott volna. Most tehát, midőn az udvart oly kedvező hangulatban láták a nemzet iránt az ország rendei, mindenek előtt e sérelem orvoslatát, e kancellária eltörlését kívánják vala a királytól. Feliratukban, melyet jun. 18-kán torjesztének a trón elébe, hivatkoznak Mária Terézia példájára, ki, miután az illyr bizottmányt szükségtelennek és fölöslegesnek tapasztalá, azt önként eltörlötte. S e példára jelenleg annál helyesebben hivatkozhatának, minthogy a mult országgyűlésen alkotott törvény a szerbeket is mind azon polgári jogokban részesítette, melyekkel állapotjuk szerint a magyarok birnak. Támogatá kérelmököt az is, hogy bár fenállásának még első évét sem töltötte be az illyr kancellária, a szerbek, naptáraikban s az alvidéken elhintett izgató irataikban, már is oly sérelmeket követtek el az öket vendégszeretöleg befogadott,

Az illyr  
kancellária  
eltörlése.

1792.

polgári joggal megadómanóyozott ország ellen, melyek a kormányshékek figyelmét is méltán magukra vonták. Nehogy pedig a maguk részéről a szerbeknek bármí alapos panasza adjanak okot, az illyr kancellária eltörlésének esetében az óhitú metropolitát és püspököket az országgyűléseken szavazattal ígérték felruházni. A király kéllőleg méltánylá az ország rendéinek kívánatát, s jun. 25-kei leiratában kijelenté a rendeknek, hogy kérelmökre hajólva, az illyr kancelláriát eltörlüni határozta, s a helyett az óhitűekből a kormányshékekhez fog néhány alkalmas egyént alkalmazni, kívánván egyszersmind, hogy főpapjaiknak a szavazat már e gyűlésen megadassék, üléshök rende és szavazatuk minősége felöl pedig az illető országos választmány törvényjavaslatot készítsen.

A reform-  
kérdések.

A reformkérdések tekintetében, mint tudjuk, az volt az elmúlt országgyűlés határozata, hogy munkálataikat az illető választmányok az egy év múlva tartandó gyűlés rendéinek elejébe terjeszshék. Ez volt legbuzgóbb kívánshága minden gondolkodó hazafinak; azt hagyták meg jobbjára a megyék is jelenleg utasításhaikban követeiknek, hogy e munkálatokat mennél elébb hozzák shőnyegre; mielőtt azonban a tanácskozást felettök tényleg megkezdenék, közöljék azokat a megyékkel, hogy ezekben előleg meghányatván, a reformkérdések felett az egész nemzet nyilváníthassa nézeteit, s kiadhassa utasításhait. E munkálatok az országgyűlés megnyitásakor már nagyobb részben elkészültek; és bár mind az alkotmányos kormányzat, mind az államgazdászat tana csak ez időben kezde rendszeresíttetni, s csak ezután fejlődött ki magasabb tökélyre: e munkálatokról még is el lehet mondani, hogy több tekintetben jelesek s általában szabadelvűek, a kor államtudományának színvonaláig emelkedtek. Azon haladási eszmékkel, melyeket II József, a francia bölcsészet s legújabbán a forradalom forgásba hoztak vala, e munkálatokban gyakran találkozhatik az olvasó; s nem is lehet kétkedni, hogy azok, ha tárgyalásba vétettek, s ismeretök a megvitatás által előggé elterjesztetett volna, minden hiá-

nyaik daczára is nagy lökést valának adandók a nemzeti államéletnek. Mert az e munkálatok tárgyalásából várható haszon nemesak abból álla, hogy azon jó és czélszerű, mi bennök foglaltatik, életbe léptetve, a közügyet jobb állapotba helyezze; hanem s tán még inkább abban, hogy kifejtette, szilárdította volna a nemzet fogékonyságát a reformirányra, szélesbítette, tágította volna eszme- s értelemkörét s megindította volna őt a természetszerű s törvényes haladás pályáján, melytől a bécsi kormány kényuralmi hajlama s terjeszkedései miatt oly sokáig, mint veszélyestől iszonyodott. — Az egyszer megkezdett reformirány, s az általa előidézett eszmeferrogásban a közélet színvonalára jutandott elvek pedig lassanként természetes súlyok által is utat törtek volna maguknak az államéletben. S így a nemzet, a maga felszámíthatatlan előnyére, példáját adhatta volna a világnak, miként alakulhat újjá egy állam, forradalmi rázkódások nélkül.

De, fájdalom, ez nem történt. Az udvar, melyet a francia forradalom tulcsapongásai minden-újítástól elijesztettek, a már megkezdett háború pedig másfelé vett igénybe, megnyervén a hadi segélyt, az országgyűlést azonnal bezárni óhajtá, nyugodtabb, csöndesebb időkre halasztván mindent, mikről tanácskozni s törvényeket alkotni, az ország minden intézményeiben kézzel fogható hátramaradás különben oly sürgetőleg kíván vala. Az ország rendei, küldöiktől oda lévén utasítva, hogy az országos bizottságok munkálatait elébb megyéik elejébe terjeszszék, s csak a veendő utasítások után kezdjenek fölöttük tanácskozni, a teljesen még be sem végzett s ki nem nyomtatott munkálatokkal nem rendelkezhetvén, most még szintén nem igen sürgették azoknak szönyegre hozatalát, s készségesen megnyugodtak a jövő országgyűlésre halasztásukban. Utóbb pedig a kormány, melyet, tagadhatatlan, a súlyos háború gondjai s veszélyei untig elfoglalának, mindig talál vala okot s módot e munkálatok fölvételének elhalasztására. Nem sokára súlyos idők

1792.

álltak be, elébb az udvarra, később a nemzetre nézve, melyekben amannak sem kedve sem ideje nem volt egyébről gondoskodni, mint veszélyezett fenmaradásáról; emebben a reformok vágya, különféle okok összehatása következtében, mindinkább meggyöngüle. A közfigyelmet világrendítő események veszik vala igénybe, melyeknek zajában az 1790-ben oly élénken fellobogott lelkesedés lassanként kipárolga; a nemzet, maga is több ízben fegyverhez nyúlni kénytelen, nem gondola többé reformokra; s ha talán az idők folyton növekedő súlya, s a fejedelmének segélyezésére hozott áldozatok nagysága időnkint élénkebben is éreztette vele kivált anyagi érdekeinek pangását; s ha ezek javításának óhajta időnkint fel-felébreszté is benne a reformok szükségének érzetét: e rendszeres reformtervek soha sem kerültek többé szőnyegre, örökre eltemetettek a nélkül, hogy csak ismeretök is elterjedt volna a nemzetben. Sőt nemcsak hogy tanácskozások tárgyaivá nem tétettek, s azok szerint a nemzet elavúlt, hiányos állapotai nagyban nem alakították át, hanem még egyes, bármennyire égető szükségű javítások elmulasztásának is épen e bizottsági munkálatok lőnek okaivá. A francia forradalom rémítő hatása által egészen a reakció terére sodort bécsi kormány szintén ürügyül használta fel e munkálatokat minden részletes reform mellőzésére. Valahányszor azontul a kormánynak nem tetsző tárgy hozatott szőnyegre az országgyűléseken, a kormány azt, hogy félrevehesse örökké a rendszeres munkálatok fölvetelésének idejére kivánta halasztani. És ekként az oly szép reményekre jogosított reformirány végkép eltűnt közéletünkéből; sőt a kormánynak ellenkező hatása következtében, a nemzetből, hosszú években át, még a fogékonyság is kialudtnak látszék a reformra. A II József újításai által forgalomba hozott haladási eszmék lassanként kivesztek, feledésbe merültek; újak pedig, melyek azok helyét pótolták volna, az időszaki iratoknak teljes hiánya, a gondolat- és szólás-szabadság szigorú korlátozása mellett, sem ben az országban nem hajthattak csirát, sem a fél-

tékenyen őrzött határokon nem hatolhattak át a külföldről. A francia háború, míg az egyszersmind a 89-ki eszmék s elveknek is terjesztőjéül szolgálta, határainktól távol vívatván, a haladásnak még azon elemei sem hatottak el hozzánk, melyek a republika seregek nyomában másutt, a nyugati s déli Európában kisarjastak s meggyökereztek. A világot eddig példátlan forrongásba hozott eszme-mozgalom, melyet a forradalom támasztott, Magyarországot csaknem egészen érintetlenül hagyta; mert az 1795-ki szerencsétlen események után, melyeket alább előadandunk, azok iránt még a kíváncsiság is kiveszni látszék az ellenkező irányokra tolt nemzetből. A tudatlanságba merült nemesség, melynek kezébe volt letéve a nemzet alkotmányos kincse, mint az evangéliomi szolga, félelmében, nehogy azt kiváltságaival együtt elveszítse, elásta talentumát, s csak a kiváltságokkal összenőtt régi alkotmányos gépezet döcögésének fentartására fordítá minden gondjait, miben egyébiránt számos évek alatt a kormánytól sem háborgattaték. Maga az átalakulási fogékonyság is annyira kiveszett a nemzetből, hogy az e tekintetben még 1825-ben is körülbelül csak azon ponton áll vala, melyen Mária Terézia idejében pangott, ki még végső éveiben is panaszosan említé a nemzet iszonyát az újításoktól.

Az országgyűlés a hadi segély megajánlása után még csak néhány napig tartott, s a kormány sürgetései következtében, az alkotott törvények megerősítésével már jun. 26-án befejeztetett. E törvények közül csak kevés érdemel említést. Ezek közé tartozik, a szerbekre vonatkozóon kívül, mely e nép által akkoron zajos örömmel fogadtatott, — a magyar nyelvet illető, mely szerint e nyelv a nyilvános iskolákban rendes tantárggyá tétetett. Említésre méltó az is, mely szerint a magyar ezredekhez magyar tiszték kinevezése, s a hadi akadémiákban magyar ifjak fölvétele, a birodalmi cancelláriánál pedig magyar hivatalnokok alkalmazása stb. ígértetik. Egy törvény Erdély szorosabb egyesítését sürgeti az anyaországgal; a visszakapcsolás módjának véleménye-

1792.

Az országgyűlés vége.

1792.

zése a politikai ügyekben munkálkodó országos választmányra bízván, mely aztán készítendő munkálatát a jövő országgyűlésre multhatatlanul adja be. De e munkálat sorsa is közös lett a többiekével. Ha még felemlítjük, hogy a törvénykezés némely viszonyaira és az úrbéri panaszok gyorsabb elintézésére nézve a rendszeres munkálat felvételéig is némi ideiglenes szabályok alkottattak, mindent elmondotunk, mi ezen országgyűlésből méltóbb emlékezetre. — A magyarországi gyűlés után Ferencz jul. 5-kén császárrá választatván, 14-kén magát Frankfurtban császárrá, aug. 11-kén cseh királylyá koronáztatta; szeptemberben pedig Erdély rendeitől vette át a hódolatot e végre hirdetett rövid gyűlésökön.

## II.

Az első francia háború.

A francia háború már az országgyűlés alatt megkezdődött. Franciaország, mely hadüzenete által Európát bámulatra gerjeszté, meglepni is akará azt betörésével a még mindig forrongó Belgiumba. April végén négy csapatban indulának meg a francia seregek, melyeknek ketteje azonban az osztrák hadak által visszaűzetvén, a másik kettő is megállapodék menetében. De nyert előnyeik daczára az osztrák hadak is mozdulatlanul maradának, míg a szövetséges porosz sereg is megérkezék. A vereség híre Párisban eleinte levertséget okozott, majd az udvar ellen gerjeszté haragra a nép tömegét, mely jún. 20-kán a Tuillériákba törvén, magát a királyt is gyalázzalattal illeté. Mihelyt azonban híre futott, hogy Poroszország és Piemont is Ausztriához csatlakozott s Brunswick herczeg, a porosz hadvezér, Koblentz mellett gyűjti seregeit, a törvényhozó gyűlés jul. 3-kán kijelenté, hogy a haza veszélyben van s újabb seregeket gyűjtte a zászlók alá. Páris egymaga 34 zászlóaljat állíta ki három hét leforgása alatt. E közben érkezett oda Brunswick herczeg manifestuma, melyben kijelenté, hogy Ausztria, Poroszország és



Piemont az anarchia ellen s a király szabadságáért fogott fegyvert; a törvényhozó gyűlést, a hatóságokat, a nemzetörséget a király iránt engedelmességre szólítván, a király és családja bántatlanságáért felelősökké tette, halállal fenyegetvén mindenkit, a ki fegyveresen elfogatik, végpusztulással Párist, ha a királyi családot bántalmazni engedi.

E manifestum Franciaországot, különösen Párist szörnyű haragra gyúlasztá, mely a király fejére csapott le. Aug. 10-kén a felkelt nép fegyveresen ostromlá ki a Tuillériákat; a törvényhozó gyűlés pedig a kebelébe menekült királyt fel függeszté, míg a convention nationale, melynek maga helyét adandó vala, a népfeliséget biztosítaná. A nemzeti gyűlésben a hegypárt legféltelenebb töredéke, a jakobinusok, ragadták magukhoz a hatalmat; s a gyanúsakkal megtöltött börtönökben tömegesen megkezdettek a mézszárlások. Egyedül Párisban majdnem másfél ezerre teszik a kivégzett áldozatok számát. E közben Brunswick herczeg a szövetséges osztrákporsz hadakkal a francia határokon áttörvén, Longwyt, majd Verdunt is megvette. Semmi sem látszék többé gátolni Párisba menetelét, hol őt Mária Antoinette királyné és családja szívszakadva várja vala: erősség nem létezett már előtte, a készületlen és számra is csekélyebb, újoncz francia hadak pedig részint csak most gyülekezének, részint távol valának Belgiumban s a délkeleti határokon. De Brunswick, gyors előrehaladás helyett, heteket tölte a Meuse folyamnál, míg végre Dumouriez a Belgiumban lévő seregekkel visszatérvén, s az újonan felkészült hadakkal is szaporodván, utját állá, s a valmy-i csata után őt Longwy és Verdun kiürítésére, október első napjaiban pedig a francia föld elhagyására kényszerítette. Ugyanazon időben más francia hadak az osztrákokat a Rajnától is visszanyomván, Frankfurtot és Mainzot foglalták el; Dumouriez pedig a szövetségesek visszavonulta után az osztrák sereget Jemmapes-nál megvörvén, Belgiumot ejté hatalmába. Végre még Szavója és Nizza is a francziák kezébe került.

1793.

E győzedelmek annyira feltüzelék a francziákat, hogy a nemzeti gyűlés első teendőjének tartá a királyságot eltörölni, a republikát s a népfeliséget másutt is mindenütt kikiáltatni, a hová a francia seregek behatoltak; majd a király ellen intéze keresetet, s őt halálra ítélvén, 1792-diki január 21-kén kivégeztette; február 8-kán pedig Angolországnak is háborút izent. „Ez a felfegyverezett vélemények háborúja“, kiálta Pitt, angol miniszter, s egész Európát felizgatá Franciaország ellen: Ausztriának, Poroszországnak és Piemontnak a háború erélyes folytatására pénzegélyt nyujta; felzaklatá Németországot, Nápolyt, a pápát, kit az elkobzott Avignon bánta, Spanyolországot és Portugalt; s Oroszországot is a szövetséghez kapcsolandó, ellenmondás nélkül tűrte, hogy a szent-pétervári udvar, a poroszokkal egyesülve, egy újabb osztály mütételét hajtsa végre a szerencsétlen Lengyelországon. Svéd és Dánországot, Svájcot, Velencét és Törökországot kivéve, egész Európa szövetségbe lépett Franciaország ellen a második évi hadjáratra. És ez akkor történik vala, midőn magában Franciaország kebelében is kitört a polgárháború: Vendée fegyveresen kelt föl a forradalom ellen, élethalál harcot vívandó elnyomott kathol. vallásáért s hűbéri intézményeiért; a délkeleti megyék s Páris vetélytársa, Lyon, a kibujdosott nemességgel valának összeköttetésben; a délnyugati megyék a kivégzett girondins-eket óhajták megboszúlni; a nyugati megyék, az elébbi Bretagne, Anjou és Poitou tartományoknak a királyi családhoz ragaszkodó népsége, a régi régime zászlaját tűzte ki, hogy az eltörölt királyságot, nemességet és papságot helyreállítsa; mindössze is alig maradt husz megye forradalmi szellemű, melyre a nemzeti gyűlés még bizton számíthatott.

Franciaországot s vele együtt a forradalmat iszonyú veszély fenyegeté. Míg benn a felkeltek háborgának, s különösen Marseille és Lyon Páris ellen készülének, a határokat minden oldalról megtámadták az ellenségek. Délről, a

Pyrenaei hegységnél a spanyolok s portugalok törtek be; Toulont a hajóhaddal egyetemben az angolok ejték hatalmukba; keletről az osztrákok által megsegített piemontiak Provencebe hatoltak; a Rajna hosszában s Németalföld felől az osztrákok, angolok, poroszok s egyéb német hadak működének. Koburg tábornagy az osztrák fő sereggel márcziusban (1793) kedvező szerencsével kezdte működni Németalföldön: Maastrichtet, melyet a francziák ostromlának, fölmentvén, Aachent, Gertruydenburgot elfoglalván, a Dumouriez által vezérlett francia hadat Neerwindennél megveré, Belgiumot visszafoglalá s Valenciennes felé hatolt. Még maga a mind forradalmiabbá váló párisi kormány nyal elégtelen Dumouriez is ellenséggé vált, s Koburggal titkon egyetértvén, Páris ellen készüle vezetni hadait, hogy a királyságot s az 1791-ki alkotmányt helyreállítsa; s bár hadai az engedelmséget megtagadták, s maga, futni kénytelen, az osztrák táborban keres vala menedéket: Koburg mindamellet is előre nyomúlt, Condét s Valencienneset megvette.

De a francia nemzeti gyűlés, mind e belső veszélyek közt is rendületlen, bámulandó erőt fejt vala ki a forradalom megmentésére. Az újon felállított honvédelmi bizottmány (comité du salut public), míg benn vérpatakokba fojtja a pártviszályokat, s a nyaktiló iszonyú működése által mindent maga alá hajlít, a kültámadások ellen is megfeszíti a nemzeti erőnek minden rugonyait. Teljes dictatori hatalommal intézkedve, hadakat állít hadak után, s midőn az ellenségek visszanyomására mind azt elégtelennek tapasztalja, tömegben fegyverzi fel a vér és rettegtetés uralma alatt szinte az örjöngésig felizgatott népet. Carnot lángszelleme rendszert hoz a háborúba, minélfogva a hadak összevágó mozgalmakkal kezdenek vala működni, nagy meglepetésére s bámulatóra a régi módszeres hadviseléshez szokott ellenségeknek. Az ügyesen megválasztott ifjú vezérek, Pichegru, Hoche, Jourdan, Houchard stb. mind több előnyöket nyertek az

1793.

ellenségek módszeres, hibát hibára halmozó öreg tábornokai felett. Szeptember elején Houchard a York herceg alatt lévő osztrák-angol-hanoveri szövetséges sereget Hondshoote mellett megvervén, Dünkerket az ostrom alól fölmentette; majd az orániai herceget is visszanyomta. Hasonló szerencsével harczolt Jourdan Koburg ellen, kit Maubeuge ostromával felhagyni kényszerített. A felső Rajnánál egy ideig némi szerencsével működének a szövetségesek: az egyesült porosz és szász hadak Mainzot a francziáktól elvették; az osztrák Wurmser kiostromlá a weissenburgi erődöket s Hagenauig nyomult előre. De az egyesült Pichegru és Hoche az osztrákok vonalait keresztültörvén, mind őket, mind a Landaut ostromló poroszokat visszavonulni kényszerítették. Az ősz beálltával, midőn a hadjáratnak vége szakadt, s a szövetségesek téli szállásokra vonultak, a francziák általában mindenütt előnyben maradtak. A rettenetes párisi kormány, melyben mindinkább Robespierre emelkedett túlnyomó hatalomra, ez alatt Lyont és Toulont is visszavétetvén s Westermann és Kleber tábornokok alatt a vendéi fölkelést is vérpatakban fojtván el, megmentette a forradalmat. A számtalan áldozatok közt melyekkel a forradalmi törvényszék a rettegtetés uralmát tetőpontjára emelte, a szerencsétlen Mária Antónia királyné, Ferencz császár nagynénje (októb. 16.), Fülep orleansi herceg, s a girondins-ek pártjának jelesbjei is a nyaktiló alatt vértettek el.

A Pitt által vezetett angol kormány, mely magának a tengerek fölötti uralmat minden áron biztosítani törekedék, látván, hogy a szövetségesek a költséges háború folytatására mindinkább vesztik kedvöket, magára vállalta a háború intézését; Pitt, lángeszének minden erejét működésbe tette, hogy feléleszsze a lankadó háborút s a szövetségesek előnyére hajlítsa az 1794-ki hadjáratot. A kimerült Poroszországnak az előkészületekre három millió forintot adott, s hónaponként másfél millió ftot biztosított 62 ezernyi sereg lábón tartására; a spanyol miniszteriumot pénzzel veszte-

gette meg, hogy újabb haderőt állítson ki; Nápolyt s a többi olasz államokat Toscanát, Genuát, melyek eddig közönyösen maradtak, szintén bevonta a háborúba. Bécsben a császári családon a francia királyné meggyilkolása által újabban elkövetett gyalázat s Belgium biztos birtoklásának vágya még nem engedte kialudni a harczias szellemet. <sup>1)</sup> A tavasz kezdetén Ferencz maga is megjelent a táborban, s miután Belgium hódolatát Brüsszelben ünnepélyesen átvette, szabadságait megerősítette, april végén a hadjáratot is megkezdette.

A coalitio ez évben (1794) mintegy 400 ezer embert állított ki Franciaország ellen, mely viszont a külön harcztereken 500 ezer fegyverrel kelt a sikra, A szövetségesek tanácsában végzéssé lön, hogy seregeknek körülbelül egy harmada Párisba ügyekezék jutni. Koburg, a 150 ezernyi osztrák had fővezére, mindenek előtt Landrecyt kezdé vívni, hogy azt megvévén, Páris felé intézze menetét. A francia éjszaki hadsereg, számára nézve körülbelül egyenlő, Pichegru vezérlete alatt, Landrecy megsegéllésére sietett; de mivel eleinte, Carnot tömeges támadási rendszere ellenére erejét, Düinkerktől egészen a Sambreig megosztá, több vereséget szenvedett; mindenek előtt a Landrecy segélyére ment hadtest nyomatott vissza, s a vár Koburg hatalmába került. De a francia nagy haderő ellenében ő sem nyomult előre s csak a Sambre vonal védelmére szorítkozáék. E folyam és a tenger közt, ezután néhány hétig többféle mozgalmat tettek, Tournay, Courtray, Pont-a Chin, Ipres stb. mellett több véres csatákat vívtak az ellenséges hadak, melyekben majd egyik majd másik fél nyert vala némi előnyöket; de a melyeknek egyike sem lön elhatározó. A francia haderő jobb szárnya

<sup>1)</sup> Ferencz már az 1793-ki júliusban el volt határozva egy harmadik hadjáratot intézni a „statusaira nem kevésbé, mint általában az emberiségre veszélyes ellenség ellen“; miért is egy jul. 29-kén Pálffy kancellárhoz intézett kéziratában felhívá őt, találna módot, hogy Magyarországól is bőségesebben folyjon a segély mind pénzben, mind újonczokban. Kancell. levélt.

1794.

hat izben kelt át a Sambre folyamon, hogy megszállja Charleroyt, melynek birtoka képezé a hadjárat csomóját; de mindannyiszor visszavonólni kényszerítettett. Carnot, látván, hogy itt kell a hadjárat sorsának elválni, az eddig tétlen moseli hadsereget is oda rendelé Jourdan vezérlete alatt. A francziák, így megerősödve, hetedszer is átkeltek a folyamon, s oly élénken kezdék vívni Charleroyt, hogy az hetednapra meg is adta magát. Junius 25-kén, épen kivonulóban vala az osztrák őrsereg, midőn Koburg herczeg hetven ezernyi sereggel érkezett a vár közelébe, hogy azt megsegítse; s nem tudván, hogy az már az ellenség kezében létezik, a francziák ellen azonnal támadást intézett. Több óráig hevesen foly vala az ütközet, midőn Koburg végre értesült, hogy már későn jött, a vár megmentésére; s meggyőződve lévén, hogy annak eleste után helyzetét a Sambre és a tenger közt többé nem tarthatja meg, négy-öt ezer emberének vesztével Brüsselen keresztül, melyet az utána nyomuló francziák ellen meg nem védhete, Kölnbe vonúlt vissza. Belgium ismét a francziák hatalmába került; mert Clairfayt, ki Koburgtól a fővezéri botot átvette, a Rajnán egészen visszavonúlt. A francziák november elején Maastrichtot is megvették; az év végén pedig Hollandba törvén, azt is efoglalták, s Batavia czím alatt franczia modorú respublikává változtatták.

HUSZONHARMADIK KÖNYV.

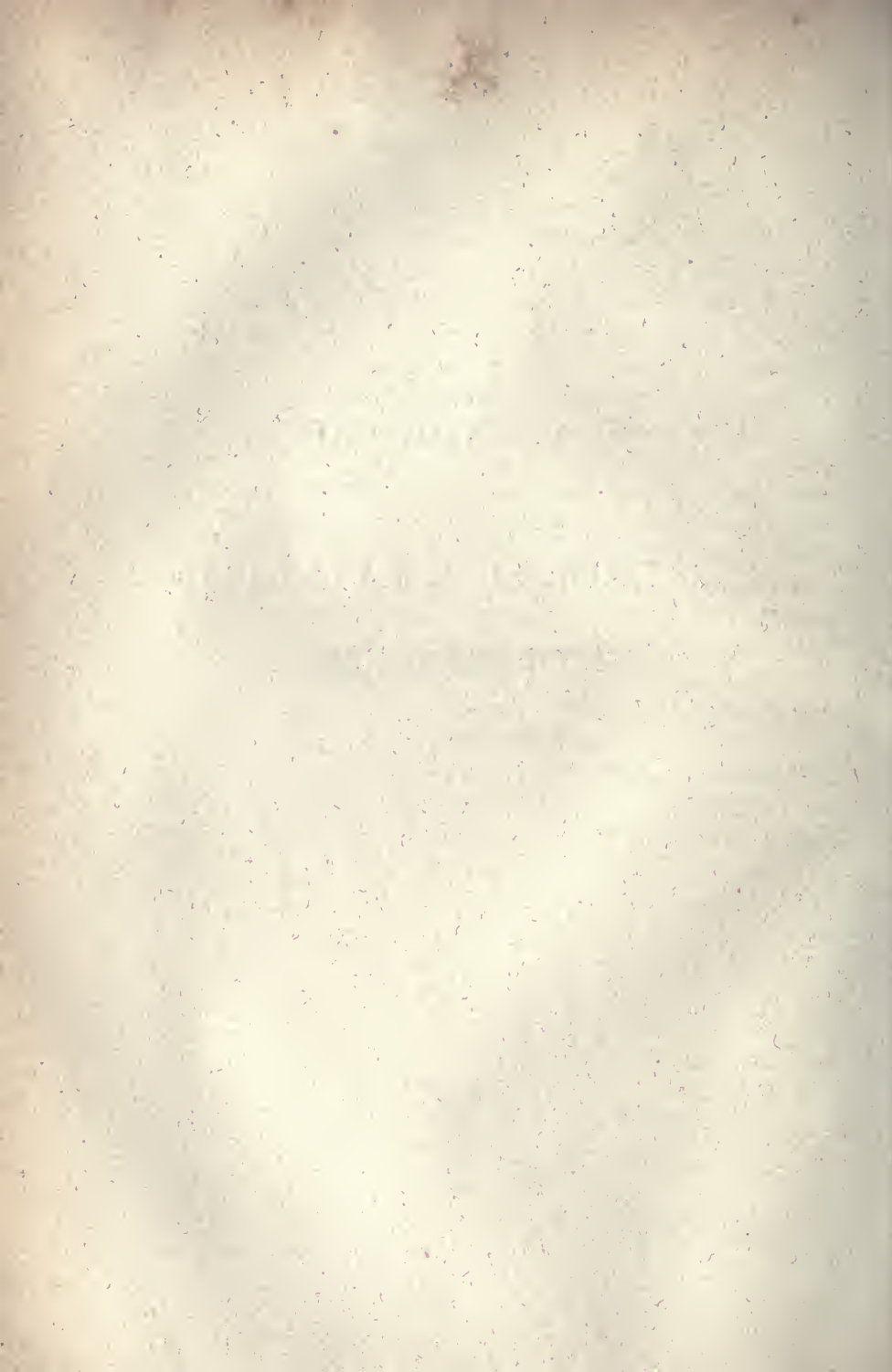
---

AZ UDVARI REACTIÓ;

A NEMZETI MEGFÉLEMLÉS.

1795—1802.

---





## I.

1794.

Míg ekként, már harmad évben foly vala a francia háború, a nélkül hogy annak végét oly tömérdek vér- és pénzáldozat után is ellátni lehetett volna: mind Bécsben, mind Magyarországon, nevezetes események merültek fel a közélet színvonalára. Bécsben Kaunitz herceg, ki 1752 óta, már a negyedik fejedelem alatt áll vala élén a kormánynak, 1794-ki jun. 27-kén megszűnt élni. A magán életében több tekintetben különcz, de felvilágosodott, humanus szellemű, szabadelvű, minden haladást, pártoló, erőszakos szabályoktól idegen s általában jótékony hatású államférfinak halála nagy változást hozott elő a bécsi kormányban. Végso éveiben, II. Leopold alatt, mellette Spielmann Antal államtanácsosnak volt legnagyobb befolyása a közügyekre; s mindenki azt hitte, ő leend, a herceg kimultával, utóda a főkancellárságban. De Spielmann nem győzé bevárni a herceg halálát; s midőn Cobenzl Fülep 1792-ben az elszakadt Belgiumból hazatért, evvel összeszövetkezvén, oda kezdte munkálkodni, hogy a herceg véglegesen nyugalomba tétessék. Spielmann és Cobenzl Thugut Ferenczet, meghitt barátjokat, s az államkancellária igazgatóját, választák fondorlataik eszközüvé. De Thugutnak inkább maga, mint barátjai felé hajlék a keze; s ezek alig tudtak felocsúdni bámulatukból, midőn tapasztalniok kelle, hogy maguk rögtön háttérbe tolatván, a külügyek általuk igényelt vezetését Thugut báró nyerte el, ki aztán Kaunitz halála után, államkancellárrá is kineveztetett.

Ferencz császárbán, ki mindamellet is, hogy néhány évig II. József oldala mellett növekedett, a fejedelmek isteni Ferencz szellemi irányja.

1794.

jogára felette sokat tart vala, a francia forradalom által elbintett tanok s elvek, melyek az isteni s történelmi jognak élethalálra háborút üzentek, s minden történelmileg fenállót alapjaiból felforgattak, — nem kisebb rémületet s iszonyatot ébresztenek vala, mint ama borzasztó mézárások, melyeket a tanok s elvek legbuzgóbb hívei nagynénjén, a királynén, annak férjén, a királyon, s a polgári társaság legkitünőbb egyéniségein oly vérfagylaló kegyetlenséggel végrehajtottak. E mellett élénk vallásos érzelmei is rémülettel fordultak el ama botrányoktól, melyeket a forradalmi párt a keresztény hitvalláson s az egyházon annyi negélylyel s féktelenséggel elkövetett. Ezen események oly mély benyomást tőnek az ifjú fejedelem kedélyére, hogy azt abból semmi sem törülhetto ki többé életében. Sőt a viszontagságteljes harc, melyet a forradalom ellen huszonöt éven keresztül vívnia kellett, s mely az ő saját trónját is nem egyszer megingatá s a végveszély szélére sodrá, csak táplálja s erősíti vala benne az iszonyodást a forradalomtól. Ezen benyomások, melyek reá kormányéletének kezdete óta egy századnegyeden nem szűntek meg hatni, irányadókká lőnek aztán egész kormányának jellemére. Ha előbb volt is talán benne, nagybátyja s atyja példáinak hatása alatt, némi hajlam a reformokra, újításokra: a forradalom félelme azt végképen kitörülte kedélyéből, s egészen ellenkező irányt adott lelkének. A forradalom, mely trónt, oltárt s minden történelmileg fenállót alapjaiból felforgatott, csak ragaszkodóbbá tette őt a valláshoz, az isteni jogú fejedelmi hatalom teljességéhez, a hagyományilag fennállóhoz; s mintha minden újítás egy-egy lépés volna a forradalom felé, ellenszenvet táplált benne a reformok iránt. A népfélség, népszabadság, melyet a forradalom oly fennen hirdetett, csak a legborzasztóbb féktelenségek, a minden bűnnek és zavarnak kaput nyitott szabadosság, s a legszilajabb rendbontások jeleneteit tünteté fel szemei előtt. Ezeknek hatása alatt tehát mindinkább azon meggyőződés hajt vala lelkében gyökeret, hogy a

rend és szabadság egymást kizáró, ellentétes fogalmak, minél fogva, a trón biztosítására, s a polgári társaságban nélkülözhetlen rend s törvényesség fentartására, semmi jobbat nem mivelhet az oly könnyen féktelenséggé fajúlható szabadság mennél szűkebb korlátok közé szorításánál. E lélekirány természetesen egy oly politikát szabott ki zsinórmértékül a különben jó indulatú ifjú fejedelem elébe, s emelt is tényleg tágas birodalma kormányára, melynek fő feladata lön, a forradalmat minél távolabb tartani határaitól: s e végett a szabadságot mennél szűkebb korlátok közé szorítani, a rendet a közéletben szigorral fentartani, annak háborgatását, a közjó tekintetéből, kérlelhetetlenül sujtani, s a mennyire csak lehet, egy éber, erélyes, fürkésző rendőrség által megelőzni s meggátolni.

Míg Kaunitz herczeg élt, e politika, Ferencz említett hajlamai daczára sem fészkelhette meg magát a kormányban; a tekintélyes államkancellár megóvta attól az uralkodót. Akkoron még a titkos feladások sem találtak oly nyitott fülekre, mint később, az ifjú fejedelemnél. Így például, 1793 elején Zichy országbíró a kancellár által közöltetett vele egy névtelen feladást a felvidéki protestansok ellen, mely szerint azok II József halálakor, midőn a banderiumok némely megyékben felállítottak, fellázadni szándékoztak volna, s abban csak a törökkel megkötött béke, az oroszszal megújított barátság, és — mint a feladás mondja — a poroszok „perfidiája által gátoltottak meg. De bár akkor lecsöndesedtek; utóbb, midőn a francziák a királyságot megszüntették, ismét éledezni kezdett a hamualatt rejlő szikra. A protestansok, miként a feladó állítá, csak azt várják, hogy a hadsereg egészen kivezetessék az országból, s azonnal felkelni szándékoznának a parasztok segélyével, kiket az urak javainak felosztására vonatkozó hitegetésekkel ügyekeznek megnyerni, czéljuk pedig az volna, hogy az uralkodó háztól, melynek engesztelhetetlen ellenségei, megszabaduljanak. Ferencz eleinte Zichy által nyomozást intéztetett ugyan a névtelen feladó

1794. felfedezése végett; de miután ez eredménytelen maradt, kétségkívül Kaunitz herceg befolyása következtében hallgatással kívánta mellőzni az ügyet <sup>1)</sup>).

B. Thugut  
államkancel-  
lár.

Egészen ellenkező irányú volt az új államkancellár befolyása az ifjú császárra. A fentebb jelzett állampolitika foganatba vételére alkalmasabb egyéniséget alig lehetett volna találnia Thugut Ferencznel, ki már fő államkancellárrá neveztetése előtt is, mialatt még az államkancellária „generaldirektorának“ czíme alatt kezelte a külügyeket, épen legmunkásabb volt abban, hogy a francia forradalom borzasztó jeleneteinek mennél gyakoribb és hívebb ábrázolása által ama lélekirányt az ifjú császár kedélyében kifejtse. E hatalomember, kinek jelmondata vala: „oderint, dum metuant, — ha gyűlölnek is, csak féljenek“; ki, ha történetesen a francia republikában játszott volna szerepét, egyike leond vala a legvérengzőbb zsarnokoknak; ki legelső, legsükeesebb kormányelvnek a kényszerítést, legczélszerűbb kormányeszköznek a kémkedő rendőrséget tartá — a kényuralmat, reactiót, vitte magával a birodalom kormányára; fő czélul tűzvén ki magának, elfojtani az alattvalókban minden szabadságvágyat, minden sovárgást az önkormányzatra, minden haladási mozgalmat, mi könnyen forradalmi irányokra vezethetne. Különben lomha, röst természete, — melynek eredménye volt, hogy midőn megbukott, száznál több sürgöny s majdnem két ezer levél találatott nála feltöretlenül, — csak akkor emelkedett buzgalomra, tevékenységre, midőn összeszorító, kényszerítő szabályok alkalmazása forgott szóban. Thugut hét évig tudta vala a súlyos körülmények közt megőrizni a maga számára fejedelme bizodalját, hét évig zsarnokoskodott a birodalom kormányán.

Ennek befo-  
lyása hazánkra

Befolyását Magyarország is sajnosan érzi vala. Mert bár a legújabb, 1790/1-ki 10-dik és 12-dik törvényezikkely

<sup>1)</sup> A kancellária levéltárából.

szerint is tilos vala a császári tisztviselők s kormányzások befolyása a saját törvényei szerint, saját kormányzások által kormányzandó ország ügyeire; a magyar kancellár s más királyi tanácsosok mindazáltal, ha hivatalaikat megtartani óhajták, kénytelenek valának elfogadni az irányt s elveket, melyeket az udvar első, legbefolyásosabb miniszterre szabott elejökbe. Ezen irány s elvek pedig, daczára a honi törvényeknek, ugyanazok valának, melyek szerint a német örökös tartományok kormányoztattak, vagy melyeket most Thugut vitt magával a birodalom kormányára: a kényuralom és reactió iránya s elvei.

Ezek szerint a szabadelvűségnek, felvilágosodásnak és haladásnak áthághatatlan gátok vettettek elébe. A censura, a könyvvizsgálókhoz leküldött újabb utasítások által oly szigorúvá tétetett, hogy a sajtó útján nemcsak a világ piaczn lefolyt nagyszerű események feletti véleménynyilvánítás, hanem gyakran még a befejezett tények pusztja előadása is tilos vala, ha azok az uralkodó kormánypolitikával meg nem férhettek. Az iskolák, tanulmányok igazgatói parancsot vettek, szigorúan felügyelni, hogy a tanárok előadásaiban, a kézi könyvekben s az iskolai fegyszabályokban gondosan eltávolíttassék mind az, mi a felvilágosodást, a szabadabb szellem fejlődését előmozdíthatná; ellenben buzgóan ápoltassék mind az, mi a tekintély iránti kegyeletet, vallásosságot nevelheti s egyáltalában ellenkező szellemet fejthet ki avval, mely a francia forradalomból származott. A kémkedés, a titkos rendőrség, a legczélszerűbb s hatékonyabb kormányeszköz gyanánt, mind nagyobb tökélyre fejtetett; a titkos feladások, névtelen vádak, bár azokat Ferencz, a nemzet kérelmére, mindjárt kormánya elején eltiltotta, s figyelembe nem veendőknék nyilvánította, inkább pártoltattak, ösztönöztettek, jutalmaztattak, mint valaha. A megürült tanszékek, egyházi hivatalok s méltóságok, törvény- s kormányzások tisztsegek egyáltalában csak olyan egyénekre ruháztatának, kik a titkos rendőrség rostá-

1794.

ján a szabadelvűség és véleményfüggetlenség gyanúja nélkül estek át. . . . Szóval, a bécsi kormány szintúgy élethálóra háborút üzent a forradalom által terjesztett szabad szellemnek s felvilágosodásnak az ország belsejében, miként künn legyőzni törekedett hadseregei által a forradalmat.

A kormány ezen belpolitikája azonban Magyarországon nem volt képes rögtön elfojtani minden haladási szellemet. A II József reformjai által támasztott nagy eszme-mozgalom, s a francia események és tanok által terjesztett felvilágosodás e haladási szellemet e kormánypolitika kezdete előtt sokkal inkább meggyökereztetete, mintsemhogy azt pár év alatt pusztá kormány szabályokkal el lehetett volna a kedélyekben fojtani. Sőt a kormány gátoló, korlátozó, elnyomó politikája ellenhatást idéz vala fel a nemzetben. Mert valamint elébb, midőn felette sötétség boronga, a József által rögtön meggyújtott világ fáj a hozzá nem szokott szemeknek, s heves ellenzékét támasztott: úgy ellenben most a világ jótékony sugárait megkedvelt szemek a sötétségtől irtóztak, melylyel a kormány az országot elborítani törekedett.

A magyar politikai irányok.

E haladási szellemet tekintve, az 1790-ki országgyűlés óta két szabadelvű irány létezett az országban, melyek azonban pártokat, e szó szoros értelmében, még nem képeztek. Mert bár a két irány mind az országgyűlési tárgyalásokban, mind ama röpiratokban, melyek a még szabadabban mozgó sajtóban megjelentek, határozottan nyilatkozott: a pártok mindazáltal, melyek a két külön, szabadelvű irányt képviselték, forma szerint nem alakultak meg, semmi programot nem hirdettek ki, semmi határozott célt sem tűztek ki törekvéseiknek; szóval, erkölcsi testületet, tulajdonképeni szervezett pártfelekezetet nem alkotának. Mind a két iránynak számosan voltak hívei, kik egymással személyesen soha sem találkoztak; egymást hírből is alig, vagy épen nem ismerték; kik közt a láthatatlan, szellemi kapcsolatot, tudto-

kon kívül, egyedül a rokon gondolkodásmód, az eszme ereje, az elv igazságáról való meggyőződés, a hasonló érzelmek, vágyak, sovárgások készítették.

Egyik pártot képezték azon specificie magyar gondolkodásúak s érzelműek, kiknek szelleme, iránya az 1790<sup>1</sup>/<sub>1</sub>-ki országgyűlési tárgyalásokban nyilatkozott, kiktől az akkoron megalkotott törvények származtak. Ezeknek fő célja volt mint az említett országgyűlés történelmében bőségesen láttuk, a nemzeti függetlenséget az idegen befolyások, az alkotmányos életet a kényuralom ellen körülbástyázni, s e végre az alkotmányt bővebben kifejteni, az elavúlt intézményeket a József reformjai s a francia philosophia által meggyújtott fáklavilág vezetéke alatt ugyan, de egészen nemzeti szellemben átalakítani. Ezen irány minden néposztályban talált pártolókra: ehhez tartozott mind a fő, mind a közép nemesség értelmesebb, szabadelvű, hazafiságban buzgóbb része. Ezen iránynak kifolyásai, mondhatnók, programjai voltak ama rendszeres reformi munkálatok, melyeket az országos bizottmányok 1791 s a következő év folytatában kidolgoztak. E párt híveit azon korban, a József erősza- kos reformjai által veszélyezett nemzeti s alkotmányos jogok kitartó védelme s hazafiúi érzelmeik miatt rendszeren „patriótáknak“ nevezték, ellentétben a fejedelmi önkény előtt meghajló, az udvar érdekeinek szolgáló „aulikusokkal.“ Azonban nem minden patrióta volt a haladás embere: a nemzeti függetlenségért s alkotmányos szabadságért való lelkesedés e szép nevezetben akkoron gyakran azokat is részesítette, kik csak a nemesi kiváltságoknak s az azoknak kedvező rendi alkotmánynak voltak mozdulni, haladni, reformálni különben nem akaró hősei. De itt emezekről most nincsen szó; csak azokat értjük itt, kik épen azért, hogy a nemzeti s alkotmányos jogokat erősebb s tágasabb alapokra fektessék, a korrallal együtt haladni, s az alkotmányos ó épület rothadásnak indúlt részeit nemzeti szellemben megújítani, azokat kiszélesítve átalakítani kívánták.

A patrióták.

1794.

A demokraták.

A másik irányt ama szélesebb látkörű, szabadabb s merészebb röptű elmék képezték, kikben a magas értelmiséggel a polgári és szellemi szabadság szenvedélyes szeretete s jobbára az ifjú kor pezsgő vére, és az élet keserűbb tapasztalatai által le nem hangolt, mindent valósíthatónak látó reménnyel teli, önzetlen kedély egyesült. Ezek általában tüzes barátjai voltak az 1789-ki francia elveknek s a forradalmat, mely a hűbéri rendszert jogegyenlőséggel, szabad alkotmányval, polgári és szellemi szabadsággal váltotta fel, az emberiség történelmében új korszak gyanánt üdvözelték. Az elveket, melyeket az Assemblée constituante világra hozott s megtestesített, lelkesedéssel tulajdonították el magoknak, s azokat míg a sajtó szabadabban mozoghatott, a hazai állapotokra alkalmazva, számos röpiratokban terjesztették. Az emberi jogok egyenlőségének, a nemesi kiváltságok által nem korlátozott polgári szabadságnak úgy írás mint társalgás által buzgó apostolai valának. Az udvari párt ezeket, hogy irántok a közvéleményben már a név által is ellenszenvet támaszson, a vérengzősökről elhírült francia forradalmárok szerint, miként a legyéleket éjszaki, úgy ezeket magyar jacobinusoknak szerette nevezni, kivált az elbeszélendő szomorú események után.

Ezen irány, ha nagyobb terjedést nyerhet vala, kétségkívül veszélyessé válhatott volna a bécsi kormánynak, a forradalom magvait hintvén el az országban. E párthoz azonban aránylag igen kevesen tartoztak. Hívei jobbára írók, tudósok, ügyvédek s más, úgynevezett, tisztességteljes, általában csekély hatást gyakorolhattak a közéletre: a megelőző censura által a sajtó szabad használatában gátolva lévén, demokratiai elveik terjesztésére egyedül a társalgás tere maradt nyitva, de a mind nagyobb tökélyre fejtett titkos rendőrségi kémkedés miatt, ez is igen szűk korlátok közé, csak a meghittebbek körére szorítva. Veszély tehát, a fogantatba vett igazgatási rendszer mellett, ezen irányból egyáltalában nem érthette a bécsi kormányt.



Sokkal inkább útjában áll vala a bécsi kormánynak ama hazafias irány, mely bár arisztokratikus, de szabadelvű, az alkotmányos élet kifejtésére s korszerű átalakításra törekedett. Ezen irány hívei, a megyei és országgyűléseken idővel egy tömör erkölcsi testületté, tulajdonképeni párttá egyesülhetvén, s a kormány irányában egy erős, törvényes ellenzékét képezhetvén, képesekké válhatnak, a kormány politikájával ellenkező fejleményeket előidézni, vagy legalább annak törekvéseit semlegességök, passiv ellentállásuk által megghiúsítani; mert e felekezet, tagjainak számát s állását tekintve is, erős vala. Az értelmesebb s hazafiasb érzelmű főrendű s közép nemesség, magok az ország legfőbb hivatalnokai is, jobbára soraiban állnak vala. Zichy Károly országbiró, Ürményi kir. személynök, Haller a helytartótanács helyettes elnöke, több helytartósági, kancelláriai s kamarai tanácsos, számos főispán stb. érdemes vala a közvélemény szerint, a „patrióta“ czímre. Sőt a szép reményű ifjú nádor, Sándor főherczeg is ki új körében hamar meghonosult, s nagy fontosságú hivatalát és a nemzetet, melynek első polgárává lett, igen megkedvelte, őszintén csatlakozék e hazafias párthoz. Nevelte a párt erejét az, hogy egészen törvényes téren álla, s ennél fogva a bécsi kormány kényuralmi irányának s terjeszkedéseinek annál sükeresebben gátot vethete, mivel az országgyűlésen e célra még a kiváltságait bálványozó s azért a reformtól rettegő, rideg arisztokratiai felekezetben is szövetségest talált; országgyűlésen kívül pedig ő foglalván el a megyei s országos hivatalok legtöbbjeit, jobbára csak az ő kezein keresztül juthattak a nemzethez a bécsi kormány rendeletei.

Mit tett légyen e párt József alatt a törvénytelen reformok megghiúsítása —, mit az 1790-ki országgyűlésen a nemzeti alkotmányos jogok helyreállítása végett, még élénk emlékezetében volt Ferencznek s kabinetjének. És hogy e párt az új irányú politikát is ellenzeni fogja, hogy a nemzeti alkotmányos szabadság megszilárdítására minden lehető

1794.

megkísérlel, s különösen az országos bizottmányok rendszeres munkálataiban tervezett reformokat erősen sürgetendi, kételkedni sem lehetett. Már is ébredezni kezd vala az elégületlenség a bécsi kormány több rendszabályai s mind világosabban nyilatkozó iránya miatt. Különösen a titkos kémkedés rendszerével semmikép sem tudott megbarátkozni a nemzet nyílt, egyenes jelleme; a névtelen vádak ösztönzése, jutalmazása, az azoknak adott hitel miatt mind nagyobb kedvetlenség támadt; miről Bécsben épen e titkos kémek tudósításaiból tökéletesen értesülve valának. A német miniszteriumnak nem szűnő, sőt mióta Thugut emelkedett annak élére, folyton növekedő befolyása az ország ügyeire, a hazai ipar s kereskedelemnek egyre súlyos korlátozása a német tartományok érdekei miatt stb. számos panaszokra adott okot, melyeket Bécsben jól ismertek. Szóval bizonyosnak tarthatá a bécsi kormány, hogy a „patrióták“ pártja a jövő országgyűléseken, miket a mindinkább súlyosodó háborúra szükséges segély miatt mellőzni nem lehetett, mind keményebben fogja ostómolni az ország törvényeinek szellemével, a nemzet jogaival s kívánataival homlok-egyenest ellenkező kormánypolitikát, s annak megváltoztatásától függesztendi fel a háború folytatására szükséges segédelmet.

Ehhez járula, hogy az udvar a gr. Saurau vezetése alatt állott titkos rendőrség útján olyféle tudósításokat is vett az országból, miszerint e pártnak számos, jobbára nagy befolyású, magas helyzetű tagjai oly reményeket ápolnának, melyek szerint Magyarországnak a mindinkább bonyolódó nagyszerű világesemények közt talán még ama vegyes házasságot is sikerülhet, ha nem is egészen felbontani, legalább kötelékét meglazítani, mely őt az absolut elvek szerint kormányzott Ausztriához kapcsolván, a nemzeti alkotmányos jogokat folyton veszélyezteti, a nemzeti erő kifejlését minden tekintetben gátolja; s hogy ezen esetben e párt Sándor főherczeg nádort tervezné királyi hatalommal emelni az ország kormányára.

Léteztek-e valóban ilyféle törekvések, s mit mívelt,

mily úton indult azok valóítására e párt? — kétségtelen tanúságok híjában nem vagyunk képesek meghatározni. Annyi mindazáltal bizonyos, hogy e hazafias párttól az előadottak szerint, még ilyféle titkos tervek nem létében is, sokkal több oka volt tartani a bécsi kabinetnek, hogy elfogadott politikai irányában nehézségeket támaszthat, mint a számra csekély, polgári helyzetére nézve jelentéktelen demokrata párttól, melyet, ha az izgatás cselekvési terére lépett volna is, törekvéseiben egyszerű, rendes kormányzabályok által is bár mikor meg lehet vala akadályoznia, s ártalmatlanná tennie. A kabinetnek ennél fogva sokkal inkább is kellett óhajtania, hogy megsemmisíthesse, vagy más irányba vezesse e hazafias pártot, mely, kedvező körülmények közt, minőket a világ rendkívüli eseményei könnyen előidézhetnek s utóbb valóban több ízben is idéztek elő, a kormánypolitikának oly hatalmas ellenzékét vethet ellenébe.

Azonban e hazafias párthoz, mely egészen törvényes téren áll, csak a törvények kellő foganatba vételét kíváná, s az előhaladást is csak törvényes szellemben s módon óhajtá, nem lehetett egy könnyen hozzá férni. Egyszerű hatalomszínny, mire különben Thugut, ha belőle hasznát látja, minden pillanatban kész lett volna, célra itt nem vezethetett, miután a párt a nemesség nagy részét, s a nemességen kívül is a nemzet minden osztályaiból nagyszámú polgárt —, ama demokrata pártiak s néhány udvari szelleműek kivételével, mondhatni, a nemzet egész értelmesebb részét magába foglalta. Hosszú ideig tartó s az egész országra kiterjedő, erőszakos elnyomásnak pedig most sem lehetőségét, sem opportunását nem látá a kabinet. A hadseregre, a mennyit csak kiállítani lehetett, a francziák ellen volt szükség; de ha lehetett volna is annyi fegyveres erőt az országba küldeni, mennyi azt féken tarthatná, kényszerítő rendszabályokhoz nyulni, annyi volt volna, mint felizgani a szenvedélyeket, megújítani a II József végső életéveiben kitört mozgalmakat; ezt pedig az európai viszonyok jelen helyze-

1794.

tében minden módon kerülni, sőt inkább arra kelle törekedni, hogy mennél jobb kedvben, az udvar iránt ragaszkodásban tartatván, bőséges segedelmet nyújtson a mind több áldozatokba kerülő háborúra.

A kabinet  
terve a szabadelvűek  
ellen.

Az ügyek e helyzetében tehát arra határozta magát Thugut, hogy a demokratiai elvek s tanok csekély számú híveire csapjon le: a gyöngéket sujtsa, hogy az erőseket is megfélemlítse. Ijeszteni, rettenteni akart, hogy az alkotmányos, szabadelvű ellenzéket is hallgatásra, néma engedelmességre bírja az elfogadott s egyes részleteiben már fogantatba is vett kormánypolitika iránt. — A terv végrehajtása annál több eredménnyel biztatott, minthogy a francia forradalom mind féktelenebb, mind vérengzőbb jeleneitnek híre nálunk is mind nagyobb iszonyodást ébresztett a kedélyekben ama demokratiai tanok s elvek ellen, melyek magokat oly borzasztó események kíséretében érvényesítették. Sőt még a nemesség hálájára, ragaszkodásának nevelésére vélt számíthatni a bécsi kormány, ha azt megmenti ama párttól, melynek elvirokonai Franciaországban trónt és oltárt, papságot és nemességet minden kiváltsággal együtt eltörültek. Mert már nálunk sem hiányzának oly jelenetek, melyekben a francia republikai s forradalmi szellem nyilatkozék. Márczius folytában nagy zajt okozott Bécsben a bán ama tudósítása, hogy Zágrábban, valamely táncvizigalom alkalmával egy álarezos nyaktilót ábrázoló rajzot hordott hátán ily értelmű német felirattal: „Fenyegető sorsa minden vagyonosnak. Francia republika, francia szabadság“. És valóban, úgy látszék, Zágrábban már tágabb körökben elvölt terjedve a forradalmi szellem. Husvét napján, a város egy terén, szabadságfa találtatott felállítva, csucsán a phrigiai vörös sapkával s e német felirattal: „Eljen a szabadság és egyenlőség“. Több forradalmi vers is keringett az országban, melyek a népet a hatalom, a papi és úri osztály ellen izgatták. Bizonyos Fribert Antal juliusban magához a királyhoz intézett feladó levelet, melyben elbeszéli, hogy egy

fiatal ember, Szolarcsek, az ifjú Abaffy nevelője, néhány hét előtt Pesten a „Három szerecsenhez“ címzett kávéházban Tomanik Sándor ügyvédet megszólítá, nem akarna-e tagja lenni egy társulatnak, melynek már több ezer tagja van, s köztök néhány főúr is; célja pedig forradalmat idézni elő, mi végre már 15,000 darab fegyverök is volna. E társulat már a postahivatalt is megnyerte légyen; minek következtében a levelezés nem sokára meg is kezdődik Franciaországgal <sup>1)</sup>.

Ezen s több hasonló hírek mindinkább megérlelték A demokraták és céljaik.  
Bécsben a szándékot, elejét venni a veszélyes szellem terjedésének s lecsapni a demokraták közé. Egyébiránt a terv végrehajtására magok a demokraták szolgáltatának alkalmat. Ők a tavasztól kezdve nagyobb buzgalmat kezdenek kifejteni népszabadsági elveik terjesztésére. Miután a sajtó az előleges könyvvizsgálat által egészen le volt bilincselve, s a demokratiai elvek a kormány által különben is minden módon üldöztettek; a megyei gyűléseken pedig, a kiváltságaihoz még annyira ragaszkodó nemesség kebelében nem nyilatkozhattak: más eszköze ezen eszmék, elvek terjesztésének nem létezett, mint a titkos társulatok. A demokraták tehát eleinte a II József korában nálunk is elterjedt szabad kőművesek páholyaiban kezdik vala hirdetni elveiket, tanaikat. De hamar meggyőződének, hogy e társulat gyülekezetei céljaikra nem szolgálhatnak alkalmas eszközül; mivel egy részről a titkos kémkedés, vádaskodás már e páholyok tagjai közé is belopódzott; más részről, mivel e zárt társulatoknál tágasabb kört látnak vala szükségesnek eszméik, elveik ismeretének terjesztésére, melyektől a világ újjaalakulását reménylék, de melyeknek, hogy az uralkodó politikai rendszer, nem különben mint az arisztokratikus rendi alkotmány felett diadalt ülhessenek, a nép nagy tömegébe kellett beolvasniok. Ennél fogva tehát, a nép felvilágosítását, emberi s polgári

<sup>1)</sup> A kancellária levéltárából.

jogainak ismeretére vezérlését látván első s legszükségesebb feladatuknak a demokraták: a szabad köművesek jobbara arisztokratákból álló páholyait odahagyták s céljaik elérésére egy titkos társulatot alkotának.

A francia forradalom sikerétől elvakítva, a demokratiai elvek igazságáról s a közel jövőben várt általános győzedelméről egészen az ábrándig meggyőződve lévén, nem kételkedének demokratáink, hogy a polgári társaságok régi elemei miként Franciaországban, úgy másutt, s különösen nálunk is rövid idő múlva feloszlanak: a hűbériség, rendi alkotmány, nemesi előjog, mind eltűnnek az európai államokból, s a közönségessé válандó forradalomból a dolgok új rende álland elő. Nehogy tehát e forradalom nálunk is oly iszonyú események kíséretében álljon be, mint Franciaországban, hol a kényuralom, és a hűbériség elviselhetlen zaklatása a népet minden előkészület nélkül ragadta a szolgaság igájának összetörésére; a népet czélszerűleg tanítani, emberi s polgári jogai, jelen szenvedései s a kivándó szabadság jövődő használata iránt felvilágosítani, múlhatatlanul szükségesnek láták. Martinovics, Laczkovics, Hajnóczy Szent-Márjai tehát, e demokrat elvűek leghevesebb barátjai, egymással szorosabb összeköttetésbe lépén, egy titkos társulatot terveztek vala, mely pesti középpontjából az egész országra kiterjesztené működését. De ismerkedjünk meg mindenekelőtt az említett egyéniségekkel.

Martinovics Ignác, egy pesti kereskedő fia, gyöngé ifjúságában a ferenczesek szerzetébe lépett. A természettől ritka tehetségekkel, átható, éles értelemmel, dús képzelettel s nagy emlékező erővel megáldott férfiú azonban nemsokára megbánta gyermeki, gondatlan észszel tett lépését az életpálya választásában. Unalmát, kedvetlenségét a műveltségre, vágyak és sóvárgásokra nézve messze maga után hagyott szerzetesek társaságában, melyhez feloldhatatlan kötelékek által kapcsoltatott, szorgalmas tanulás tudo-

mányos buvárlatok által ügyekezett elüzni. Megtanulta a francia és angol nyelveket, miután a magyaron és latinon kívül már a németet és szerbet is beszélt; a tudományokban pedig, kivált a bölcseletben és természettanban széles ismereteket szerzett magának. De mennél előbbre haladt szellemi műveltségében, annál idegenebbnek s elégületlenebbnek érzé magát szerzetes társai között. Az elégületlenség helyzetével 1781-ben egészen az utálatig emelkedett, midőn a budai zárdában azon borzasztó földalatti börtönök tudomására jutott, melyekben a zárdai előljárók, némi fegyelmi kihágásokért, kivált engedetlenségért, hosszú éveken át, sőt néha holtiglan, kényök szerint kínozzák vala szerzetes társaikat. Martinovics ezen iszonyú visszaélését azonnal feladta II József császárnak <sup>1)</sup>; kitől aztán, nehogy előljáróitól üldöztessek, engedelmet nyert Lembergbe költöznie. Itt szerzetesi fogadalmaitól feloldoztatván, s az érsek által a világi papok közé fölvéttétván, pár évig magán nevelői helyzetben működék; majd a helybeli főiskolában a bölcseleti tanszéket nyerte el. 1790-ben Leopold császár-királynál udvarolván, ritka társalgási ügyessége által annyira megnyerte annak kegyelmét, hogy Leopold őt Bécsben, a maga physikai muzeumának felügyelőjévé és császári tanácsossá nevezte ki. Szirmay udv. tanácsos tudósításai szerint, Leopold, a vegyész műtételekben nagy kedvét találó, <sup>2)</sup> vele alchymiát űzött s kísérleteket tett volna vegyészeti uton aranyat s ezüstöt készíteni. <sup>3)</sup> Azonban nincs kétség benne, hogy Leopold

<sup>1)</sup> E tényt Fessler magának tulajdonítja ugyan önéletírásában (Ld. Rückerinnerung an meine siebenzigjährige Laufbahn); de mások szerint Martinovics, lehet azonban hogy mind a kettő, volt a feladó. A körülmény, hogy szerzetökből mind a ketten kiléptek s Lembergben tanárokká lettek, ez utóbbit látszik bizonyítani.

<sup>2)</sup> Majláth János szerint azon izgató szert is önmaga készítette magának, melynek következtében oly rögtön meghalt. Gesch. des Oesterreichischen Kaiserstaates V. 188.

<sup>3)</sup> Szirmay Antal: Historia Jacobinorum in Hungaria. Kézirat.

1794.

a felvilágosodott, tudományos, igen ügyes embert politikai s diplomatikai czélokra is használta. 1792 elején egyebek közt némi levelekkel s megbízásokkal küldetett XVI Lajos francia királyhoz, mely küldetésének ügyes végrehajtásáért, visszatérte után, az időközben trónra jutott Ferencz királytól a szászvári apátsággal jutalmaztatott meg. Párisban időzése alatt Martinovics a jakobinusok pártjának több tagjaival megismerkedett s gyakran eljárt gyülekezeteikbe.

Hajnóczy József, az aszódi evang. lelkész fia, miként az általa készített s nyomtatva is megjelent röpiratok <sup>1)</sup> bizonyítják, lángésszel s ritka tudománnyal fáradhatlan szorgalmat, a demokratiai elvek iránt pedig szenvedélyes szeretetet párosított. Gróf Széchényi Ferencz, II József császártól 1784-ben a zágrábi kerület biztosává neveztetvén, Hajnóczyt, ki elébb magán titkára vala, Szerém vármegye igazgató alispánjává emelte. A régi rendszer visszaállítása után Hajnóczy hivatalát elvesztvén, Ferencz által, ki a József alatt szolgált tisztviselőkre eleinte különös figyelmet fordít vala, kir. tanácsosi czime megtartásával a magy. udv. kamaránál titkárrá neveztetett. „Hajnóczy — miként róla Kazinczy Ferencz; utóbb fogolytársa, írta, nagy tudományú s képzelhetetlen munkásságú ember volt; . . . láng volt a lelke, s a francia revolutioban élt testestül lelkestül; s abban élt volna, ha nem egy aszódi lutheranus papocskának fia volt, hanem herczeg Eszterháznak vagy Illésháznak hívták volna is. . . . Ő a cynismusig vitte a maga francziaságát. Foltozott ruhában affectált járni s gyönyörködött abban, hogy a bársonyban járók általa megaláztatnak. . . . A francia revolutio előmenetelét mindig leste s róla protocollokat vitt. . . . A hazát, a nemzetet hévvel szerette“ <sup>2)</sup>.

<sup>1)</sup> Az ő munkái egyebek közt: De organisatione Diaetae. De Subsidiis. Extractus Legum in Hungaria de Clero Cathol. latarum, stb.

<sup>2)</sup> Kazinczy Ferencz jegyzetei Szirmay Antal idézett munkájára. Kézirat.



Laczkovics János Pest megyei alispán és kir. tanácsos fia, II József alatt a magy. kir. testőrsereg tagja, utóbb a Greven című ezred tiszte, mely minőségben vitézségének a török háború alatt fényes tanúságait adta. Az 1790-ki országgyűlés rendeihez több tisztársaival együtt, ezrede nevében beadott ama folyamodásért: eszközölnék ki, hogy a magyar ezredek béke idején mindig a hazában tanyázzanak; tisztjeik, kik eddigelé jobbára németekből nevezettek, ezen túl magyarokból választassanak, s a vezénylet magyar nyelven folyjon, — tisztségétől, mint föntebb is említettük, megfosztatván, azontul magán életet viselt. „Növése — mondja Kazinczy Ferencz, kit a demokrat elvek pártolására egy alkalommal szintén megnyerni ügyekézett, — növése bajnoki volt; járása affectatio nélkül büszke, mint a lélek, mely benne lakott. . . Trónusra szülte őt a természet, és ha vad tüze ott is lángol vala, reszketett volna tőle a világ“<sup>1)</sup>).

Laczkovicsnak számos levele küldetett fel a kancellárhoz, melyek, mint a kancellárnak rólok 1795-ki február 14-kén a királyhoz intézett előterjesztésében olvassuk, jobbára azon kérelemről szólnak, melyet Laczkovics s a többi Greven-ezredbeli huszár-tisztek 1790-ben az országgyűléshez s II Leopoldhoz nyújtottak be, egy pedig azon emlékiratról szól, melyet ő „igazolás“ czíme alatt Ferencz király elébe terjesztett.

Kazinczy Ferencztől tudjuk, miként neki Laczkovics egy ízben avval dicsekedett, hogy Martinovicsnak sikerült volna számára megnyerni Leopold kegyelmét; minek következtében egy személyes fogadtatása alkalmával a királytól ígéretet is vett légyen, hogy pesti tartományi biztossá fog kineveztetni; de a királynak nem sokára közbejött halála után az ígéret nem ment volna teljesedésbe. A kancellár előadása szerint azonban a legfelsőbb helyre intézett kérel-

<sup>1)</sup> U. o.

1794.

mei szintűgy eredmény nélkül maradtak, mint azok, melyeket az országgyűléshez nyújtott be. Laczkovics e miatt féktelenül kitör az országgyűlés rendei, a kormányiszékek, kivált a hadi tanács s a magyar udvari kanczellária, itt s amott a király s a nádor, sőt az egész magyar nemzet ellen is. E levelek nagy világot vetnek Laczkovics jellemére, s őt egy önző, igen öntelt, felfuvalkodott, hetvenkedő egyéniségnek bélyegzik, kibén sem előljáróság, sem maga a nemzet iránt semmi kegyelet sem létezett; ki egy második Catilina gyanánt mindenre szórja szitkait, fenyegetéseit.

Egy 1793-ki január 3-kán Szily Ádámhoz, ki vele együtt a Greven-czred tiszte volt, intézett levelében többek közt ezeket írja: „Én voltam valósággal Bécsben, a császár signálta is instantiámat a majorságra. A Hofkriegsrath azonban szokása szerint ellenzette s elrontotta és utasított a civilis tisztségekre. E szerint azt sollicitáltam; de a kanczellária, consilium, papok, mágnások mind azon vannak, hogy előmenetelemet gátolhassák; ezt nekem maga a király mondotta, az instantiámat a kanczelláriára adta, és mivel azon instantiám valamennyi dicasteriumot megszégyeníti, még egész mai napig sem vették referadába, még csak registraturába sem merték adni szégyenletekben. Én azután kértem a pensiómat, melyet a császár resolvált; ezen derék hazafiak pedig boszúságukban a királyt úgy informálták, mintha én valami új scandalosus imádságot nyomtattam volna, a mely nem igaz . . . s a pensiómat a császár eltagadta“.

Egy másik, 1793-ki aug. 10-kén kelt levelében így ír: „A mit a német a magyar insurrectióról beszélt, az mind igaz; mert a magyar nemesség csak a kanósó és pipa mellett insurgál, s akkor is a paraszt költségén, s elszedi a lovát. Különben is a bolond magyar egy titulusért, ebédért, holmi kés-villáért (kamarásságért), melyeket a s . . . n hordoz, az országát, barátját, familiáját is eladja. A magyar nemességnek még nincs characteré, hasonló a gyermekhez, . . . vagy a vén emberhez, kinék semmi hasznát sem vehetni. Mágnása

előtt térdig hasal, papjának a s...t nyalja, királyát azt gondolja, hogy istene, a parasztot pedig, hogy rabja és teherhordozó marhája. Sem bátorsága, sem tudománya, sem nemesen gondolkodó szíve. Mit lehessen várni az országban, midőn olyan ember is, mint az urak temesvármegyei főispánja (Splényi), azt az ország szabadságát gyilkoló projectumot vakmerő szemtelenséggel merete tenni, hogy senkit az országgyűlésre deputatusnak ne lehessen választani, a ki már in publico nem szolgált, holott tudja vagyon, hogy senki in publico nem szolgál, a ki mágnástól, paptól, királytól meg ne volna vesztegetve... Jól beszélt tehát az a német s még igen keveset is mondott. A helyett hogy azon dolgoznának, mágnásokat, papokat kiűzni s leültetni, s az utolsóktól a jószágot elszedni, új, becsületes, szabad nemzethez illő constitutiót készíteni, tisztségeket csak az érdemeseknek adni: azon iparkodnak, hogy a kevés jót is elrontsák s az oligarchiát behozhassák. Pfuj! gyalázatos nemzet, okádnom kellek, midőn a böcstelen szemtelenségről gondolkodom. Ez a nemzet hasonló a rosz disznóhoz, mely a maga malaczeit fel-falja“.

Ezen érzülete nyilvánításában azonban valamennyin túl tesz a 6-dik számú levél, melyet azonban, mivel ere letije elveszett, csak a kancellárnak az előterjesztéshez kapcsolt német fordításából ismerünk. „De majd úgy eszébe is hozom — mond ebben egyebek közt — cselekedeteit a magyar nemzetnek, hogy arról, míg a világ áll, nem fog megfélemlkezni; s elő fogom adni azt is, mily módon bánjon a fejedelem ezen gyalázatos nemzettel. A mi veszedelmünk hadd húzza maga után az egész nemzet veszedelmét; mert én azt kívánám, hogy ezen országban csak annyi föld se maradjon fen, melyen egy lépést lehessen tenni; s kívánám, hogy az országnak e romjai közt saját siromat is lelném. Ha mi elveszünk, vesz-szen velünk együtt ezen egész átkozott, gyalázatos nemzet is“ stb.

De hogy teljes képét adjuk ezen egyéniségnek, melyet

1794.

még egy Kazinczy Ferencz is oly nagy vonásokban ábrázolt: idézett levelei után, melyek őt a szenvedély őrjöngő kitérésiben tüntetik előnkbe, meg kell még emlékeznünk néhány más leveléről is, melyek őt, mint hiú, öntelt, magával és tetteivel dicsekvő embert jellemzik. Alig van e levelek közt egy is, melyben ne dicsekednék, hogy így amúgy megmondta a consiliumnak, kancelláriának az igazságot, hogy a nádor s ez vagy amaz a nagy úr nem hallott még olyan beszédet, mint a hogy ő nekik megmondta. 1793-diki nov. 2-kán írja Szilynek, hogy a nádornál volt, s beszélt a többi tisztek ügyében is. Majd elvállik, mit fog a nádor végezni a császárral. Ha még erre sem történik valami, majd fog tudni ő is beszélni a gyűléseknél, hogy hírül vihetik a miniszteriumnak. — Gróf Zichyvel is volt, mondja tovább; „de tudom, nem kíván tőlem többször visitát, mert amúgy igazán szembe loccsantottam az igazságot“. Egy más levelében pedig írja: „Képzelem magamban, miként fognak meghökkenni a declaratióm olvasása után. Tudom, olyan irás még nem igen forgott körmök között“.

E tulajdonokkal Laczkovics nagy olvasottságot kötött össze. A honiakon kívül a latin, franczia, angol és olasz nyelveket tökéletesen értette s beszélte. A katonaságból kilépte után jelent meg tőle: „Magyarország állapotáról“ cím alatt egy röpirat, melyben elveit bőségesen fejtegette. A magyar demokraták irányának ismerete végett szükséges e munkából idéznünk Laczkovics némely tételoit. „A polgári társaságok, úgymond, hasonlítanak a tudományokhoz: ha világos elvekre nem építtetnek, mind több véleményösszeütközést szülnek; miért az emberi természet-sugalta igazságokra építendők. — Magyarországnak kiváltságok és szabidítékokból szerkesztett alkotmánya semmi világos, szilárd elvekkel nem bír. — A társasági szerződésnek két alapja van: a polgárok egyenlősége és szabadsága. — A lázadás és forradalom közt nagy a különbség: amaz a szent törvények felforgatására készült összecsküvés által történik; emez a

bűnöknek, s a jó törvények mindennemű sebeinek, minők a kiváltságok, kiirtása által hajtatik végre. Magyarországon eddig csak két forradalom volt: Corvin Mátyás és II József alatt, ki az arisztokratia és theokratia mételyét kiirtani szándékozott. — Magyarország legnagyobb nyavalyái: a theokratiának nem szűnő láza, és a főrendűek s nemesekből álló és a többi polgárok elnyomására törekvő kétfejú arisztokratia. Az eszközök, melyek által e két betegség ápoltatik: a tudatlanság, fanatismus, s a szándékosan szitogatott kölcsönös gyűlölség. Ezek okozzák, hogy a polgárok egymással szünet nélkül harcban állnak. E szomorú állapotban kevesen értik az emberiség jogait: a . . . főpapokban az emberiség érzetét a szívkeménység fojtja el; a mágnások s gazdagabb nemesek a főpapok ledérségének szolgálnak; a szegényebb nemesek s alrendű papok nem merik kivonni nyakaikat a tudatlanság igája alól; a polgárok és parasztok a terhek súlyától elnyomatva, embereknek is alig érzik magokat. Innen van, hogy a magyarok soha sem dolgoznak ki gyökeres reformot; csekélységekkel bíbelődnek; a törvények régi zavarát tűrik; az ünnepélyeket, szertartásokat szeretik; az elsősről, előbbülésről vitatkoznak: ha a görög hitű a római vallásúak közt ül, a hazát veszélyben forogni hiszik. — Kettő szükséges a forradalomra: szellemi felvilágosodás és a nép nagy elnyomása. Az első sebes léptekkel közelít; a másiktól untig gondoskodnak a főpapok és mágnások. Ezért történt, hogy a főpapság az úrbér és tanulmányok rendezését magához ragadta; így vonják magokhoz a könyvvizsgálatot is erőszak és ravaszság által, hogy minden az ő Thalmudjok és Koránjokhoz alkalmaztassék. De vizet szitában merítenek: nem sokára a dolgoknak egy új rende álland be, ha csak minden szabad nemzeteket ki nem irtanak, minden könyvet meg nem égetnek, a könyvnyomókat s árusokat és az újságírókat, kik a szabad nemzetek történeteit hirdetik, meg nem gyilkolják, s végre Magyarországot a többi nemzetektől Csina falaival el nem zárják. — Jobb lenne tehát a

1794

népnek jogait visszaadni, mielőtt azokat maga visszakövetelné, minek meg kell történnie. — Alkottassék az országgyűlésen két tábla: a felső a magnások és nemesek, az alsó a polgárok és parasztok számára. A főpapok az országgyűlésből s minden polgári hivatalból zárassanak ki s híveik legeltetésére utaltassanak. Vétessenek el tőlök a jószágok s láttassanak el illő évdíjakkal. Minden vallású lelkészek egyaránt fizettessenek a közpénztárból. Az alkotmány rendszere javíttassék meg. A közterhek minden rendbeliekre aránylag vettessenek ki. Az igazságszolgáltatás gyorsíttassék: a bírák egyedárúsága törültsék el. A művészetek, ipar s kereskedelem gyarapíttassanak. A hivatalok betöltésében semmi tekintet ne legyen vallásra, születésre, osztályra stb.“

Laczkovics egy más, még 1792-ben írt s e cím alatt: „A keresztyén vallásban magát oktatni vágyódó utazó ember“ — közzé tett munkája által annyira magára vonta a figyelmet, hogy az udv. kancellár őt e miatt Pest vármegye által, melyben lakott, megfenyítetteti rendelte.

Szentmáriay Ferencz, b. Orezy László magy. udv. alkancellár titkára, még csak 25 éves ifjú vala. „Antinouszi szépségű külseje — mond Kazinczy Ferencz — büszke, délczeg lelket s Montesquieu, Rousseau, Raynal s más francia philosophok olvasása által mívelt szellemet s tüzes demokratát takart.“

A mult év nyarán egy irat érkezett a postán a főherczeg nádorhoz, mely egyenesen Ferencz és elhunyt atyja, Leopold ellen volt intézve, s mint a kancellár szept. 2-kán (1793) kelt felterjesztésében mondja, a legvakmerőbb gyalázásokat és lázításokat foglalá magában. Az irat e címet viselél: „Litterae ad imperatorem et Regem Hungariae Franciscum II.“ Szerzőjének a kancellár eleve is Szentmáriayt jelölte meg a nádorhoz decemb. 17-kén intézett levelében, mely által az író felfedezésére szigorú nyomozást rendele. <sup>1)</sup> Kisütötte-e ezt a nyomozás, nem tudjuk.

<sup>1)</sup> A kancellária levéltárából.

És ezek valának alapítói a demokraták titkos társulatának. — Mi magát a társulatot illeti, melyet a kormány közlönyei utóbb oly borzasztó, veszélyes összeesküvésnek hirdetnek vala: annak szabályairól, céljairól, eszközeiről igen keveset mondhat eddigelé a történelem. A társulat tagjaira utóbb kihirdetett ítéleteken kívül a kormány ez ügyben soha semmi hivatalos iratot nem tett közzé; az elfogottak elkobzott irományait pedig bakó által nyilvánosan elégetteté; mi arra látszik mutatni, hogy bennök kevés találtatott, mire az eljárást alapítani lehetett volna; s mivel arra gondnak kell vala lenni, hogy a közvélemény az eljárást helyeselve, s a demokraták ellen híresztelt vádak közhitelre találjanak: a nem elég fontosságú iratok a lángok martalékává tétettek. Továbbá, az elfogottak iránti kereset a legnagyobb titokban folyt; az összeesküvésről nyilvánosan szólani, írni szigorúan tiltatott; a bírák titoktartásra esküvel lévén kötelezve, arról beszélni sem mertek. Az elfogottakra mondott ítéletek oly homályos általánosságban szerkesztvék, hogy belőlök semminemű büntény világos ismeretére nem juthatni. Az ítéleteken kívül pedig eddigelé csak három irat <sup>1)</sup>

1794.

A demokraták  
társulata.

<sup>1)</sup> Ezen iratok a következők:

a) „Der Majestaetsprocess in Ungarn. 1795.“ Szerzője névtelen; megjelent 1800-ban Lipcsében. Példányai azonban jobbára elkoboztatnak és megsemmisítettek; mert a kormányt eljárása miatt erős kifejezésekben vádolja, koholtnak hirdetvén az összeesküvést.

b) „Historia Jacobinorum in Hungaria“ Szirmay Antal udv. tanácsostól. Kéziratban. Szirmay általában ellentétese az elébbi irat szerzőjének. Mint az akkoron ügynevezett „aulicus“ párt tagja, a demokratákat sok helyt első tekintetre is valószínűtlen vádakkal terheli. Mit kelljen e kéziratról általában tartani legjobban kitűnik a következőkből. Kéziratát Szirmay 1810-ben a fogságból kiszabadult Kazinczy Ferenczcel közölvén, ez a következő megjegyzést, illetőleg bírálatot írta reá. „Jaj volna az emberiségnek, ha minden történet úgy iratnék mint ez; mert akkor a történet nem volna más, mint szövedéke szándékos és nem szándékos hazudságoknak.“ Találkozáván Szirmayval, mond neki, miképen nem hiszi, hogy igaznak tartaná maga is, a mit írt: „Az

1794.

jutott tudomásunkra, melyekből szintén igen kevés kétség-telen, s a birálatot kiálló tényt vagyunk képesek meríteni; mi a tények hiányára látszik mutatni.

E kútfők szerint Martinovics Ignác 1794-ki májusban Pestre jöven, barátaival egy társulatot alkotott a demokratiai eszmék s elveknök az országban terjesztésére. A társulat vezérlete az ország négy kerületének mindegyikében egy-egy igazgatóra bízott. A pesti kerület igazgatását Hajnóczy, a debreczeniét Laczkovics, a kassaiét Szentmáryai vállalta magára. A dunántúli kerületbe gróf Zsigra y Jakab neveztetett ki általok igazgatóul. „E fiatal ember — mond Kazinczy Ferencz — szánakozásra méltó nyomoréka volt a legbolondabb nevelésnek; atyja mindent megadott nevelésében, a mit a nagy házak adhatnak; de épen e minden jellemtelenné tette őt.“

Az ítéletek szerint az igazgatók két, egymástól külön, titkos társulatot alkottak volna, melyeknek egyikét a „reformátorok“, másikát „a polgár és ember“ társulatának címezték; mi, ha jól értjük, annyit tesz, hogy egyik a felsőbb, értelmes, miveltebb körök, a másik a nép számára volt légyen alkotva. A társaságok mindegyikének számára egy-egy kátét készítettek, melyekben a két különböző osztály felfogásához mérve adattak elő a demokratiai elvek: az ember és polgár jogai, a szabadság, melyre törekedniök kell s

---

igaz, válaszoló Szirmay; de ha azt írtam volna, a mit hiszek, bajt okoztam volna magamnak. . . . Kellett pedig mégis írni erről valamit; s az értelmes olvasó kitalálja, mi igaz van benne.“

c) Kazinczy Ferencz jegyzetei Szirmay idézett munkájára. Kézirat. Szerző, midőn Spielbergen, Kufsteinban, Obroviczban és Munkácson töltött hetedfél évi rabsága után kiszabadult, a kormány által hallgatásra lévén kötelezve, nem mond el mindent, a mit tud, s csak a Szirmay szándékos elferdítéseit s hazudságait igazítja ki. Magáról a társulatról s a felségsértési pörről alig is lehet belőle valamit kibetűzni; igen becsesek mindazáltal e jegyzetei ha csak azért is, mivel belőlök több érdekelt egyéniség jellemével, tulajdonságaival ismerkedünk meg.



általában azon tanok, melyeket fentebb Laczkovics munkájából idéztünk. A polgár és ember kátéja különösen, nem egyéb vala, mint fordítása, némi módosításokkal a hasonló című francia röpiratnak <sup>1)</sup>. A társulat szabályairól semmi egyebet sem tudunk, mint hogy minden tag köteles volt a társulatba legalább két új tagot szerezni, s velök az illető kátét közleni. De lássuk, magának az ítéletek történeti részének szövegét, a mennyiben azok a bűntényt előadván, az összeesküvés titkaiba pillantanunk engednek.

„Mind a vádlott saját vallomásából, mind egyéb, a pörbe fölvetett előterjesztett okmányokból kiviláglik, — így szól Martinovics ítéletének történeti része, — hogy a vádlott, elkészítvén a lázadás támasztására czélzó iratait, 1794-ki május havában, a királyi méltóság s az ország törvényes alkotmányának felforgatására, két titkos társulatot alkotott; azok szabályait s a jeleket, melyekről a társak kölcsönösen egymásra ismernének, meghatározta; maga iránt hittel kötelezett igazgatókat nevezett, kik által veszélyes szándékait tényleg terjesztette; nekik két kátét, melyek egyike a reformatorok, másika a polgár és ember címét viseli, adott által. Azon kívül pedig, hogy az ugyanazon időben alkotott, egymással ugyan ellenkező, de a demokrat elvű forradalom biztosabb létesítésére érző, s belső mozgalmakat támasztani törekvő két társulatnak az országlakosok életére s javaira nézve veszélyes és az egész ország elpusztítására irányzó terve nyilván elárulja polgártársai ellen kegyetlenkedni törekvő szándokait: egyszersmind a gonosz czélzatok alapjává tett két istentelen káté által a felséges uralkodó házra szórt alaptalan rágalmak és sérelmes gyalázások mellett, a jelenleg szeren-

<sup>1)</sup> Payne Tamás, angol demokrat clubbista szedte rendszerbe s tette közzé „Les droits de l'homme“ cím alatt a francia eszméket s elveket. Könyve miatt hazájában üldöztetvén, Franciaországba menekült. E röpiratnak számos évek előtt egy diák fordítását is láttam, kiadva Cz. J. (Czini János magyar táborigazparancsnok) által; melynek elkobzott példányaiból azonban igen kevés maradhatott a közönség kezében.

1794.

csésén országgló fejedelmet, kitől különféle kegyelmekkel s jótéteményekkel hálmoztatott, királyi trónjáról megbuktatni, a kormányzás törvényes hatalmától megfosztani, az ország rendeinek tekintélyét s magát az alkotmányt felforgatni vakmerő merénylettel ügyekezett, s az országlakosokat nem kevésbbé a királyi felség, mint az ország rendei ellen felkelésre izgatta. Az előrebocsátott, s a keresetbe igtatott más súlyosbító körülményből kiviláglik tehát, hogy a vádlott, megvetvén az isteni s emberi törvények szentségét, a királyi felség élete s méltósága és az ország közjava ellen összeesküdött; sőt magát ezen undok összeesküvés fejevé s kolompósává tette.“

Hajnóczy ítéletének pedig ekként szól a büntényekre vonatkozó elbeszélő része : „Miután a tényleges összeesküvés két, a reformatorok és a polgárs ember nevére címzett, s az országban támasztandó forradalomra célzó ugyanígy titkos társulatok által terjesztett kátéban összpontosított s azok gonosz elvei által a királyi trón s ahhoz kapcsolt törvényes főhatalom kiirtása és az ország létező rendeinek s ősi alkotmányának felforgatása céloztatott : a vádlott, daczára annak, hogy királyi hivatalban létező, s a fejedelem kegyelméből illető díjjal ellátva lévén, hittel kötelezte légyen magát, a királyt és országot illelhető minden kellemetlenségek eltávolítására s feddhetetlen hűségének megőrzésére; és daczára annak, hogy korának s ítéletének érettsége szerint, teljesen átláthatta mind a kereset alatt lévő bűn iszonyúságát, mind az egész országra háramló gyászos következéseit ama gonosz tervnek, mely szerint a két, egymással ugyan ellenkező, de a demokrat elvekre alapított forradalom biztosabb létesítésére célzó társulat által belmozgalmak támasztása szándékolttatott, — saját vallomása szerint mind a két titkos társulatnak Martinoviçs Ignác által reábízott igazgatását, hit letételével magára vállalta, s mind a két kátét, és a társulatok szabályait és jeleit magának leírta; a polgár és ember kátéját francziából németre fordí-

totta, s nemcsak önmaga ügyekezett mind a két utálatos társaságba más társakat csábítani, hanem, miként a pör iromániai bizonyítják, az összeesküvés terjesztésére egyéb czimboráit is vak buzgalommal ösztönözte.“

A Laczkovics János ellen hozott s az előbbieknél még bonyolódottabb szövegű ítéletből továbbá, azokon kívül, mik a demokrat forradalom támasztására czélzó két társulatról, s azok számára készített kátékról mondatnak, csak a következő tények tűnnek ki: hogy Martinovics által ő is igazgatónak neveztetett, a kátékat leírta, s unokaöccsével, a társulatba fölvelt Szláv Jánossal, azok mindkettejét, testvéröccsével, Laczkovics Lászlóval pedig csak a reformatorok kátéját közölte; hogy továbbá, még az összeesküvés megalakulta előtt Martinovics vele az ország alkotmányáról értekezvén, neki egy, demokrat elvekre alapított alkotmánytervet tollba mondott, melyet aztán ő említett unokájának és Szentmáriay Ferencznek is elejébe terjesztett; hogy végre a polgár s ember kátéját magyar nyelvre fordítván, azt az eredetieknél szilajabb kifejezésekkel írta meg s egyéb leveleiben saját nemzetét féktelen kikelésekkel s gyalázásokkal illette.

A többi ítéletekben semmi új tény nem említettvén, ezekből áll mindaz, mit e titkos társulatról s azok működéséről tudunk. Fegyveres felkelési s lázadási készülétről az ítéletekben nincs semmi említés; mi azt mutatja, hogy a titkos társulat nem volt egyéb, mint a demokratiai elvek terjesztésére alakult szövetség, mely a titok rejtelseit csak azért kereste, mivel a francia forradalom borzasztó fejleményeitől megrettent kormány, azon elveket s tanokat élethálára üldözi vala.

A legfőbb rendőrségi fenytés alá eshető kihágás<sup>A</sup> azonban, Thugut miniszternek, mihelyt a titkos rendőrség által annak létezéséről értesült, kivánt alkalmat szolgáltatott nemcsak ama demokratiai elemet kiirtani, mely a világot lángba borítani fenyegetőzék, hanem egyszersmind a szabad-

<sup>A</sup> demokraták elfogatása.

1794.

elví alkotmányos törekvéseket is elfojtani az országban. Eltökélte tehát magát, kérlelhetetlen szigorral sujtani a demokratiai véleményeket, hogy emezeket is megfélemlítse s néma hallgatásra kényszerítse. Mindenekelőtt Bécsben kezdte meg az „üdves példaadást.“ Hebenstreit térkapitány, Bileck mérnökkapitány, Riedel Andr. ezredes, a császár volt nevelője, Prandstätter városi tanácsos, Wolfstein, baromorvos, Haeckel kereskedő s többen mások, veszélyes felfogatási vélemények s tervek vádja alatt elfogatván, az első kötélhalálra, a többiek holtiglan vagy több s kevesebb évig tartandó várfogságra ítéltettek.

Kevéssel utóbb Magyarországra került a sor; mint-hogy itt nemcsak a demokratiai elvek kiirtása, hanem a „patrióták“ szabadelví, alkotmányos törekvéseinek elfojtása is célba vétetett, a szigornak is nagyobb mérvben kell vala kifejtetni. Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics és Szentmáryai Pesten, aug. közepén fogattak el. Zsigray erről értesülvén, egy ideig határozatlanul bujkála; végre a veszprémi szerzeteseknél keresett menedéket, honnan vallomástétele után Bécsbe vitetett. Az elfogatások, melyeket Németh János királyi ügyigazgató intéz vala, azontúl egészen az év végéig folytak az országban. És minthogy maga az elfogottak egyénisége, kora és polgári helyzete is vet némi világot ezen szomorú eseményre, íme álljon itt azok névjegyzéke:

A b a f f y Ferencz, az 1790-ki országgyűlésen Árva megye követe, s miként Kazinczy Ferencz tudósít, a tudományok nagy kedvelője, a papságnak pedig gyűlölője.

A m b r ó z y Gábor; A s z a l a y János, mind a ketten juratusok, emez író is.

B a c s á n y i János ismeretes író, a kassai magyar társaság által kiadott „Magyar Múzeum“ szerkesztője, ki már „Az 1789-ki franciaországi változásokra“ írt költeményéért is feladatott, minek következtében 1793-ban szerkesztői hivatalától megfosztatván, gróf Forgách Miklós nyitrai főispán magán titkárává lett. A gróffal épen ennek nyitrai

jószágán vala, midőn a Bécsből hazaérkezett grófné azon hírt hozá, hogy Bacsányi kerestetik. Ez ártatlannak mondván magát, Forgách tanácsára Budára megy, hogy Sándor főherczeg nádornál pártolást keressen; de elfogatván, Bécsbe vitették.

Baranya Mihály; Brem János sebész; Bujanovics Kornél joggyakornok.

Fodor Gerson, tanár a kőrösi reform. iskolában.

Erdélyi László, joggyakornok, ki, mint a kancellár egy felterjesztése tudósít, azért fogatott el a katonaság által, mivel nyilvános utcán a felség személye ellen nagyon illetlenül nyilatkozott.

Hirgeiszt Ferencz, tizenkilencz éves jogtanuló, „szépen nőtt deli ifjú, mondja Kazinczy Ferencz — de lelke még szebb; szerényebb, csendesebb, szelídebb, állhatatosabb characteret nem ismerék.“

Illés Ferencz ifjú ügyvéd; Juhász János, prémontrai szerzetes pap.

Kazinczy Ferencz, kit forrásként többször idézünk, II József alatt a kassai kerületben a nemzeti iskolák felügyelője. Az igazgatás régi rendszerének helyreállta után, Kazinczy első rangú költőnk, s kötetlen új irányunk teremtője, „Orpheus“ című folyóiratát szerkeszté, s épen ennek egy darabjával foglalkodik vala, midőn decemb. 14. éjjelén elfogatott.

Kazinczy Miklós, Ferencz öcsöce, Bihar megye esküttje s író; Kopasz János jogtanuló.

Landere Mihály könyvnyomtató; Laczkovics L., János öcsöce; Lonovics Imre, orvostanuló; Lukács Pál.

Makk Domokos volt pálos szerzetes; Márton István, Pest megyei orvos; Nemesányi Endre; Pajczkoffer Antal, egykori nagyváradai bíró; Pruzsinszky József.

Rosty János, a kőszegi kerületi tábla jegyzője, Zsigray barátja, s kiçsapongásaiban társa. Rosty Pál, egykor katonatiszt.

Szentjóbi Szabó László, gr. Teleky Sámuel erdélyi kancellár titkára, s jeles költő.

Szén Antal kamarai számvevő tiszt; Szláv György Bihar megyei főbiró; Szláv János juratus; Szilla Miklós jogtanuló; Sehy Ferencz színész.

Szmetanovics Károly, jogtanuló, „lelke láng, könnyebben fellobbanni senkit soha nem láttam,“ mond Kazinczy.

Szolárcsik Sándor, ritka tehetségű; bő olvasottságú, alig 20 éves juratus.

Szulyovszky Menyhért II József alatt a Zemplén megyei törvényszék elnöke; két ízben jeles országgyűlési követ, „igen nagy talentum,“ mond Kazinczy, társalgásban causticus; és az mulatsága, ha másnak gyengéjét kilesvén, magának és még inkább másoknak belőle bolondot csinálhat. A más érdemeit nem tűri, mert az reá homályt vet; és meggyőzhetlen viszketegséggel bir, másokat buktatni.“

Tancsics Ignác gr. Sztáray Albert tanítója s nevelője. Túrós Péter ócsai reform. pap.

Újgyörgyi József; Úza Pál, ifjú ügyvéd Pesten. „Lelke oly szép,“ mondja Kazinczy, hogy szebbet soha sem láttam; csendes, elmozdíthatlan characterű, jó ember.“

Verhovszky Sámuel, a Nákó család ügyvéde.

Verseghy Ferencz, volt pálos szerzetes, tábori pap s író, ki egyebek közt a marseillaiset is magyarra fordítá.

Őz Pál, fiatal ügyvéd s író, „egyike a legjobb fejeknek az egész országban,“ írja Kazinczy. Midőn pöre a kir. táblán felolvastatott, Ürményi József, királyi személynök ezt mondá róla: „Ismerem az embert; tudománya szerint méltó, hogy székemben üljön.“

Ezeken kívül elfogattak még tizenhárman, köztök a tizenhat éves b. Révay László, ki azonban utóbb szabadon bocsáttatott. Krály József kamarai tiszt, és Fodor József helytartósági titkár, magukat az elfogatás előtt agyonlőtték. Németh János ügyigazgató néhány főrendi úrra is kivetette

horgát, nem mintha gyanúsok voltak volna, hanem hogy őket megsarczolhassa. Illésházy István, Fekete Ferencz és Eszterházy Károly grófok tíz-tíz ezer forinton menték meg magukat az elfogatástól.

1797.

Midőn a titkos társulat igazgatói s néhány más fogolytársuk szeptemb. havában Bécsbe vitettek, hogy az ott gróf Saurau elnöklete alatt összeült faggató bizottmány<sup>1)</sup> elejébe állíttassanak, nagy aggodalom szállá meg a hazafiakat, hogy magyar nemesek a törvények ellenére, külföldön, idegen birák elébe állíttatnak. Pest megye szept. 25-én tartott közgyűlésén e tárgy nagy hévvel vitattaték. Gróf Keglevich József tüzes szónaklattal kelt vala ki a kormány rendszabálya ellen s kívánta, hogy a rendek e tényt az alkotmány sérelmének tekintvén, arról a többi vármegyét is tudósítsák s azokkal együtt kérjék meg a királyt, tudatná a nemzettel, miért fogattak el s vitettek ki az országból a bevádolt hazafiak? Ha az indítvány elfogadtatik, s Pest a többi megyékkel együtt csakugyan ily értelemben ír fel: az egész ország érdekeltsége hihetőleg nagyot fordított volna az elfogottak ügyén. De gróf Teleki József koronaőr indítványára a többi vármegyék felhívása elmaradt s a Bécsbe intézett felirat is csak oly értelemben szerkesztetett, hogy „miután a foglyok kivitele által a személyes bátorság s a hazai törvény meg van sértve: ő felsége azokat visszaküldeni, s ha csakugyan vétkesek volnának, a hazai törvényes birák által megítéltetni, az efféle kivitelek jövődöbéli eltávoztatása iránt rendelkezni, s a nemzethez, mely a törvények megtartását, s a királyi méltóság és a közbéke megsértésének méltó megbüntetését első kötelességei közé számítja, több bizodalommal lenni méltóztassék.“

A főben járó per.

Hasonló értelemben írt fel Zemplén s még néhány más

<sup>1)</sup> Ennek magyar tagjaivá Ferencz még 1791-ki aug. 21-kén Lányit és Nagyot, az udv. kancellária tanácsosait nevezte volt ki. Kancell. levéltár.

1794.

megye is. De az erélytelen hang, kivált miután az egyetértés is hiányzott, nem tette meg a kívánt hatást; sőt a Thugut által sugallt kormány indíttatva érze magát általa egy daczos, majdnem fenyegető hangú leirata által még azon csekély ellenzék elfojtását is megkísérteni, mely e megyék felirataiban nyilatkozték. Pest megye októb. 3-ról a következő választ vette: „Ő felsége kedvesen fogadta ugyan a megye indulatát, melylyel királyi méltósága s a köztársaság fentartása iránt viseltetik; nem képes mindazáltal eléggé csodálni, miként bátorkodik a megye állítani, hogy a közbátorság fentartása végett tett rendeletei által a törvények szentsége megsértettet légyen. A vármegyének o bizalmatlanságát s balvélekedését ő felsége határozottan roszalja s kinyilatkoztatja egyszersmind, hogy mivel a törvények oltalmazását mindenkor fő kötelességének tartja, s azokhoz a jelen esetben is ragaszkodni kíván, a megyétől maga és rendeletei iránt nagyobb tisztelotet követel.“ Jelenti végül, hogy a foglyok a kir. tábla által való megítéltetés végett vissza fognak küldetni.

A foglyok az év vége felé valóban visszaküldettek Budára: annyi eredménye tehát még is lett a feliratoknak, hogy a vádlottaknak külföldön s idegen birák általi megítéltetése mellőztetvén, az alkotmány nem szenvedett sérelmet. A foglyoknak azonban ez mit sem használt. Célját Thugut a hazai s törvényes birák eljárása mellett is elérheté, elérni erősen eltökélte magát. Utasításokat küldetett a királyi ügyigazgatóhoz, ki a vádló szerepét viselé, s a fő törvényszékek elnökeihez, melyek szerint meghagyatott nekik, hogy a vádlottakra, a Saurau elnöklete alatt Bécsben működött faggató bizottmány eljárása nyomán, a veszélyes demokratiai tanok s elvek elfojtása s a közvéleménynek azoktól elrettentése végett, szigorú, példás büntetéseket rendeljenek: ő felsége különben is nagy mértékben szándékozik gyakorolni a maga kegyelmezési jogát. Az ügyigazgatónak e fölött az ügyben



teendő rendkívüli fáradalmi jutalmául ezer darab aranyat rendelt.

1794.

Azonban ennyi ösztönre nem is volt volna szükség Németh János ügyigazgatónál: ő az alkalmat különben is kihasználva szándékozott a maga érdekében. „Németh, — úgymond Szirmay Antal, udvari tanácsos, idézett munkájában, — tiszte egyéb teendőiben hanyag, de vádolásra született, rossz lelkű, s kivéve Verbőczyt, kiből egynémit felületesen tanult vala,] semmi tudománytal nem bíró ember. A jakobinusok vádlásából — így nevezi Szirmay mindig az elfogott demokratákat, — ő nagy kincseket szerze magának. A vádlottaktól nagy értékű ajándékokat nemcsak elvett, hanem ki is csikart. Eleinte nyájaš arczezal, hízeltő szavakkal szólítja meg őket; büntetlenség ígérete, gyengébb börtönreménye, jobb étkek adatása —, utóbb ijesztések által ügyekezett őket rávenni, hogy mennél több társakat fedezzenek föl. A királynak leghívebb alattvalóit, a legjobb hazafiakat, kiket gyűlölt, vagy a kik gazdagok valának, csak azért is nevezget vala, hogy neveik a becstelenítő perben előforduljanak. A felségsértési bűnbe fél Magyarországot belekevernise az által magának adózójává tenni kívánta. Például Zsigray Jakabot (mint ez azt a törvényszék előtt is kijelenté) addig gyötré, faggatá, míg a kényszerítésnek engedvén, az ártatlan körmendi lelkészt is belekeverte. Az ilyféle spanyol inquisitiótól visszaborzadtak az ország néhány főbbjei s a tény méltatlanságát a főherceg nádornak fölfedezték, ki azt a királynak is tudtára adta.“

Németh kir. ügyigazgató.

„S vett is parancsot Németh, — folytatja Szirmay udvari tanácsos, — hogy az illetén „szokatlan“ eljárással hagyjon fel, különben is annyinak, mennyien már elfogattak, megbüntetése által elég példa fog adatni a közönségnek.“

Valóban, meglepő nyíltsággal tudósít az udvari tanácsos, hogy a minisztérium Bécsben már a törvényszéki ítélet előtt elhatározta a vádlottak megbüntetését; és, hogy e büntetés a közönségnek adandó üdves példa végett fog végre-

1795.

hajtadni. Már mintegy ötvenen valának elfogva, „s ennyinek megbüntetése,“ úgy vélekedett Thugut, elég lesz példaadásul a közönségnek. De az intés által Németh ügyigazgató nem hagyta magát megzavartatni, mint Szirmay azt nevezi, „inquisitionalis eljárásában“. — „Ő — folytatja az udv. tanácsos — azt válaszolta Bécsbe, hogy az ajándék elfogadását a hazai törvények, különösen az 1498-ki 3-ik törvényczikkely, megengedik; csak megvesztegettetni ne engedje magát. Különben is csekély díjú tisztsége neki, a kancellária irálya szerint minden szokott sportulákkal s mellékjövedelmekkel adatott legyen ő felségétől; s az ilyféle ajándékok is a szokott mellékjövedelmek közé tartoznak.“

Ily ember kezében eleve is el volt vetve a koczka a vádlottak felett, kiket az említett német röpirat, egyezőleg Kazinczy Ferencz idézett állításaival, általában ekként jellemez: „Nagyobb részök magasra törekvő, nagy tehetségű, fiatal jeles férfiakból, kedvelt írókból, tisztelt tudósokból áll vala, úgy annyira, hogy azt lehete hinni, miképen az értelmiségnek üzenték háborút. Schol sem lehetett volna akkoron miveltebb szellemeket, jelesebb, finomabb, genialisabb társaságot találni, mint a budai ferenczesek zárdájában, hola foglyok elzárva valának. Van-e magyar, ki ama falakra könyek nélkül emlékezzék? Bennök nemzetünk díszei ragadtattak el tőlünk.“

Az elővizsgálatok befejeztetvén, s a felségértési vád Németh által elkészítettvén, egy márcz. 16-kán kelt királyi rendelet azt a királyi táblához utasítá rendes tárgyalás s a vádlottak megítélése végett; meghagyván, egyszersmind e főtörvényszéknek, a hozandó ítéletek után tudatná a bűnösökkel, hogy csak a hétszemélyes táblához intézhetik felfolyamodásukat, mert ennek ítélete előtt semmi folyamodás a kegyelem megnyerése végett nem intézhető ő felségéhez. <sup>1)</sup>

Midőn a főben járó per a királyi táblánál megkezde-

<sup>1)</sup> A kancellária levéltárából.

tett, Németh ügyigazgató nem egyedül említett eljárása által követett el méltatlanságot a foglyokon: ő a szabad védelemben is meggátolá őket. A vádlottak csak a kitűzött négy koronai ügyész, az ügyigazgató alárendelt társai, segédei közül választhatták védőiket; és még ezek is külön hitletételre köteleztettek ezen esetben. — A foglyok közül többen nem akarák ezekre bízni sorsukat; megengedett tehát nekik, hogy azok mellé másokat is nevezhessenek a maguk védelmére. A foglyok közül többen a köztisztviselőben álló Horváth jeles ügyvédet kérték fel e végre, ki, bár Németh agyarkodásaitól méltán tarthat vala, örömmel magára vállalá szerencsétlen honfitársai védelmét. De a vádlottak nem sokáig örvendhetének az engedélynek: az ügyigazgató Horváthot is eskütételre kívánta köteleztetni; mit midőn, mint a bevett szokásba ütközött, s önérzetével meg nem férhető, a különben is hites ügyvéd tenni egyáltalában nem vala hajlandó, a védelemtől eltiltatott; minek következtében a vádlottak csak Németh ügyigazgató segédei által védethettek.

Alig indíttatott meg a főbenjáró per a királyi tábla előtt, Németh ügyigazgató s az intéseire figyelő titkos rendőrség azon koholmányt híresztelé, hogy az elfogottak „egy borzasztó s veszélyes összeesküvést“ készítettek a királyi hatalom, a nemesség és alkotmány felforgatására, a vallás és polgári társaság kiirtására; hogy a lázadásnak, melyre már háromszázezer embert s roppant pénzüsszeget gyűjtöttek, a pesti augusztusi vásár alkalmával kellett volna kitörnie; hogy terv szerint, éjjel akartak a József-kaszárnyára törni, s az ott hadi fogságban lévő ezerötyszáz francziát megszabadítani, és segedelmeikkel a fegyvertárakat elfoglalni, azután a várost négy részén felgyújtani, az összecsoportosulandó népet felizgatni, a boltokat feltörni s kirabolni, a nemeseket legyilkolni, stb. E képtelenségeket, melyek egy elmebeteg, vagy forró lázban szenvedőnek agyrémeihez hasonlítanak, említésre sem tartanók méltóknak, ha azokat a bécsi hivata-

1795.

los lap nem híresztelte volna és Szirmay udvari tanácsos a hitel némi színével nem adná elő munkájában.

A törvényszéki vádban Németh ügyigazgató e képtelenségeket föl nem hozhatván, avval terhelé az elfogottakat, hogy a francia republika által kikiáltott veszedelmes, trón, oltár és állam felforgatására czélzó elveket ápoltak, terjesztettek s e végre kátékat s más izgató röpiratokat készítettek. Megvallá ugyan, hogy ama borzasztó összeesküvés létezését, s felforgató elveik foganatba vételének szándokát minden próbákkal nem lehet bebizonyítani; de ennek csak az volna oka, mivel a vádlottak a meggyőző bizonyítványokat elszakították: azért mindazáltal nem kevesebb kétségtelen az összeesküvés; minélfogva a vádlottakra halálos ítéletet kért, „mert már irományaik is felségsértési bünt foglalnak magukban“.

A bírák közt voltak többen, kik, mióta a rétteggető rendszer király- s királynégyilkolással s ezer meg ezer ártatlanok lemészárlásával, a trón és vallás felforgatásával undokította az 1789-ki forradalmat, annak nemcsak későbbi bűneit, hanem tanait s elveit is iszonyattal kárhóztatták, mintha ezek amazokat is szükségképen maguk után vonnák. Ezek az öt fő vádlottra, kiknek ügye külön legelőbb vétett megítélés alá, s kikben ők ama veszedelmes elvek képviselőit tekinték, annál kevésbbé kételkedének kimondani a halálos ítéletet, mennél szükségesebbnek hitték, hogy e tanok szélesebb elterjedésének hatékony gát vettessék, mit az öt fő vádlott halálra ítélese által teljesen elérni véltek.

Voltak mások, s ezek közé számítandók, úgy látszik, a két főtörvényszék elnökei, gróf Zichy Károly országbíró és Ürményi József, királyi személynök, kiket ezen okokon felül még más tekintetek is hasonló határozatra vezéreltek. Ezek, ama fentebb jellemzett szabadelvű nemzeti párt tagjai, s részint vezérei, látván Thugut első miniszternek minden reformot, minden alkotmányos szabadságot elfojtani, vagy öszszeszorítani törekedő kényúralmi irányát: azt hiszik vala,

majd elnézőbb, méltányosabb leend a törvényes, alkotmányos törekvések iránt, ha a demokratiai elveknek, forradalmi eszméknek bennök is kérlelhetetlen ellenségeit látandja. Sőt, a nemsokára ezen szomorú események után történeteket tekintve, úgy látszik, — mert lelkiösmeretes szigorral szokván eljárni történelmi tisztünkben, ott hol kétségtelen hitelességű adatok napvilágra még nem hozattak, határozottan semmit sem állítunk, — úgy látszik tehát, ezen „patrióták“ oly messze mentek Thugutnak Magyarországra nézve törvénytelen kormánypolitikája ellenzésében, hogy a miatt előtte a főherceg nádorral együtt gyanúba estek. Ekkor susogják vala némely bécsi körökben, hogy e magyar urak törekvései az ország kormányzati függetlenségének megvédésében oly neműek, hogy némi válságos körülmények közt, miket a mind bonyolódóbb európai ügyek könnyen előidézhetnek, a monarchia egységére nézve veszélyesekké válhatnak, kivált miután Sándor főherceg nádor is feléjük hajlik s népszerűsége folyton növekedik. — — Most tehát ezen „patrióták“ is annál hajlandóbbak valának pártolni Thugut szándokait a demokraták irányában, mennél szükségesebbnek láták, a nemzeti érdekek tekintetéből, meggyőzni a minisztert, meggyőzni magát az udvart, hogy bár ők is ellenzik a nemzeti alkotmányos államélet igényeivel meg nem férhető kormánypolitikát: ama veszélyes elveket ápoló demokrata párttal mindazáltal nekik semmi közük; sőt azt maguk is határozottan kárhoztatják.

A bírakat végre még azon tekintet is indíthatá a halálos ítélet kimondásában, hogy Bécsben azt azért kívánják, mivel, mint mondaték, a király bőségesen szándékozik gyakorolni kegyelmezési jogát; az általok hozandó ítéletnek e szerint csak ijesztésül kell vala szolgálni a demokrata vélemények elfojtására, mit mint kiváltságaikhoz ragaszkodó nemesek, maguk is kívánnak vala. És csak ezen tekintetek indokolhatják a királyi és hétszemélyes táblák által kimondott halálos ítéletet. Különben fel nem tehető, hogy, bár a bécsi miniszterium részéről elég világosan nyilvánított a halálos ítélet

1795.

meghozatalának kívánsága, a bírák nagy többsége hajlandó volt volna elfojtani lelkiösmereté szavát. Mert Németh ügyigazgatónak, ki még csak létezését sem volt képes minden kétségen felül bizonyítani a tényleges és veszélyes czélokra törekvő összeesküvésnek, előadott vádjai lehetetlen hogy meggyőzhették volna a vádlottak halálra méltó voltáról a bírák többségét. A két kátén s más hasonló iratokon kívül, melyek szintén csak demokrat véleményeket s legfőlegb rendőri fenytésre méltó izgatást, de lázadási szándékot egyáltalában nem tanúsítanak, semmi nyoma sem taláztatott az összeesküvésnek s lázadási terveknek. A tanúk, kiket Németh a foglyok ellen előállíta, vagy csak a demokratiai elvek terjesztéséről s némi izgatásokról tettek vallomást, vagy épen hamisan vallottak, mint például az, ki Kazinczyról állítá, hogy az ő szemelátára osztott volna ki Szatmárban, Nagy-Károly némi lakosai közt fegyvereket s franczia pénzdarabokban öt millió (!) francot. Kazinczy kétségbevonhatlanul bizonyítja, hogy az állítólag megvesztegetett s fegyverrel ellátott egyének a kérdéses időben nem is léteztek a városban. Nem a vádpontok s a csak állított, de ki nem süthetett lázadási szándok, hanem a fentebb előadott tekintetek indították tehát a bírákat az ítéletek hozatalában.

A királyi tábla ezen okoknál fogva mind az öt fő vádlottra fejvesztést és jószágelkobzást mondott ki ítéletében. Midőn ezen ítélet a hétszemélyes táblához föllebbeztetett, a nádor főherceg ápril 11-kén kérdést intézett Bécsbe: vajjon a régi szokás ellenére, mely szerint a hétszemélyes tábla csak helybenhagyni vagy csökkenteni, de súlyosbítani soha sem szokta a királyi tábla által kiszabott büntetéseket, a fenforgó ügyben súlyosbíthatja-e, s különösen a netalán csak börtönfogságra szóló ítéleteket változtathatja-e halálosakra a hétszemélyes tábla? Az ápril 18-kán kelt királyi leirat igen el válaszolt a kérdésre. <sup>1)</sup>

A tárgyalás nem is nyúlt hosszúra a hétszemélyes táb-

<sup>1)</sup> A kancellária levéltárából.

lán. April 27-kén itt is helyben hagyatott a királyi tábla ítélete, mely aztán kegyelem végett a királyi trón elébe vitetett. Ferencz azonban nem vette figyelembe a folyamodást s helybenhagyta a halálos ítéleteket. A május 11-kén kelt királyi resolútió „a kereseteket, melyek Martinovics, mint azon istentelen társulatnak, s a királyi felség üdve s méltósága ellen s az ország törvényes alkotmányának felforgatására czélzó összeesküvésnek és támasztandó forradalomnak feje, s ugyanazon társaság négy alárendelt igazgatója, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmáriay és gróf Sigray ellen intézettek, s az összes Curia ítéletei által ugyanazoknak a fel ségsértésben vagyis perduellióban való elmarasztalásával be végeztek“, a végből küldi vissza, hogy „tekintve e bűn iszonyúságát, másoknak hasonló gonosz törekvésektől elretentő példája végett is a kért kegyelem meg nem adatván, s a hétszemélyes táblának az ország törvényei szerint hozott ítéletei érvényökben fentartatván“ végrehajttassanak. <sup>1)</sup>

Az ítéletek végrehajtásának napjára oly rendőri szabályok hirdettettek ki Buda-Pesten, mintha valamely népmozgalom kitörésétől kellett volna tartani. Az ikervárosokban tanyázó katonaság kemény töltenyekkel ellátva állíttatott ki, a megtöltött ágyúk mellé égő kanócczal rendeltettek a tűzerek; a városok lakosainak meghagyatott, hogy a kivégzést megelőző s követő éjen örködjenek s magukat tűzvész ellen vízzel s más oltószerekkel lássák el. A csönd azonban egy perczig sem lön megzavarva.

Az ítélet május 20-dikán a budai vérmezőn hajtattott végre az öt elítélten. Zsigraynak, ki első volt a sorban, csak a harmadik csapással oltotta el életét az ügyetlen bakó; mi a nagyszámú néző közönséget zúgásra indította. Követé őt Szentmáriay, ki férfiasan, azután Laczkovics, ki e horácsi ódát: „Justum et tenacem propositi virum“ énekelve —, utóbb Hajnóczy, ki socratesi nyugalommal fogadta a már ügyesebben mért halálos csapást; s végül Martinovics, ki

<sup>1)</sup> A kancellária levéltárából.

1795.

papi rendétől a szokott szertartások közt harmad nappal elébb megfosztatott, zárta be Thugut politikája áldozatainak sorát.

A kivégzések után, az ítéletek szerint, a következő iratok égettetek el a bakó által: a két káté példányai; a demokrat társulat szabályai; egy a császárhoz írt levél; a marseillaise magyar fordítása; némi horvát nyelven írt versek; „Vox clamantis in deserto ad hungaros“ című versek; „Intés a magyarokhoz, az ember és polgár jogainak megfejtésével“; — „Titkos okok, melyek miatt az országgyűlés mennél tovább el fog halasztatni“; — „Utasítási pontok a jövő országgyűlésére küldendő követek számára“; — „A francia demokratiai alkotmány“; — egy a császárhoz s királyhoz írt levél; Őz Pál önvédelme; izgató magyar versek; „Der Kreuzzug gegen die Franken“ című röpirat.

A többi vádlottak közül a királyi tábla még tízet, úgymint Szoláresikot, Őzt, Kazinczy Ferenczet, Verseghyt, Landerert, Verhovszkyt, Szent, Szulyovszkyt, Szilávy Jánost és Szentjóni Szabót, ítélte halálra, a többieket egytől tíz évig tartandó fogságra; néhányat végre szabadon bocsátatni kívánt.

Az ítéletek, felelbitel útján, a hétszemélyes tábla elébe jutván, olyasmi történt, minek nincs mása törvénykezési évkönyveinkben. E legfelsőbb törvényszék, mely nálunk a törlesztő széket pótolta, a királyi tábla által hozott ítéleteket mérsékelni, a kiszabott büntetést kisebbíteni sok esetben, de súlyosbítani soha sem szokta. Most azonban ez is megtörtént. A hétszemélyes tábla nemcsak többek börtönbüntetésének tartamát meghosszabbította, vagy a kir. tábla által feloldozottakat, például Bacsányit, („önvédelmében elárult veszélyes elveiért“) fogságra ítélte; hanem a királyi tábla által fogságra ítéltek közül is háromnak: Hirgeisztznak, Szmetanovicznak és Uzának börtönbüntetését szintén halálra változtató. Ezen eljárás, mely még Ürményi kir. személynököt is felháborítá s éles kikelésre indította, abban leli



magyaroztatát, hogy ezek számára Bécsből kegyelem biztosítottatott.

Az elitélteknek meg is adatott az engedelem a királyhoz kegyelemért folyamodniok. Tették ezt tizenegyen: de ketten, Szolárscsik és Öz, ártatlanságukra hivatkozva, csak igazságot kívántak, kegyelemért folyamodni nem akartak. A folyamodók ítélete a május 29-kén kelt kir. resolutió által a kormány tetszésétől függő, hájározatlan ideig tartandó várfojságra lön változtatva; Szolárscsiké és Özé pedig meg erősítettett, avval indokoltatván: „mivel a legfelsőbb kegyelem megadására semmi ok sem forog fen, s tekintve gonosz elveiket, melyeket ápolnak, javulásukra remény sem létezik“<sup>1)</sup>).

Öz Pál, miként a tárgyalásokból kiderült, nem vala tagja a demokraták titkos társulatának; tudomása volt ugyan róla, mert abba ő is meghívatott; de azt elveivel megférőnek nem találván, nem lépett be a társulatba. A halálos ítéletet ő csak védírata által vonta magára, melyben politikai hitvallását, — hogy, úgymond „biráit meggyőzze, miképen politikai elvei a józan észből és igazságból erednek,“ egész nyílt-

<sup>1)</sup> „Processibus criminalibus suae Mti SSmae in via gratiae submissis, riteque excussis, siquidem ex iisdem compertum sit Alexandrum Szolárscsik et Paulum Öz prae reliquis adeo gravari, ut praeterquam quod motiva elargiendae iisdem altissimae gratiae non adsint, nec spes ulla emendationis, spectatis nefariis, quibus iam imbuti sunt principiis relate ad eosdem affulgeat, atefata sua Mtas sententiam Tabulae Septemviralis contra memoratos Alexandrum Szolárscsik et Paulum Öz latam, denegata iis vitae gratia, in suo esse reliquendam et executioni mancipandam; — reliquis autem praenominatis undecim individuis petitam vitae, bonorumque gratiam ex mera clementia et benignitate Regia concedendam, et dictatam iisdem capitis sententiam in poenam carcerum ad tempus indeterminatum, donec nimirum quoad eosdem, datis verae poenitudinis et plenae emendationis speciminibus, pro ratione circumstantiarum aliter disponere suae Mti SSae benigne visum fuerit, — commutandum decrevit.“ Sándor főherczeg nádor levele Pest megye alispánjához. Budae 2-da junii 1795.

1795.

sággal fejtegeté. Németh ügyigazgató megmutatta, hogy „már e vélemények is folségsértési bünt foglalnak magukban.“ Biráit Pesten és Bécsben a megátalkodás tette kéréstetlenekké, melynél fogva ő kegyelem kérése helyett igazságot kívánt magának szolgáltatni s a nemzetre, népre hivatkozott.

Szolárcsik a maga ügyét azon felül, hogy kegyelemért szintén nem folyamodott, még avval súlyosbítá, hogy börtöne falára szénnel egy megcsontított fát rajzolt, melynek ágain a május 20-kán kivégzett öt egyén neve, a fa alatt pedig e szavak valának írva: „Lactius e trunco florebit.“ — A ritka tehetségű két ifjú, kiknek egyike huszadik, másika huszonötödik évét éli vala, junius 3-kán, nagy léleknyugalommal ment a halálra. Őz a nézők előtt szólani akart; de a dobok pergése elnyomta szavát.

A fogságra elítéltek, számuk szerint amazokkal együtt, kiknek halálos ítélete fogságra lőn a király által változtatva, huszonnyolczan, részint Brünnben, részint Kufsteinban, Gréczben és más helyeken zárattak börtönbe, melyből aztán különböző időkben bocsáttattak szabadon. Bacsányi már egy év múlva kiszabadult Kufsteinból, s Bécsbe menvén, Saurau gróf által a bankóhivatalnál napdíjnokul alkalmaztatott. Kazinczy Ferencz 1801-ben, Versegly 1804-ben stb. szabadult meg fogságából. Szentjóbít már első évében megölte a fogság.

Az ítéletek végrehajtását nyomban szigorú kormány-szabályok követték a vélemény és szószabadság korlátozására. A sajtószigorúbbkönyvvizsgálat ellenörködése alá vette-tett, mely politikai dolgokban általában minden vélemény-nyilvánítást meggátolt; minden, még irodalmi célú társu-latok s egyesületek is eltiltattak; sőt elzárattak a szabad kömüvesek páholyai is, melyeket, mint a felvilágosodás ter-jesztésének eszközeit, II József és II Leopold nyilván pár-tolt vala. Thugut síri csendet erőszakolt ki úgy a köz, mint a társadalmi életben.

Támogatta őt ebben Csáky alkancellár is, ki Pálffy

hosszabb távolléte alatt felterjesztései által nagyban ügyekezett a gyanakodást, félelmet ébren tartani az udvarnál. Egy július 26-kán kelt előadásában, melyben egy névtelen s ezen aláírással: „több nemes Zemplén megyéből“ kelt iratot terjesztett fel, a melyben az mondatik, hogy Kazinczy András többekkel összeszövetkezve, Kazinczy Ferenczet és Szulyovszkyt fogságából kiszabadítani törekedik, kérlelhetetlen szigor kifejtésére ösztönzi a fejedelmet. „Bár ezen irat névtelen, azért ne vegye azt oly könnyedén Felséged, s ne is adjon oly könnyen kegyelmet ott, hol a törvény szigorának kellene uralkodni. Gondoljon Felséged a szerencsétlen francia királyra. Avezani őrnagy feladásai <sup>1)</sup> is eléggé tanúsíták, hogy Zemplén megyében parázs rejlik a hamu alatt. Küldjön ki oda kir. biztost, de ne Orczy főispánt, hanem, erélyesebb, szigorúbb egyéniséget, például Zichy Ferencz grófot.“

<sup>1)</sup> Avezani őrnagy a Mészáros-féle dzsidás ezredben még februárban feladást tön a királyhoz és nádorhoz, hogy Zemplén megyében sok a jakobinus, kik titkos gyűléseket tartanak s pénzt szednek Szulyovszky megszabadítására. A gyűlések rendesen Kazinczy Andrásnál vannak.

Állításainak bebizonyítására hívatván fel, válaszolá, hogy sok bajjal kitudta Kulin kamerális ügyvédtől, miképen Sztáray Kristóf egy megyei gyűlésen félórai forradalmi beszédet tartott, melyet b. Orczy József főispán csöndesen hallgatott a többi urakkal együtt. Ez bizonyítja, hogy a főbék mind jakobinusok. Sztáray az államfogyok befo gatása ellen kelt ki, s vele együtt mások is tagadták e tény törvényszerűségét.

Bővebb bizonyítványt fel nem hozván, a kancellária véleménye szerint Avezani újabban is felszóllíttatott, hogy Sztáray beszédének vagy szövegét vagy legalább tartalmát küldje fel, de Avezani a helyett, hogy ezt teljesíteni tudta volna, újabban Szirmay Bélát adta fel, miképen ez egy társaságban keményen nyilatkozott a felett, hogy a királyok, mint haszontalan pénzköltők, szükségtelenek, s hogy a francziák jól tették, midőn a magok királyát kivégezték. — A kancellária véleménye szerint Avezani feladásai közzétettek is aztán vizsgálat végett a királyok igazgatójával, ki azonban semmit sem lón képes kisütni.

1795.

Még az alkotmányos irányú szabadelvű nemzeti párt sem kerülte ki szigorát, bár annak némely tagjai, mint látók segédkezet nyújtottak neki a demokratiai elvek kiirtására. Épen e „patrióták“ pártjának megfélemlítése, s minden szabadelvűségnek ekkénti elfojtása lévén a miniszter főczélja, a demokraták büntetésében adott példa után, ennek hatályát biztosítandó, ama pártra fordítá figyelmét. De ezen, számára nézve nagy és törvényes téren álló, s azért könnyen veszélyesekké válható belzavarok nélkül nem is sujtható pártot, mely a nemesség nagyobb részét magában foglalá, különben el nem érhetvén, legalább fejében akarta sujtani. Az országnak közkedvességben álló főhivatalnokai, gróf Zichy-Károly, országbíró, Ürményi József királyi személynök, és gróf Haller, a helytartótanács alelnöke, hivatalaikból néhány hét mulva nyugalomba tétettek. E tény okait s körülményeit azonban még sűrű homály fedi, az azt illető okmányok mind maglan nem lévén napfényre hozatva. <sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> Aligha nem erre vonatkozik Pálffy kancellárnak egy, ez évi decemb. 15-kén kelt felterjesztése, melyben kijelenti, hogy a királyi resolútiót úgy mint kiadott, (kár hogy nem mondja meg, mi felett?) nem hirdetheti ki, maga a felség érdekében. Harminczhat évig szolgálja már, úgymond, hűségesen a legfelsőbb házat. Könörög tehát, módosítsa ő felsége a resolútiót, ha nem, kéri, mentse fel őt a részvételtől annak kiadásában, s engedje megőrzenie ama vigasztaló tudatot, hogy ő felsége és tiszte iránti kötelességei teljesítésében soha semmit sem tett, semmit el nem hallgatott, mit meggyőződése szerint a legfelsőbb szolgálatnak kárára válni tartott; engedje, hogy ezen öntudatot magával vihesse sirjába, melytől, már 59 éves lévén, úgy sem áll messze.

Ha azonban ezen előterjesztés még sem e tárgyra vonatkoznék, mit csak a bécsi titkosabb levéltárak okmányaiból lehet felderíteni, úgy valószínű, hogy a kérdéses resolúció, mely oly ellentétben volt Pálffy meggyőződésével, ennek aug. 1-jén kelt felterjesztésére adatott ki.

Ferenez ugyanis jul. 29-kén egy kéziratában felhívá a kancellárt, hogy miután egy becsületes és tartós béke megkötésére hihetőleg még egy harmadik hadjárat is elkerülhetetlen leend, találjon oly módot, mely szerint mind újonczokban, mind pénzben bőségesebb hadi segélyt

Ugyanezen időben még egy más érzékeny csapás is sújtá az egész országot. Sándor főherczeg nádor, ki három évi hivatalkodása alatt a közszeretetet és bizodalmat magának annyira kivívta volt, hogy benne mindenki a nemzeti alkotmányos törekvések legerősebb támaszát láthatá, július elején Bécsbe menvén, e hónap 10-kén Luxemburgban, midőn egy segéddel tüzmű készítésével foglalkodnék, a lőpor fellobbanása által halálosan megsebesített; minek következtében néhány órai szenvedés után más nap, a nemzet köz bánatára, megszűnt élni.

1795.

Sándor főherczeg halála.

Ama körülmények közt, melyekben, mint mindjárt elbeszélendők leszünk, a francia háború mind veszélyesebb fordulatot vett a bécsi udvarra nézve, ez felette szükségesnek látá, hogy oly egyéniség álljon a magyar kormány élén, ki a nemzet szívét az új irány mellett is bírja, s azt sikeresen buzdíthassa fejedelme gyámoltására. Ferencz tehát az őszintén gyászolt Sándor főherczeg helyébe negyedik öcs-

nyerhessen az országból, s e végett jelenjen meg a hg Stahremberg főudvarmester elnöklete alatt tartandó értekezleten.

Pálffy erre aug. 1-jén felterjeszti, hogy tanakodott a kancellária tanácsosaival a tárgy felett, de más módot a császár kívánatának teljesítésére nem talált, mint a melyet a törvények kijelölnek, t. i. az országgyűlés egybehívását. Emlékezhetik ő felsége, mily súlyos nehézségeket tett a nádor főhg is a mult februárban, midőn ő, a kancellár azt javasolta, hogy a megyék szólíttatnának fel havonként 4—5 ezer újoncz kiállítására, s miként a nádor indítványa fogadtatott el, a ki hadfogadás „Verbung“ által kívánta az újonczokat kiállíttatni.

Ugyanezen érvek harcolnak a pénzsegély mellett is; minélfogva ő s az egész kormányzék mulhatatlannak látja az országgyűlés kihirdetését, nem kételkedvén, hogy a rendek hazafisága teljesíteni ő felsége kívánatát. El nem hallgathatja mindazáltal, hogy a pénzsegélyt bajos lesz megnyerni, miután a gabona kivitele eltiltatván, alig van az országnak jövedelme. Újonczot is a folyton tartó Verbung útján már 50,000-ret állított ki az ország e második háborúban. A nehézségek legyőzése végett tehát szükséges, hogy a nádor a diéta előtt conferenciát tartson a főbb urakkal. — Mind ezen okmányok a kancellária levéltárában léteznek.

1795. csét, József főherczeget már jul. 19-kén kinevezte királyi helytartóvá. Az országban hírül esvén a kinevezés, a kir. helytartótanács, Pest vármegye s Pest és Buda városok küldöttsége szept. 5-kén üdvözlé Bécsben a főherczeget, ki aztán a gróf Károlyi József vezérlete alatt eleibe ment nemesi banderium kíséretében szept. 19-kén érkezett Budára, s két nappal később Batthyány bíbornok primás, mint kir. biztos, által igttatott be Pest megye főispáni tisztébe, a helytartótanácsnál pedig a következő napon foglalta el elnöki székét.

## II.

A coalitio felbomlása. Miután a francziák 1795 elején Hollandot elfoglalták s belőle Batavia respublikát alkottak, a mindinkább kimerült Poroszország a francia directoriummal april 5-kén békét kötött; minek következtében Németország nyugoti részének rendei is visszahívták a francziák ellen kiállított hadaikat. Az év folytában még Spanyolország is megkötötte a békét Franciaországgal; és miután anniak példáját Portugal is követte, Ausztria mellett még csak Németország egy része, Angolország és Piemont folytatta a háborút a francziákkal. A hadjáratot a mindinkább belefáradt ellenséges felek 1795-ben csak az ősszel kezdték meg; s nem is lett annak más eredménye, mint hogy Clairfayt a Mainzot elzárolt francia hadat onnan elűzte, minek következtében a Rajna balpartján egy tartomány ismét az osztrákok hatalmába került; Mannheimot pedig Wurmser vette meg a francziáktól.

1796. De annál élénkebb lett az 1796-ki hadjárat, mely legjelentékenyebb ezen egész háborúban. Carnot, az új directoriumnak is tagja, ezen év munkálataira egy óriási tervet készített, mely szerint a háborút az osztrák monarchia szívébe szándékozott vinni; három seregnek ugyanazon időben a Majna, Duna és Pó felől kelle megindulnia Jourdan, Moreau és Bonaparte fiatal tábornokok vezérlete alatt Bécs felé. Jourdan a Majna vidékén 60 —, Moreau a Duna felé 70

ezer emberrel működék; előttök Károly főherczeg Maintz táján 90 —, Wurmser Manheimtól Baselig kiterjeszkedve, 80 ezernyi sereggel örködék a Rajnánál.

Olaszországban az egyesült osztrák-piemonti hadakat Beaulieu tábornagy, egy 70 éves aggastyán, vezérlé a még csak 26 éves Bonaparte ellenében. A hadjárat itt vette kezdetét. Bonaparte mindenekelőtt a szövetségesek jobb szárnyát képező osztrákokra rohanván, azokat két csatában Millesimo és Dego mellett megverte; majd a piemontiakat támadta meg Ceva mellett, s őket is megvervén s az osztrákokkal való összeköttetésüket elvágván, a piemonti királyt fegyverszünet kérésére kényszeríté. A magára maradt osztrák had Milanóra —, s az Adda folyamnál Lodi mellett újra megveretvén, a Mincio mögé vonult vissza. A győzemes Bonaparte azonban itt sem engedett neki sokáig pihenést; Beaulieut Peschiera táján újabban is megvervén, Tyrol felé kényszeríté menekülni. Ezentúl Közép-Olaszországban sem talált többé ellentállásra a francia tábornok: Párma, Modena, Toscana maga a pápa is kénytelenek voltak tőle fegyverszünetet vásárolni.

Az olasz hadjárat.

Még csak az osztrák birtokában lévő erős Mantua nem hajólt meg a győző előtt; Bonaparte tehát azt, mely nélkül magát felső Olaszország urának nem tekintheté, nagy hévvel kezdé ostromolni. De az osztrák is minden erejét megfeszíté, hogy e fővárat megmentse. Wurmser tehát, ki eddig a Felső-Rajna vidékén Moreau ellen működött, parancsot vón seregének egy részével Beaulieu megsegelésére s Mantua megszabadítására sietni. És mihelyt Wurmser, Trientbe érkezvén, Beaulieu hadának romjait összeszedte, az olasz hatalmak is megint mozogni kezdének: a pápa s Nápoly megszegvén a fegyverszünetet, hadaikat a francziák ellen indíták; Genua szintén fegyverkezett. Wurmser miután Gvaszdanovich tábornokot 20 ezernyi hadtesttel a Garda tó nyugati oldalán Brescia felé indította, maga 40 ezer emberrel Verona felé ment, a francziákat Mantuánál meglepni s megverni, Gvasz-

1796.

danovich által pedig útjokat elvágatni szándékozván. De Bonaparte nem várta be őt Mantua alatt; hanem mihelyt értesült, hogy az osztrák had két külön, egymástól a Garda tó által elválasztott testben működik ellene, külön akart megvívni mindenikkel. Mantua alól tehát, még ostromszereit is hátrahagyva, elszállván, szokott gyorsasággal előbb Gvaszdanovichra veti minden erejét, s őt megfutamítván s Tyrol felé üzetvén, rögtön Wurmserre fordul vissza, s Castiglione mellett ezt is egy elhatározó ütközetben megveri, hadának egy részét elfogja, a többit szintén Tyrol felé kényszeríti menekülni; maga pedig Mantuát ismét elzárolja. De Ausztria jól tudván, hogy mihelyt Mantuát elveszti, egész Olaszország veszve lesz számára, újabban segedelmet küldte Wurmsernek, ki aztán 50 ezer emberrel másodszer is megkezdé működését. Szerencséje azonban ekkor sem volt kedvezőbb mint első izben; sőt most, miután több ütközetben husz ezer emberét s ágyuinak nagyobb részét elvesztette, seregének romjaival Mantuába lón kénytelen menekülni, melyet aztán a francziák megint körülfoztak.

A rajnai had-  
járat.

Ez alatt a Rajnánál is hevesen folyt a harc; de a még csak 25 éves Károly főherczeg itt az osztrák zászlóknak végre még is biztosítá a diadalt. Miután Wurmser Olaszországba távozott, a főherczeg mintegy száztíz ezer emberrel maradt a Rajna vidékén, Manheimtől Basel felé kiterjeszkedve, Jourdan és Moreau francia tábornokok ellenében. A szerencse itt is a francziáknak kezde szolgálni. Moreau, Strassburgnál a Rajnán átkelvén, Renchen és Rastadt mellett két izben is előnyt nyert a főherczeg fölött, minek következtében ez Wartensleben tábornagyot ötven ezerrel a Majna mellett Jourdan ellen hagyván, maga hatvan ezer emberrel Ulm és Regensburg közé a Dunához vonult vissza, oly központi állásba, melyből a körülmények szerint akár egyik akár másik francia sereg ellen intézheté működését. Wartensleben szintén kénytelen lón hátrálni Jourdan előtt, s ez Frankfurtot, Würzburgot és Bambergot megvévén, a



Naab folyamra veté magát, s onnan egy hadosztályt Moreau serege felé indíta meg, hogy vele egyesüljön. Ha ez sikerülhet a főherczeg veszve van, s a francziák egyenesen Bécsbe mennek. A bajor, württembergi és badeni herczegek ezt már oly valószínűnek látják vala, hogy az osztrákok szövetségéből ki is léptek. De szerencsére Moreau, miután a sváb alpokon áthatolt s a Dunához jutott, Jourdan hadosztályát be nem várván, seregének jobb szárnyát e folyamon átszállítá Bajorországba, onnan Bonaparteval szándékozáván egyesülni Tyrolban. Míg tehát ő ekként Jourdantól eltávolodott, a főherczeg, egy merész határozattal, seregének felét Moreau előtt hagyja, másik felével Wartensleben hadához siet, hogy vele egyesülvén, Jourdan elnyomja. A bátor mozdulatot kívánt süker jutalmazá: Jourdan Ambergnél megnyomatván, az egyesült osztrák hadak előtt Würzburgig hátrált visszafelé; de itt egy véres ütközetben megveretvén, az üldözésére rendelt Kray tábornok által a Rajnán is visszaűzetett. A főherczeg ezután rögtön ismét Moreau ellen fordula, ki miután a Dunán átkelt, idő közben Münchenig nyomult előre, s onnan egy osztályt már Tyrolba is küldött vala. Csak ekkor értesült Moreau, hogy az osztrákok a Necker folyam völgyében háta mögött vannak s őt Franciaországtól elmetszeni fenyegetik. A főherczegnek csakugyan ez vala szándokában; de Moreau sem késett tovább Bajorországban, s hadait összedevén, a Duna völgyén a Rajnához sietett vissza, melyen át aztán október végén meg is tért Franciaországba.

Károly főherczeg e győzedelmek után fegyverszünetet óhajtott kötni Moreauval, hogy a Bonaparte által ostromolt Mantua segedelmére mehessen; de a bécsi udvar nem fogadta el indítványát, s Alvinczy és Davidovich tábornokokat küldé Olaszországba. Davidovich Tyrolból hús-, Alvinczy az Adria éjszaki vidékéről 40 ezer emberrel tart vala Verona felé, hogy ott egyesülvén, a már éhséggel küzdő Mantuát s benne Wurmsert felmentsék. Alvinczy, miután Massenát Bassanoból kiűzte, Caldiero mellett novemb. 1-jén

Az olasz had-  
járat vége.

1796.

egy rendkívül erős helyzetet foglalt el, melyben siker nélkül támadta meg őt Bonaparte, ki, mivel Mantua zárlatával felhagyni nem akart, s egy hadosztályt Davidovich ellen kell vala küldenie, csak húsz ezer embert vihete ellene. Bonaparte látván, hogy Alvinczyt ezen erős helyzetében lehetetlen legyőznie, csellel kényszeríté őt elhagyni erős állását s három napi megátalkodott, véres küzdelem után Arcolè mellett, melyben Alvinczy holtakban tizenkét, foglyokban hat ezer embert vesztett, őt végre még is visszaűzé. Már ezen hadat is nagy bajjal tudta kiállítani a bécsi udvar; de Alvinczynak mulhatlanul segílyt kelle küldeni, hacsak Mantuát, s vele egész Olaszországot s a várban lévő nagy őrséget elveszteni nem akarja. Nagy erőfeszítéssel tehát, hirtelenében felszedett újonczokkal néhány hét alatt végre még is sikerült megint 55 ezerre emelni Alvinczy seregét, mely aztán parancsot vőn, Mantuát minden áron fölmenteni. Alvinczy maga a sereg nagyobb részével Rivolinál Bonaparte ellenében foglalt állomást; Povera tábornok pedig feladatul nyerte, húsz ezer emberrel elébb Veronát s Legnanót megvenni, utóbb, mi alatt Alvinczy Bonaparteval megütközik, a francia zárlatsereget megtámadni, s aztán, az őrséggel egyesülve, a Rivoli mellett elfoglalt francziákat hát mögülrohanni meg. De az újoncz hadak nem feleltek meg a nehéz feladatnak. A számra ugyan sokkal kisebb, de számos győzedelmeik által lelkesedett francia csapatok rohanása szintoly ellenállhatatlan vala, mint fiatal vezérök lángszelleme. Povera január 13-án (1797-ben) Massena osztálya által Verona előtt megveretett; minék következtében ez az Alvinczyval küzdő Bonaparte támogatására mehete, s más nap egy véres ütközet után Alvinczy serege is súlyos vereséget szenvedett, egy osztálya pedig fogolylyá lett. Még mielőtt a harcznak vége szakadt, Povera, daczára az elébbi napon vallott vereségének, egy hadosztálylyal csakugyan megkísérlé a mantuai zárlatsereg áttörését, de bár ugyanazon időben Wurmser is kicsapott a várból, a kísérlet nem sikerült: Wurmser visszaveretett; Povera

pedig, az időközben Rivolinál már győzedelmessé lett Bonaparte által a külvárosban elnyomatván, seregestül együtt fogságba esett. A következő napokon még Alvinczy is újabb vereséget szenvedett az utána eredt francziáktól, kivált Corona mellett, hol ismét öt ezren tettek le fegyverüket, három ezren pedig elestek vagy megsebesedtek. Az egész osztrák seregből alig menekülhetett meg néhány ezer. Pár hét mulva (febr. 2-kán) az éhség Wurmsert is arra kényszeríté, hogy Mantuát megadja, minek következtében ismét mintegy 15 ezernyi őrség jutott hadifogságba.

### III.

Magyarországban ez alatt Thugut teljesen ezélt ér vala A megfélemlés csönde.  
 kormánypolitikájával. A közönség, nem ismervén a mély titokban lefolyt főbenjáró pörököt s a kivégzések valódi okát, miről sem írni, sem nyilván beszélni nem vala szabad, a kormány organumainak híresztelései szerint, hitte az összeesküvés léteztét, s nagy veszélytől véle magát annak elfojtása által megszabadítva. A kedélyek valóban megfélemlédtek. Kik a demokratiai elveket már elébb sajátjaikká tették volt, látván elvtársaik szomorú végét, megrettenve rejték kebleik mélyébe a véleményeket, melyeknek vigyázatlan nyilvánítása vérpadra vezethet. Ama kivégzésekkel, mondhatni, egyszerre megsemmisítettet a különben is csekély számú demokraták felekezete. Mert míg a már beavatottak magokba vonulva rejtekezének, s ekként nem létezőknek tekintethettek; új elvbarátokkal sem szaporodhatott a felekezet. A könyvvizsgálat szigorú kezelése; a szűk korlátok, melyek közt a nyilvános nevelésnek s tanulmányoknak, tárgy, modor és szellem tekintetében, mozogni lehetett; a vám- és posta-hivatalok utasításai, melyek szerint a határokon átjött minden könyv, hírlap és irat, kiadatás előtt szigorú vizsgálat alá tettett; a mód felett megszorodott s még a családi élet körében is gyanakodva kémkedő titkos rendőrség, — mind

1796.

ez mintegy csinei fallal zárta el az országot. A közlekedési eszközöknek akkoron, midőn még sem vasút, sem gőzhajózás, de még jó utak is alig léteztek, nagy hiányossága, ezen elzárást igen megkönnyítette. És így lőn, hogy a demokratiai elvek, a népszabadság eszméi s tanai, melyekben a gondviselés egy új világ alapjait vetette meg, tiszta forrásokból, híven előadva, hozzánk el nem juthatának. A magyar közönség csak a kormánytól szigorúan ellenőrzött, vagy annak egyenes rendelkezése alatt álló közlönyök által ismerkedhetett meg avval, mi a nyugatibb Európában a régi állami s társadalmi viszonyokat újjáalkotta. A magyar folyóiratoknak, melyek az 1790-ki felébredés után oly ifjú elevenséggel indultak meg, melyekből azonban szerkesztőik, mint Kazinczy s Bacsányinak elzáratása, másoknak, mint Péczelynek halála, után alig teng vala még a M. Kurir s a Hírmondó, — daczára annak, hogy az egész könyvvizsgálat törvénytelen intézkedés szerint álla fen, küleseményekről épen nem volt szabad híreket közleni. A kormánylapok s az e célra mondva készített röpiratok, pedig annyira eltorzítva, értelmökből teljesen kivetkeztetve, s oly ellenséges színben tüntették fel a tényeket szintúgy mint az elveket és szellemet, melyek a nyugoti és déli Európát oly rendkívüli forrongásba hozták, hogy valóban nem csoda, ha a magyar közönség azoktól, mint valamely felette veszélyes mételytől félni, irtózni kezdett, melyektől a nemzetnek is minden módon védenie kell önmagát s a királyságot.

De nemcsak a demokratiai elvek s vélemények irtattak ki s fojtattak el ekként az országban: maga a nemzeti, törvényes téren álló, szabadelvű párt is mindinkább elnémúla. Ezen szabadelvű pártnak, mely az 1790/-ki országgyűlésen, a csupán kiváltságaihoz ragaszkodó, szűkkeblű arisztokratiai felekezetét elvégre legyőzve, a reform és korszerű haladás ösvényére lépni óhajt vala, szóvivői közül alig látunk még néhányat a küzdtéren. Az említett főhivatalnokok, országbíró, királyi személynök stb. kegyvesztése után mindnyájan

vagy elhallgattak, vagy magok is a kormányhoz csatlakozának. Az 1791-ben kinevezett országos bizottmányok már régen bevégezték reformmunkálataikat; a vitatkozások a nemzeti fejlődés, az átalakulás eszközei, útjai, módjai felett megszűntek; magok a munkálatok a levéltárakban elfeledve rejlének; minden elhallgatott, s a nemzet, a haladás, átalakulás tekintetében lassanként ismét oly apathicus álomra hajtá fejét, minőben Mária Terézia alatt szunnyadozott vala.

Mily tökéletesen czélját érte kormánypolitikájában a bécsi kabinet, mutatja az 1796-ki országgyűlés történelme. A kormány nem lévén még a nemzetnek előadott hangulatáról teljesen meggyőződve, vagy alkalmat nem akarván nyújtani vitatkozásokra, melyek a szunnyadásnak indult kedélyeket feléleszthetnék, egy ideig nem szándékozik egybehiyni az országgyűlést, bár annak törvényes ideje már az 1795-ki juniusban megérkezett. Az oly szerencsétlenül folyt francia háború válságai közt nagy szüksége volt volna ugyan az országgyűlés bőségesebb segélyezésére: mindazáltal inkább arra szorítkozik, hogy közigazgatási úton, vagy egyesektől gyűjtsön némi segélyt, mintsem hogy a felébredhető reformi vitatkozások veszélyének tegye ki kormánypolitikáját. Egyébiránt a segély így is gyűlt némileg: a katonatoborzás, mit, a mennyiben az önkéntesek besorolására szorítkozik, a törvények is megengedtek, szünet nélkül folyt az országban; a gazdagabb magánosoknak buzdítások, dicséretetek, rendjelek, előléptetésék által eszközlött ösztönözése sem maradt foganatlan. Például Batthyány József bíbornok-prímás ötvenezer mérő zabot, ugyanannyi forintot, és saját erszényéből fogadott ezer újonczot, — a kalocsai érsek szintén több száz újonczot és huszonnégy ezer forintot, — az egri püspök ugyanannyit, — Eszterházy Miklós herceg hatszázhusz újonczot s tizenötezer mérő gabonát stb. stb. ajánlottak fel a királynak a háború folytatására.

Az 1796-ki csapások azonban az egyesek ilyféle ajánlatainál bővebb segélyezést tőnek szükségessé az Olaszor- Országgyűlés.

1796.

szágban megsemmisített négy rendbeli hadsereg pótlására; minél fogva az országgyűlést nem lehetett tovább elhalasztani. E fölött József főherceg s királyi helytartónak is sikerült megnyugtatni az udvart az országban uralkodó hangulat iránt. A főherceg nem látá a maga hatását eléggé biztosnak és sükeresnek az országban, míg nádorrá is törvényesen meg nem választatik; miről egyébiránt, minthogy nyájas, eszélyes eljárása, a közügyekben kifejtett buzgalma a közvélemény kedvezését mindinkább feléje fordítá, semmi kétség sem támadhatott. A főherceg tehát nem szűnt meg sürgetni Bécsben az országgyűlés egybehívását. Ferencz végre engedett: a gyűlés november 6-kára Pozsonyba kihirdettetett, miként a meghívó levelek szólának: „a trónnak, az ősi alkotmányoknak, a nemesi jogoknak s a hitvallásnak biztosítására a francia eszmék s elvek s a francia fegyverek ellen“. Nádorválasztásról azonban említés sem volt téve a meghívó levélben, hihetőleg azért, hogy a nemzetben oly vélemény támadjon, mintha az a kormánynak épen nem volna szándokában, s utóbb aztán annak megengedése, kegyelemkép tűnván fel, annál nagyobb buzgalomra ösztönözze a rendeket. Ellenben mindjárt a meghívó levélben kikötetett, hogy az említett czélokön kívül most semmi egyébről ne tartassék tanácskozás. És nehogy e megszorítás a reformmunkálatokat is fölvenni netalán még óhajtókban kellemetlen érzelmeket ébresztszen, a nemzeti hiúságnak hízogó ama kifejezés függesztetett a megszorítás mellé, hogy a háború szükségéről azon magyar rendekkel kíván tanácskozni ő felsége, kiknek elei mentették meg hősiességök s nagylelkűségök által Mária Terézia korában a monarchiát.

A gyűlésen is fő feladatává tette vala az udvar, jó hangulatba hozni s abban meg is tartani az ország rendeit. A király a gyűlést megnyitó ünnepélyen a császár-huszár-ezred egyenruhájába öltözve, kolcsagtollas kalppaggal fején ült fel trónjába. Pálffy Károly kancellár magyar beszédben terjeszté elő az országgyűlés czélját s ösztönzé a rendeket a

királyi előadások gyors és sikeres tárgyalására. „Ünnepélyesen fogadtuk kormányunk kezdetén, — mondá aztán trónbeszédében egyebek közt ő felsége, — hogy az isteni gondviseléstől kormányunkra bízott népeket hittel és törvénytől fogjuk igazgatni: jogunk is van tehát tőlök gyermeki szeretetet és teljes bizodalmat igényelni“. Ő maga e bizodalomnak mindjárt bizonyítványát is adandó, nem határozza meg a nemzettől várt segély mennyiségét, hanem azt ennek ismert nagylelkűségére bízta. „Ha valaha, bizonyára most fenyegeti végveszély Magyarországot, — mond az előadásokban — midőn a franczia nemzet... minden törvényes kormányoknak, a keresztény vallásnak s az egész nemességnek kiirtására törekedik, hogy ezeket elnyomván, az emberek többi osztályait annál könnyebben és bizonyosabban zsarnoksága alá hajthassa.... De ő cs. kir. apost. felségét nem rettentí meg a véres ütközetek kétes kimenetele, ... mert szeretett magyar nemzetének feddhétlen hűsége iránt azon bizodalommal viseltetik, hogy annak ősi vitészege által nemcsak minden fenyegető veszélyt elhárítani, hanem az isteni és emberi jogokat megvető ellenséget a felséges ház méltóságával megegyező békére is kényszeríteni sikerülend. ... Mert tudja ő felsége, hogy nagyanyja Mária Terézia alatt, a legsúlyosabb időkben hű magyarjainak ragaszkodása és vitészege mentette meg a monarchiát; s azért nem kételkedik, hogy a hatalmas ősök ivadéka most is hasonló buzgalommal sietend a királyi ház méltóságát védelmezni s a veszedelemtől a hazát megmenteni. Fel fog ismét buzogni ama harcziás vér, mely ő felsége nagyanyjának koronáit annyi ellenség törekvése ellen megszilárdította, s újabb dicső tettekkel fogja igazolni ő felsége reményeit s egész Európa várakozását“.

Ily beszéd nem téveszthető el hatását az „ősi dicsőségre“ büszke magyarok között: kívánatait, céljait az udvar teljesen elérte az országgyűléssel. Már a trónjáról távoztakor tanúságát vette ennek Ferencz király: mint a felemlített

1796.

József főlkig  
nádorrá vá-  
lasztatik.

Mária Terézia korában, úgy most is fellelkesült a rendek tömege, s „életét, vérét, vagyónát“ hangos felkiáltásokban ajánlá fel királyának. Aztán mindenek előtt a nádorválasztás került szőnyegre. A primás előadására a kijelöltek neveit rejtő királyi levél fel sem bontatott, hanem közfelkiáltással József főherczeg választatott meg nádorrá. A főherczeget, ki azontúl félszázadig álla, eleinte a bécsi kabinet kormánypolitikájával egyező szellemben, utóbb avval sokfélekép küzdve, az ország beligazgatásának élén, bőséges alkalmunk leendő másutt jellemezni; legyen itt elég róla csak annyit mondanunk, hogy meglepő készütsége, nem különben mint ama komoly higgadság, melyet a húsz éves ifjában alig várt volna a nemzet, mindjárt kezdetben köztisztelétet és szeretetet vívott ki számára.

Majd az oly hizelgő szavakba öntött királyi előadások felett kezdenek vala tanácskozni az országgyűlés rendei.

Hadi segély.

A dicséretnek, bizalomnyilvánításnak, őseik dicső példáinak fölemlítése mikor maradtak még hatástalanok a magyar rendekre? Néhány nap múlva oly értelemben válaszolának tehát ezek a királyi előadásokra, hogy őket is az eloikéhez hasonló harczias szellem lelkesíti; ők is készek életüket s vérüket feláldozni a trón és haza védelmére, s különben is tehetségök szerint járulni a háború súlyainak viseléséhez. Ennél fogva ötvenezer újonezot, tizezer lovat, húszezer ökröt, két millió négy százezer mérő gabonát, három millió hétszáz hatvanezer mérő zabot ajánlának részint termékekben, részint pénzül a háború szükségeire a nemesség részéről. Ha pedig a trón és haza védelme úgy kívánja, magok is készek az ellenséggel szembeszállni, miért is a királyt a törvények értelmében felhatalmazzák, hogy szükség esetében közönséges fegyverrekelést hirdethessen.

Az udvar nagy meglelégedéssel fogadta a fenforgó körülmények közt nagyszerű ajánlatot, melynek, mint a királyi válaszban mondatott, „mind mennyisége, mind minősége jelentékeny segédelmet nyújt a háború jelen körülményei-



ben“. Célját érven az udvar, hogy a segély mennél előbb kiállíttassék, az országgyűlést azonnal befejezni kívánta. Abban, hogy az országos réformmunkálatok tárgyalása alkalmasabb időre halasztassék, a rendek önként megnyugodtak. Voltak azonban köztök számosan, kik, hogy az ország a jövőben még képesebb legyen a királyi ház támogatására, az anyagi érdekek tekintetében még is óhajtának tenni némi javításokat. Épen a múlt évben bocsátott ki a bécsi kormány némi általános vámszabályokat, melyek az ország főbb kiviteli cikkeit, gabonát, bort, marhát, dohányt, vasat stb. még inkább kiszorították a külkereskedelemből. A rendek tehát, mialatt a hadi szükségek fedezésére tett ajánlatok arányos felosztásával foglalkodának, egy feliratot intéztek a királyhoz, kérvén őt, intézkednék oly módon, hogy az isten áldásaiban bővelkedő ország kereskedelme a nevezett cikkekkel megkönnyíttessék; s ha majd a béke helyre áll, azok nyereségesebb kivitelének előmozdítására kössön a külhatalmakkal is kereskedelmi szerződéseket; addig is pedig, miután most a francia borkereskedés az éjszakkal megakadt, eszközölne ki szövetségesétől, az orosz udvartól, némi kedvezményeket a magyar borral való kereskedelemre, mely Lengyelország felosztása következtében különben is annyira megcsökkent, miképen már a szőlőművelés végelhanyaglásától is lehet tartani. E kívánatokhoz a rendek még némi más kérelmeket is függesztettek; különösen, hogy addig is, míg a köznevelésről szóló országos munkálatot fölvehetnék, állítaná helyre ő felsége a II József által eltörült convictusokat s alapítana egy tanítóképző intézetet; tartatná fenn szigorúbb rendszabályokkal a közbátorságot; a bányaugyet, mely daczára az 1791-ki törvénynek még mindig a bécsi császári kamarától függ, helyezné vissza a magyar kir. kamara igazgatása alá, stb.

Nemzeti kívánatok.

A királyi válasz azonban, mely úgy szóla, hogy e tárgyakat ő felsége az országgyűlés után a kormányzások által intézendő el, egyáltalában nem felelt meg a rendek várakozá-

1796.

sának; s többen még egy feliratot kívántak intéztetni különösen a kereskedelem, a köznevelés és a közbátorság czélszerűbb szabályozásának szorgalmazása végett. Egy pár „patrióta“ megyei követ e vitatkozások alatt kissé tüzesebben szól vala a nemzet e kívánatai mellett; mi aggodalmat ébreszte, nehogy az alig elfojtott szabadabb szellem ragálya a rendek egész testületére elterjedjen. Azonnal utasítás küldetett tehát az új nádorhoz, hogy azt lehetőleg gátolni s ama két követet az országgyűlésről eltávolítani ügyekezzen. József nádor, mivel leginkább az ő sürgetései s biztosítása következtében hívatott egybe az országgyűlés, maga is minden módon jó végre ügyekezvén vezetni az eddigelé oly kedvező szellemben folyt tanácskozásokat, nem is mulasztá el az illető főispánok által jó módjával haza küldetni a „patriótákat“. És azontúl ő is minden befolyását oda fordítá, hogy a rendek, felhagyván e tárgyak további sürgetésével a közadót hozzák a szőnyegre; mi aztán a következő országgyűlésig elébbi (4,396,971 forintnyi) mennyiségében meghagyatván, az országgyűlés december 10-kén be is fojeztetett. „Felette örvendek; — mondá bucsúzó trónbeszédében a király, — hogy ezen országgyűlés a hazának, mely nekem is hazám, biztosítására ily szerencsés véget ért; s bűnnek tartanám csak távolról is kételkedni, hogy a megajánlottak gyorsan ki is fognak állíttatni, s a haza s egyes polgárai még azon felül is magán úton, mint eddigelé oly dicséretesen tették vala, folytatandják bőkezűségöket. . . . Hű karok és rendek, vigyétek meg polgártársaitoknak is, kikhez visszatérendők vagytok, királyotok és barátotok üdvezletét. Mondjátok meg nekik, hogy az igazságnak, mely minden érények koronája, én mindenha hűségese ápolója leszek.“

## IV.

Az ország rendei a gyűlés vége felé még Károly

A háború vége. főherceghez, a rajnai hadak fővezéréhez is intéztek nyert

\*797.

győzedelmeiért egy magasztaló feliratot, melynek megvité-  
lére a főrendek közül herczeg Eszterházy Miklós sopronyi,  
és gróf Károlyi József szatmári főispánok, a rendek részéről  
Horváth Zsigmond és Rédey Ferencz ugyanazon megyék  
követei küldettek ki. A küldöttség Kehl ostrománál találta  
a főherczeget, s tanúja volt az 1797-ki január 1-jén intézett  
rohamnak, mely által az erődök egy része megvétetvén,  
Moreau a tovább tarthatatlan helyet néhány nap mulva fel  
is adta. A következő hónap elején a főherczeg még a fran-  
cziák által elfoglalva tartott hünningi hídfőt is megvévén, s  
a francziákat ekként a Rajnán egészen átnyomván, befejezte  
dicsőségteljes hadjáratát. De Olaszországban, melynek meg-  
mentése tétetett aztán feladatául, ő sem lón képes megfor-  
dítani a balszerencsét. Mire a főherczeg febr. elején Inns-  
prukba érkezett, Wurmser már feladta volt Mantuát, és  
Bonaparte, ki ez által Olaszország urává lett, Bécsben akarta  
megszabni a békét Ferencz császárnak. A főherczeg, bár  
minden összeszedhetett erőt maga köré gyűjtte, alig rendel-  
kezhetvén negyvenöt ezernyi, annyiszor megvert, lehangolt  
sereggel, a Bécsbe vezető utak védelmére szorítkozott. Egy  
hadtestet Tyrol, egy másikat a Drávavölgy védelmére ren-  
delvén, maga 25 ezernyi haddal a Tagliamento mögé —, majd  
ott is nyomtatván, az Isonso völgyébe vonult. A Tarvis  
hegyhát melletti csatában saját személyét is annyira kitette  
a veszélynek, hogy csak egy huszárosztálynak, melyet Fedák  
alezredes vezénylett, önfeláldozása menthette meg őt a fog-  
ságtól. A huszárok közül öt vagy hat ember maradt csak  
életben; de a fővezér megmentetett. A francziák azonban  
egyik oldalról Massena, másról Bernadotte, a harmadikról  
Bonaparte alatt túlnyomó erejökkel ellenállhatatlanul nyo-  
multak mind előbbre. Bernadotte Triesztet s Laibachot,  
Bonaparte marc. 24-kén, egy újabb győzedelme után Villach  
mellett, Klagenfurtot, majd Leobent és Szimmeringet is  
elfoglalta; előhada már csak öt-hat órányira portyáz vala  
Bécsből.

1797.

De bár e közben a Rajnán is megint átkeltek a francziák, a győzedelmes Bonaparte helyzete sem volt veszélytelen. Tyrol népe tömegesen fegyvert fogván, a tartományokban lévő császári hadakhoz csatlakozott. Ezeknek vezére, Laudon tábornok, a nép segédelmével a francziákat a tartományból kiűzte s Bonaparte háta mögé Velenceze birtokába nyomult, hol az osztrákkal szövetséget kötött senatus a népet felizgatván, a francziák összeköttetését, Olaszországgal elvágni ügyekezett. És míg háta mögül ily veszély fenyegeté, maga előtt egy új erőt lát vala Bonaparte alakulni a császári ház védelmére. A fölött, hogy az országgyűlésen megajánlott 50 ezer újoncz mind tömegesebben kezd vala gyűjtetni a zászlók alá, Ferencz király april 8-kán a nemesség közönséges fölkelését is kihirdette. Bonaparte azonban már ekkoron, az említett okoktól indítatva, Károly főherczegnek békét ajánlott, marc. 31-kén, Klagenfurtból hozzá intézett levelében egyebek közt kijelentvén, hogy „ha ezen ajánlata által csak egy ember életét mentheti is meg, nagyobb dicsőségének tartja az. ekképen nyert polgári koronát, mint a hadi tettekből eredő szomorú hírnevet.“

A campofor-  
miói békekö-  
tés.

A béke előlegesen már april 18-kán megkötöttet oly alapon, hogy Ausztria Belgiumot és Lombardiát engedje át Franciaországnak, miért a velencei köztársaság birtokaiból fogna nyerni kárpótlást. A béke aztán Campo-Formio kastélyban, Udine mellett, októb. 17-kén kötöttet véglegesen. Bonaparte ekkoron már rég elfoglalta s francia birtokká tette a megbuktatott velencei köztársaság birodalmát, mely aztán Dalmátiával együtt egészen kárpótlásul adatott Ausztriának Belgiumért és Lombardiáért. Egy titkos ezikkben Ausztria még azt is megígérte, hogy a német birodalommal kötendő béke tárgyalása alatt oda fog hatni, miszerint a Rajna egész balpartja is Franciaországhoz kapcsolassék. Miért viszont Franciaország kötelezte le jó szolgálatait a végre, hogy Bajorország Salzburgot Ausztriának engedje át.

A nemesség fölkelése azonban a béke előleges megkötése után sem lőn megszüntetve. Jól tudá az udvar, hogy Franciaországban él még emlékezete a magyar fölkel nemesség hősies tetteinek az osztrák örökösödési háború korából, s hasonló hadaknak harcra készen álló tartaléka minden esetre kedvező befolyással leend az alkudozások folyamára. Ez volt oka, hogy Ferencz király még máj. 1-jén kelt rendeletében is buzgón folytattatni parancsolá a nemes hadak fölfegyverzését s begyakorlását. A serag fővezére, tisztnél fogva, József főherczeg nádor vala, ki mellé a dunántúli kerületben Eszterházy Miklós herczeg, a dunáninneniben gr. Pálffy Miklós tábornokok, a két tisztaiban pedig Splényi és Mészáros altábornagyok neveztettek ki vezérekké. A két dunai kerület hadai, szám szerint mintegy tizenöt ezer, junius végén Körmend táján táborozék s tartá gyakorlatait. Augusztus közepén Szombathely táján Ferencz király maga is megszemlélé a szép tábor; s annyira meg volt elégedve annak az előtte több napok folytában tartott hadi mozdulataival s csatapróbájával, hogy a fölött több ízben kifejezte teljes megelégedését. Megkötetvén a campoformiói béke, októb. 29-kén az egyes csapatok illető meggyékbe rendeltettek vissza; melyeket aztán a nádor, az országot körüljárván, egyenkint megszemlélt. Véglegesen csak a tél beálltával, a békeokmányok kicserélése után, oszlattatott fel a nemes had, mely összesen, a horvát és tótországit is, mi négy ezer főre ment, oda érte, mintegy negyvenezer fegyveresből áll vala. „Oly szellemtől tapasztaltuk lelkesítve a nemes hadat. — mond decemb. 19-kén kelt szétosztató s magasztaló leiratában a fejedelem, — hogy vitézségétől, ha az ellenséggel összezsapnia kellett volna, mind mi mind a haza, méltán hasznos és dicső szolgálatokat várhatánk vala.“ — A nemesség ezen buzgalmának némi jutalmául a nádor mind a tiszteknek, mind a legénységnek tudtára adta, hogy a rendes hadseregben is mindenki örömet felvétetik. A legénység a huszárok közé fog igtattatni

1797.

s lováért, készleteiért kárpótlást nyer. A tisztek pedig rangjokat tartják meg. Ferencz maga némsokára számosoknak még azon évben magasabb hadtisztii rangokat osztogatott; a kassai nemesi convictust, 60 ifjú nevelésére, szintén még azon évben állíttatta helyre; midőn pedig a bécsi Theresianum is újra megnyitattott, a bátaszéki apátság alapítványára tizenöt magyar nemes ifjút rendelt fölvétetni az intézetbe. — Magyarország ezen első francia háború terheinek viseléséhez 1796-ig, tehát az utolsó országgyűlésen megajánlottakon kívül, a gréczi lapok számítása szerint, részint készpénzül részint gabonául 14,227,248 forinttal és 115,614 újoneczzal járult, mihez ha még a mult országgyűlésen megajánlott s mintegy tizenkét millióra számított önkéntes segedelmet s a nemesi fölkelésnek legalább is annyiba került költségeit, s a szintekkor kiállított 50 ezer újoneczot hozzáadjuk, az ország által e háborúra adott önkéntes segedelmet, a rendes adókon s más királyi jövedelmeken felül, negyven millió forintnál és százhatvanezer újonecznál többre látandjuk emelkedni.

1798.

A nagy áldozatokkal vásárlott béke azonban nem lón tartós. Az volt-e megszegésének oka, hogy — mint a német s különösen osztrák történetírók mondják, a francia directorium a pápa birodalmát római, Svájcot helvetiai, Genuát liguriai republikává változtatván, folytonos terjeszkedési által Ausztriában is alapos aggodalmakat ébreszte jövendője iránt? — vagy az, mint a francia írók állítják: hogy Ausztriának a campo-formiói békét megtartani eleitől fogva nem volt szándoka; sőt csak arra várt, hogy Franciaország bonyodalmai alkalmat szolgáltatassanak elvesztett olasz birtokait visszaszerezni, s ezért mindjárt a béke után újabb készülleteket tőn a háborúra? — vagy végre a francziák egyiptomi és syriai foglalásai miatt féltékenynyé lett Anglia szittotta-e fel a háború lángját? — ezeket vizsgálni nem tartozik czélunkhoz. Úgy látszik, mind a három oknak volt része a béke megzavarásában; s a bécsi kabinet kedvezőnek látá az alkalmat a háborúra, midőn a rettegett Bonaparte egy

tetes sereggel a távol Egyiptomban működék, az angol hajóhad pedig Nelson tengernagy alatt Abukir mellett vívott tengeri ütközetben a francia hajóhadat megsemmisítette s a földközi tengert elzárva tartja vala. A bécsi udvar tehát egy részről Nápolylyal, melyet a francziák szintén fenyegettek, más részről Angol- és Oroszországgal új coalitoba lépett a francziák ellen.

1798.

A háborút Nápoly kezdte meg 1798-ki novemberben, a hadainak vezérletére meghívott Mack osztrák tábornokot Róma ellen indítván; de Mack megveretett, s a francziák 1799 elején már Nápolyban voltak, s azt elfoglalván Parthenope című republikává változtatták. Nápolylyal egy időben Piemont és Toscana is a francziák hatalmába esett, minek következtében egész Olaszország francia uralom alá jutott. Ausztria csak 1799 tavaszán kezdé meg munkálatait, melyek most három harctéren folytak le: a svájci és tyroli alpok közt, a felső Duna mellett s északi Olaszországban. Az első téren Bellegarde tábornok működék, mintegy negyvezernyi sereggel, a másodikon Károly főherczeg vezérkedék hetven-nyolczvan ezer emberrel, ugyanannyi álla Kray parancsa alatt az Etsch folyam völgyében. A szövetségeseik részéről az oroszok két sereget indítának meg, melyek mindenike negyven ezer emberből álla: az egyiket Szuvaroff alatt, kinek Krayhoz, — a másikat Gorcsakoff alatt, kinek Károly főherczeghez kell vala csatlakoznia.

A második  
francia há-  
ború.

1799.

A hadtudományak ezen korban nagyon kedvelt elve vala, hogy „a ki ura a középponti hegységnek, ura a völgyeknek is“, minél fogva északi Olaszország- és déli Németország birtokát csak Svájc birtoka által lehet biztosítani, a hadakozó felek e bámulatos hadjáratban az örök hóval s jéggel borított, meredek mélységektől tátongó hegyek tömkelegeiben vívták csodálatos harcaikat. Massena Graubündent elfoglalván, urává lett a Rajnának, forrásától kezdve egészen Baselig. Hadosztályai behatoltak Tyrolba is s egy egész sorát vívták a harczoknak Bellegarde hadaival; de Feldkirchnél

1799.

vereséget szenvedvén, visszafordultak Svájcba, mert mind a Duna, mind a Pó mellől vész hírek érkeztek a francziákra nézve.

A francziák márcz. 1-jén a Rajnán is átkeltek Jourdan vezérlote alatt, s a felső Duna völgyébe hatoltak. De Károly főherczeg őt már Ostrach táján megállítá s egy heves csata után Stokachra veté vissza, hol őt aztán harmad napon (márcz. 25-kén) egy elhatározó ütközetben megverte. Jourdan a Rajnán is visszakelt megvert hadával. A főherczeg utóbb Svájcba nyomult hadaival s több apró csata után Zürich táján, melyekben hol az egyik, hol a másik résznek szolgált a szerencse, a francziákat e városból kivonólni kényszeríté. A főherczeg ezután a Bécsből vett utasítás szerint tétlen maradt Zürichben, míg Goresakoff serege megérkeznék.

Míg a felső Dunánál és Svájcban ily előnyöket nyertek, felső Olaszországban is megkezdték működéseiket az osztrák-magyar hadak. Kray altábornagy a francziákat Scherer alatt Legnano és Verona mellett megvervén, a Mincion átnyomta. Ekkor érkezett meg Szuvaroff is az orosz sereggel s a fővezérletet átvévén, a francziákat Cassano mellett megverte, Milanot elfoglalta, s a piemontiakat fellázítván, Turint is elvette a francziáktól, kiknek vezérletét idő közben Moreau vette át. Serege azonban, mely alig számlála huszonöt ezer embert, nem volt képes ellentállni a szövetségesek nagy erejének s a Bormida folyam mellett sánczolta el magát, míg Macdonald Nápolyból megérkeznék. De mielőtt ez Moreauval egyesülhetett volna, Szuvaroff őt a Trebbiánál junius közepén, három napi véres harcban megverte; majd a nagy bajjal végbe ment egyesülésök után is győzelmet vívott ki a francia hadak felett a rettenetes novii ütközetben (aug. 15.), melyben a két részről mintegy harmincz ezer ember hullott el. Olaszország elveszett a francziákra nézve: a győzedelmes szövetségesek Piemontot, Toscanát, a pápai álla-



mot és Nápolyt az illető fejedelmeknek visszaadták; Lombardia pedig ismét osztrák birtokká lett.

De e győzelmek alatt viszályok támadtak vala az orosz és osztrák tábornokok között. Emezek Szuvaroff gőgjét tovább nem tűrhelvén, megtagadták neki az engedelmeséget. Új terv készítettet tehát a háború folytatására, mely szerint a seregek s vezérek feladatául más czélok tűzettek ki. Szuvaroff Svájcba rendeltetett, az oda már szintén megérkezett Gorcsakoffal egyesülendő; Olaszországban a fővezérletet Mélas tábornagy vette át az osztrák hadak felett; Károly főherczeg pedig Hotze és Jellasich hadtesteit az oroszok mellett Svájcban hagyván, harminczöt ezer emberrel a Neckar folyamhoz sietett, hol egy francia had tört vala be Németországba s Philippsburgot vívá. A főherczeg ezt könnyű szerrel átűzte a Rajnán, s miután Manheimot is megvette, azontúl nem látott maga előtt ellenséget.

De Svájcban roszul folytak az ügyek. Mielőtt Szuvaroff a Sz. Gotthardon keresztül Gorcsakoffal és a két osztrák hadtesttel egyesülhetett volna, Massena, kinek hadai időközben hatvan ezerre szaporodtak, egy elhatározó csapást szándékozott mérni Gorcsakoffra s a vele lévő osztrákokra, nehogy Szuvaroff emezekkel egyesülvén és Svájcot elfoglalván, Franciaországot, mint tervben vala veszélyeztesse. Franciaország sorsa e pillanatban Massena működésének sikerétől függött. Ha az orosz hadak egyesülhetnek vala, túlnyomó számoknak többé nem állhatott volna ellen, s ezeket semmi sem akadályozta volna, hogy kezet nyujtva Károly főherczegnek, a folytonos vereségek miatt lehangolt, viszályokba s fejotlenségbe sülyedt Párisba ne menjenek. Massena szept. 25-kén Zürich mellett támadta meg Gorcsakoff és Hotze seregeit, s két napi dühös verekedés után oly tökéletes győzelmet aratott, hogy Gorcsakoff csak mintegy tizenöt ezer emberrel lón képes a Rajnán keresztül megszubadulni; Hotze elesett, s hadának romjai szintén a Rajna mögé menekültek. Csak ekkor érkezett meg végre Szuvaroff

1799.

kinek átkeltét a havasokon felette megnehezíti vala egy elejébe küldött francia hadtest. Ő, miután Gorcsakoff balesetéről értesült, dühösen támadta meg Massenát, ki őt minden felől bekeríté, s csak hallatlan erőködéssel s mintegy tizenkétezer emberének s ágyúinak vesztével lón képes Khur felé keresztül vágni magát Bajorországba.

Az osztrák hadak e közben, az oroszok távozta után is szerencsésen működnek vala Olaszországban. Mélas több apró csaták után az egyesült francia sereget novemb. 4-kén, Genola mellett, egy elhatározó ütközetben megverte, melynek következtében ennek mindenben hiányt szenvedő romjai a tengerpart hosszában vonultak vissza Franciaország felé.

Igy végződött az 1799-ki hadjárat, midőn Bonaparte, seregét Kleber alatt Egyiptomban hátrahagyván, s az angol hajókat szerencsésen kikerülvén, váratlanul megjelent Párisban, a népszerűtlenné lett directoriumot megbuktatta s magát első consullá választatta. Lángesze rövid idő alatt nagy fordulatot hozott hazája ügyeibe. Mihelyt benn némileg rendet alkotott, Ferencz császárnak és az angoloknak békét ajánla, amannak még azt is hatalmában hagyni ígérkezvén, mit a fegyverszerencse Olaszországban birtokába juttatott. Az orosz czár, kinek megvert tábornokai az osztrákokat, bár alaptalanul, árulásról vádolák, már ekkor kilépett volt a coalitióból. A porosz barátságban álla a francziával s még a bajort is elvonni ügyekezék Ausztriától. E körülmények közt Károly főherczeg, jól tudván, mily nehéz feladat, harczolni a század legnagyobb hadvezérével, a béke elfogadását sürgeté. De Anglia, az elzárolt Malta és Egyiptom elnyerése végett minden áron háborút akart; s az általa megvesztegetett Thugut, ki önérdekénél fogva is nem kevesebb szenvedélylyel kívánta megalázni a francziát mint az angol Pitt, végre Ferencz császárt is a maga véleményére hajlítja, ki egyébiránt sem bízik vala, hogy Bonaparte, bár most igéri, őt Olaszország békés birtokában hagyja. A francia békeajánlat tehát visszautasított, s a szövetség Angliával meg-

köttetett. Szerencsétlenségre, a békét ajánló Károly főherceg kezéből a fővezéri bot is másébe kerül.

Ausztria két nagy sereget állíta lábra, melynek mindenike százhusz ezerre emelkedett. Az egyik, Mélas tábornagy vezérlete alatt, feladatul nyerte, Genuát a francziáktól elvenni, s hada egy harmadát felső Olaszországban hagyván hátra, a többivel a Var folyamom keresztül Franciaországba hatolni, hol terv szerint husz ezer angollal vala egyesülendő. A másik Kray tábornagy alatt oly utasítást vett, hogy a Rajnavonalt védje Mainztól a folyam forrásáig. — Bonaparte, — mert ezentúl ő egyedül intézi vala Franciaország sorsát, Moreaut száz ezernyi sereggel küldé Kráý ellen a Rajnához; maga pedig a Jura hegységben, az ellenség elől lehetőleg elrejtve, egy más hadat gyűjte, melyet önmaga vala a svájci havasokon keresztül Olaszországba vezérlendő. Avval mit sem gondola, hogy Mélas, miután a Genua körül lévő Massena ellenében túlnyomó erővel több előnyt nyervén, ezt végre Genuába zárta, és seregének egy részét e város elzárolására hátrahagyván, maga Nizzán keresztül, máj. közepén, csakugyan a Várig hatolt. És nem is volt oka tartani Mélas betörésétől a Provencebe; mert míg ő a Várig jutott s az átmenetet kieroszakolni hasztalan törekedék, Moreau a Rajnán Kehl, Basel és Schaffhausen mellett átkelvén, Kray táborát Engen, Stokach, Möskirch és Memmingen mellett négyszer egymás után megvervén, Ulmra kényszeríté visszavonulni.

Svájcz havasai ekként szabadokká lettek, s Bonaparte, május második tizedében, a világ bámulatára harminczöt ezer emberrel a Nagy-Sz.-Bernárd, más husz ezerrel a Sz. Gotthard, s egyes kisebb osztályokkal a Splügen és Mont-Cenis havasokon átvonulván, váratlanul az osztrák hadak háta mögött termett, melyek Mantuától Nizzáig valának szétterjesztve. Mélas ennek hírére seregének egy részét a Várnál hagyván, sietve vonúlt vissza; de mire ő Turinig jutott, egyes hadosztályai már jelentékeny csapásokat szen-

Az 1800-ki  
hadjárat.

1800.

vedtek, Milano, Lodi, Cremona pedig Bonaparte birtokában létezett. A Vár folyamán hagyott osztályt és a Genua zárlatánál lévő hadtestet tehát, mely épen e napokban vette át e várost a kiéheztetett francziáktól, tüstént magához rendelé; de harminczöt ézernél többet nem vala képes összegyűjteni Alexandria melletti táborában. Az ütközet, mely itt a marengói síkon jun. 14-kén vívatott, elhatározó lön a hadjáratra. Az osztrák-magyar seregek egész napon át rendkívüli vitézséggel küzdöttek; de a győzedelmet végre még is a francziák részére hajlította Bonaparte lángesze és Desaix önfeláldozása. A magyar ezredek csodáit miveltek a vitézségnek. Midőn a maguk előtt mindent földre verő consular gárdák előrehatoltak, a Splényi gyalog és a Ferdinánd huszárezred állítá meg őket diadalukban. Midőn pedig ezeknek Desaix váratlanul segélyt hozván, bár maga elesett, véglegesen a francziák részére hajlította a győzedelmet, a horvát határszéli ezredeknek lehetett csak köszönni, hogy Mélas egész serege el nem fogatott <sup>1)</sup>. A veszteség mindazáltal így is meghaladta a tiz ezret, s Mélas magát minden felől körül fogva látván, harmad napon fegyverszünetet kötött, melynél fogva addig is, míg a válasz Bécsből megérkeznék, a Mincion keresztül Mantua alá vonúla s Olaszországnak azon egész részét átengedte a francziáknak, mely a Mincio és a havasok közt fekszik. A két évi súlyos harcok gyümölcse ismét elveszett Ausztriára nézve.

A balsorsot súlyosbítá az, hogy Moreau, értesülvén Bonaparte sükeres működéseiről, szintén kilépett várakozó helyzetéből, s Krayt több izben, junius 19-én pedig Hochstädtnél elhatározó ütközetben megvervén, az Inn mögé kényszeríté visszavonúlni. A császári sereg, mely a hadjárat kezdetén a felső Duna mellett száz ezerből áll vala, mire az Inn mögé menekült, negyvenezerre olvadt le.

<sup>1)</sup> Lásd Österr. Militärzeitschrift, Jahrgang 1823, III. füzet.

Az udvarnak, ennyi baleset után oka volt bánnia, hogy nem hajólt Károly főherceg béketanácsaira. Thugut azonban, az angoloktól megvesztegetve lévén, most is másban törte fejét, mint a mit udvarának valódi érdeke igényel vala. Angolországnek ez időben legfontosabb érdeke, melytől egész hatalma, nagysága függ vala, tengeri uralma forgott kérdésben. Mióta az előrehaladt civilisatió a hadviselést, s a háború törvényeit is megszelídítette, a keresztény hatalmak közt szabálylyá, a tengeri jog alapjává vált, hogy a közönyös hatalmak a hadakozó hatalmakkal, kivéve a hadi szereket, egyebekre nézve szabadon folytathassák kereskedelmüket; sőt, hogy a hadakozó hatalmak alattvalóinak vagyona is fedve van a közönyös hatalmak hajóin; hogy továbbá, a hadi szerekkel való kereskedés meggátlása végett a hadakozó hatalmak hadi hajói a közönyös hatalmak kereskedelmi hajóit, midőn velök találkoznak, s ezeket ugyanazon nemzet hadi hajója nem kíséri, kikutathatják; s végre, hogy a hadakozó felek által elzároltagnak nyilvánított kikötőkkel a közönyösök közlekedése csak akkor tilos, ha az elzárolás tényleg meg is történt. De Angolország korlátlan tengeri uralomra vágyódván, e szabályokat a francia háború kezdete óta egyáltalában nem tartotta tiszteletben. Hogy a francia kereskedelmet megrontsa, a közönyös hatalmaknak végkép el akará tiltani a francziákkal való közlekedést s négyszáznál több kereskedelmi hajót foglalt már le a közönyös hatalmak alattvalóitól, kik magukat önkényének alávetni nem akarták. Ugyanezen czélból elfoglalta a dánok és svédek gyarmatait, elzárolva tartá a Szundot stb. A megsértett közönyös hatalmak elégtételt hasztalan sürgetvén, abban egyeztek meg, hogy kikötőiket ők is elzárják az angol hajók előtt. Bonaparte, ki e szabály elfogadására nem rég a spanyol királyt is reábirta, általa pedig a portugali kormányt is reakényszerítette, most minden diplomatiái mesterségét mozgásba tévé, hogy I Pál orosz ezárt, ki, mint tudjuk, a coalitióból már kilépett, szintén felizgassa az angolok ellen. Működése

1800.

valóban a sikernek mind nagyobb reményével biztatott. Angolország tehát veszélyben forog vala, hogy fél Európa elzárja kikötőit az ő kereskedelmi hajói előtt. E fölött jelenleg minden törekvését oda fordította, hogy a két év óta elzárt s már nagy szükségét szenvedő Maltát valahára birtokába keríthesse, Egyiptomból pedig a francziákat kiűzhesse. Ezeknél fogva tehát főfő érdekében áll vala, hogy Franciaország a szárazföldön még továbbra is elfoglalva legyen háborúval.

Nem volt tehát áldozat, melyre ezen érdekeinek támogatása végett kész nem lett volna, hogy Ausztriát a háború folytatására indítsa. Ez okból, mióta Ausztria bal eseményeiről értesült, minden rugonyt mozgásba tett, hogy a bécsi udvart a béke megkötésétől elfordítsa. Thugut, kit az angol kabinetől legyezett önérdeke, nem kevésbbé mint a francia forradalmi elvek gyűlölete szinte süketté tön császárjának valódi érdekei irányában, minden módon támogatá az angolok céljait. S így lön aztán, hogy Ferencz császár épen azon napon, melyen a marengói veszedelem hírére vette, jun. 20-kán egy újabb szerződést kötött az angolokkal, mely szerint kötelezte magát, hogy a háborút folytatni fogja, s az 1801-ki febr. 1-ig (a meddig Angolország Málta birtokába remélt jutni) külön békét nem köt a francziával: miért Angolország neki hatvankét millió frankot fizetend.

Azonban a Német- és Olaszországban szenvedett vereségek után Ausztriának multhatatlan szüksége volt némi fegyverszünetre, mely alatt magát összeszedhesse. Ferencz császár tehát a Mélas által kötött fegyvernyugvást elfogadta, s magának alkudozásokkal még hosszabb szünetet szerzendő, St. Julient, a nélkül azonban, hogy bármi béke megkötésére felhatalmazná, Párisba küldötte. A követ, utasítása szerint, huzavonással ügyekezett vesztegetni az időt; de Talleyrand által megszorítva, julius 28-kán végre még is aláírt egy előleges békét. A császár azonban az angol szövetség miatt ezt nem fogadhatván el, hogy még több időt nyerje,

congressust kért a francziáktól, mely Lunevilleben az angol hozzájárulásával tartatnék. Bonaparte, hogy Maltát és Egyiptomot megsegíthesse, még ebben is hajlandó vala meg-egyezni, úgy mindazáltal, hogy a fegyverszünet a tengerre is kiterjedjen. De az angol, mármár birtokában látván magát Máltának, ezt nem fogadta el. Bonaparte tehát a fegyverszünetet szeptemb. elején felmondta a császárnak.

E szorultságában Ferencz ismét Magyarország rendkívüli segedelmében keresé veszélyben forgó ügyeinek támogatását. Szeptember 4-kén (1800) másodszor is közönséges fegyvorrekelésre szólítá fel a nemességet, kívánván hogy, miután kivált, a gyalogságban ütöttek nagy csorbát a szenvedett vereségek, s a költség kevesbítése s a felkészülés siettetése végett is, a gyalog hadat ügyekezék mennél nagyobb számra emelni. Vezérekül a négy kerület számára Eszterházy Miklós herceget, Benyovszky, Mészáros és Splényi tábornokokat nevezte ki; a fővezérlet, törvény szerint, a nádor kezében maradván. A nevezetteket azonban utóbb Ott, Dévay és Gyulay tábornokok helyettesíték a vezérletben.

A magyar fölkelés kihirdetése után Ferencz személyesen az Inn melletti táborba siette, melynek vezérletében Krayt János főherceg váltotta fel. Idő közben e tábor már jelentékeny szaporodást nyert ugyan a minden felől nagy erőfeszítéssel gyűjtött újonczokkal; harcra mindazáltal koránt sem vala még felkészülve. Ferencz tehát mind ezért, mind hogy a magyar nemesség felkészülésére időt nyerjen újabban is meghosszabbítani kívánta a fegyvernyugvást. Ez megadatott ugyan szept. 21-től kezdve negyvenöt napra; de a császár kénytelen volt érte Ulmot, Philippsburgot és Ingolstadtot, mik elzárolva tartattak, átadni a francziáknak. Ferencz nagy elégületlenséggel tért vissza fővárosba. Itt mindenkit Thugut ellen halla kiáltani, kinek önzése, fondorlatai s hibái szülték a veszélyes állapotot. A közvélemény e hangos nyilatkozata végre a császárt is reábirta, hogy Thu-

A magyar  
felkelés.

1800.

gutot, hazánkban is annyi bajok okát, a statuskancellárságból s főminiszterségből elbocsássa. De befolyása, fájdalom, még azután is nagy maradt az álnok embernek. Helyét ideiglen Lehrbach, utóbb gr. Colloredo Ferencz foglalta el. Kobenzel pedig, ki, mint a campo-formiói békének is kialakítója, kedves személy vala Bonaparte előtt, Lunevillebe küldetett az alkudozásokat a franczia biztossal, Bonaparte Józseffel folytatni. De itt, az angol szövetség miatt, eredmény nélkül telt le a fegyverszünet ideje. Kobenzel látván, hogy a franczia hadak mindenfelé mozgásba tétetnek, a harcot a fegyvernyugvás leteltével mindjárt megkezdendők: nagy titokban s bizodalmasan közlé Bonaparte Józseffel, hogy a császár kész elszakadni az angoltól s megkötni a békét, úgy mindazáltal, hogy az a jövő évi februárig, a meddig Anglia iránti kötelme tartja, a legnagyobb titokban őriztessék. Az első consul megígérte ugyan a titoktartást: de negyvennyolcz órát szabott a béke megkötésére. A bécsi udvar azonban, mely Olaszországban többet kívánt, mint a mennyit Napoleon megadni akart, ezt nem fogadta el; s a háború novemb. közepén ismét megkezdődött.

A dunai osztrák sereg, melynek élén most az alig húsz éves János főherczeg áll vala, idő közben megint mintegy száz ezerre növekedett. A főherczeg deczemb. 1-jén Moreaut meglepven, némi előnyt vívott ki Ampfingen mellett az Inn folyamnál; de Moreau miután hadait összpontosította, decz. 3-kán, Hohenlindennél egy elhatározó ütközetben megverte a főherczeget, ki nyolcz ezer holtat és sebest, tizenkét ezer foglyot, s nyolczvannál több ágyú ezekkel együtt pedig önbizodalmat s erkölcsi erejét vesztvén, folyton üzetve s veretve, az Ens mögé vonúlt vissza. Itt aztán Károly főherczeg vette ismét át a fővezéri botot, ki azonban látván, hogy a pár hét előtt még hatalmas sereg, mely húsz napig tartó veresége s üzete alatt holtak és foglyokban mintegy negyven ezer embert, százötven ágyút s több ezer szekeret vesztett, anyagilag mindenben szükségét szenved, erkölcsileg



pedig annyira lehangolt, hogy újabb szerveztetés előtt ütközetre teljesen képtelen, minden áron békét ajánla; és mint-hogy Olaszországban Bellegard is megveretett: az ellenségtől, ki ekkoron már Steyert és Leobent is elfoglalta s Bécs-től csak húsz órányira áll vala, valóban is fegyverszünetet kért. Moreau azonban csak Mantua s más legfontosabb olasz és tyroli várak, s azon feltétel alatt adta meg azt, hogy a béke Lunevilleben, az angolok hozzájárulta nélkül, azonnal tárgyalassék. Kobenzel és Bonaparte József még mindig Lunevilleben lévén, az alkudozás aztán megis kezdetett s febr. 9-kén oly szerződéssel fejeztetett be, mely szerint a császár a velencei földet az Addáig s Dalmátiát, mint velencei provinciát tartá meg; a cisalpin, liguri, helvét és bataviai republikákat pedig elismerte. Franciaországnak megint a Rajna lett határává; azon német fejedelmeknek, kik e folyam balpartján birtokaikat elvesztették, a világiasítandó egyházi javakból ígértetett kárpótlás.

1800.

1801.

A lunevillei békekötés.

Hogy Ferencz annyi vereségei után, midőn Moreaut alig lehetett volna már visszatartóztatni Bécs elfoglalásától, csak ily kedvező feltételek alatt is megköthette a békét, nagy részben a magyar nemesség fölkelte seregének köszönhető. Midőn az ellenségeskedés november végével megkezdődött, már mintegy negyven ötven ezernyi nemes had táborozik vala az osztrák határokon, melynek számát azonban a hohlenlinden szerencsétlenség után az udvar szándékosan hetvenöt ezernek híresztelteté. Midőn Moreau győzedelmes hadai az Ens felé közeledének, Ferencz a nemes hadat decz. 12-kén megszemlélvén, Bécs védelmére Ausztriába indította. „Várakozáson felül jól begyakorolva s oly szellemtől lelkesedve találók, — úgymond deczemb. 28-kai leiratában — az általunk személyesen megszemlélt hadaitokat, s oly reményre ébresztének azok bennünket hűsége s vitézsége iránt, hogy királyi személyünk védelmét sem kételkedénk reábizni . . . S hogy e reményünk nem vala hiú, legújabbban is tanúságát adtátok, midőn a veszély növekedtével általunk meghivatva,

1800—1801. gyorsan és buzgóan, mint a veszély nagysága kívánta, szék- városunk alá repültetek. A személyünk s felséges házunk iránt tanúsított ozen hűségtek jogosan követeli királyi megelégedésünk nyilvánítását, melyet ezennel nektek, mint leggyöngédebb indulatunk és hálánk bizonyítványát, atyailag kijelenteni is kívántunk, nem kételkedvén, hogy ha az ellenséggel még ütközetre kerül a dolog, várakozásunknak teljesen megfelelve, a magyar névnek újabb halhatatlan emlékét szállítandjátok a késő utódokra.“

De ha ütközetre nem volt is alkalmá, a békének annyi baleset után, mondhatni, kedvező föltételei kialakulásában bizonyára fontos tényező vala a fölkelt nemes sereg. April 15-kén kelt leiratában, melylyel azt végre hazabocsátotta. Ferencz király szinte áradozik annak magasztalásában és hálájának nyilvánításában. „Fogadjátok — így szól a felette hízlgő leirat vége, — fogadjátok teljes királyi tetszésünk s megelégedésünk nyilvánítását, nem kevésbbé atyátoktól, mint királyotoktól, melyet bennetek helyezett bizodalunk s hálánk bizonyítványául ezennel hozzátok küldünk, biztosítván benneteket, hogy dicsőséges cs. kir. kormányunk alatt soha semmi kellemesb és kedvesebb dolog nem leend előttünk, mint a mi igen szeretett Magyarországunk dicsőségének, javának, gyarapodásának előmozdítása“ . . .

## V.

Belső állapo-  
tok.  
A háborúk  
utóbajai.

A kilencz évig tartott két súlyos háborúnak valahára vége szakadt. Bár az óriási harcok pusztító tüze távol lobogott is hazánk határaitól, a súly még is, mely e háború következtében arra közvetve nehezedett, nem vala csekély. Nem volna nehéz felszámítani, hogy azon áldozatok, melyekkel Magyarország e háború viseléséhez járult, 1792 óta katonában a kétszáz ezret, pénzben s pénzüértékben, a rendes hadi adón felül, a száz millió forintot jóval meghaladják. Növekedék ezen áldozatok beese és súlya az által is, hogy a nemzet többször épen azon években hívatott fel bőségesebb

segélyezésre, midőn az különben is súlyos körülmények közt létezék. Így, például, 1794-ben s a következő évben, valamint az 1800-dikban is oly szűken termett a gabona, hogy az országnak több, kivált hegyes vidékeit éhség fenyegette és a vármegyék e tekintetből a gabona kivitelének eltiltásáért is folyamodtak a kormányhoz. Ehhez járult, hogy a hazai kereskedelem a már fentebb jellemzett ártalmas, mondhatni, ellenséges vámrendszer s többféle egyedárúságok miatt pangásra volt kárhozthatva. A II József által alkotott s Magyarország anyagi érdekeire oly károsan ható vámrendszer ugyanis nemcsak folyton fenállta, hanem újabb szabályokkal is súlyosbított. Hogy erre nézve is példát idézzünk, Lengyelország kétszeri felosztása következtében borkereskedésünk, mely hajdan ezen országgal legélénkebb vala, oly pangásra jutott, hogy a Hegyalján számos birtokos parlagon hagyta heverni a rájuk fordított költséget meg nem térítő szőleit. 1794-ben Németalfölddel, utóbb mind azon országok s tartományokkal, melyek a francziák hatalmába estek, vagy velök szövetségben álltak, nehogy azokból a rettegett demokratiai elvek s forradalmi szellem az árukkal együtt átszivárogjanak, végkép eltiltatott a kereskedés. A következő évben kibocsátott vámszabályok épen legnevezetesebb forgalmi czikkeinket oly túlságos vámmokkal terhelték, hogy a külföldre vitel mindinkább meggyérült s az osztrák gyárosok s kereskedők lettek uraivá a magyar természetmények árának.

De talán még ennél is súlyosabban nehezedett az ország jólétére a kimerült kincstár által mind nagyobb mennyiségben kibocsátott papírpénz, melynek tömege a század vége felé már annyira nőtt, hogy az névszerinti becsének tetemes részét elvesztette. E bajnak első következménye lőn, hogy az érczpenz, melyet a kormány, hogy a külföldön harczoló seregei számára küldhesse, különféle fogásokkal a pénztárba szivárogtatott, mind gyérebbé lett s végre egészen eltűnt a forgalomból; mindenek ára felszök-

Jó pénz  
hiánya.

1800—1801. kent s a váltás mind nehezebbé vált a forgalomban. E baj miatt a panasz 1796 óta folyton növekedett a közönségben. A kormány azon a rézpenz bővebb kibocsájtásával akart segíteni; de mivel belértékénél ez is sokkal nagyobb névszerinti becsben tétetett fogalomba, kelendősége ennek sem lett. 1800-ban aztán ez is beszédetett s apró utalványokkal cseréltetett fel, mi természetesen nem hogy csökkentette volna, hanem csak szaporítá a bajt, a nélkül hogy a forgalom szükségleteit kielégítette volna. „Évek folynak — így panaszkodik e miatt egy feliratában (1800-ki szept. 18-kán) Csongrád megye — évek folynak, mióta az ércpenz kivitetvén, a bankjegyeknek már nemcsak nehéz, de egyáltalában lehetetlenné vált felváltása miatt mind a természetmények s gyártmányok eladásában, mind az élet szükségjei beszerzésében rövidséget szenvedő országlakosok panaszai hangzanak. Látjuk, miképen tehetősebb polgártársaink, midőn maguknak a szükségleteket beszerzik, pénzők tetemes részét elveszteni kénytelenek. Tapasztaljuk, hogy a kalmárok és iparosok már kialkudott áruikat sem adhatják el, mivel a bankjegyekből visszajáró öszveget meg nem adhatják. Látjuk, miképen a szegény nép, bár munkája bérét megkapta, még is gyakran éhséggel kénytelen küzködni, mivel papirpénzét felváltani senki sem akarja“ stb. A köz bajt nyereszkesedés forrásául tekintők, a bankjegyek felváltásával a kereskedésnek egy egész új nemét hozták divatba, bár a kormány azt, hogy pénzjegyei becsének mind növekedő csökkenését gátolja, szigorúan tilalmazá. „Fogantlan és kései orvoslat e tilalmak, — mond ugyanazon megye — midőn oly nyomorúlt állapotba jutánk, hogy nem lévén mivel zsarolni, már a zsarlásnak sincs többé helye“. De különben lehetetlen is volt egészen mellőzni e pénzváltókat, miután a kormány sokáig csak érc pénzben fogadta el az adót. Kinek ércpenze összezugorgatva nem volt, azt multhatatlanul a pénzváltóktól kellett vásárolnia. És nemcsak hogy az arany és ezüst végkép eltűnt a forgalomból, hanem tetézte a bajt, s kivált

a szegényebb osztályok inségét, még az is, hogy valahányszor az értékénél nagyobb becsben kibocsátott rézpenz újjal, vagy apró papir pénzjegyekkel cseréltetett be, — mi több ízben történt, a közönség mindig elvesztette vagyonának egy részét, nemcsak mivel a régi pénz névszerinti becsének jobbára csak két harmadában szedetett be; hanem mivel az új pénz vagy pénzjegy beváltására is rendesen oly rövid határidő s oly kevés hely tűzetett ki a kormánytól, hogy a régiek egy része a nép kezében vészett. Így történt, például 1802-ben, midőn a tizenkét krajczáros rézpenz néhány napig két, majd három krajczár veszteséggel szedetett be a szegény néposztályok nem csekély károsodására.

De ezen anyagi veszteségeknél sajnosabb volt az országra nézve e papirpénz körül elkövetett alkotmányos jogsérelem; mi nemcsak abban feküdt, hogy bár régibb, de azért nem kevésbé érvényes, törvények ellenére, a gazdag, nemes ércbányákkal bővelkedő országban általában érték-alap nélküli pénzjegyek tétettek az értékes pénz helyett forgalomba: sérelem volt már maga a papirpénz forgalomba tételének módja is. Az 1790<sup>o</sup>/<sub>1</sub>-ki törvények világos rendelete szerint tilos vala a független Magyarországot, a német örökös tartományokban divatozó szokás szerint s azok kormány-székeinek útján patensekkel, nyílt parancsokkal igazgatni. Már pedig a Bécs-városi bank által kibocsátott papirpénz mindig vagy az osztrák-cseh kancellária, vagy más német kormány-székek közbejöttével tétetett forgalomba; mi ellen a vármegyék nem kevesebb ízben s élénkséggel intéztek feliratokat a királyhoz, mint magának a papirpénznek mind nagyobb és károsabb eláradása ellen az országban, — de mindig egyaránt sikertelenül.

És végre még a közerkölcsiségen is csorba ejtetett azon kapzsiság által, melylyel a nemes érc a köz pénztárakba gyűjtetett. A nyereszkedés aljasabb, erkölcs-rontó nemeihez sem restel vala nyúlni az igazgatás. Ilyen volt, például az, mely szerint az osztrák-cseh kancellária 1802 elején, tíz

1801.

millió arany s ezüst forint összegyűjtése végett birodalom-szerzte szerencsejátékot (Lotteriát) hirdetett; és hogy semmi jog és érdek ne maradjon sértetlenül, annak biztosításául az „örökös tartományok“ bányáit kötötte le zálogul. A vármegyék nem késték kérdést intézni a kormányhoz: valjon e határozatlan kifejezésbe befoglalva érte-e a magyar bányákat is, mi ellen kötelességök szerint tiltakozniok kell? De válasz nem érkezett; s a hallgatás igazolni látszék a nemzet aggodalmát a maga elidegeníthetlen birtokai felett.

Körülbelül ezek valának azon áldozatok, melyekbe Magyarországnak e kilencz éves háború került. És mind ezen pénz-, vagyon-, vér- és jogáldozat oly háborúért kívántatott, melyben az országnak, sőt magának a pragmatica sanctio monarchiájának is semmiféle érdeke sem forogt fenn, mely egyedül a demokratiai elvek ellen, az absolutismus érdekében vívatott. A nemzet, bár sajnosan esett, de meghozta a súlyos áldozatokat, a monarchiai elvet vélvén veszedelemben forogni, melyet az ezredéves megszokás és hagyomány, erkölcsök és törvények, érzelmében és értelmében magával az alkotmányossal s társadalmi institutiókkal egygyé forrasztottak. És meghozta az áldozatokat a háborúra azon tanok s elvek ellen, melyek a kormány gondoskodásából az országban, igen kevés kivétellel, csak úgy ismertettek, mint a királyság, a nemesség, a hitvallás végveszedelmének, a terrorismusnak, vérferdőknek, pusztításnak s minden társadalmi rend felforgatásának vészjeljes forrásai.

Mialatt azonban a nemzet ezen áldozatokat a trón zsámolyához hordogatja, annak érzelme is mindinkább erősbüle kedélyében, hogy a fejedelem érdekében tett ennyi áldozatokért ő is igényelhet tőle egynémit, kivált miután azt, mit ohajt, különben is teljes joggal követelheté. Ezen érzelmet ama dicséretök és magasztalások, ama hála nyilatkozatok és ígéretek is táplálják, melyeket több ízben, midőn nagyobb áldozatokat hozott, például az 1796-ki országgyűlésen, s a két nemesi fegyverrekelés alkal-

mával, hallott királya ajkairól. Még alig hangzának el Ferencznek ama reményébresztő szavai: „hogy soha semmi sem leend előtte kedvesebb, mint szeretett Magyarországa javának, gyarapodásának, dicsőségének előmozdítása“.

Mi csoda, ha mind ezek után csaknem hitté kezd vala válni a remény, hogy Ferencz, a béke helyreálltával, az ország megszorodott közbajait, sérelmeit orvosolni, hiányait pótolni, haladását, jólétét előmozdítani kitelhetőleg ügyekendezik? És az 1790-ki szabadelvű, fájdalom, már — nem annyira halálozások, mint a kormánypolitika hatásának következtében történt véleményváltoztatások miatt, igen megfogyott pártnak maradványai ismét élédezenek. Rebesgetni kezdék a tíz évvel elébb megpendített reformokat, melyek országos bizottmányi munkálatai a levéltárak porából sóvárganak a valahára megkezdendő tárgyalás elébe. Mások, kikben a gyökeres reformok, egy általános átalakulás kívánata még fel nem ébredt, vagy a világrázkódtató viharok alatt már kialudt — ; kiknek gondolkodni röst szellemét, vagy a közérdek fölébe kerekedett önzését a megszokott régi állapotok, alkotmány s institutiók tekintetében kielégítették, — legalább azt reménylik vala, hogy a fejedelem, saját érdekében is, miszerint a nemzetet a jövőben felmerülhető szükség esetében hasonló áldozatok meghozatalára még képesebbé tegye, — a sokfélekép lenyűgött anyagi érdekeket lehetőleg ápolandja, az ipar, kereskedelem akadályait előmozdítani hajlandó leend. És miután minden színezetűben egyaránt élénk vala azon tudalom, hogy az országban a király által is annyira magasztalt „hű s nagylelkű magyar nemzet“ az, mely a trónnak erős támaszául szolgál, s midőn bizodalommal felhívatik, s különben törvényes igazgatásra, loyaltásra számolhat, élete s vére ontásáig is áldozni mindig hajlandó: mindnyájan reménytelve várák, hogy a király a sokáig, sokfélekép elhanyagolt nemzetiséget is őszintén ápolandja, erősítendi.

Mind ezen érdekek tekintetében a béke helyreálltával

1802.  
Országgyűlés.

közönséges vala az országgyűlés mennél előbbi kihirdetésének kívánata. Országgyűlés már öt év óta nem tartatott. Emelkedtek ugyan ezért egyes megyékből pár év óta kérő hangok; de méltányolva királyának oly súlyos háborúval elfoglaltságát, a nemzet békével várakozék. A közzárakozás végre kielégítettett: 1802 elején az országgyűlés május 2-kára Pozsonyba kihirdettetett. A nemzet minden pártszinezetű tagja szinte úszik vala a legkecsegtetőbb reményekben. Hiszen „a leggyöngédebb atyai érzelmek s hála“ bizonyítványait, a legbiztatóbb ígéretek nem rég olvasta királya leiratában. Maga a meghívó királyi levél is szilárdítá a bizodalmat, oly értelemben fejezvé ki a gyűlés célját, miszerint mindenki bizton várható, hogy az ország bajai valahára kimerítő tárgyalás alá fognak vétetni. „Országgyűlést határozotunk — úgymond — hirdetni, hogy az ország közüdvé s boldogsága leggyorsabb és sükeesebb eszközeiről, tehát mind azokról, mik kedves országunk biztos fenmaradását, hasznát és fényét közelebről illetik, mind a mik az adózó nép javára szolgálnak, mind végre a mik az igazságszolgáltatás javítását érdeklik, hű rendeinkkel tanácskozhassunk.“

A követi  
utasítások.

Az országgyűlés<sup>1)</sup> kihirdetése után a megyékben mindenütt nagy készültek zaja álla be. A követeknek adandó utasítások végett számos gyülekezetek, élénk tanácskozmányok tartattak. Az anyagi érdekek körül napról napra súlyosabbá fejlett bajok, melyek leginkább a nyomasztó garmati vámrendszerből, az értékökvesztett bankjegyek eláradásából s a jó érezpénznek a forgalomból majdnem egészen eltűntébről származtak, mindenek felett szíven feküdtek az ország rendeinek. Ezek orvoslatát tehát most a megyék többsége oly feltételül kíváná szabni utasításaiban követei

<sup>1)</sup> Ennek történelmét már az 1847-ben Bajza szerkesztése alatt közzé tett „Ellenőr“ számára megírtam Tinódy álnév alatt; s nincs okom eltérni akkori nézeteimről.



elébe, melynek teljesítése nélkül semmiféle segédelmet ne ajánlhassanak meg a kormánynak. És ily határozatra annál inkább feljogosítva érzék magokat a megyék, minthogy kívánataik teljesítését nemcsak az e részben régóta sérelmet szenvedő nemzeti jogoknak kiszolgáltatandó igazság, nem is csak Magyarország gyarapodása, hanem az egész monarchia java nem kevésbé sürgetőleg látszék követelni. Az amiensi békekötés, mely Francia- és Angolország között (1802. mart. 25.) megkötetett, egész Európának visszaadta a rég óhajtott békét. A tűz azonban nem oltatott el végképen; s előrelátható vala, hogy a hamu alá rejtett parázs az első széllel ismét lángra gyúlhat: Ausztriának tehát első teendője vala, oly annyira megzavart pénzügyét mennél előbb tisztába hozni, hogy a mindinkább fenyegető bukást elkerülje.

Így gondolkodék az ország rendjeinek értelmesebb, hazafiasb része. Nem látának pedig egyéb módot kivergődhetni a bonyodalombokból, mint ha a kormány általában jobb finantzrendszert alkot; az eláradt papirpénzt, ha bár némi áldozattal is beszedi s jó érczpénzzel váltja fel; a közjövedelmeknek új forrásokat nyit, s e végett az ipart, kereskedelmet egy czélszerűbb vámrendszer megalapításával, kereskedelmi szerződésekkel stb. felélénkíti, s különösen Magyarországot gyarmati viszonyaiból felszabadítván, közlekedését a külfölddel helyreállítja. Ez időtájban jelent meg Bredeczkynek a kereskedelemről írt s hamar igen olvasottá vált munkája, mely aztán olyanokban is, kiknek eddig, ismeret hiány miatt véleménye nem volt, azon meggyőződést szülte, hogy a magyar kereskedelem felszabadításából sokkal több hasznot várhat maga a kincstár is, mint a német-cseh tartományok iparának túlságos védelme végett felállított s rompókból s tilalmakból.

Ily szellemben készült utasítással, ily szellemben jelent meg Pozsonyban a kitűzött napra a nemzet képviselőinek nagyobb része. Az első, kerületi ülésekben történt eszme-

1802.

csere a gyűlésre hozott véleményeket még inkább megszilárdítja. Híre támadván, mit, bár csak távolról, a meghívó levél is érintett, hogy a kormány nagyobb segílyt szándékozik kérni a nemzettől: a rendek előleg is úgy vélekedének, hogy a kormány kívánatait, a mennyire lehet, teljesítendik ugyan, de csak oly feltételek alatt, hogy az olvállalandó új terhekért a kormány is megadja és biztosítsa az ipar s kereskedelem szabadságát, s az ország érdekei szerint rendezze a pénzügyet. E feltétel méltányos és szükséges volta felől oly erős vala a követek nagy többségének meggyőződése, hogy szinte bizonyosnak tartják vala, miképen szorult körülményeiben a kormány sem késendik teljesíteni a nemzet kívánatait; miért ama feltételnek a királyi kívánatok ellenében való felállítása oly valami élvégzett dolognak tekintetett, mi magától is értődik s mi iránt még külön határozatot is felesleg lenne alkotniok. E tárgyon kívül az iránt is egyező vala a rendek többségének utasítása s véleménye, hogy az oly sokáig félretett országos bizottmányi reformmunkálatok valahára kimerítő tárgyalás alá vétessenek.

A kir.  
előadások.

A király május 13-kán személyesnn nyitotta meg a gyűlést s nyujtotta át előadásait. Szokott dolog volt már s azért fel sem tűnt a rendek előtt, hogy a kormány azokban egyedül a maga érdekeire szorítkozik. Két pontból állnak vala az előadások: Az elsőben politikai és statistikai okokból, melyek az eddig viselt háborúk folytában fejlettek ki, hosszan fejtegettetik annak szüksége, hogy a magyar ezredék békében is mindig teljes számban tartassanak. A másodikban pedig kívántatik, hogy a hadi adó ezen ezredék zsoldjára két millió forinttal toldassék meg; mi azonban, nehogy egyedül a jobbágyosztályt terhelje, részben a sónak felelendő árából lonne kiállítandó.

Ellenzésre a királyi kívánatok nem igen találtak: a rendek azokat megadhatóknak véleik, ha viszont a kormány is felszabadítja az ipart s kereskedelmet, s a nemzet kívánata szerint rendezzi a pénzügyet. Az első pontra nézve csak

azon észrevétel tételét, hogy mielőtt a felett részletesen tanácskoznának, a magyar ezredek állapota közöltessék az országgal. Az adó tárgyában pedig oly értelemben hangzának a nyilatkozatok: miszerint készek az állam szükségait a kívánt két millióval fedezni; hogy azonban az ország képes legyen viselni a közterheket, kívánják a kormánytól, hogy a törvénytelen bécsi pénzjegyek helyett arany s ezüst pénzt tegyen forgalomba, a kereskedelmet s ipart szabadítsa meg akadályaitól; és hogy mind ezekben, mind egyebekben is az ország javára való törvényeket lehessen alkotni: az 1791-ki országos bizottmányok rendszeres munkálatait kívánják tanácskozás alá venni.

A válaszfelirat, mely ezen értelemben vala készítendő, <sup>A válaszfelirat.</sup> Aczél István ítélőmester szerkesztése szerint május 22-kén olvastatott fel a rendek tábláján. A szerkesztő királyi hivatalnok, felsőbb befolyás által indítva, nagy ügyességgel zsákmányolta ki a megszokott formákhoz ragaszkodni szerető magyar gyöngeséget. Áradozó szavakban írta le a nemzet készségét a királyi kívánat teljesítésére. E mellett említte ugyan a nemzet követeléseit is, de csak oly módon, hogy miután az ország rendei annyi készséget tanúsítanak megfelelően a király várakozásának, viszont remélik, bízva ő felségének mind az előadásokban, mind a trónbeszédben a nemzet iránt kifejezett atyai indulatában, hogy ő is teljesítendő az ország kívánatait. És ekként, minek a rendek értelme szerint egyenesen feltételül kell vala kitűzetni, csak a fejedelem kegyelmére hagyatott: a lényeg elenyészett a forma alatt. Szóltak ugyan többen a fogalmazat helytelensége ellen s világosan és határozottan kifejeztetni követelték, hogy a kir. kívánatokat egyedül a kereskedelem felszabadításának feltétele alatt hajlandó megadni a nemzet; de a nagyobb rész, vagy meglepetve volt, vagy nem méltánylá eléggé a szerkesztet csele fordulatait, és az elnöklő Semsey András kir. személynök s más udvari pártiak ösztönzésére, — kik a bevett szokásnál s formáknál maradást emlegeték, s illetlennek,

1802

bizalmatlanságot elárulónak és gerjesztőnek, a magyar nagylelkűséggel meg nem férhetőnek állíták, a királyi kívánatok megadását oly élesen feltételhez kötniök, — a fogalmazat végre elfogadtatott s a válaszfelirat, mely ellen a főrendeknek éppen semmi ellenvetésök sem vala, azonnal felküldetett.

Az ország rendeinek ezen engedékeny elhatározására kétségkívül Mária Terézia császárné s királyné is, ki e gyűlésen anyjával, a nápolyi királynéval együtt jelen vala, gyakorolt némi befolyást. Ő a gyűléseket egy cs. kir. kamarás s egy országgyűlési követ kíséretében igen szorgalmasan szokta vala látogatni; s míg az előadások tartattak, azoknak értelmét kísérői által magának rendesen megfejteté, a szóló követeket megnevezteté. De a gyűléseken kívül is minden módon ügyekezik vala hatni a követekre: az ünnepélyek, udvari fogadások s multságok alkalmával, valamint sétáin is, leereszkedő nyájassággal közeledék a követekhez; vagy inté őket magához, s bocsátkozék velök beszélgetésbe. A magyar ember oly ritkán látá különben királynéját, oly lovagias hódolattal viselteték iránta, s oly nagyra becsülé az ilyféle nyájasságokat, hogy eleinte ennek nem csekély lett hatása a követek magatartására és szayazatára.

Elégületlenség  
a leirattal.

A király a rendek feliratára oly értelemben válaszolt, hogy a maga kívánatait általok elfogadottaknak tekinti; az ország kérelmeire azonban egyáltalában nem adott kielégítő választ. A pénz és kereskedelem ügyét illetőleg, csak némi általános, semmi reményt nem nyujtható ígéretek tőn; a reformmunkálatok közül pedig csak a hadpótlást, népösszeírást, a törvényszékek rendezését s a váltótörvényt kívánta tanácskozás alá vétetni. Az ezredek jelen állapotát végre a nádor által ígéré tudatni a rendekkel.

E leirat nagy elégületlenséggel, sőt kítőző bősúsággal fogadtatott a rendektől. Sokakban felébredt már az elmulasztás bánata; de hasztalan: a kereskedelem felszabadítását, mit a nemzet annyira óhajta, miután a jó alkalom elszá-

lasztatott, kivívni többé nem lehetett. Az e miatt felingerült rendek heves ellenzékét képezték a kormány ellen, s azontúl minden módon megnehezíteni, sőt megghiúsítani is törekedtek a már megajánlott királyi kívánatok iránt alkotandó törvényeket. A királyné gyakori jelenléte egy ideig még csak visszatartá ugyan a szónokokat a hevesebb kitörésektől; de utóbb, midőn az ellenzéki párt határozottabban megalakult, annak jelenlétében is, egyenlő szabadelvűséggel és tüzzel szóltak a követek; minek következtében a királyné el is maradt a gyűlésekről.

Mihelyt az előadások első pontja részletes tárgyalás alá fogatott, az ellenzék azonnal több, arra vonatkozó kérdést állíta fel, melyek iránt hosszú, heves viták keletkeztek. Mindenek előtt e két kérdés hozatott szőnyegre: mindig-e, vagy csak a következő országgyűlésig vállalja magára az ország az ezredék pótlását? — és: határozott ideig tartandó hadi szolgálatra, mint mondani szokták, capitulatióra, adjon-e ezután az ország, vagy mint eddig, egyszer mindenkorra újonczokat, kiknek szolgálata addig tartson, míg arra alkalmasak? A nemesség ugyanis a maga fegyverrekelési köteleességét úgy tekintvén, mint kiváltságainak alapját, nemcsak arról nem akart lemondani, hanem, nehogy maga nélkülözhetővé legyen, mindéddig a rendes hadpótlás elvének felállítását is kitartó állhatatossággal ellenzette vala. A nemesség, nincs tagadásnak helye, nagy előszeretettel ragaszkodik vala a maga kiváltságaihoz, s mindenha a legszivósabb makacssággal küzdött azok mellett a kormány ellen. Tagadni azt sem lehet, hogy a nemesség ezen magatartása jobbara önzésből származott. De kétséget az sem szenved, hogy ezen kitartó ragaszkodása a kiváltságokhoz részben onnan eredt, mivel úgy vélekedék, hogy az ország sajátságos körülményei közt, melyeknél fogva az absolut Ausztriához van kapcsolva, maga az alkotmány s a független nemzeti államélet is csak ezen nemési kiváltságokkal együtt marad fen vagy bukik meg végképen. E nézetek befolyásán

A hadpótlás kérdése.

1802.

kivül azonban még az igazságérzet ösztönének is volt arra hatása, hogy eddigelé a jobbágyokat is vonakodott alája vetni a hadi szolgálat állandó, rendszerezett terhének. Lehetetlen volt ugyanis elfojtani magában annak érzetét, hogy míg maga csak a megtámadtatás esetében köteles fegyvert fogni, és ezen, ritkábban beálló szolgálati teherért is oly drága kiváltságokat élvez: a minden polgári jogokból kizárt népet állandó s rendszerezett hadi szolgálattal terhelnie, nem férhet meg az igazsággal.

Ezekben feküdt oka, miérthogy a rendek mindig vonakodtak vala rendezni a hadpótlást, s az újonczokat, kiket a kormánytól sürgettetve, időnkint megszavaztak, egyszer mindenkorra adták meg, a nélkül hogy akár ezek szolgálati éveit meghatározták, akár magokat arra kötelezték volna, hogy az ezek soraiban időjártával támadandó hézagot pótolják. E helyett a kormányt hatalmazták fel, hogy szabad toborzás által, önkéntesekkel pótolja a hiányokat. Nem titkolhaták el ugyan magok előtt, hogy ily módon azon egyes honpolgárok irányában, kik újonczokul adatnak az örökös hadi szolgálatra, nagy igazságtalanság történik; de még nagyobb igazságtalanságnak látszék, a magok kiváltságos helyzete mellett, az egész jobbágyosztályt rendszeresen terhelni. Ha pedig valaki, oly formán mint Kollár Ádám 1764-ben, kiváltságaik eltörléséről mert szólani, arra mint magának az alkotmánynak megtámadójára, hazafias indignatióval anathemát kiáltottak.

E nézetek és indokok tették jelenleg is tárgyát azon heves vitáknak, melyek a hadpótlás felett támadtak, s melyek a kormánypárt minden erőlködése daczára, most is azon határozattal végződtek, miszerint a hadpótlás csak a jövő országgyűlésig ajánlatott meg. E határozatra kétségkivül azon remény is befolyt, hogy a jövő gyűlésen ezen engedményért majd több előnyt sikerülend kialkudni a kormánytól. Az egymással ellenkező elvek s érdekek hatása alatt azonban még sem tudták a rendek megörzeni magokat némi el-

lenmondástól; mert bár az állandó hadpótlás elvét nem fogadták el, a capitulatiót még is, — sarkalva azon igazságtalanság érzetétől, mely a kiállított s örökös szolgálatra kötelezett újonczokon elkövetetik, hajlandók lőnek felvenni a törvénybe. Szolgálati időül a gyalogságnál tíz, a lovasságnál tizenkét év állapított meg. E kérdéseknél a kormánypárt, mely leginkább a főnemesekből áll, az újonczok iránti emberiséget, méltányosságot hozván fel érvel, a kor szelleméhez mért szabadelvű irányból látszék kiindulni s a nép pártfogójának szerepét játszani. Valóban mindazáltal csak saját érdekéért harczolt a kormány, jól tudván, hogy a capitulatio egyszer törvénynyé válván, mulhatatlanul maga után vonja a rendes hadpótlást.

Még hevesebben folyt a vita az adandó újonczok száma tekintetében. A kormánypárt a jelen hadlábát, mely szerint a magyar katonaság kerek számmal 64 ezeret tőn, a rendek viszont az 1791-ki hadlábát kívánák venni a pótlás alapjául, nemcsak mivel ez kisebb számot mutatott, hanem azért is, mivel az ezen évi 66-dik törv.czikk jogosítja fel a királyt hadpótlást igényelni. Midőn a főrendek az e felett folyt heves viták alatt szívosán védének a kormány érdekét, a rendek tábláján, hol őket csak Bars, Hont, Szatmár és Arad megyék és Buda, Temesvár s Lőcse városok követői támogaták, ama kérdés merül vala fel: vajjon a rendek vagy a mágnások táblájának szavazatát kell-e döntőbbnek tekinteni? Ezt azonban veszélyesnek tarták magokra nézve a főrendek; s a dolgot nem akarván élére állítani, a nádor közbenjárásához folyamodtak. A főherczeg közép utat választá a két vélemény közt s az 1792-ki hadlábát mutatá be, mely szerint a magyar katonaság száma 57 ezer körül áll. E szerint aztán abban egyezett meg végre a két tábla, hogy a következő országgyűlésig évenként hat ezer, háború esetében pedig egyszer mindenkorra tizenkét ezer újoncz állítsák ki, egyszersmind pedig a capitulatio is függesztessék fel a béke helyreálltaig.

1802.

Pár nap mulva ezután elkészült a hadi adó felemelését illető felirat is. Az adónak két millióval szaporítása elvileg már el lévén fogadva, most csak az vala meghatározandó, mennyi vettessék abból a só felemelendő árára, s mennyi egyenes adó gyanánt a jobbagyságra? A kormánytól közölt adatokból kitünvén, hogy a sófogyasztás évenként mintegy másfél millió mázsát teszen, a só ára mázsánként egy forinttal emeltetett felebb, s az ebből származó másfél millió forintnyi adószaporodás mellett az eddig kerek számmal négy millió négyszáz ezer forintra menő hadi adó öt millióra emeltetett.

A kormány azonban egyik feliratban sem nyugodott meg. Mi az adót illeti: a sóár meghatározásának joga már régóta Eris almája volt a kormány s az ország rendei közt: ezek arra, a törvények értelmében magoknak is befolyást, amaz korlátlan szabadságot követelvén magának. Az 1791-ki 20-ik t. cz., mely e tárgyban intézkedik, oly homályos és határozatlan értelmű, hogy a kérdés általa koránt sem döntetett el. Ez okból történt most is, hogy a kormány, a maga hatalomgyakorlatát megmentendő, mihelyt a rendek feliratát vette, a só árát önkényleg 1 frt 6 krral emelte felebb, s azt, mielőtt iránta országgyűlésileg megállapodás történt volna, az illető sóhivataloknak azonnal szabály gyanánt meg is hagyta. A kormány ezen önkényes fogása nagy ingerültséget ébresztett a rendek többségében. Számos követ eddigelé példátlan szabadsággal s bátorsággal kelt ki a király rossz akaratú tanácsosai ellen. Többen a kamarától kidolgozott sófogyasztási táblázat hitelessége ellen is kételyt emeltek, s indítványukra a rendek a kamara elnökét feleletre vonták. De ez oly válaszszal utasítá el a rendek követelését, hogy királyi hivatalnok lévén, a király parancsa nélkül nekik nem felelhet.<sup>1)</sup> Hosszú s heves kikelések után, mivel a

<sup>1)</sup> Szükség itt megjegyeznünk, hogy az ekkoron még itélőmesterek által szerkesztett országgyűlési napló oly hűtlen és hiányos, annyi benne magokkal az Actákkal is ellenkező elferdítés, mellőzés, elhallga-



kormány által már kihirdetett új sóárt megváltoztatni többé nem lehetett, hogy a nemzet joggyakorlatát hozzájárulásuk által némileg támogassák, a kormánytól kiszabott árt magok is megerősítették, s aztán egy, a történetek felett mély fájdalmat kifejező feliratban kérték a királyt, kimélje meg a törvényhozó kar jogait a jövőben ilyféle sérelmektől.

A hadpótlást illetőleg az volt a kormány kívánata, hogy a hadfogadás eddigi módja megszüntettétvén, oly törvény alkottassék, mely szerint a magyar hadsereg, a már meghatározott capitulatioval, jelen számában tartassék fenn mind béke mind háború idején a nélkül, hogy arra a jövő országgyűlések végzése megkivántatnék; s csak rendkívüli szükségben, midőn a katonaság ekként meghatározott száma elégtelen, tanácskozzanak a rendek a hadsereg ideiglenes szaporításáról. „Ezen elveket annyira alkotmányosaknak látja ő felsége, — mond a leirat, — hogy azokat érvényesíteni királyi tiszte által érzi magát köteleztetve.“ A rendek azonban nem akartak tágítani. Hasztalan sürgeté őket a királyi kívánat teljesítésére a kir. személynök; hasztalan küldé át hozzájuk hasonló értelmű üzenetjeit a főrendek táblája is. Ezek még cselhez is folyamodtak, oly szerkezetet terjesztvén elejökbe, melynek homályos értelmét akként is lehetett volna magyarázni, hogy ez alkalommal csak három évre vállaltatik ugyan el a hadpótlás; annak elve mindazáltal állandólag el van fogadva, úgy hogy az tanácskozás alá se kerüljön a jövőben, hanem csak az újonczok száma s a pótlás egyéb körülményei felett kelljen utóbb határozniok. De mind hiába, a rendeket nem lehetett megingatni elébbi határozatukban, mely szerint csak a jövő országgyűlésig vállalták el a hadpótlást. Ily értelemben lőn aztán az újabb felirat is szerkesztve; melyből céljainak elérhetlenségéről meggyőződévén, a kormány is megszűnt tovább ostromolni a rendek

---

tás, hogy azt csak nagy óvatossággal s egyéb tudósításokkal egybevetve, lehet használnunk a gyűlés történelmének kútfejél.

1802.

állhatatosságát. A gyűlés végén mindazáltal, midőn a törvénycikkelyek véglegesen megállapítottak, sikerült a kormánynak oly homályosan s határozatlanul szerkeszteni az illető törvény szövegét, hogy azt a rendek határozatával meg nem egyező értelemre is el lehetett csavarni.

A nemzeti  
kivánatok.

A kir. előadások tárgyalása ekként befejeztetvén, a nemzet szükségéi és kívánatai, mik időnkint eddig is több ízben szóba hozattak volt, kerültek szőnyegre. Említők, miképen a követek többsége utasításul hozta magával, hogy az 1791-ki országos bizottmányok valahára tüzetesen tárgyalás alá vétessenek. A pangásban lévő anyagi érdekek előmozdítása tartatván legsürgetőbbnek, mindenek előtt az államgazdászati munkálat fölött kezdetett meg a tanácskozás. Hamar meggyőződtek azonban a rendek, hogy ha e munkálatot veszik a készítendő törvényjavaslat alapjául, czélt avval nem fognak érhetni. Láták ugyanis, hogy e terv, bár magában véve oly jeles, miszerint annál jobbat kívánni sem lehetne, nem a jelen körülmények közé való ; mert oly átható, gyökeres reformokat javasol, s általában oly szabadelvű tételekből indul ki, hogy azoknak elfogadását s törvénynyé szentesítését a kormánytól remélni sem lehet. Különösen kevés tekintettel volt e munka azon viszonyokra, melyek az ország s a monarchia német-szláv örökös tartományai közt, ha bár a kölcsönös szerződések ellenére s az ország függetlenségének sérelmére is, de tényleg léteztek ; s javaslataiban általán véve csak azon szempontból indult vala ki, hogy mihez van az országnak joga, mit igényel annak java? 1791-ben még mind-ezt remélheték vala kivívni az ország rendei ; de azóta nagy változás állott be a kormány politikájában. A rendek tehát a jelenleg kivihetetlen terveket félretévén, a nagyfontosságú tárgy kidolgozásával egy országos választmányt bíztak meg, mely még ezen országgyűlésnek javaslatot nyújtson be az ipar s kereskedelem pangó állapotának javítására.

Bizottság az  
anyagi érdekek  
javítására.

A választmány mindenek előtt meghallgatá a nevezetesebb városok, különösen Buda, Pest, Pozsony és Győr keres-

kedő testületeinek véleményét, s munkálatában a Magyarország s a többi örökös tartományok közt létező viszonyokat s ezek szerint az összes monarchia államgazdászati szükségét tűzte ki vezérelvéül. Nem azon szempontból indula ki: mi illeti meg jogszerűleg az országot; hogyan kellene annak, mint egészen független államnak vezérteni kereskedelmi politikáját? — hanem, mit enged keresztülvinni az ország kapcsolata Ausztriával; miket lehet a fenforgó körülmények közt javítani a nélkül, hogy azokból a német-szláv tartományokra bármi kár háramoljék? Az előadott nézetek, javaslatok mind abban központosúlnak: hogy a fenálló vámrendszer, mely Magyarországot nem kevésbé szegényítő mint káros gyarmati viszonyokba süllyesztette, legalább is annyira módosíttassék, s ennél fogva a magyar ipar és kereskedelemnek annyi szabadság engedtessek, mennyit az ország legkiáltóbb szüksége s fenmaradhatása mulhatlanul igényel s egyébiránt a többi örökös tartományok érdeke is megenged; szóval mit az összes monarchia java kíván. E munkálatot a rendek elfogadván, egész terjedelmében a felirathoz kapcsolták, melyben esdekelve kérik a királyt, venné szívére a végszegényedés örvénye felé rohanó ország szomorú állapotát, s engedne a magyar terményeknek szabadabb kivitelét a külföldre: így történhetvén csak meg, hogy az örökké szenvedőleges állapot némileg felüdüljön, az országba több pénz folyjon, s ekként abban a német örökös tartományok gyártmányainak is, melyekkel versenyezni Magyarország úgy sem képes, nagyobb kelendőség eszközöltessék.

Ennél szerényebb, önzéstelenebb, a monarchia többi részei irányában, nem mondjuk méltányosabb, hanem engedékenyebb, kérelemmel még soha sem járult, nem járulhatott volna az ország, anyagi érdekeinek tekintetében, a kormányhoz. És, fájdalom, még ezt sem láthaták a rendek teljesítve a feliratra érkezett királyi válaszban, melynek tartalma lényegére nézve következő: a gabona szabad kivitele, mint eddig is gyakran történt, míg a monarchia java és szüksége ellen-

1802.

kezőt nem követel, meg fog engedtetni; a szarvasmarha kivitelét a mult háborúban történt nagy fogyasztás miatt megengedni nem lehet. A borkereskedés gyarapítására gondja lesz a kormánynak, midőn majd a külhatalmakkal kereskedelmi szerződéseket fog kötni. A többi akadályok iránt, melyek a vámrendszerből erednek, tanácskozni fog ő felsége illető kormányzsékeivel. Végül arra figyelmezteti a rendeket ő felsége, hogy a kereskedelem virágzatának a könnyű s olcsó vízi és szárazföldi közlekedés és a gyors igazságszolgáltatás legszükségesebb föltételei: az első létesíthetése országos pénztárt, melyből utak, csatornák stb. készíttessenek, a második váltótörvényszékeket tesz multhatatlanul szükségessé. Ezek nélkül a kereskedelem gyarapításáról tanácskozni, meddő munka s pusztá idővesztegetés. Minthogy azonban mind a két tárgy bevégzésére e gyűlés folytában már nem lesz elegendő idejük: óhajtja ő felsége, hogy legalább a közpénztár alapításáról tanácskozzanak az ország rendei.

E leirat semmiben sem szüntette meg a kereskedelem akadályait, kivált miután a gabonakereskedésre, azon egyetlentre nézve is, melynek engedélyt látszik tenni, rövid idő mulva oly értelmű rendeletet bocsáta ki a kormány, melynél fogva, mint alább látandjuk, a látszólagos engedély is megszórttatott. Kereskedelmi szerződést, melyben a magyar bornak némi kedvezés jutott volna, soha sem kötött az osztrák kormány. A vámrendszer megváltoztatását pedig azon kormányzsékektől, melyek azt egyoldalúlag, a magyar kormányzsékek meghallgatása s befolyása nélkül alkották, várni sem lehetett.

Az országos  
pénztár  
kérdése.

Mi a kormány által indítványozott országos pénztár s váltótörvényszékek felállítását illeti: meg voltak ugyan győződve a rendek azok szükségéről; de látták egyszersmind azt is, hogy e nagy fontosságú s terjedelmű tárgyakat, melyek körül a tárgyalás alatt, mindenestre számtalan életbe vágó kérdéseknek s bökros nehézségeknek kell vala felmerülni csak azért pendítette meg a kormány most, a gyűlés vége felé, hogy a kereskedelemnek életfontosságú ügyét, mellöz-

hesse. Semmi reményök sem lévén tehát kedvezőbb leiratot nyerniök, a kivánt engedmények sürgetésével nem akarták tovább vesztegetni idejököt. Hanem, nehogy a kormány nekik azon szemrehányást tehesse, hogy mindent csak a vám-szabályozástól várnak; azt pedig, mit az anyagi érdekek tekintetében törvényhozás útján magok tehetnének, könnyelműleg vagy önzőleg elmulasztják: az országos pénztárt azonnal tárgyalás alá fogták.

Közönséges lévén a meggyőződés, hogy az adózó népre újabb terheket rakniok nem lehet, egyedül a nemesség adózásából kivánták alkotni a közpénztárt. A főrendek nagy része is hajolni látszék a méltányos indítványra. Azonban a nemességnek sem egyik sem másik része nem érett még meg az adózásra; az őszinteség mind a két táblán hiányzott. A vitatások alatt nem sokára azon kérdés merült fel: mi történt azon közpénztárral, mely 1792-ben az anyagi érdekek gyámolítására, a sóár fölemelése által alkottatott, s melynek tíz év alatt már több millió forintra kellett szaporodnia. Hol vannak számadásai, s miért nem adatnak elő a törvényhozó karnak? Alig pendült meg e kérdés, a rendek többsége mindenek előtt számadást akart követelni a kormánytól; midőn pedig ezt a főrendek ellenzenék, a többség akként nyilatkozott, hogy minek alkottatnék ilyféle pénztár újabban is, míg az ország sem arról nincs biztosítva, hogy az valósággal rendeltetésére fordíttatik, sem számadásra nem szoríthatja a kormányt?

Kétséget nem szenved, hogy a rendeknek, midőn az elvet kimondák, hogy magokat a közjó gyarapítása végett megadóztatni hajlandók, nemcsak jogukban áll, hanem alkotmányos kötelességök is vala, mindenek előtt az ily féle adónak, legyen az egyenes vagy közvetett, kezelése körül jöniök tisztába; mert elég sajnosan tapasztalhaták egyébiránt, hogy az ország közjövödelmei, melyek fölött a királyi hatalom, régi szokás szerint, nagy szélességben gyakorolja a maga jogát, koránt sem fordíttatnak hazai czélokra. És

1802.

ennél fogva mindenckelött gáncsolandó a főrendek eljárása, hogy az udvar kedvének keresése végett nemcsak magok könnyelműleg lemondottak alkotmányos jogukról, mely szerint a közczélokra szánt jövedelmek mire fordítását számul kérhették; hanem e jog gyakorlatában még a rendek tábláját is gátolták. De más részről lehetetlen meg nem rónunk azon önzést is, mely o jogot csak ürügyül tekinté, hogy kivonhassa magát a kötelesség alól, mely a kiváltságáról lemondást, áldozatot parancsol, midőn a haza sürgető szükségé, java, boldogulása forog kérdésben. Mert fájdalom, e közpénztári ügy tárgyalása közben, a rendek közül sokan a legvastagabb önzést árulták el; némelyek avval még czégeskedni, azt negélyezni sem szégyenlék. Voltak, kik nem pirulának mondani, hogy Magyarországnak, csak a nemesi jogok s kiváltságok maradjanak épségben, semmi egyébre sincs szüksége! Mások alkotmányárulásnak bélyegezték a nemesember adózását, történjék az bármi czélra; mert a nemadózás kiváltsága legsarkalatosb része, alapja az alkotmánynak, legfőbbike, legnemesbike minden alkotmányos jogoknak! Miszerint fogalmunk legyen, hogy különben is mily, szinte hihetetlen dolgok mondattak el ekkoron törvényhozóink által, ime a napló egy töredéke: Zerdahelyi György, Nyitra megyei követ: „Ö utasítása szerint a nemességre semmi terhet sem vállalhat; sőt még csak arra sem szavazhat, hogy a közpénztár ügyében bizottmány neveztesék. E pénztár csak a kereskedelem gyarapítására szolgálhatna; de nálunk még oly csekély a kereskedelem, hogy nincs rajta mit gyarapítani. Öscink sem igen kívánták annak gyarapítását; mert nem is lehet állítani, hogy az akár a királynak akár az országnak nagyobb hasznára volna. Ha készíttetnének is csatornák, mi hasznát venné annak a felső vidék? Ö még a kereskedelem felszabadítását sem kívánja; mert ha a vámok löszállíttatnak, megcsökken a király jövedelme, stb. Mások meg ily formán okoskodának: „A magyar alkotmány lényege abban áll, hogy a nemesség az insurrectió és subsi-

diomon felül semmi terhet se hordjon; az országos adózás pedig új teher lenne, mely által a nemesség szolgaságának vettetnék meg alapja. Már az 1723 ki 115-dik törvényczikk is szól ilyféle közpénztárról; de valamint eddig elmaradhatott, úgy ezután is elmaradhat az. Eleget fizetett s fizet már eddig is a nemesember; ime most is felemeltetett a só ára, stb. stb. És hasztalan mondták a kiváltságok e vak bálványozóinak a józanabbak, hogy ha ilyféle közpénztárba, kellő felelősség mellett fizetnek, csak önmagoknak kölcsönöznek, saját jólétök gyarapítására; hogy ezt hasonlítani sem lehet a hadi adózáshoz, mely egyszer megszavaztatván, örökre fenmarad; hogy csak némi beruházmányok által emelkedhetik az ország, melynek pangását, szegénységét önmaguk is sajnosan érzik, más virágzó országok sorába stb. Mind ez elhangzott, mint a pusztában kiáltónak szava. A többség nyilván elárulá, hogy a kezelés felelősségét, s az 1792-ben közcélokra megajánlott sóár-pótlék elpazarlását csak azért hozta szőnyegre, hogy az ügyet elejthesse. Azt hiszik vala, hogy közdolgokban, melytől a nemzet létele, legalább jóléte, föltételeztetik, önzésök, kötelességmulasztásuk mentésére elégséges, ha kimutathatják, hogy más is bűnös, hogy a nemzet sírját nemcsak magok, hanem mások is ássák! Elvégre megint az ismeretes kibúvó ajtóhoz rohantak: neveztessek ki egy országos bizottmány, mely a jövő országgyűlésig forrást keressen, melyből közpénztár alkotassék — így szólott a végzés.

Hasonló elfogultság és szükkeblűség, önzés és tudatlanság, még egyéb tárgyakban is bélyegzi, a rendek tanácskozásait. Mellőzve lévén a közpénztár nagy fontosságú kérdése, az adó arányosabb felosztása, s az e végre intézendő népösszeírás és kapurendezés felett folyt tanácskozások alkalmával felirat intéztetett a királyhoz, hogy a birtoktalan nemeseket a házi adó alól is mentse fel; egyúttal pedig végzésé lőn, hogy a nemesség semminemű czélra és czím alatt ne adózzék; sőt még cselédei is szabadok legyenek a

1802.

közadótól. Továbbá, hogy a nemesség a városokban is ment legyen minden községi tehertől. De ez ellen a mily helyesen szintoly hevesen keltek ki néhány város követei, előterjesztvén, hogy e határozat oly városokban, hol sok nemes lakik a polgárokat igazságtalanul terheli; minek az lehet majd következése, hogy a polgárok száma megfogy. A községi terhekben tehát arányos részesülést kívántak a nemesség részéről. De bár a városiak igazságos követelését a főrendek is gyámolítják vala, a rendek táblája azt még is félrevetette.

Ingerült vitákat szült ezután az erdőügy rendezése is, mire a mind érezhetőbbé váló fahiány ösztönzé az ország rendeit. Voltak azonban sokan, kik ezt is a nemesi arany-szabadság megszorításának tartván, nem tudták megegyeztetni a nemesember birtokjogaival, s akként nyilatkoztak, hogy őket nem lehet abban korlátozni, ha egyszerre valamennyi erdejüket kivágatják is. A főrendek nagyobb része ellenben pártolá az erdőrendet; s végre küldetett is ez iránt egy felirat a királyhoz. Mivel azonban ennek válaszában egyebek közt oly állítás is fordult elő, miszerint a végrehajtó hatalom kötelessége, s ennél fogva a király jogaihoz tartozik, az erdők pusztítását, legyenek azok bárki birtokában, megátolni, az ellenzék újra zajt ütött; s a kérdés végre is egészen elejtetett.

Sükeresebb, ha bár szintén nem helyes véget ért a vadászat rendezésének kérdése. Egy hétig tartó heves viták után a végzés oly értelemben mondatott ki, hogy a nemességnek korlátlan joga van a vadászatra. Azon nagy hév, melylyel e tárgy megvitattaték, ellenében ama hideg közönyösségnek, mely a szegény adózó nép állapotjának javításáról folyt tanácskozás közben a táblát jellemzé, egy humanusabb érzelmű követnek alkalmat nyújta egy gúnyverset köröztetni a táblánál, mely szerint a nyulak nemzetsége a Nyulak-szigetéről ünnepélyes követséggel járult a rendek elejébe, köszönetet mondani a reájok fordított oly nagy figye-



lemért és időért, mennyit még jobbágyaik állapotának sem szenteltek vala.

1802

A sérelmek és kívánatok közül jelentékenyebb vitákat a papirpénz és a tizenkét krajczáros rézpenz támaszta. A papirpénz miatt keserű panaszok emelkedtek a kormány ellen, miért hogy azokkal annyira elárasztotta az országot, hogy becsök mind alább sülyed, s minden áru mód felett megdrágúlt; a jó pénzt pedig annyira kivonta az országla-<sup>A papir pénz-  
jegy kérdése.</sup>kosok kezéből, hogy a pénzjegyek felváltása majdnem lehetlenné vált, s a mindennapi forgalom az élet szükségeinek beszerzése mondhatatlanul megnehezült. Még hevesebb szemrehányások tétettek a kormánynak a tizenkét krajczáros váltópénz körüli eljárása miatt. E pénz, melynek belértéke alig tette névszerinti becsének egyötödét, ámbár nyilvános biztosítás alatt tétetett forgalomba, még is, épen az országgyűlés előtt, tíz krajczárra szállíttatott le. A helytartótanács e rendelet ellen előterjesztést tőn a király előtt; de nemcsak hogy czélt nem ért lépésével, hanem még nagyobbította is az ország kárát. Mert miután a helytartótanács az értékleszállítást akkor, midőn az a többi tartományokban történt, az ügy tárgyalása miatt ki nem hirdette, a bécsi tőzsérek és kupeczek e halasztást hasznukra fordítva, a roszt pénzből felváltás végett nagy öszvegeket hoztak az országba, hol becsének változása tudva még nem lévén, névszerinti becsében forog vala. A rendek nagy hévvel fogták fel a tárgyat, mely által épen a szegényebb néposztály szenvedett tetemes kárt. Hivatkozának a királyi szó szentségére, a közhitel fentartásának szükségére; s egy hatékony felirattal kívánták sürgetni az orvoslatot. A főrendek azonban ellenzék, hogy a nemzet nyílt bizodalommal szóljon a kormányhoz; s azt válaszolák a rendeknek, hogy miután a legújabb rendeletek szerint e pénz az adóban s a sóházaknál egész névszerinti becsében, a többi kamarai s helytartósági pénztároknál pedig tíz krajczárban elfogadtatik, a két krajczárnyi vésztesség

1802.

nem oly nagy, hogy a miatt felírni méltó lenne; különben is lehetetlen már megváltoztatni a kibocsátott rendeleteket.

Galiczia s  
Dalmatia vis-  
szakapcsolásá-  
nak kérdése.

Galiczia és Dalmátország visszakapcsoltatásának s bekebeleztetésének kérdése is előfordult a sérelmek és kívánatok között. Néhány főispány még az országgyűlés előtt megírta megyéjének, miképen az volna a főherczeg nádor kívánata, hogy Dalmátország visszakebeleztetését ne sürgezzék követők által. A rendek többsége mindazáltal már csak azért is felírni kívánt e tárgyban a királyhoz, hogy az e tartományok s az ország közt fenálló közbenső vámoknak eltöröltetését sürgethesse. A felsőház azt állítá ugyan e követelés ellenében, hogy Dalmátországot ő felsége Velenczével együtt kárpótlásul nyerté másutt elvesztett tartományaiért; de a rendek úgy vélekedének, hogy e körülmény a királyt nem oldhatja fel esküjétől, melylyel magát koronáztatásakor a hajdan Magyarországhoz tartozott s bármi módon visszaszerzendő tartományok visszakapcsolására kötelezte. A felirat tehát Galiczia és Dalmacia bekebeleztetése végett felküldetett. A kormány azonban erre hajlandó egyáltalában nem lévén, válaszul azon kérdést intézé a rendekhez: mutatnák meg, mikor kormányoztatott Galiczia a magyar alkotmány szerint? A rendek, utóbbi feliratukban szükségtelennek állíták e kérdés történelmi vizsgálatába ereszkedni, miután tagadni nem lehet, hogy Lengyelország első felosztásakor Galiczia, mint hajdan magyar koronai tartomány vétetett birtokba, miként ezt Mária Teréziának nyilatkozata, a magyar király czíme s Galiciának a koronázási ünnepélyen a magyar korona többi tartományai közt szemlélhető zászlaja és címere eléggé bizonyítja. A tárgy mindazáltal mellőztetett a kormánytól.

Szóba jött továbbá, a jezsuiták, pálosok, benczék, prémontreiek és cisterciek szerzetének helyreállítása s minden egyházi alapítványoknak, melyeket a kincstár II József idejében lefoglalt, rendeltetésökre visszaeresztése. Az e tárgyban készült feliratnak lett aztán részben eredménye,

hogy a három utóbb nevezett szerzet valóban helyreállított s javaik visszaadtak. Ez alkalommal egyszersmind végzésbe ment, s a feliratban is megemléttetett, hogy a kathol. ifjúság nevelése egyedül a papságra bízassék; a nevelő intézetek, convictusok helyreállíttassanak: az egyházi hiteles helyek fentartassanak.

A kormány e közben határidőt szabott az országgyűlés bevégzésére. Minthogy azonban még számos sérelem és kívánat maradt tárgyalatlan, a rendek a gyűlés meghosszabbításáért folyamodtak. E felíratra ama váratlan válasz érkezett, hogy ő felsége nem ellenzi ugyan a gyűlés folytatását; de abban csak azon feltétel alatt hajlandó megegyezni, hogy az a napdíjakat fizető szegény adózók további terhelése nélkül történjék. A rendek, erszényöket megnyitni e czélra sem hajlandók, ennek következtében azonnal elálltak a kívánattól, s a még tárgyalatlan sérelmekét kivonatban terjesztvén fel, reményöket fejezik ki, hogy azokat ő felsége a jövő gyűlésen előlegesen fölvetetni engedendi.

Az utolsó ülésekben, melyek alatt a törvényczik-Az országgyűlés vége. kelyek szerkesztése vétetett munkába, igen heves viták támadtak azon változtatások miatt, melyeket az udvari kancellária a királyi leiratok nyomán készített czikkelyekben, szokása szerint most is, tenni akart. A rendek észrevé-  
vén, hogy ez által csak homály s kétértelműség vitetik a czikkelyekbe, nagy zajt ütöttek s keserű szemrehányásokat tőnek a király tanácsosainak; de engedni ők sem akartak. E meghasonlásnak aztán az lett következménye, hogy némely már kész törvényczikkék, — például, mely a kereskedelem szabadságáról, az erdők szabályozásáról, a kir. táblának két tanácsban működendő testületéről, a magánosak birtokjogait illető okmányoknak a kir. ügyigazgató általi kiadásáról stb. szólának a törvénykönyvből egészen kihagyattak; némelyek pedig tetemes változtatást szenvedtek.

Az utolsó kerületi ülések egyikében szóba került az is, hogy miután az ítélőmesterek, kik az országgyűlési naplót

1802.

készítették a bennök helyezett bizodalommal visszaélve, munkájokat igen hiányosan, a tényeket gyakran elferdítve, a gyűlések folyamát a valótól elütő szellemben előtűntetve végezték, feleletre vonassanak. A változtatások azonban, melyeket a kancellária a törvénycikkelyekben tett, annyira igénybe vették a rendek figyelmét, hogy a nápló ügye több más kisebb érdekű tárgyakkal együtt elmaradt. A törvénycikkelyek végre nagy bajjal elkészülvén s királyi megerősítést nyervén, az országgyűlés október 31-dikén befejeztetott.

És így végződött megint egy országgyűlés, melyhez megnyitása előtt annyi remény csatlakozott vala, minden haszon nélkül a némoztre nézve. Átala sem az alkotmányos elvek s intézmények nem nyertek fejleményt, sem a személy-állapotban, jogok s terhekre nézve, méltányosabb arány nem állapítottatott meg, sem a közigazgatás nem gyarapítottatott nagyobb renddel, sem végre a szellemi s anyagi érdekek tekintetében nem történt haladás. Az eredmény vajmi nagyon meghazudtolta a reményeket, melyeket a gyűlés előtt szemlélhető készületek, tervek kelthettek. A kormány ezen eredménytelenséget a rendeknek vetette szemére. A bucsuzó trónbeszéd, míg egy részről gondosan kiemelte, hogy ő felsége e gyűlés által egyedül az ország boldogságát, jólétét kívánta előmozdítani, s a nádornak e czél elérésére fordított buzgalmaért köszönetet mondott; más részről azon reményt fejezte ki, hogy az ország rendei a jövő országgyűlésen több „szabadelvűséggel“ s minden pártoskodástól ment előítéletektől elfogulatlanabb lélekkel munkálандják az ország javát. A rendek teljes mértékben megérdemlették a megrovást; de viszont az ő észrevételeik sem valának alaptalanok, midőn küldőik előtt az új terhek mellett semmi valódi előnyt nem nyújtó cikkelyeket benyujtván, panaszt emeltek, hogy a kereskedelem felszabadítását, a vám- és finanszrendszer javítását sürgető felterjesztéseik sükeretlenek maradtak.

És valóban ezen országgyűlés irományai s naplói bőséges tanúságát szolgáltatják, hogy egy részről a végrehajtó hatalom kisszerű féltékenysége s jogfoglalási törekvése, az idő szellemével s a nemzeti érdekekkel ellenkező, az ország természetes fejlődését minden lépten-nyomon gátoló dynastiai politikája — ; más részről egy, felében kegyvadászó, felében önző középkori arisztokratia, megcsontosult előítéleteivel, sötét tudatlanságával és szűkkoblúságával nem is teremthetett elő több és szebb eredményt. S ezen eredménytelenség annál sajnosabb, mivel éppen azon korban történt, midőn a szomszéd nyugatiabb világban egy új szellem a hűbériséget minden kiváltságaival s egyéb uszályával romba dönté, a néposztályi viszonyokat, szellemi s anyagi érdekeket oly alapokra kezdé fektetni, melyek egy megifjult, életdús civilisatió feltételeit rejték méhökben.

Azonban tagadni nem lehet, a jövő szebb nemzeti létreménysugara helylyel-közzel még is átrezgett már a jobbára igen heves, fonák, tudatlanság- és elfogultság-jelölte tanácskozásokon; egynémely nemesebb egyéniség már az új kor nyelvén kezdé szólani; s bár ezek még kevesebben voltak, mintsemhogy az általok fejtegetett eszmék keresztülhathattak volna az előítéletek megkövesült tömegén, de az általok hullasztott cseppek már vájni kezdék e kötömeget. A nemzeti jogok érzete pedig a hatalom ellenében még azokban is nagyobb erőre látszék már fejleni, kik egyébiránt a kiváltságokat bálványozzák vala. Az ellenzék oly bátor s kitartó vala, minőt 1791 óta nem látunk a lefolyt országgyűléseken. A király tanácsosainak nem ritkán keserű szemrehányásokat kelle hallaniok. Az elébbi országgyűlésről néhány megyei követnek sokkal kevésbé szabadelvű nyilatkozatok miatt távoznia kelle: most a kormány nem nyúlt ily eszközhöz, kétségkívül azért, mivel a már tömörebb, tekintélyesebb ellenzék ellenében ily eszköz a sikernek semmi reményével sem biztatott: nem egy-két egyén meggyőződése, hanem a jogainak érzetére ébredő nemzet szelleme, — melyet

1802.

1791 után a világ óriási eseményei s az 1795-ben Thugut által emelt vérpadok ideiglen elkábítának, megfélemlítének, látszék ismét nyilatkozni a szabadabb beszédekben.

A kormány jelenleg az erőszakos megszorítás, vagy a követek visszaküldése helyett, a főherczeg nádor tanácsa szerint, egészen más módot kezdé divatba hozni, hogy az ellenzékét mérsékelje. Azon követeket, kik magukat hevesebb ellenzésök által tüntették ki, s egyszersmind némi tekintélylyel s népszerűséggel is dicsekedhetvén, az ellenzéknek többé kevésbé vezérei, fejei valának, valamely díszesebb hivatalra való előmozdítás vagy czímadományozás és más kitüntetés által ügyekezett hallgatásra bírni. Az eljárásnak tulajdonképen két czélja volt: az egyik, hogy a kormányt a kollektív ellenzéstől megszabadítsa; a másik, hogy a főherczeg nádornak, mint szabadelvű férfinak, népszerűségét nevelje. Mert a kormány, tapasztalván, mily jó szolgálatokat tehet neki a népszerű nádor, örömmel látja vala a német szeretetének, ragaszkodásának nevedését az uralkodó ház e tagja iránt; más részről a főherczegnek eleitől fogva, de különösen ezen országgyűlés óta egyik fő törekvése vala a népszerűség megnyerése. Ő ezen gyűlésen, mely valóságos próbaköve volt államférfiúi és diplomatiái ügyességének, oly fényes észtehetséget s ügyes tapintatot fejtett vala ki, hogy a köztisztéletet és bizodalmat nagy mértékben maga felé hajlította; s ezt megtartani, sőt nevelni, egyike lön aztán főtörekvéseinek hosszú pályáján. A kormány-szabály, az ellenzék legkitünőbb tagjait előmozdítani, melyet ő azontúl mintegy rendszerré emelt, különösen alkalmas mód vala nevelni népszerűségét, mert oly színben tüntette fel őt a nemzet előtt, hogy — mire Bécsben eddigelé épen nem ügyeltek, a haza legszabadelvűbb, legérdemesb fiait ügyekzevén bejuttatni a kitünőbb közhivatalokba, csak a közvéleménynek, közhivatalnak hódol s alkotmányosan akar kormányozni. Lehetetlen volt ugyan a főherczegnek előre nem látnia, hogy ezen eljárás mellett a hivatal- s méltóságvágy

növelni fogja az ellenzők számát; ő azonban lelki erejének, nagy tehetségeinek érzetében bízott magában, hogy ha egyszer népszerűsége erős alapokon fog nyugodni, mindig eléggé módjában leendő az ellenzéket, rendkívüli esetekben, megfékeznie. Mennyire felelt meg e várakozásának a jövőkor, s mily módokhoz nyúlt a nemzet, midőn e kormányeljárás következtében követői sorában a hivatalvágyat túlságosan elharapódnia, az utasítások megszegését, a hűtlenséget tapasztalni, nem mulasztandjuk el alább, a maga helyén, elbeszélni.

---





HUSZONNEGYEDIK KÖNYV.

---

AZ ÚJABB ÉBREDÉS KÜZDELMEI.

---



## ELSŐ FEJEZET.

### A bizalmatlanság s ellenzék növekedése.

#### I.

Az országgyűlés után jelentékeny egyházi s tanulmányi rendeleteket bocsátott ki a kormány. Az egri egyházmegyéből, mely az ország egész éjszak-keleti vidékét magában foglalá, két új megyét metszett ki, a szatmárit és kassait; az egrit pedig érsekséggé emelte. Az új püspökségek mindenike egy-egy káptalannal s papnöveldével is ellátták, melyek mind az elébb róppant gazdagságú egri püspökség, káptalan és seminarium javainak egy-egy részéből nyerték alapjaikat. Ugyanezen időtájban állíttattak helyre a benecések, prémontreiek és cisterciek szerzetei is, melyek tagjainak ezentúl az ifjuság nevelése s tanítása tétetett feladatául. Ez alkalommal a pécsi akadémia is Győrbe lőn áthelyezve.

Egyébiránt azonban, a mily csekély eredményt nyújtott az országgyűlés, oly kevés történt annak utána is, a következő évek alatt, a nemzet érdekeinek fejlesztésére a kormány részéről; melyet egészen a nagyszerű európai események, s azokból reá nézve támadt veszélyek tartanak vala elfoglalva. Sőt szomorúan kelle tapasztalni a nemzetnek, hogy nemcsak a tett ígéretekből keveset vagy semmit sem létesít a kormány; hanem még azon engedményeket is, melyeket a gyűlés folytában nyújtani látszott, akként módosítja későbbi rendeletei által, hogy a nemzetre azokból semmi valóságos haszon nem háramlik.

1802.

Tétlenség a  
kormány  
részéről.

1802.

Így történt egyebek közt a gabonakereskedéssel. A rendeknek a kereskedelem ügyében felterjesztett kívánataira azon egyetlen pontban érkezett kedvező válasz, mely szerint a gabona kivitele ezentúl, midőn csak a monarchia viszonyai engedik, szabaddá tétetni ígértették. De még az országgyűlés folytában olvashaták a rendek a bécsi hivatalos hírlapban, (juli 24-ről) „miképen ő felsége minden lehető tévedés mellőzésére, mely a Magyarországon kegyelmesen felszabadított gabonakivitel körül támadhatna, legfelsőbb kézírata által oly módon méltóztatott meghatározni e kivitel: 1. hogy az Magyarországból, száraz uton csak ott engedtetik meg, hol ezen ország a külfölddel, minő például Törökország, közvetlen határos; 2. hogy a kivitelnek, vízi uton, egyedül a Magyarországhoz tartozó tengeri réveken át, a szokott vám lefizetése mellett van helye.“ Az engedély így módosítva, — mint utóbb az 1807-ki országgyűlés rendei is tanúsíták, semmi hasznára sem vált hazánknak, mert Törökországnak semmi szüksége sem vala magyar gabonára; a magyar tengerpartnak közlekedése pedig a világ jelentékenyebb piaczaival oly csekély vala, hogy azt figyelembe sem lehetett venni.

A vámügy.

Hasonlóképen semmi eredménye sem lett azon biztatásnak, hogy ő felsége a magyar kereskedelem azon akadályait, melyek a vámok és harminczadokból származnak, középponti kormányzékai által meg fogja vizsgáltatni. A bécsi közönséges udvari kamara vett is ugyan ez iránt rendeletet ő felségétől; de miként előre is látható vala, e kormányzék nem nagy köszönetet érdemelt eljárásáért. Sőt, ígérét ellenére, 1803-ban még súlyosabb vámszabályokkal korlátoltatott a már is egészen gyarmati állapotba jutott ország ipara s kereskedelme, számos magyar árucikk vámja, a német örökös tartományok érdekében, még fölebb emeltetvén. A gyapjú, például, minek mázsájától elébb a külföldre vitelnél négy forint vala fizetendő, most tizenhat forintra, a dohány mázsája tizenkét forintra róvatott meg, midőn a külföldre vitetett; mi, ugyanegy volt az egyenes

tilalommal. Elhez járult, hogy az akadékoskodó vámhivatalok által megszorított formaiságokból is újabb nehézségek származtak a kivitelnél. Súlyosabb volt még ama szabály, mely szerint a vámokat ezüst pénzben kell vala fizetni, holott a nemes ércnek már híre is alig maradt a forgalomban.

Ezen és más hasonló akadályok s nehézségek, a már régóta létezőkhöz járulván, csaknem egészen meggátolták az ország kereskedelmi üzletét a külfölddel. Például gyapjúból, bár igen keresett czikk vala Európa valamennyi piacain, alig vitethetett ki ezer font, míg a német örökös tartományok gyárnokai évenként körülbelül másfél millió fontot vettek e terményünkből. Nem volt pedig közönyös dolog a magyar természetűre nézve, vajjon Ausztriában-e vagy külföldön adja el árúját; mert az osztrák gyárosok, a kivitel meggátolásában a vámhivataloktól segédkezet nyervén, s ekként a vevők minden versenye nélkül a piac uraivá válván, tetszésök szerint nyomhatták s nyomták is le az árakat.

Egyébiránt, fölösleges volna itt bővebben beereszkednünk anyagi viszonyaink ábrázolásába. Elég megjegyeznünk, hogy az időközben alkotott némely, még korlátolóbb szabályok kivételével, egészben véve ugyanazon vámrendszer áll vala még fen e korban is, melyet Mária Terézia és II József kormánytörténelmében vázolánk, s mely magának II Józsefnek nyílt vallomása szerint, szintoly káros, mint méltatlan „gyarmati helyzetbe“ nyűgözte le az országot. II József halála óta, mint látók, nem volt országgyűlés, mely ennek megszüntetését, a vámviszonyoknak méltányosabb szabályozását nem kérte, nem szorgalmazta volna; de mind hasztalan. A közös fejedelem, e panaszok által indítatva, több ízben tárgyalhatta is az ügyet a császári kamara által; de ez, a német örökös tartományok érdekeinek részrehajló legyezése miatt, soha sem felelt meg jogos igényeinknek.

A nemzetnek eddig tanúsított hiszékenysége a kérel-

1803.

meire ígéretekkel, biztatásokkal válaszoló kormány jó akaratában, mondhatatlan kárára vált az országnak. II József halála óta tizenkét év teljes tétlenségben és pangásban repült el ismét a nemzet életéből; mely időszak ezen korban, midőn a forradalom a népek fejleményének oly rendkívüli lökést adott, reánk nézve, kik mostoha körülményeink között minden tekintetben oly nagy hátramaradásban szünlődünk, kétszeresen nagy fontosságú vala. Mióta a korszerű haladás elutasíthatlan szükségének érzetére ébredt nemzet 1791-ben azon országos bizottmányokat kinevezte, melyeknek feladatává lőn, az ország mindennemű, úgy erkölcsi, mint anyagi viszonyainak átalakítására az előmunkálatokat, terveket elkészíteni; és mióta e tervek, elég szorgalommal s belátással elkészülvén, az ország levéltárába letétettek, úgy a törvényhatóságok, mint egyesek minden javítást e tervek tárgyalásától vártak s függesztettek vala fel. Azon reményben, hogy e munkálatok nyomán úgy is látható reformok fognak tétetni, mindenütt s mindenben tétlen várakozás lomhasztá az erőket; s még azon jó és hasznos is elmulasztaték, mit különben egyes hatóságok, vagy az egyesületi téren magánosok végrehajthattak, előteremthettek volna. Mivel, például, a megyék az államgazdászati munkálatok nyomán alkotandó törvényektől várják vala a közlekedési eszközök szabályozását: utak készítéséről, folyamok szabályozásától időközben senki sem gondoskodott, nagyobb szerű ipar s kereskedelmi vállalatokba senki sem fogott. Mivel az adó tárgyában készen áll vala a törvényhozás megvitatására váró terv: az adó igazságosabb felosztását, behajtásának alkalmasabb módjait megkísérteni, népösszeírást intézni, egy megyének sem jutott eszébe. Mivel a büntető eljárás átalakítását mindenki az országos bizottmány terve szerint alkotandó törvényektől reménylél: a börtönök javítását megyéink országszerte e reform életbe léptetésének idejére halasztották. Ugyanez történt minden egyéb anyagi s erkölcsi érdekekkel is, melyeknek reformtervei a levéltár porában sóvárgának a tárgyalás elébe. És mi-

vel e munkálatok tárgyalása s annak ürügye alatt minden egyes, bármily szükséges javítás országgyűlésről országgyűlésre halasztatott: a pangás, tespedés mindenben általánossá lón, az anyagi káron kívül még azon erkölcsi hátrányt is vonva maga után, hogy a nemzetnek különben is nagy mértékben sajátságai közé tartozó keleties indolentiáját öregbítette. E megszokás, minden átalakítást, minden haladást e tervektől s így a jövőtől várni, időközben pedig semmit sem lendíteni, mindinkább eloltá a korszerű haladás ama vágyát, mely 1791-ben, a Józsefkori rázkódások után, oly szép lelkesedésre gyulasztotta a nemzetet. És e tekintetben az országnak valóságos kárára váltak e reformmunkálatok, melyeknek rendeltetése vala, egy szebb és jobb lét induló pontjául szolgálniok.

Az 1802-ki országgyűlés után azonban egy kissé kiábrándulni kezdett a nemzet egy része. Az ismét megghiúsult remények, s a minden oldalú pangásból származott, mind nyomasztóbbá váló elszegényedés, sokakban üdvös elégtelenséget ébreszte a létező állapotokkal, s egynémely megyei hatóságot, egynémely lelkesebb, értelmesebb hazafit némi tevékenységre látszék ösztönözni. Tapasztalván ugyanis, hogy a régi bajokon pusztá panaszok s a kormányhoz intézett folyamodások nem segíthetnek s a meddő ígéretekben bízni nem lehet, saját erejükből óhajtanak vala tenni némi kísérleteket. A még hatalmának érzetével nem bíró egyesülési szellem első életluktetései valának ezek. Vajha elbátorlaltatás, korlátolás helyett, ápolása alá fogta volna azt a kormány, s rövid idő mulva tapasztalandá a nemzet, hogy vállat vállhoz vetve, önmaga is sokat könnyíthet bajain s hiányain. De a körülmények, fájdalom, mostohábbak voltak, mintsemhogy a kor új szülötte nálunk már ekkor megismulhatott volna; az egyesülési szellemnek a szabadság lételeme, multhatatlan feltétele.

Bár mi kevés is azonban, mi az ország jólétére e forrásból származott, mint a jobb lét utáni sovárgás tanúságát,

Az egyesülési  
szellem  
ébredése.

1803. — 1805.

örömmel jegyzi fel lapjára a történelem. A megyei hatóságok részéről egynémi történt az anyagi érdekek fejlesztésére. A posványok kiszárításáról, a folyamok pusztító kiöntésének meggátolásáról, jobb utak készítéséről stb. egynémely megye komolyabban kezdte gondolkodni. A Velence, Balaton és Fertő tavi lecsapolások, a sárvizi, siói, kaposi, vági stb. folyam-szabályozások tervezése vagy kezdete ezen korba esik. Veszprém, Fehér, Temes, Abaúj, Gömör, Szepes, Sáros, s más hegyes vidékű megyék tényleg néhány jó utat készítették határaikban. Ama részvényes társaság, mely Bács megyében a Dunát a Tiszával egy szép csatorna által összekötötte, 1803-ban az úgynevezett Ludovicea műút készítéséhez fogott, mely Károlyvárostól Fiuméig terjed, s ezen eddigelé kevésbé használt kikötőt utóbb élénkebbé tette.

A mezei gazdaság kifejtése, javítása végett Tessedik Samu lelkész Szarvason, Békés megyében, Wiszner Hradeken, gr. Nákó Kristóf Sz. Miklóson, a bánágban, gazdasági iskolákat állítottak fel s alapítottak meg. Mind ezeknél kitünőbb e tekintetben a gr. Festetics György által Keszthelyen, a Balaton mellett, felállított Georgikon. Ezen nagy áldozattal s buzgalommal elrendezett intézet fő és sokaktól látogatott iskolája lőn a javított, czélszerűbb mezei gazdaságnak. Nagyobb birtokosaink ezen felül utazásokat is kezdének tétetni a jelesebb külföldi gazdasági intézetekbe; például Eszterházy Miklós herczeg két ifjút küldött a nagy Thacér gazdasági iskolájába, Angolországba. Így történt aztán, hogy az okszerűbb gazdaság ismerete nálunk is terjedni s utat kezdte törni a haladásra honi foglalkodásunk e fő ágában, részint a kezelést tökéletesbítvén, részint az eddig kevésbé mivel termények, minők például a rizs, a burgonya, a festőfüvek stb. termesztését és némely nemesebb állatok, például a lovak, spanyolbirkák, selyemhernyók stb. tenyésztését gyarapítván.

De a gyáripár gyarapodásának egy részről a reánk



nézve oly nyomasztó vámrendszer, más részről ipariskolák s tőkék hiánya meggyőzhetetlen akadályokat vetett ellenébe; miért nem csoda, hogy sem az e nembeli újabb vállalatok, melyek közt a Forgách gróf által még 1792-ben állított, e század első évében pedig az üzlet terjesztése végett részvényekre alapított posztó-gyár, a Valero-féle pesti selyemgyár, a sásvári gyapotkelme-, a pesti és budai bőrgyár stb. legkitünőbbekké lőnek, sem a régiebbek nem emelkedhettek oly virágzatra, minőt különben, tekintve az ország viszonyait, nyerhettek volna; némelyek pedig meg is buktak.

A kereskedelem körében, melynek főbb akadályait fentebb említők, talán az egy bor kivitele emelkedett némileg, daczára azon, 1807-ig még mindig fenálló szabálynak, hogy a Dunán csak a határszéligen edtetett meg a szállítás; ha pedig onnan szintén vizen akará borát külföldre szállítani a kereskedő, mire azonban csak nagy bajjal nyerhetett engedelmet, mindig bizonyos mennyiségű osztrák bort is köteles vala magával vinni. A borkereskedés némi emelkedését a porosz kormány azon rendelete idézte elő, mely szerint az elébb akójától fizetendő 20 tallérnyi magas vám 1802-ben felényire szállíttatott le; minek tüstént érezhető következménye lőn az emelkedő kivitel. Boroszlóban, például, a II József alkotta védvámok s ezeket követő porosz visszatorlás óta, évenként alig fogyasztatott el ezer akó magyar bor; 1803-ban pedig már is mintegy négyezer akó vitetett ki e városba. De mily kincsforrássá válhatott volna e terményünk akadálytalan kivitele, eléggé megérthetjük csak abból is; hogy hazánk e nembeli termelése körülbelül húsz millió akóra emelkedett, melynek értéke majdnem az összes monarchia, ekkoron mintegy száztíz-húsz millió forintot tevő államjövendelmét megütötte. Tétettek is e korban többféle kísérletek, e czikkünknek utat törni a külföldre: így például, Fuker tanár ügyekezett e század elején felállítani egy borüzleti egyesületet: kovéssel utóbb (1804-ben) Breczenheim herczeg, Eszterházy Ferencz és Miklós grófok, Schweik-

1803.—1805. hard lovag stb. tervezének egy „magyar éjszaki borkereskedő egyesületet,“ melynek célja volt az orosz birodalomban, Svéd- és Poroszországban szerezni nagyobb keletet az ott különben igen kedvelt magyar bornak. De az első kísérletek után ez is hajótörést szenvedett a sokféle akadályokon. <sup>1)</sup>

A nemzeti  
múzeum  
alapítása.

Az ébredés e küzdelmei közt az erkölcsi és szellemi élet mezején is jelölhetünk némi, bár még igen gyöngye és csekély haladást mindamelllett is, hogy a forradalmi eszméktől s elvektől megrettent kormány, az igazgatása alatt lévő népeket azoktól megóvándó, a felvilágosodást, szabadelvűséget a határoktól távol tartani, benn pedig a sajtó korlátozása s a tanulmányi rendszernek a maga szelleme szerint való idomítása által kifejlődésében nagy gonddal ügykezett meggátolni. A nemzeti múzeumnak gróf Széchenyi Ferencz, az újabb időben hazafiúi törekvései által korszakot alkotott István atyja, ekkor vetette meg alapját, nagy becsű könyv-, oklevél-, pénz- és régiség-gyűjteményét pesti házával együtt, melyben e gyűjtemények léteztek, a nemzetnek ajándékozván. Sokat foglalkodtatá a nemzet jelesbjeit ez időben egy magyar hadi akadémiának felállítása is. Az öt év lefolyta alatt két ízben kihirdetett nemesi fölkelés érzeteté a nemzettel, mily nagy szüksége van a hadi tudományokban kiképzett egyénekre; s a hazafiúi buzgalom az utolsó országgyűlésen is tetemes új adományokkal szaporítá a régiebb alapítványokat. A pénzalap már oly nagygyá nőtt, hogy bizvást meg lehetett volna kezdeni az intézet építését, mit azonban a kormány, mely ilyféle intézetet nem örömost lát vala a nemzet közvetlen befolyása alatt, mind továbbra halasztott. Több sikere s gyorsabb eredménye lett azon közadakozásoknak, melyek egy süket-némákat nevelő intézet alapí-

<sup>1)</sup> Ld. ezekről bővebben: „Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt“ című munkámat.

tására gyűjtettek. Az emberiséges intézet Váczon, 1802-ben valósággal létre is jött. 1803.—1805.

A kormány ellenszenve, melylyél a Martinovics-féle mozgalmak óta minden egyesület iránt viseltetett, s a létezöket eltiltotta, azon társaságok s egyesületeknek sem igen kedvez vala, melyek 1790 óta a nemzetiség, honi nyelv ápolására keletkeztek: az idők súlya, a világharczok zaja annál könnyebben meghűtheté a lelkesedést, melylyel a nemzet 1790-ben e drága kincsét felkarolta, kivált miután azt jelenleg semmi sem látszék fenyegetni. A mi buzgalom e tekintetben még fenmaradt, abban összpontosult, hogy vándor Thaliánk számára a fővárosban, vagy Pesten, — mely ekkor még nem ragadta magához Budától az elsőséget, egy állandó nemzeti színészet alapíttassék. Több megyékben gyűjtettek is némi adakozások egy színház építésére; sőt számos megye utasításul is adta az elmúlt országgyűlésre felküldött követeknek, hogy e színházra nemzetileg szavaztassék meg a szükséges pénzösszeg; mert a kormány, mely a buda-pesti német színházak segélyezésére kilenczven ezer forintot adományozott, a magyar színészetet nem részesíté hasonló kedvezésben. A buzgalom mindazáltal a megyékben sem volt felette nagy; mert miután a főispánok, a nádornak nem tudom mi által indokolt kívánata szerint, az illető megyéknek megírták, hogy ezen ügyet jelenleg ne sürgessék, a megyék jobbára csakugyan hajlottak az intésre; minek következtében az nem is került szőnyegre az országgyűlésen.

De bár a nagy tömegben e szerint alvófélben tűnik is elé —, a haza néhány választott fiának keblében, bár még jobbra szinte véka alá rejtve, de annál tisztábban, mennél önzetlenebbül, folyton égett a szent láng. E korszakba esik nemzeti irodalmunk megifjulásának kezdete. „Himfy szerelmeinek“ 1801-ben kiadott első részével Kisfaludy Sándor ekkoron már felébresztette volt a közönség hitét a magyar költészetben; a börtönéből 1801-ben megszabadult Kazinczy Ferencz már ismét újból megkezdhetette ernyedetlen irodalmi

A színészet ügye.

Az irodalom megifjulásának kezdete.

1803—1805.

munkásságát, melylyel nemsokára megifjító forradalmat támaszta irodalmunkban. Berzsenyi, Szemere Pál, Vitkovits, Horváth Endre s többen mások, ekkor dolgoznak költészeti zsengeiken. De legyen itt elég e tárgyat csak említenünk; a nemzeti szellem nyilatkozatáról az irodalomban utóbb, midőn ennek új irányát már határozottabb formákban láthatandjuk, jelleméből több vonást, történelméből számosabb adatot közölhetünk, jobb alkalmunk leendő tüzetesen szólni; mert jelenleg még oly csekély volt a kezdet látszatja, hogy csak is mi, a későbbi nemzedék, észlelhetjük e küzdelmekben a haladás kezdetét. Azon kor nemzedéke mindenütt csak szomorú pangást, dermedtséget, legfőlebb meghíúsult kísérleteket látott maga előtt úgy az erkölcsi, mint az anyagi élet mezején.

Az idő még minden tekintetben mostohább vala, mintsem hogy a nemzet jelentékenyebb lépést tehetett volna a haladásban, melynek mind maga, mind kormánya részéről nagyok, meggyőzhetlenek valának akadályai. Azon kormánypolitika, melyet, mint Thugut miniszter művét, fenntebb ábrázolánk, még folyton érvényben, működésében maradt. Thugutnak, miután az államkancellárságból kilépett is, nagy befolyása volt a fejedelemre; s a szellem, az elvek, melyek általa a belügyek igazgatásában uralkodókká tétettek, még számos éveken át fenmaradtak. A szabadelvűség még folyton egynek tartatott az állam felforgatására irányzott törekvéssel; a rendőrség, azt most is oly szigorral üldöze, a törvényszékek szintoly kérlelhetlenül sujták, mint 1795-ben. A tudás fájának gyümölcseitől még folyton halál és börtön rettenté vissza a kíváncsiságot. 1802-ben három ifjú ember, Zsarnóczy János ügyvéd, Mikola István juratus és Kiss Károly főhadnagy ismét vesztökre kísérlek meg e gyümölcs megízlelését; felségsértési bűnben marasztaltatván el, a két első Pesten junius közepén a vérpadon mult ki; a harmadik enyhítő körülmények miatt kegyelmet nyervén, öt évi várfogsággal lakolt <sup>1)</sup>.

<sup>1)</sup> A kivégzettekre 1801. deczemb. 17-kén mondta ki a királyi

A kormány organumai egyébiránt lehetőleg gondosko-  
 lának arról, hogy a szabadabb világnézeteket csirájukban  
 elfojtsák, sőt kifejlésökben is meggátolják. A köznevelés  
 egészen e szellemben, e cél szerint vala szabályozva. Az  
 iskola, mi a nép kath. vallású részénél kizárólag a kormány  
 rendelkezésétől függ, igen szűken hintott esztét a tudományok

1803—1805.

A közoktatás  
ügye.

tábla a halálos ítéletet; a hétszemélyes tábla 1802-ki január 30-kán  
 erősítette meg azt. A nádor, József főherczeg 1802-ki június 7-kén kelt  
 levelében tudatá a kir. ügyek igazgatójával, hogy ő felsége a kegye-  
 lemért foyamodott Zsarnóczy és Mikola kérelmének helyt nem adott;  
 Kiss halálos ítéletét azonban öt évi börtönre változtatta.

Zsarnóczy, igazi neván Jakál János ítéletében ezeket olvassuk:  
 hogy a királyi ügyész bebizonyította, miképen a vádlott egynémely  
 verseit, melyek által nemcsak a felséges Isten és a Sz. Háromság titkát,  
 a szentségeket és a szenteket, hanem magát üdvözítőnket és az egyházi  
 hatalmat is sértették. Mikola által kinyomatta s terjesztette; a királyi  
 méltóság s az ország alkotmánya tekintetében sérelmes beszédeket tar-  
 tott; hasonló érzelmekre másokat is elcsábítani igyekezett; igazgató ira-  
 tokat szerkesztett s ragasztott ki a falakra, melyek által az országfeje-  
 delmi hatalmat megtámadta, kormányát zsarnokságról vádolta; s álta-  
 lában ő felsége. a papság és a főrendek ellen vakmerően kitért; s hogy  
 a közbékét megzavarja, a török uralom ellen akkoron pártot ütött  
 Pázmán-Oglutól segédelmet sürgetni szándékozott; Pesten pedig  
 1800-ki októb. 15-kéek éjén, zavar támasztás céljából, Mikola és Kiss  
 társaival egy házat felgyújtott.

Mikola István juratust pedig a következőkkel terhelve az ítélet:  
 hogy Tallián Ádám menyeközjén oly verseket írt, melyekben az Isten,  
 az üdvözítő, a szentségek ellen kikelt, Jézust hermaphroditához hason-  
 lította, a szenteket, az egyházi hatalmat, a privilegiumokat gúnycelta; egy  
 más hasonló iratban, melyet reggeli imádságnak nevezett, a boldogságos  
 szüzet Venushoz hasonlítja s reá parázna kifejezéseket alkalmazott s  
 minden vallási felekezeteiket s társaságokat kigúnycelt; továbbá a Pri-  
 leszky alispánhoz s a Czindery Pál halálára írt versekben a törvényhozó  
 test s ő felsége méltóságát megsértette, s végre az „Új módi török  
 tükör“ című iratában az ország alkotmányának lerombolását megjós-  
 solta; lástó iratokat ragasztott a falakra, melyekben, valamint más  
 szétterjesztett irataiban is a kir. felséget, s a főispánokat támadta meg,  
 s még fcsága alatt is hasonló, vagy gonosz céljait fejtegető iratokat  
 szerkesztett.

1803—1805.

s ismeretek világát. A haladás, melyet a világ az utolsó évtizedek alatt a tudomány minden ágaiban oly jelentékeny mérvben tőn vala, általában ismeretlen volt hazai tanintézetekben, melyek ezután is sokáig ugyanazon állapotban tespedének, melybe Mária Terézia korában jutottak. Még a tankönyvek is jobbára a régiek maradtak a nagy szivóssággal fentartott régi tanulmányi rendszerben. S mi különösen sajnálandó, e rendszerből az úgynevezett humanistikai irány mellett még mindig kizárva maradtak a technikai tudományok, mondhatatlan kárára anyagi érdekeinknek, melyek gyarapodását épen e tudományok ismeretének hiánya gátoló legkonokabbul. A deák nyelv betanítása volt most is még főcélja középiskoláinknak; s a ki gyermekét az elemi ismereteknél többre kívánta taníttatni, a deák iskolába kénytelenített őt küldeni, bármi életpálya volt is kitűzve számára. Az életpálya választása egyébiránt a nemes, birtokos osztálynak, sőt más vagyonosoknak sem okoz vala nagy gondot: hagyományos nemzeti szokás szerint az ifjúság majdnem kivétel nélkül a „prókatori“ pályára özőnlött; az iskolában a jogtani folyamat végzé, ha nem a tulajdonképeni ügyvédség vagy közhivatal volt is rendeltetése.

A hírlapiro-  
dalom.

Bármi szűk volt is pedig az ismeretkör, melybe az ifjúság az iskolai pályán bevezetteték, azon csekély töke, melyet onnan magával az életbe vitt, lőn, kevés kivétellel, majdnem mindene egész életére; mert az iskolán kívül alig létezett valamely módja s eszköze a magasabb kiképeztetésnek. A ványonaloknak e tekintetben szigorú szabályai s a könyvkereskedések gyakori váratlan kikutatása által gondoskodva volt arról, hogy könyvek s hírlapok a külföldről oly eszméket s tanokat be ne hozzanak, melyek az uralkodó rendszerrel ellenkezének. A henn keletkezhető világot, mielőtt közbirtokká válhatott volna, kérlelhetlen szigorral oltotta el a megelőző könyvvizsgálat. Az 1790-ben vagy előtte létrejött időszaki folyóiratokból még egyedül a „Magyar Hírmondó“ és „Magyar Kurir“ tengének. 1806-ban a

Hírmondó is megszünvén, Kulcsár István a „Nemzeti Újságot” kezdé kiadni, de melyben a külföldi ügyekről írnia cleve is megtiltatott. Így teng vala az egy ideig aprólékos városi s megyei hírek, áradások, tűzvészek, rablások stb. közlésére szorítkozva, melyek ha talán elmulatták is, oktatni nem voltak képesek az olvasót. Pest megye hasztalan folya-  
modott mellette, hogy engedtessek meg neki a külföldi tudósítások közlése. Több megye közbenjárására végre cél-  
ját érte ugyan Kulcsár; de az engedelem ekkor is csak azon megszorítással adatott meg, hogy a külföldről semmi egyebet ne közöljön, mint a mit a bécsi hivatalos lapból meríthet. A magyar közönség e körülmények közt hihetetlenül keveset, ama sovány hírlapokon kívül, mondhatni, semmit sem olvasott. Az egész országban alig létezett tíz könyvnyomda s körül-  
belül ugyanannyi könyvtár, kik jobbára csak naptárakból imádságos és iskolai kézi könyvekből tengődének. A tudás vágya, melyet a fonák s hiányos köznevelési s tanulmányi rendszer ki nem fejlesztte, e szerint utóbb az életben sem talált ébresztő ingert. És valamint a czélszerű hasznos olvasmány-  
ban nagy volt a hiány: úgy eszmesurlódást szülhető, gondolkodásra s haladásra ösztönözhető társulatok s egyesületek sem léteztek: 1795 óta, nehogy politikai klubbokká váljanak, a kormány mindenféle zárt testületet tilalmazott. Szó-  
val, egy csatorna sem maradt nyitva, melyen át a hatalmasan előre haladó európai műveltség s polgárisodás a nemzet kebelébe eljuthatott volna.

Ilyenek lévén a nemzet társadalmi viszonyai, nem csoda, hogy a nép minden osztályaiba nagy tudatlanság, apathia és önzés fészkelte be magát. Ez oka, hogy a nemzet mindent csak felülről, a kormánytól s országgyűléstől várt. Ebből fejthetni meg, miérthogy azután is, midőn reményei-  
ben annyiszor csalatkozott s bizodalmit a kormányban elvesztette, oly igen kevés kísérletet tőn, dízstelen pangásából önerőfeszítése által emelkedni fel szebb és jobb létre. A nagy tömeg úgy a nemesség, mint a városi polgárság kebe-

Tudatlanság  
és apathia.

1803—1805.

lében alig birt e nyomorú tengésnek igazi tudatára s érzetére is emelkedni. Kik arra eljutottak, s a haladás szükségét érzik vala, tudatlanságukban nem ismerték a módokat s eszközöket jobb létre vergődhetni, s ha egynémit megkísértek is, jobbára bele sülvén, kedvökt s türelmüket veszelve sülyedtek vissza apathiájokba. Egy megbukott kísérlet pedig ismét több időre ijesztő példa gyanánt szolgálta, képes másokat is visszatartóztatni a haladástól. Mindenki csak a körülmények mostohaságában keresi vala okát a kísérlet sikerétlenségeinek, s mind közönségesebbé lett a hiedelem, hogy míg az akadályok a kormány által el nem háríttatnak, a nemzet hasztalan pazarolja erejét haladási kísérletekre. A tudatlanság rendszeren elfogultsággal, göggel és makacssággal jár karöltve, s az önhibából vagy tévedésből származó sikeretlenség okát is mindig magán kívül, mindig a körülmények mostohaságában vagy mások ellenséges szándokában keresi. És így lön aztán, hogy a nemzet kellő képzettség hiányában, az uralkodó kormányrendszer mellett sőt annak daczára is, bajain önerejéből segíteni, s a míveltebb európai népekkel versenyezve előrehaladni képes nem volt; s bár elfogulva tudatlanságában talán nem érezte is hátramaradásának egész súlyát, még is mind erősebben megfészkelte magát benne azon meggyőződés, hogy gyarapodásában a kormány által minden lépten gátolatik.

Bizalmatlan-  
ság a kormány  
iránt.

Ezen érzet, e meggyőződés mind hangosabban kezd vala nyilatkozni a megyei gyűléseken, melyek aztán felirataikban az ország mind nyomasztóbb állapotát több ízben élénk színekkel ábrázolván, a királyi ígéretek teljesítését, a bajok orvoslatát szorgalmazzák. A bécsi kormány azonban egyre növekedő kül bonyodalmi miatt különben is rossz kedvű, hasonló módokhoz kívánt nyúlni, melyek 1795-ben s utána néhány évig az ellenzék elnémították: ismét szigorral kísérle meg elfojtani az emelkedő ellenzék. Számos hazafiak ellen, kik a megyei gyűléseken a kormány ellen hangosabban, merészebben keltek ki, tisztii kereset indít-



tatott; hivatalaiktól, névtelen feladások következtében, számos tisztviselők elmozdítottak; magukra a hatóságokra pedig, a törvénytelen kormány szabályok ellenzése miatt, királyi biztosok küldettek, kik az ellenzék hatályos föllépésök által elnyomván, a csöndet helyreállítanák. E rendszabályoknak azonban csak színleg lőn némi hatásuk: míg a kir. biztos a megyében működék, a csend ugyan nem zavartatott meg s a kormányt gáncsoló beszédek sem hallattak többé; de az elégtelenség annál inkább növekedék a kedélyekben. E hangulatnak az 1805-ki s még inkább az 1807-ki országgyűlések történelme, mint látni fogjuk, bőséges bizonyítványát szolgáltatja.

## II.

Köz és társadalmi viszonyaink illetén alakulásai közben nagy fontosságú események folynak vala Európában, melyek azonban, mivel közönségünk által alig vagy hiányosan ismertetnek vala, jobbra érintetlenül hagyták hazánkat. Ezek egyike mindazáltal Magyarországot is érdeklé; értjük az „Ausztriai császárság“ czimének megalapítását.

Az uralkodó  
czime változ-  
tatása.

Bonaparte Napoleonnak ama lépése, mely szerint 1804-ki május 18-kán a francziák császáranak czimét felvette s a republikából örökös császárságot alakított, azon határozatra birta Ferencz császárt, hogy birodalmát ő is az ausztriai császárság —, magát pedig az örökös ausztriai császár czimével ruházza fel. E lépést avval indokolja az aug. 17-kén kibocsátott manifestum, hogy ő felsége „a címnek és örökös méltóságnak a legjelesebb európai hatalmak irányában azon egyenlőségét megtartsa, mely az ausztriai fejedelmeket mind az ősrégi főhercegi ház fényénél, mind a kormánya alatt levő tartományok terjedelménél és népességénél fogva megilleti“.

A manifestum e végső szavai arra vonathatnának, hogy Ferencz Magyarországot is befoglalta az új „Ausztriai Császárságba“. Hogy a szándok e tekintetben nem hiányzott az udvarnál, alig lehet kételkedni, ha annak később erre irányzott törekvéseit tekintjük. Más kérdés azonban, hogy jogos

1803—1805.

volt-e e szándok, s hozott-e az Magyarország közjogába valamely változást, ejtett-e csorbát a magyar korona függetlenségén? E kérdésekre egyszerűen megfelel ugyan ama válasz, hogy miután Magyarország függetlenségét számos alaptörvény, s a nemzet és uralkodó háza közt létre jött szerződés és királyi eskü biztosítja; az ország közjogában pedig a nemzet megegyezte nélkül változtatást tenni épen e szerződéseknél fogva nem lehet: a császári cím, melyet Ferencz a nemzet megkérdezése s megegyezte nélkül vett fel, e közjogon semmit sem változtathatván, semminemű csorbulást nem ejthetett a magyar korona függetlenségén.

Kit azonban ezen egyszerű, de megcáfolhatatlan következtetés ki nem elégít, meggyőzheti azt mind magának a manifestumnak szövege, mind Ferencznek egy későbbi nyilatkozata, mind végre utódának címe. A tanácskozmányokban, melyek e címváltoztatást illetőleg a manifestum kibocsátása előtt tartattak, úgy látszik, nyilatkozott ugyan egynémely vélemény oly értelemben, hogy ez legjobb alkalom lenne, Magyarország állami függetlenségét, legalább diplomatikai úton megszüntetni. De az udvar sokkal veszélyesebbeknek látja vala a körülményeket, mintsem hogy tanácsosnak ítélhette volna, a nemzetnek zavargásra, vagy csak hangosabb elégtelenségre is okot szolgáltatni. A manifestumban ennél fogva következő felvilágosítás igttattatik be: „Országaink, fejedelemségeink és tartományaink címeket, alkotmányaikat s előjogaikat, úgy miként azok eddig fenálltak, továbbá is változatlanul megtartandják; . . . mi különösen értendő Magyarország és kapcsolt részei tekintetében . . . Legkevésbé sem kételkedünk egyébiránt, hogy kedves Magyarországunk jelen rendeletünket, mely örökös birtokaink egyesült teste fényének megszilárdítására irányoz, hálásan és hazafiúi örömmel fogadandja, annál is inkább, mivel mint eddig, úgy most is legvilágosabb bizonyítványát adjuk, hogy megemlékezvén koronázási hitlevelünkben adott biztosításunkról, arra is tekintettel valánk,

hogy a mit monarchiánk fényének s méltóságának öregbítésére határoztunk, az kedves Magyarországunk s kapcsolt részei törvényeinek s alkotmányának épségével történjék“. E nyilatkozvány némely kifejezései, azonban, mivel szemlátomást oda irányoznak, hogy Magyarországot is az osztrák császárság alkotó részekint tüntessék elő, méltán aggodalmat ébreszthettek az ország rendoiben; miért is az 1807-ki országgyűlés rendei ez iránt magyarázatot kívántak az udvartól, minek következtében Ferencz újabban is megnyugtanni igyekezett az országot, világosan kijelentvén, hogy „a császári méltóság czíme, melyet ő felsége a maga házának díszé végett vett fel, valamint semmi változást nem hozott s nem is hozhatott elő ama viszonyban, mely ő felsége s az ország közt létezik, úgy az ország jogainak sem lehet semmiféle sérelmére“. Megerősíti végre e nyilatkozatot az is, hogy Ferencz fia s utóda, míg magát, mint ausztriai császár I Ferdinándnak, mint magyar király V Ferdinándnak címezte.

Az ausztriai császár czíme mellett Ferencz ekkoron Külviszonyok. még megtartotta volt a német birodalmi császár czimét is, s ezt, mint alább is említendjük, csak utóbb, 1806-ban tette le, midőn Napoleon a rajnai szövetség létesítése által a német birodalmat tényleg feloslatta. Az új, örökös császári czímet azonban Ferencz nem sokáig éldelheté békében. A háborúba megint leginkább Angolország vonta őt be. Az amiensi béke föltételei szerint Anglia köteles volt volna kiüríteni Maltát és Egyiptomot s visszaadni emezt a töröknek, amazt a Sz. János lovagainak. De Anglia sokáig késétt teljesíteni kötelezettségét; utóbb pedig többféle összeütközések következtében Malta visszaadását egyenesen megtagadta. 1803-ki májusban a két hatalom megint visszahívta egymástól a maga követeit, s a háború megkezdődött. Napoleon ezóta roppant készüléket tőn a büszke Albion megalázására. Terve szerint körülbelül két ezer kis hajón, melyeket csodaszerű tevékenységgel varázsolt elő, mintegy százötvenezer embernek kell vala magát átlopnia a roppant angol hajóhadtól őrzött

1803—1805.

tengerágon Angolországba. A többi hatalmak természetesen nagyon zokon vették az alig helyreállott békének ismétli megzavarását; s bár elismerték, hogy arra Angolország adott volt okot, mindazáltal Napoleón iránt sem viseltetének jó indulattal. Mi Ausztriát illeti: félt is, örült is az újabb háború gondolatára. Félt, mert attól tarthat vala, hogy Napoleon, ha áthajózása nem sikerül, ismét Németországban fogja sújtani az angolt; örült, mert avval kecsegtetheté magát, hogy míg Napoleon nagy tervével foglalkodik, ő a német fejedelmek collegiumában a maga megrendült túlsúlyát helyreállíthatja, a világiasztott egyházi államok ingóságait pedig — miként azoknak a bécsi bankban létező mintegy harmincz millió forintjával már tényleg is elbánt vala, mind eltulajdoníthatja, Bajorországtól az Inn-vidéket elfoglalhatja, s felsőségét a birodalomban mind ezek által helyreállíthatja.

Azonban Angolország nem engedé, hogy Ausztria, miként e czéljai végett óhajtá vala, Franciaország irányában közönyös maradhasson. Addington miniszteriuma május 12-kén megbukott s Napoleon halálos ellensége, Pitt s a leghevesebb toryk vették át megint Angolország kormányát, kik aztán minden követ megmozdítanak, hogy Ausztriát, Orosz- és Poroszországot s egész Európát fellázítsák a forradalom ellen, mely, mint mondák, „a császársággal nem szellemét, hanem csak jelmezét változtatta meg“. Pittnek első gondja volt, hogy magának a parlamenttől titkos czélokra két millió font sterlinget (20 millió pforintot) ajánl-tasson meg, Ausztria és a többi hatalmak felizgatására fordítandót. Ausztriát különben is egyaránt sérté és megrettenté Napoleon azon lépése, hogy magát Olaszország királyává koronáztatta. A szövetségbe tehát, mely Anglia és Oroszország közt 1805-ki aprilban megkötöttet, aug. 9-kén ő is nyíltan belépett. Anglia a készülétekre egy millió font sterlinget adott a bécsi kabinetnek, s e felett, míg a háború tart, évenként négy millió fontot kötelezett, miből az első évi járandóság felét s így összesen mintegy harmincz millió rfrtot mindjárt lefizetett.

Magyarországban ama tizenkét ezernyi hadpótlék, melyet háború esetére a múlt országgyűlés ajánla meg, már a tavasz végén beszédetett, mi világos jele volt egy újabb háború kitörésének. Még bizonyosabbá lőn ez aug. 30.-kán, midőn Ferencz, októb. 13-ra Pozsonyba országgyűlést hirdetett. „A jövő novemberben szándékozánk csak egybehívni az országgyűlést, — így szól a kir. meghívó levél, — de birodalmunk külbiztonságát illetőleg olynemű események fejlettek ki legközelebb, melyek az alattvalóinktól minden veszedelmet elhárítani kívánó atyai szívünket arra kényszerítik, hogy . . . az ország rendeit mennél gyorsabban egybehívjuk, s velők annál gyakrabban tanácskozzunk, mennél inkább meg vagyunk mind a saját magunk, mind eleink tapasztalásából győződve, hogy az igazságosan és törvényszerűleg kormányzott magyar nemzet minden alkalommal nem kevesebbé felelt meg Európa, mint saját királyai várakozásának“.

E végszavakból is sejteni lehet vala, hogy nagy dolgok vannak készülöben. És valóban nem csekélyebb volt a szövetségesek terve, mint a mit tíz év múlva, a párisi békekötés alkalmával végrehajtottak: Franciaországtól minden foglalmányait elvenni, őt magát régi határaiba szorítani vissza; a forradalmat pedig gyökerestől kiirtani. Terv szerint a Weser folyamtól Nápolyig kiterjedő egész vonalon meg kell vala támadniok a franczia hatalmat. Déli Német- s éjszaki Olaszországban Ausztria vállalta magára a hadviselést oly módon, hogy a Fel-Duna mellé küldendő hadaihoz, melyeknek Franciaországba kell vala hatolniok, egy orosz sereg is csatlakozzék. A bécsi kabinet azonban gondosan óvakodék elárulni szándokait, míg teljesen fel nem készül; miért a készületeiről magyarázatot kívánó Napoleonnak még jul. 24.-kén is kitérőleg válaszola: panaszlá Franciaország folytonos foglalásait, Genuának az olasz királlyal nem rég végrehajtott egyesítését stb., miket a lünevillei békekötéssel nem lehetne megegyeztetni; s végre még közbenjárását is ajánlá a békére Angolországnál. Pár hét múlva azonban már útban valának

A harmadik  
francia há-  
ború.

1805.

seregei: Olaszország felé száz ezer ember Károly főherceg vezérlete alatt; Tyrolba negyven ezer, kiknek élén János főherceg áll; az Inn felé nyolczvanezer fegyveres Ferdinánd főherceg alatt, ki mellé Mack tábornagy rendeltetésként intézöül. A bécsi kabinet meglepni reménylő Napoleont, ki még mindig az Angolországba töréssel foglalkodva, a tengerparton, Boulogne táján táborozik vala százharmincz ezernyi seregével.

Mack feladata volt, Bajorországot, Würtembergét és Badent is bevonni a coalitóba, s aztán a Rajnánál várni meg a hozzá csatlakozandó orosz hadakat. De nem vala könnyű meglepni Napoleont. Lángszelleme keresztül hatott a coalitio tervein, s midőn Mack, az Innen átkelvén, Bajorországba lépett, a választófejedelem már Napoleonnal vala szövetségben s hadaival Würzburgba vonúlt, onnan a francziákkal egyesülendő. Példáját utóbb Würtemberg és Baden is követte. Mack mindamellet is folytatá útját, s Ulmot megvén, körül megerősített táborba szálla, ott várandó be az oroszok megérkeztét, kiknek egy hada Morván, a másik Galiczián keresztül haladt előre. De Napoleon nem engedett nekik időt egyesülniök. Augusztus végén értesülvén, hogy a spanyolokéval egyesült hajóhada, melynek a La-Manche tengerágon tervezett áttörést kell vala fednie, meg nem érkezhetik, elhalasztá kedvencz tervét; s mivel épen akkor értesüle az osztrákok betöréséről Bajorországba, elhatározá magát, hogy Ausztriát sujtsa Anglia helyett. Másfél száz-ezernyi hada szept. 9-kén indult meg a Rajna felé, s két héttel később már e folyam jobb partján áll; az osztrákokat egészen megfordítá, úgy hogy ezek arczczal lőnek Bécs és háttal Franciaország felé, míg ellenben a francziák hátukkal Bécs, arczukkal hazájok felé voltak fordúlva, s az egyesülést lehetetlenné tették az oroszokkal, kik már Lintz táján közeledének. Ferdinánd főherceg huszonöt ezernyi hadtesttel megkisérlé keresztültörni az ellenség táborát; de megvetett és serege többi részeitől maga is elvágatván, Cseh-

ország felé futott; hadosztálya azonban az utána eredt Murat által öt napi üldöztetés után részint levágotott, részint elfogatott, úgy hogy a főherczeg maga is alig birt 27 huszár század fedezete alatt megmenekülni. Az osztrák sereg két más osztálya, egyik Kienmayer, a másik Jellasics tábornokok alatt már elébb elszakadt volt Mactól, ki mind összébb szorítottván, a vele maradt negyven ezernyi sereggel végre Ulmba zárkózék, de miután a főherczeg hadosztályának megsemmisítéséről értesült, októb. 17-kén a várat seregével együtt feladta.

A nagy és váratlan csapás híre Bécsben rémülettel Országgyűlés. tölté be a kedélyeket. Ferencz azonnal Pozsonyba sietett, megnyitni az országgyűlést. „A táborból jövünk, — mondá itt trónbeszédében, hogy a háború súlyos gondjait kebleitekbe kiöntsük . . . Magyarok! ti, mind nemesség, mind vitézség által dicső, nekünk kedves nemzet! Nem rég adtátok újabb tanúságát, hogy a háború terheit s veszélyeit bölcsen méltányolva, s a haza s alkotmány szeretete által indítatva, segedelmeteket gyorsan szoktátok megajánlani. Már rég meghaladtátok őseiteknek 1741-ki tetteit, melyek által azok maguknak mind a történelemben, mind a felséges ausztriai ház fejedelmeinek szívében halhatatlan nevet érdemeltek ki. Most azt fogjátok bebizonyítani, hogy ily nagy lelkekben az irántunk s hazátok iránti hűség és buzgalom meg nem ernyedhet . . . Ebben mi teljesen bízva, s nagylelkűsége-tekről meggyőződve, a táborba sietünk vissza. Ti tanácskozzatok s végezzetek gyorsan: én az alatt érettetek s birodalmunkért és a magyar korona méltóságáért harcolandok; s most hadakozva, a béke helyreállta után pedig atyailag gondoskodva bizonyítandom be, mennyire szívemen fekszik a magyarok üdve s boldogsága“.

A főherczeg nádor ezután, a király e szavainak hatását még inkább emelendő, kéré ő felségét, ne tenné ki szentséges személyét könnyelműleg a harczok veszélyeinek; majd, midőn más nap a gyors és bőséges segedelmet kérő kir. előadá-

1805.

sok félolvastattak, ő is egy kedélybuzdító nevezetes beszédben ügyekezék lelkesedést ébreszteni az ország rendjeiben. „Hivatalom, mondá, az ország első tisztsége, mely a mélt. és tek. rendek szabad választásából s felséges urunk kegyelmes megegyeztetével ruháztatott reám, mily súlyos időkre jutott légyen, mindenki látja, tapasztalja. Fő kötelességem a nemzeti alkotmányt védelmezniem. Hazámban ugyan ez semmi gondot nem okoz az oly igazságos és kegyelmes fejedelem kormánya alatt; . . . de az ellenség agyarkodó szándokai a legsúlyosabb veszélylyel fenyegetik alkotmányunkat, sőt Magyarország politikai fenmaradását is. A múlt évek veszélyeit az ország rendjeinek bölcsesége, nagylelkűsége s a nemzet bajnoki vitészsége elhárította. De most újabb erővel tér vissza az ellenség, hogy mindent megigázzon; s már az elébb tiszteletben tartani látszott magyar nemzetet sem véve többé tekintetbe. És honnan ezen elbizottsága? Azt hiszi-e vajjon, hogy mi, — mert méltán szólhatók így, mivelhogy az én ereimben is Árpád vére foly — hogy mi, mondom, annyira megfogyatkoztunk, a jobb szerencse minden reményét annyira elvesztettük, utódainkról annyira megfélemedtünk, hogy legjobb királyunk, önmagunk, koronánk és országunk méltóságát eláruljuk? Haljunk meg inkább, mintsemhogy e gyalázat érje fejünket? Nem kétlem, hogy minden magyar ekként érez. . . . Nem akarom említeni a multakat, tudván, hogy tulajdonságunk nekünk magyaroknak nem kérkednünk tetteinkkel, hanem még dicsőbb tettekkel emlékeztetnünk azokra a rólok megfélemedezni akarókat . . . Mi engem illet, én eltökéltem magamat, nem hagynom el a királyt, a nemzet és a haza dicsőségét. Elmegyek, ha kell azoknak kíséretében, kik követni akarnak; és ha a harc áldozatává lennék, vigasztalásom az leendő utolsó lehelletemben, hogy a király, haza és polgártársaim üdvét tehetségem szerint védelmeztem!”

Midőn Ferencz 1796 végén, kevésbbé súlyos körülmények közt, segélyezésre hívta fel az ország rendjeit, ezek az



„életünket s vérünket“ hangoztatva, válaszoltak a királyi kívánatra. Jelenleg azonban — miként fentebb elbeszéltük, a becsevesztett papirpénzből származott bajok s más sérelmek orvoslátának az 1802-ki országgyűlésen tapasztalt elmulasztása, azóta pedig, a növekedő ellenzék sujtására kifejtett szigor, a sok névtelen feladás következtében megrendelt tiszti kerésetek, hivatalvesztések, s a megyékre küldött királyi biztosságok, — nagy elégtelenséget ébresztettek a nemzetben. A rendek nagyobb része ezeknél fogva nem csekély feszültséget hozott magával az országgyűlésre. A kerületi üléseken, melyek a gyűlés ünnepélyes megnyitása előtt tartattak, a többség ez alkalommal épen nem látszék hajlandónak segedelmet ajánlani. Mindenki az ország kimerültségéről beszélt, melyet az eláradt papirpénz, a kereskedelem nyomasztó pangása, s a két utolsó év szűk termése márnár aggasztó mértékben nevel. Az ország több vidékein már is éhség sanyargatá a lakosságot. Az éhség és drágaság még Bécsben is zavargást okozott; a fölzendült nép több sütő boltját kirabolta. E körülmények közt még a király és a nádor ama lelkesítő beszédeinek sem lett nagy hatása, bár mint hízelegtek is különben a nemzeti hiúságnak. A kir. előadások felolvasása után tíz napig országos ülésbe sem gyűltek össze a rendek, nem tudván megegyezni az ajánlandó segélyben e háborúra, melynek szükségét át nem látták. És csak midőn az ellenség már az ország határszélein portyáz

Az insurrectio  
ajánlata.

vala, októb. 27-kén ajánlották meg véglegesen a haza védelmére a közönséges felkelést, az udvar kívánata szerint a nemesi lovasság mellett a jobbágyokból számosabb gyalog telekkatonaságot is igérvén kiállítani.

Az udvar azonban, a mult évek példái szerint, a közönséges felkelésnél még egyebet is, kivált újonczokat vár vala a nemzettől; s nem is titkolá elégedetlenségét leiratában, jelentvén, hogy a nemesi felkelést, az 1715-ki 8-dik törvény-czikk értelmében, királyi jogainál fogva különben is kihirdetendő vala. De e nyilatkozat heves vitákat szült a rendek

1805.

házában. Nem tagadta ugyan senki, hogy veszély idején a nemesség köteles felkelni hazája védelmére; a törvények értelme szerint mindazáltal szükségesnek vitatták, hogy annak kihirdetését mindenkor megelőzze az országgyűlésileg megkérdezett rendek megajánlása. A kedélyek feszültsége e viták alatt is növekedvén, a királyi leirat azon kifejezését sem véleik óvás nélkül hagyhatni a rendek, miszerint a király a nemesi had mellett felkelő gyalogság ellátását a kincstár által kegyelemből ígéré viselendőnek; mert e gyalogságot, a nemesi lovas-sereg mellett, csak ezen feltétel alatt ajánlották meg. A nádor azonban nem látá tanácsosnak, e viták folytatása által még inkább elkészeríteni a kedélyeket; s közbenjárása következtében e sérelmes kifejezések ki is hagyattak a törvényczikkelyekből.

A nemz. nyelv.

Az országgyűlés folyamából még két tárgy érdemli meg emlékezetünket: a nemzeti nyelv s a titkos kémkedések és névtelen vádak felett folyt tanácskozás. Az elsőt illetőleg, kijelenték az ország rendei, hogy a nemzeti nyelv használatára nem akarnak ugyan senkit kényszeríteni; mivel azonban kétséget nem szenved, hogy „a nyelv oly szoros kapcsolatban áll a nemzet jellemével, miszerint az tartja fenn a nemzetet“: kívánják vala, hogy a mely megyékben a közügyek nemzeti nyelven tárgyaltnak, azokkal a kormányzések is ugyanazon nyelven levelezzenek; továbbá, hogy ezen megyék a királyhoz s az udv. kancelláriához a latin mellett ezentúl oldalaslag magyar nyelven is intézhessék felirataikat; végre, hogy e nyelv az iskolákban rendes tantárggyá tétessék.

A titkos kémkedés.

A másik tárgyra nézve az volt a rendek kívánata, hogy a mind nagyobb divatra kapó titkos kémkedés és névtelen feladások szigorúan tiltassanak el, a kormány azokat figyelembe ne vegye s csak olyatén vádnak adjon helyt, melyben a vádló magát megnevezi; a megyékre pedig a kormány minden csekély ok, különösen a szólás szabadságának jogos használata miatt ne küldjön mindjárt királyi biztosságokat,

melyek aztán a megyei közönségeket alkotmányos eljárásukban gátolják s minden szükség nélkül korlátozzák a szabadságot.

A király megegyezte is hozzájárulván, mind a két tárgyban megalkottatott a kívánt törvény; a másodikra nézve azonban kevés sikerrel. A titkos kémkedés, a névtelen vádak az elfogadott kormányrendszertől elmaradhatlanok lévén, s felsőbb helyeken azután is örömet láttatván s pártoltatván, a törvény daczára is virágzatban maradának.

A rendek még az igazságszolgáltatás gyorsítása s különösen a királyi táblának a bűnvádi pörökben való eljárása iránt óhajtanak vala törvényt alkotni. De a királyt jelenleg más, sokkal sürgősb ügyek vették igénybe, s mihelyt a fegyverrekelés szabályai elkészültek, az országgyűlést nov. 7-kén azonnal bezárta. Nehogy a sokféleképen nyilatkozó köz bizalmatlanság s elégtelenség a fegyverrekelési készülétekre is bénítólag hasson, bucsúbeszédében a főherczeg nádor ígéretet tőn a nemzetnek, „hogy mihelyt magáról a tábori port s izzadtságot letörülnie engedtetik, azonnal minden erejét reáfordítandja, hogy a köz jólét akadályait elmozdíthassa s az országot virágzatra fejlesztesse“.

Midőn az országgyűlésnek vége szakadt, Napoleon már Linczet is megvén, minden oldalról közeledék Bécs felé. Ferencz császár, hogy fővárosát az ellenségtől megmentse, a győzőnek Linczben Gyulay tábornok által fegyverszünetet ajánla. Napoleon a békétől nem volt idegen, ha az előzmények mindjárt meghatározatnak s az alkudozás azok alapján nyomban megkezdetik; de fegyverszünetre, mely hadait megállítaná, nem volt hajlandó. Ferencz azonban csak időt akart nyerni; mert bár a francziák nov. 5-kén Amstetten mellett Kutusoff orosz hadát is megverték s 8-kán már St. Pöltennél táborozának, a maga és szövetségesei erejét még nem vélé annyira megtörtnek, hogy a békét ily kedvezőtlen körülmények közt már is megkösse. Nem

A háború.

1805.

rég az örökké ingadozó Fridrik Vilmos porosz király is belépett a coalitioba s hát mögül készüle fenyegetni a francziákat. Sándor czár egy újabb orosz haddal már áthaladt Slézián, hogy a minden felől összeszedett osztrák hadakkal egyesüljön; Ferdinánd főherczeg, mióta Ulm alól megmenekült, Csehország fegyverre kelésével foglalkodék; a magyar felkelés is ki volt már hirdetve; s miben Ferencz, ha időt nyerhetne, főképen bízék, Károly főherczeg Olaszországból, János főherczeg Tyrolból már Bécs felé sietének hadaikkal.

A caldierói  
ütközet.

Károly főherczeg, kinek, mihelyt az orosz had az Inn folyamhoz érkezék, az olasz királyságot kell vala megtámadnia, a francziák gyors megjelenése miatt a Duna mellett csak védő állást foglalt; Napoleon azonban, mindjárt első előnyei után, melyeket Mack hadai fölött nyert, Olaszországban is megkezdeté az ott vezérkedő Massena által a támadást; minek következtében Károly főherczeg az Adda balpartján, Caldiero mellett megerősített táborba szálla. Massena azonban ide is követte őt s október 30-dikán egy véres ütközet fejlék ki az ellenfelek között. Massena egy rendkívüli erélyes rohammal már keresztül törte az osztrák sereg középpontját s csaknem diadalt nyert, midőn Károly, a veszélyt észrevévén a 32-dik, ekkor „Eszterházy“, később „Este“ nevet viselő magyar gyalog-ezredet személyesen vezérlete alá vétén, az ellenségre vezet, s ennek előre nyomulását meggátolja. De Massena nagyobb erővel ismételt rohanását a vitézei nagy részének eleste vagy megsebesülte által meggyöngült ezred sem állhatja ki többé, s mindig harczolva, jó rendben vonul vissza. A diadal ennek következtében megint a francziák részére hajól, s közeleg percz, melynek az ütközet sorsát el kelle dönteni. Ekkor áll be a harcrendbe Hohenlohe herczeg vezérlete alatt öt magyar és horvát granátos zászlóalj s a már győzedelmitas francziákat a közepen minden helyzetökből kivervén, a végdiadalt e ponton Károly főherczeg zászlóinak biztosítja. Míg azonban a főherczeg figyelmét ekként a középre fordítá,

Massena jobb szárnyunk ellen is heves támadást intéz, a Molitor hadosztályt személyesen vezeti Colognola magaslataihoz, ott lévő sánczaikat elfoglalni szándékozván. „Ha a kísérlet sikerül, a posztó kulcsa jut az ellenség kezébe, ugymond maga Károly főherczeg — s lövegeink nagyobb része elvesz, seregünk veresége kikerülhetetlen“. A főherczeg tehát gyorsan egy granátos zászlóaljat küld jobb szárnya támogatására. De mire az mégérkezett, már megszűnt volt a veszély. A Splényi és Sröder-féle gyalogság szurony-szegezve rohanja meg a magaslatra mármár feljutott két francia ezredet, s azt részben leszúrja, részben fogolylyá teszi. Egyedül itt ötszáz francia hullája fedte a csatatér; ugyanannyian estek fogságba. Ugyanazon időben pedig Kerekes ezredes a Kienmayer-féle huszárokkal az ellenség lovasságát is visszazűzte. Végül még a Stipsics-huszárok is egy fényes sikerű rohamot intéztek az ellenség balszárnyára, minek következtében a minden oldalon megvert ellenség egészen visszahúzódt. A sokáig kétes diadal dicsősége, mely leginkább a magyar ezredek rendkívüli vitézségének lön köszönhető, végre is Károly főherczegé lett <sup>1)</sup>.

De az ulni szerencsétlenség s a francziák előnyomulása Bécs felé a főherczeget Olaszországból e győzedelme daczára is visszatérni kényszeríté. Miután tehát a Tagliamento folyam mellett az utána eredt Massenával még egy véres harczot vívott, a júliái alpokon háborítatlanul átkelvén, Laibachban állapodék meg, ott várandó be a Tyrolból szintén visszasiető János főherczeget. Cillyből, hol a két hadsereg szerencsésen egyesült, Grätz felé szándékoznak venni útjokat a főherczegek, hogy mennél előbb Bécs alá juthassanak. De Bécs nov. 12-dikén már megnyitotta kapuit Napoleonnak, ki Schönbrunnban ütötte fel fő hadi szállását. A két főherczeg részint e miatt, részint mivel a grátsi utat a francziák már

Napoleon  
Bécsben.

<sup>1)</sup> Károly főhg harcztudósítása Majláthnál: Gesch. des österr. Kaiserstaats. V, 160. V. ö. Milit. Zeitschrift, J. 1823, II füz. 1—43. 1.

1805.

elállták, a Rába felé fordulának, Magyarország szélein Morvába sietendők, hogy az ott összpontosított orosz hadakkal egyesüljenek.

Ferencz császár, hogy erre időt nyerjen, másodszer is fegyverszünetet kéretett Gyulay által Schönbrunnban Napoleontól, ki azonban, elhatározva lévén, az oroszokat még az egyesülés előtt megtámadni, kérelmét most sem hallgatta meg, s hadait november második felében Morvába az oroszok ellen vezette.

És mialatt az ellenséges felek Auszterlicz táján pontosítják vala össze hadosztályaikat, Magyarország szélein is oly dolgok történtek, melyek bár a lefolyásban lévő világesemények mellett fölötte csekélyek ugyan, reánk nézve azonban több tekintetben fontosak, részletesebb elbeszélést igényelnek.

A magyar  
közönyösség  
ügye.

Ferencz király mielőtt Pozsonyból, az országgyűlésről távozott, Morvában az orosz czárral találkozandó, nehogy, ha a háború viszontagságai közt összeköttetése az országgal megszakadna, a szükséges intézkedésekben valamely hiány támadjon, József főherczeg nádort nov. 7-kén teljes hatalommal ruházta fel, az ország ügyeiben belátása szerint rendelkezni. A nádor ennek következtében még ugyanazon napon oly rendeletet adott Pálffy Leopold tábornok s Pozsony parancsnokának, miszerint ha az ország határaihoz ellenséges had közelednék, annak az ő (a nádor) nevében tudtára adná, hogy Magyarország a háborúban közönyös kíván maradni; miért is azon őrvonalnak, mely a nyugati határok hosszában felállítva létezik, nem volna más rendeltetése, mint a bejöveteltől minden idegent, kivált pedig az osztrák sereg szökevényeit s maradozóit eltiltani. Azon félrokkantakból álló lovas csapatok ennél fogva, melyek ezen polgári őrvonal gyámolítására a határszéleken állanak, ellenségeskedésbe nem fognának ereszkedni, hanem, a francziák előnyomulása esetében azonnal visszavonulandanak; a katona-nevelő intézetek, a hadastyánok tanyái, a hadi kórházak s a nyugdíjas tiszték

ellenben a maguk helyein hagyatnak, oly reményben, hogy a francziák azoknak „salva gvardiát“ adnak. Meghagyatott továbbá Pálfynak, hogy azon esetre, ha a franczia sereg a határokon valóban átlép, dandárával maga is visszavonuljon, de csak annyira, hogy az ellenséget szem elől soha el ne vessítse, s mozgalmairól tudósítást adhasson.

Mik az ulmi fegyverletétel óta történtek, elég tanúságot nyújthatának a kormánynak arra nézve, mily ártalmas az mind saját érdekei, mind a hazafiság tekintetében, ha a kormány több nemzedéken keresztül, csak önző, kényuralmi ezéeljait tartva szem előtt, a népben minden szabadabb szellemet, önakaratot és jellemzilárdságot elfojt, s azt vak engedelmességű, akarattalan tömeggé neveli; mert ama tulajdonokkal egyszersmind a hazafiságot s áldozatra kész, önzetlen lelkesedés képességét is elfojtja, legalább meggyöngíti benne. De még fájdalmasabb tapasztalatot szerezhete magának az udvar az iránt, mi gyümölcsöket terem veszély idején a gépies igazgatási rendszerben megszontosult burokratija. Oly tökéletesen volt az szervezve az osztrák tartományokban, oly teljesen elválasztva létezett az a néptől s a haza lelkesítő eszméjétől, és csak az élén álló főnökkel, volt légyen az bár ki, maradt kapcsolatban, hogy azt a franczia megszállás sem zavarta meg gépies működéseiben: az igazgatás Bécs megszállása után is, midőn Napoleon annak élére egy franczia tábornokot rendelt, csak oly rendben folyt, mint az előtt; mi aztán a francziáknak felette hasznos szolgálatot is tett a népre kivetett száz millió forintnyi sarez behajtásában s a nép zsírja kiszívásában. Maga a nép pedig a tartományokban, s még inkább a felvilágosodottabb osztályok Bécsben, oly közönyös egykedvűséggel fogadták a kormányváltozást, hogy Napoleon 21-dik bulletinjében nem kételkedék azt állítani, miképen „Károly főherczeg, vagy Magyarország nádora nem akadnak vala nagy nehézségekre, ha eszközbe jutott volna, a trónt elfoglalni akarniok“.

És úgy látszik, a francziák valóban hitték is egy ideig,

1805.

hogy József nádor ilyféle terven töri fejét; vagy legalább magatartásának megkísértése végett szinlelők ebbeni hitöket. A nádor, az országgyűlésről nov. 12-kén Budára visszatérvén, egy magyar nyilatkozatban adá Budapest lakosainak tudtára a reá ruházott teljes hatalmat, intvén öket, hogy e viszontagságteljes időben, a mindenféle koholt híreknek hitelt nem adván, városaikban nyugton maradjanak, és szentül fogadván, hogy minden erejét ráfordítandja, miszerint az édes hazát a fenyegető veszélytől megóvja vagy legalább a háború inségeit megkevesbitse. Pár nap mulva értésére esvén, hogy a francziák Bécsbe már bevonúltak, nov. 16-kán a helytartótanács jelenlétében a koronát s többi ékszereket szekrényükben megszemlélvén, b. Splényi József koronaőr és (mivel társa, Almásy Pál, országos fő biztosi hivatala által gátolták) b. Prényi Lázár, kamarai tanácsos által Munkácsra vitette; két nappal később pedig a helytartótanáctól kezelt alapítványos pénztáarakat, a helytartóság és a kamara levéltárait, s a pesti zálogház letéteményeit katonai fedezet alatt a Dunán Eszékre szállította.

E közben néhány francia lövész álruhában Pozsonyba menvén, a repülő hidat hatalmába ejté s a jobb parton egy francia csapat védelmére bizá. Pálffy tábornok megjöttnek véle az időt, a nádor utasítása szerint érintkezésbe ereszkedni a francia előhad vezérével, kitől ezen felül időt s helyet kívánt kitézteni személyes találkozásra. Davoust marechal ennél fogva nov. 17-kén Bourge ezredet következő tartalmú levéllel küldé Pálffyhoz: „Tábornok úr, én ő felségének (Napoleonnak) elejébe terjesztettem a levelet, melyet ön könnyű lovasságom parancsnokához intézett. Ő felsége meghagyta, tudtára adnom ő császári Magasságának, a főherczeg nádornak, hogy ő felsége kész a magyar nemzetet közönyösnek tekinteni, és seregeit az országba nyomulástól eltiltani, ha viszont ő csász. Magassága s a magyar nemzet a maguk seregeit visszavonják, fegyverrekelést nem intéznek, Bécset eleséggel ezentúl is ellátják, s végre, ha a magyar



nemzet és ő cs. Magassága a főherceg nádor ő felségével, a francziák császárijával, a két tartomány közti egyesség s barátság fentartása iránt szerződést kötni akarnak. Fel vagyok hatalmazva, minden tisztet szabadon át bocsátanom, kit ő csász. Magassága a főherceg nádor a császár ő felségéhez küldend ez alapon alkuba bocsátkozni. Szerencsésnek tartanám magamat, ha ez által ön honfitársainak kedves dolgot tehetnék, s boldogságát és nyugodalmát biztosíthatnám egy nemzetnek, mely annyi tekintetnél fogva méltó a tiszteletre, mint a magyar nemzet.“

Pálffy tábornok ugyanazon szavakkal élt a francia előhad parancsnokához intézett üzenetében, melyek a nádor nov. 7-kei rendeletében foglaltattak <sup>1)</sup>. Igen váratlanul lepte meg tehát őt, hogy a főherceg nádor, kihez további intézkedés végett Davoust marechal levelét átküldte, válaszában őt keményen gáncsolva oda utasítja, hogy az őrvonal vezérletét Bittner őrnagyra bízván, maga Pozsonyból azonnal Nyitrára távozzék, további rendeletéig ott tartózkodandó; Davoustnak pedig haladék nélkül jelentse ki, hogy a tett lépésekre nem volt légyen felhatalmazva, és a marechal levelében érintett tárgyak: a magyar föld közönyössége, s a kötetendő szerződés egyedül ő cs. kir. felsége elhatározása alá tartoznak, kinek azokat ő azonnal fel is jelentette, s annak akarat-kijelentése előtt a marechalnak semminemű nyilatkozatot nem adhat válaszul.

A főherceg ezen eljárásának oka abban rejlik, hogy a bécsi minisztertanács „rémületében-e vagy felbőszültében,— a nádor tettét felségsértésnek, árulásnak . . . ítélte“ <sup>1)</sup>. Da-

<sup>1)</sup> Ime Pálffy levelének ide vonatkozó része: „... que le commandant des troupes françaises . . . voudra bien donner ses ordres, pour que les colonnes de l'armée française, qui entreront dans les districts du Royaume d'Hongrie n'y commettent aucun excès, attendu, qu'aucune sorte d'opposition ne sera faite aux troupes françaises.“

<sup>2)</sup> Kisfaludy Sándor. Az 1809-ki insurrektiót illető levelek. Ellenőr, politikai zsebkönyv. 1847. 324. köv. ll.

1805.

voust, vévén Pálfynak a főherczeg ezen utasítása szerint írt második levelét, azon véleményben vala, hogy bár a főherczeg megváltoztatta is szándokát, melynél fogva elébb a hadviselésben szerencsétlen bátyjától Magyarországgal elszakadni akart volna, a magyar nemzet mindazáltal a főherczeg e szándékváltoztatása mellett is közönyös kíván maradni. November 26-ról tehát ez iránt biztató s csábító nyilatkozatot intézett a nemzethez s azt a következő napokban, midőn Gudin tábornok Pozsonyt három ezer francziával megszállá, a Pálffy gróffal váltott levelekkel együtt hintette szét. E nyilatkozványnak s a levelezésnek azonban semmi további eredménye nem lett; mert néhány nap mulva már eldőlt a háború sorsa, mi gyors békekötést vont maga után.

Ferenéz császár ugyanis, hogy időt nyerjen, míg Károly és János főherczeg hadai megérkezének, a Brünnbe vonúlt Napoleontól harmad izben is fegyverszünetet kért Gyulay által, kit ekkoron Stadion miniszter is támogatott. Napoleon ez alkalommal is hajlandónak mondá magát a békére, úgy mindazáltal, hogy Ausztria egész Olaszországból takarodjék ki s az Isonzo folyam legyen a két birodalom határa. A küldötteket egyébiránt a további alkudozás végett Bécsbe, Talleyrandhoz utasítá, s mivel a béke feltételei iránt Sándor czárra hivatkoának, titkára, Savary tábornok által a czárhoz is kérdést intézett, akarja-e valóban s miképen a békét? A czár Savaryval, Dolgoruky herceget küldé vissza s nem kevesebbet kívánt békefeltételül, mint hogy Napoleon Belgiumot, Szavóját, Piemontot stb. adja vissza.

Az auszterliczi  
ütközet.

Napoleon látván, hogy csak egy csatányos győzelem vezetheti a békére, bámulatos előrelátással, mintha a szövetségesei tervei nyílt könyv gyanánt álltak volna szeméi előtt, azonnal készülleteket tőn az ütközetre. Hatvanöt ezer embere volt körülötte; de ezekből is csak negyvenöt ezret rendelt ki a harcra, a többit nem várt esélyre tartalékban marasztván. Sándor czár idő közben hetvenöt ezer embert pontosíta össze a prazeni fensíkon, kikhez tizenöt ezer osz-

trák csatlakozók. A két császár, Ferencz és Sándor saját jelenlétökkel ügyekvének lelkesíteni számra is kétszerte nagyobb hadaikat. De hasztalan : a lángész hatalmas erősebb volt a physikai erőnél s a tekintély hatásánál. Deczember 1-jén az oroszok elbizottságukban Károly főherczeget sem akarván bevárni, kinek serege ekkoron már Sopronyig érkezett, világos nappal, és semmi által nem földve, lassan vonulának le az igen előnyös s azért inkább gondosan őrzendő pratzeni síkról a francia tábor elejébe, mintha csak attól tartottak volna, hogy, ha az ütközettel késnek, az aránylag gyöngye s majdnem bekerített ellenség előlök végre még megszökik. Napoleon mondhatatlan örömmel szemlélé az előre sejtett ellenséges mozdulatot : „Ez a sereg az enyém!“ kiálta fel környezetéhez. Más nap, deczemb. 2-kán az óriási harc megkezdődött. Az oroszok bal szárnya, számszerint mintegy harmincz ezer, korán reggel nagy hévvel támadja meg a francziák Davoust által vezérlett jobb szárnyát. Davoust, hogy az ellenséget a szokolniczi szorosokba csalja, hátrál ; az oroszok utánna erednek. Soult marechal a középben látván az ellenség színleges előnyét, a vezénylete alatt lévő középben támogatni akarja Davoust hátráló oszlopait. „Várjunk, igazítja őt helyre Napoleon; midőn az ellenség hibás mozdulatot teszen, óvakodni kell őt abban megállítani.“ Mihelyt azonban látja, hogy az orosz balszárny az említett szorosba már mélyen behatolt, Soult hadtestével a pratzeni síkra nyomúl, s onnan az orosz had közepét egy rendkívül heves támadással áttöri s a szokolniczi szorosba nyomúlt orosz balszárny oldalába s hátába rohan. Az orosz had ekként három részre szakadt, melyek mindenkét két tűz közé fogják a francziák. A jobb szárnyat két francia hadtest Auszterlicz felé kergeti ; a balszárny a meniczi és szacsani tavakba üzetik, egy osztálya a jégen akar menekülni, de leszakad s elnyeletik ; a közepet, mely a magaslatokra visszatérvén, az orosz tartalék által megsegíttetik, a francia császári gárda egy dühös rohama

1805.

újabban is megtöri s rendetlen futamlásra kényszeríti. Tizenkét ezernél több halott és sebes, húsz ezer fogoly, kik közt nyolcz tábornok, tíz ezredes, nyolczvan ágyú s majdnem minden podgyász, hirdeti az óriási ütközetet, melyről Napoleon maga mondá, hogy számos csatái közül még egyben sem volt győzedelme ily tökéletes, egyben sem volt az ütközet sorsa eloitól fogva ily kevésbé kétes.

Ferencz talál-  
kozása  
Napoleonnal.

Ferencz mindent veszve látván, Lichtenstein János herceget még az nap átküldé Napoleonhoz fegyverszünetet kérni, mely alatt a béke is rövid tárgyalásban megkötetnék. Ezen iszonyú csapás után nem akará már újabb esélynek kitenni Károly és János főherczegek közeledő hadait, melyeknek épsége kedvezőbb békefeltételeket is engedett remélnie. Ferencz a gyors végzés végett személyes találkozást is kért Napoleontól. Ez örömet megegyezett a találkozásban s a fegyverszünetről csak azután akara nyilatkozni. A találkozás Naszidlovitz és Ursitz közt, a francia előőrsknél egy malom mellett ment végbe. „Íme ilyenek a paloták — mond ényelegve, az ölelkezés után Napoleon, — melyekben Felsőged három hónap óta laknom kényszerít.“ — „A bennök mulatás jobban sikerül önnek — válaszolá udvariasan Ferencz — mintsem hogy azért reám nehezteljen.“ A beszélgetés hosszan tart vala. Napoleon miután kijelentette, hogy Angolországra készülvén mérni a csapást, akarata ellen s kényszerítve kezdé e háborút, biztosítá Ferenczet, hogy a Gyulayval közlött feltételek alatt most sem vonakodik megkötni a békét. Ferencz a nélkül, hogy erről tovább szólna, a megvert s üldözött orosz had romjai számára kért fegyvernyugvást. Napoleon ezt sem tagadta meg tőle, feltéve, hogy Ferencz a maga sorsát elválasztja a czárétól, ki, úgymond, hála sivatagainak, egyedül képes viselni ilyféle háborút merő szeszélyből. Ferencz becsületszavát adta, hogy nem fog többé háborút kezdeni azok izgatásából, kik a harezban semmit sem veszthetnek. A fegyverszünet megkötetett, s Ferencz Lichtenstein Jánost és Gyulayt Brünbe küldé értekezni

1805.

A pozsonyi  
békekötés.

Talleyranddal. December közepén a békebiztosok Pozsonyba tették át székhelyüket, hol aztán a béke ugyanazon hónap 16-kán következő feltételek alatt kötött meg: Ausztria elveszti Velenczét, Friault, Istriát, Dalmátiát; Velenceze az olasz királysághoz kapcsoltatik, a többi említett tartományt Napoleon a maga egyenes uralma alá veszi. Elveszti továbbá Tyrolt és svábországi birtokait: amaz a bajoré lesz; emezekben a württembergi és badeni fejedelmek osztoznak. Ezekért Ausztria Salzburgot és Berchtolsgadent nyeri kárpótlásul, mik 1803 óta Ferdinánd toscanai nagyherczeg birtokában voltak, ki ezekért most Würzburgot kapta a bajortól. Ausztria a bajor és württembergi választó fejedelmeket királyokul ismeri el; végre ötven millió forint hadjáratii költségét fizet a francziának. Napoleon e felett franczia írók szerint kétezer ágyút és százezer puskát vitt el a bécsi fegyvertárból.

Ferencz a teljes hatalmat, melyet József nádorra ruházott volt, még a béke megkötésének napján visszavette. Majd a nemesi felkelést is, mely már a fegyverszünet megkötése következtében felfüggesztetett, 1806-iki február 28-kán kelt rendeletében végkép feloszlatta. Ebből jelenleg, miután annak kihirdetése s a fegyverszünet közt alig telt el két hét, nem sokan gyűltek a zászlók alá. A megajánlott felkelésnek is volt mindazáltal némi hatása arra, hogy annyi veszteségek után még nagyobb kárt nem vallott a dynastia a békekötés alkalmával. Ha Napoleon, ki fegyverének szerencséje által Ferencz császár birodalmát alapjaiban megrendítette, s magát a székvárost is elfoglalta, s ki elleneit a győzedelmes hadaitól széthordott forradalmi elvek által nem kevésbbé, mint fegyverei által szokta volt legyőzni, — a magyarok hajlamára szintugy számíthat vala, mint a lengyelekére; ha ő Magyarországbán a fejedelmi háztól való elszakadásnak óhajtását tapasztalja, vagy azt ama, Pozsonyból széthintett izgató felszólítás által felébresztheti vala, bizonyosan szintugy nem késett volna azt kizsákmányolni, miként ezt épen

1806.

ekkor a lengyeleknél cselekedte. De a nemzet, bár volt is panasa a kormány ellen, a dynasziához hűségesen ragaszkodék. És kétséget alig szenved, hogy részben legalább a nemzet e hűségének tulajdonítható, hogy Napoleon, ki schönbrunni szállásáról oly büszkén nyilatkoztatá ki a nápolyi királyi ház uralkodásának megszüntetését, ki ugyanott a porosz hatalmat is megtörni határozta, Ferencz császárnak is még keményebb békefeltételeket nem szabott, mint minők Pozsonyban magállapítottak.

És mind a mellett, hogy a nemzet, bár elégtelenségét a kormányval nem titkolá, fejedelmi háza iránt még is oly tántoríthatatlan hűséget tanúsított, hogy azt ép ez időről több tekintélyes külföldi történetíró „szolgai hűségűnek“ jellemzi, — emelkedének ellene szózatok a császári fővárosban, melyek azt gúny s megvetés tárgyává tenni, méltatlanul gáncsolni törekednek vala. E gúnyok s rágalmakra némileg maga az udvar adott okot az által, hogy a fővárosba visszatérte után a német-cseh örökös tartományok népeihez a háború alatt tanúsított állhatatosságukért dicsérő s hálanyilvánító leiratokat küldött; Magyarországtól pedig azt még akkor is megtagadta, midőn a felkelt nemesi hadakat szétszlatá. E méltatlan gúnyok, melyek a császári fővárosban némi tüntetéssel hordattak körül, annál inkább elkesebíthették a magyarok kedélyét, minthogy éppen azok részéről jöttek, kiknek kedvéért s javáért tapasztalták feláldoztatni az ország anyagi érdekeit, elnyomatni hazájok iparát s kereskedelmét egy gyarmati rendszer által; és minthogy öntudatuk tanúsága szerint már tömérdek áldozatot hoztak e háborúkra, melyek reájok csak a papirpénz nyomorait s a hallatlan drágaságot árasztják; s e mellett nem kevésbbé érzik és tudják vala, hogy azon kevés diadal is, mely eddigelé e háborúk folytában kivívott, jobbára szintúgy a magyar hadsereg vitézségének köszönhető, mint a nem rég Caldiero mellett nyert babérok. Nem is maradtak e méltatlan gúnyok erélyes czáfolatok nélkül, melyek, minthogy ilyesmit a censura szí-

gorúan tilt vala, jobbára külföldön nyomtatott röpiratokban jelentek meg. Legszebb czáfolat, legnemesebb bosszúállás volt mindazáltal a nemzet részéről az, hogy midőn a király nevében Pálffy Károly udvari kancellártól felszólíttatott, a háború nyomoraitól legsúlyosabban látogatott némöt örökös tartományok éhen haló lakosainak felsegélésére gabonában, marhában és készpénzben hivatalos kimutatás szerint 943 ezer 395 frt értékű gyűjtéléket küldött át ama tartományok kormányához. <sup>1)</sup>

### III.

Napoleon a pozsonyi békét megkötvé, egyebek közt eme szavakkal vön bucsút bulletin-jében Bécs lakosságától : „Tudom, hogy gáncsoltatok e háborút, melyet az angoloktól megvesztegetett miniszterek a szárazföldön támasztottak. . . Ezentúl mind nektek, mind a többi szárazföldnek boldogabb időket jóslok.“ De a jóslat nem valósult meg sem Bécsre, sem pedig a szárazföldre nézve. A béke feltételei mind a szerencséjében elbizakodott, s Európa felett már korlátlan önkény-nyel uralkodni vágyó, rokonai s kegyencei közt szeszélye szerint trónokat osztogató, hatalmas katonacászársban, mind pedig a megalázott, vagy ha a kényúr akarátának hódolni vonakodtak, folyton fenyegetett, többi fejedelmek érzelmeiben egyaránt hiányoztak. Különösen Ausztria, mely a pozsonyi békekötésben birtokaiból megint körülbelül ezer négyszög mérföldet, alattvalóiból három milliónál többet vesztett; melylyel a hatalmas győző úgy bánt el, mint ama várral banni szoktak, melyet hogy jelentéktelenné tegyenek, minden erődeitől megfosztanak : természetes határait, melyek által védeték, megnyirbálta; a Rajnától, Svájcztól és Olaszországtól eltávolította; hadi összeköttetéseit elmetesztette, s a Duna

<sup>1)</sup> A kancellária levéltárából. V. ö. Freimüthige Briefe eines ungarischen Edelmannes, 1806.

1806.

völgyébe szorította össze; a német birodalomtól pedig mintegy elszigetelte, — Ausztria nem tekinté a pozsonyi békét másnak, mint egy kierőszakolt, érvénytelen állapotnak, mint fegyvernyugvásnak, mely alatt erőt gyűjtsön egy újabb háborúra.

A monarchiai  
központ  
kérdése.

E célra valának jelenleg irányozva a bécsi kabinet minden belső kormányintézkedései s egész külpolitikája, melynek vezetése most gróf Stadion Fülepre bízott. Míg meggyöngült erejét összeszedhetné, gondosan óvakodék minden külső bonyodalmaktól. Minthogy a bajor és württembergi új királyok és a badeni fejedelem teljes függetlenítése és a rajnai szövetség létre jötte következtében a német birodalom tényleg megszűnt, Ferencz, nehogy e részről is valamely bonyodalomba keveredjék, 1806-ki augusztusban letette a „Római szent birodalom császárjának“ merőben üressé vált címét. A tanácskozmányokban, melyeket a kabinet e tárgynak szentelt, nagy kérdések forognak vala szőnyegen, melyek hazánkat is közelebbről érdeklék. A tanácsosok egy része azt javaslá, hogy az erőfogyatékot, mely a monarchia terjedelmének és népességének megcsökkentéséből származott, annak rendszeresebb szervezése s egy szorosabban összefüggő testté tömörítése által kellene helyreépíteni. Nehogy pedig a magyarok részéről ez ellen, a különben is veszélyteljes időkben, ellenzés támadjon, azon eszmét pendítették meg, melynek létesítésén 1741-ben, Mária Teréziá országlásának kezdetén, egy ideig maguk a magyarok is, de siker nélkül, működtek vala. A német birodalmi császárság címének letétele után Ferencz koronái közt a magyar volt a legjelesebb, valamint a monarchiának is mind terjedelmére, mind népességére nézve Magyarország és kapcsolt részei képezték jelentékenyebb részét. Legczélszerűbbnek vélik tehát, ha Magyarország tétetnék középpontjává a monarchiának, melynek a német tartományok jelenleg már csak széleit képezik; ha, továbbá az udvar maga is Budapestre tenné át székhelyét, s egy az egész monarchiára kiterjedő alkotmány



által egyesítené annak minden tartományait. A terv, úgy látszik, számos pártolókra talált a kabinetben, kik annak életbe léptetését már-már bizonyosnak kezdék tekinteni. „Tervet fogok kidolgozni — így ír az udvarnak akkoron legkitünőbb s befolyásosabb publicistája, Gentz, 1806-ki aug. 4-kén Müller Jánoshoz a híres történetíróhoz, — tervet fogok kidolgozni egy új osztrák monarchia megalapítására. Bécsnek meg kell szünni fővárosként szerepelni; a német tartományok mellék országoknak s határszéli tartományoknak fognak tekintetni; a kormány székhelye Magyarország szívébe fog áttétetni, s ezen ország számára egy az egész monarchiára kiterjesztendő alkotmány fog kidolgoztatni.“ Sajnálatos, hogy e tervről, melynek titkait még a bécsi udvari levéltár őrzi, bővebben is nem tudósít bennünket a híres publicista. Csak annyit tudunk, hogy az még mielőtt tudomása a magyar közönségbe átszivárgott volna, leginkább Ferencz császár szivósságán tört meg, ki bár lemondott is a „Római sz. birodalom“ császári címéről, egyáltalában nem akart lemondani házának hagyományos politikájáról, melynek mindenha fő ágazata volt, Német- és Olaszország felett uralkodni.

Most egyébiránt minden surlódást gondosan kerüle külviszonyaiban. Még Angolországgal is megszakítá nyílt összeköttetéseit; s csak titkos ügynökök által ügyekezett e pénzforrással fentartani barátságos viszonyait. Kerülé az orosz és porosz hatalmak szövetségét is, midőn ezek 1806-ban és a következő évben ismét élethalál harcra keltek Napoleonnal. Sőt, kimerültségével mentegetőzve, még magának Napoleonnak ajánlatát is elutasítá, midőn ez a poroszt Jenánál, az orosz Pultuszknál és Eylaunál megtörvén, őt szövetségre szólítá fel, bár ennek fejében a porosz Sléziát, Dalmatiát, Moldvát és Oláhországot ígérte neki. Ferencz mind e fényes ígéretekre nem hallgatott; neki csak egy czélja volt: megrendült erejét lehetőleg összeszedni, míg az egyre növekedő európai bonyodalmak meghozzák a kedvező pilla-

1806.

natot, melyben ismét síkra keljen a megtestesült forradalommal, az európai államrendszert alapjaiból felforgatott s győltölt francia császárral.

Készületek új háborúra.

E czél tekintetében a hadügyre vala fordítva a fő figyelem. Ennek szervezését, újjáalakítását maga Károly főherczeg vette kezeibe, ki a pozsonyi békekötés után „generalissimus“ czímmel állíttatott az összes hadügy élére. Ő nagy lendületet adott a hadi tanulmányoknak; egy értelmes, kiképzett tisztikar előteremtése végett mind maga írt, mind mások által íratott hadtudományi munkákat. A gyalogságot, melynek taktikája a Napoleon által felavatott újabb hadtudományokban, a hadviselés alapjává lőn, egészen átalakította. A Landwehr, melyet aztán más államok is utánzának, egészen az ő teremtése. Minden ezred sorgyalogság mellé egy vagy két honvéd zászlóaljat alkotott az illető kerület fegyverfogható lakosságából, melyeket szinte a rendes ezredek módjára gyakoroltatott be. E honvédzászlóaljakkal, melyeknek a német örökös tartományokban 154-re kell vala emelkedniök, majdnem kétharmaddal nevelte a gyalogság számát a nélkül, hogy az béke idején a kincstárt igénybé vette volna. Magyarországbán, mint alább elmondandók leszünk, e honvédeket a nemesség insurrectiója alkalmával kiállíttatni szokott telekkatonaságnak kell vala pótolnia.

A magyar insurrectiónak fő hiánya volt a gyakorlatlanság. A hajdan szokásban volt hadgyakorlatokat már rég maga az udvar tiltotta el, mely a felkelések ama korában a nemesség kezében nem örömet látá a fegyvert. Az insurrectiónak, mely csak a veszély beálltakor szokott kihirdettetni, soha sem volt elég ideje, magát az újabb taktika igényei szerint begyakorolnia. E hiány még inkább létezett ama gyalog hadaknál, melyeket a megyék a „közönséges“ felkeléskor a nemesi lovasság mellé a jobbágyokból bizonyos kuleszerint szoktak kiállítani. Igen óhajtá tehát a kormány, hogy most legalább e gyalog militia Magyarországbán is előleg begyakoroltassék a fegyverkezelésbe.

De ezen kívül még több más tekintetben is igénybe venni ohajtá a kormány Magyarország részvétét ama terhek viselésében, melyek a lefolyt háborúból fenmaradtak, és melyek a kilátásban, sőt tervben lévő háborúból származandanak. Magyarország eddigelé önkéntes ajánlatok és segélyezések által járult e terhek viseléséhez; melyek azonban, bár tetemesek, de a szükséghez képest sem elégségesek, sem biztosak és rendezettek nem valának. A kormány, miután az egyenes adókat a német örökös tartományokban oly magasra emelte, hogy többet már alig vethetett volna ki a népre, tetemes államadósságot is halmozott fel, melyeknek kamatait, ha hitelét megrontani nem akará, rendesen kell vala fizetnie. Eleve is kétségtelen volt pedig, hogy a tervben lévő háborúra újabban is kölcsönhöz kellend folyamodni; mert a papír pénzt határtalanul szaporítani nem lehetett. Ennek becse már is felényire sülyedt: száz forint érczpenzért kétszázat kelle fizetni papirpénzben. Még inkább szaporítani tehát e pénzjegyeket annyi volt volna, mint azok becsét végkép megrontani és statuskinestári bukásba rohanni. Sőt az eddigi becsvesztés után is mind sürgetőbbnek látszék, hogy e bankók egy része beváltassék s megsemmíttessék, hogy a forgásban hagyandók becse névszerinti értékök felé közeledhessék.

Magyarországon a hadi adó az országgyűlés megajánlásától függvén, bár a múlt gyűlések által szintén fölemeltetett, a kormány által már azért sem taláztatott céljára elégségesnek, mivel a papirpénz becsvesztése következtében mindenek mód felett megrágúltak. Ezt tehát a magyar hadsereg s a közös hadi testületek, minők a mérnöki, utászi, hidászi stb. karok szükségleteinek fedezhetőségéig fölemelni egyik fő kívánata volt a kormánynak. De igénylé e felett azt is, hogy Magyarország az államadósság kamataiban aránylag szintén részesüljön. Mert bár az alkotmány szerint Magyarországra a rendek megegyeztén kívül semmi teher sem rakható; ezen államadósságok pedig az ország megkérdezése s helybenhagyása nélkül csináltatván, az országot

1806.

jogosan egyáltalában nem illeték: úgy vélekedék mindazáltal a bécsi kormány, hogy ezekben a *pragmatica sanctio*ban befoglalt közös védelemnél fogva multhatatlanul részt kell Magyarországnak is vennie. A magyar királyság jövedelmeiből, melyek évenként körülbelül húsz millió forintra emelkedének, eddig is tetemes öszveg fordítottatott ugyan ilyféle közös költségekre, mert az udvar és seregtartásra, s a kormány által fizetett kormány- és főtörvényszékekre tett rendes költségeket levonva, mikén felül pedig a kormány Magyarországra semmit sem fordított, legalább is mintegy hét-nyolcz millió forint fölösleg maradt, mit a kormány szintén a monarchia közös szükségére költött el. Legújabban is, 1806 nyarán két és fél forinttal, — s pedig országgyűlésen kívül, tehát a törvények ellenére, emelte fel a só árát, egyedül e közös monarchiai költségek fedezésére. A bécsi kormány akként vélekedék, hogy a magyar királyság rendes jövedelmei felett a király önkénye szerint rendelkezhetik. S e mellett, a bécsi kormányférfiak elv gyanánt tekinték azt is, hogy a királyság e jövedelmei rendes időkre számítvák: a monarchia rendkívül megszaporodott költségeinek fedezésére tehát Magyarországnak is új forrásokat kell nyitni, figyelembe sem véve azt, hogy az ország rendes jövedelmeiből is marad fölösleg, melyet a király kénye szerint bármi czélokra fordíthat. Szerintök tehát az ország rendeinak az eddigiektől külön új adót vagy bármi más államjövedelmet kell kimutatniok, melynek rendeltetése lenne az államadósságok törlesztése, vagy kamataik fizetése.

És végre szükségesnek látá a kormány, hogy az Ausztriában felállított *Landwehr* módjára a közönséges felkelések alkalmával kiállíttatni szokott gyalog telekkatonaság körül is oly intézkedések tétessenek, miszerint az, időnkint néhány napra zászlók alá gyűjtetvén, eleve is gyakoroltassék a fegyverkezelésben.

Ezek valának a kormány kívánatai Magyarország

irányában azon élet-halál harcra nézve, melyet Napoleon ellen az első kedvező alkalommal vívni tervez vala.

1806.

Tekintve azonban az ellenzéki szellemet, melyet az országgyűléseken az alsó ház minden országos teher növesztése ellen kifejtteni szokott, nem sok reménye volt a kormánynak, hogy e céljait országgyűlésen elérje. A körülmények olyanok valának, hogy jelonleg a szokottnál is nagyobb s erősebb ellenzékot lehetne várni a rendektől. A főherceg nádor 1806 nyarán Szapáry és Nádasdy grófok s Végh István országbíró kíséretében az ország felső vidékeit beutazván, maga is tanúja volt, hogy a nép a mult évek szűk terméséből származott inséget még alig heverte ki; hogy a különben is pangásban lévő ipar s kereskedelem a nyomasztó pénzviszonyok közt még szomorúbb tengésre jutott; hogy a szegénység valóban nagy mindenfelé az országban, s a nép eddigi terheit is alig viselheti. A számtalan panaszhang tehát, mely előtte e viszonyok miatt az urak, nemesek részéről emeltetett, egyáltaljában nem vala biztató arra nézve, hogy a kormány kívánatainak teljesítését várni lehessen az országgyűléstől. A nemesség, mely tíz év folytában már háromszor viselte vala a felkolés költségeit, állandó békéért sóvárga, melybe megrendült pénz- és gazdaszati ügyeit rendbe szedhesse. Alig lehetett tehát reményleni, hogy akár a maga akár a jobbágyok részéről újabb áldozatokat hozzon oly háborúra, melynek szükségét be nem látta.

A bécsi kormány ezeknél fogva országgyűlésen kívül óhajta elérni céljait. E végett egy, már rég óta meg nem kísérlt módhoz nyult. Felhívatá Bécsbe az ország főbb hivatalnokait s az udvarhoz több ragaszkodást tanúsító egyházi s világi főrendeket, s azoknak gyülekezetében adta elő kívánatait. A meghívottak egy része készségesen hajólt azokra; a többség azonban határozottan kijelenté, hogy ily módon ajánlatokat tenni nincsenek feljogosítva s avval nem is használnának a kormánynak; mert, ha a törvények szigorú tilalma ellenére, megajánlanák is, mit a kormány kíván, a

1807.

1807.

Országgyűlés  
Budán.

megyék azt bizonyosan nem fogadnák el s nem hajtanák végre az ily törvényellenes ajánlatot. A kormány tehát kénytelen lón elszánni magát az országgyűlés megtartására, s csak azt ígértette meg a concursus tagjaival, hogy mind a megyékben, mind az országgyűlésen ügyekezní fognak elősegíteni a kormány kívánatainak teljesülését. A meghívó levelek aztán 1807-diki febr. 8-dikán adattak ki; az országgyűlés megnyitása april 5-re, helye, hogy a nemzet ez iránt többször nyilatkozott óhajtásának elég tétessék, Budára tüzetett ki.

Hogy a követek kedvező kedélyhangulatot s utasításokat hozzanak küldöiktől, a meghívó levélben avval kecsgettette a kormány a nemzetet, miképen e gyűlést a végre hirdeti ki, hogy a háború veszedelmei miatt hamar szétoszlott mult országgyűlésen adott szavát beválthassa, s a közjólét gyarapítása felett tanácskozzék az ország rendivel.

Ezek soraiban, midőn april első hetében összesereglettek, a már több országgyűlésekről ismert, régiebb követek mellett három ifjú egyéniség, Nagy Pál Soprony, Lónyay Zemplén és báró Prényi Zsigmond, Ugocsa megyék követei különösen magokra vonták a köz figyelmet. Legkitünőbb volt köztök Nagy Pál, kinek elragadó ékesszólása, könnyű, élénk, világos fejtegetései s ezekben tanúsított államférfíúi tapintata, hazafias lelkesedése, erős alkotmányos és nemzeties érzelmektől áthatott s hallgatóit hasonló érzelmekre ragadó ömledezései nem különben, mint bátorsága, sőt merészsége, melylyel a kormány balfogásait megrová, s hibáinak, ha azokat mi hamarább jóvá nem teszi, veszélyes következményeit egész nyíltsággal fejtegeté, már e gyűlésen nagy kedvességet, s ifjú kora daczára is számos kérdésben eldöntő tekintélyt vívtak ki. A népszerűséget azonban, melylyel azontúl számos éveken át dicsekedheték, e szónoki és statusférfíúi tulajdonoknál talán még inkább ama szilárd hazafíúi jellem szerzé meg neki, melyen, mint látni fogjuk, a csábítások s vesztegetések minden kísérletei hajótörést szenvedtek.

A vezéri szerepet mindazáltal a rendek házának hazafias ellenzéki felekezetében most is, mint már több országgyűlés alatt, Vay József, Borsod megye követé, viselé. Ő nem birt ugyan oly kitünő ékesszólással, hogy e tekintetben egynémely társa által túl nem szárnyaltatott volna; s azért a szólást a nyilvános üléseken, fontosabb kérdésekben is, örömet átengedte másoknak, kik a szó hatalmát nagyobb mértékben bírták, mint ő: de annál szélesebb s alaposabb volt ismerete a hazai dolgokban, élesebb értelme, mélyebb felfogása, érettebb s helyesebb. ítélete a teendők meghatározásában; miért is az előleges, kerületi tanácskozmányokban rendszeren az ő véleménye bírt legtöbb súlylyal, fogadtatott el végzésül a többség által.

A kormány részéről a királyi tábla néhány tagja, leginkább pedig maga a ház elnöke, Semsey András, királyi személynök, volt a szóvivő.

A főrendek tábláján a ritka tapintatú s mérsékeltsége, nyájassága miatt minden pártbelieknél kedvességben álló főherczeg nádor mellett, ki elnöki székében, mennyire lehetett, a pártok felett ügyekezék állást foglalni, a kormány érdekeinek az országbiró Ürményi József, s a főtárnokmester, gróf Brunszvik József valának szószólói. Ürményinek a közdolgokban teljes jártassága s fényes ékesszólása mellett, még azon hazafias szerep is kölcsönöz vala tekintélyt, melyet az 1790<sup>o</sup>/<sub>1</sub>-ki országgyűlésen, mint kir. személynök, viselt vala. Az ellenzéknek, mely azonban a főrendek házában ekkoron nagyon leolvadt, gróf Illésházy István, Trencsén és Liptó megyék örökös főispánja volt a vezére. Benne a genialitással és széles ismeretekkel lángoló hazafiság és fényes szónoki tehetség egyesült, mik szavának mindig nagy súlyt, nevének a házon kívül is az egész hazában nagy tekintélyt s népszerűséget vívtak ki. Mellette leginkább Vay Miklós, Batthyány Vincze és Barkóczy Ferencz tűntek ki a felső házban.

1807.

Miként már a gyűlésnek Budára egybehívása, s a kir. meghívó levelek hangja és szerkezete, úgy a két tábla elnökeinek, József nádornak és Semsey királyi személynöknek beköszöntő beszédei is oda valának számítva, hogy a rendek jó hangulatba tétessenek s a kormány czéljainak létesítésére előkészíttessenek. A személynök különösen a reformok szükségéről szóla: „Az idők, körülmények, mondá egyebek közt, napról napra szünet nélkül változnak; ezen átalakulások pedig új meg új szükségeket szülnek: a haza java múlhatatlanul kívánja tehát új törvények s intézkedések alkotását. A halandó ember igen korlátozott értelmének gyarló intézményeiben nem örökké jó minden, a mi régi. Sőt gyakran oly körülmények fejlődnek ki a népek életében, melyek közt a régihez való makacs ragaszkodás egyaránt méltatlan, káros és veszélyes lehet, mint a könnyelmű, meggondolatlan újítás. A gyűlés ünnepélyes megnyitásakor a király is leginkább a kor kívánatainak többé meg nem felelhető, elavult intézmények átalakításának szükségéről szóla trónbeszédében.

Tizenöt év óta heverték már a legszükségesebb reformok tervei az ország levéltárában. 1792 óta e tervek életbe léptetésétől várá minden hazafi az ország fölemelkedését pangó, dermedt állapotából. E terveknek s általában a közjólét eszközeinek előleges tárgyalását hozta magával minden követ utasításul. Ki ne örült volna tehát, magának a királynak ajkairól hallván, hogy végre megkezdetni kívánja a reformokat?

A kir. elő-  
adások.

De az öröm csak addig tart vala, míg a királyi előadások fel nem olvastattak. Reformokat hallának ugyan azokban indítványoztatni a rendek, de leginkább olyanokat, melyek a nemzet vállaira újabb terheket rakni, a hatalom alapjait s eszközeit gyarapítani czéloztak. Azonban még a jó reményeket sem hiúsíták meg az előadások: a nemzettől igényelt új áldozatok mellett, miket az udvar súlyos helyzete igazolni látszék, a nemzeti kívánatok kielégítése is kilátásba helyez-



tetett. Indítványait a kormány a következő öt pontban adta elő: 1807.

1. Miután az 1802-ben három évre megajánlott hadpótlás már megszűnt, kívánja ő felsége, hogy a rendek a hadsereg állandó pótlásának módjairól tanácskozzanak.

2. Mivel mindenek megdrágultak, s e miatt az eddigi adó a magyar hadsereg tartására elégtelen, ezen adó a körülmények és szükség igényei szerint nagyobbíttassék.

3. Minthogy békében kell a háborúról gondoskodni, óhajtja ő felsége, hogy a honvédelem másik eszköze, a nemesi felkelés, akként rendeztessék, hogy szükség esetében rögtön kiállhasson.

4. Miután a tizenöt éves súlyos háború alatt a kincstár némsak kiürült, hanem nagy adósságokkal is terheltetett, reményli ő felsége, hogy a rendek találandnak némi módot, mely szerint e rendkívüli körülmények közt az állam hitelének-fentartására sükeres segedelmet nyújthassanak.

5. Meg lévén győződve ő felsége, hogy az igazság kiszolgáltatását, melytől függ a nép üdve, semmi sem mozdítja elő annyira, mint a törvényszékek rendezése; az ipar és kereskedelem pedig a váltó törvényszékek által fog legsüke-resebben gyarapíttatni: óhajtja ennél fogva ő felsége, hogy a rendek é két tárgy körül készült országos bizottmányi munkálatokat tanácskozás alá vegyék. Kinyilatkoztatja végre ő felsége, hogy az ország sérelmeit és kívánatait is kész meghallgatni s a körülmények szerint lehetőleg orvosolni.

A kormány azon eljárása az 1802-ki országgyűlésen, miszerint a maga czéljait elérvén, a nemzet kívánataiból mit sem teljesített, s az országgyűlést a sérelmek kimerítő tárgyalása előtt feloszlatta, jelenleg arra birta a megyék többségét, hogy követeiknek utasításul adják, miszerint a nemzeti kívánatok és sérelmek főbb pontjai, melyek már az említett országgyűlésen kijelöltettek, a királyi előadások előtt tárgyalassanak; s ezekre csakis akkor válaszoljanak a körülmények szerint kedvezőleg a követek, ha valahára már a

A megyék  
utasításai.

1807.

nemzet kérelmei is meghallgattatnak. A rendek tehát, több napi tanácskozás után, ezen utasítások szerint oly értelmű válasz-feliratban állapodának meg, melyben ígérik a királynak, hogy indítványait gyorsan tárgyalandják; szükségesnek látják mindazáltal elébb azon akadályokat elmozdítani, melyek ezen indítványok sikeres tárgyalását gátolják. E végett tehát a következő kívánatokat határozták mindennek előtt a trón elébe juttatni:

1. Miután a közinség a folytonos háborúból eredt, a kormány a békét ezentúl állandólag tartsa fenn, s a nemzet megegyezte nélkül háborút ne indítson, a béke s hadjogot a király a törvények szerint csak a nemzet befolyásával gyakorolhatván.

2. Minthogy az állam hitelének s erejének meggyöngyültét leginkább az ország befolyása s jótállása nélkül, aránytalan mennyiségben kibocsátott bankjegyek s rosz váltópénz okozza: alkosson a kormány jobb államgazdasági rendszert, mely szerint mind az, mi a szükségét csak pillanatnyilag fedezi, olyféle eszközökkel pótoltsassék, melyek a nemzeti vagyont oly mértékben fejthessék ki, mint azt az ország földjének és bányáinak gazdagsága engedi. Mert meg vannak győződve, hogy bár mennyit áldoznának is, a mostani rendszer fentartása mellett, vagyonukból a kincstár felesgállítására, az csak mulékony segedelmet szerezhetne. S e baj időről időre növekedni fog mind addig, míg jobb államgazdasági rendszer nem fogadtatik el a mostani helyett. Kivánják ennél fogva, hogy a vámok és harminczadok Galiczia felé, mely úgy is a magyar korona tartományai közé tartozik, egészen töröltessenek el; a többi örökös tartományok határszélein pedig, ha egészen nem szüntettetnek is meg, — mit még is a monarchia gyarapodására válandónak hisznek, legalább a rendek hozzájárultával oly módon szabályoztassanak, hogy az ország erejének növekedését, 'gazdagságának kifejlését ne gátolják; szóval, töressenek szét azon bilincsek, melyekbe a nemzeti ipar s kereskedelem 1751 óta szorítottatott.

3. Mozdíttassanak el azon akadályok, melyek a magánosok kezein levő bányák szorgalmas műveltetését gátolják. A bányaügy igazgatása, mi, annyi törvények ellenére, még mindig a bécsi német kamara kezében van, tétessék vissza a magyar kamarához.

4. Hagyjon fel a kormány szerencsétlen pénzügyi munkálataival. Az ezektől való félelem miatt tűnt el minden nemes érez a forgalomból. Szüntesse meg azon nem rég forgalomba tett ércpénzt is, melynek névszerinti bece hatszorta nagyobb belbecsénél, s veressen teljes értékű, jó pénzt. Szüntesse meg a papírpénz további kibocsátását; a már forgalomban lévőknek pedig ne csökkentse az által önmaga a becsét, hogy azokat némely közpénztáraknál épen nem, másoknál pedig csak névszerinti értékök alatt véteti el. Ha a béke állandó marad, a szörnyen megszaporodott papírpénzt lassanként egészen visszavonhatja s vonja is vissza a forgalomból, miben erejéhez képest a nemzet is kész a kormányt gyámolítani.

5. A nemesi fölkelés könnyítésének módjairól tanácskozni nem vonakodnak.

6. Az állandó hadpótlást azonban úgy, miként az 1802-ben három évre megajánltatott, több okoknál fogva nem hajlandók fentartani, s annak más módjairól fognak tanácskozni.

7. Miután a deperditák s a sónak rendkívüli magas ára stb. a népet különben is mód felett terhelik, míg e terheken könnyítve nem lesz, nagyobb adót reá vetni lehetetlen. E végett a katonai élelmezésről készült országos bizottmányi munkálatot is tárgyalni kívánják.

Végre, miután a reformtervek már 1792 óta várják az életbeléptetést, nemcsak az igazságszolgáltatást és a váltótörvényszékeket illető munkálatokat, hanem minden más országreformi munkálatot is szükségesnek vélnek tanácskozás alá fogni.

1807.

A főrendi ház  
szelleme.

Ezek valának a rendek nagy többségének elvei s kívánatai mind a jelen országgyűlés alatt végzendők, mind általában a kormány politikája iránt. Hogy e válasz-felirat a királyhoz felküldethessék, mint tudjuk, a főrendek táblájának hozzájárulása is megkívántatott. A két tábla közt azonban már sem a belreformok, sem a kormány politikája tekintetében nem létezett többé egység. A reformokra nézve, a főrendi ház azon tagjai kik 1790-ben még oly szent hazafiúi hévvel sürgették vala, történiék bár az kiváltságaik egy részének árán, a nemzeti újjáalakulást, má: vagy kihaltak, vagy a hűbéri jogoknak élethálra háborút izent francia forradalom fejleményei folytában véleményeiket lassanként megváltoztatván, ellenkező, minden reformot kerülő ösvényre léptek, vagy legalább, annyi társaiktól elhagyatva, megfogyva s elszigetelve látván magokat, egészen elhallgattak. Nagy többsége a főrendeknek már nemcsak előhaladni nem akart többé az 1790-ben oly fennen hirdetett reformeszmék zászlaja alatt; hanem inkább azok ellen szövötkezett a kormánynyal, mely, mint fentebb látók 1794 óta határozottan a reactió politikáját tűzte ki zászlajára. A főrendek háza, ezen országgyűlés alatt, a fentebb megnevezett négy tagján kívül, alig mutathatott fel még valakit, ki az alkotmányos reformnak pártolója volt volna; s még ama négy férfiú is nem annyira a népszabadság mellett mint csak a nemzeti érdekeket elnyomó kormánypolitika ellen harezola. Igaz, hogy a reformi hév a rendek közt is általában igen meghidegült, mióta látták, hogy a Franciaországban uralómra jutott demokratia minden előjogot eltörült; — s a nép millióinak szabadsága, s jólétének gyarapítása mellett, a rendek tábláján, is talán csak az egyetlen Nagy Pál szólalt fel melegebben: de a rendek táblájának többsége legalább a nemzeti ügyhöz maradt hű, legalább a nemzeti alkotmányos jogok s érdekek mellett vív vala ernyedetlenül az elnyomó kormánypolitika ellenében; s miként a válaszfelirati javaslat két utolsó pontja tanúsítja, legalább azon reformok szorgalma-

zásában maradt állhatatos, melyek a nemzeti erőt fejlesztve, a kényuralom gyarapodását gátolhaták. A főrendek nagy többsége ellenben már egyenesen szövetségesévé lett a kormánynak, a nemzeti jogok mellett küzdő rendi tábla ellenben. Kisebb nagyobb pártot az előtt is mindig tudott ugyan magának szerezni a bécsi kormány a főrendek között; s ha mások nem, legalább az udvar kinevezésétől s kegyelmétől függő főhivatalnokok, főpapok s főispánok védelmezik vala rendesen az udvar érdekeit. De a független főrendek közt Mária Terézia óta — mert e tekintetben, mint látók Károly alatt is felette rossz állott a nemzeti ügy, — mindig létezett a főrendeknél egy nemzeti párt is, mely a rendek többségével kezét fogva ellenzé a kormány politikáját. Most azonban, ha titkon talán többen voltak is hívei a nemzeti ügynek, nyílt ellenzéket a miatt, a nevezett négy főrendűn kívül senki sem képezett a felső házban, senki sem csatlakozott a rendi tábla ellenzékéhez. Ennyire kiveszett már, részint az udvar, részint a kül események hatása alatt minden szabadelvűség, s az élénkebb nemzeti érzet is főrendűinkből, kik 1790-ben még valóságos zászlótartói valának mind a nemzeti érdekeknek, mind a szabadelvűségnek, s emerre nézve még a rendeket is túlhaladták! A főrendi tábla többsége ezóta, mint látni fogjuk, a legújabb korig, változatlanul előharczosa lőn országgyűléseinken a kormány elveinek s politikájának úgyannyira, hogy az, igen kevés tárgy kivételével, általában egynek tekinthető magával a kormánnyal.

A felső ház e szellemének kétségkívül a rendekre is nagy vala hatása. A püspököknek, főispánoknak s más főrendű uraknak tekintélye ez időben még nem csökkent meg annyira a rendek előtt, miként azt utóbb, kivált az 183 $\frac{3}{6}$ -ki országgyűlés óta tapasztaltuk. S a főrendek e hatása mellett a rendek állhatatosságára mind ártalmasabb befolyást kezd vala gyakorolni a kormány azon újabb eljárása is, mely szerint a legkitűnőbb ellenzéki tagokat hivatalok s más kitün-

1807

tetések által ügyekezett elvonni az ellenzékétől vagy legalább hallgatásra bírni. E két ok összehatásának rendesen az lett eredménye, hogy ha a főrendek táblája nem lett is képes mindenben a maga értelmére hajlítani a különben utasításaik által is megkötött rendeket, s megsemmisíteni azok házában az ellenzéket; ezt mindazáltal, miként 1802-ben láttuk, s még több ízben látandjuk, annyira meggyöngítette, hogy a felső ház sok esetben bizonyos lehetett a maga győzelméről, mihelyt annyi kitartással birt, hogy a rendek véleményét három-négy ízben visszavesse.

Válasz a kir.  
előadásokra.

Így történt az most is a rendek válaszfelirati javaslatával. A módok és eszközök, melyeket ebben a rendek a finanszialis bajok megszüntetésére s az állam megrendült hitelének helyreállítására kimutatnak, nem csak helyesek, hanem egyedül tekinthetők czélszerűeknek, melyeken kívül a bajok gyökeres orvoslátára lehetetlen vala más módot találni. Minthogy azonban e mellett a kormánynak mulhatatlanul le kell vala mondania háborús terveiről, s ezért várni sem lehetett, hogy a rendek e tanácsait elfogadják: a főrendek sem akarták a javaslatot magokévá tenni, s hozzájárultokkal annak a trón elébe jutását eszközölni. A javaslat visszavetett; és hiába fejtegeté Nagy Pál a rendek tábláján újabban is meggyőző szónoklatával, hogy a kimutatott utak elfogadásán kívül nincs ösvény, mely a kormányt kincstári zavaraiából kivezethetné; hiába mutatá meg czáfolhatatlanul, hogy a kormány eddigi finanzezrendszere előbb utóbb mulhatatlanul bukásra vezet; és hiába torjeszték a rendek e fejtegetések nyomán újabban is a felirati javaslatot a főrendek elébe: ezek ismervén a kormány szándokait, a javaslatához egyáltalában nem akarának hozzájárulni, s azt, bár érveit meg nem czáfolhatták, némi színes indokok mellett ismét visszaküldék a rendekhez. Ez alatt pedig a püspökök, főispánok s más udvarpárti urak, magán uton is, mindent megkisértének az egyes követeknél, hogy őket a rendi többségtől elvonják. Nagy Pálnál s ki mellette mind buzgalma,

szónoklatának hatása által legerősebben támogató a rendi javaslatot, b. Prényi Zsigmondnál, a kormány főnökei is megkezdék csábításaikat. De Nagy Pál azokat hidegen utasítá el magától; Prényi pedig, hogy még szabadabban mozoghasson, tanácsosi rangjáról is lemondott, melyet eddig a helytartóságnál viselt vala. Szép példájok azonban nem volt elég hatékony megedzeni a többség állhatatosságát. Többen a rendek közül hajlottak végre az urak magán sürgetéseire, s az elébbi végzés, miszerint az ország sérelmei, kívánatai s pénzügyi javaslatai a királyi előadások előtt tárgyaltsanak, kisebbségben maradt. Majd egy újabb, módosított felirati javaslat küldeték át a főrendekhez, melyben csak általános kifejezésekben jelentik ki ő felségének, hogy előadásait az ország kívánataival együtt s egyszerre fogják tárgyalni; de ezek valószínűsítése nem szerepel többé feltétel gyanánt a királyi előadások ellenében. Annyira mindazáltal még sem ment a főrendek befolyása, hogy ama nyolcz ponttól, mely a válaszfelirat első fogalmazatában foglaltatott, egészen elállott volna a rendek táblája. Sőt bár azok a módosított feliratban már csak mint egyszerű tanácsok s javaslatok küldettek fel a királyhoz, azontúl is fentartattak s az egész gyűlés alatt mintegy alapjai maradtak egy részről a rendi tábla, másról a felsőház, illetőleg a kormány közti alkudozásoknak.

A rendek ezen engedékenységet, miután a módosított válaszfelirat felküldetett, avval viszonozták a főrendek, hogy midőn a királyi előadások tárgyalás alá vétettek, ők sem ellenzék ama kívánatot, hogy mindenek előtt azok negyedik pontja, melyben az állam közhitelének fentartására az országtól rendkívüli segedelem kéretik, fogassék tanácskozás alá. A rendek ugyanis, midőn a válaszfeliratnál a főrendek kívánatának engedve, a nemzeti sérelmek és kívánatok előleges tárgyalásától elálltak, csak taktikájokat változtatták: s nehogy, mint 1802-ben történt, a jó alkalmat, melyben a nemzet anyagi érdekei tekintetében némi engedményeket

Az anyagi érdekek kérdése.

1807.

vívhatnak ki, ismét használatlanul hagyják elosonni, a rendkívüli segély megajánlásához akarták feltételül kötni a nemzet ama nyolcz pontban kifejezett kívánatainak teljesítését. És most e pont tárgyalása alatt bő alkalmok nyílt az ellenzék tagjainak, kik közt ismét Nagy Pál tűnt ki leginkább elragadó szónoklatával, elpanaszolniok a nemzet régi sérelmeit, melyeket anyagi érdekeiben az oly igazságtalan és méltánytalan gyarmati vámrendszer által szenvedett; a napról napra mind aggasztóbb mértékben növekedő elszegényedést, melyre e vámrendszer s mellette a papirpénz módfeletti eláradása s a kormány egyéb veszélyes finczmunkálatai sülyesztik az országot. Nagy Pál, bár különben nem dicsekedhetett is valamely hosszas pénzügyi iskolázással, egyedül a józan ész okoskodása s az ép értelem felfogása nyomán oly jelesen fejtegeté a monarchia pénzügyeit, s oly helyes logikával tűzte ki az ösvényt, melyen a nemzetnek e tekintetben járnia kell, hogy azon a következő országgyűlések is állhatatosan megmaradtak. S vajha követte volna jó tanácsait a kormány: az 1811-ki csapást úgy még elkerülheté —, vagy legalább annak élet megtompíthatá, legrosszabb következményeit elháríthatá vala!

A finczialis bajok ekkoron még nem valának orvosolhatlanok. Igaz, hogy 1796 óta midőn a kormány a még II József alatt kibocsátott húsz millió ft. bankjegyeket beváltotta, s helyettök hogy a háború költségeit fedezhesse, mintegy negyvenöt millió rft. papirpénzt tett forgásba, évenként majdnem rendszeren ötven millió rfttal szaporította a pénzjegyeket, úgy hogy 1805-ig, midőn a pozsonyi béke megkötetett, már négyszáz millió rft. papirpénz volt forgalomban, és száz ft. ezüstért százharminczhármát kellett fizetni papirpénzben; igaz, hogy a bankjegyek tömege, a háborúra való készületek következtében ezen országgyűlés megnyiltáig már mintegy hatszáz millió rft-ra, az agió pedig kétszázra emelkedett; igaz, hogy e mellett a rossz rézpénz is, melynek belértéke alig tette egy ötödét névszorinti becsének, mely-



ben forgalomba eresztetett, ez időben már nyolczvan millió rfrtra szaporodott: gyógyíthatlan mindazáltal még nem volt a baj. De hogy azzá ne váljék s a sok értéktelen papir és rézpénz menthetetlenül bukásba ne hajtsa az államot, nagy ideje volt, hogy a kormány valahára határt vessen ezen értéktelen pénzjegyek kibocsátásának; mi végett, lemondván háborús terveiről, miként az országgyűlés tanácslá s kíváná, szaporítás helyett törlesztéséhez fogjon.

A nemzet ez esetben, bár megkérdtetése s jótállása nélkül árasztatott is el annyira ezen értéktelen pénzjegyekkel, saját java miatt is, kész volt meghozni a tőle kitelhető áldozatot, feltéve, hogy az valóban a rossz pénz törlesztésére ne pedig újabb háborúra fordíttassék, — minek szükségét belátni nem volt képes; és feltéve azt is, hogy a nyomasztó, igazságtalan vámrendszer akként módosíttassék, miszerint a nemzeti vagyon gyarapodhatván, fizetési képessége is növekedjék. És ily értelemben készült el aztán a felirat is válaszul a királyi előadások negyedik pontjára. Kijelentik ugyanis abban az ország rendei, miképen örömmel értették meg s hálásan fogadták ő felsége ama szándokát, mely szerint a közhitel megerősítésére kívánja fordítani gondjait: ők e végre készek feláldozni vagyonuk egy részét, oly feltétel alatt mindazáltal, hogy ő felsége is teljesíteni méltóztassék a nemzet igazságos kívánatait a vámok, s általában az ipar és kereskedelem, a bányák és finanziaalis munkálatok ügyében, miként azokat már első válaszfeliratukban felterjesztették.

A rendek e hangulatából s általában azon köz elégtelenségből, mely a kormány eljárása iránt a nemzetben elterjedt vala, untig meggyőződhetett már az udvar, hogy alig remélheti a kívánt rendkívüli segély megszavazását, ha az említett anyagi érdekek tekintetében némi engedményekkel tényleg is nem támogatja a rendek hitét annyiszor ismételt, de még nem teljesített ígéreteiben. Részint tehát az említett tanácskozások folytában, részint mindjárt azok befejezése után két rendeletet bocsáta ki, az ország anyagi érde-

1807.

keire nézve, melyek egyikében felszabadítja a gabona kivitelét; másikában a bányaugyet, az ország régi kívánata szerint, a bécsi német kamara igazgatása alól kivévén, a magyar királyi kamara alá rendelé. Ezen engedmények megadására annál könnyebben s készségesebben hajlhatott a kormány, minthogy azokkal jó akaratot tanúsíthata a nemzet kívánatait illetőleg; a dolgok állapotán, magán a rendszeren pedig nem sokat változtatott. A gabona szabad kivitelét ugyanis a körülmények változtával ismét betilthatá; a magyar kir. kamara pedig, daczára számtalan törvénynek, a benne inkább mint bárhol másutt meghonosult burokratia kötelékei által oly annyira függésbe esett már a császári kamarától, miszerint lényegileg igen kevés változott a bányaugyben az által, hogy annak közvetlen igazgatása a magyar kamarához tétett át. Hogy az engedmények Magyarország anyagi érdekeire nézve ne csak ily színleges, hanem valóságos hasznot hajtsanak, az volt volna mulhatatlanul szükséges, hogy a bécsi kormány a vámrendszert is módosítsa, s kereskedelmi politikáját a monarchia két alkotó fele közt a viszonyosság elveire alapítsa; Magyarország természetes kifejlődésének szabad tért engedjen. Így aztán az ország, vagyonosságában adófizetési képességében gyarapodván, maga is jelentékenyebb áldozatokat tehetend vala a megrendült finanzia-  
lis viszonyok rendezésére. De a bécsi kormány Magyarországot, hol az adó és rendkívüli segély megajánlása a rendek szavazatától függ vala, a pillanatnyi nagyobb haszon miatt, melyet a kénye-kezdve szerint megadóztatható német örökös tartományokból huzott, soha sem akarta ezekkel egyenlő kedvezésekben részesíteni, s ezentúl is fentartá ama vámrendszert, melynek minden szabálya oda irányza, hogy minden forgalomban lévő pénzerő eme tartományokba folyjon.

Azonban bármi csekélyek, s inkább csak színleges, mint valóságos hasznot hajtók valának is az említett engedmények, még is elegendőknek látszának arra nézve, hogy a kormány általok kedvező hangulatot ébresztszen maga iránt a

rendek között. Ezen intézkedések hatása alatt aztán következő értelemben válaszolt a rendek feliratára: „Ő felsége kedvesen veszi az ország rendeinek ígéretét, miszerint vagyonuk egy részét a köz szükség fedezésére s a hitel megerősítésére felajánlják; s azon reménnyel kecsegteti magát, hogy elődeik dicső példáit követve, a bennök helyezett bizodalomnak ténylegesen is meg fognak felelni, a nyújtandó segély iránt részletes ajánlatot tévén. E segély által gyámolítva, minden ügyeket arra fordítandja ő felsége, hogy a papírpénzt kevesbithesse s a becse-vesztett váltó rézpénz helyett teljes értékűt verethessen. S azért nem is kétli, hogy a rendek oly bőséges segedelmet fognak ajánlani, miszerint az államnak ezen s más bajait megszüntesse.

„A nemzeti gazdaság s vagyonosság tekintetében ő felsége igazságosak s méltányosoknak ismeri el a rendek kívánatait, s ezeket a gabona kivitelének felszabadítása s a bányáügyet illető határozatai által részben már meg is előzte. De ezen engedmények koránt sem merítik ki ő felségének ez ügyben való atyai gondoskodását. Sőt azon leszen, hogy az ország iparát, kereskedelmét a lehető legnagyobb virágzatra fejtsse ki. Méltán várja ennél fogva ő felsége, hogy a rendek iránta bizodalommal viseltetvén, annál készebben teljesítendik az előadásokban foglalt kívánatait, minthogy ő is el van tökéelve, kegyes választ adni a rendek kérelmeire.“

E határozott szavakban foglalt királyi ígérek mellett, midőn aztán a segély részletes megajánlása került szőnyegre, az udvari pártiak is kifogyhatatlanok voltak a biztosításokban a kormány jóakarata, őszintesége iránt a tett ígérek valósításában. Az udvarnak, mondák egyebek közt, nem kevésbbé áll érdekében mint magának a nemzetnek, teljesíteni az ország kívánatait, csak úgy lehetvén ez képes idővel még nagyobb segedelmet nyújtani a megzavarodott financiaügyek rendezésére. És az ilyféle érvek valóban is annál nagyobb hitelre találtak a rendek között, mivel meggyőződéseikből merítették. Az ajánlat ennél fogva tetemes lón s

A segélyajánlat adó- s katonában.

1807.

világos bizonyítványául szolgál, mennyire óhajt vala a nemzet szabadulni a papirpénzből eredt nyomorúságból. Mindenekelőtt elvül tüzetvén, ki, hogy e segedelemből a már különben is eléggé terhelt adózókra újabb teher ne háromoljék, a segély beszédésére következő kules fogadtatott el végzésül: minden papi, nemesi, városi, s általában minden úrbéri teher-től ment ingatlan birtok egy évi tiszta jövedelmének hatoda, az ingó javak értékének pedig százada; a művészek, oklevelesek, kereskedők s iparosok és haszonbérlők tiszta jövedelmének szintén hatoda s ingó javaik értékének százada; a tőkepénzesek tőkénének, a tisztviselők, hivatalnokok és nyugdíjasok díjainak százada fog behajtatni rendkívüli segedelműl a finanszialis állapotok javítására.

Midőn e nevezetes végzés meghozatott, idő közben a királyi előadásoknak már egyéb pontjai is tárgyalás alá fogattak volt. Mi először is a hadpótlást illeti: a kormány mindjárt az országgyűlés elején egy érdekes röpiratot osztott vala szét az ország rendei közt, mely, mint hírlék, magának Károly főhercegnek tollából folyt. Ezen iratban mind a hadpótlás, mind a nemesi fölkelés czélszerűbb rendezésének módjai kimerítőleg tárgyalatnak. Említők fentebb, miképen az ünnepelt hadvezér a pozsonyi békekötés után az összes hadügy élére állíttatván, a német örökös tartományokban azt egészen újonnan szervezte, nemcsak az eddigi hadpótlást tetemesen módosítván, hanem a rendes hadsereg mellé, minden serezed után még egy vagy két zászlóalj honvédséget is alakítván. E röpiratban tehát Magyarország részére is elvileg hasonló, s csak az ország különböző viszonyai szerint a részletekben módosított intézmények tétettek indítványba. A felkelés szervezésének módjáról alább szolandunk. A hadpótlást illetőleg a főherceg által ajánlott terv fő vonalaiban megegyezett avval, melyet 1802-ben kísérletkép az ország rendei is elfogadtak három évre, az akkoron megajánlott tizenkét ezer újonez kiállítására nézve. A terv részletei ugyanis ama sarkelvek körül forogtak, hogy a hadi

szolgálat ideje bizonyos, meghatározott évekig tart, melyek letelte után a legénység hazabocsáttatik. Rendes pótlásuk végett a fegyverfogható ifjúság száma életév szerint évenként összeíratik, kik közül aztán sorshúzás útján annyi újoncz állíttatik évenként a zászlók alá, a mennyi kiszolgált azok alól hazabocsáttatott, vagy halál következtében hiányzik.

A hadpótlás ezen elvei világszerte mindenütt el lévén fogadva, azt lehet vala hinni, hogy az ország rendei által minden nehézség nélkül törvénynyé fognak avattatni; s így aztán e rendes pótlás által vége szakad valahára azon szintoly szertelen, mint méltatlan fogdosásnak, mely bizonyára nem vált a hadi dicsőségére büszke, harczias nemzetnek becsületére. E mód ugyanis az 1802-ben, de, mint mondók, csak három évre, kísérletkép elfogadott újonczállítás előtt, régtől fogva a következő vala. Az országgyűlés mindig egy tömegben ajánlá meg, midőn szükségesnek látá, az újonczok számát, mely aztán a népesség arányában osztatott fel az egyes megyék és városok között. Ezeknek tisztai karai azután nyilvános toborzót tartatának határaikban, némi felpénzt is adván azoknak, kik önkéntesen csapnak fel a kiállított s körülhordott zászlók alá. Minthogy azonban a magyar ezredek a hazából jobbra távol tartományokba vitettek ki, nagy részben a nyelvöket sem igen értő német tiszték alatt, német vezényszó, s bottal, vesszővel és más felette súlyos büntetésekkel kezelt fegyelem alá vettettek, a katonáskodás nem volt népszerű a különben harczias természetű magyar nép előtt. Szabad toborzó által ennél fogva igen ritkán sikerült a megyéknek s városoknak kiállítani az újonczok rájuk esett számát; s ilyenkor aztán az erőszakos fogdosáshoz kellett nyúlni. A megyei s városi tisztai kar önkénye szerint jelölte ki az ifjúságból a kellő számig az egyéneket, kik a zászlók alá írasanak. A tisztviselőknék gondjuk volt reá, hogy leginkább oly egyének fogassanak be e végett, kik kicsapongó viseletök miatt rosz hírben állának. De egyébiránt, minthogy a tisztviselő a kiállított egyének tekintetében, feltéve

1807.

hogy a kellő szám meg volt, felelettel senkinek sem tartozott, a részrehajló pártfogásoknak, megvesztegetéseknek, magán gyűlölet kielégítésének is tágas tere nyílt a tisztviselők részéről. A kitűzöttek, mivel sorsuk felett önkény határozott, feljogosítva hitték magukat, szökés, bujdosás által menekülni a gyűlölt katonáskodástól; nem ritka volt az eset, hogy a kitűzött egyén, rejtekében felfedeztetvén, erővel állott ellen az őt szabadságától megfosztani törekvő erőszaknak; vagy másként nem menekülhetvén, rablók, zsitányok társaságába állott, azontúl maga is rablóvá, zsitánynyá válandó, s holtáiglan harcot viselendő a köztársaság ellen, melyet maga irányában részrehajlónak, igazságtalannak, elnyomónak tapasztalt vala.

Ilyen lévén a régi újonczozási mód, azt lehetett volna, mondám, hinni, hogy az új tervet készséggel fogadandja el a rendek többsége. Ez azonban még sem történt, bár különben mindenki érzé a régi mód méltatlanságát, elismeré az új tervnek elvi előnyeit. De ama boldogtalan viszony, mely az ország s kormánya közt létezett, s mely egy részről minden őszinteséget, más részről minden bizodalmat kizárt és száműzött, ebben is meggátolta az észszerű haladást. A rendek jobb belátásuk ellenére is elvetették az új tervet; sőt még az 1802-ben kísérletkép három évre elfogadott szabályoktól is elálltak, azt adván okul, hogy a bár sorsolás útján teendő, de még is kényszerített újonczozási mód nem egyez meg a nemzet erkölceivel s fogalmaival; miért is a régi katonafogadást és toborzást kívánják helyreállíttatni. Lehetetlen azonban kételkedni, hogy ha volt a rendek közt csak egy is, ki valaha szemtanúja volt afféle, fentebb érintett katonafogdosási jelenetnek, ne roszallta volna az újonczozás ezen embertelen módját. Más okban keresendő tehát a rendek ezen eljárásának kulcsa. Ha az új terv elfogadtatik, — minthogy a szerint, mint mondók, a kormány évenként, vagy még a terv módosítása esetében is, a hadseregben támadt hiányt országgyűlésről országgyűlésre kimutatva,

minden újabb megajánlási törvény szüksége nélkül egyszerű sorshúzás által vala kipótlandó: a nemzet e törvény megalkotása által nagy részét elvesztette volna azon befolyásnak, melyet eddig az újonczok megajánlása körül gyakorolt. Mert a törvény egyszer meghozva lévén, — tudjuk pedig, hogy a magára nézve kedvező törvényt a kormány soha sem engedte többé módosíttatni, — nem tehetne volna, hogy a kormányt fel ne hatalmazza, az újonczoknak, a kimutatott hiány szerinti számban, egyszerű sorshúzás útján való kiállítására. Már pedig azon folytonos tapasztalat után, miszerint a kormánytól legvilágosabb jogaiban is, voltak légyen azok akár az anyagi, akár más érdekekre vonatkozók, csak hosszas küzdelem s némi kedvező körülmények közt vala képes kivívni némi kedvezményt a maga számára: a nemzet természetesen semmi olyféle joggyakorlatról nem akart lemondani, mely neki alkalmat nyújtott, a kormány iránt teendő engedmény árán ettől viszont engedményt alkudnia ki egyéb érdekeiben. A hadpótlás régi módja mellett a nemzetnek mindig hatalmában állott a kormánytól kívánt újonczokat megvagy meg nem szavazni; fenn akará tehát e gyakorlatát továbbra is tartani, hogy midőn a kormány tőle újonczokat kérend, azokat mindig némi engedmények feltétele alatt szavazhassa meg.

Jelenleg, miután a kormánytól, mint említők, már nyert némi kedvezményt a gabonakereskedés és a bányagazgatás körül; egyébiránt pedig szavát is bírja vala a királynak, hogy semmi módot nem mulasztand el, mely által az ipart s kereskedelmet virágzatra emelheti; a hiány végre a magyar ezredekben az 1805-ki hadjárat után igen érezhetővé lett: ennek pótlására nyolez ezer újonczot ajánla meg az országgyűlés.

A rendek táblája mind a két ajánlatot: mind azt mely a rendkívüli segélyre, mind azt mely a hadpótlásra vonatkozott, egyszerre adta tudtára a főrendeknek, a felirati javaslatban a következő négy pontot feltételül kötvén,

1807.

az ajánlatokhoz: 1. Hogy az ország s az örökös tartományok közt létező közbenső vámok vagy egészen töröltessenek el, vagy legalább az igazságos viszonyosságra alapítva, törvény által határozottassanak meg. 2. A bányaugynek a magyar kir. kamara törvényes igazgatása alá vettetése szintén törvény által biztosíttassék. 3. Azon törvények, melyek jó értékű pénz verését parancsolják, s a nyers arany s ezüstnek az országból kivitelét tiltják, pontosan végrehajtassanak. 4. A papírpénz a király ígérete szerint, a mennyire csak lehet kevesbíttessék.

A főrendek  
ellenkezése az  
alsó házzal.

De a főrendek házában nagy ellenzékre talált az ily értelemben készült felirati javaslat. Ők nemcsak az új hadpótlási tervet elfogadni, az újonczok számát pedig tizenkét ezerre emeltetni, hanem az ajánlatok mellől a feltételeket is egyszerűen kihagyatni kívánák. A két tábla e fontos kérdésekben egymással megögyezni nem tudván, hat egész hétig folynak vala köztök az üzenet-váltások. A rendek házában időnkint igen heves, ingerült viták állanak be e kérdések felett; 1790 óta a bécsi kormányférfiak nem hallottak még ily keserű igazságokat, ily éles megrovásokat, mint e viták folytában. Az ellenzék, vagy, mivel ez a rendeknél a többséget alkotá, helyesebben, a hazafipártnak kivált említett ifjabb tagjai, élénk szónoklatokban fejtegeték a nemzet jogait anyagi érdekeinek független intézésére; a bécsi kormány törekvéseit, melyeknél fogva ezeket az oly igazságtalan vámrendszer által a német örökös tartományok nagyobb gyarapodása végett feláldozta; a veszélyeket, melyek a végtelen háborúk folytában eláradt értéktelen papírpénzből az országra háramlanak; az anyagi érdekek tekintetében a kormánytól eddigelé annyiszor megújított, de soha sem teljesített ígéretek hiúságát, melyekben ennél fogva a nemzet most sem bízhatik, ha csak azok teljesítését egyenesen feltételül nem köti a maga ajánlataihoz. Valamennyi közül most is leginkább Nagy Pál tűntette ki magát szellemdús, elragadó szónoklattával. Kikelései a kormány ellen, a nélkül hogy valaha sér-



tökké lettek volna, bátrak, sőt merészek valának. Nagy hatással szolt egyebek közt a birodalomnak Franciaországgal való viszonyairól, s a béke fentartásának szükségéről, mi nélkül a kormány nemcsak ki nem bonyolódhatik pénzügyi zavaraiából, hanem menthetetlenül a veszedelem örvényébe sodorja a birodalmat.

A kormányfönökök e viták elejétől fogva ismét nagy buzgalommal kezdének vala sürgölödni az ellenzék kitünőbb tagjai körül, hogy őket hivatal s más kitüntetések ígéretei által az ellenzékétől elvonván, a kormány pártjára tereljék. Néhányan valóban hajlának is a csábításokra, s a többség száma mindinkább apadni kezd vala a rendeknél. És bár néhányan minden kisértetek daczára is állhatatosak maradtak a nemzeti érdekek védelmében, lassanként oda jutának az ügyek, hogy a kormánypárt már győzedelmet ígérhete magának, ha még Nagy Pált is sikerülend megnyernie, mert vele több másokat is elesni remélhet vala az ellenzékétől. <sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> E vitákban bár igen félénken s ovatosan a „Hazai Tudósítások“ czfű, nem rég keletkezett lap is bátorkodott némileg belészólni. A jul. 18-kai szám a következő cikket hozta :

„A polgári társaságnak azon dicsőséges jussáról, hogy a közboldogok iránt közönséges tanácskozásokat tarthatnak a nemzetek, még eddig csak a londoni parlamentumok tehetek bizonyosságot, hol a közboldogságról nyilván és szabadon szólttak a nemzet követei. Mind a közönséges hírlevelekből mind más íróból ismeretesek Pitt, Fox, Sheridan, Grey, Grenville, Addington, Witbread stb. nevek.

„De midőn ezeket tudja nevezni, hogyan felejtkezhetnék el a magyar azon férfiakról, kik most mélt. Semsey András personalis urnak bölcs vezérlése alattoly fáradhatlan buzgósággal részt vesznek a nemzet állapotjának helyes elintézésében? Vay József, Láncoy János, Máriássy, Vitéz, Bezerédy Ignác, Prileszky, Majthényi, gr. Dessewffy, Balogh, Pécsy Sárosból, Rhedey, Péchy Biharból, Márkus, Baloghy. Nógrádból, Lónyay, Németszeghy, Királyi, Sz. Iványi Barsból, Kassay, Galgóczy, Ragályi, Nagy Pál, b. Prényi, Brezerédy György több érdemes követ-társaikkal megérdemlik, hogy maradékaink is háládatosan emlékezzenek neveikről, kik a kir. trónus dicsőségét és a haza közboldogságát

1807.

De rajta nem fogott semmi kisértés; bár akkoron még nem róvta is meg a közvélemény azokat, kik az ellenzék soraiból kormányhivatalokba léptek át, a kormányfönökök hasztalan

terhes hivataljaikban fő céljaikká tették. Boldog a haza, mely számtalan ily férfiakat táplál keblében.

Csak ennyit is írni, s írni neveket is említve, hallatlan dolog volt eddigelé II. József óta. Ferencz már aug. 9-kén kelt kéziratában meghagyá gr. Erdődy alkancellárnak, hogy Almásy, Lányi, Aczél, és Majláth udv. tanácsosok által vizsgáltassa meg, miként kell e czikket érteni s mit tenni az íróval és a censorral.

A bizottság tagjainak az lón egyező véleménye, hogy midőn a czikkely a nyilvános tanácskozás jogát kizárólag az angol parlamentnek tulajdonítja, tudatlanságot árul el a magyar alkotmányban, s ennél fogva helytelen; mivel benne, az eddigi szokás ellenére néhány követek névszerint megemlíttetnek, szokatlan; s minthogy mások mellőztével csak ezek említetnek, egyoldalú, sértő, vizzályra készítő; s mivel végre másokat ösztönöz hasonló hírré jutni, aggasztó s így büntetésre méltó.

Hogy mit kelljen tenni a szerkesztővel s a censorral? Almásy emezt megszidatni, amattól kivallatni véleményezi, mi indokból írta a czikket? A censurát országgyűlés alatt egy tanácsos által kívánja kezeltetni oly utasítás mellett, a minővel ő gyakorlá azt 1802-ben midőn dietalis referens volt: t. i. eltítani mindent mi az országgyűlésről szól. A többieknek is az volt véleménye, hogy a személyekről, közügyekről, tárgyalásokról semmit se írhasanak a hírlapok, legfeltebb azt jelenthessék, hogy ez s ez nap országos ülés volt, s egyedül az ünnepeket, szertartásokat írhasák le bővebben.

Az alkancellár akként nyilatkozott, hogy ő két hónapig volt jelen az országgyűlésen s úgy tapasztalta, hogy ott nincs tulajdonképeni ellenzék, bár néha nem hiányzanak is eltérő vélemények. Ezt a megrótt czikk sem czélozza; ő tehát nem lát benne rossz akaratot, hanem csak ügyetlenséget, hogy néhány egyént egyoldalúlag tüntet ki s az által irigységet ébreszt. Elég lesz tehát mind a szerkesztőt, mind a censort megintetni a nádor által, emez helyett pedig egy tanácsost tenni országgyűlési censorrá. A jövőre pedig a következő szabályok alá kellend vetni a hírlapokat:

1. Állami s országgyűlési tárgyak felett ítéletet mondaniok tilos.
2. Az országgyűlési dolgokból csak a gyűlés napját s a ceremonialekat szabad említeni, miként a pozsonyi újság teszi.
3. Tilos ellenben kiterjeszkedni a tárgyalás alatt lévő dolgok megjelölésére vagy épen

ügyekeztek őt közhivatal elvállalására bírni. Más, hatékonyabb eszközhöz kelle tehát nyúlni, hogy legalább elnémítsák, kit magukhoz nem vonhatának. Azon nagyhatású beszéde után, melyet a birodalomnak Franciaországgal való viszonyairól mondott, s mely a megfogyott s már-már lankadni kezdő ellenzékot megint annyira felvillanyozá, hogy a felirati javaslat lényegére nézve újabban is változatlanul küldetett a főrendekhez, Nagy Pál, mint akkoron mondani szokták, „ad audiendum verbum regium“ Bécsbe idéztetett, hogy a királyi felség előtt megjelenvén, annak személyes, atyai intését meghallgassa.

Az eszköz hatott. Midőn a felirati javaslat a főrendektől megint visszavettetyén, a rendek táblájánál ismét szőnyegre került, Nagy Pál nem emelt többé mellette szót, s a vitának, mely eddigelé kivált ő benne találta éltető szellemét, vége szakadt: a főrendek véleménye e táblán is többséget nyert. E szerint, az új hadpótlási terv, melynek sürgetésétől már a főrendek is elálltak volt, nem lőn ugyan elfogadva; de az újonczok száma tizenkét ezerre emeltetett, s mi fő dolog vala, mind ez, mind a rendkívüli segély ajánlata oly módon lett végzéssé, hogy a fentebb említett nemzeti kívánatok ne köttessenek hozzá feltételképen, hanem ezek teljesítésére csak egyszerűen kéressék meg ő felsége. A felirat aztán ily értelemben készült el. A kormány meglepéssel fogadta az ajánlatokat; a hadpótlás új tervét pedig, melytől

---

fejtegetésére s megítélésére; vagy a mi még sokkal bűnösebb 4. egyes országgyűlési tagok megnevezésére s kiemelésére. — Hogy azonban a világ s a hazai közönség még is tudjon valamit az országgyűlés folyamáról, s ily szigorú eljárásunk miatt a világ által meg ne ítéltessünk: 5. szabad megemlíteni mindazon tárgyakat, melyek a tanácskozáson átestek s kir. resolutio által is bevégeztettek

Ezen felterjesztésre Rainer főherczeg ő felsége meghagyásából azt írta, hogy a cancellaria minden országgyűlés előtt terjeszse fel az újságíróknak és censoroknak kiadandó szabályokat. — A cancellaria levéltárából.

1807.

a rendeket oly idegeneknek látá, megszűnt tovább sürgetni. A rendek az újonczok kiállítását szabad toborzás utján megkönnyítendő, e célra külön kétszáz ezer forintot szavaztak meg, melyek az önkéntesen felcsapók felpénzével szolgálnának.

A sérelmek és  
kivánatok

A legsúlyosabb kérdések eldöntetvén, a királyi előadások többi pontjai, nevezetesen: a felkelés gyorsabb kiállításának és célszerűbb szervezésének módjai, az igazságszolgáltatás javítása s a váltótörvényszékek megalapítása, — kerültek szőnyegre. De ezeknél sokkal élénkebben foglalkoztaták a rendeket a nemzeti kívánatok és sérelmek, melyek Ürményi József országbíró elnöklete alatt egy e végre kinevezett országos bizottmány által tárgyalatának; mert mind azon nemzeti érdekek, melyeket a rendek többsége feltétel gyanánt kívánt vala köttetni elébb a kir. előadások tárgyalásához, utóbb az újonczok és rendkívüli segély megajánlásához, miután, mint látók, az eredeti többség mind a két alkalommal kisebbséggé törpült, most így külön vétettek tárgyalás alá. A királynak a gyűlés elején tett ígéretei még nem hagyának a rendekből kialudni minden reményt, hogy egynémi még is teljesíteni fog valahára a nemzeti kívánatok közül. E reményben kivált a vámrendszer, s a becsvesztett papir- és rézpénz körüli kérdések kidolgozására fordítának legtöbb gondot. Az országos választmány ezekre nézve a külviszonyokat s a had és béke jogát fogá fel kiindulási pontjául, nyilván kijelentvén munkálata elején, hogy „miután magának ő felségének vallomása szerint is, a monarchia insége a sok háborúkból származik; mulhatatlanul szükséges, hogy a békét ő felsége gondosan őrizze meg, s a nemzetnek ebbeli alkotmányos joga szerint, az ország tudta s megegyezte nélkül ne kezdjen ismét háborút.“

B. Vay Miklós  
ügye.

A rendek azonban mialatt ezekkel foglalkodnak vala, ama felette kellemetlen hír által lepettek meg, hogy báró

Vay Miklós tábornoki rangjától a kormány által megfosztott. Az eseménynek ez volt oka. Midőn a rendkívüli segély megajánlása forgott vala szőnyegen, kérdés támadt: vajjon meglehet-e egyeztetni az 1791-ki 19-dik törvényezikkel, hogy egyesek az országos ajánlaton felül is nyujtsanak segélyt a kormánynak? A rendek táblája tagadólag dönté el a kérdést, törvénybe ütközönek bélyegezván az ilyféle külön segélyezést. A főrendek többségének azonban ebben is ellenkező lévén véleménye, Vay Miklós, a főrendi ellenzék egyik tagja, hevesen kikelt a tábla e véleménye ellen. „A törvénynek ily értelmezése, úgymond egyebek közt, kaput nyitna arra, hogy hivatalok, méltóságok s más kedvezmények pénzben vásároltassanak a financiaiban megszorult udvartól; s megélhetnök azt is, hogy egyik s másik gazdag ember, minden érdem s képesség nélkül is birtokába jusson az ország első méltóságainak.“ A főherczeg nádor nem gátolá ugyan beszéde folytatásában, de annak végével azonnal keményen megróvta a szónokot, kinck nyilatkozatát igazságtalannak, s mind a tábla mind a kormány méltóságát sértőnek bélyegzé. A kormány azonban nem elégedett meg az egyszerű gáncscsal, s Vayt tábornoki rangjának elvesztésével bünteté. E kormányeljárás híre nagy zajt s ingerültséget támasztott a rendek közt, kik abban méltán súlyos sérelmét látják vala az országgyűlési szolás szabadságának. „Nem a személy, hanem az elv forog fen itt, — mondák többen, melynek épsége nélkül az alkotmány sem állhat fen; mert ha ennek annyi sérelmei után még szólaniok sem lehet szabadon s büntetés félelme nélkül, oda van az ország szabadsága!“ A többség ennél fogva e tárgyban azonnal feliratot kívánt intéztetni a királyhoz. Semsey elnök s királyi személynök azonban halasztásra bírta a rendeket, kijelentvén nekik, hogy a főherczeg nádor, megértvén a rendek aggodalmát, épen most jár közben a királynál az ügy elintézése végett. A király a fenforgó körülmények közt valóban nem is látá tanácsosnak daczolni a közvéleménnyel; s a nádor közbenjárását

1807. figyelembe vétén, Vaynak tisztí rangját nem sokára visszaadta.

Evvel azonban már nem volt megelégedve a rendek többsége s a szólás szabadságát hasonló sérelmek ellen a jövőre is biztosítani kívánván, a nádorhoz üzenetet intézte, melyben aggodalmát fejezé ki a történetek miatt. Vay Miklós báró, mondák egyebek közt, nem mint katona, hanem mint főrend szónokolt, s ha katonai tisztsége őt a szabad szólásban gátolná, egy hadi tiszt sem vehetne részt többé a törvényhozásban. Katonai személyeket, továbbá, nem katonai vétségben, az ország törvényei szerint csak polgári törvényszék ítélhet meg; ha tehát a báró törvényhozói minőségében vétkezett volna, csak a királyi táblát illeti vala meg fölötte törvényt látni. Hálával fogadják ő felsége igazságos határozatát, mely szerint rangját a bárónak visszaadta; hálát mondanak a nádor ő fenségének is hatályos közbenjárásáért. De minthogy a dologban fontos elv forog fen: a jövőre is biztosítást kívánnak; egyébiránt a főherczeg belátására hagyván, vajjon egy újabb közbenjárás által akarja-e azt kieszközölni, vagy maguk tegyenek az iránt felterjesztést a királyhoz? A nádor másod ízben is örömmel ragadta meg az alkalmat, mely népszerűségét nevelheti az országban. A királynak általa nem sokára lehozott válasza, melyben kijelentett, hogy „ő felsége semmi olyast sem akart s nem is fog soha rendelni, mi az országgyűlésen a szólás szabadságát gátolná,“ — valóságos diadala volt az alkotmányos elvnek, mit a rendek sem is mulasztának el újabb bizalmi nyilatkozatokkal meghálálni a nádornak.

Kir. válasz a  
nemzeti  
kivánatokra.

De a rendek nem sokáig éldelek e diadal örömeit. Három kir. leirat ép e napokban érkezett le az ország rendeihez, melyek a kedélyeket ismét felzaklatták. Ezek kettoje válasz volt az ország anyagi érdekeit illető nemzeti kívánatokra. Tartalmuk íme következő: „Bár mennyire kívánja is ő felsége előmozdítani a magyar ipart s kereskedelmet: a közbenső vámokat sem Ausztria sem Galiczia határszélén nem

törülheti el. A vámok oly jövedelmek, melyeket az állam kára nélkül kivált a jelen finansziális körülmények közt csökkenteni egyáltalában lehetetlen. A rendek azon kérelmére sem hajóhat ő felsége, hogy Magyarország s német örökös tartományai közt viszonyosságot alapítson meg a vámok tekintetében; mert „ily viszonyosság a monarchia rendszerével nem férhet meg“. Lesz mindazáltal gondja reá, hogy ha majd e vámok netalán újonnan szabályoztatnának, Magyarországnak mindazon kedvezményeket megadja, melyek a többi örökös tartományok rövidségére nincsenek. A külkereskedést illetőleg: a borkereskedést felszabadítja azon nyomasztó teher alól, miszerint eddig a kereskedők, midőn boraikat a Dunán külföldre szállítják vala, ugyanannyi osztrák bort is kötelesek voltak magukkal vinni. A szarvasmarha kivitelét jelenleg nem lehet megengedni; a gyapjú vámját (mázsájától 16 rft.) sem szállíthatja lejjebb, nagy szüksége lévén arra az osztrák-cseh gyárosoknak. Egyéb termények kivitelét úgy fogja szabályozni, miként azt a kereskedelmi politika elvei kívánják. — A pénzügyre nézve: gondja lesz ő felségének, hogy a papírpénz, a mennyire lehet, kevesbítessék, s jó értékű váltópénz veressék; a forgalomban lévő tizenöt és harmincz krajczáros rézpénzt azonban, bár értéktelen, a forgalomból visszavonni még most lehetetlen. — A harmadik leiratban végre jelenti a király, hogy a hűségesen megajánlott rendkívüli jövedelmi adót s a tizenkét ezer újonczot kegyelmesen fogadja. Minthogy pedig ezen adót mennél előbb beszédni, s az újonczokat kiállítani szükséges, inti a rendeket, siessenek elkészíteni a törvénycikkelyeket, hogy az országgyűlést bezárhassa, minden egyéb tárgyakat egy más, nemsokára egybehívandó országgyűlésre halasztván.

Alig lehet ábrázolni a bosszúságot s ingerültséget, mely e leiratok felolvasásakor a rendek keblét megszállotta. A nemzet, hogy megrendült pénzügyeit rendezhesse, veszélyezett anyagi lételet némileg megszilárdíthassa, békét kívánt,

Közingerültség.

1807.

s a háború jogát a maga törvényes hozzájárultával követelé gyakoroltatni; a kormány ellenben, mely háborús tervekkel foglalkodék, ezt figyelembe sem véve, pénzt és katonát követelt. A nemzet, hogy némely régi sérelmeinek orvoslatát valahára megnyerhesse, megadta a mi tőle kívántatott, de viszont azt követelte, hogy ezen újabb áldozatok fejében kereskedelme a gyarmati viszonyok alól felszabadíttassék, miszerint isten áldotta földjének természeti gazdagságát, mit a nyomasztó vámok és tilalmak mintegy lebilincselve tartanak, kifejttesse. A kormány azonban, mely elébb mindent ígért, mihelyt a pénzt és katonát megszavazva látá, az országgyűlést rögtön bezárni határozta, ismét a bizonytalan jövőre halasztván a nemzet méltányos kívánatainak teljesítését, sérelmeinek orvoslatát.

A közingerültség azonnal heves beszédekben tört ki. Többeknek az vala véleménye, hogy az ország még a tett ajánlatok megadására sem köteles, ha viszont igazságos kívánatai nem teljesíttetnek, közügyeinek tárgyalására a szükséges idő meg nem adatik. „Nem lehet, mondák, megegyeztetni a törvényhozás természetével, hogy mindig csak a fejedelem kívánatai tárgyalassanak, s mihelyt azok teljesítettek, a rendek haza küldessenek. A nemzetnek szintoly része van a törvényhozó hatalomban, mint a királynak; s valamint ő felsége megkívánhatja előadásai tárgyalását, szintoly joggal követelheti a nemzet is sérelmeinek s a közjólét előmozdítására szolgáló ügyeknek föl vételét; követelheti, hogy míg ezek be nem végeztetnek, a gyűlés együtt maradjon. A közélet minden ágaiban számtalan a javítandó s rendezendő. Ime a törvénykezés, az igazságszolgáltatás hiányaira maga ő felsége is újjal mutat az előadásokban; nem kevésbbé sürgetős rendezni az elhanyagolt nemzeti nevelést. Az ország kára, melyet a katonaelelmezés körül, az úgynevezett deperditákban szenved, évenként már negyvennyolcz millió rfrtra szökött papirpénzben: nagy ideje tehát, hogy a majdnem egy század előtt megállapított szabályozás újjal pótol-



tassék. Szabályozásra vár, az előadások szerint is, a nemesi felkelés; orvoslatért eseng a sérelmek nagy tömege. Mind ezen s más hasonló közügyekben már tizenöt év óta készen állnak az országos bizottmányok reformtervei: multhatatlannál szükséges tehát, hogy valahára tárgyalassanak; szükséges, hogy míg közölök legalább az égetőbb kérdések meg nem oldatnak, az országgyűlés akadálytalanul folytassa tanácskozásait.

Ily értelmében készült aztán a felirat is a királyhoz, melyben az országgyűlés hosszabb tartamát szorgalmazák. De a főrendek sokáig vonakodának azt hozzájárultokkal országos végzéssé emelni s a királyhoz feljuttatni. Hosszú, heves viták után a rendek végre avval törték meg amazok ellenzését, hogy, miután ő felsége az újonczok s megajánlott segedelem mennél előbbi beszédésének szükségét adja az országgyűlés bezárásának okául, kijelenték, miképen az illető törvényczikkelyeket ők azonnal elkészítik, s így aztán semmi sem álland utjában, hogy ő felsége azokat mindjárt szentesítse, s kihirdettetvén, a megyék s városok által végre is hajtassa.

A felirat ily értelemben utnak eresztetvén, a rendek <sup>A sóár kérdése.</sup> azonnal meg is kezdek a tanácskozást némely sürgetősebb kérdések felett. Ilyen vala egyebek közt a só árának ügye. Bár a kormány több ízben elismerte volt, hogy a só árát csak országgyűlésen, a rendek megegyeztével szabályozhatja; a múlt (1806-ki) évben még is önkényesen s túlságosan (másajától 2 rft. 30 krral) emelte felebb az 1802-ki országgyűlésen meghatározott árt. A rendek ezt annál nagyobb sérelemnek tarták, mivel nemcsak közvetett adózást foglalt magában, mit természetesen országgyűlésen kívül kivetni nem lehetett; hanem mivel a kormány e törvénytelen árpótléket az országtól soha törvényesen el nem ismert, nem biztosított bankjegyek törlesztésének alapjául tűzte ki illető rendeletében; holott a só magy. kamarai jövedelem lévén, egyedül a magyar állam szükségeinek fedezésére fordítandó.

1807.

Nohogy tehát ezen árpótlék e célra való szentesítése által közvetve a bankjegyek törvényességét is elismerni láttassanak, jelenleg az 1802-ki törvényes árszabályt kívánták helyreállíttatni. Különben is, úgy hívék, elég nagy áldozatot hoztak jelenleg a papirpénz törlesztésére a megajánlott rendkívüli segélyben. A főrendek azonban, kik egyáltalában, a kormány érdekeinek előhazerosaivá lettek, ebben is sokáig ellenkeznek vala a rendekkel, s csak hosszú, heves viták s több üzenetváltások után vívták ki végre ezek, hogy e kívánatuk a király elejébe juthasson.

Mialatt e kérdések felett folynak vala a két tábla közt az üzenetváltások, a rendeknél több más tárgy is került szónyegre. Rövidség kedvéért csak kettőt említünk meg, melyek némi világot vetnek a rendek közt uralkodó közvéleményre. Mind a két tárgyat Nagy Pál, az ünnepezt szónok, kezdeményezé. A lánglelkű s emberséges érzelmű szónok, a sóár tárgyalása közben, egy jó alkalommal, a nép millióinak sanyarú állapotára fordítá követtársainak figyelmét, és páratlan szóhatalmával kezdé fejtegetni, mennyire mulhatatlanul szükséges a közjólét gyarapítására az alsóbb néposztályok csaknem elviselhetetlen terhének enyhítése, polgári állapotuk javítása. De „ezen országgyűlés időszaka — mint egy jeles írónk megjegyzi <sup>1)</sup> — nem volt kedvező a népszabadság s polgári jogok elveinek életbeléptetésére“. A különben oly örömet hallgatott, oly hatályos szavú szónokot nem érté meg kora. A rendek egyáltalában nem tudtak még a kiváltságos alkotmány szűk korlátain túlelmelkedni; e kiváltságos alkotmány eultusából áll vala egész politikai hitvallásuk, s a privilegium e bálványzóinak egyike, a közvidámság kitörése közben „non stultiset — ne bolondoskodjék“ felkiáltással szakasztá félbe a nemes tüzü szónokot.

A nemzeti  
nyelv ügye.

Szerencsésebb és sikeresebb lőn a lánglelkű szónok fel-  
szólalása a magyar nyelv és nemzetiség mellett, mely körüli

<sup>1)</sup> Csengery Antal: Magyar szónokok és statusférjak.

buzgólkodása egyébiránt egyik fővonását képezi e jeles statusférfitó egész politikai működésének. A nemzeti nyelv, annak művelése s terjesztése körül egy idő óta különös buzgalom mutatkozik vala a nemzetben. Pest vármegye már 1805-ben elhatározta volt, hogy mindennemű irományok magyar nyelven terjesztessenek a megye elejébe. Kevéssel utóbb Gömör vármegye, Császár Endre indítványára, körlevelekben szólítá fel a többi megyéket, hogy a magyar nyelv művelésére s terjesztésére egy társaságot állítsanak fel az országban. Ily társaság megalapítása végett Bereg néhány más megyével együtt feliratot is intézett a királyhoz s a nádorhoz. De minthogy ez süker nélkül maradt, a megyék 1806-ban, azt némileg saját kebleikben akarták életbe léptetni. Bizottmányokat neveztek ki, melyek egy magyar szótárt dolgoznának ki, egyszersmind pedig határozattá emelték, hogy belügyeiket ezentúl kizárólag magyar nyelven tárgyalják; a népiskolákba magyar tanítókat fogadjanak, s azoknak ó nyelv tanítását mindenütt kötelességökké tegyék. Felszólították végre a lelkészeket is, hogy egyházi beszédeiket magyar nyelven tartsák híveikhez. Bihar megye indítványára a szótárt készítő bizottmányoknak minden megyéből Pestre kell vala jöniök s közösen működniök a nagy feladaton; de ettől a kormány által eltiltattak. Pest megye mindemellett is buzgóan járt el a feladatban, s a szótárt elkészíté; mely azonban soha sem látott napvilágot. Ily körülmények közt szólalt fel Nagy Pál a nemzeti nyelv mellett az országgyűlésen. Beszéde, melyben a nemzet kötelességeit a maga nyelve s nemzetisége ápolásában fejtegeté, az országgyűlési termék falain kívül is az egész országban rendkívüli benyomást tón a nemzetre. Lángszavakkal köté a nemzet e drága kincsét mindenki szívére, s azoknak kik csak az alkotmányról s kiváltságokról gondoskodnak vala, hangosan fülébe kiáltá, hogy a nemzetiség magánál az alkotmánynál is drágább kincs, mert az elveszett alkotmányt visszaszerezhetni, de a nyelvvel, nemzetiséggel együtt maga a nemzet is örökre

1807.

sírba dül, melyből nincs többé feltámadás. Beszédének oly nagy, oly maradandó lón hatása, hogy czentúl egy gyűlésökön sem mulaszták el többé az ország rendei, gondoskodni a nemzetiség ápolásáról, terjeszteni a nemzeti nyelv köz divatát; majdnem húsz év múlva pedig nemzetünk egyik legnagyobb államférfia, Széchenyi István, a „nagy magyar“ e szavakra hivatkozva alapítá meg nemzeti akademiánkat.

A gyűlés  
zajos vége.

November elején megérkezett végre a királyi válasz ama feliratra, mely által a rendek az országgyűlés meghoszszabbítását szorgalmazták. Az udvar nem adott helyt a rendek érveinek, s az országgyűlés bezárását december 15-kére tűzte ki, felszólítván őket, hogy a bevégzett tárgyakat mennél előbb küldjék fel, a törvényczikkelyeket pedig készítsék el.

Miután a kormány, ezen eljárásának semmi újabb okát nem adta; az pedig mit ez iránt első leiratában felhozott, hogy t. i. mennél előbb szükséges beszédni a megajánlott segélyt és újonczokat, a rendek ama végzése által, hogy e törvények azonnal sanctionáltassanak, s a gyűlés folytában hajtassanak végre, érvényétől egészen megfosztatott: úgy látják vala a rendek, hogy a kormány csak azért siet bezárni az országgyűlést, mivel sem a nemzet kívánatait teljesíteni, sem a reformmunkálatokat tárgyalás alá vétetni nem akarja. A keserűség e miatt átalánossá lett s hangosan ki is tört a rendek között. Több megye követei kijelenték, hogy utasításuk szerint a rendkívüli segélyt és az újonczokat csak azon feltétel alatt ajánlhatták s ajánlották is meg, ha az ország kívánatai teljesíttetnek; mondák, hogy csak is akkor hajlott részletes ajánlatokra a rendek többsége, miután a királyi leiratról megértették, hogy a király kész a nemzeti jólét kifejlődhetésének akadályait elmozdítani, eszközeit életbeléptetni. Ezen feltétel pedig nem teljesíttetvén, az ország sem köteles megadni a segedelmet. És ha, mint látszik, nincs reménység a nemzeti kívánatok megváltításához, minek is vesztegetni több időt s kérelmet. „Eddig mindenha azt vitattuk, mon-

dák, hogy azokat, miket ő felségének felterjesztettünk, mulhatatlanul létesíteni kell, hogy fenmaradhassunk, hogy menthetetlenül örvénybe ne sodortassék az ország. Maga ő felsége is elismerte válaszaiban fő kívánataink helyességét és létesítésök szükségét. Mi tehát ezektől nem állhatunk el; s ha nem létesíttetnek, mi sem adhatunk segedelmet. Fő kérelmünk s ajánlatunknak is czélja a financzügy rendezése, s az eláradt papirpénz kevesbitése. S ha ebben czélt nem érünk, haszontalan is minden segedelem. Veszélyes dolog ugyan a királynak tett ajánlatot visszavonni; de sokkal veszélyesebb azt megadnunk, ha annak feltételei nem teljesíttetnek.“

Ily értelmű daczos nyilatkozattal kívánt több megyei követ azonnal szétozslani. A többség mindazáltal, keserűségében is higgadt, a szőnyegre került nézeteket s indokokat feliratba foglalva, még egyszer felterjeszteni, az országgyűlés-meghoszabbítását még egyszer szorgalmazni határozta. E felirat, melynek felterjesztését a közingerültséggel szemben a főrendek, mint óhajták vala, meggátolni nem lőnek képesek, oly élénken tükrözi vissza a rendek kedélyállapotát, s oly híven ábrázolja a nemzet s kormánya közti viszonyokat, hogy hiányos lenne a kép, melyet ezen országgyűlésről adni ügyekezénk, ha annak legalább is némely részeit nem közlenénk olvasónkkal.

„Hogy az eddig lefolyt több országgyűléseken, így szól a felirat, a nemzet sérelmei nem orvosoltattak, kívánatai nem teljesítettek, bár sajnosan esett, még is nyugton türte az ország, látván, hogy ő felsége a súlyos háborúk idején nem teheti mind azt, mit a nemzet s tán önmaga is óhajtott. Gyermekei bizodalommal nyugodtak meg ama királyi ígéletben, hogy a béke helyreállván, a nemzet törvényes kívánatai teljesíttetni, s az alkotmányos államélet a korszerű szükséges reformok által biztosíttatni fognak. Midőn tehát ő felsége, e szavának beváltása végett országgyűlést hirdetett, azon hittel remélte a nemzet megkezdhetni a tanácskozmá-

Az utolsó felirat.

1807.

nyokat, hogy miután az elébbi gyűlések egyedül a király kívánatainak teljesítésére szolgáltak, a jelen gyűlésen valahára a nemzet kívánatainak valószínűsítésére kerül a sor.

„Azonban ő felsége, a szükségtől kényszerítve, azt óhajtá, hogy mindenek előtt a királyi előadások tárgyalásának. A rendek engedelmeskedtek, s e fontos tárgyak által eddigelé annyira elfoglaltatának, hogy az ország belügyeiről még nem gondoskodhattak. De miután a királyi előadások főbb pontjait elvégezték, valahára elérkezettnek hitték az időt, hogy gondjaikat a nemzet ügyeire fordítsák: s ím ekkor váratlanul érkezik a leirat, mely a gyűlés bevégezését rendeli. . . .

„Miután az ország legfontosabb ügyeinek rendezése, legrégebb s legérzékenyebb sérelmeinek orvoslata 1791-ben az országos bizottmányok rendszeres tárgyalására utasított; azóta pedig minden kérdés, mely az ország beligazgatásának korszerű javítását, jólétének gyarapodását illetheti, mind a törvényhozás mind a kormányzások által e rendszeres munkálatok tárgyalásáig függesztetett fel: az ország azt tartja legnagyobb sérelemnek, hogy e reformmunkálatok anynyi idő óta vizsgálat, tanácskozás alá nem vétettek. Nem kevésbé lepettek meg tehát az ország rendei, midőn megértették, hogy ő felsége ezen országgyűlést is elébb szét akarja osztani, mintsem ama munkálatok felvételének. De bízva ő felsége elébb tett ígéreteiben s a törvények iránti tiszteletében, annál inkább reménylik vala az országgyűlés meghosszabbítása iránt felterjesztett kérelmek meghallgattatását, mivel a kormány által említett akadályt már elhárították, a gyűlés gyors bevégezésének szükségét megszüntették. Váratlan volt tehát ő felsége tagadó válasza, melyben bár legfőbb gondoljai közé tartozónak állítja végrehajtani mindazt, mi az ország jólétét gyarapíthatja; s bár maga is elismeri, hogy ama rendszeres munkálatok tárgyalása az országnak nagy hasznára válhatik: azt mégis megint egy jövő országgyűlésre halasztja. Miután e tényeket egymással megegyeztetni

nem lehet, s a király jó akaratában kételkedni nem akarnak, még egyszer kérelemmel folyamodnak ő felsége elejébe.

„Miután ő felsége mind azt, mi az ország javát előmozdíthatja, fő gondjai közé tartozónak állítja : lehetetlen hogy az eszközöket is nem akarná, vagy mindig továbbra halasztani kívánná, melyek nélkül a közjólét nemcsak nem gyarapodhatik, hanem mindinkább és inkább alásülyed. — Ők nem annyira ama bizottmányi munkálatokat, mint a benök foglalt közügyeket szorgalmazzák tanácskozás alá fogni, melyek azon okból, hogy a munkálatok fel nem vétethetnek, már annyi idő óta javítás nélkül maradtak. Kijelentik ennél fogva, hogy e munkálatokat, ha mennél előbb nem tárgyalatnak, nehogy örvény gyanánt nyeljenek el minden panaszt, s gátoljanak meg minden korszerű haladást, inkább örökre megsemmisíteni akarják, mintsemhogy miattok ama fontos közügyek, az ország pótolhatatlan kárára, mind későbbre halasztassanak.

„Mi az országgyűlés határnapját illeti : a király jogai eziránt a következő elveken nyugszanak. A magyar alkotmány lényege abban fekszik, hogy a törvényalkotó hatalom a fejedelem és nemzet közt meg van osztva. Midőn tehát egyik félnek e hatalomban való részesülése, a törvényekben kiszabott eseteken kívül, a másik fél által meggátoltatik, sarkaiból forgattatik ki az alkotmány. Az országgyűlést egybehívni és szétoszlatni a király jogaihoz tartozik; de a jogot ő csak a törvények által kiszabott határok közt gyakorolhatja igazságosan. Bármikor hirdethet a király országgyűlést, csakhogy az a törvényes három év folytában történjék; szintúgy be is zárhatja azt, mikor neki tetszik, mihelyt a gyűlés célja el van érve, azaz : mikor az 1790-diki 13-dik törv. cz. szerint, mind a királyi előadások bevégezettek, mind az ország sérelmei orvosoltatták, kívánatai lehetőleg teljesítették. Ha a király e korlátok nélkül gyakorolhatná a maga jogát, a nemzet jogai semmisítették meg.“

1807.

Szemlét tartanak aztán a rendek mind azokon, mik eddig e gyűlés folytában tárgyalattak. Elmondják különösen, hogy midőn a monarchia hitelének megerősítésére felszólítottak, azt híven meg is tették: ajánlataik által a benők helyezett bizodalmat igazolták. Mivel azonban meg voltak győződve, hogy ajánlataik csak mulékony segedelmet nyujtanak: azért kivánták elmozdítatni a nemzeti jólét kifejlésének akadályait, s megszüntetni ama financzmunkálatokat, melyekből, pillanatnyi előny mellett, származott a kincstár mind növekedő zavara; azért kivánták a bankjegyek kevesbítését, jó pénz veretését, s hogy ez is el ne tűnjék, a kereskedelemnek a vámok méltányos viszonyossága által való élénkítését, a bányaugy gyarapítását stb.

Hosszan fejtegetik különösen a kereskedelem szabadságát. „E kérdés, mondák, két pontra oszlik, tudniillik: mi ebben az ország joga, és mit kíván a monarchia java? Az ország jogát tekintve: Magyarország a *pragmatica sanctio* által függetlenségéből semmit sem vesztett; a királyválasztáson kívül semmi jogáról le nem mondott, sőt fentartotta mind azt, mi szabad, alkotmányos nemzetet megillet. Nincs is más kapcsolatban a többi örökös tartományokkal, mint a mely a fejedelem egységéből s a kölcsönös védelemből származik. Fenállván pedig az ország függetlenségi joga, annak javát a vele együtt ugyanazon fejedelem alatt lévő többi tartományok javának alárendelni s azt a kölcsönös szerződéseken kívül semmi mód által nem lehet arra kényszeríteni, hogy más ország javának szolgáljon. A mit tehát Ausztria Magyarországtól kíván, mind azt kívánhatja ez is amattól. — Szükségesnek látják, e jogokat fejtegetni, miután a kir. leiratban állítatik, hogy e jogok gyakorlata a monarchia rendszerével meg nem férhet. A kölcsönös függetlenség első feltétele a viszonyosság, mi hajdan fen is állott vala, miként az 1491-ki s 1608-ki bécsi szerződések, s az 1553-ki 18-dik, 1625-ki 32-dik, 1635-ki 1-ső, 1659-ki 62-ik 1662-ki 40-dik törvénycikkelyek bizonyítják. A nemzet



jogait illetőleg pedig nincs elévülésnek helye: fennállanak tehát azok most is épenúgy, mint midőn a nemzet I Ferdinándot a magyar trónra meghívta.“

„Midőn 1802-ben kérte az ország, hogy pangó kereskedelme gyarapíttassék, óvakodának a rendek oly valamit követelni, mi a szomszéd örökös tartományok kárára válhatnék: nem azt kérték, mit jogosan kérhetnek vala; hanem csak azt, mit az ország függetlenségének sérelme nélkül megtagadni nem lehetett. A kormány azonban ezt is megtagadta. Túrni lehetne tán ezt, ha az, a mi történik, szükségből, vagy nagyobb közjó miatt történnék. De maga a király ő felsége is megismeri, hogy leginkább a termékeny Magyarországnak kereskedelmének gyarapodása által, folyhat vissza a monarchiából kifolyt pénz; s világos is, hogy e czélt elérni soha sem lehet a többi örökös tartományok által, melyeknek sem kivihető terményeik, sem oly minőségű gyártmányaik nincsenek, melyekkel a monarchián kívül hasznos kereskedést űzni lehetne.“

Kibocsátkoznak ezután a fenálló vámrendszer s kereskedelmi politika hibás voltára, a károkra és sérelmekre, melyek abból származnak, s melyeket csak a kölcsönös szerződések által helyreállítandó viszonyosság orvosolhat. E viszonyosság volt oka, miért hogy a rendek a harminczadot az előtt mindig országgyűlésen szabályozták; 1751 óta pedig, mióta tudniillik a kereskedelem ügyét a kormány önkénye szerint igazgatja, ezt mindig sérelem gyanánt hozták fel gyűléseiken. 1791-ben ez iránt rendszeres munkálatot készítettek, s azt, miként már 1802-ben, úgy most is tárgyalás alá fogni kívánják, hogy ama nemzetközi elveket valahára törvény által is megállapíthassák.

Fejtegetik továbbá, az ország fő forgalmi czikkeire kiterjeszkedve, hogy a király legújabb engedményei szintűgy nem segítenek a kereskedelmen, mint a többi tárgyakra nézve kibocsátott határozatai nem orvosolják a monarchia bajait. „A kiviteli tilalom, mondák, mely többféle áruinkat

1807.

sújtja, még csak azt az eredményt sem eszközli, hogy azokhoz az osztrák tartományok könnyebben s olcsóbban jussanak: e cikkek termelése folyton csökken, mert csak a haszon emeli az ipart, szaporítja a termelést . . . Ő felsége leiratából értették, — mondják tovább, — hogy a nyers termények kivitele annyira fel fog szabadíttatni, mennyire csak a belipar hátránya nélkül történhetik. Ez felette vizás elv: a kivitel soha sem csökkentheti a belipart. Ezen kívül a magyar gyárak igen kevés terméket dolgoznak fel; az osztrák gyárak boldogulása miatt pedig Magyarországot korlátozni a viszonyosság elvénél fogva nem szabad.“ — Ezen s több hasonló, a feliratban kifejtett okoknál fogva ismétlik kérelmeket: teljesítse ő felsége a nemzet kívánatait; a reformi munkálatok tárgyalása végett pedig hosszabbítsa meg az országgyűlést.

De ezen ismételt s bőven indokolt kérelem is teljesítetlen maradt. Az udvar ezen országgyűlésen erősebbnek s kitartóbbnak találá az ellenzékét, mintsem hogy heves összeütközésektől nem kellett volna tartania, ha a gyűlésnek még hosszabb folyamot enged. Azt tehát egyáltalában bezárni határozta. A király ennél fogva kijelenté válaszában, hogy joga az országgyűlés kihirdetését és bezárását illetőleg korlátlan; s ahhoz ragaszkodva, a már kitűzött határnapot megtartani kívánja. Egyebekre nézve is lehetetlennek állíta, a jelen körülmények közt, minden eredményt azokon túl, mik további leirataiban foglaltatnak.

Néhány megyei követ ennek következtében jegyzőkönyvbe kívánta igttatni, miszerint utasítása szerint azt követeli, hogy a megajánlott segedelem mindaddig ne adassék meg, míg a nemzet igazságos kívánatai meg nem hallgattatnak. Mások többen kijelentették, hogy miután az országgyűlés néhány nap mulva bezáratik: a felség jogáról az országgyűlés elosztatása körül most bővebben nem vitatkozhatnak; a jövő alkalommal mindazáltal törvényt kívánnak alkotni, most csak röviden nyilvánítván, hogy a király jogát

azon terjedelemben, melyben arra ő felsége a leirat szerint igényt tart, el nem ismerhetik. 1807.

Heves vita folyt még a hátra lévő kevés nap alatt a só ára s annak meghatározási joga felett, melynek csak akkor szakadt vége, midőn a király, a főherczeg nádor közbenjárására megígérte, hogy e tárgyban ezentúl a rendek megegyezte nélkül nem fog intézkedni.

Még a nemzeti nyelv iránti buzgalom is, melyet Nagy Pál hatékony szónoklata nem rég oly élénken felszított, szintén heves vitákra szolgált alkalmul e végső napokban. A rendek többsége azon egyéb pontok közt, melyeket e nyelv használatára nézve törvénybe igtatni kívántak, azt is szorgalmazá a kormánynál, hogy a magyar ezredekben a magyar legyen a vezényleti s hivatalos nyelv. A kormány azonban e nemzeti kívánság valósulását, miként már máskor is több ízben, határozottan ellenzé, avval indokolván tagadó választát, hogy ez meg nem férhet a birodalom hadi szervezetével. „Nem lehet itt szó arról — veték most elln számosan a rendek közül, — hogy a nemzet e kívánata megegyez-e a monarchia mostani hadi szerkezetével; hanem inkább az a kérdés: jó-e ezen szervezet, s jogos-e a nemzet kívánata? Az egész világ megismeri, hogy a magyar vitéz katona, ha nemzetének sajátsága és szokásai szerint katonáskodhatik. Azóta is, hogy többféle nemzetekkel keverve vagyunk, az újabb korig mindig a maga nyelvén vezényeltetett a magyar katona; és mióta ez szokásból kiment, kevesebbek is a magyar vitézség példái. De különben is teljes jogunk van követelni, hogy a magyar akkor se szűnjék meg magyar lenni, midőn a zászlók alatt áll s életét veszélyezteti a monarchia biztosságáért.“ Szorgalmazák ez alkalommal azt is, hogy a magyar ezredkekhez csak magyarok neveztessenek ki tisztékül, a magyar hadi akademia pedig melyre egyes hazafiak már oly jelentékeny ajánlatokat tettek, mennél előbb állítassék fel. E két utóbbi pontra nézve a király József nádor

1807:

közbenjárására teljesíteni is ígérte a nemzet kívánatát; a magyar vezénylet kérdését azonban hallgatással mellőzte.

József főhg  
nádor.

És így szakadt vége az 1807-diki országgyűlésnek. A rendek a nemzeti kívánatok teljesítése s a sérelmek orvoslata tekintetében igen kevés vigasztalót vihethvén haza küldöikhez, növekedett elégtelenséggel s bizalmatlansággal osztottak szét megyéikbe <sup>1)</sup>. József nádornak valamint helyzete

<sup>1)</sup> Az országgyűlésről hazatért Nagy Pált Soprony rendei a febr. 3-kán tartott közgyűlésökön hangos éljenekkel üdvözölték tanúsított hazafiságáért. Ferencz király ezt igen rossz néven vette s febr. 24-kén kelt kéziratában a dolgról vizsgálatot s magához tudósítást kívánt intéztetni. Eötvös Ferencz alispán, gr. Erdödy József kancellár felszólítására oly tudósítást küldte fel, hogy a rendek gr. Festetics Ignác kezdeményezésére csak a szokott módon üdvözölték híven teljesített tisztökért hazatért követeket. Mivel azonban e tudósításból az is kitűnt, hogy Nagy Pál e gyűlésen némely tárgyakat, melyek felett az országgyűlésen hevesebb viták folytak a kormányval, különösen a b. Vay Miklós letételét s visszahelyezését illető iratokat, a subsidiumokat tárgyzó aug. 1-jén kelt feliratot, s a két tábla közt ez iránt váltott izeneteket külön felolvastatni követelte: a kancellár ebből azon következtetésre jutván, hogy Nagy Pál érettebb ítélet hiányában (in defectu maturioris iudicii) szenved s népszerűséget hajhász: azt javaslá a királynak, intesse meg Eszterházy herceget, mint főispánt, ne engedjen Nagy Pálnak befolyást a közügyekre, ne candidálja őt semmi hivatalra s ne méltassa semmiféle kitüntetésre; sőt megvetést, hátratételt éreztesen vele mind addig, míg érettebb ítéletet s mérsékletet nem tanúsít a közügyekben.

Ferencz egy, Bécsben, márcz. 13-kán kelt kéziratban, a kancellár tanácsa szerint mind ezt csakugyan meghagyta Eszterháznak; a kancellár pedig egy más kéziratban ráparancsolt, ügyeljen fel arra, hogy a herceg szorgalmasan járjon el a gyűlésekre. Ez volt Ferencz legszokottabb s kedveltebb kormányzási modora!

Különösen nem állhatta ki Ferencz azokat, kik bármi módon buzgóbb francia barátoknak tüntették ki magokat, azokat dicsérték, magasztalták. Ezeket ő rendesen rendőri felügyelet alá helyezte, rólok magának tudósításokat küldetett, őket megdorgáltatta s fenyegette. Ez történt, például egy Baranya megyei Boda nevű szolgabíróval, kiről, mint egy 1809-ki jun. 16-kán kelt kir. kézirat tanúskodik, Apponyi főispánnak kellett tudósításokat adni. — Kancellariai levéltár.

felette kényes, úgy érdeme is nagy volt a nemzet iránt e gyűlésen. Az uralkodó ház tagjától az kivántatott, hogy annak szándokait pártolja; a nádortól pedig tisztelte a nemzeti érdekek támogatását követelte: minél fogva nem egyszer jött olyféle helyzetekbe, melyekben ügyességének s elméletének minden rugonyait meg kellett feszítenie, nehogy az udvar előtt igen nemzeties —, a rendek előtt pedig igen testvéries színben tűnjék elő. Ügyessége azonban mind a zátonyt, mind az örvényt szerencsésen kikerülte. Az által, hogy ama nagy fontosságú nemzeti jogokat, melyek vitatkozás alá kerültek, sértetlenül fentartani s megőrzeni hatályos közbenjárásával segítette, maradandó érdemet szerzett magának a nemzet iránt. De nem kisebb volt érdeme abban is, hogy míg egy részről a szólásszabadságot, míg az az illem határain belül maradt, teljes épségben fentartotta; más részről világos nézetei, helyes felfogása s általában értelmi súlya által az eszméket a nemzetben tisztogatván, az értelmet derítgetvén, az előítéleteket irtogtatván, elnöki székét nem egyszer valóságos tanszékké változtatta, és a szónokok beszédeire tett szabadelvű észrevételei, szelíd gáncsai, utbagazításai által a parlamentaris modorokat s erényeket kifejlődni segítvén, az ellenkező véleményeket túrni, az indulatot megfékezni saját példájával tanítván, a nemzet politikai nevelődését előmozdította. Mind ezen érdemei s erényeinek azonban, melyeket mindenkor a nemzet iránti hűség és őszinte ragaszkodás színében nyilvánított, méltó jutalmát is vette azon szeretetben s bizodalomban, vagy miként azt bucsúbeszédében a kalocsai érsek nevezte, azon kegyeletben, melyet az ország rendei részéről tapasztalt, s melyet önmaga is méltán nagyrabecsülve említett a rendekhez intézett bucsúszavaiban.

E bucsúbeszédében azt is igérte volt a nádor a rendeknek, hogy a jövő országgyűlésen nekik kedves tudósítást hisz már adhatni a Ludoviceumról, melynek fő igazgatására őt kérték volt meg az ország rendei. E hadi akadémia pénz-

1807.

alapja azon adományokkal, melyekkel azt egyes hazafiak e gyűlés folytában szaporították, mintegy 1,500,000 rfrta <sup>1)</sup> emelkedett, minél fogva a főherczeg, mihelyt Budára visszazért, a nemzet kívánata szerint, nagy buzgalommal fogott az intézet felállításához. A váczi Theresianumot azonban, melyet a király az intézetnek ajándékozott; rosszabb állapotban találta, mintsemhogy az tetemes javítások nélkül használható lett volna. Még nagyobb akadály fejlődött ki onnan, hogy az épület s telke alig lett volna elég a 120 ifjúra tervezett intézett ötöd részének befogadására. A telek hiányán segített ugyan Kámánházy László, váczi püspök, ki az épülettel határos üres telket készséggel átengedte az akademia számára; de az épületet multhatatlanul nagyobbítani kellett; miért a nádor egy új szárny építését még az 1808-ki őszön megrendelte. És míg e körül a munka tényleg is megkezdett, a nádor maga a pénztár kezelése az igazgató s tanárok kinevezése körül intézkedett, el lévén tőkélve, az intézet két alsó osztályát már az 1809-ki szeptember végével megnyitni. E szándékot azonban nem sokára megghiúsította az ismét kitört háború, mely a nemesség felkelését is maga után vonván, a főherczeg minden idejét s munkásságát igénybe vette. Az intézet felállítása tehát, mi körül egyébiránt is többféle nehézségek fejlettek ki, melyek elhárítása nem áll vala a nádor hatalmában, boldogabb időre halasztatott.

---

<sup>1)</sup> A papirpénz értékleszállítása 1811-ben az intézet ezen alapját is egy ötödére csökkentette volna, ha a maradványt számos hazafias lelkű alapító az új papirpénzben is ki nem egészíti vala az első ajánlat névleges összegéig. Ennek következtében a pénzalap, csak mintegy felével kevesbedve, 669,863 ftra silyedt, de nem sokára megint 1.240,000 rfrta emelkedett az újabb ajánlatokból.

## MÁSODIK FEJEZET.

### Szabadelvű fordulat a kormánynál.

#### I.

Említők, miként Napoleon, miután Poroszországot a jeni és auerstädti ütközetekben megtörte, s annak szövetségese, a muszka ellen készüle fordulni, nohogy Ausztriától, melynek nagy hadi készületeiről jól értesült vala, hátba fogassék, szövetséget ajánlott Ferencz császárnak. Érintők azt is, hogy a bécsi udvar, elméjét inkább bosszúálláson s a hatalmas katonacsászár megbuktatásán, mint támogatásán forgatva, magát kimerültségével mentegetvén, a szövetséget nem fogadta el. Napoleon azonban meggyőződve lévén hogy, ha győzedelmeinek gyümölcsét, a viláгурalmat békében akarja éldelni, egy nagy hatalom szövetsége neki mulhatatlanul szükséges: miután Eilaunál s Friedlandnál az oroszokat is megverte s békekötésre kényszerítette, Sándor czárban kereste e szövetségést. És sikerült is neki a szeszélyes, változékony czárt ellenségből szövetségesevé változtatnia. Julius 7-kén, 1807-ben, a tilsiti békekötés alkalmával oly értelmű titkos szerződést kötött vele, mely szerint a czár kötelezte magát hogy, ha Anglia a békét nov. 1-ig el nem fogadja, kikötőit az angol hajók előtt ő is elzárja, s a dán és svéd udvarokkal együtt nyiltan a francziák részére áll; Napoleon pedig megígérte, hogy Lengyelországot, miként elébb szándékozik vala, nem fogja helyreállítani, s e fölött megegyezett abban is, hogy ha a török a czárral békét nem köt, a török birodalmat közösen elfoglalván, egymás közt

1808.

Külügyek.

1808.

feleszszák, az egy Konstantinápolyt és Rumeliát hagyván a szultán birtokában; s akkor aztán Napoleon nyugaton, a czár keleten fog parancsolni.

A tilsiti szerződés, mely Napoleont hatalma tetőpontjára juttatá, nagy megdöbbenést okozott a bécsi udvarban; mert bár ama szerződés titkos pontjai nem jutottak is tudomásra, senki sem kételkedék, hogy a szövetség éle Anglia és Ausztria ellen van fordítva. A bécsi udvar azonban, bár ennél fogva semmit hőbben nem óhajtja, mint Napoleon megbuktatását, egy újabb háborúra még sem maga felkészülve nem vala, sem a körülményeket nem látá kedvezőknek. Míg tehát ezek más fordulatot nem vesznek, s készülleteit maga is kiegészítheti, nehogy a hatalmas kényúr haragját idő előtt magára vonja, ellenséges szándokait minden áron el kellett fedeznie. Ez annál könnyebben sikerült egy időre, mivel Napoleon maga is békét óhajtja most Ausztriával. Ő midőn Tilsitből visszatért, így szóla Párisban az őt üdvözlő kormányférfiak előtt: „eleget gyakorlám vala már a tábornok mesterségét, ezután önökkel az első miniszter tisztét akarom teljesíteni; mert ideje, hogy nagy hadi szemléim után, a kormányügyekben kezdjem meg nagy szemléimet“. Részint ezért tehát, részint hogy Spanyolországra vonatkozó terveit háborítatlanul létesíthesse, maga tette az első lépéseket a bécsi udvar irányában, melynek magatartása az orosz háború alatt feszültséget szült vala a két hatalom között. Nyilatkozatot tőn a volt toscanai, most würzburgi főherczeg által, hogy Braunaut, mely az oroszoktól elfoglalva tartott Cattaro fejében, a pozsonyi békekötés ellenére, kezén maradt, visszaadja s különben is mindenre kész, mi a jó szomszédságot megalapíthatja. Bécsben örömmel fogadták a nyilatkozatot, s októb. 10-kén (1807) Metternich osztrák követ oly szerződést írt alá Párisban, mely szerint Napoleon Braunaut csakugyan visszaeresztette; a bécsi udvar pedig Isztrián keresztül egy katonai útat nyitott meg a francziáknak, melyen át dalmát birtokaikkal a száraz földön is közlekedhetnének; s kötelezte



magát, hogy Angolországot békére hajlítja, mi ha nem sikerül, az adriai réveket ő is elzárja az angol hajók elől. Az angol követ ennek következtében még 1807-ben odahagyta Bécsset, az osztrák követ pedig Londonból tért vissza.

A szakadás azonban csak színleges volt a bécsi és londoni udvarok közt; a követek visszatérte után titkos ügynökök tarták fenn köztök a barátságos közlekedést. Jól érzé a két hatalom, hogy szükségök van egymásra; mert valamint Anglia nem volt hajlandó békét kötni, úgy Ausztria sem akart végkép lemondani háborús terveiről, míg Napoleont megbuktatva, vagy legalább hatalmát Franciaország határai közé szorítva nem látja.

A bécsi udvar, mely ennél fogva oly csöndben, mint csak lehet, egy perczig sem szűnt meg folytatni hadi készülleteit, nemsokára mindinkább közeledni is látá az alkalmat, melyben ismét fegyvert ragadhat a hatalmas francia császár ellen. A példátlan hadi szerencse, melynél fogva Napoleon az európai szárazföld hatalmait egymás után legyőzte s a maga akaratának teljesítésére kényszerítette, s a rendkívüli hatalom, melynél fogva a tilsiti békekötés után Európa urává lett, elszédíték a világhódító, rendkívüli férfit. A dicsőségtől s a királyok királyának szerepétől megrészegevedve, ezentúl hibát követett el hiba után, melyeknek súlya végre is a szivós kitartású Ausztria és Anglia részére nyomta le a szerencse mérlegét. Birodalma kebelében mindinkább megtámadá s eltörlé a forradalmi erkölcsöket és intézményeket: új nemességet alkotott, a hercegi, grófi, bárói s lovagi címeket és czímereket helyreállítá, birodalmi hűbéreket alakított, a szabadságot s az egyenlőség elvét, mely a polgári törvénykönyv alapját képezé, megsemmisítette. Összes külpolitikájának a dynastiai rendszert tette alapjává: a meghódított, vagy kezdetben szövetséges országok koronáit testvérci, rokoni közt osztotta fel, s e politikája kedvéért háborút izent azon erőnek, melyen szerencséje s dicsőségé-

1808.

nek épülete emelkedett: a népelemnek. Ez lön hanyatlásának kezdete.

Mihelyt Oroszországból visszatért, Portugalba küldötte hadait s azt meghódoltatá. Majd az eddig szövetséges Spanyolországba is mind több hadakat csempészett be különféle színes ürügy alatt; és miután ezek részint esellel, részint a szövetség palástja alá rejtőzött árulással a jelentékenyebb erősségek birtokába jutottak, IV Károly királyt s örökösét VII Ferdinándot részint fondorlattal, részint erőszakkal arra bírta, hogy koronájokról lemondjanak, s azt öcsésének, József nápolyi királynak fejére tette; ennek helyébe pedig sógorát Murat tábornokot emelte fel Nápoly trónjára. De a spanyol nép nem osztozott fejedelmi háza erkölcsi sülyedtségében, nem akarta tűrni, hogy gyáva fejedelmei őt idegeneknek nyájként adják el; a büszke nép az ország egyik végétől a másikig felkelt hazája szabadságának s függetlenségének védelmére, a rája erőszakolt idegen király ellen; még az alkotmány, a népszabadság, a reformok sem kellének neki az idegenektől. A barátok, szerzetesek álltak a nép élére, s a nép a városi polgárságot s a nemességet is magával ragadta, mely különben hajlandó volt volna elfogadni a francia királyt. Majd a nemzeti hadak is a néphez csatlatkoznak; a tisztek s hivatalnokok, kik a nép fanatismusának ellentálltak, leöletének. „Halál a francziáknak!“ hangzék az egész országban; a junták, municipalitások guerilla csapatokat szervezének, melyek az idegeneket, hol csak kezökre kerültek, dühösen lemészárlák.

A spanyol felkelés valóságos szerencse vala Angliára nézve, mely kimerülve s minden szövetségeseitől elhagyatva, mármár kénytelennek látá magát, a békét elfogadni Napoleontól, midőn Spanyolország is a hódító hatalmába esett. A felkelés híre örömrivalgással üdvözlötett Angolországban. A miniszterium azonnal szövetséget kötött a juntákkal; pénzt milliónként, löfegyvert százezrenként küldö, majd egy hadsereget is szállíta be a felkelés támogatására.

De nemcsak Angliában, hanem egész Európában rop-pant hatása lett a spanyol nép felkelésének. A megalázott fejedelmek előtt egy új harcztér nyílt meg a francia hatalom háta mögött. Az idegen uralom alá jutott népek példát láttak maguk előtt, miként lázad fel egy nép a forradalom ellen a nemzeti függetlenség nevében, melyet eddigelé maguk a forradalom szerzői s terjesztői, a francziák, zászlójokra tűzve, mint a földi javak legnagyobbikát, legbecsesbikét mutatának vala fel a népeknek.

A spanyol felkelés népekre s fejedelmekre nézve rop-pant nagyságú esemény volt Európában; és midőn a spanyolok számos apró vereségeik után, junius 20-kán (1808-ban) Baylen mellett Dupont és Vedel tizennyolcz ezer fegyveresből álló seregét elfogták s fegyverletételre kényszerítvén, hajóikon Franciaországba visszaszállíták: közép Európában mindenütt örömkialtás üdvözlé a nemzeti függetlenségeért küzdő nép hadi szerencsését.

De sehol sem volt a spanyol felkelésnek nagyobb hatása, mint Németországban. Az óriási harcok tizenhat év óta nagy részben itt vívatván, barát és ellenség százezernyi seregei itt járván keresztül kasul, a német nép szenvedett legtöbbet a háborúk súlya alatt; a német néppel s fejedelmeivel bánt legkiméletlenebbül a győző; a német nép érezte legsajnosabban nemzeti függetlenségének elvesztét. Kivált mióta Napoleon Poroszországgal oly kiméletlenül bánt el; mióta a német tartományokból összeszerkesztett westphaliai királyságot Jeromos öccsének adományozta: a szégyen és düh indulata, s az idegenek gyűlölete, kik a szabadság nevében rájuk csak hadi adókat, újonczszedést, a Francziországgal való egyesülés jogát, egy súlyos és megalázó megszállást hoztak magukkal egyedüli jótétemény gyanánt, mindinkább megtölté e nép szívét. Harag és boszúvágy kezd vala forrni kebelében, minek a spanyolok példája hatalmas táplálékot nyújtja. Nagy számú titkos társulatok, úgynevezett „Tugendbund-ok“ keletkezének, melyek lényegök szerint ugyan for-

1808.

radalmi és demokrat szelleműek valának, de a francziák által behozott s elterjesztett forradalmi és demokrat eszméket a mindent uralmok alá vető francziák ellen fordíták, s a haza és szabadság nevében felkelésre izgaták a confoederatio népeit kormányaik ellen, melyek Franciaország szolgálivá lőnek. Stein porosz miniszter, a Brunswick-Oelsi herceg, Schill porosz őrnagy s Dornberg, Jeromos király gárdáinak ezredese, fő kolomposai lőnek e titkos társulatoknak, melyek általában a spanyol felkelést tarták mintául szemük előtt.

Napoleon, midőn hadseregeit a spanyol nép megigázására küldé, a forradalom fő elvét a népszabadságot s nemzeti függetlenséget tagadta s támadta meg, melyek nevében hordozta volt körül eddigelé diadalmas zászlait Európában. Fő ellenségei, Ausztria, Poroszország, Anglia örömjongva fedezték fel ebben a győző megsebezhető oldalát. A forradalmi eszközöket, melyek által Franciaország eddigelé a kormányok ellen harczola, a kormányok most, tőle eltanulva, ellene fordíták; fő feladatukká tették a népeket ellene felháztatni.

Készület az új  
háborúra.

A bécsi udvar, a spanyol felkelés hírének vévén, azon pillanatban látá, hogy megérkezett a rég várt idő ismét harczra kelni a világhódítóval. Lelkévé lőn tehát a népek s kormányok mozgalmainak Németországban; középpontjává tette magát minden gyűlöletnek, mely húsz év óta Franciaország ellen halomra gyűlt: a felforgatott százados dynastiák gyűlöletének az új dynastia ellen; az uralkodó és hűbéri nemesség gyűlöletének, melyet részben a forradalom sodort el, részben Napoleon nem szűnt meg sujtani halálos csapásaival; a nép gyűlöletének az elnyomók ellen, kik rája a democratia szép elveivel nyomort, elviselhetlen pénz- és vér-adókat, hazájára a csatatér pusztításait hozták. Elhatározá magát, hogy Németországból egy másik Spanyolországot csináljon, s a felkelendő népeket az elmúlt három év alatt, mint említők, nagy buzgalommal és szívós kitartással némileg már

ismét összeszedett erejének egész hatalmával támogassa. Ügynökei titkon egy új coalitio képezésében munkálkodának, melyre Angolország és Poroszország örömmel nyujtának kezet, s melyhez még Oroszország csatlakozását is remélni lehetett. Más ügynökei ama titkos néptársulatok vezéreivel működének közre, hogy a német népben mennél szélesebben elterjeszszék a francziák elleni gyűlöletet s a felkelési terveket.

E törekvése azonban kivált magukra az osztrák birodalom népeire vala irányozva. A német-cseh örökös tartományok népeiben sem a felvilágosodás nem vala annyira elterjedve, mint a többi, például a porosz s más éjszaki német népekben, — mert, mint fentebb elbeszélők, ezektől eleitől fogva lehetőleg távol tartani igyekezett volt a francia forradalmi eszmék behatását; sem a francziák elleni gyűlölet nem vala bennök oly élénk, mert közvetlen nyomást még kevésbé s rövid ideig szenvedtek tőlök; sem a nemzetiségi érzet és szabadság-vágy nem volt bennök nagyobb mérvben kifejlődve, mert a tudatlanság, melyben elfogulva tartatott, s az inkább joakaró, és szelíd, mint kemény s kiméretlen, inkább atyai mint zsarnoki szellemű kényuralom, mely alatt századok óta él vala, s mely róla még más szomszéd népek rovására is gondoskodék, az önállóságot, büszkeséget, egyéni öngondolkodást s akaratot mély szunnyadásban tartá lekötve. Mind ezt most a német örökös tartományok népeiben is felébresztteni igyekezett a bécsi kormány. A porosz kabinettel párhuzamosan, itt is a népszabadság és boldogság ígéreteivel, a nemzetiség és vallásosság eszméivel törekedtek lelkesedésre, áldozat-készségre buzdítani a népet, a francziák ellen újra megkezdendő élethalál harcban. Gentz, Schlegel s több más írók tolla a kormány zsoldjában működék, ennek meghagyásából és sugallatai szerint készítették hírlapi s más folyóirati czikkeiket és röpirataikat, melyek mind ama célra valának irányozva. Schlegel ez irányban nyilvános felolvasásokat is tartott Bécsben. Még azon írók is, kik a

1808.

„fekete könyvbe“ fel voltak jegyezve, dicséretekkel s jutalmakkal ösztönöztetének, hogy a „világszabadság“ s a dynastia érdekében hassanak a népre, ébreszszék benne a gyűlöletet a franczia zsarnokság ellen. A hivatalnokok és a titkos rendőrség ügynökei utasítást vőnek, hogy a kormány jó szándokait, a béke állandó helyreálltával a nép boldogítására fordítandó atyai gondoskodását kétszeres buzgalommal hirdessék a maguk körében; s hol hivatalos közbeléptők szükséges is, lehető kimélettel és szelidséggel lépjenek föl, s óvakodjanak a népet bármi zaklatás és keménység által elkedvetleníteni. „Kedves Zichy — mondá egy ízben maga Ferencz császár is financzminiszterének, midőn a népre nézve terhes rendeletet szándékozott kiboesátani — most szőrmentében kell bánni a népekkel; mostanság a népek is nyomnak a mérlegben“ <sup>1)</sup>).

Magyarországban.

A magyar nemzetre, melyben politikai viszonyai Ausztriával s az alkotmányos élet, mint eddigi elbeszélésünkből eléggé látható, a szabadságvágyat s nemzeti érzetet egyaránt élénkségben tartá, egészen más eszközökkel, más módon kell vala hatni, hogy a harcra fellelkesüljön. Itt minden az országosan egybegyűlt rendektől s a megyei nemességtől függvén, czekek kelle megnyerni, s egy „jó szellemű“ országgyűlésre előkészíteni. Épen ezért oszlatta szét az udvar, a rendek minden kérelmeinek daczára, 1807-ben az országgyűlést, mivel annak irányát s kívánatait a maga céljaival ellenkezésben látá, minek következtében aztán csakugyan oly heves ellenzék fejlett ki a rendek között, hogy kétsége többé nem lehetett, miképen ezen országgyűlést nagy engedmények nélkül nem lehet többé fellelkesítenie a maga céljaira; sőt, miután nagyobb engedményeket az országnak tenni nem akart, annál hevesebb lesz az ellenzék, mennél tovább együtt ülnek az ország rendei. Oly szándékkal osz-

<sup>1)</sup> „Jetzt heisst es, lieber Zichy, leise auftreten, die Völker sind jetzt auch Etwas.“

latta tehát szét a gyűlést, hogy kedvezőbb körülmények közt, néhány hónap múlva újabb gyűlést hirdessen, melyen kellő előkészületek után újból kísértse meg a nemzet fellelkesítését. Ezen országgyűlés már a következő 1808-ki évben aug. 28-kára ki lőn hirdetve. 1808.

Az udvar mind régibb mind újabb tapasztalatokból jól tudá, hogy semmi sem képes inkább megvenni a büszke nemzet szívéét, mintha iránta a fejedelm bízodalmat mutat, őt úgy tekinti, mint hatalmának fő gyámolatát, az ő védelmére bízza magát, nagylelkű önfeláldozásától várván a maga s érdekei megmentését. E mellett a fényes nemzeti ünnepélyek iránti előszeretete is közönségesen ismert gyöngéje a magyar nemzetnek. Keleties hajlama a fényüzésre, ezekben bőséges kielégítést nyerhet. Kül tüntetéssel párosult tömeges, ünnepélyes fellépte, kivált népfelségi s alkotmányos cselekvények végrehajtására nemzeti önérzetét fokozza fel, keblében az erő, önállás, szabadság és méltóság érzelmeinek nyújt táplálatot. Ezek együttvéve oly hangulatba ringatják a kedélyeket, mely lelkesedésre, magasztos, nagylelkű elhatározásokra különösen alkalmas; s Ferencz már saját tapasztalatából is tudja vala, hogy ily alkalommal mindent könnyű megnyerni a nemzettől. Az ilyféle ünnepélyek közül legkedveltebb, mert mindent magában foglaló a koronázás; ezt akarta tehát Ferencz végrehajtatni e gyűlésen. Országgyűlés.

A gyűlés kihirdetése előtt több ízben családi s kabineti tanácskozmányok tartattak Bécsben, hogy Ferencz elsőszülöttének, Ferdinánd főherczegnek megkoronáztatása vétesék fontolóra. A háború viszontagságai alatt még többször is visszafordulható olyféle veszélyes viszonyok, minőkbe 1805-ben, midőn Napoleon Schönbrunnban tartá fő hadi szállását, jutott Ferencz trónja, több tekintetben kívánatossá teheték reá nézve a trónörökös megkoronáztatását. E szándok azonban némi akadályra talált a tizenkét éves főherczeg nyavalyás állapotában, mely miatt kétség támadt, alkalmas leend-e országlásra, s nem lenne-e tanácsosabb, őt

1808.

mellőzve, a korona örökségét a másodszülött Ferencz Károly főherczegre tenni által? A tanácskozásoknak az lett eredménye, hogy a kérdés eldöntése későbbre halasztassék, midőn az ifjú fejlődése biztosabban engedend ítéletet mondani egészségi állapota felett.

Királyné-ko-  
ronázat.

A koronázási ünnepély megtartása mindazáltal a fentebbi okokból egyáltalában hasznónak s kívánatosnak találattván, az esztei Mária Ludovika császárnénak, Ferencz ifjú nejének, kivel, a múlt évi aprilban meghalálozott Terézia császárné kimúltával, az év elején kelt vala harmadik házasságra, megkoronáztatása lőn határozattá. A koronázati ünnepélyt egyéb okokon kívül még az is igen tanácsossá tette, mivel hadi készületeit az udvar ez által jobban elrejthetni reménylé a már is gyanakodó Napoleon előtt. E végett csak is a koronázat tűzetett ki a meghívó levelekben az országgyűlés tárgyaúl.

Azonban nem egyedül az ünnopélyek hatására alapította az udvar a maga számításait. A főispánok parancsot vettek, hogy megyéikben az udvarnak mennél kedvezőbb utasításokat ügyekezzenek kieszközteni a követek számára; követekké pedig a hevesebb ellenzékiek mellőztével, a menynyire csak lehet, udvari pártiakat törekedjenek megválasztani. A kormány céljainak pártolói czímekkel, rendjelekkel, hivatalokkal jutalmaztatának; az ellenzékiek, mint például Nagy Pál, Sopron megyének a múlt országgyűlésen szabadelvűsége, megragadó szónoklata miatt ünnepelt ellenzéki követe, ugyanazon oszközökkel édesgettettek az udvari párt soraiba; kik ezekre nem hajlanak, a követválasztásoknál valának mellőzendők. Eszterházy herczeg, Soprony megye főispánja, a rendíthetlen Nagy Pált reá vette, hogy ne lépjen fel követjelöltül. A kormányisékek, vett utasításaik szerint, közigazgatási ügyekben a megyékhez intézett irataikban a kormány jóakarát, atyai gondoskodását fennen magasztalták, az ország anyagi érdekeinek gyarapítására ezelző, anyyniszor ismételt ígéreteinek, mihelyt a béke állandóvá leend,



kétségen kívüli beváltását hirdették. Mind e mellett végre a sajtó is szabadabban mozgott. Hagen rendőrfőnök ez idő tájban jelentést tön Ferencz császárnál, hogy a francia, kivált a kormány befolyása alatt álló lapok egy idő óta több cikket hoznak a magyarok kedvetlenségéről az insurrectióra. A rendőrfőnök ennek folytán parancsot vétén a császártól, íratna ő is czáfoló cikkeket a hazai s külföldi lapokban, Erdődy József kancellártól kért adatokat, melyek az efféle cikkelyek alapjául szolgálhatnának. A kancellár aztán küldött is neki egy cikktervet; sőt, mivel a francia lapok Ausztriát illető ellenséges cikkei mindinkább szaporodának, a kormány Landerer nyomdászt s hirlapkiadót egyenesen is fel szólítá, tartana lapja számára egy cikkíró, ki a francia lapok cikkeit azonnal meczáfolná; czáfolatait azonban, nehogy valami helytelent tartalmazzanak, kiadatásuk előtt Hagen rendőrfőnöknek mindig bemutassa. Ily cikkírónak aztán Dallera fő postahivatalbeli tiszt jelöltetett ki. Egyszersmind értésére adatott Landerernek, hogy a rendőri hivataltól is veend cikkeket Ringler név alatt, melyeket minden nehézség nélkül vegyen fel lapjába <sup>1)</sup>. Így aztán a magyar hírlapok is, névszerint Décsi Magyar Kurirja, Kulcsár Hazai s Külföldi Tudósításai több cikket hoztak a spanyol viszonyokról, a francziáknak e nemzet megigázására irányzott törekvéseiről, a spanyolok minden nemzetnek példányul szolgáló, dicsőséges, elszánt önvédelméről; mi nem is maradt hatás nélkül a magyarokra.

Az országgyűlés megnyilván, trónbeszédében a király <sup>A trónbeszéd.</sup> elég világosan tudtára adá a rendeknek, hogy a koronázáson kívül egyebet is, annál sokkal fontosabbat, vár a nemzettől. A körülményeket, bár röviden, de oly kifejezésekkel érinté, mintha egyenesen a hazát, annak függetlenségét, ősi alkotmányát fenyegetné veszély; s azért nem is, mint máskor a fejedelmi ház segélyezésére, hanem inkább a haza védelmére szólíttatnak fel az ország rendei; a külbátorság biztosítását

<sup>1)</sup> Magy. kancellariai adatok.

1808.

azonban, hogy újabb világos tanúságát adja a nemzetbe helyezett teljes bizodalmanak, egészen a rendek belátására s intézkedéseire bizza. „Bizonyosnak hittük, úgymond egyebek közt, hogy a Karok és Rendek nemcsak a felséges királyné koronázásáról, hanem azokról is gondoskodni fognak, mik az ország s alkotmány biztosságát, üdvét és méltóságát illetik, s a mi ügyekezeteinket megelőzvé, elődeik dicső példáit nemcsak követendik, hanem felül is mulandják.... E bizodalom mérsékelte kir. előadásainkat,.... és bírt bennünket arra, hogy a közjó elintézését egészen a hű KK. és RR. buzgalmára s előrelátására bizzuk, s azokból semmit se is említsünk, miket az ország s ősi alkotmány fentartása végett előadni különben szükséges volt volna. Minden népek, egész Európa szemei reátok, magyarokra, vannak függesztve. Ti alkotmányotokban helyezitek dicsőségteket s boldogságotokat. Én nem kevésbbé büszke vagyok arra, hogy magamat királyotoknak nevezhetem. Azon legyetek, hogy továbbra is magyarok maradhassatok s e dicső névvel mennél tovább élhessetek, s megtarthassátok nemzeti jeles sajátságaitokat. Minden gondjaitokat oda fordítsátok, hogy a haza örök időkre boldogul fenmaradjon“.

Hogy a királynak ezen, a viszonyoknál fogva kissé elburkolt, de eléggé megértett célzásai sikerre vezessenek, a főherczeg nádornak, s az ifjú esztei Károly Ambrus főherczeg s esztergami primásnak, az ifjú királyné testvérének, Ürményi József országbirónak, Aczél István kir. személynök s a rendi tábla elnökének és az udvari párt egyéb vezéreinek lön feladatává, melyet aztán ezek egész buzgalommal ügyekeztek is megoldani. A nádor mindjárt beköszöntő beszédében, bár szintén csak általános kifejezésekben, de elég világosan előadá a dolgok fontosságát, mik készülöben vannak s a nemzet készséges segélynyújtását nagy mértékben igénylik. Kéré aztán a rendeket, hogy „a miket mond, ne úgy vegyék, mint akár a dynastia tagjának, akár az ország első tisztviselőjének intéseit, hanem mint polgártársuktól, —

mely nevezettel, úgymond, inkább dicsekszik, — származott tanácsokat, melyeket buzgó honszeretete s a nemzet javára szentelt ügyekezete sugall. Világosabban szólni tiltják a külviszonyok; de legyenek iránta polgártársai oly bizodalommal, minőt tőlök már annyiszor szerencsés volt tapasztalni, s melyet annyira becsül, hogy csak az teszi könnyűekké s kedvesekké az ország javára tett fáradozásait, attól ösztönöztetve jár el közbenjárói tisztében is mindig oly készséggel.

Magán uton ezeknél még több is közöltetett az ország rendeivel. Napoleon szándokai oly színben fejtegettetének előttök, hogy sokakat sikerült azon hitre bírni, mintha Napoleon Magyarországgal is azt akarná tenni, mire most Spanyolországban törekedik. Maga a bizodalmas, titkos közlés is nevelte az ilyféle beszédek csábító erejét. Egyébiránt is Napoleonban, mióta a spanyol nemzettel kelt vala háborúra, a magyar nemesség csak népszarnokot látott, ki miután a fejedelmeket megalázta, most a nemzetek nyakába veti az idegen jármot, erőhatalommal kényszerítvén rájok a francia uralmat. A felkelt spanyolok mellett élénk rokonszenvet tanúsítanak, példájokat maguk is készek követni, ha nemzeti jogaikban megtámadtatnának.

És ennek néhány nap múlva tényekben is kifejezték tanúságát. Mihelyt a királyné szept. 7-kén megkoronázott s az udvari ünnepélyek zaja, melyben az ország valamennyi rendei bőven résztettek, lecsilapodott, a nádor azon nyilatkozatára, miképen a jelen körülmények közt szükséges bebizonyítani, hogy a nemzet és fejedelem közt tökéletes bizodalom létezik; szükség minden kitelhető módon gondoskodni az ország védelméről, — a rendek azonnal a nemesi felkelést fogták tanácskozás alá. Eleve is tudtára adták azonban a királynak, hogy az ország hadrendszere védő lévén, a felkelést sem az osztrák honvéddhad, vagy az állandó sereg modorában rendezni, sem támadó háborúra fordítani nem egyez meg az alkotmánynyal. Pár nap múlva

Nemesi felke-  
lés határoz-  
tatik.

1808.

ajánlatot tőnek a királynak, hogy a személyes és közönséges felkelést, szükség esetében, melyet a nádorral, primással s a horvát bánnal, annak idejében közlend, a következő három év alatt országgyűlés nélkül is kihirdethesse.

A felkelés főbb szabályai következőleg állapítottak meg: minden nemes családból egy személy köteles fegyvert fogni, és pedig azok, kiknek az 1807-ki jövedelmi összeírás szerint három ezer forintnyi jövedelmök van, lovon, a kisebb jövedelműek gyalog, ha csak önként nem akarnának lovon kiállani; és ezen esetben a két ezer forint jövedelműek egészen saját költségekön állnak a zászlók alá s táboroznak; a szegényebbek lovuk számára a felkelési pénztárból kapnak élelmezést. A kinek a gyalogos fölfegyverkezésre sincs költsége, azt szintén ama pénztár segíyezi. Helyettesítés csak a betegeknek, kiskorúaknak, papoknak s közhivatalban szolgálóknak engedtetik meg. Minden külön egyházi s alapítványos javak egy-egy lovast állítanak. Hasonlókép a városok is, melyek azonban ezen felül veszély idején még polgári csapatokat is kötelesek szervezni kebelökben. A jász, kún, hajdú s egyéb szabad kerületek is minden három ezernyi jövedelem után küldenek egy lovast. A felkelési pénztár következőleg alkottatik: a nádor, mint az ország főkapitánya, az előleges költségvetés szerint szükséges összevetet a megyék közt aránylag felosztja; a megyék pedig az 1807-ki jövedelembevallás szerint akként vetik ki illetményeiket, hogy mindenkinek a mint ki lovon, vagy gyalog szolgál, a szerint a három vagy egy ezeret meghaladó jövedelmét róvják meg a kiállítandó összeg arányában. A költségvetés hathónapi táborozásra készítettik. Ha a nemes sereg fegyverben állása továbbra is szükséges lenne, újabb szabályok alkotása végett ő felsége rövid országgyűlést tartson. Az országon kívül csak azon esetben köteles a nemesi had, de királyi költségen, táborozni, ha az ellenség valamely örökös tartományba betört.

A nemesi felkelésen felül az állandó magyar hadsereg

szaporítására húsz ezer újonczot szavaztak meg a rendek, mit oly megjogyzással jelentének fel a királynak, hogy ha a körülmények még nagyobb áldozatot igényelnének, készek egy e végre kihirdetendő rövid országgyűlésen arról is tanácskozni s erőiket a veszély arányában megfeszíteni; a király méltóságának, a hazának és alkotmányának védelmére, ha kell, mindenöket feláldozni. Az újonczok száma e szerint a múlt évben megajánlottakkal harminczkét ezerre emelkedett.

1808.  
Újonczok  
szavaztatnak  
meg.

E hadi tárgyak feletti tanácskozások alatt, megint szőnyegre hozatott a hadi akadémia ügye, melyre már a múlt országgyűléseken is tétettek némi ajánlatok. Számos hazafisietett e végre áldozataival a haza oltarához, s a pénzalap néhány nap alatt egy millió ftra szaporodott. Most a királyi pár sem vonta ki magát a részvételtől: Ferencz a még Mária Teréziától Váczon emelt nemesi növelde rég üresen álló épületét ajándékozta az akadémiának; a királyné az ötven ezer aranyra emelt koronázási ajándokból ötven ezer rfttal szaporította a pénzalapot. A rendek hálája e miatt a felállítandó akadémiát a királyné nevére Ludoviceumnak keresztelte.

Ajánlataikkal az udvar óhajtásainak teljesen megfelelően, az ország érdekeiről sem feledkezének meg az ország rendei. Az ipar, kereskedelem s egyéb nemzeti kívánatok és sérelmek tárgyában is intéztek a királyhoz egy feliratot, ugyanazt kérvén tőle, minek megtagadása a múlt országgyűlésen annyi keserűséget okozott. Ezeknek további tárgyalását azonban, az udvar iránti tekintetből magok is a következő országgyűlésre kívánták halasztani. A király e felíratra oly értelemben válaszolt, miképen „atyai szívének is fájdalmasan esik, hogy a súlyos körülmények miatt nemcsak nem teljesíthette eddigelé a nemzet kívánatait, hanem új terheket is kénytelen rakni alattvalói vállaira. Igéri mindazáltal, hogy mihelyt a körülmények változnak, minden ügykezetével azon leszen, hogy az ország anyagi állapota

1808.

virágzatnak indíttassék; minek eszközlése végett, ha a körülmények engedik, a három év eltelte előtt is hirdetend országgyűlést, hogy ügyekezeteiben a rendek tanácsa által gyámolíttassék.“

Az országgyűlés ezek után nov. 5-kén befejeztetett, s a király nagy meglepéssel s a nemzetre halmozott magasztalások hizelgő kifejezéseivel bocsátá el trónjától az ország rendeit.

## I.

Az erfurthi  
találkozás.

Mi alatt Ferencz az ország rendeivel ekként intézi vala a maga dolgait, Napoleon Sándor czárral Erfurthban tartott összejövetelt. Említők, miként a tilsiti béke alkalmával kötött titkos szerződésben egyebek közt az is foglaltaték, hogy ha a török, francia közbenjárás mellett s az orosz feltételei szerint a békét el nem fogadja, Napoleon és a czár Törökországot egymás közt felosztandják, csak Konstantinápolyt és Rumeliát hagyván meg a szultán birtokában. Sándor czár azóta folyton a nagyravágyás mohóságával sürgeté Napoleont, egyeznék meg abban is, hogy Konstantinápoly szintén orosz birtokká legyen, a maga részéről késznek nyilatkozván, ezen eredményért mindenben elfogadni Napoleon akaratát. De a császár egyátaljában nem vala hajlandó a földközi tenger, a dardanellák s a levantei kereskedés urává tenni az orosz, s egy ideig kitérő válaszokkal tartá —, utóbb azonban, a spanyol háborútól sarkaltatván, végre halaszthatlannak látá megnyugtanni szövetségesét, kit minden áron jó hangúlatban kelle tartania. Ez volt célja az erfurthi találkozásnak, hol aztán októb. 12-dikén egy újabb titkos szerződést kötött a czárral, melyben megegyezését adta, hogy a czár Finnlandot, Moldvát s Oláhországot birtokolja, s egyszersmind ígéretet tön, hogy a varsói hercegséget nagyobbítani, Lengyelországot helyreállítani nem fogja. A czár ellenben kötelezte magát, hogy a Spanyolországban történt változásokat

elismeri, s Ausztria ellen, ha háborút kezdene, százötven ezer emberrel segíti a francziát stb.

Ferencz császár, az összejövetel előtt, kívánságát tudatá Napoleonnal, szintén résztvenni a találkozásban, hol a két nagy hatalom mellett a fejedelmeknek egy egész serege jelent meg. De Napoleon nem hajlott kívánságára; sőt egy kemény válaszban inté őt, „ne vonná újra kérdésbe, mit a tizenöt éves háború már elhatározott“. A kettős sérelem új ösztönül szolgált a bécsi udvarnak, buzgalommal folytatni birodalmában hadi készületeit; künn pedig egy újabb coalitíót hozni létre Napoleon ellen. A francia császár az erfurthi találkozás után önmaga vezette be hadait Spanyolországba, hogy ott a felkelt népet engedelmességre kényszerítse, a segedelmökre küldött angol hadat kiűzze s József öcsését királylyá koronázza. Az alkalom tehát kedvező vala a bécsi udvarra nézve; mert bár Napoleon Spanyolországban a felkelteket több csatákban megverte, Madridot elfoglalta, az angol hadat kiűzte; a spanyol népet azonban, mely fanatismusában benne antikrisztust lát vala, s a nagy háborút, melyben a francziáknak ellent nem állhata, dühös guerillaháborúvá változtatta, nem volt képes meghódítani, s kénytelen lón folyton nagy számú sereget tartani az országban. Más részről az angolok, kik innen is kiűzve lévén, a most nagy szigorral kezeltetni kezdett szárazföldi zárlat által egész Európából kiszorítva láták kereskedelmöket, mindent mozgásba tőnek, hogy a francziák ellen az új coalitíó létrejöjön, s a bécsi udvarnak száz millió franknyi segílyt köteleztek fizetni, ha a háborút megkezdí; ők maguk negyven ezer emberrel igérkeztek résztvenni a háborúban, kiket Hannoverben kelle partra szállítniok. A szárazföldön egy nyilvános szövetségese sem volt ugyan a bécsi udvarnak, s úgy látszik, mintha egymaga akarna daczolni Napoleon hatalmával; de titkon számolhatni vélt Európa valamennyi elégületlen népeire, mind azokra, melyek a rájuk tolt idegen uralom miatt és melyek a szárazföldi zárlat által elnyomott kereskede-

1808.

lem s egyéb anyagi érdekeik miatt —, mind azokra, melyek a pápa fogsága s a spanyol uralkodó ház megbuktatása által megsértett vallás és közmoral miatt gyűlölettel viseltettek a francziák ellen. A vval biztatá magát a bécsi udvar, hogy „Európa zsarnokát a népek hadjáratával s a felkelések hálózatával“ fogja elnyomhatni; s azért, midőn kardját hüvelyéből kirántotta, nem is kételkedék fennen hirdetni, hogy „Európa szabadsága az osztrák zászlók alá menekült“. A trónok valamennyien titkos szövetségesi voltak: a porosz kabinet nyíltan melléje szegődni ígérkezett, mihelyt az angol had Hanoverben kiköt; Sándor czár az erfurthi ölelkezések után a Bonaparte család halálos ellenségét, Pozzo di Borgo miniszterét küldé Bécsbe, biztosítani Ferencz császárt, hogy „ha törekvései kezdetét süker koronázza, tőle is várhat segedelmet nyugati Európa felszabadítására“. Számításba jött végre Franciaország belállapota is, hol a párt-fondorlatok már-már összeesküvéssé nőttek.

1809.

Készület  
a háborúra.

De legtöbbet számított a bécsi kabinet saját haderejére s a kormánya alatt lévő népek erőfeszítésére. A tavasszal, számítás szerint, nyolczvan gyalog ezrednek, kilenc vadász és százötvennégy honvéd (Landwehr) zászlóaljnak, összesen háromszáz ezer gyalognak s harminczkét ezer lovasnak kell vala fegyverben állani, a magyar és horvátországi felkelő hadakon kívül, melyek eleve is összesen harminczhat ezer gyalogra s tizenhét ezer lovasra számítottak. Ferencz király 1809-ki február 19-kén és april 1-jén kibocsátott nyilatkozványaiában tudtára adá az országnak, hogy a békét tovább fentartani nem képes; felszólítja tehát a nemzetet, hogy necsak a nemesi had a lehető legnagyobb gyorsasággal keljen fel, hanem úgy a vármegyék s városok, mint egyesek az insurrectión felül is mind katonával mind eleséggel kitelhetőleg segélyezzék a birodalmat. „Annál nagyobb bizodalommal folyamodik a nemzethez, mennél inkább meg van győződve, hogy az királya, hazája s alkotmánya védelmére, miket a legnagyobb veszély fenyeget, mindent kész felál-



dozni“. József nádor és Károly Ambrus primás főherczegek megyéről megyére járták be az országot, hogy azok gyűlésein a veszedelmet, mely az ország szabadságát s függetlenségét fenyegeti, élő szóval is előadják s bővebb segélynyújtásra buzdítsák, lelkesítsék a nemzetet. „Mostanság — mondá egyebek közt József főherczeg nádor Pest megye rendeinek gyülekezetében, — királyunk üdve, hazánk fenmaradása, ősi alkotmányunk létele forog kérdésben. Nem arról van többé szó, viseljünk-e háborút, vagy fen tartsuk-e a békét, hanem arról: vajjon fenmaradhatunk-e még továbbra is alkotmányunkkal, s törvényes szabadságunkkal; vagy még magyar nevünk vesztét is kelljen siratnunk“<sup>1)</sup>). Ezen alkotmány, e törvényes szabadság fentartását pedig mind a király a maga leveleiben, mind a főherczegek is annak nevében, a királyi szó szentségének lekötése alatt, újonnan is ígérték. A nemzetet gyors és bőséges segélynyújtásra annál inkább buzdítandók, a politikai viszonyokat s a császári hadak állapotát is bizodalmasan közlék a rendekkel. E közlemények szerint még a lovasság s az eleség-készlet nem látszék elegendőnek a hadviselésre; felszólítottak tehát úgy a megyék, mint egyesek, hogy mennél több lovat, vagy legalább lovat, s a sereg élelmezésére gabonát adjanak segedel-mül. „Tudjuk — úgymond a király egyik felszólításában, — hogy nagyobb segélyajánlat csak országgyűlésen tétethetik törvényesen: de az ország veszedelme időt erre most nem enged. Őseitek az örökösödési és hétéves háború alatt országgyűlési határozat nélkül is mind katonával, mind élelemmel bőségesen ellátták a sereget. . . . Hogy újabb bizonyítványait is adjuk annak, mily szigorú őrei vagyunk a

1) „Agitur de regis nostri salute, de patriae conservatione, de avitae constitutionis existentia. Non amplius de bello suscipiendo, vel pace servanda, sed de eo vertitur quaestio: an nos cum nostra constitutione atque legalibus libertatibus diutius existere possimus, vel nos fors Hungarorum etiam nomen amisisse lugere debeamus.“

1809.

törvényeknek, királyi szavunkkal biztosítunk benneteket, hogy e jelen intézkedésünkől, melyet a monarchia, de kivált a ti fenmaradástokért teszünk, a jövőre semmi következtetések nem fognak levonatni“.

A nemesség a főherczegek ama bizodalmas közléseiből úgy értesült hogy, ha a francia ismét győzedelmet nyerne, az ország függetlensége s aristokratiai alkotmánya alig lenne tovább fenttartható; de különben is tudván, hogy a hol magát a francia sas megfészkelte, a hűbéri jogok s kiváltságok ott hamar elpusztultak s demokratiai institutióknak adtak helyt: az udvar ügyét saját ügyének is tekintette, s mihelyt az insurrectió april 11-kén kihirdettetett, a múlt években nyilatkozott elégületlenség és bizalmatlanság daczára, nagy buzgalmat tanúsíta a fegyverkezésben. A családok egyetlen fiú örökösei a törvény által fel voltak mentve a felkeléstől, s még ezek közül is számosan felkeltek; más családokból egy helyett többen is sietének a zászlók alá. Nem kevesebb buzgalom mutatkozék az udvartól rendkívüli segélyül kívánt lovasok, lovak s gabona kiállításában. A primás példájára, ki, mint Esztergam megye főispánja, maga szereltetett fel egy huszár ezredet, Nyitra vármegye hasonlókép egy lovas ezredet, Eszterházy herczeg két lovas századot, a kalocsai érsek százhusz lovast, más megyék s egyesek hasonlóképen szép lovas csapatokat állítanak ki. Grassalkovics hg. az általa kiállított huszárszázadon s a nyitrai ezredhez adott legénységen felül még 5000 mérő buzát, ugyanannyi zabot ajánlott fel a királynak. Az ajándéklovak száma az öt ezret meghaladta, minek következtében minden rendes huszár-ezredet egy-egy osztálylyal (mintegy négyszáz vitézzel) lehetett megszorítani. Hasonlókép a gabonagyűjtemény is tetemes mennyiségre szaporodott, miben a nép is bőségesen vett részt.

A bécsi udvar 1809 tavaszán adta ki rendeleteit a hadjáratra. Olaszországba János főherczegnek kell vala betörnie, mintegy ötven ezernyi sereggel, míg Tyrolban a népfel-

A negyedik  
francia  
háború.

kelést Chasteler alatt tíz-tizenkét ezernyi had támogatná; Dalmatiában pedig Sztójcsevics egy más haddal támadná meg Marmont tábornokot, a tartomány kormányzóját.<sup>1)</sup> Ferdinánd főherczeg huszonöt-harmincz ezernyi had élén Galiciába küldetett, hogy onnan a varsói herczegségbe törjön be. Károly főherczeg a derék haddal a Duna völgyében nyomult előre, két más hadtestet, mely jobb szárnyát képezé, Bellegarde és Kolowrat alatt Csehországból indítván meg Regensburg felé, míg balszárnya Hiller alatt Landshut felé tartott. A főherczeg mindenekelőtt a Dunavölgyének Regensburg és Donauwörth között fekvő terét szándékozott hatalmába ejteni, hogy onnan a francziák és német-szövetségeseik hadait, mielőtt Napoleon maga is segedelmökre jőne, a Rajnán átűzhesse. De nem vala könnyű dolog készületlenül lépni meg a harcok e nagy mesterét. Mi előtt a főherczeg balszárnyával Regensburg táján, mint tervezte vala, egyesülhetett volna, ő már százhusz ezernyi sereget egyesített april 19-kén Abensberg táján, s Hillert Landshutnál két véres ütközetben megveri, hét-nyolcz ezer emberét megöli, tíz ezret fogolylyá tesz, s míg a megvert hadat egy osztálya által az Inn folyamon átkergetteti s így a főherczegtől egészen elvágja, maga rögtön a főherczeg ellen fordul, ki nem rég egyesült vala Regensburgnál Bellegarddal. A főherczeg ekkoron már Landshut felé indult volt, hogy Hillerrel könnyebben egyesülhessen; s Eckmühlnél látván, hogy csak Davoust hadteste áll ellenében, azt megtámadta. Míg azonban az ütközet foly vala, Napoleon is megjelent a csatasíkon

---

<sup>1)</sup> Verhovác Miksa, zágrábi püspök, már május 2-ról jelenti, hogy a törökök april 25 és 26 közti éjen Czettin várát megrohanták s elfoglalták. Pár nap mulva pedig szintén váratlanul lepték meg s foglalták el Malevác határszéli váracsot is. Mivel a töröknek semmi okuk sem volt ezen ellenségeskedésre, azon vélemény terjedt el, hogy Marmont francia tábornagy a mi hadainktól magát szorongattatni érezvén, saját szakállára izgatta fel a betörésre a határszélek basáit. Kancell. levéltár.

1809.

s a főherceget oldalba fogván, öt makacs ellentállás után, mely alatt részünkről öt ezren estek- s tíz ezernél többen fogattak el, Regensburgba vetette vissza; majd e várost is elfoglalván s újabban mintegy nyolcz ezret elfogván, öt Csehországba nyomta.

Károly főherceg e szerencsétlenségek után, nem kétkedvén, hogy Napoleon Bécs felé indítandja táborát, maga is Budweiszon keresztül sietett vissza a Dunához, a főváros védelmére. Zwettl táján, május 3-kán egyesült vele valahára Hiller tábornok is, ki, landshuti veresége után Linz felé üzetvén, ennek közelében, Ebersberg mellett még egy rendkívül véres csatát vívott Massenával, s aztán Mauternnál kelt át a Duna bal partjára. De bár mennyire sietett is a főherceg, utja, a kerület miatt, hosszabb lévén, mint az ellenségé, ez megelőzte őt a főváros előtt. Berthier már május 10-kén felkérte azt Miksa főhercegtől, ki mintegy húsz czernyi őrséggel a belvárost eleinte védeni szándékozott. De miután a francziák másnap a császári istállók mögötti magaslaton ágyútelepet építettek s a bekövetkezett éjen a várost több óráig lődözték; 12-kén pedig egy csapat francia a Duna ágán keresztül a Praterbe hatolt, Miksa főherceg a Tábor hidján keresztül, melyet maga után felgyújtott, a Duna bal partjára huzódott az őrséggel, ott Károly főherceg hadaival egyesülendő. Bécs ennek következtében máj. 13-kán megnyitotta kapuit a francziáknak. Károly főherceg, céljától ekként elcsévén, a Marchfelden ütött tábor.

De Napoleon nem sokáig engedett neki ott időt rendezni az eckmühli s regensburgi balesemények által megkuszált hadait, melyek Hiller és Miksa főherceg hadtesteinek csatlakozása által ismét majdnem százezer fegyveresre szaporodtak. Mivel a vívott harcok s erőszakolt menetek lovaságában tőnek legnagyobb kárt, ezt némileg pótlandó, a felkelő magyar sereg két lovas ezredét, a primásit és a Nyitra megyeit is, táborába rendelte. Napoleon, bár hadainak egy részét Bernadotte és Vendamme alatt a Duna völgyé-

nek őrizetére hagyta hátra, Lefebret pedig egy hadtesttel Tyrolba küldötte, úgyhogy csak mintegy hatvanezer ember maradt mellette, nem vesztgelt sokáig Schönbrunnban. Mivel a Tábor hídjá elégett, Lobau szigeténél épített egy hidat, melyen a Duna bal partjára kelve, az osztrák hadat újra megtámadhassa. Károly főherceg az ütközetet maga is óhajtván, békével nézte a hídverést; midőn azonban a francziák máj. 20-kán az átkelést megkezdték, más napra hadainak rendeletet adott az ütközetre, „Holnap ütközet lesz, így szólott rövid napi parancsa, melytől a monarchia sorsa függ; én teljesítendem kötelességemet, s vitéz hadaimtól is ugyanazt remélem.“

Május 21-kén a francia seregnek egy része, mintegy 35—40 ezer ember, Aspern és Esslingen falukban s a köztök létező síkságon, mely nagy számú lovasságának különösen kedvez vala, állíttatott fel harcrendbe. A főherceg korán reggel, négy oszlopban indítá meg ellene hadait. Előhadunk, melyet a Gyulay gyalog ezred egy zászlóalja s a Lichtenstein-huszárok ezrede képez vala, Aspern táján kezdte meg az ütközetet, s az ellenséget e helységből kiűzte. Majd azonban nagyobb erővel térnek vissza a francziák, s előhadunkat visszanyomják. De ekkor már első hadoszlopunk is megérkezett a harcztérre, s előhadunkat magába felvén, ismét támadást intéz a helység ellen, s a francziákat abból másodszer is kikergeti. Aspern közel fekvék azon uthoz, melyen keresztül a francziák dunai hídjokkal s a Lobau szigetén s a folyam jobb partján lévő hadaikkal közlekedtek. A helység elveszte tehát annál veszélyesebbé válhatott volna reájok nézve, mint-hogy a megáradt Duna hullámai s az osztrákoktól lebocsátott, kővel s gyújtó anyagokkal rakott hajók e hidat az ütközet folytában elszakasztották. A francziáknak ennél fogva minden áron vissza kellett venniök a helységet, mely kétszeresen csomójává lett az ütközet sorsának, s melynek birtoka a nap diadalát vonta maga után. Érezé ezt mind a két fél, s kerüljön bár mibe, biztosítani akarta magának a helység bir-

Az asperni  
ütközet.

1809.

tokát. Egész napon át itt foly vala tehát leghevesebben az ütközet. „Mind a két fél átlátá Aspern megtartásának szükségét, — mond harcztudósításában maga Károly főherceg —; s így a legmakacsabb erőfeszítés fejtetett ki úgy a támadásban, mint a védelemben: minden utczában, minden házban s minden csűrben folyt a verekedés; a szekerekét, ekéket, boronákat a leghevesebb tűz alatt kelle félrehordani, hogy az ellenséggel kézviadalra kelhessünk; minden fal gátjává lett a támadónak, bástyájává a védőnek; a tornyot, a fákat, a padlásokat s pinczéket egyenkint kell vala elfoglalni, mielőtt a hely uraivá leheténk; de annak birtoka ezután is rövid lön, mert alig ejténk egy utczát, egy házat hatalmunkba, az ellenség már is egy másikat ostromla ki, s bennünket az elébbinek elhagyására kényszeríte. Így tart vala e gyilkos verekedés több óra hosszant; a német zászlóaljokat a magyarok, ezeket a bécsi önkéntesek gyámolíták, s mindnyájan vételkedének egymással bátorságban és kitartásban. Majd második hadoszlopunk is támadást intézett kapcsolatban az elsővel, s mindenütt hasonló ellentállással találkozék, mert az ellenség mind újabb segílyt hozott a tűzbe. Vacquant tábornoknak, a második hadoszlopból, sikerült végre a falu felső részét elnyernie s magát abban az egész éjen át fentartania.“

Ugyanezen időben az Aspern és Esslingen közti síkon, s ezen utóbbik helységnél is hevesen folyt a harc. A két helység közti téren egy ideig ágyúkkal vívaték az ütközet; majd nagy számú franczia lovasság rohanta meg az ott felállított öt gyalog ezredünket. A francziák ezeket körül fogván, már annyira biztosaknak látszának győzedelmökben, hogy őket fegyverletételre szólították. De vitézeink gyilkos tüzelelssel válaszoltak, s az ellenséges lovasság, számos holtat hagyván maga után, végre is kénytelen lön visszavonulni a csatatérről.

Negyedik és ötödik hadoszlopunk Német-Wágrából indult a harcztér felé, és miután a Stipsics huszárok s a bán-

sági oláh határőri ezred Enzersdorft elfoglalta, az Esslingen előtt csatarendben álló ellenséget támadta meg. A harc itt is sokáig kétesen hullámza, míg végre második közönséges támadásunk által az ellenség az égő faluba szorítottatott. Az új beálltával azonban e hadosztályok kissé megint visszavonulni kényszerítették, és csatarendben várták be a másnap reggel megújulandó ütközetet. Mert miután Aspern a mieink, Esslingen az ellenség kezében maradt, az első napi viadal még nem határozott véglegesen az ütközet sorsa felett.

Napoleon a beállott éjen mindenekelőtt a lobau-i hidat állíttatá helyre, melyen aztán a túlparton lévő hadait is átszállította, minek következtében más nap mintegy ötvenöt ezer embert vihetett a csatasíkra. A harc, mely nap kelte előtt kezdődött, ugyanazon téren, Aspern és Esslingen falukban s körülöttök még sokkal nagyobb hévvel folyt, mint az előbbi napon. Az ellenfelek vetélkedének egymással bátorságban, hősies kitartásban és elkeseredettségben. A két félen négyszáznál több ágyú szakadatlanul működék, s mint a harci tudósítás mondja, a legidősb katonák sem voltak még soha is tanúi ily pökolbeli tűznek. Az egyes hadtestek majd támadólag előre törtetve, majd ismét visszanyomtatva hullámzának az óriási harcban. Hatszor vagy hétszer lőn majd egyik, majd másik fél ura az említett két falunak, s a köztök elterülő síkságnak; de a visszanyomottak újabb, pihentebb csapatoktól támogatva tértek megint vissza, hogy elvegyék az ellentől a nagy áldozattal nyert tért. Dél felé Davoust marechal is megérkezett a maga hadtestével a jobb parti hidhoz, mely a Lobau szigetére vezetett; ha pihent erejét még ő is a csatasíkra vezetheti, aligha a francziák részére nem hajlik a nap szerencséje. De ép azon pillanatban, midőn a hidon már átkelni készüle, a Duna feldagadt hullámai ezen hidat is elszakasztották. A baleset híre annál rémítőbb volt Napoleonra nézve, mivel löszerei már fogyni kezének s tartalék-készlete a jobb parton szorúla. Ő tehát, hogy seregének bámulatos vitézségét még inkább felfokozza, azon-

1809.

nal körül lovaglá ezredei sorait, s mint a hadi foglyok vallák, maga hirdeté köztök a híd elszakadtát, úgy mindazáltal, hogy azt maga rontatta el, mert itt a győzelem és halál közt volna csak választás. A császár szavaitól felvillanyozott francziák kevéssel utóbb az egész vonalon újabb, minden eddiginél hevesebb rohamot intéznek. De a mi részünkről sem hiányzik a hősiesség elszántság. A löfegyverek tüzelését mindenütt szurony- és kardviadal váltja fel. A Zach ezred zászlóját maga Károly főherczeg ragadja kezébe, s példája a mármár lankadó vitézekbe új erőt önt. Környezetében számosan megsebesednek; oldala mellett tábornoki segéde, gróf Colloredó altábornok is egy fejsebet nyer; de az ellenség visszanyomatik. „Hadsapatainknak gyakori, egymást szaporán követő s az újabb kor hadi történelmében még nem észlelt heves rohanásai úgy karddal, mint szuronyyal, az ellenségnek minden szándokait megghiúsíták, — mond a harci tudósítás. Az ellenség mindenütt megnyomatott, s bámulva a mieink oly kitartó vitézségén, a csatahely elhagyására kényszerítettetett“.

Csak az egy Esslingennek nem tudott még birtokába jutni a főherczeg. Midőn tehát látá, hogy az ellenség egyebütt az egész vonalon visszavonulásra készül, Rosenbergherczeg hadtestének parancsot küld, hogy e helyet újra támadja meg. Hohenlohe, Rohan és Dedovics altábornokok három oszlopban ügyekeznek végrehajtani a parancsot. Rohamsapataink nagy heveséggel hatolnak be a falu szélére. De a kísérlet nem sikerül. Az ellenség visszavonulásának e helység egyenesen vonalában esvén, el van tökéelve, azt minden áron megtartani, s mind újabb erősítést vet a helységbe, s bár „leírhatatlan áldozatokkal“ azt meg is védi. A mieink tehát ezentúl csak ágyútüzet szórnak vala a Lobau szigetére visszavonuló ellenségre. Utolsó golyóink egyike nagy kárt tön az ellenségnek, mert Lannes marechalt, „a bátrak bátrát“ ölte meg. Napoleon a maga egész seregét nagy számú sebesivel együtt Lobau szigetére szállítja át,



míg aztán a Duna jobb ágán elszakadt hídját is helyreállította.

1809.

A két nap dicsősége hat ezer holtunkba és tizennyolcz ezer sebesünkbe került; de végre meg lőn törve Napoleon hadi szerencséjének varázsa: valahára ő is hátrált! Az osztrák hadsereg győzedelmének híre nagy sebeséggel befutotta az egész Európát; a francziák ellenségeit remény szállá meg a végdiadalra; Angolország egy hadat szállíta éjszaki Németországba; Poroszország százezernyi sereget fegyverze fel. És valóban Napoleont csak egy nagy győzelem mentheté meg a végbukástól.

Május 22-ke után hat hétig szünet álla be az ellenséges felek főeregei közt; mind a két fél elhatározó ütközetre készülo, s e végett újabb erősítvényeket vont magához. De lássuk addig, mi történt a két végső szárnyakon, egy részről Galicziában, más részről Dalmatiában, Tyrolban és Olaszországban.

Ferdinánd főherczeg, mint mondók, ugyanakkor, midőn főserégünk Regensburg felé tart vala, Galicziából Lengyelországba tört, hol a francziák szövetségesei, a felkelt lengyelek és szászok, állák útját. A főherczeg azonban a lengyeleket Baszym mellett megvervén, Varsót elfoglalta s onnét egész Thornig nyomult előre. De Poniatovszky ezen előnyökkel mit sem gondolván, a főherczeg háta mögött a lengyeliséget mindenütt fellázítá s Galicziába hatolván, Lublint és Szandomirt hatalmába ejté. Az ellenség e merész mozdulata, nem kevésbbé, mint az eckmühli s landshuti balesetek híre, nemsokára visszatérni kényszeríté a Visztulától a főherczeget. Majd, midőn az orosz, mint Napoleon szövetségese, ettől felszólítva, szintén egy sereget küldött a varsói herczegségbe, a főherczeg Krakóig vonult vissza; jelentékenyebb ütközetre mindazáltal nem került a dolog. A felett, hogy az oroszok és lengyelek közt hamar viszály támadt, az oroszok maguk is óvakodának gyöngíteni azon

1809.

egyetlen hatalmat, mely még választó falul szolgált köztök s a bár most szövetséges, de még is rettegett francziák közt.

János főhg  
hadjárata.

János főherczeg, midőn maga Olaszországba hatolt, bal szárnyáról egy hadosztályt Sztojcevecis tábornok alatt Dalmatiába, egy más osztályt jobb szárnyáról, Chasteler alatt Tyrolba küldött a felkelt nép támogatására. Sztojcevecis Dalmatiában, a nép által nem igen támogattatván, — igen gyöngé volt Marmont húsz ezernyi hada ellen, s miután a Gravibród mellett vívott csatában maga is fogolylyá lett, megvert serege Horvátországba vonúlt vissza. Több szerencse kíséré a tyroliak erőködéseit. Tyrol, mint tudjuk, a pozsonyi békekötés alkalmával a francziák szövetségesének, a bajornak, jutott osztályrészül, s jelenleg bajor és francia hadak tarták azt megszállva. A Hofer András és más népszerű vezérek által titkon felizgatott hegyi nép, adott jelekre, ápril 10-kén az egész tartományban egyszerre felkelt az új urak ellen, s oly dühösen támadta meg a szétszórt bajor és francia csapatokat, hogy néhány nap alatt nyolcz ezernyi ellenséget részint agyonvert, részint elfogott, s mire Chasteler megérkezett, az egy Kufsteint kivéve, az egész tartomány meg volt szabadítva az ellenségtől. Napoleon, mielőtt Regensburgból Bécs felé megindúlt, Lefevre alatt egy hadosztályt küldte a tartomány megigázására. A francia marechal Chasteler gyöngé hadát megvervén, be is hatolt a fővárosig, Innspruckig; de a mindenfelől felkelt nép hadának ő sem bírt ellentállni; s május 29-dikén közel a fővároshoz csatát vesztvén, szintén kivonúlni kényszerítettett a tartományból.

Felső Olaszországban János főherczeg, mind a mellett is, hogy a lakosságot hasztalan ügyekezett felkelésre izgatni a francziák ellen, hadjárata elején némi előnyöket vívott ki Eugen alkirály ellen. Venzone és Pordenone mellett az útját állott francia-olasz hadosztályokat megfutamtván, Eugen alkirályt ápril közepén Sacile mellett megverte s az Etsch folyamig kényszeríté visszavonúlni. Az eckmühli szerencsetlen ütközet híre azonban János főherczeget is visszatérni

kényszeríté a főváros védelmére. Eugen alkirály, Macdonald hadteste által erősödve, május elején a Piave folyamnál érte utól visszatérő hadainkat, s azokat az Alpok közé nyomván, Goriczát, Triesztet, Laibachot elfoglalta. János főherceg e visszavonulásban sok emberét vesztvén, Chasteler tyroli hadát s Gyulay bánt a Horvátországban lévő hadakkal szintén magához rendelé; de Gyulay hada útközben máj. 25-kén vereséget szenvedvén, a főherceg őt utóbb Horvátország védelmére hagyta hátra Marmont ellen, ki e tartomány keresztül törni szándékozott, hogy Eugennel egyesüljön; maga a főherceg a Rábához, Kőrmendre vezette hadait. De valamint Gyulay nem bírta meggátolni Marmont csatlakozását az alkirálylyal; úgy János főherceg sem lón képes megakadályozni Eugent, hogy a Semmeringen keresztül összeköttetésbe ne tegye magát Napoleon főserégével. Sőt miután a csatlakozás megtörtént, Eugen Grätzban is egy ezredet hagyván hátra, — melyet utóbb Gyulay hasztalan kísérle meg kiűzni a városból, a Duna egész jobb partját biztosítandó, János főherceg hadai ellen Magyarországra indula. Lássuk már az eseményeket, melyeknek hazánk szolgált vala színhelyéül.

Ferencz király, jóllehet már febr. 19-dikén és megint april 1-jén készületre intette volt a vármegyéket, a nemesi had felkelését tulajdonképen csak april 11-kén hirdette ki. József nádor azonnal a felkelési pénztár alkotásához, élelmi rakhelyek felállításához, tábori kórházak szervezéséhez fogott; a pénztári munkálatok kezelésére a főtárnok- és lovászmestereken kívül nyolecz tagból álló bizottmányt nevezett ki maga mellé; az élelmi szállítványokat Végh István tábori főbiztosra, a kórházak igazgatását Eckstein Ferencz egyetemi orvostanártra bízta. Majd midőn a landshuti, eckmühli és regensburgi szerencsétlen események hírért vette, april 27-kén mind a nemzethez, mind külön a felkelt nemesiséghez felszólítást intéze, emezt különösen buzdítva intvén, sietne mennél előbb a nyugati határok felé, hol nemsokára a

A magyar  
insurrectió.

1809.

monarchia sorsa felett fog határozni a hadi szerencse. „Sok akadály fejtett ki — úgymond egyebek közt, — melyek a felkelőknek fegyverrel s egyenruhával ellátását gátolják vala; most mindazáltal oly idők álltak be, midőn, hogy a magyar nemzet dicső hírneve csorbulást ne szenvedjen, sem akadályról, sem lehetetlenségről nem lehet többé szó. A bátorságnak, nemzeti vitézségnek, a király és hon iránti ragaszkodásnak kell pótolnia azt, mi a kellékekben s gyakorlatban hiányzik. A haza veszélyben forog. Jelszavunk legyen tehát, azt „megmentenünk vagy meghalunk“.

Az ellenség, mint említők, sebes menetekben közelge Bécs felé; minek következtében május 1-jén Ferdinánd főherceg s koronaörökös, 5-dikén pedig Mária Ludovika császárné- királyné családostul együtt Budára jött. A nádor értesülvén, hogy a nemesség az egyes megyékben már jobbára zászlók alatt áll, a május 9-kén tartott hadi tanácsban Győrt jelölte ki fő táborhelylyé. Hírét vévén aztán, hogy Bécs máj. 13-kán a francziák hatalmába esett, három nappal később következő magyar felszólítást bocsáta a nemzethez:

„Magyarok! Néhány napokkal ez előtt, miben legyen állapotunk, leírtam. Megmondottam akkor, mit kelljen tenni, hogy továbbra is szabad, boldog nemzet maradhattatok. Megmondtam, hogy én mindent a ti nemeslelkűségtől várok, s hogy a király a magyar nemzet hűségében s vitézségében állhatatosan bízik.

„Ezen bizodalomnak mostan szembetűnő bizonyosságát látjuk. Ő felsége a királyné s az egész királyi ház keblünkben van. Oltalmunk alá bízta szeretett királyunk mind azt, mi neki tulajdon életénél kedvesebb.

„Érezzük ezen bizodalom felséges becsét; s érzésünket cselekedettel mutassuk meg. Magyarok vagyunk! Kik, mennél nagyobb bennünk a bizodalom, annál többet teszünk.

„Seregenként gyülekeznek már össze vitézeink, kik a királyi széknak s a hazának oltalmára sietnek. A ki magát hivatala, vagy más törvényes akadály miatt ezekhez nem

kapcsolhatja, az a haza nemes oltalmazóit eleséggel, lóval, fegyverrel, öltözettel, s egyszóval, minden lehető módokon segítse. Ez által kiki résztvehet a csatamezején kívül is a nagy viadal szerencsés kimenetelében.

„Dicső dolog és szent kötelesség, a hazáért vért ontani; de e mellett szükséges annak segéllésére más áldozatokat is tenni.

„Ezen kívül azoknak, kik a harcza nem indulhatnak, van egy más kötelességök. A felkelő nemesség kiállításával a benső csöndesség fentartása kettőztetett vigyázást kíván. Ez iránt én, a törvény értelméhez képest, a szükséges rendelkezést minden vármegyénél, kir. szabad és bányavárosoknál megtettem, s meghagytam azoknak, hogy fölfegyverkezvén, magokat szorgalmmal gyakorolják, s az említett fontos czélnak elérésére mindeneket elkövessenek. Ezen czélt egyedül a közügyekezet által lehet elérni.

„Tudjátok tehát mindnyájan, hogy kiki mi módon segítheti ezen szempillantásban a hazát a nélkül, hogy tulajdon kötelessége határát meghaladná. Fogjatok kezét egymással! Igyekezetek egy szívvvel, lélekkel s eltökéléssel, mint hív testvérek, kiket kedvelt örökségtektől akarnak megfosztani.

„Mindenek felett állhatatosak legyetek! Valamely mostoha történetek miatt, melyek bennünket mindeddig egyenesen nem érdekeltek, el ne csüggedjeteK.

„Magyarok! ha édes honotok szép birtokában, s a mostani kegyes igazgatás alatt akartok megmaradni; ha a maradék háladatosságára, s a világ bámulására számot kívánatok tartani, egy lélek lelkesítsen benneteket, egyedül a hazaszózatára figyelmezzetek; a mire ez int benneteket, egyedül ahhoz fogjatok készséggel, s azt állhatatosan végezzétek. Budán, pünkösöd havának 16-dik napján, 1809-ben. Főherczeg József, nádorisván“.

Másnap hírét vevén, hogy egy részről Marmont, más részről Eugen alkirály hadai Magyar- és Horvátország hatá-

1809.

rain áttörtek, az ország védelmének eszközeit szaporítandó, máj. 18-án oly rendeletet tön közzé, hogy a nemesség azon része, mely az első vonalban felkelni nem köteleztetett, az 1808-ki 3-dik törv. czikk értelmében szintén azonnal fegyvert ragadjon s a Duna vidékén gyűljön egybe.

Napoleon  
felhívása a  
magyarokhoz.

Mialatt azonban a főherczeg nádor állhatatosságra, a király és haza hűségese védelmére ekként buzdítja a az ország népét, Napoleon azt Bécsből lázadásra, a királyi háztól való elszakadásra ingerlé. Napoleon jól értesülve volt az iránt, miképen a nemzet az 1807-ki országgyűlés alkalmával komoly előterjesztéseket intézett kormányához a béke állandó fentartása iránt; tudta, hogy ha az ország s annak alkotmánya a francziák által meg nem támadtatik, a háború ellenök nem bír népszerűséggel az országban; s jelenleg is csak azért kelt fel a nemesség, mivel a kormány előadása szerint királyát, országát, alkotmányát veszélyben vélte forogni. Spanyolországi tapasztalataiból tudta már, hogy lángesze és hadi szerencséje is mily makacs akadályokra találhat az önérzetökben megsértett népeknél: eleinte tehát nemcsak erőszakot nem akart foganatba venni a magyar nemzet ellen, hanem — talán a valónál többnek tartva azon elégtelenséget, mely az országban néhány év óta a felszínre emelkedett, s azon ellenzéket, melyet országgyűlésein a nemzet, kormánya ellenében kifejtteni szokott, — azon köteleket is megtágítani, vagy épen megszakasztani szándékozik vala, mely Magyarországot az osztrák császársághoz kapcsolta. Miként 1806-ban a lengyeleket Oroszország, úgy most a magyarokat Ausztria meggyöngítésére akarta eszközül felhasználni, nem kételkedvén, hogy míg Magyarország a császár-királyhoz hű marad, ez ebben mindig jelentékeny erőforrást bírand; jelenleg pedig, míg ő Bécs közelében az osztrák hadakkal harcra kelend, a magyar felkelés nagy kárt okozhat neki háta mögött. Ezen okoknál fogva tehát május 15-kén, schönbrunni főhadi szállásáról a következő felszólítást intézi vala a nemzethez, melynek aztán ma-

gyar <sup>1)</sup>, német és francia nyelven nyomtatott számos példányait hintette szét ügynökei által az országban :

„Magyarok !

„Az ausztriai császár megszegvén a békességet, melyet velem kötött, s nem gondolván azon nagylelkűséggel, melyet már három ízben, névszerint az 1805-dik esztendőbeli háború végével, iránta mutattam, megtámadta hadi népemet. Én visszavertem az igazságtalan megtámadást. Az Isten, ki a győzedelmet adja, és a háládatlanokat és hitszegőket megbünteti, szerencsésekké tette fegyvereimet; elfoglaltam Ausztria fővárosát, és már a ti határaitokon állok diadalmas seregeimmel. Az ausztriai császár, nem pedig a magyar király izent nekem háborút. Hazai constitutiók szerint nem is cselekedhetne volna ő azt a ti megegyezéstek nélkül. Országotoknak mindig csak a haza oltalmára intézett egész systémája és azok a rendelkezések, melyeket ehhez képest az utolsó országgyűlésen tettetek, eléggé s nyíltan kimutatják, hogy ti a békességnek fentartását kívántátok.

„Magyarok ! Eljött azon szempillantás, melyben vissza-

<sup>1)</sup> A francziák elébb Décsi Sámuel a Magyar Kurir szerkesztője, s mivel ez vonakodott, Márton József magy. nyelvtanár által akarták lefordíttatni Napoleon proclamatióját; de Márton is megtagadta szolgálátát s Bacsányi Jánoshoz, ki ekkoron udv. fogalmazó vala, utasítá őket. Maret statustitkár, Bacsányi egykori kufsteini rabtársa, ekkor nevére megemlékezvén, őt tüstént magához hivatá; ki aztán a megbízást elfogadván, a proclamatiót nemcsak lefordítá, hanem, mint látszik, a magyar érzelmek, nézetek és aspiratiók szerint meg is változtatta, miszerint aztán a francia szöveg is a magyar szerint módosíttatott. Bacsányi a békekötés után, e miatt a francziákkal Bécsből távozván, 1814-ig Párisban, francia kegyepénzen élt; midőn pedig a szövetségesek Párisba bevonúltak, az osztrák seregnél magát önként bejelentvén, elébb Bécsbe, aztán Spielbergre fogságba vitetett; két évvel utóbb szabadon bocsáttatván, Linczbe internáltatott, hol egész haláláig, mely őt 1845-ben, mint 80 éves aggastyánt vitte el, rendőri felügyelet alatt, elég sanyarún élt vala. V. ö. Toldy Fer. A magy. költészet kézikönyve I, 598.

1809.

nyerhetitek régi függetlenségeteket. Fogadjátok el a békeséget, melyet ajánlok. Maradjon fenn egész épségében egész országotok és szabadságtok; maradjon fenn hazátoknak constitutiója akár azon állapotjában a mint eddig vala, akár pedig azon változtatásokkal, melyeket abban ti magatok teljes tetszéstek és kényetek szerint az időknek mostani környülállásaihoz képest jóknak és saját polgártársaitok hasznára nézve talán szükségeseknek itélni fogtok. Semmit sem kívánok én ti tőletek, egyedül csak azt akarom látni, hogy szabad és független nemzetté legyetek. Az Ausztriával való egyesíttetés volt a ti szerencsétlensétek főbb oka; Ausztriáért folyt a ti véretek messze országokban, és legbecesebb javaitok szüntelen annak örökös tartományai miatt voltak feláldozva. A ti országtok tette az ausztriai birodalomnak legszebb részét; és mégis úgy nézték hazátokat, mint valamely meghódoltatott tartományt, olyan indulatok és mellékes tekintetek által igazgattatván mindedig, melyek ti reátok nézve idegen természetűek voltak. Vagynak még tinektek tulajdon nemzeti erkölceitek, vagyon nemzeti nyelvetek; és dicső eredetötöknek régiségével méltán dicsekedhettek. Szerezzétek most vissza nemzeti lételeteket; legyetek újra, a kik valaha voltatok! Válasszatok királyt magatoknak olyan királyt, a ki érettetek országoljon, a ti hazátoknak kebelében, ti közöttetek lakjék, és a kit a ti polgártársaitok és katonáitok vegyenek körül!

„Magyarok! Ez az a mit Európa tőletek vár, mely most reátok néz; ezt kívánom tőletek én is: állandó, bizonyos békességet, kereskedésbeli szabad közlekedést velem, és tökéletes függetlenséget és bátorságot. Ily jutalom vár titeket, ha dicső eleitekhez, és önnön magatokhoz méltók akartok lenni.

„Nem fogjátok ti ezen jó szándékból eredő és a ti saját javatokra célzó ajánlataimat megvetni; nem fogjátok tovább hasztalanul ontani véreteket oly gyöngye fejedelmekért, kiket szüntelenül megvesztegetett miniszterek igazgattak, oly



miniszterek, kiket Anglia, Európának ezen közellensége, mely a maga gazdagságát egyedáruságra és a mi viszályainkra építette, pénzzel fizetett.

„Gyülekeztek azért össze Rákos mezejére, őseitök szokása szerint; tartsatok ott nemzeti gyűlést, és adjátok tudtomra végzéseiteket. Napoleon. A császár parancsolatjára: Neuchатели herceg, general major Sándor“.

Ki tudná megmondani, mily fordulatot vett volna Európa utóbbi történelme, ha Magyarország ezen ajánlatot elfogadván, Auszriától akkoron elszakad, s ha aztán Napoleon 1812-ben a függetlenné lett Magyar- és a felszabadítandó Lengyelországra támaszkodva, intézi oroszországi hadjáratát?!. . . De Magyarországon, s kivált a magyar nemességben, mint fentebb láttuk, inkább ellen-, mint rokonszeny létezett a francziák irányában, s a nemzet, bár sok panasza volt az igazgatás, a kormány ellen, uralkodó házához szintoly hű maradt, mint 1741-ben; s a helyett, hogy Napoleon felszólítását követve a Rákosra ment volna elszakadását hirdetni s új királyt választani, a főherceg nádor vezérlete alatt a győri táborba sietett, uralkodó háza mellett a francziák ellen harczolandó. A primási és Nyitra megyei felkelő ezredek pedig, mint említők, Károly főherceg zászlai alá robogának, az asperni ütközet dicsőségében is résztveendők.

Napoleon boszúsan vette, hogy fényes ajánlatát a — mint őket e miatt egynémely külföldi író czímezi, — „szolgai hűségű“ magyarok el nem fogadták, s őket ezért megbüntetendő, egyszersmind pedig Bécs közelében a Duna jobb partjáról minden ellenséges erőt eltávolítandó, Eugen alkirálynak, ki vele május 26-dika óta kapcsolatban létezett, parancsot küld, János főherceg hadainak, s a győri tábornak megtámadására.

Május végső napjaiban a dunai megyékből már mintegy nyolczezer felkelő nemes gyűlt vala össze a győri táborban, honnan aztán némely megyék zászlóaljai, János főher-

1809.

czegnek a francziák előtt hátráló s majdnem egész lovasságát elvesztett hadának segedelmére, a határszélek felé küldettek. E zászlóaljok, a főherczeg hátráló seregének fedezetére rendeltetvén, a Rába mellett Sári helységnél és Sárvárnál több apró csatákat vívtak a francziákkal. „Ils sont braves, mais pas encore dressés“ — vitézek, de még gyakorlatlanok — mondák rólok a franczia veteránok <sup>1)</sup>. De a pesti és veszprémi zászlóaljok minden gyakorlatlanságuk mellett is sok dolgot szerzének a francziáknak, s megbecsülhetetlen hasznára lőnek János főherczeg fáradt s vereségei miatt lehangolt hadainak. A két zászlóalj Karakónál, hol a széles mocsárokat képző Marczal folyamon hosszú töltés és híd vezet vala keresztül, oly kedvező helyzetet foglalt el, hogy az ellenök küldött sokszorta számosabb ellenséges hadosztály többszöri rohanásait visszaverte, s az átjárást két napig vitézül megvédvén, János hadainak időt szerze a pihenésre és visszavonulásra. Csak a harmadik napon, midőn a veszteségök nagysága miatt bosszús francziák számos ágyút szegeztek ki a vitéz csapatra, hosszú s heves tüzelés után, több száz vitézők árán (a pesti zászlóalj naplója <sup>2)</sup>) hétszáz holtat és sebest említ) lettek uraivá az átjárásnak. Az első napokban Gosztonyi János, a pesti zászlóalj parancsnoka, sürgetve kér vala segedelmet János főherczegtől, ki onnan egy órányira, Tüskevárnál táborozék. A segedelem azonban megtagadtatott, bár a hely nagyobb csatára is oly alkalmasnak látszék, hogy, miként az említett naplóban írva találjuk, „ha a főherczeg Jánosnak mai napon (jun. 10-kén) Tüskevár és Tarna alól Pápa felé masírozó ármádiája az ellenséggel Karakónál szembeszállott volna, itt lett volna az asperni ütközetnek mása, hasonló kimenetelű, de sokkal hasznosabb következésű“.

Az ellenség a Marczalon Karakónál átkelvén, Pápa

<sup>1)</sup> Kisfaludy Sándor i. h.

<sup>2)</sup> Pestmegeye levéltárában létezik.

alatt érte utól az osztrák hadat. Onnan kezdve, egy kevés csatározás után, János főherceg majdnem Győrig szakadatlanul hátán vitte az ellenséget. A visszavonulás azonban, melyet a pesti és veszprémi nemes zászlóaljok fedeztek, tűrhető rendben történt.

János főhercegnek, mióta visszavonulását Olaszországból megkezdte, majdnem húsz ezerrel megkevesebült serege június 13-kán egyesült a József főherceg nádor vezérlete alatt lévő felkelt nemes haddal. E had, melynek száma — miután a nyitrai és primatialis zászlóaljok még mindig Károly főherceg seregében marasztaltattak, a tiszai megyék zászlóaljai pedig, csak e napokban indítatván Pestről Győr felé, még útban valának, — a nyolcz ezret meg nem haladta, a múlt napokon a csanaki hegysornál igen kedvező állomást foglalt vala el. De alig történt meg a csatlakozás, midőn János főherceg tábornestere, ügyetlenségéből-c, vagy mint akkoron híre szárnyalt, a francziáktól megvesztegetve lévén? — a kedvező fekvést a nemesi haddal is odahagyatta, s Győrhöz közelebb a baráti és megyeri síkon állította fel harcrendbe az egyesült hadakat. A francziák ezt látván, azonnal elfoglalták a mieink által elhagyott erős positiót s ütközetre készülének. Ez másnap, június 14-kén vívatott.

A felkelt sereg jobbára a balszárnyon, egy malomcsatorna mögött nyerte állomását, míg János főherceg hadai a középet és jobb szárnyat foglalták el. A csata, mely délután egy óra tájban kezdődött, s mintegy három óra hosszant tartott, jobbára csak ágyúkkal víváték. Az ellenség a csanaki hegyoldalon fák által fedve, igen kedvező helyzetben állítá fel ütegeit, melyekből a mieink ellen igen hevesen tüzele. A felkelt lovasság, bár nagy részben csak most vala először tűzben, mintegy két óráig nagy állhatatossággal állta ki a tüzet, azt, mennyire kevés ágyújából telt, folyton viszonzván. Örömeztobb követte volna azonban természeti

A győri csata.

1809.

öszönét, mely őt, a magyar szokás szerint, bevágni készíteté; de a két ölnél szélesebb, s részint meredek, részint moesáros partú csatorna által lévén az ellenségtől elválasztva, egyetemes rohamot nem lehetett intéznie. Tétettek ugyan mindemellett is némi kísérletek egy keskeny dobogó hídon át, a túlpartról tüzelő francia ágyútelepek ellen; a támadást azonban így mindig csak egy ponton s kevés erővel lehetvén tenni, az célra nem vezethetett. Ezen átkelési kísérletek csak azt eredményezték, hogy az ellenség, ki, mint látszik, e szárnyon kézviadalba ereszkedni nem akart, annak meggátlása végett még több üteget öszpontosítván, oly szörnyű ágyúzást kezd vala, hogy azt tétlenül vesztogleni kénytelen vitézeink többé ki nem állhatván, a golyózáporból hátra huzódtak. E visszavonulást némi rendetlenséggel hajtá végre az eléggé be nem gyakorlott had, s legszélsőbb balszárnyunkról néhány zászlóalj a többiektől elszakadván, a budai út felé tolakodtak; s arra eljutván, minthogy visszavonulási vonalak kitűzve egyáltalában nem volt, többé meg sem állapodának. A pesti, vasi, veszprémi s néhány más zászlóalj azonban, mihelyt az ellenség tüzének horderején túl jutott, megállapodván, ismét rendbe sorakozék. Ezek azután még nagy szolgálatot tőnek a császári hadaknak; mert alig hogy a rend köztök helyreállott, midőn a jobb szárnyon és jobb-középen lévő császári hadak a francziáktól megnyomatván, Komárom felé kezdenek visszavonulni, mi által a felkelő had, melynek háta mögött ment végbe a visszavonulás, utósegreggé válván, amazok fedezéseül szolgálta. E fedezet nélkül János főherczeg hada, mely hosszú hátrálása alatt Olaszországból, mondhatni, egész lovasságát elvesztette volt, veszélyben forog vala, hogy a Dunára vettetik s fogolylyá tétetik. Annyi legalább kétségbevonhatlan, hogy a felkelő lovasság fedezete nélkül visszavonulását Komáromba egyáltalában nem hajthatta volna végre oly jó rendben, mint a hogyan az történt vala. Az elszéledt néhány zászlóalj Buda felé vette útját, s ott a már szintén Győr felé indított tiszai

zászlóaljakkal egyesülvén, utóbb szintén Komárom alá vezettetett. <sup>1)</sup>

E győri csatáról, mint általában a felkelt seregnek e hadjárat alatti magaviseletéről s az egész insurrectióról utóbb igen ferde fogalmak kaptak lábra, és szinte divattá lett, azt, mint a gyávaság példányképét gyalázni, s következőleg az egész nemzetet, legalább annak ezen kori nemzedékét úgy tüntetni elő, mint a melyből egészen kiveszett őscinek harcias szelleme, bátorsága. Ezen utóbbi vádra a nemzet néhány évtizeddel utóbb eléggé megfelelt; azt tehát szükségtelen itt felemelnünk. Az 1809-ki insurrectió becsületének védelmére azonban annál inkább felhivatva érezzük magunkat, minthogy azon gáncok és gyalázásokra, melyekkel a nemesek felkelt hada mind élő szóval, mind a bécsi katonai folyóiratban s más röpiratokban szintén elborítottatott, a nemzet részéről akkoron semmi czáfolatot nem lehetvén nyilvánítani, ama ferde vélemény az újabb korban is oly közönséges lett, hogy abban már-már a nemzet maga is osztozni kezdte, s a győri ütközetet egyenesen az insurrectió gyáva megfutamlása miatt tartja vala elveszettnek.

Miket eddig a felkelt sereg egyes osztályainak vitézségéről <sup>2)</sup> hiteles kútfőből elbeszélénk, a nádornak alább köz-

<sup>1)</sup> Kisfaludy S. és a pesti zászlóalj naplója, Pestmegye levéltárában.

<sup>2)</sup> Ennek egyesek s egyes csapatok a győri ütközet után is több, s néhány bámulandó példáját adták, melyek közül egy párt méltónak találunk följegyezni. Junius 16-án János főherczeg az ellenség kikémlése végett egy csapat felkelőt Szapáry Vincze gr. alatt erőszakolt szemlére küldte ki Komáromból. A csapat emberül megfelelt feladatának. Szapáry Ács mellett Lamarque tábornok dandárával találkozott, s azt nyomban megtámadta. A tisztek közül Sz. Györgyi Horváth Kristóf kapitány, a közlegények közül Melegh János és Mlinarik Miklós különösen kitüntették magokat. Melegh, bár több sebből vérzett, az ácsi hídig üzte az ellenséget; itt egy csapat francziától fogatván körül, nem csak kivágta magát, hanem magát az ellenséges tábornokot is levágta, s becsületrendét is magával hozta. Mlinarik, ki bár a győri ütközetben három sebet kapott, mégis önként csatlakozék a kémlő csapathoz, első

1809.

lendő hadi tudósítása s a számos főtisztek közt kiosztott M. Terézia és Leopold rendi keresztek, s a még számosabb közvitézeknek juttatott érdempénzek minden kérdésen felül-emelik. De ha valóban érdemlett volna is némi gáncsot az insurrectió, a kormánynak a körül elkövetett hibái s némi alább említendő körülmények azt még akkor is menthetővé tennék.

Midőn 1808-ban az insurrectiót illető törvények megalkottattak, az vala a nemzet kívánsága, hogy mihelyt az összeírás bevégeztetett, a felfegyverzés és begyakorlás azonnal megkezdessék; midőn pedig a háború bizonyossá lett, a nemzet részéről számos kérelem s javaslat intéztetett a kormánnyhoz, engedné meg azonnal megalakúlni s gyakoroltatni az egyes megyei zászlóaljokat, és a mennyiben a felkelőknek fegyvere hiányzik, s azt meg nem szerézhetik, a szükségessé fegyverekkel is látná el őket. A kormány azonban, nem tudjuk megmondani mi okból, sem a zászlóaljak előleges megalakulását s begyakorlását nem engedte meg; sem, miután az insurrectiót áprilban valahára tényleg kihirdettette, fegyverrel nem látta el kellőképen, holott a felkeltek azt drága pénzen sem szerezhettek a fegyvergyárakkal nem bíró országban. A kihirdetésnek ily későre halasztása okozta, hogy valamennyi zászlóaljat egyenruhával sem lehetett ellátni; a tiszai zászlóaljak pedig az ütközet napjára fel sem érkezhettek a győri táborba. A fegyverzet, mely köztök a budai tárból kiosztatott, oly hiányos, oly rász vala mind a gyalogok,

---

vágott be Ácsnál az ellenségre, s oly hőiesen viselte magát, hogy bár újabban 12 sebet vett, a harczot mégis mindaddig folytatá, míg jobb karja át nem lövetett. Harmadnap a nádor Kisfaludy Sándor őrnagy kíséretében a kórházat meglátogatván, midőn az említett két vitézt a sok seb és daganat által emberi alakjokból is majdnem kivéve látá, kérdé őket: hogy érzik magokat? „Csak a fekvés esik nehezünkre, — válaszolák a vitézek —: mert mennél előbb szeretnénk visszaszolgálni a francziáknak, hogy bennünket így megcsúfoltak.“

mind a lovasok részéről, hogy a lőfegyverek egy részének, mivel kakas- vagy sárkánytalanok voltak, hasznát venni egyáltalában nem lehetett.

De ezeken kívül is, midőn már táborba gyűjtetett, számos okot talált kedvetlenségre a nemesség. Ugyanis az országgyűlésen 1808-ban alkotott, vagy a már régóta létező honvédelmi törvényeket a főhadi tanács önkényes rendeletei által annyi részben megsértette, hogy szinte csodálni lehet, miképen általános elkeseredés nem támadt a felkelt seregben. Így például, a helyett hogy, mint kell vala, s mint az előbbi felkeléseknél történt is, a császári seregben szolgált magyarok küldettek volna le kerületi vezérekké, és főtábor-kari tisztekké, a főhadi tanács általában németeket rendelt le a táborba, úgy hogy az egy Mecséryt és Lipszkyt kivéve, egy sem tudott közölnök magyarul. E német főtisztek azután a insurrectió kormányának nyelvét általában németté változtatták. Még sérelmesebb volt az, hogy „e kormánytiszttség kiállhatatlanul viselte magát a magyarok irányában. Ennek tagjai . . . az insurrectiót toroktátva gúnyolták, gyalázták. „Lumpenadel“ s más csúfnevekkel illették . . . úgyannyira, hogy kivált a győri ütközetben, köztök s a magyar tisztek közt szinte naponkint erős szóváltások, utóbb sértések s végre párviadalra kihívások történtek. A nádor egy parancsolatban a kormánytisztiséget helytelen visolete miatt megdorgálván, az insurrectióval barátságos egyetértésre inté a szolgálat javára; mi azonban nem használván, a főszálláson, sőt a nádor udvarában történhető botrányok elmellőzése végett, a nádor által két ily kormánytisztzi tagnak elmozdítása szorgoltatott: és egy ezredes és egy őrnagy el is tétetett“. <sup>1)</sup> Mi több, a győri ütközet előtti napon még magát a nádort is érzékenyen megsértette a főhaditanács. Az insurrectiónak fővezére törvény szerint csak a nádor lehet. És bár József főherczeg rendeletei eddigelé oly helyesek voltak, hogy azoktól a főhaditanács

<sup>1)</sup> Kisfaludy Sándor : Ellenőr 332.

1809.

sem tagadhatta meg jóváhagyását, és egyedül ezeknek s a Rábához küldött felkelt ezredek vitézségének lőn köszönhető, hogy János főherceg a Piavától kezdve vert s üzött hada, mióta az ország határaiba érkezett, a győri ütközetig oly kevés veszteséget szenvedett, — a fővezérlet mégis József nádortól elvétetvén, rangban is alantabb álló öcscsének János főhercegnek adatott át. Hogy e rendszabály miatt nagyobb baj nem támadt, egyedül a nádor mérsékletének lőn köszönhető, melynél fogva a dölog az ütközet napján nem jutott nyilvánosságra. Ezekhez járult végre, hogy több más egyes sérelmeket mellőzzünk, az is, hogy az insurrectionának a törvények ellenére külföldre, Morvába rendelt két ezredét, a nádor sürgetései daczára, az asperni ütközet után sem ereszték vissza.

Mi már azon kérdést illeti: vajjon az insurrectionalis had gyáva megfutamlása okozta-e a győri ütközet elvesztét? — azok után, miket az ütközet lefolyásáról elbeszeltünk, legyen elég csak a főherceg nádor junius 20-án kelt hadi tudósításából idéznünk néhány sort. „Ezen előterjesztésből — mondja egyebek közt — legkegyelmesebben látni méltóztatik Felséged, hogy az insurrection első alakulásának állapotában sem érdemetlen Felséged legmagasabb kegyelmére, miután az úgy elébb, mint e napon is sok bizonyítványait adta vitézségének. E hónap 14-kén, nem számlálva azokat, kik elszéledtek s most ismét összegyűlnek, a tiszték közül hét elesett, tizenkilencz megsebesített, az altiszték és közvitéztek közül hétszáz hatvanöt részint elesett, részint megsebesített, mely szám az ütközetben résztvettek tizedrészét meghaladja . . . . Azon körülmény, hogy a hátráló csapat, nem tudván, merre kelljen visszavonulnia, az épen érkező tiszai insurgensekkel találkozott, s ezeket is reábirtha, hogy megfordulván, Pestre menjenek, okozta ott a zajt. Azon egész gyalogságból, melyet Alvinczy tábornagy Pestre visszatértnek jelent, egyetlen ember sem azon osztályból való, mely Győrnél állott.“ Az ütközetben résztvettek vitézségé-



nek a sok halton és sebesülten kívül legvilágosabb bizonyítványa az, hogy a főbb tisztek közül kilenczen Mária Terézia és Leopold díszrendjével, az altisztek és közvitézek pedig számosan érdempénzzel jutalmaztattak.

Már a nádor e jelentésének egy pontjából is kitűnik, hogy nem a felkelt seregben, hanem a sereg fővezérletének ügyetlenségében keresendő az ütközet elvesztének oka. Mert mit kelljen azon táborkari főnökről tartani, ki a harcra felállított sereg egyik egész szárnyának oly hiányos rendelkezet ad, miszerint ez még azt sem tudhatja, hova kelljen visszavonulnia, ha csatát veszve hátrálni kényszerítették? De ennél még sokkal szarvasabb hibákat is követett el a győri ütközetnél János főherczeg seregének akár ügyetlen, akár, mint akkor beszélék, megvesztegetett táborkari főnöke, kinek tulajdonítandó egyébiránt nagy részben az is, hogy a császári sereg a Piavától kezdve egészen a magyar határszélekig veretvén, majd nem húsz ezer emberét elvesztette. — Az ő hibája volt ugyanis, hogy a császári sereg miután az insurrectióval egyesült, nem azon erős helyzetben állíttatott csatarendbe, melyet a felkelt sereg a csanaki hegysoron elfoglalva tartott, hanem ezt a francziáknak önként átengedvén, oly fekvésben intézte el a harcrendet, melyről „a győri ütközet — mint az illetékes szavú Kisfaludy Sándor írja — ha meg kell történnie, mindenki által már az előtte való napon elveszettnek jóslatott.“ A francziákat, miként 1810-ben, Lauriston francia tábornok Bécsben magának József főherczegnek nyilvánítá, egyedül e kedvező állás ösztönzé a támadásra. Mert bár eddig győzedelmesen haladtak előre, seregök a hosszú út miatt szinte fáradtabb volt, mintsem hogy oly ütközet kétes szerencsésének akarták volna kitenni magokat, melyben az ellenfél egy jelentékeny s pihent hadtest által erősödött, — kivált miután Napoleon ekkoron már készült az elhatározó wágrámi harcra, s csak Eugen alkirály seregének megérkeztére várakozék. E körülmény valószínűvé teszi, hogy, ha seregünk a csanaki

1809.

hegysoron foglal állomást, a francziák vele meg sem ütköznek, hanem a győri országutat elérvén, s legfelebb még Győrt megadásra kényszerítvén, Napoleon táborába fogtak volna sietni. Midőn azonban a császári sereg által elfoglalt állást, s ezzel szemközt a csanaki hegysort megpillantották, oly előnyösnek látták e positiót, hogy a győzedelemről többé nem is kételkedvén, az ütközetet azonnal elrendelték. Számításukat a következés igazolta, s János főherczeg, tábornoki főnökének ezen ügyetlensége vagy vétke miatt, annyira megveretett, csatavesztése által pedig épen a csatahely hibás választása következtében, oly veszélyes helyzetbe jutott, hogy a Dunára szorítva, valószínűleg összes táborával s ágyúival együtt elfogatik, ha a nádor előrelátó gondoskodása s az insurrectió helyben maradt nagyobb részének vitézsége őt az által meg nem menti, hogy míg vert hada, a balszárny irányában Komárom felé, szorosban az insurrectionalis sereg háta mögött, visszavonula, ez vitézül küzdve, s az ellenséget tartóztatva, fedezi vala a visszavonulást.

De mi volt tehát oka, s miként történhetett, hogy a kiérdemlett elismerés helyett oly rossz hírbe jött még honosaink előtt is a felkelt sereg? Említők, hogy az insurrectiónak, mely jobbára a balszárnyon, egy malomcsatorna hoszszában vala felállítva, néhány csapatai, miután az előttök alig ezer lépésnyire, terebély fák fedezete alatt, elhelyezett francia ütegek tüzet két óráig tétlenül kiállani kénytelenítették, sem a hevesebbé vált tüzelést többéki nem állhatván, sem a magyarnak természete szerint be nem vágthatván, megfutamodtak. Említők azt is, hogy miután visszavonulási pontjok a fővezérlet múlásztásából kijelölve nem vala, részben elszéledvén, Sz. Márton alatt Buda felé vonultak vissza. Út közben szemközt találkoznak a táborba siető tiszai zászlóaljakkal s az összes insurrectió gyalogságának egy részével, kiket aztán szintén visszafordulásra bírtak. E sereg hátrálása azon benyomást tette Buda-Pesten Alvinczy tábornagy főhadi kormányzóra s a mellette lévő hadi tisztekre, mintha ezen egész had a

győri táborból megfutamodva érkeznek a fővárosba;<sup>1)</sup> s nem is mulasztá el nyomban ily értelemben tenni jelentését az ekkoron Komáromban tartózkodó császárhoz s főhaditanács-hoz. Ennek híre rögtön elterjedt János főherczeg megvert táborában, melynek tisztí kara mohón felkapta azt, kedvezőnek találván arra, hogy a Piavától Komáromig tartó vereség szégyenét, a magok s kivált a táborkari főnök hibáit ezzel fedezhessék, s kimenthessék. Önmentségök végett féktelenül kezdék gyalázni az egész insurrectiot; mi aztán a testületi szellemnél fogva csakhamar az egész rendes hadseregben, s a béke helyreállta után Bécsben is divattá lón oly annyira, hogy még a Bécsben lakó hazánkiai is mindinkább összehangzának a tisztí karral az insurrectió divatos gyalázásában. A kormány ezt nemcsak nem akadályozá, hanem inkább a maga részéről is lehetőleg terjeszté, részint mivel e gyalázásban elégtételt vélt vala nyerni azért, hogy kívánsága szerint a magyar nemzet, az 1807-ki országgyűlésen, a nemesi insurrectiót az osztrák *Landwehr* példája szerint, miként azt Károly főherczeg javaslá, átalakíttatni nem engedte; részint hogy az ilyféle átalakításra, ha valaha még indítványozná, hajlandóbbá tegye a nemzetet, melynek felkelése, eddigi alakjában, gúny és gyalázat tárgyává lón a közvéleményben. A közvélemény felvilágosítására pedig azután sem volt többé módja azoknak, kik azt tehették volna. Mert míg az insurrectiót gyalázó hírlapi czikkelyek s röpiratok<sup>2)</sup> minden aka-

<sup>1)</sup> Ekkor történt, mit Kisfaludy Sándor így beszél el: „Alvinczy tábornagy és magyar hadi kormányzó fényes kísérettel elébe megy, és a tisztai, utban volt, de Győrhez közel sem ért felkelőket megállítván, szidalmakkal illeti. Erre egy tiszamelléki insurgens előáll, s így szólal fel: „Hát kend az az Alvinczy, ki nekünk ilyen fegyvert adott? Nem csinálná meg kend ezt a pisztolyt?“ A pisztolynak, melyet mutatott, sem sárkánya, sem aczéla nem volt. Alvinczy elszégyenelvén magát, németül káromkodva visszafordult.“ Ellenőr. 326.

<sup>2)</sup> Ilyen egyebek közt: „Dis Vertheidigung des Brückenkopfes zu Pressburg.“

1809.

dály nélkül közzé tétethettek; sem azon munka, melyet Kisfaludy Sándor, a költő, e hadjárat alatt őrnagy s a nádorfőherceg hadi segéde, elébb pedig a rendes hadseregnél kitűnő főtiszt, a nádor megbízásából a király számára készített, soha napvilágot nem látott <sup>1)</sup>; sem egyéb felvilágosító szózatok nem jelenhettek meg, melyek a közvéleményt e hadjárat iránt helyesebb ítélethozatalra vezethették volna.

A győzedelmes francziák az ütközet után Győrt szállák meg. E város, melyben Péchy parancsnoksága alatt kétezer főnyi őrség létezett, jelenleg koránt sem volt már oly erős fegyverhely, mint hajdan a török világ korában. A még I. Leopold alatt Montecucculi tábornagy által épített erődítvényei II. József alatt elrontatván, csak a belváros falai maradtak épségben. 1808 óta itt is szintűgy, mint Komáromban, dolgoztatni kezdett ugyan a kormány az erődítvényeken; e munkák mindazáltal nem haladtak annyira, hogy a vár komolyabb ostromot kiállhatott volna. Hat napi megszállás után a francziák lődöztetni kezdék a belvárost, minek következtében a parancsnok oly szerződést kötött az ellenésséggel, hogy ha három nap alatt segedelve nem érkezik, azt feladandja. A segítség elmaradt, s Péchy a várat jun. 24-én fel is adta. Eugen alkirály, Narbonne tábornok alatt benne őrséget hagyván, az országból kitakarodott, hogy a wágrámi ütközetre készülő Napoleonhoz csatlakozzék.

Pár nappal később mint Győr a francziáknak megadott, Pozsonynál is hevesen folyt a esata. Napoleon az asperni ütközet után attól tartván, netalán az osztrák sereg, Pozsonynál a Duna jobb partjára keljen, s őt ott is megtámadja, Pozsonynak, vagy legalább a jobb parton levő, s egy had-

<sup>1)</sup> „Beadván munkámat — mond Kisfaludy — gróf Beckers által azon intés adatott nekem, miszerint miután említett munkám a titkos kabinet archivumába tétetett, becsületesem legyen provocalva, hogy ezt még most senkivel ne közöljem.“ Ellenőr 279.

osztály által őrzött hídfőnek birtokába akart jutni; miért is azt jun. 3-kán Davoust marechal által megtámadtatta. Háromszor intéztek a francziák e napon rohamot a hídfő ellen, de melyet a Bianchi tábornok vezérlete alatt lévő vitéz őrség mindannyiszor visszavert. A francziák ezután nemcsak a hídfőt, hanem hogy a mieinket annak feladására indítsák, a várost is kezdék lődöztetni, mi azonban szintoly kevés eredményre vezetett, mint azon csatározások, melyeket a hónap folytában a ligetben és a szigeteknél több ízben ismétlének. Minthogy Pozsonynál alig volt valamely lovasságunk, János főherczeg, ki Komáromból a Duna bal partján seregével Pozsonyba vonulván, ott a fővezérletet átvette volt, a nádortól kért egy ezredet a felkelt seregből, ki is aztán tisztjeink egyik legjelesbikét b. Pásztory ezredest küldé fel a somogyi lovas ezreddel. A sükeretlen csatározások után Davoust junius 25-kén újra felkérte a hídfőt, tagadó válasz esetében a város bombáztatásával fenyegetőzván; mit elutasíttatása után másnap csakugyan megkezdett, s három napon át szakadatlan folytattatott. De bár majd másfél száz ház lett is a lángok martalékává vagy döntetett rommá,<sup>1)</sup> számos más házak pedig többé kevésbé megsérültek, a hídfő nem adott fel, s a francziák siker nélkül távoztak a város alól a közelgő wágrámi ütközetre.

Ezen ütközetre a hat héti szünet alatt roppant erőfe-

---

<sup>1)</sup> Ferencz király, mihelyt a városee veszedelméről értesült, a kárt szenvedtek pillanatnyi felsegélésére azonnal tiz ezer frtot küldött Pozsonyba; junius 29-én pedig egy kéziratában meghagyá Zichy Károlynak, ki ekkor a tábori miniszter czímét viselé, hogy mintán szétrombolt házaiból nagy számú keresztény és zsidó család a szabad ég alá szorult, kikről bővebben gondoskodni szükséges, menne nehány napra személyesen Pozsonyba; ha pedig elfoglaltatása ezt nem engedné, írjon s rendelkezék és egyetértve a kancellárral egy erélyes gondos királyi biztost küldjön ki oda maga helyett. Zichy már 30-án Pozsonyba ment s minden lehető megtett a kárvallott lakosság vigasztalására. Kancell. levéltár.

1809.

szítéssel készülének az ellenséges felek. Ferencz király jun. 25-kén kelt körleveleiben még a magyar vármegyéktől is újabban negyven ezer újonczot kívánt sokat szenvedett hadainak pótlására, nemességgel, vagy ha már nemések volnának, jószágadományozással, díszrendekkel igérvén megjutalmazni mindazokat, kik magokat megkülönböztetendik. A vármegyék, világos törvények ellenére, a felszólításnak nem adhattak ugyan helyt, egyedül országgyűlésnek lévén joga újonczokat kivethetni; mindazáltal úgy egyesek, mint a megyék is számos lovas és gyalog csapatokat állítanak ki, a háború bevégeztéig szolgálándókát. Egyébünnen is mindenfelől összegyűjtettek a nélkülözhető hadak, úgy hogy junius végén, János főherczeg hadán kívül, mely Pozsonynál maradt, mintegy száz hatvan — hetven ezer ember álla Károly főherczeg közvetlen parancsai alatt a Marchfelden. Napoleon körülbelül szintannyi erőt halmozott össze Lobau szigete körül, melyet szinte várrá erősített meg, s a jobb parttal négy híd által kapcsolt össze; öt más hidat még készen tarta, melyeket egy óra alatt fel lehetett állítani a bal ágra. Minden oda mutatott, hogy az ellenséges felek egy óriási harcban fognak egymással még egyszer megmérkőzni.

A wágrámi  
ütközet.

Károly főherczeg azon hiedelemben, hogy a harcztér megint Aspern és Esslingen körül leend; a maga állását szintén keményen megerősítetté. Napoleon őt e hiedelmében meghagyandó, a nevezett helységekkel szemközt egy-egy hidat veretett a bal ágon. Azonban julius 5-ke éjjelén, nagy zivatar közben, bámulandó sebességgel a sziget keleti részén is veretett egy hidat, s alig telt bele félóra, midőn előhada azon keresztül már az osztrák sereg balszárnyának oldalában termett. E közben ugyanott négy más híd is elkészüle, s virradóra az egész franczia sereg harcszorban állott az osztrák sereg oldalában. Károly főherczeg ennél fogva kénytelen lón odahagyni megerősített állását, s Wágrámnál a Napoleon által választott téren, a Russbach mögött rendezni hadait az ütközetre. A nap nagyobb része strategiai mozgalmakkal

telt el. Estve felé a francziák az említett patakot megközelítvén, a Wágram melletti magaslatokat kísérlék meg elfoglalni; de ismételt támadások után is visszaverettek: a nagy ütközet más napra halasztatott.

Julius 6-kára Károly főherczeg oly tervet készíté, mely szerint szárnyait messze kinyujtván, az ellenség jobbjának oldalába kerüljön, s a hídakat hatalmába ejtvén, őt a Dunába űzhesse, vagy legalább Bécstől elvágja. E szerint bal szárnyunknak jutván az ütközet eldöntésének feladata, a megelőző napon János főherczeg Pozsonynál táborozó hadteste is annak erősítésére rendeltetett. Tervének sikere annál valószínűbbnek látszék, mivel János főherczegnek az ütközet alatt kell vala a már fáradt ellenség oldalába rohannia. Azon reményben, hogy a pozsonyi hadtest annak idején megjeleendő, Károly főherczeg, az ellenség figyelmét annak Aspern és Esslingen helységekben lévő bal szárnyára fordítandó, e helységek ellen korán reggel kemény megtámadást intézete. A harcz kezdete teljesen megfelelt várakozásának: Bernadotte Aspernből, Massena Esslingenből egy véres viadal után kiűzetett. Ez vala az időpont, melyben János főherczegnek is meg kellett volna jelenni a csatatéren, mi ha valósul, az ütközet menthetetlenül veszve van a francziákra nézve. De míg ő megjelenni késik, Davoust, egy rettenetes harcz után nem támogatott balszárnyunkat a Russbach patakig visszanyomja; Napoleon pedig, mihelyt ezt megpillantja, egy 20—24 zászlóaljából és száz ágyúból álló roppant hadoszlopot indít meg középünk ellen, s azt egy véres viadal után áttöri; minckövetkeztében Károly főherczeg látván, hogy öcscsére mind hiába várakozik, a jobb szárnyon nyert előny daczára is kénytelen lón visszavonulni. János főherczeg két órával később megérkezett ugyan bátyja seregéhez; de hadaink ekkor már az egész vonalon hátrálóban lévén, az ütközetet nem lehetett többé helyreállítani. Az iszonyú harczban mind a két részről egyenlő, holtak és sobesültekben külön-külön mintegy huszonnégyezer, foglyokban hét-nyolcz

1809.

ezer volt a veszteség. A mieink e fölött tizenegy ágyút s tizenkét zászlót vettek el a francziáktól, kik viszont kilencz ágyút s egy zászlót ejtettek hatalmokba.

Károly főherczeg csak lassan, s folyton harczolva vonúlt Znaim felé; itt pedig jul. 11-kén fegyverszünetet ajánlott az ellenségnek; mely elfogadtatván, a fővezéri botot Lichtenstein János herczegnek adta át, ki aztán az egész sereget Magyarországra, a Duna jobb partjára vezette. Ferencz császár maga Tatán tartja vala főhadiszállását. Miután itt dandáronként a magyar insurrectio is a császári sereghez kapcsoltatott, ennek száma, János főherczegnek ismét Pozsonynál táborozó hadtestét is ide számítva, majdnem kétszáz ezerre emelkedett. Ily hatalmas sereggel rendelkezhetvén még az udvar: a fegyverszünetben nem is volt más célja, mint megvárni, míg valahára az angolok is megkezdik, mint a szövetség szerint kell vala, Németalföldön a hadjáratot; s megvárni azt is: egy részről miként fejlődik Spanyolországban a háború; más részről pedig, mire határozza magát Oroszország, mely, mint érintők, szövetsége daczára is a francziákkal, a hadjárat kezdete óta igen kétes szerepet játszó. S végre, még azon reményről sem mondott le Ferencz császár, hogy a porosz is fegyvert fogjon, kit aztán az egész északi Németország követendő lett volna a felkelésben. Ezt annál inkább véli vala várhatni, minthogy Tyrol hősies népe, mely a fegyverszünetből kifeledtetett, a többi Németországnak jó példát adva, Hofer András alatt harmad ízben is kiverte hazájából a francziákat. Időközben mindazáltal a békealkudozások is megkezdettek Óvárrott, utóbb Bécsben folytatandók.

Mialatt a fegyverek pihentek, Napoleon nagy terveken, s nagy diplomatiái fondorlatokon törte fejét. Hogy minden erejét Anglia hatalmának megtörésére fordíthassa, állandó békét kívánt magának szerezni keleti Európában. A körülmények szerint ezt két föltételtől látá függeni: egyik, hogy az orosz barátságát magának biztosítsa; másik, hogy az

Napoleon  
tervei a  
monarchia fel-  
darabolására.



osztrák monarchiát megsemmisítse, kisebb államokra darabolja. Mi az elsőt illeti: azt hiszi vala Napoleon, hogy miután Finnlandot, Moldvát és Oláhországot elfoglalnia engedé, Sándor czár végre megeleégszik e zsákmánynyal; s azon kilátásban, hogy vele, Napoleonnal, osztozandik az európai szárazföld uralmában, hű szövetségese marad, bár a jelen hadjáratban nem is tett eleget szövetségi kötelességének. A czár ugyanis színleg avval menté ki magát a neki szemrehányást tevő Napoleon előtt, hogy seregei Finnland és a dunai tartományok meghódításával lévén elfoglalva, nagyobb erőt nem állíthatott ki Ausztria ellen.

És míg Napoleon ama szándékot, mely szerint a czárral osztozni akar vala Európa uralmában, kivihetőnek tekinté, e tervvel kapcsolatban, Ausztria nagyhatalmi állását is megsemmisíteni szándékozott. Azt akarta eleinte, hogy Ferencz, kinek szívós jellemétől tart vala, lemondjon, s Ferdinánd főhercegnek, előbb Toscana s most Würzburg nagyhercegének engedje át a trónt. Ezenkívül pedig a három koronát, melyből a monarchia áll: Magyarországot, Csehországot és Ausztriát egymástól teljesen elszakasztani szándékozott, úgy hogy három külön államot képezzenek. Ezen értelemben adta ő Narbonne tábornoknak is utasításait, midőn őt Győr elfoglalása után e város kormányára küldötte. És valóban is a tábornok inkább politikai ügynök, mint hadi parancsnok szerepét játszá vala e helyzetében; mert utasítása akként szólott, hogy Napoleonnak a magyarokhoz intézett felszólítását foganatosítani, ezeket Ausztriától elszakadásra, s egy, Franciaország védelme alatt állandó, független király választására bírni ügyekezék.

Narbonne, szintoly ügyes diplomata, mint vitéz katona, óvatosan s egyszersmind buzgóan kezdé szőni fondorlatai hálózátát. Reményeit működései sikerében, úgylátszik, nemcsak a wágrámi ütközet hatására, hanem azon elégtelenségre is építette, melyet a magyarok, a hazájok függetlenségén, kivált anyagi érdekeik tekintetében, szenvedett sérelmeik

1809.

miatt, az 1807-ki országgyűlésökön oly élénken nyilvánítottak a kormány iránt. E függetlenséget most a hatalmas francia császár teljesen biztosítván, Narbonne szinte bizonyosnak tartá, hogy császárszárjának ajánlata vízhangra találand a magyaroknál. Szintily kecségetők valának pedig kilátásai a csehoknál is, kikre nézve hasonló megbízást vett volt császárszárjától. És, mint látszik, hatása nem is maradt minden siker nélkül. „E számítás“ — így ír egyebek közt a tábornok életírója, az ausztriai monarchia e feldarabolási szándékáról s Narbonnenak e célra lett megbízatásáról szólván, — e számítás, melyet ellenséges vágyak elöve sejtének, s örömet hasznokra fordítának, buzgó oszkozlókra talált, s hamar elterjedt a két ország (Magyar- és Csehországot érti) nemességének egy részében; a nép érzelmei annak szinte elejébe jövének. Narbonne, meghittje levén némely nagyravágyásoknak, melyeket bátorít vala, s tövékeny középpontját képezvén a titkos törekvések vagy tervek összegének, már-már közeledni látá a kifejlést, és szinte megijedt a siker könnyűségétől. Ausztria szerencséjére, ezen oly fenyegető működés, e follobbanásához már közel lévő tűzakna nem került el egy államférfiú figyelmét, kit rangja és szolgálatai a császár közelébe hoztak. Bubna tábornok átlátá a veszélyt, s kétségbeesett erőködéssel szorgolá a bécsi béke elfogadását, mi, bár oly terhes, oly súlyos váltsága a szenvedett vereségnek, de egyszersmind a megsemmisítésnek is elhalasztása volt, mi helyt engedett más combinatióknak, s ezeknél fogva új esélyeknek nemcsak a menekvésre, hanem még a hatalomra is<sup>1)</sup>

A francia író sem nevetet, sem más részleteket nem említvén, nem tudom, mennyire kelljen ama szavait, hogy „már-már közeledni látá a kifejlést, s szinte maga is elijedt fondorlatai sikerének könnyűségétől“ a magyarokra és mennyire a csehekre alkalmazni. És minthogy ez ügyben még semmi okmány, semmi adat nem jött napvilágra, azon általános

<sup>1)</sup> Villemain : Souvenirs Contemporains. Chap. XII.

állításból nem lehet meghatározni, mennyi haladást tett a magyarok közt az Ausztriától való elszakadás, s egy egészen független, önálló státus alkotásának terve. Ha e törv csakugyan nagyobb haladást tett, benne találhatnánk, legalább némi részben, megfejtését annak is, miért vezetett a sereg a wágrámi ütközet után Magyarországra, s miért egyesített vele a magyar insurrectio is; s mi több, abból lehetne némileg megmagyarázni még azt is, hogy Ferencz, mint a francia író mondja, Bubna tábornok sürgetéseire, a Napoleontól elejébe adott súlyos feltételeket végre mindamellet is elfogadta, hogy még majdnem kétszáz ezernyi hadakkal állhatott volna ellen a francia császárnak.

Napoleont azonban időközben mindinkább megingatta ama tervében, mely szerint Ausztriát feldarabolni, nagyhatalmi állását megsemmisíteni szándékozott, Sándor csárnak kétes magatartása. Napoleon érezvén, hogy a lengyelek vágyait, törekvéseit, országuk helyreállítására, azon szolgálatok után, melyeket neki ezen hadjárat alatt is újabban tettek vala, nem mellőzheti végképen anélkül, hogy a népeknek irányában különben is nagyon meghült rokonszenvét végkép el ne veszítse, s újabb bizonyosságát ne adja a világnak, hogy a népeket merő eszközül akarja kizsákmányolni dynastiai czéljaira. Ő tehát mindamellet is, hogy szövetségét a muszkával még minden áron fentartani kíváná, részben legalább Lengyelországot is helyreállítani szándékozott, s e végett Galicziát elszakasztani kívánta Ausztriától.<sup>1)</sup> A muszka azon-

<sup>1)</sup> E végett reá is birta a varsóiakat, hogy, mint szövetségesei, ellenségesen törjenek be Galicziába. A varsóiak ugyan a mi hadaink által mindenfelől visszanyomattak, minek következtében várni lehetett, hogy a tartomány tőlök rövid idő alatt egészen megtisztítottatik. De éppen ez időben vonultak be az oroszok is Galicziába, kik viszont Lengyelország birtokát ohajták magoknak biztosítani. Az oroszok bevonulásának az lön következménye, hogy 7-ik számú hadtestünk Galicziából a Dunajeczig s a Nidda mögé vonult vissza. Ferencz remélé ugyan, hogy ezen állását a hadtest a fegyverszünet alatt is megtartandja

1809.

ban ezt határozottan ellenzé, okúl adván, hogy egy független Lengyelország, bár csekélyebb terjedelmű lenne is, mint hajdan, reánézve örökös veszélylyé fogna válni, s újabban is

daczára a varsóiak által támasztott nehézségeknek. Hogy mindazáltal azon esetre is előgondoskodva legyen, ha a fegyverszünet békére nem vezetne; és mivel lényeges célok feláldozása nélkül, lehetetlen volna Sleziában és Magyarországnak Galiciával határos részeiben oly jelentékeny hadat felállítani, mely képes lenne az ismét betörhető varsóiaknak sikeresen ellentállni: Ferencz a népfelkelés eszközhöz kívánt folyamodni.

„Szerencsére — úgymond a fejedelem Erdődy József kancellárhoz Komáromból aug. 10-kén intézett kéziratában — a hegyláncz a mely Magyarországot azon oldalról fedi, a honnan az invásio jöhet, megkönnyíti az eszközöket annak sikeres meggátlására, mihelyt a lakosság az ott felállított haderővel közmüködni s ha csak népfelkelésileg fegyverkezve is, a betört ellenségnek erélyesen ellentállni hajlandó. Gondoskodjék tehát Ön lehetőleg gyorsan, hogy minden zaj nélkül megtudassék, hajlandó-e erre a lakosság? S igenlő esetben tegye meg a hatóságoknál haladék nélkül a kellő rendeleteket, engem pedig tudósítson.

A kancellár e tárgyban rögtön kérdést intézett Trencsén, Liptó, Árva, Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg és Máramaros főispánjaihoz.

Illésházy trencsényi s liptói főispán már aug. 16-kán válaszolá: hogy bár a felvidéki nép jó, s vele lehetne is teljesíttetni mit a király kíván; de ő a népet még sem tanácsolja felfegyverezni: nem csak mivel az taktikai támadásoknak képtelen ellentállni, hanem mivel még is könnyen zavarokra adhatna alkalmat; kivált szerencsétlenség esetében nem könnyen lehetne azt csendre, békére vezetni.

De Ferencz ezen ellenvetés közbejötté után sem állt el szándékától. A kancellár szept. 13-kán újabban kérdést tőn a főispánoknál a kiállítható nép számáról és vezéreiről. Illésházy erre szept. 16-kán azt felelé, hogy a nép még jó volt augusztusban; de a roppant fuvarozás, melyre s oly csekély bérért hajtattott, hogy abból megélnie lehetetlen, a leopoldvári s komáromi vármunkákra fordított tömérdek napszám, az átmenő katonaság erőszaktételei s orzásai, a szállításokat intézők tudatlansága s ügyetlensége, minél fogva számtalan fuvar hiába vész el, annyira elkeseríték a népet, hogy most már épen veszélyes volna kezébe fegy-

határozottan kijelentetni kívánta Napoleontól, hogy Lengyelországot soha sem fogja helyreállítani. „Elég nagy a világ, viszonzá erre Napoleon, hogy mi egymás közt meg-egyezhessünk.“ — „Ha Lengyelország helyreállítása forog fen — válaszolá a czár — csalatkozik Napoleon; ez esetben a világ nem elég nagy arra, hogy mi egymással meg-egyezhessünk.“ Napoleon engedett ugyan; de mind ébből, mind számos egyéb tényekből is mindinkább kezdé látni, hogy e szövetségeseivel még sokféleképen meggyülhet a baja. Azon gondolat merült fel ennél fogva lelkében: vajjon nem volna-e jobb Ausztriára ruházni ama szerepet, melyet a muszkának szánt; nem lehetne-e, a maga nagyobb előnyére,

vert adni. Hasonlót irtak, Csáky, Haller s a többi főispánok is a magok megyéjéről.

De nem csak az északi határszéleken, hanem [más vidékeken is hasznosnak véle Ferencz a nép felfegyverzését, s e végett szeptember 26-án Erdődy kancellár elnöklete alatt Ürményi József országbiró, Brunswik József tárnokmester, Almássy Pál, Majláth József, Petkovich és Cziráky Antal tanácsosok által Pesten bizottsági ülést tartatott a népfelfegyverzés kérdésének megvitatására. — A vélemények itt is abban öszpontosultak, hogy a nép tömeges felfegyverzése a végett, hogy a katonasággal küzreműködve álljon ellent az ellenségnek, nem csak czélszerűtlen, de több tekintetben káros, sőt veszélyes is volna. Javasláék mindazáltal, hogy az ellenség becsapásainak inkább kitett megyékben, kivált a nagyobb városok s községek mellett gyűjtessék ugyan össze egy-egy önkéntes csapat, de csak a belső biztosság fentartásának czíme alatt. E csapatok ha reájok szükség lenne, az alól sem fognák magokat kivonni, hogy a hazát a netalán betörhető ellenség ellen megvédjék; de mégis csak a mondott czímen szólíttassék fel a nép ily önkéntesek felfegyverzésére. Ennek fő feladata leginkább abban álland, hogy ne engedje az ellenség kisebb csapatai által bekalandoztatni s felpredáltatni az országot s különösen a maga saját területét.

A nemsokára megkötött béke azonban a nép e felfegyverzését szükségtelenné tette, s Ferencz ama felterjesztésre Tatáról október 23-kán oly választ adott, hogy a nép felfegyverzése tárgyában kiadott rendeleteit a helyreállott békében visszavonja. A kancelláriai levéltár okmányai nyomán.

1809.

vége mégis Ausztriában szerezni meg magának azon szövetséget, melyre Európa keletén mulhatatlan szüksége van, hogy az angolok ellen szabad keze legyen? E gondolatok, e kétségek közt tehát egyelőre felfüggeszté Ausztria megsemmisítésének tervét, s jelenleg megelégedett avval, hogy azt csak tetemesen meggyöngítse. Ily szándékkal terjeszteté Ferencz császár elejébe ama békefeltételeket, melyeknek elfogadását Bubna annyira szorgolá.

Napoleon  
békefeltételei.

E feltételek felette súlyosak valának Ferencz császárra nézve. Szerintök két ezer négyszög mérföldnyi területnek s majdnem négy milliónyi népnek kell vala ismét elszakasztatni a monarchiától. De még az említett feldarabolási tervtől s a belső fondorlatoktól elnézve is olyneműek valának a körülmények, hogy egyáltalában nem volt volna tanácsos még egyszer fegyverhez nyúlni. A németországi részletes felkelések Schill, Dornberg, Brunswick stb. alatt egyenkint mind legyőzettek; Brunswick, ki úgynevezett halál-legiojával legtovább tartá magát s Dresdába és Lipsébe is bejutott volt, utóbb megveretvén, s az éjszakon ide s tova üzetvén, végre az angolok hatalmában lévő Helgoland szigetére kénytelenült menekülni; Németország még nem jutott az elkeseredés azon fokára, hogy közönséges felkelést lehetett volna remélni. Angolország sem igen buzgott megfelelni szövetségi kötelességeinek. Valamint a tavaszon Stuart nem volt hajlandó, a még Lombardiában lévő János főherczeg sürgetéseire, Siciiliából Olaszországba csapni: úgy azon negyvenezernyi sereg is, melynek mindjárt a tavasszal Németalföldre kellett volna betörni, s mely csak augusztusban szállott ki valahára Walchern szigetén, — a közügy helyett csak azt tartá szemé előtt, hogy valamikép Antwerpent ejtse hatalmába; de evvel sem boldogulván, utóbb diestelenül tért vissza. Mind ez végre arra indítá Ferencz császárt, hogy az elejébe szabott békefeltételeket elfogadja. A szerződés szerint, mely októb. 14-én köttetett meg Bécsben, Ferencz Salzburgot, Braunaut s az Inn-kerületet Bajorországnak, Horvátországot a Szá-

Békekötés.

váig, Fiumét s a magyar tengerpartot, Istriát és Karnioliót Franciaországnak, Galiczia egy részét a varsói hercegségnek, más részét a muszkának kénytelenített átengedni, s e fölött még a szárazföldi zárlatot, József spanyol királyságát s a Napoleon által tett minden egyéb változtatásokat is elismerte. <sup>1)</sup> Napoleon, midőn a béke aláírása után Bécsből

<sup>1)</sup> E felett nagy összeg pénz is kellett fizetni sarczul a győző javára. Ferencz ennek kiállítása végett október 27-kén Tatán egy udvari értekezletet tartatott, melyből aztán Erdődy kancellár, Ürményi országbíró, Brunswik tárnokmester, Majláth személynök, s a magy. udv. kamara elnöke is meghívtattak a további tanácskozásokra. „Bár mennyire terhelhetnek is a német tartományok — így szól az Erdődyhez intézett meghívó — azon roppant összeget, mely fizetendő, egymagok ki nem állíthatják. Kell tehát hogy Magyarország is hozzájáruljon valamely módon. Mert addig míg nem fizetünk, az ellenség ki nem takarodik, sőt arra is vetemedhetnék, hogy még nagyobb terület átengedését követelje; mi Magyarországra nézve volna legkárosabb. — Ferencz az értekezleten tíz milliót kívánt Magyarországtól kiállíttatni aranyban s ezüstben.

A kancellár ez értekezlet után azt javaslá előterjesztésében, hogy ő felsége minden főispánhoz, püspökhöz s káptalanhoz bocsátana felszólító kéziratokat, hogy arany s ezüst készleteket és szereiket adják be akár ajándokul, akár kölcsönül 3 vagy 5% százalékra. A püspököktől ki kellene kérni minden értékes templomi szerezket s azokért is hasonló százalékra adni kamaralis kötelezvényeket, egyszersmind pedig azok értékét is kifizetni bankjegyekkel 300-szoros árfolyamban. A kancellár azonban nem remélé, hogy ezen módon egy vagy másfél milliónál több gyűljön be; mert az ország több hasonló ajánlatok által már nagyon kimerült az arany s ezüst érczből. Nem maradt fen tehát egyéb mód a kölcsönnél. Ennek előteremtésére felszólítandóknak véli a városokat, hogy ők vegyenek fel ily kölcsönt, melyért az állam kamaralis kötelezvényekkel biztosítsa őket. De ez nem látszék kivihetőnek. — A papságra azonban még mindig számolt Ferencz s 1810-ki január 20-kán kelt kéziratában bizonyos összegekről szóló kötelezvényeket kívánt kéretni a püspököktől. El is készültek a kéziratok a püspökökhöz. De O'Donnell pénzügyminiszter ezen eszközöktől nem várt most sikert, s egy új rendszert dolgozott ki az állampénzügy jobb karba állítására. —

1809.

kivonult, még azon sérelmet is elkövette Ausztrián, hogy Bécs erődítvényeit légbe röpítette. A béke következtében Győr is kiürítettett a francziáktól. Narbonne, ki mihelyt a béke bizonyossá lett, fondorlatainak szálait azonnal megszakasztá, egészen más nyelven kezdé szólni és az elszakadási reményeket, melyeket előbb oly nagy buzgalommal szítogatott, egyszerre vízbe ejté, s nemsokára Triesztbe az új „Illyria“ kormányzóságára távozott.

Életírójának idézett állítása szerint, a magyar nemességben oly rokonszenvre talált volna az Ausztriától való elszakadás eszméje, hogy a tábornok szinte maga is elijedt a siker könnyűségétől. Ez azonban vagy túlzott állítás, vagy az egész fondorlatnak a határozatlan nyilatkozatok és ígéretek első stadiumában kellett megakadnia s megghiúsulnia; minél fogva az udvarnak sem lett arról részletesebb tudomása. Az udvar e miatt, logalább tudunkra, senkit sem vont kérdőre; mit egyébiránt aligha fogott volna elmulasztani. Pár hónappal később Metternich, egy találkozás alkalmával, maga is oly értelemben szólott a tábornokkal, hogy meg van győződve, miképen a tábornok koránt sem haladt fondorlataiban annyira, hogy, daczára az erőszakos rázkódásoknak s váratlan katasztrófáknak, megingathatta volna azon példás lojalitás alapját, mely a magyar nemességet Mária Terézia dynastiájához köti.

De minden kétséget eloszlat ez iránt maga Ferencz király nov. 24-kén kelt ama rendeletében, mely által az insurrectiót haza bocsátván, egyszersmind a nemzetnek is köszönetet mond hűséges segélyezéséért a veszély napjaiban. „Bőséges bizonyítványát adtátok — úgymond egyebek közt — régi hűséges ragaszkodástoknak szentséges királyi személyünk és felséges házunk iránt, midőn nemcsak az utolsó

---

Egyébiránt ezen pénzviszonyokról alább bővebben. A kancell. levéltár okmányai nyomán.



törvények szerint meghatározott felkelési kötelességteket a legnagyobb készséggel teljesítettétek, hanem ezen felül is, felhívásunkra, számosabb lovasságot gyorsan állítottatok fel s küldöttetek seregeinkbe; sőt midőn a közeledő veszély nagyságáról értesültetek, újabban is számos önkéntes lovas csapatokkal és újonczokkal szaporítottatok hadainkat; mi által hűségtek legvilágosabb bizonyítványát, teljes királyi tetszésünket, méltán kiérdemeltétek. Valamint tehát ezt nektek ismételve kijelentjük, úgy szintazt kívánjuk királyi nevünkben nyilváníttatni a hazatért insurrectionalis katonaságnak is, mely legjobb hazafiúi érzelmeinek vérével pecsételt bizonyítványait hagyta az utóvilágra.“

Ezen, magától a királytól is méltányolt loyaltás és áldozatkészség a veszély idején azonban nem gátolta abban a nemzetet, hogy a béke visszatérte, a veszély megszűnte után a kormány eljárásával s a kötött békével való elégületlenségét nyílt őszinteséggel kifejezze királya előtt. A békefeltételek nyilvánosságra jutván, mély fájdalommal értették az ország rendei, hogy bár részökről minden kitelhető áldozatot megtettek, a hazának még is tetemes, a kereskedelem tekintetében legfontosabb része, a tengerpart, az ellenség birtokában hagyatott. E fájdalmok nyilvánítását pedig annál kevésbbé vélték elmulaszthatni, minthogy az ország egy része felett, a törvények sérelmével, a nemzet hozzájárulta nélkül történt a békealkudozás. „Bátrak vagyunk állítani, — mondja egyebek közt Pest megye 1810-ki január 8-kán tartott közgyűléséből kelt feliratában, — hogy ezen annyira meggyűlt s még egyre növekedő bajok soha sem, legalább ily mértékben nem támadtak volna, ha Felséged hű magyarjainak tanácsát s kívánatait, melyeket az 1790 óta tartott országgyűléseken felterjesztettek, kegyelmesen meghallgatja. . . . Mi soha sem kívántunk s nem is kívánunk egyebet, mint belügyeink rendezését, s azon eszközök elintézését, melyek által az ország jobb létre vergődhessék, erejében gyarapodhassék, s e végett a külbátorság és béke

1809.

állandóságát.“ Kérik is tehát őt, hogy miután a béke ismét oly nagy áldozatokkal vásároltatott meg, azt a jövőre állandóan megőrizni törekedjék; s a háború utóbajainak orvoslásában ezután oly tanácsokat kövessen, melyek a takarékos-  
ságot ajánlják, mi a legnagyobb adónál is célravezetőbb, így történhetvén meg csak, hogy a monarchia a háború okozta inségből felépülhessen.“

---

## HARMADIK FEJEZET.

### A kormány finantz-munkálatai.

#### I.

A béke állandósága, melyért majdnem húsz évi súlyos áldozatai után az ország s az egész monarchia opedve sóvárgva, 1810 elején minden eddigi békekötéseknél nagyobb biztosítást látszék nyerni. Napoleon, ki néhány év óta dynastiája megalapítására fordítá fő gondját, első házasságát magtalan nejével, Josephine császárnéval, 1809 végén a senatus által megsemmisítettén, Sándor czár legfiatalabb hugának kezét kéréte meg. Azonban, mint némelyek mondják, az anya-czárné, a vallás ürügye alatt, némi nehézségeket támaszta; mások szerint, a czár maga, hogy e házasságban való megegyeztetét drágán megfizettethesse, örömet színlelt ugyan, de azt válaszolá, hogy a herczegné nagy fiatalsága miatt az anya-czárné az ügyet halasztatni kívánja. Napoleon ez által magát sértve érezvén, a bécsi udvarnál akart tenni kísérletet. Narbonne, ki a kísérlettel megbízva volt, igen óvatosan járt el az ügyben. Egy ízben, midőn Metternichnél ebédelt vala, ez egyebek közt azon fondorlatokra fordítá a beszédet, melyek Narbonne által, győri kormányzó korában, a magyarok hűségének megingatására intéztettek. Metternich kicsinyíté Narbonne működéseinek sikerét, s a magyar jellem loyaltását dicsérvén, mely minden rázkódások daczára sem tudna egy könnyen elszakadni a monarchiától, avval végzé szavait: hogy ha volt is a monarchiában némi alattomos mozgalom, a megkötött, bár súlyos, béke mindent a régi

1810.

Napoleon  
házassága Fe-  
rencz leányá-  
val.

1810.

állapotba helyez vissza, s a status quo-t fentartván, az anarchia és zavargások minden reményeit megsemmisíti.

E pillanat alkalmasnak látszék Narbonnenak, fölereszteni a „próbagolyót“. Egész őszinteséggel csodálkozását jelenté, hogy a miniszter oly bizalommal viseltetik a jelen állapotok állandóságában. „Elkerülheti-e, mond egyebek közt, ily éles elmék figyelmét, hogy a mi minden békekötéseink, legyenek azok súlyosak vagy kedvezők, nem egyebek, mint rövid fegyvernyugvások; s hogy rég óta sebes léptekkel haladunk, sőt ragadtatunk egy már közel lévő cél felé, melyhez ama békekötések csak nyugpontokul szolgálnak? E cél: az európai szárazföldnek két túlsúlyú birodalomra szorítása. E két birodalom egyikének gyors növekedését és szerencsését, melyet a világban tett, látják önök 1800 óta. A másik még nincs megnevezve a végzet által: az vagy Ausztria vagy Oroszország leend, azon következmények szerint, melyekkel a bécsi békét foganatosítani fogják; mert maga e béke is merő veszély, ha nem szolgál kezdetül egy bensőbb szövetségnek, egy családi egyesülésnek, és ha következményei által nem ad vissza többet, mint a mennyit elvett létrejöttékor; szóval, önök rosszul vannak, ha megállapodnak Franciaország felé való hajlásukban.“

Más nap Narbonne a mondottakról tudomást vett Ferencz császárhoz hívaték, ki minden tétova nélkül megpendítvén az új béke kérdését, mondá, hogy a nagy áldozatokra, melyekbe az került, népe iránti ragaszkodásból szánta el magát, s e békét még bensőbb kapesok által is kívánja megerősíteni. S aztán leányáról s azon eshetőségről szóla, mely szerint a két birodalmat egy házasság szorosabb szövetségbe hozná egymással. Narbonne, megatva e bizodalom által, még bővebben kifejté a múlt napi ebéd alatt odavetett eszmét; mondá: miképen a gondviselés rendelete maga oda látszik mutatni, hogy két túlsúlyú birodalom létezzék Európában, hozzáadván, hogy minden egyéb államnak, mely a két birodalom közé esnék, multhatatlanul meg kellene gyön-

gülnie, el kellene nyomatnia, ha Franciaország ura, ki a Wezelig s Rajnáig országol, Németország fölött az orosz czárnak nyújtaná kezét, vele egyesülne családi kötelekek által. Hévvél mutogatá aztán mind azon előnyöket, melyek mind a béke állandóságára, mind közép Európa biztosságára nézve abból származnának, ha ezen bensőbb szövetség Franciaország és Ausztria közt jöne létre. Elnézve azon kárpótlástól, melyet Ausztria az új békében szenvedett veszteségeiért nyerne, Oroszország maga e szövetség ténye által elmozdítottatnék az előtérből Európa földabroszán, s kiszorítottatnék a civilisatio azon tömbéből, melyet az egymással határos két nyugati birodalom képezne. „Egy oly betetőzése annyi világi szerencsének, — mondá végre, — minő egy ismét Franciaországra bízandó osztrák főherczegnő lenne, Napoleont is megkísérthetné valahára megállapodnia a békénél s éldelnie dicsőségét, a helyett hogy azt szüntelen koczkáztassa, és egyetértve azon erényes monarchával, kinek fogadott fiává lenne, munkálnia a népek boldogságát“<sup>1)</sup>.

Néhány héttel ezen beszélgetés után Ferencz császár leánya, Mária Luiza főherczegnő, útban vala Franciaország felé, s april 2-kán (1810) fényes ünnepélyek közt kelt egybe Napoleon császárral.

E házasságot egy állandó béke biztos kezességének tekinték s ezért örömmel üdvözölték a monarchia népei; mert valóban nagy szükségök volt valahára az állandó békére. A bécsi békekötés után Ferencz egy kitünő status-férfiúra, ki számos évek óta a franciaországi követség élén áll vala, Metternich Kelemen grófra, bízá birodalma kormányát. De a monarchia pénzügyei már oly állapotban valának, hogy azokat ő sem menthette meg a bukástól.

A papirpénzből, melynek semmi ércalapja s csak kény-  
szerített forgalma volt, 1808 végén már 706 millió rft vala  
kibocsátva. És bár értéke már ekkor is annyira megesökkent,

A papirpénz  
állapota.

<sup>1)</sup> Villemain : e. h.

1810.

hogya száz forint ezüstért, mi vajmi ritkává lett, már 223 frtot kellett fizetni papírpénzben, a kormány azt hadi készületei, majd a háború költségeinek fedezhetése végett folyton szaporította; úgy hogy mire a béke helyreállott, a papírpénzből már 1060 millió rft volt forgalomban, mi azonban névszerinti értékének körülbelül tized részére süllyedt le, minek következtében száz ezüst ftért már ezer, sőt 1200 ftot kelle fizetni papírpénzben. Ezen állapotot, mely mindeket mód felett megdrágtított, a kereskedelembe s a magánosok minden nemű viszonyaiba pangást s mondhatatlan zavart hozott, lehetetlen vala tovább túrni; a háborúból eredt minden más bajok közt ez legelőbb, legparancsolóbban igényelt orvoslátot.

Úgyes államgazda, a lehető legnagyobb takarékossgal, az iparnak, kereskedelemnek alkalmas eszközök, kivált az üzletnek minden béklyóitól felszabadítása által, ha a béke állandó fentartására is van kilátása, néhány év folytában, bár sok nehézséggel, de talán még képes lett volna a közhitel bukása s veszélyes államrázkódás nélkül jobb karba állítani a pénzügyet. De gróf O'Donel császári udvari kamaraelnök s pénzügyminiszter ügyessége nem volt arányban a rendkívül nehéz feladattal. Ő egy oly pénzműtétchez fogott, mely a súlyos állapotot még inkább elmérgesíté. Új papírpénzt, úgynevezett váltójegyeket (Einlösungscheine) készítettett, melyeket a régi papírpénznél háromszorta nagyobb értékben akart forgalomba tenni, úgy hogy az új pénzjegy minden forintja a régiek három forintjával legyen beváltandó. Ezen új papírpénz törlesztésére szükséges alap beszerzése végett pedig, a német örökös tartományokban kibocsátott patensben, a lakosok tiszta birtokának tized részét s az egyházi javakat tűzte ki jelzálogúl, melyre 75 milliónyi ezüst s arany kölcsön szereztetnék.

E patens egyedül a német örökös tartományok lakosaira nézve lévén kötelező, Ferencz, ki Magyarországból is mennél nagyobb összegeket kívánt volna nyerni, 1810-diki

január 20-kán a kancellárhoz intézett kéziratában a magyar püspökökhöz és káptalanokhoz is kir. kéziratokat rendelt készíttetni, melyben felszólíttatnának, hogy bizonyos összegekre kötelezvényeket írjanak alá. Ezen összegekért az egyházi javak hypotheka gyanánt köttetnének le, miként az a német örökös tartományokban is történt. Minthogy azonban a püspökök s káptalanok által ily módon az állam javára az egyházi javak lekötésével felveendő kölcsönöket csak papirpénzben lehetne létesíteni, O'Donel pénzügyminiszter ellenzé a tervet, mely az ő pénzügyi műveleteivel némi összeütközésbe jött volna. Ennél fogva gr. Koháry Ferencz január 27-kén felszólítá a kancellárt, halasztaná el a püspökökhöz intézendő felhívás szétküldését.

A kancellár ezt január 31-kén kelt felterjesztésében a fejedelem tudomására juttatván, annak további rendeleteit kérte ki; mire aztán Ferencz febr. 3-kán maga is azt válaszolá, hagyná most abban e kéziratok ügyét, mert az új finantz-rendszerre nézve még nem történt meg a végmegállapodás. Ennek eszközlése végett Ferencz febr. 12-kén O'Donel udv. kamarai elnöknel conferenciát tartatott, melyre Erdődy kancellár is meg lőn híva. Ezen conferencián állapítottatott meg aztán a német örökös tartományokba a váltó czédulákról küldendő patens. Egy második, e tárgyban febr. 17-én tartott udv. conferencia végzéseinek folytán Ferencz febr. 22-kén kelt kéziratában a nádor, József főherczeg elnöklete alatt egy magyar conferenciát hívatott egybe, mely véleményt mondana, miként lenne a német örökös tartományokban közzé tett patenssel összhangzólag Magyarországon is alkalmazandó az új finantz-munkálat?

Ezen értekezletre Bécsben márcz. 12-kén b. Fischer István egri érsek, Ürményi József országbíró, gr. Brunsvik József főtárnokmester, Semsey András m. udv. kamarai elnök, Majláth György kir. személynök, gr. Erdődy József kancellár, Almássy Ignác és Petkovich Lajos udv. tanácsosok gyűltek össze a nádor főherczeg elnöklete alatt. Felol-

1810.

vastatván itt a császári patens, József főherceg nádor erélyesen sürgeté annak Magyarországra is alkalmazását; minek folytán közértelemmel határozattá lön, miképen magából a *pragmatica sancti*óból eredő kötelességek is kívánják, hogy a monarchia e rendkívüli szükségletének fedezéséhez Magyarország is hozzájáruljon. Miután azonban Magyarország saját törvényeivel él, melyek szerint hasonló rendkívüli terhek csak két úton vállalhatók el, t. i. vagy országgyűlésen, vagy szabad ajánlatok útján: eleve is látható, hogy bár melyik mód választassék is, azon szabályokat, melyek a német örökös tartományokra nézve alkottattak, némileg módosítani kellend. Hogy ez kellőleg történhessék, szükség, hogy az udvari kamara elnöke is részt vegyen az értekezletben.

A következő napon tehát O'Donel udv. kamarai elnök és Zichy Károly államtanácsos is megjelent a gyűlésben. Ezek előadták itt, miképen a patens célja az: 1. hogy a bankjegyek oly összegre szállíttassanak le, a minőben voltak, midőn még meg volt teljes névszerinti értékök a forgalomban; 2. hogy a kincstári kötelezvényekben lévő adósságok kellőleg biztosíttassanak, s mind ezek visszafizetésére, mind az új váltó-czédulák lassankénti törlesztésére elegendő alap szereztessék.

Az első cél, t. i. a bankjegyek kevesbitésének elérésére új bankjegyek adandók ki váltó czédulák (*Einlösungschein*) név alatt, melyek az ezüst *conventionalis* pénzt pótolják s helyettesítsék. Ezen váltó czédulákat ezüstön s aranyon, vagy a régi bankjegyeken lehetend venni, ezek folyama szerint, úgy mindazáltal, hogy e folyam, a beváltás művelete alatt ne haladja túl a háromszázat az új pénzjegy százáért. Az így visszaváltandó régi bankjegy a kir. biztos jelenlétében meg fog semmisítettetni.

A második célra szükséges az arany s ezüst ércpénz, mely, a mennyiben a bankjegyek értéke idővel növekedni fog, alapul szolgáljon mind az államadósságok visszafizeté-



sére, mind az új bankjegyek törlesztésére. A mennyiben pedig ezen érczpenz e czélokra elégséges nem lenne, s külföldről kellene kölcsönvenni, e kölcsön biztosítására hypothekák szükségesek fekvő javakban. Az örökös német tartományokban ily hypothekául szolgálnak, a patens szerint, az egyes állampolgárok tiszta vagyonának tized része, a kamaralis uradalmak és az egyházi javak.

Azon kérdésre: mily összeget vesz a finantzminister Magyarország részéről ekként számításba? — az volt a felelet: hogy ezt még a német örökös tartományok részéről sem lehet eleve meghatározni, s csak a bevallások mutatják majd ki, mennyire megy a polgárok tiszta vagyonának tizede. Magyarországon is, hol a bevallásokat önkéntes ajánlatok pótlандják, oda kell tehát törekedni, hogy ezen ajánlatok a tiszta vagyon tized részét tegyék ki.

Ezek a finantzministerium részéről O'Donel és Zichy által kijelentetvén, arról folyt a tanácskozás, miként lehessen e kir. kívánatot, mely a patensben kifejeztetik, Magyarország törvényeivel öszhangzólag teljesíteni?

A kir. kívánalmak első pontjára nézve abban történt meg a megállapodás, hogy e czélra mind az érczpenz, mind a régi bankjegy a 300-as árfolyam szerint, mind a kötelezvény elfogadandó. A készpénzre nézve határozottatott, hogy az egyedül a régi bankók bevásárlására fordítható, melyek aztán bizonyos jellel elláttatván, a forgalomból kivétessenek s a középponti pénztár által megsemmisíttessenek. Ugyancz történjék az ajánlatként begyüldendő régi bankókkal. A mi pedig a kötelezvényekben teendő ajánlatokat illeti: ezek számosabb, de húsznál még sem több évekre szóljanak, s mindeniknél meg legyen határozva, hogy az ajánlott összeg mikor s mily részletekben fog lefizettetni. Kamat az ajánló által nem fizetendő, bár mikor rója is le 20 éven belől az ajánlott összeg részleteit. Minden így lekötelezett forint a fizetésnél három forintba fog számíttatni, s a régi bankjegykből háromszor annyi megsemmisíttetni.

1810.

A kir. kívánat második pontjára, t. i. a hypothekára nézve, mivel a financzminiszter nyilatkozata szerint, oly fekvő javaknak kell lenni, melyeket a külföldön szerzendő kölcsönért jelzálogként lekötni lehessen, hogy tehát azok jövedelmeiből ne csak az évi kamatok kiteljenek, hanem hogy azok nem fizetés esetében a hitelezők által lefoglalhatók is legyenek; és mivel ily hypothekák Magyarországon nem szerezhetők: itt csak az első pont alatti műveletre kellend szorítkozni. A patens ugyan egyházi és kamaralis javakat tűz ki ily hypothekákul; de nálunk az egyháziak csak oly joggal bírván jogaikat mint a nemesek, ily hypothekául az ő javaik sem szolgálhatnak. Minthogy azonban a papok javaiból nyert jövedelmek részben egyébiránt is kegyes célokra fordítandók: a közszükség tekintetéből azon részt, mely ily kegyes célra volna fordítandó, egy ideig legjobban arra fordíthatja a papság, hogy bizonyos összegről kötelezvényt adjon, mely aztán évi jövedelmeiből törlesztessék, s halála esetén nem hagyatékát, hanem utódát terhelje. — A kamaralis javakból azonban lehetne egynémit erre fordítani, részint eladás, részint zálogbavetés által. A jászkunok, a hajdúk, a királyi s a 16 szepesi városok és a kikindai kerület szintén bőségesebben volnának igénybe veendőek.

Ezután ama kérdést fogta tárgyalásba az értekezlet: lehet-e az adót az új váltó czédulában is ugyanazon összegben szedni, mint az eddig a régi pénzjegyben fizettetett? Erre nézve egyező volt a vélemény, hogy országgyűlési határozat nélkül ezt tenni nem lehet; mert az új papírpénz három akkora értékű lévén mint a régi, ezen újban szedni be az adóösszeget annyi volna, mint háromszoros adót szedni. Ily lépés még az önkéntes ajánlatok sikerét is egészen megrontaná. A sőt azonban az új váltó czédulában kellene árulni, bár előre látható, hogy a rendek ezt is ellenzeni fogják. E szabályt azonban csak az ajánlatok beérkezte után kellene életbe léptetni, de az árak akkor is mérséklendők volnának.

De a vámokat s harminczadokat minden nehézség nélkül az új váltó czédulában s a régi tariffa szerint lehet szedni.

Végeztetett még, hogy a bécsi középponti bankóbizottságba, melynek feladata leend a régi papirpénz megsemmisítése s az újnak forgalomba tétele, két magyar egyén is alkalmaztassék.

Végül pedig azon kérdés is tárgyalatott: tartassék-e ezen tárgy végett országgyűlés, vagy csak egyszerű felszólítások küldessenek szét az ajánlatok tétele végett? Elismerte az értekezlet, hogy a subsidiumok kérésének egyetlen törvényes módja az országgyűlés, hol azt minden esetre nagyobb sikerrel is lehetne eszközölni. Mivel azonban országgyűlésen más tárgyakat is felvetetni kívánnának a rendek, mi sok időt venne igénybe, holott a pénzszerzés égető szükségű: az országgyűlést jelenleg egybehívni nem javasolják. Tehát csak erélyes felhívások intéztessenek a főispánokhoz, püspökökhöz s más nagyobb javadalmas papokhoz. De még ezek is csak azután indíttassanak meg, miután a) az 1807-ben megajánlott subsidium egészen be lesz szedve; b) az insurrectióra vonatkozó költségek kivettettek; s c) végre miután e finanszművelet teljes folyamatban lesz a német örökös tartományokban.

Ferencz az értekezlet e végzéseit azonnal megerősítvén, május 1-jén rendeletét is kiadta a felszólító kir. kéziratok elkészítésére. És miután az insurrectionalis költségek felosztása tárgyában még egy értekezlet tartatott, Ferencz junius 14-kén le is küldé az ő s a nádor nevében kiadandó felszólítások fogalmzatát, kijelentvén, miképen ő úgy kívánja, hogy a püspökökre s káptalanokra, valamint a városokra nézve is mindjárt meghatározottassék az összeg, melyről kötelezvényeket állítsanak ki. A szabad ajánlatokból e szerint a főpapok és városok részéről kényszerkölcson lett volna.

Mialatt a kormánynál ezen értekezletek folytak, a közvéleményt is igen élénken foglalkodtatá az oly igen fontos

1810.

pénzügyi kérdés. Egyebek közt Berzeviczy György Szepes megye 1809-ki novemberben tartott közgyűlésén egy a magyar ipar s kereskedelem emelésére vonatkozó államgazdasági iratot olvasott fel, mely a megyei közönségtől nagy tetszéssel fogadtatott s kinyomatni határozottatott. Gr. Csáky főispán azonban azt elébb Bécsbe javasla felküldetni, mi aztán meg is törtévnén, az irat a financzminiszteriumban birálat alá vétetett. De minthogy az irat szabadelvű javításokat javasolt, mind O'Donel, mind utóda, Wallis azt egyenesen eltiltatni véleményezé; mert „bár jó szándékkal készült — úgymond a birálat — mivel azonban most egy új financzrendszer van készülöben, melylyel annak elvei meg nem férnek, ártalmas lehetne annak hatása a közönségben“.

A szabad szó elfojtása azonban koránt sem könnyítette meg a miniszterium financz-munkálatainak keresztülvitelét. Míg ugyanis az értekezlet véleménye szerint e felszólítások az 1807-ben megajánlott subsidiumok s a felkelési költségek behajtásáig elhalasztattak, a financzműtétben mind újabb s nagyobb nehézségek merültek fel. A legnagyobb nehézség abból fejlett ki, hogy miután az új jegyeknek sem volt ércalapjuk, a műtét a már különben is igen megingatott közhitelt még inkább megrontotta, s a célzottal épen ellentétes hatást okozott. A régi papírpénz értéke ugyanis, mely 1809-ben még, nagy tömege daczára is, huszonhárom százaléknál állapotodott vala meg, a váltó czédulák kibocsátása után tíz százalékra süllyedt.

Ezen nehézségek s ama lassúság, melylyel az 1807-ki subsidiumok s az 1809-ki insurrectió költségei folytak be, Ferenczben is mindinkább megingatá a hitet, hogy a pénzügyön országgyűlés nélkül, egyedül magán ajánlatok útján lehessen segíteni. Egy, szept. 14-kén Persenburbban kelt kéziratában tehát tudatá József főherczeg nádorral, hogy a financzbajok orvoslása végett elhatározta légyen magát menél elébb országgyűlést tartani. Véleményt kér tőle egyszerűsmind, vajjon ezen elhatározása mellett is fentartandó volna-e

a szándék, mely szerint a főpapoktól s városoktól segély kéretnék a bankjegyek törlesztésére? Az országgyűlésre nézve pedig e három kérdést intézi hozzá: mikorra volna az összehívandó? — melyek volnának az utak és módok, és végre melyek a formák, melyek szerint Magyarországot reá lehetne birtani, hogy a pénzügyi bajok orvoslására arányos segélyt nyújtson? Közli vele, hogy a német örökös tartományokban a polgárok tiszta vagyonára tíz százalékos adót vetett ki <sup>1)</sup>, s e felett a rendes adót is háromszoros mennyiségre emelte. Láthatja ebből a nádor, mily majdnem elviselhetlen adó terheli a monarchia azon részét. S mind ez még sem elég a finanziaj elhárítására, ha vagyonereje arányában Magyarország is hozzá nem járul. Meg van tehát győződve, hogy a jó érzelmű magyar nemzet, áthatva ezen igazságtól, szintén kész lesz a segélyre: Számít is e tekintetben a nádor buzgalomára, hogy az országgyűlést jó végre vezérlendi.

A nádor főherczeg e kéziratra október 8-kán egy hosszú felterjesztéssel válaszolt, melyben elmondja, hogy a finanziaj felsegélése végett a tavasz folytában tartott értekezleten is tárgyalatott ama kérdés: vajjon egyszerű adakozásokra való felhívás vagy országgyűlés által remélhető sikeresebb előteremtése a papirpénz törlesztési alapjának.

<sup>1)</sup> A kivetés a külön tartományokra ezen összegekben történt:

Csehországra	egészben	148.557,615	frt.	évenként	9.903,841	frt.
Morvára	„	87.464,210	„	„	5.830,947	„
Szeleziára	„	10.390,980	„	„	692,792	„
Felső-Ausztriára	„	47.866,126	„	„	3.191,075	„
Alsó-Ausztriára	„	118.297,173	„	„	7.886,478	„
Stiriára	„	57.965,565	„	„	3.864,371	„
Karintiára	„	14.418,232	„	„	961,215	„
Galicziára	„	100.796,370	„	„	6.719,758	„
Bukovinára	„	12.507,300	„	„	833,820	„
<b>Összesen</b>	„	<b>599.463,573</b>	„	„	<b>39.964,238</b>	„

E szerint a régi bankóknak 1060.798,735 forintnyi összegéből leszámítva az új cédulákban fenmaradandó 212.159,750 frtot, 169.175,412 frtot kellett volna törleszteni.

1810.

Akkor is egyhangú volt a vélemény, hogy subsidiumot különben is csak országgyűlés ajánlhat meg nem csak törvényesen, de bőségesebben is. És csak azért nem sürgette az értekezlet az országgyűlés egybehívását, mivel sürgetőbbnek látszék a pénzügyi művelet keresztülvitele, mintsem hogy azt országgyűlésre lehetne bízni. Az országgyűlés rövid idő alatti egybehívásának szükségét azonban mindenki érezte. Ő, a nádor, már a július 28-án kelt felterjesztésében is sürgette, hogy az ország rendei a jövő tavaszon egybehívásának. A király ama határozatára, hogy e gyűlés mennél előbb kihirdetessék, most azt válaszolja, miképen a fő dolog nem abban áll, hogy mennél előbb, hanem abban, hogy jó sikerrel tartassék meg az országgyűlés; s azért csak az 1811-ki husvét első vasárnapján javasolja azt megnyittatni. „Igaz, ú. m. hogy ez által Felsőged a finanszió javítására célzó szándokainak létesülése kissé továbbra halad, s Magyarországnek tovább kellend hallania az ebben való részvéte hiányának panaszait; de ezeknél fontosabb indokok harcolnak a mellett, hogy az említett idő előtt ne hívassék egybe az országgyűlés. A késedelmet, úgy hiszi, sokszorosán pótlandja a siker.

Az országgyűlés előkészületeire nézve úgy vélekedik, hogy szükséges ugyan a közönséget a felveendő tárgyakra nézve, vonatkozzanak azok akár az összes birodalmi viszonyok javítására, akár belreformokra, részint ovatosan készült röpiratok, részint e végre megbízandó egyéniségek által előkészíteni; de azt nem javasolja, hogy a felveendő tárgyak már a meghívókban is kihirdetössenek. Ez, úgy mond, ellenkezik a magyar alkotmány szellemével, s káros is lehet, a mennyiben ellenkező utasításokra ingerelheti a rendeket, mik már eleve meg hiúsíthatnák a sikert. Az 1741-diki 8-dik t. cz. csak azon esetekben rendeli eleve tudatni a gyűlés tárgyait, midőn az alaptörvények s alkotmány változtatása czéloztatik. Egyebekre nézve elég, ha a nádor, országbíró, főtárnokmester, personalis és a bán tudják a felség

szándokait. A nádor és personalis majd gondoskodnak arról  
ezélszerű röpiratok s cikkek által, hogy kívánt sikert biz-  
tosító hangulatot készítsenek elő. A meghívókban tehát csak  
egész általánosságban kellene megemlíteni, hogy a király  
bevégezvén a véres háborúkat s nagy áldozatokkal vásárol-  
ván meg a békét, hű rendeivel tanácskozni kíván az ország  
javát előmozdító eszközökről. Mikor azonban a rendek együtt  
lesznek, akkor majd egész őszinteséggel elő kell adni a  
monarchia állapotát s az annak megmentésére szükséges esz-  
közöket. Már eddigelé is sok áldozatot hoztak a polgárok a  
finanszügy javítására; de a háborúk azt más célokra igény-  
lék fordítani. A finanszügy vezetői is sok hibát követtek el.  
Ekként nagy bizalmatlanság támadt a kormány rendszabá-  
lyai ellen, mely mind mélyebb gyökeret vert. Még a február  
óta elfogadott s kibocsátott helyesebb szabályok sem állítot-  
ták helyre, miként a papírpénz mind leebb szálló folyama  
tanúskodik, a megrendült bizalmat. Ez ellen most csak egy  
gyógyszer van: őszinte, nyílt felfedezése az állami pénzügy  
állapotának, s az ennek javítására már alkalmazott s még  
tervben lévő eszközöknek. A nyilvánosság ez ügyben csak  
hasznos lehet, miként ellenben a titkolódzás minden esetre  
káros. A nyílt őszinteség s nyilvánosság hasznát már 1807-  
ben is érezte a felség, midőn megegyezett, hogy a rendek  
egy bizottságot nevezzenek, mely a pénzügy állapotát meg-  
vizsgálván, javításának eszközeiről tanácskozzék. E bölcs  
lépés még sokkal jobb eredményt mutatott, s a megszavazott  
subsidiüm bőségesebb lett volna, ha némely közhivatalban  
lévő férfiak meggondolatlan nyilatkozataik által azon aggo-  
dalmat nem ébresztik vala a rendekben, hogy a bizottsággal  
nem közöltettek valódi igaz adatok, hanem csak képzelt  
számok, melyek által csak bőségesebb hozzájárulásra igye-  
keznének bírni a rendeket. Ez indítá aztán őket, hogy ne is  
kívánják a bizottság kiküldését s a szükséges adatok közlés-  
ét, hanem a subsidiümot egy, a nemzet méltóságával nem  
igen megférhető csekély összegre szorítsák. Most a szükség

1810.

sokkal nagyobb még mint 1807-ben, a bizodalom pedig azóta is nagyon csökkent: tehát csak nyilvánosság és őszinte nyíltság segíthet a bajon. Nem csak gátolni nem kell tehát a bizottság kiküldését s az adatok bizalmas közlésének kérését; hanem ezeket önként meg kell adni teljes bőséggben; a bizottság kiküldését pedig magának a kormánynak kell indítványozni.

Szükséges az is, hogy a jövő országgyűlésen, ha annak sikerét kívánjuk, a kormány egy szilárd, változhatlan rendszert kövessen s minden ingadozás nélkül haladjon előre, ez által is tanúsítandó, hogy komoly szándéka van, gyökeresen segíteni a bajokon. „A kormány e magatartása Magyarországon, hol a nemzet helyes tapintatú, természetes józan eszű, s mindenre mi szép s magasztos, hajlammal bír, kétségkívül könnyítendi s biztosítandja a sikert.

„Lépjen Felsőged mindjárt kezdetben azon nyilatkozattal a nemzet elébe, hogy e gyűlésen csak azt kívánja felvételni a mi az ország javát, biztosságát, becsületét és dicsőségét illeti. Adasson elő Felsőged, ezen kijelentésből indulva ki, mindjárt néhány oly tárgyat, melyek e célra vonatkoznak, a nélkül hogy kihagyná közölök a pénzügyi bajok megszüntetésére szükséges segélyt, mi nélkül az ország jólétét megalapítani különben sem lehet. Haladjon Felsőged így az egész gyűlés alatt, a rendeket mindig ezen fő célra vezetve vissza; újabb előterjesztései által pedig figyelmeztesse őket lassanként azon tárgyakra, melyek az ország javához legközelebb állnak: úgy nem lehet kételkedni ezen országgyűlés sikere felett.

A formára nézve javasolja, hogy a kir. előadások menél rövidebbek legyenek. Mondja el ezekben kevés szóval a papirpénz kevesbitésének mulhatatlan szükségét; hívja fel erre a rendeket közreműködniök. Mondja el, hogy finanszminiszterét megbízta légyen, mindent őszintén előterjeszteni; mi a rendeket a baj és segélyezés eszközeinek teljes ismeretére vezetheti; hívja fel őket, hogy e közlések átvéte-



lére nevezzenek ki egy bizottságot, mely aztán mindent a rendek elejébe terjeszsen. De ezek ne egyedül, hanem az ország javát s közkívánatait czélzó más tárgyakkal együtt adassanak elő?

1810.

Hasonlókat javasolt a magyar udv. kancellár is azon különbséggel, hogy ő most egyedül a pénzügyet véle tárgyaltatni, s egyszersmind biztosíttatni a rendeket, hogy ennek bevégzése után, új meghívás nélkül, egyebek tárgyalására is folytattatni fog az országgyűlés, midőn aztán addig tanácskozhatnak, míg mindent be nem végeznek, mi szivőkön fekszik.

E felterjesztésekre aztán Ferencz októb. 15-kén Légrádból kelt kéziratában az önkéntes ajánlatokra buzdító felszólítások kibocsátásától végkép elállott s az országgyűlést mennél előbb egybehívni határozta <sup>1)</sup>).

Miként azonban a főherczeg nádor felterjesztése is eléggé elárulja, a pénzügyi zavarok egyre növekedtek s a váltó czédulák kibocsátásán s azok ércalapja megszerzésén kívül még más finansztervei is voltak a kormánynak, kivált mióta O'Donelt gr. Wallis váltotta fel a finanszügyek vezetésében. Mióta ugyanis a régi papírpénz névértékének tíz, sőt nyolcz százalékára sulyedt, már valóban nehézzé, majdnem lehetetlenné vált bukás nélkül segíteni a közbajon. A kormány a legegyszerűbb, legkönnyebb s egyszersmind legrombolóbb eszközhöz nyult: kimondotta, hogy a forgalomban lévő papírpénz névleges értéke egy ötödére szállíttatik le; miszerint mi eddig száz frt vala, ozentúl lesz húsz, s a papírpénz összes 1060 milliónyi tömege 212 millióra csökken. A rendelet ez iránt 1811-ki febr. 20-kán hirdettetett ki az egész monarchiában. Annak, mely a magyar udv. kancellária útján Magyarországra s kapcsolt részeibe küldetett, ime jelentékenyebb pontjai:

A második devalvatio.

1811.

„Királyi tisztünk egyéb gondjai közt figyelmünket már

<sup>1)</sup> A magy. kancellariai levéltár okmányai nyomán.

1811.

rég a bankjegyek is különösen elfoglalva tartják; és megemlékezvén azokról is, miket irántok Magyarország Karai és Rendei az országgyűléseken már több ízben alázatosan felterjesztettek, nemcsak jogunkról lemondtunk azokat szaporítanunk, hanem kevesbítésök s a jó ércpénzzel való egyensúlyok helyreállítása végett, német örökös tartományainkban már intézkedni is kezdtünk vala, ama tartományok lakosai vagyonának egy részét e végett igénybe vévén.

„A rendkívüli események körülményei, bár azokat nem mi okoztuk, a múlt években nemcsak arra kényszerítének vala bennünket, hogy, még nagyobb bajok elhárítása végett, a bankjegyeket szaporítsuk; hanem azon eszközöket és módokat is, melyek által a bankjegyeket időnkint kevesbíteni, s értéköket helyreállítani törekedénk, oly annyira sükeretlenekké tették hogy, miután az értékes jó pénz lassankint egészen eltűnt, a bankjegyek becse napról napra ingadozóbbá lett, míg végre annyira megcsökkent, hogy folyamuk néhány napig százért már az ezerkétszázat is meghaladta. Ezen káros ingadozása és bizonytalansága a pénzkeletnek, valamint a magánosok vagyonát veszélylyel fenyegeti, az ipart elfojtja, a társadalmi viszonyokat megzavarja, s az által közönséges bizalmatlanságot és retteget szül: úgy a közügy tekintetében is hátrányos, mert a közjövedelmeket bizonytalanokká teszi, az árak emelkedése által a kiadásokat szaporítja, s mindennemű adók és vámok felemelését is okvetetlen maga után vonja. Hogy tehát mind ezen annyira elsúlyosodott bajok idején és sükeresen orvosoltassanak, — minthogy a gyengébb eszközök már nem segíthetnek, erősebbekhez s rögtön hatókhoz szükség nyúlni.

„Kivántuk volna ugyan, hogy magános alattvalóink egymásközti pénzviszonyai megrendülésének eleje vétessék s e végett a bankjegyek becse azoknak lassankinti kevesbítése által állíttassék helyre, hogy azok ekkint az ezüst pénzzel egyensúlyba jutván, a kivitt vagy eldugott jó pénz ismét befolyjon s napvilágra jőjön; minek eszközlésére a mult évi

febr. 20-kán kibocsátott nyílt levelünk által német örökös tartományainkban intézkedtünk is.

„De ezen atyai szándékunk sikerét meghiúsították a mult idők és események súlyos körülményei, melyek míg rögtöni orvoslatot igényelnek, egyszersmind azon gondoskodást is szükségessé teszik, nehogy midőn a bankjegyek túlságos sokasága, — mi által azok egyedül lesznek károsokká, a belforgalom szükségeihez mért mennyiségre hirtelen szállítatik, kedves alattvalóink megfosztassanak azon közönségesen elismert hasznoktól, melyek a bankjegyek mérsékelt mennyiségéből a mindennapi forgalom könnyítésére áradnak.

„... Határozzuk tehát és rendeljük a következőket : a létező bankjegyek csak az 1812-ki január utolsó napjáig maradnak forgalomban, és ezen határnapig névleges értékök egyötödre szállítatik le, azontúl pedig váltójegyekkel fognak felcseréltetni. A jövő mártius 15-kétől fogva tehát ezen váltójegyek s az ezüstpénz irányában az eddigi bankjegyek egyötödre, s így az egy forintos tizenkét krajczárra, a két forintos huszonnégy krajczárra, az öt forintos egy forintra s így tovább ugyanazon arányban szállítatnak le, mely értékben az 1812-diki január 31-kig úgy a nyilvános pénztárak, mint a magánosok által, minden ellenmondás nélkül elfogadtatni parancsoljuk. Minél fogva a kijelölt határnapig minden fizetés, vagy váltójeggyel, vagy a régi bankjegy ötszörös mennyiségével teendő ; 1812-diki febr. 1-től kezdve a régi bankjegyek forgalma egészen megszűnik, miért a felváltásnak addig egészen végre kell hajtatni, s azontúl a váltójegyek lesznek csak folyamatban, mint egyetlen papirpénz, valamennyi örökös tartományok s országokban. Kijelentjük végre, hogy e váltójegyekből nem fog több kibocsátatni, mint a mennyi szükséges a régi, egyötöd értékre szállított bankjegyek beváltására ; minél fogva, minthogy a forgalomban lévő bankjegyek névleges értékben 1060.798,753 forintot tesznek, az új váltójegyek összege semmi esetre sem fogja meghaladni a 212.159,750 forintot.

1811.

„Atyailag gondoskodni fogunk arról is, hogy ezen összeg lassankint kevesbítettessék; és valamint ezen üdvös czél iránt a mi kedves Magyarországunk rendeivel a legközelebbi országgyűlésen tanácskozandunk: úgy német örökös tartományainkra nézve kellőleg intézkedendünk, hogy e terv megszilárduljon, s a szükséges törlesztési alap előteremtessék, mely által a papirpénz lassankinti megsemmisítése s ércpénzzel való beváltása lehetővé váljék. Annyit már ezennel is tudtára adunk kedves alattvalóinknak, hogy az általunk a papirpénz megsemmisítésére alkotott bizottságot, melynek az új váltójegyek készíttetését és forgalomba tételét kötelességévé szabtuk, eskü által felelősnek nyilatkoztattuk, hogy azon mennyiségen felül, mi az értékének ötödére leszállított régi bankjegyek beváltására szükséges, több váltójegyet kibocsátani ne merészeljen. . .“

Hasonló értékleszállítás alá veti a nyiltlevél továbbá a rézpénzt is, melyből nyolczvan-millió vala forgalomban. E szerint a 30 krajczárosból lett hat, a tizenötösből három krajczár. Ellenben a hat, fél és negyed krajczárosok a forgalomból egyszerűen kiejtettek, úgy hogy azoknak pusztá rezét súly szerint kelle beváltani. És miután azon szerződéseket, melyekben a fizetés rézpénzzel köttetik ki, bár mely időben keltek légyen azok, ezennel megsemmisítetteknek nyilvánította: az államadóságokra nézve ekként intézkedik a nyilt levél:

„Ámbár, úgymond, kincstárunk jelen szorult állapotában az államadóságokat is leszállíthatnánk, mindazáltal kegyelmesen kijelentjük, hogy azt nem cselekedvén, az adósság tőkét teljes épségében hagyjuk. Hogy azonban a közjövödelmek és kiadások közt súlyegyént tarthassunk, és alattvalóinkat atyai gondoskodásunk szerint, a jövőre a mennyiben lehet, új terhektől megkíméljük: kénytelenek vagyunk minden államadóságok kamatait felényire leszállítani. . . E leszállítás alól azonban kiveszszük az ezüst lot-

teria s a bányatermék igazgatásának kötelezvényeit és Alsó-Ausztria rendeinek váltóleveleit.“ 1811.

„Parancsoljuk tehát, hogy ezen kegyelmes rendeletünket, mely hű alattvalóink jóllétének és nyugalmának fenntartására s az ország rendei által is több ízben sürgetett régi rend helyreállítására mulhatatlanul szükséges, minden haldék nélkül kihirdessétek és törvényes hatalmatokkal végrehajtsátok.“

Az ország a fájdalom és ingerültség hangos kitörésével fogadta a nyílt rendeletet, mely az anyagi érdekeken kívül politikai tekintetben is felette sérelmesen sújtotta az országot. Az alkotmánynak „semmit rólunk nélkülünk“ lényeges elve e rendelettel halálos döfést szenvedett. Törvényeink a pénzügyek felett, való, nem eléggé határozottak ugyan minden előfordulható esetekre; de elegendők annak kimutatására, hogy a kormány ily fontos ügyben csak a törvényhozás útján, a nemzet megegyeztetével intézkedhetik. Az iránt pedig a legvilágosabb törvények léteznek, hogy a kormányában független országot nem lehet „a német örökös tartományok módjára nyílt rendeletek által“ igazgatni. E törvények megszegését a pénzügyekre nézve, a lefolyt háborúk költségeinek fedezésére hozott annyi önkéntes áldozatok után annál érzékenyebben vette a nemzet, minthogy a magyar korona birtokai, Magyarország és Erdély arany s ezüst bányái, annyi nemes érczet szolgáltatnak, hogy avval nemcsak a Magyarország, de az egész monarchia forgalmára szükséges bankjegymennyiséget teljesen el lehet látni a kellő érczalappal. Magyarország és Erdély ugyanis évenként közép számmal 5563 gíra aranyat; vagyis 2.936.058 pftot, és 70,000 gíra ezüstöt vagy 1.400,000 pftot termel; s így összesen 3.436,058 pftot szolgáltat be évenként aranyban s ezüstben a birodalom kincstárába, mi egyedül a háborús húsz év alatt többre rugott hatvannyolcz millió forintnál nemes érczben. Méltán megkívánható tehát kormányától az ország, hogy ha tesz is bankjegyeket forgalomba, mire nézve a törvények nem korlá-

Közelgület-  
lenség.

1811.

tolják a királyi hatalmat, a kibocsátott jegyeket az ország arany és ezüst termeléséből kellő érczalappal lássa el.

Súlyosbítá e törvény- és alkotmányérelmet a nemzet szemében az is, hogy mióta a bécsi kormány önkényes papírpénz-kibocsátásai által a nemzeti vagyont veszélynek tette ki, az ország rendei a lefolyt országgyűlésekén ezen eljárás ellen nem mulasztának el óvást tenni és szorgalmazni a kormányt, rendezné velök egyetértve a mind-nagyobb zavarba sülyedő pénzügyet; de e felszólamlások, mint tudjuk mind annyiszor sikeretlenek maradtak. Az 1807-ki országgyűlés rendei, látván a kormány vonakodását e kényes ügy tárgyalásába ereszkedni, önszántokból dolgoztak ki tervet, mely szerint a bizonyos bukás felé indult pénzügyet rendezni még nem volt volna lehetetlen. Sőt tetemes áldozattal is járultak e rendezéshez; összes ingatlan vagyonuk század, ingóságaiknak pedig hatod részét ajánlván a királynak a papírpénz egy részének törlesztésére, a pénzfolyam szabályozására.

A megyék  
óvása.

A megyék ezen okoknál fogva teljesen feljogosítva érzék magukat a február 20-kai rendeletnek ellenmondani s az országgyűlés azonnali egybehívását követelni a kormánytól. „Nem kételkedünk — így íra fel egyebek közt Pest megye april 8-kán tartott közgyűléséből, — nem kételkedünk, hogy Felséged február 20-kai rendelete által oly szándokkal szállította le a bankjegyek és rézpénz értékét, hogy a kormánya alatt létező népek javát eszközölje. Nyíltan kijelenteni kénytelenítettünk mindazáltal, hogy a kegyelmes rendeletben foglalt eszközök bennünket nemcsak aggodalomba ejtettek, de meg is rettentettek. Látjuk ugyanis, mit a királyi rendelet tartalma is elárul, hogy ezen intézkedés a magánosok közti pénzviszonyokat megzavarja, vagyonukat kevesbíti; a szerződéseket és kötelezettségeket önkényesen szabályozván, a birtokjogot és a szerződvények szentségét veszélyezteti; látjuk továbbá, hogy a rendelet egyszersmind az adóról, sóárról s egyéb ügyekről is intézkedik.

„Mind ezek, természetök szerint, oly tárgyak, melyekről csak országgyűlésen lehet határozni. Mert ha ilyenekről, országgyűlésen kívül, egyedül királyi rendeletek is intézhetnének, ki ne félne annak megtörténhetésétől is, hogy hasonló módon egészen megfosztassunk alkotmányunktól.

„Mind ezért tehát, mind pedig azért is, mivel úgy vélekedünk, sőt meggyőződve vagyunk, hogy a közügyön a Felséged által kitűzött idő alatt a magánosok közti pénzüszonyok megzavarása s rázkódtatása nélkül is lehet segíteni, kérjük Felségedet, hogy bennünket e királyi rendelet végrehajtása alól felmenteni s mennél előbb országgyűlést hirdetni, azon pedig hű magyarjainak tanácsát is, kik királyuknak szintűgy nem kívánhatnak roszat, mint önmaguknak, meghallgatni s a bankjegyek kevesbítése felett határozni csak azután méltóztassék.

„Mi kétségtelennek tartjuk, hogy a bankjegyek értéke s hitele már csak az által is nagyon szilárdíttatnék, ha azon különféle rendeletek, melyek által értékök csökkentetett, s melyek már az 1807-ki országgyűlésen a május 23-kán és aug. 1-jén kelt feliratokban is kijelöltettek, előleg is azonnal eltörültetnének.

„Ezen országgyűlési feliratokból kitűnik az is, hogy a rendek csak oly módon kívánták a papirpénz kevesbítését, hogy azok lassankint jó értékű arany s ezüst pénzzel váltásának be s vétessenek ki a forgalomból.

„Ha e célra az országlakosok részéről áldozatok ígnyeltetnek, a nemzet azokat sem fogná megtagadni, miként eddig sem tagadta meg. Tett eddigelé is eleget, mind országgyűléseken, mind azokon kívül, különösen 1807-ben midőn a kincstár bajainak orvoslata végett ingó vagyonának hatod, ingatlanának század részét felajánlotta. Ennél, kétségkívül, még bőségesebb áldozatokra is kész a nemzet, csak meghallgattassék, mielőtt a polgárok vagyona felett végzés hozatnék; s csak függetlensége az 1790-ki 10-dik törvény-cikkely értelmében valóban s tényleg fentartassék.“

1811.

A megyék egynémelyike ez alkalommal élesebben is megróvta ugyan a kormány könnyelműségét, melynél fogva a papirpénzt folyton szaporítva, a bajt addig hagyta érni, míg azon a közhitel megrontása s a magánosok vagyonaállapotának megrendülése nélkül segíteni nem tudott; megróvták azt azon eljárása miatt is, melyszerint az aranyat s ezüstöt, a törvények és országgyűlési felszólalások s tiltakozások ellenére, az országból már nyers állapotában kiviszi, a pénzcsiszárok üzérségének pedig, mely által a vert jó pénzt az országból mindenféle ravasz fogásokkal kivonták, elejét venni elmulasztotta: a mérsékletet s méltányosságot mindaz által, mely Pest megye feliratán előmlik, a szenvedett sérelemből eredt közingerültség daczára, a többi megyék is általában véve szemök előtt tarták, <sup>1)</sup> újabb áldozatok télelére is hajlandóknak nyilatkozván, ha a kormány törvényes uton a rendek megegyeztével szabályozza a pénzügyet. A február 20-kai rendelet végrehajtását ennél fogva az országgyűlés egybehívásáig a megyék nagy része felfüggesztette, s a végrehajtást sürgető helytartótanácsnak oly értelemben válaszolt: miszerint a nemzet azt várta volna legfelsőbb kormánytanácsától, hogy az 1790-ki 14-dik törvényczikk által biztosított jogával élve, a törvény s alkotmány sértő rendelet ellen maga is előterjesztéseket teend a helytelen tanácsok által félrevezetett királynak. „Sommi sem érhetett volna bennünket ennél fogva váratlanabban, — mond egyebek közt Pest megye, — mint a helytartótanács intézménye, melyből fájdalommal értettük, hogy cs. kir. Fenséged s a magas kir. helytartótanács, mielőtt törvényes kötelessége szerint, s indítatva azon bizodalomtól is, melyet a nemzet a maga leg-

<sup>1)</sup> Csak Nyitra megye feliratát s határozatát, mely szerint tisztviselőit a kir. rendeletek végrehajtásától eltiltotta, vette oly zokon a kormány, hogy onnan több egyéniséget ad audiendum verbum regium idézett fel Bécsbe. Legerősebben gáncsolatott Zerdahelyi Gy. alispán, és Babothy jegyző.



felsőbb kormánytanácsában helyez, az ország jogainak fentartása s a magánosok vagytonbeli megrendítésének meggátálása végett ő felségénél kellő lépéseket tett volna, bennünket felelet terhe alatt sürget a kérdésben forgó kir. rendelet végrehajtására“. Kéri tehát a kormányzékot, járna szintén közben a királynál, hogy a rendelet az országgyűlésig felfüggesztessék; kijelentvén egyszersmind, hogy míg a királyhoz intézett feliratukra válasz nem érkezik, törvényes joguknál fogva halasztják el a rendelet végrehajtását.

A válasz azonban nem sokára megérkezett Bécsből. A magyar udvari kancellária ápril végén szigorúan meghagyta a végrehajtást felfüggesztett megyéknek, hogy a rendeletet kebelökben nyolcz nap leforgása alatt mulhatatlanul kihirdessék. A kancelláriának e rövid szigorú válasza annál nagyobb ingerültséget támasztott a megyékben, melyekbe az küldetett, minthogy alakja is szokatlan vala. A megyei feliratokra a válaszok, akár leirat, akár rendelet-alakban, mindig a király nevében szoktak volt leküldetni; a jelen válaszban pedig csak gróf Koháry Ferencz kancellár szólott a vármegyékhez. A megyék e miatt keserű szemrehányásokat tőnek a kancelláriának. „Azt hittük — mond Pest megye május 2-kán tartott közgyűléséből kelt feliratában, — azt hittük, a magas kancellária szintűgy átlátja, mint mi, hogy a kir. rendelet, mely olyanokat is parancsol, mik felett országgyűlésen kívül határozni nem lehet, végre nem hajtható. Hittük ezt annál inkább mivel a magas kancellária polgártársainkból áll, kiknek ugyanazon törvényeik s jogaik vannak mint nekünk, melyeknek sérelmét tehát szintűgy kellene érezniök, mint mi érezzük. . . . Nevelte e roményünket az, hogy a magas kancellária esküvel is le van kötelezve az ország iránt a törvények hűséges megtartására. . . . Annál nagyobb fájdalommal vettük tehát a n. m. kancellária leiratát, melyben még csak azt sem említi, vajjon feliratunkat felterjesztette-e a király elébe s küldetett-e arra királyi határozat; minél fogva azt kell hinnünk, hogy a n. m. kancellá-

Szigorú kormányrendelet.

1811.

ria a király határozatát is megelőzve, csak önkaratából sürgeti a királyi rendelet végrehajtását. . . . A magas cancelláriának nem áll jogában, előleges királyi határozat nélkül rendeleteket küldeni a vármegyékre. Jól tudjuk mi, hogy a törvényes parancsoknak kötelesek vagyunk engedelmeskedni; de hogy oly parancsoknak is engedelmeskedjünk, melyeket a törvényekkel ellenkezni látunk, annál kevésbé lehet kívánni, minthogy, midőn a parancs törvényessége kétségbe hozatik, akkor, a törvénykezési parancsokra nézve, a bírót, — egyéb parancsok tekintetében pedig csak az országgyűlést illeti meg a határozat hozatala; mert a törvények értelmezése az 1790-ki 12-dik t. ez. szerint az országgyűlés joga.

„Ha minden parancsot különbség nélkül végre kellene hajtánunk, veszve volna alkotmányunk; mert ha a parancs már végre van hajtva, hasztalan várunk orvoslatot az országgyűléstől; végre majd még ez is eltörültezik, s pusztá, korlátlan kényuralom áll be, az alkotmány pedig felforgatatik. A királynak, a ki hite szerint törvényekkel kormányoz, csak a méltányos engedelmesség lehet kedves; s csak azokat tarthatja igazi híveinek, kik a törvényeket s alkotmányt fenntartják; mert ezeken nyugszik magának a trónnak is biztonsága. A kik pedig a királyi parancsokat az alkotmányhoz s törvényekhez nem alkalmazzák, azok nem a királynak, hanem csak önérdékeknek szolgálnak“. . . . Kijelentik végre, hogy miután a törvénytelen rendelet visszavonásáért a királyhoz írtak fel, míg magától a királytól választ nem vesznek, a királyi méltóság sérelme nélkül senki más parancsának nem engedelmeskedhetnek.

A király ezek következtében május 8-áról egy mennydörgő leiratot intézett a febr. 20-kai rendeletet végrehajtani vonakodó vármegyékhez, „legfelsőbb haragjának s a legszigorúbb eszközök alkalmazásának“ fenyegetésével szorgalmazván azokat a rendelet végrehajtására, „melyet eddig is

minden törvényes alap nélkül, egyedül makacs ellenzési s kijátszási szándokból“ mulasztottak légyen el. 1811.

A megyék e leiratra jobbára oly választ intéznek vala<sup>A megyék erélyes feliratai.</sup> a királyhoz, minőt joguk érzete s a körülmények kényszerűsége igényelt. Tiszteletteljes, de erélyes hangon fejtegeték, hogy koránt sem ellenzési viszketeg s kijátszási szándok, hanem a legszentebb s legfontosabb jog, a tulajdon joga s az alkotmány legsarkalatosb elvének tisztelete és sértetlen fentartás birta őket arra, hogy a rendelet visszavonásáért folyamodjanak, annál inkább remélve kérelmök meghallgatását, mivel a király igazságszeretetéről s az alkotmány iránti hűségéről kételkedniök nem lehet. Ujra élénk indokolással mutogatják aztán, nem annyira a február 20-kai rendelet általános káros voltát, mint inkább azt, mennyire sérti ezen, a polgárok vagyonáról, az adóról, a magánosak pénzviszonyairól, az ország előleges meghallgatása nélkül, önkényesen intézkedő rendelet az alkotmány leglényegesebb elveit. Kijelentik végre, hogy bár a hatalomszónak engedelmeskedve, meg fogják ugyan kisérteni a rendelet végrehajtását; de miután az adózók kezei közt annyi pénz nem is létezik, mennyit azoknak különféle adózásai a régi papirpénzben ötszörösen véve tesznek: az adó behajthatásáról egyáltalában nem kezeskedhetnek.

A megyék ugyanis átlátván, hogy miután ugyanazon finantz-műtétel az egész monarchiára alkalmaztatott, s a régi papirpénznek az újjal beváltása a német örökös tartományokban már folyamatba tétetett: a népnek még nagyobb kára nélkül azt Magyarországbán sem lehet tovább elhalasztani. E körülmény által kényszerítve, kihirdették ugyan végre a rendeletet; de újabb felirataikban is kijelentették: hogy bár a szükség előtt meghajólnak; a rendeletet mindazáltal, mely az alkotmányt oly érzékenyen sérti, csak ideiglenesnek tekintik, s a hazai pénzügy törvényes szabályozása végett az országgyűlés mennél előbbi kihirdetését kívánják.

1811.

Az országgyűlést egybehívni különben is elhatározott szándoka volt a kormánynak; mert a február 20-kai rendelet még nem is foglalta magában az egész financia-munkálatot, s ezt országgyűlésen kívül nem is lehetett kiegészíteni. A bankjegyek értékének leszállításán kívül ugyanis a kormánynak még az is tervében volt, hogy a fenmaradt 212 millió forintnyi papírpénz egy részét Magyarország által biztosíttassa; a magánosok pénzviszonyait pedig az általa készített skála szerint törvény által is szabályoztassa. Mielőtt azonban az országgyűlést kihirdetné, czéljainak elérésére multhatatlannak látá, hogy az ellenzék a febr. 20-kai rendelet ellen, vagy legalább ama remény, melyet a megyék az iránt ápolni látszának, mintha e rendelet az országgyűlésen valamiképen megmásítható lenne, teljesen megszűnjék az országban. Ez volt czélja ama körlevélnek, melyet Ferencz király május 8-ról bocsátott a vármegyékre.

Engesztelő  
leirat.

„Miután több vármegye felterjesztéseiből kedvetlenséggel értettük, — mondatik e leiratban, — hogy a febr. 20-kán kibocsátott kegyelmes és átyai financia-rendeletünk nem azon készséggel hajtattott végre, melyet az alattvalói engedelmesség igényel; akár onnan származott e vonakodás, hogy némelyek minden alap nélkül reménylik, mintha ezen legfelsőbb akaratunk megmásítható volna; akár onnan eredt, hogy az e tárgyra nem alkalmazható sarkalatos törvények s alkotmány hibás felfogásából s értelmezéséből ezen ügyet csak országgyűlésen vélik tárgyalhatni: hogy tehát ezentul minden késedelmeskedésnek s mentegetődzéseknek elejét vegyünk, szükségesnek tartottuk a következőket kijelenteni. Egy részről szilárdul elhatároztuk, hogy az új financia-rendszert, melyet az istentől kormányunk alá vetett népeknek, következőleg kedves Magyarországnaknak is közjávára megállapítottunk, megmásolhatlan állhatatossággal fentartandjuk; — minél fogva miként sehol másutt, úgy Magyarországon sem türendjük, hogy üdves szándékaink, bár miféle merény vagy ellenzés által kijátszassanak. Más részről legfelsőbb

királyi jogunkhoz ragaszkodván, sehol sem fogjuk megengedni, hogy a bankjegyek leszállítása s a finanszterv, mint a mely az egész monarchiát illeti, s azért természeténél fogva, az egyes tartományokban, azoknak kára nélkül, tehát Magyarországon is külön nem tárgyalható, tanácskozás alá vétessék. Épségben marad mindazáltal Magyarországonk hű rendjeinek azon törvényes joga, hogy azok iránt, mik az elfogadott finanszterv következményeiként az országlakosok magán viszonyait, s az ország egyéb belügyeit illetik, országgyűlésileg végezzenek, s megegyeztünkkel törvényt alkotanak. Mi végre mihelyt az idő s körülmények viszonyai megengedik, az országgyűlést önszántunkból is egybehívandjuk. Midőn tehát ezen legfelsőbb változhatlan királyi akaratumkat ezennel kijelentjük, nektek egyszermind komolyan meghagyjuk s parancsoljuk, hogy említett atyai rendletünket, amennyiben eddig az nem történt volna, . . . mindenben pontosan végrehajtsátok; mert nem is kételkedünk, hogy legfelsőbb intézkedéseink szükségéről s hasznosságáról az egész monarchiára, tehát roátok nézve is, teljesen meg vagytok győződve, s azok iránt a népet is felvilágosítván, legfelsőbb szándékainkat alattvalói kegyelettel előmozdítandjátok. Ellenkező esetben mind azok összesen s egyenkint, kik e legfelsőbb parancsainkat megszegni merészkednének, legfelsőbb haragunkat s annak szigorú következményeit fogják érezni“.

Ezen leirat után más választása nem volt a nemzetnek, mint az engedelmisség. A kedélyek ingerültségét mindazáltal koránt sem csillapította le a kir. leirat; sőt az elkeseredést még inkább nevelte a király ama kijelentése, mely szerint a pénzügy, mint mely az egész monarchiát illeti, a magyar országgyűlés elejébe nem is tartozónak állítatik. A megyei gyűléseken, melyekben e királyi leirat közzé tétetett, általában mindenütt hevesen kitört a kedélyek ingerültsége. Mikor mondott le az ország, — kérdék e gyűléseken a rendek, — alkotmányos jogáról, intézkedni a maga pénzügyei-

1811.

ben; vagy mikor kapcsolta ezeket össze Ausztria pénzügyeivel oly módon, hogy azokról már joga sem volna tanácskozni? Ha pedig e jogáról le nem mondott, mi tartozhatik alkotmányos országban inkább a törvényhozás intézkedése alá, mint a polgárok vagyonát feltételező pénzfolyam, adó és finanszrendszer? Mert a hol ezeket a fejedelem önkénye szabhatja meg, lehet-e ott még csak szó is az alkotmányról? És ha ezek elvonathatnának a törvényhozástól csak azért, mivel az önkényesen kormányzott német örökös tartományok pénzügye is hasonló módon szabályoztatott, lehetne-e még szó az ország függetlenségéről? Számos egyéb törvényeken kívül, nem intézkedik-e világosan az 1790-ki 10-dik törvény, hogy Magyarországot a német örökös tartományok módjára önkényes rendeletek, nyílt levelek által kormányozni nem szabad? — Ilyen s hasonló kitörések után a megyék többsége újabb feliratot határozott intézni a királyhoz, most már nem annyira a febr. 20-kai leirat ellen, melyet megmásíthatni többé nem reménylének, mint a máj. 8-ai leirat azon állítása ellen, hogy a finanszterv, mely az egész monarchiát illeti, Magyarországon külön nem tárgyalható.

Újabb feliratok  
a jogsértés  
ellen.

„Épen ez az, legkegyelmesebb úr — mond egyebek közt jun. 5-kei feliratában Pestmegye — épen ez az, mi ellen, míg alkotmányunk fenáll, panaszkodni kényszerítettünk. Nem vonjuk mi kétségbe, hogy a finanszterv hosszú megfontolás eredménye: de mondhatatlanul fáj nekünk, hogy az iránt az ország meg sem kérdezett, bár az reánk is kiterjesztetik. Azon hit és kötelelességnél fogva, melylyel alkotmányunk, törvényeink s. Felséged iránt tartozunk, ki kell jelentenünk: hogy független országunkat, mely semmi más népnek s országnak nincs alája vetve, a többi örökös tartományokkal nem lehet mindenben egyenlőleg igazgatni.

„Felséged alkotmányunk s arra letett esküje iránti hűségénél fogva, 1810-ki febr. 26-kán és szept. 8-kán a német örökös tartományaiba bocsátott patensáiban maga megismerni méltóztatik: hogy Magyarországon a finanszialis rend-

szer tekintetében sem lehet oly módon eljárni, mint ama tartományokban; hanem eleve aziránt is országgyűlésen szükség határozni.

„De egyébiránt magában a máj. 8-kai kegyes leiratban is elismerni méltóztatik, hogy azokról, mik az elfogadott finanszterv-következményeiként az ország és lakosainak bel viszonyait illetik, törvényesen kell intézkedni.“ stb.

De mind hasztalan. A kormány azon megyékben, hol az ellenzék hevesebben nyilatkozott, szigorú rendszabályokhoz nyúlt; királyi biztosokat küldte rájuk, kik a tüzesebb ellenzéki tagok ellen vizsgálatokat intéznének, a merészebb hangon szerkesztett határozatokat s feliratokat a megyei jegyzőkönyvekből kitépnék stb. Ez történt, például, Pestmegyében, hova gr. Barkóczy Ferencz, a megye főispáni hivatalának különben is helytartója, küldetett ki, hogy a fentebb idézett feliratot, mely által a megye gyűlése a kancelláriát tisztének teljesítésére s a törvények hűvebb megtartására intette volt, a megye irományai közül kivegye s megsemmisítse, „hogy — úgymond az udvari parancs — e botrányos merénynek még emlékezete is eltörültessek“. Kik a finanszrendszer ellen mondott szabadabb beszédek miatt feladattak, utóbb „ad audiendum verbum regium“ Bécsbe idéztettek, hol aztán részint szigorú feddés, részint hivatalok által ügyekeztek őket elvonni az ellenzéktől.

A régi papírpénznek az új jegyekkel való beváltása ezek után mindenütt békésen folyt az országban. De valamint az a miatti koserőség, hogy az ország összes pénzértéke egy csapással a forgalomban lévő összeg egy ötödére olvasztatott, magában a felváltási műtételben is folyton táplálatot talált: ugy a megrendült közhitelt sem állíthatták helyre az e tárgyban kibocsátott több rendű intézkedések. Még be sem váltattak egészen a régi bankjegyek, s az új papírpénz, melynek az arany s ezüst pénzzel egyértékűnek kellett volna lenni, a forgalomban már is csak agioval lett kelendővé, mi újabb bizonyítványául szolgált annak: hogy hasztalan szab

1811.

a kormány kényszerű folyamat a pénznek, ha kibocsátott pénzjegyeit értékes alappal kellő arányban el nem látja; mert a pénzkelet szintűgy mint a pénz s áru közti árarány kigúnyol minden kényszerítő szabályt. Miként az idézett udvari rendeletből kitűnik, a kormány egy külön bizottságot rendelt ugyan az új papirpénz kezelésére, s abba három magyart is nevezett ki tagokul; sőt még esküvel is kötelezte a bizottság tagjait, hogy az új papirpénzből semmi esetben ne bocsássanak ki többet, mint a mennyi a régi bankjegyek beváltására szükséges; de a megrendült bizodalmat ez sem volt már képes helyreállítani.

E körülmény végre arra kényszeríté a kormányt, hogy komolyabban gondolkodjék, miként teremthetne a forgalomba tett 212 milliónyi új pénzjegyeknek értékes alapot vagy legalább hitelt a közönségben. Ezenkívül gyors szabályozást igényelt ama végetlen zavar is, melybe a papirpénz leszállítása következtében a magánosak közti pénzviszonyok bonyolódtak; mert az önkény-szabta „skala“ erre nézve sem állíthatta vissza a rendet, s ezt csak rendes törvénytől lehetett remélni. Az országgyűlést ez okoknál fogva mulhatlanul s mennél előbb egybe kellett hívni, habár előre látá is a kormány, hogy avval meggyüendő a baja.

## II.

Országgyűlés.

Az országgyűlés 1811-ki augusztus 25-kére Pozsonyba hirdettetett ki. A meghívó levelekben az említett két tárgyon, t. i. a papirpénz alappal ellátásán s a magánosok pénzviszonyainak rendezésén kívül, a közszükséglet fedezésére megkivántató segedelem említettik azon tárgyakul, melyekről a rendeknek tanácskozniok kellend. Végül pedig, hogy a kedélyeket eleve is kedvezőbben hangolja, az ország hús éves kívánatainak kielégítésére is reményt nyujta a kormány, a rendszeres reform-munkálatokat is kitűzni igérvén a tanácskozások tárgyául.



De a létező körülmények közt csupán ebben nem bízott s nem is bízhatott, hogy célját elérje. A meghívó levelekkel tehát egy időben utasítások is küldettek a megyék főispánjaihoz, kötelességükké tevők: hogy a követválasztásokat akként ügyekezzenek intézni, hogy az udvar céljait nem pártolók, a mennyire csak lehet, mellőztessenek; a követek utasításai pedig az udvar szellemében, s érdekeinek igényei szerint készíttessenek. Némely főispánoknak személyesen is kijelöltettek azok, kiknek követekké választatását minden áron meg kell gátolniok. Ily utasítást vett egyebek közt Eszterházy herceg, sopronyi főispán, Nagy Pált illetőleg. E lánglelkű szónokunk már 1807-ben is nagy hatással östromolta vala, mint fentebb látók, a kormány finanszrendszerét; s míg azt, mi most bekövetkezett, eleve is megjósálá, egyzersmind köztetszéssel fogadott irányt is tűzött ki, melyet a kormánynak, hogy az állambukást elkerülhesse, követnie kellene. Nagy Pál akkor, mint említők, „ad audiendum verbum regium“ idéztetett s minden hivatalviselhetésből kizáratott; de mivel a rendíthetlen hazafit a feddés szintoly kevéssé változtatta meg, mint az el nem fogadott jövedelmes hivatalok, melyekkel utóbb megkináltatott: a hatalmas szónoklatától tartó kormány most egyáltalában nem akart neki alkalmat nyújtani, melyben akár jóslatai igazságának diadalát ülje, akár újabb indítványai által nehezítse a kitűzött célok elérését <sup>1)</sup>. Nagy Pál, ki mind ezen előzmények, mind

---

<sup>1)</sup> Herczeg Eszterházy, Sopron megyei főispán, azon indokból, hogy a kancellár június 24-kén szétküldött leveleiben inté a főispánokat, lennének ovatosak a követválasztásoknál, jul. 31-kén kérdést intézett a kancellárhoz Nagy Pál iránt, vajjon nem ellenzi-e az udvar megválasztatását? Igaz, mondá feliratában, hogy a nádor őt 1809-ki april 16-kán kelt levelében s pedig ő felsége megbíztából minden büntetés alól felmentette; igaz, hogy ő a mérséklet határait nem szokta túllépni, s a közjó előmozdításában mindig dicséretes buzgalmat fejt ki, minél fogva a RR. bizodalma most is őt tűzte ki a követségre: ő, a főispán, Nagy Pálért mindazáltal nem hajlandó a felelősséget magára vállalni,

1811.

az 1809-diki insurrectió alkalmával kitüntetett deréksége következtében, népszerűsége tetőpontján áll vala megyéjében, az őt bálványozó nemesség által, ha akarja, a főispán ellenére is megválasztatik ugyan követté; ő azonban, sem nagyravágyás, sem más mellékcélok által nem engedvén magát vezetetni politikai pályáján, mihelyt a felsőbb rendeletet Eszterházy bizodalmas közléséből megértette, minden zavarnak elejét veendő, önként visszalépett.

Bár azonban a főispánok általában tehetségök szerint megfeleltek megbízatásuknak, s a sopronyihoz hasonló jelenet más megyékben is fordult elő, az utasítások mégis jobbára ugyanazon szellemben valának szerkesztve, mely az elébbi feliratokat átlengé; a követek nagy többsége pedig az udvar kitűzött czéljaira nézve az ellenzékhez tartozott. Vezére a követi karnak ezen országgyűlésen is, mint már elébb többször, az éles értelme, átható ítélete, széles ismeretei, s a közügyekbeni jártassága miatt nagy tekintélyű Vay József, Borsod követe volt, kit, mivel szabadelvűsége s hazafias érzelmei mellett is higgadt mérsékelttség jellemezte, a kormány inkább megnyerni, mint mellőzni ügyekezett az országgyűlésen. Mily aggodalmak léteztek egyébiránt a kormánykörökben az országgyűlés folyama iránt, eléggé elárulja már

---

nem tudván, vajjon az udvar értelmében fogna-e működni az országgyűlésen?

A kancellár eziránt mindjárt felterjesztést intézett Ferenczhez, ki azonban erre sokáig késvén válaszolni, a kancellár aug. 12-kén újra kérdést tőn, mit tegyen, ha Eszterházy nem gátolhatná Nagy Pál megválasztatását? Ferencz erre még az nap következőleg felelt: „Dem Fürsten Eszterházy ist zu bedeuten, dass zwar der Ihm im J. 1807 gemachte Auftrag, da ich denselben im J. 1809 aufgehoben habe, der Wahl des Paul Nagy zum Landtagsdeputirten nicht mehr entgegensteht, er mir aber, als Vorsteher des (Ödenburger Comitats, dafür verantwortlich bleibe, dass solche Männer gewählt werden, welche die in den Gesetzen vorgeschriebene Eigenschaften, mithin auch die gehörige Mässigung und Bescheidenheit im vollen Maasse besitzen. Laxenburg den 12. Aug. Franz.“ Kancell. levéltár.

az is, hogy Ferencz junius 16-kán kelt kéziratában már elege meghagyta, hogy az országgyűlési napló gondosan censuráltassék. A napló átvizsgálását Majláth kir. személynöknek tette kötelességévé; de e felett még a kancelláriának is meghagyta, hogy azt szintén figyelemmel kísérje, s a mi Majláth szeméit netalán elkerülte volna, gondosan kiigazítsa. Midőn pedig az országgyűlés kezdetén értesült, hogy a bécsi s budapesti lapok oly megyei feliratokat is közöltek, melyekben a RR. a király jogát, mely szerint önkényesen devalválhatná a bankjegyek értékét, kérdésbe vonták: szept. 3-kán meghagyatta a lapoknak, hogy ezentúl csak azt közölhessék, mi a pozsonyi hírlapban megjelent <sup>1)</sup>.

A gyűlést Ferencz király személyesen nyitotta meg. A trónbeszéd. Trónbeszédében, melylyel a kir. előadások átnyújtását kíséerte, mondá egyebek közt: miképen megismeri ugyan, hogy nagyok az áldozatok, melyeket a finanszügy rendezésében a hű magyar nemzettől igényel; de, úgymond, a nemzeti fenmaradást és szabadságot nem is lehet csékélységgel gementeni; s azért bár atyai szívének nehezen esik, hogy a sükségtől kényszerítve ily súlyos áldozatra kell a nemzetet felszólítnia, de bízik annak hűségében, méltányosságában s ragaszkodásában, hogy most is megfelelőend várakozásának. Fontos volt ez alkalommal a nádor válasza is, melyet a törvényhozó kar nevében mondott, mert kitűnik belőle, hogy azon kabineti tanácskozások alatt, melyek az országgyűlést megelőzték, a nádor egyelőre is sikerrel biztatta a kormányt céljainak elérésében. „Súlyos a baj, úgymonda egyebek közt, de a nemzet úgy van meggyőződve, hogy királya nem kíván tőle egyebet, mint a mi az alkotmánynyal megegyez, s az ország erejét meg nem haladja; és e hitben ügyekezní is fognak a rendek megfelelőnd Felséged várakozásának. Hogy a magyarok így éreznek, már akkor bátorkodtam volt állítani, midőn Felséged szándékait az új papírpénz alapja, s az

<sup>1)</sup> A kancellária levéltárából.

1811.

ezáltal helyreállítandó közhitel iránt nekem kinyilatkoztatni s véleményemet tudakozni méltóztatott; biztosítván akkor Felsőgedet, hogy az ország rendei, törvényes úton szólíttatván fel, semmit sem fognak elmulasztani, mit a haza, alkotmány s király java és fenmaradása kíván.“

E szavak azt is elárulni látszának, hogy a bécsi kormány oly nagy ellenszenvet tapasztalván a nemzetben a finantz-munkálat iránt, eleinte nem szándékozott volna ez ügy miatt országgyűlést hirdetni, hanem az új bankjegyek alapját, s a magánosok pénzviszonyait illetőleg is szintoly önkényes udvari parancsral akart volna intézkedni, minővel a papírpénz értékét egy ötödére szállította le; és hogy csak a nádor biztosításai a törvényesen megkérdendő nemzet áldozatkészsége tekintetében, birták volna reá az udvart, hogy országgyűlést hirdessen, s alkotmányos módon járjon el. A nádor, kivált az 1809-ki insurrectió óta nagy népszerűséggel birt a nemzetben; miért is biztosításai hitelt nyertek, s reményt ébresztettek, hogy a kormány ügyét jó célra vezetendi az országgyűlésen. És kétségkívül a nádor is csak azért említette a trónbeszédre mondott válaszában idézett szavai által e körülményt, hogy már eleve némi kötelezettséget hárítson a nemzetre azáltal, hogy ő, a népszerű nádor, csak az udvar szándokai pártolásának ígérete által birta kieszközleni, hogy az ügy alkotmányosan, országgyűlésen tárgyalassék. Egyszersmind azon remény is kifejezve van e szavakban, hogy miután ő, az országgyűlést kieszközölvén, a nemzetet további önkényes udvari rendeletek kibocsátásától megóvta, a rendek sem fogják őt most cserben hagyni az udvar irányában.

A kir. előadások.

De bármi ügyesen volt is mind ez elintézve, változást a rendek értelmében, kiket határozott utasítások is köteleztek, előhozni nem volt képes; a minthogy ez nyilván kitűnt, mihelyt a kir. előadások tanácskozás alá vétettek. Ezen előadások lényege a következő négy pontban foglaltatik:

1. Az új papírpénz értékének fentartására, s annak időnkénti törlesztésére érczalap előteremtése szükséges, mi egy részben Magyarországtól váratik.

2. A hadi adó a jelen körülményekben már elégtelen lévén, szaporítandó, de a mennyire lehet, az adózók terhelése nélkül. Ő felsége egy e végre kiküldendő bizottmánynyal mind a két pontra nézve bővebben közlendi szándokait.

3. A papírpénz leszállítása következtében szükségessé lett a magánosak pénzviszonyainak szabályozása.

4. E három tárgy bevégzése után egyéb közügyekről is tanácskozhatnak az ország rendei; s ha mindent, mit kívánnak, nem végezhetnének el, nem ellenzi ő felsége, hogy még ennek folytában egy más országgyűlés egybehívásának ideje is eleve meghatározassék.

A követek nagy többsége, utasításaik is úgy kívánván, mielőtt bármi tárgy felett kezdene tanácskozni, azt kívánta a kormánytól, hogy a törvényeken s alkotmányon a február 20-dikai rendelet által ejtett sérelem mindenek előtt orvosoltassék, s e végett a finanszmunkálat, míg arról a törvényhozás határozand, felfüggesztettnek nyilvánítottassék. E felirat által a rendek inkább csak a finanszmunkálat felől az országban uralkodó közvéleményt s azon induló pontot akarták a kormánynak tudtára adni, mely nekik a pénzügyre nézve, küldöik által kitűzetett; egyszersmind pedig arra kívánták indítani a kormányt, hogy legalább utólagosan ismerje el és biztosítsa a törvényhozás jogait a pénzügy szabályozása körül. Mert miután a finanszrendelet nagy részben már végre is hajtatott, vagy végrehajtása legalább folyamatban vala, komolyan egyáltalában nem lehetett remélniök annak megváltoztatását.

Felirat a  
finansz-mun-  
kálat ellen.

A királyi válasz, miként előre látható vala, egyenesen be sem éreszkedett a rendelet felfüggesztésének kérdésébe, hanem lényegére nézve csak azt foglalá magában, mi már az előadásokban is elmondott: a mulhatatlan szükségét fejtegeté, mely a kormányt ama rendelet kibocsátására kény-

1811.

szerítette, miután a súlyos háborúk következtében módfelett megszorított papirpénz tömegét sem a rendes állami jövedelmekből, sem az alattvalók önkéntes áldozataiból nem lehetett törleszteni.

A rendek azonban, kiket e válasz nem elégített ki, bár a siker reménye nélkül, még tovább is folytatni kívánták ez iránt a kormány sürgetését, nehogy, ha ily életfontosságú kérdésben igen engedékenyeknek mutatkoznak, a kormány ismét hajlandó legyen az alkotmány hasonló sérelmére. A jog-sérelem utólagos orvoslata végett mindenesetre ünneplés nyilatkozatot kívántak a királytól, hogy hasonló rendeleteket a törvényhozás megkérdése nélkül a jövőben nem fog kibocsátani. Előre látván mindazáltal, hogy a kormány sem fog egy könnyen engedni, nehogy a különben is sok időt elnyelő fel- s leirat-váltások következtében a viszonyok elmérgesedjenek, a nádort kérték meg: eszközölne közbenjárása által kedvezőbb választ első feliratukra. Egyszermind pedig egy törvényjavaslatot terjesztettek fel általa, melyben biztosítani kívánták az országot, hogy ezentúl semmiféle papir- vagy váltó-pénz nem fog kibocsáttatni a törvényhozás befolyása nélkül.

A nádor készségesen elvállalta a közbenjárást; de ennek sem lett kívánt eredménye, az újabb válasz sem foglalván magában többet az elsőnél. Már ismételve kijelentette Ő Felsége — ez volt a válasz értelme, — hogy jogáról is lemondott az új papirpénzt szaporítani, s annak kezelését egy meghitelt választmányra bízta. Neki is az a főcélja, s arról tanácskozni hívta egybe a rendeket is, hogy a papirpénz hitele egy alkotandó ércalap által megszilárdíttassék, s időnkénti törlesztés által a forgalomból végre egészen kivonathassék. Inti tehát a rendeket, vennék mennél előbb tárgyalás alá a kir. előadásokat.

Újabb felirat  
az önkényes  
kormány el-  
len.

A rendek eleitől fogva sem kecsegtették ugyan magukat azon reménnyel, hogy a kormány a február 20-dikai rendeletet felfüggeszse; azt mindazáltal jogosan vélik vala

kívánhatni, hogy a király a nemzeti jog elismerése által az alkotmányos érzelemnek kielégítést nyújtson válaszában. Midőn tehát a második válaszban sem láták e kívánatukat teljesedve, egy újabb feliratot intéztek a királyhoz. „Az önkényes rendeletek általi kormányzás ellen óvásukat nyilvánítván, élénk szavakban jelenték fájdalmodkat, hogy ő felsége velök a finanszmunkálatnak csak következményeiről, s nem magáról a munkálatról akar törvényt alkotni; holott a pénzügyről határozni minden alkotmányos országban, ha erről külön törvény nem léteznék is, miként nálunk létezik, csak a törvényhozásnak állhat jogában. Különbön önkénynek van kiteve a birtok és vagyon. Kijelentik ennél fogva, hogy a kormány amaz önkényes rendelete által túlhágtá hatalmának törvényes korlátait. Mert mi értelme volna különben ama törvényeknek, melyek szerint az adó mennyiségét csak az országgyűlés határozhatja meg, ha a kormány joggal birná a pénz-értéket tetszése szerint leszállítani? Önkényes udvari parancsok kibocsátására, melyek a létező törvényekbe ütköznek, semmiféle szükség nem jogosíthat; a törvényt nem a szükség, hanem csak az országgyűlés változtathatja meg.“

E közben ama bizottmány is beadta jelentését az országgyűlésnek, mely a végett küldetett ki, hogy meghallgassa a kormány felvilágosításait, s illetőleg terveit az egész finanszmunkálat, a papírpénznek kellő érczalappal ellátása s koronkénti törlesztése felett. E jelentés szerint a kormány kívánatai következőkből álltak: a kétszáz tizenkét milliónyi papírpénz hitelének megszilárdítása végett, e papírpénzért Magyarország a többi örökös tartományokkal együtt vállaljon kezességet, úgy hogy száz millió frtért Magyarország álljon jót a maga jövedelmeivel. A törlesztésre az ország évenként fizessen két milliót mind addig, míg a papírpénz az ezüsttel egy értékre emelkedik. Mihelyt e cél el lesz érve, ezen adó is meg fog szünni. De ha a papírpénz értéke, bármi oknál fogva ismét leszállana, ezen adó is újra beálland mind addig, míg a papírpénz agiója ismét megszűnik. E törlesztő

A kormány  
kívánata  
megtagadtatik.

1811.

adót a kormány nem az iparra, hanem a földbirtokra és népszámra óhajtja vezetni. — Végül a megszaporodott köz szükségletek fedezésére a szokott hadi adón felül az ország évenként fizessen tizenkét millió forintot, mit egy részben közvetett adóból kellene előteremteni.

A nádor s a kormány ügynökei Vay József s más befolyásosabb követek körül mindent elkövetnek vala, hogy őket arra bírják, miszerint e kormánykivánatokra legalább is némileg kedvező választ eszközöljenek ki követtársaiktól. Magok a főrendek is, kik jobbára az udvari párthoz tartozának, számos üzenetekkel sürgetik vala a rendeket, hajólniok a kormány által tervezett törlesztési módhoz. A rendek mindazáltal hajthatatlanok maradának, mind finanziaalis, mind politikai okokból egyáltalában lehetetlennek látván a kormány kivánatainak teljesítését. Egybevetve a hadi és házi adót, s emebbe a deperditákat is beszámítva, az ország eddigelé évenként mintegy tíz millió egyenes adót fizetett. Ezen összegnek, ha a kormány újabb kívánatai teljesítettnek, huszonnégy millióra kellett volna emelkedni. Ennyi pénz pedig a devalvatio után összesen is alig létezett az országban. Így nyilatkozott Pestmegye közgyűlése már jun. 5-kén kelt feliratában azon tekintetből, hogy az adó, a mennyiben még a régi papirral fizettetnék, az elébbinek ötszörös mennyiségében volna behajtandó.

És míg e körülmény egyáltalában lehetlenné tette a kormány kivánatainak egészben teljesítését, egyszersmind a legfontosabb politikai tekintetek harczoltak az ellen is, hogy a rendek legalább egy részét adják meg annak, mit a kormány tőlök kívánt. Alkotmányunk szelleméből önként folyt, régibb törvényeinkben pedig világosan is kimondva volt a kormány felelőssége a közjövödelmek tekintetében; mióta azonban kormányunk alakja dicasterialissá, testületivé változott, s kormányszékeinkre, bár a törvények számtalan tiltakozásai ellenére, a császári kormányshékek is befolyást gyakoroltak: a felelősséget, ha különben az udvar hajlandó



volt volna is azt elismerni, gyakorlatilag teljesen lehetlenné vált foganatosítani. Úgy látták ennél fogva a rendek, hogy a kormány tervét elfogadni annyi volna, mint a kormány önkényes rendelkezését a nemzet vagyonával, törvényesen megalapítani. Már 1796-ban rendelt a törvényhozás némi alapot az ország belszükségeinek fedezésére azon közzvetett adóban, melyet a sóár fölemelése által vetett az országra. A tapasztalás pedig azt mutatá a rendeknek, hogy a kormány, bár az iránt többször felszólítottatott, soha sem akart számolni ezen alap kezeléséről, s a nemzet csak azt tudta róla, hogy nem fordítottatott a kitűzött célra. Még több érvet nyújtott a kormány mostani kívánatainak ellenzésére ama tapasztalás, melylyel 1807 óta gazdagodtak az ország rendei. Azon évben, mint fentebb elbeszélők, az eláradt papírpénz egy részének törlesztésére az országgyűlés a nemzet összes ingatlan vagyonának század, ingóságai értékének pedig hatod részét ajánlotta fel a kormánynak. E rendkívüli segélylyel pedig nemcsak célját nem érte a nemzet; hanem, köztudomás szerint, épen azóta szaporítottatott meg annyira az értéktelen papírpénz, hogy végre a jelen finanszmunkálat-hoz kellett folyamodni. A rendek tehát a kormány ígéreteiben nem láttak elegendő biztosítást arra nézve, hogy az új papírpénz nem fog szaporíttatni, a kívánt törlesztési alap pedig valóban is rendeltetésére fog fordíttatni.

Az üzenetek egyikében, melyeket a két tábla e tárgyban egymással váltott vala, a rendek határozottan kijelentették: hogy valamint azon statuskölesönöket, melyek a nemzet tudta s megegyezte nélkül vétettek fel, úgy a hasonló módon kibocsájtott papírpénzt sem köteles a nemzet hitelével fedezni vagy törlesztetni; s úgy vélekedének, hogy miután az értéktelen régi papírpénz 1060 milliónyi tömegéből az értékleszállítás által 848 milliót a monarchia népei vesztettek, s illetoleg törlesztettek el, a fennmaradt 212 milliónak lassankénti törlesztését méltányosan várhatják ő felsége kincstárától, melybe egyedül a magyar bányákból is több

1811.

foly be évenként három milliónál aranyban s ezüstben. A nádor azonban sietett a vitatkozást e térről elmozdítani, kijelentvén, miképen ő felségétől tudja, hogy sem magán, sem közkinctárában nincs annyi jó érczpenz, hogy a törlesztést azokból eszközteni lehetséges volna.

Tagadó fel-  
irat.

A felirat azonban, melyben a két tábla két hónapi heves viták után végre megegyezett, s mely november 11-kén indíttatott a királyhoz, a nádor e nyilatkozata daczára is, ezen értelemben lön szerkesztve. Számos érvekkel mutogatják ebben az ország rendei, hogy a kormány finantzrondszere merőben ellenkezik az ország alkotmányával, czéljának pedig épen nem foel meg. Oda nyilatkoznak tehát, hogy, ha a kormány azt lényegesen megváltoztatni nem hajlandó: valamint az ország megkérdezése s megegyezte nélkül bonyolította magát pénzügyi zavaraiiba; úgy annak hozzájárulta nélkül ügykezzenek is, mint teheti, abból menekülni: értékesítse s törleszsze a papirpénzt lassanként a kincstárból. Azon háborúk költségeire, melyek miatt a papirpénz oly szerfelett nagy mennyiségben bocsájtatott ki, s mely háborúk az országnak, nemcsak miként a törvények kívánták volna, megegyezte nélkül, hanem többször kijelentett akarata ellenére viseltettek, az ország különben is mind számos s rendkívüli segélyezései, mind insurrectiói által már igen nagy áldozatokat tett; és miután ezek felett legújabbán még pénzbeli vagyonának négy ötödét is elvesztette, több áldozathozatalra egyáltalában képtelen.

Felirat az  
adófelemelés  
ellen.

A királyi előadások második pontjára, melyben a kormány az adót, részben közvetett adózási módok által, tizenkét millió forinttal kívánta megtoldatni, szintén nem lön kedvezőbb az ország rendeinek válasza. Ezt annál alaposabb joggal vélték a rendek megtagadhatni, minthogy minden kormánykimutatás nélkül is könnyen fel lehetett számítani, hogy az ország rendes közköltségei az udvartartással együtt bőségesen fedeztetnek az e végre rendelt közjövedelmekből; rendkívüli szükségben pedig a nemesség segélyezése és az

insurrectió mindig készségesen megszavaztatik. Kijelenték továbbá, hogy az iparuk- s kereskedelmükben Magyarországnál okkal inkább kegyelt német örökös tartományok szükségzeit Magyarország, melynek anyagi érdekei különben is emezek érdekeinek áldozatnak fel, fedezni semminemű jogcizmél nem köteleztethetik. Igaz ugyan, hogy egykor ezen német tartományok jövedelmeiből is fordított az udvar egynémit a törökök kiűzésére az országból; de a felett, hogy e segély által ama tartományok, melyeket egyébiránt Magyarország is századokon keresztül fedezett a maga testével, a török gyakori betörései ellen, önmagokat is biztosították, — ezen adósság mindjárt akkoron bőségesen lerovatott azon adókkal, melyeket a birtokosok megszabadított javaikért a fegyverjog megváltása fejében fizetni kénytelenítették, s azon terjedelmes uradalmakkal, melyek a temesi bánszágban s a Bácskában a régi birtokosoknak jogaik kimutatása után sem adattak vissza, s máiglan a kir. kamara birtokában vannak. Egyébiránt kijelentik, hogy, ha megajánlaná is a kívánt összeget az országgyűlés: a nép azt vagyona négy ötödének elvesztése után egyáltalában nem bírná fizetni. — Sőt a hadi adó tárgyában ugyanaz napon még egy külön feliratban arra is kérték a királyt, hogy a márcz. 25-kén kibocsátott rendeletet, mely szerint a hadi adó, a mennyiben régi papirpénzzel fizettetnék, ennek ötszörös mennyiségével volna lerovandó, mint a mely rendelet az adóösszeg meghatározására vonatkozó alkotmányos törvényekkel merőben ellenkezik, visszavonni méltóztassék.

E feliratok annyira felháborították Ferencz és miniszterei kedélyét, hogy az országgyűlést azonnal szétosztatni s mind azt, mit elébb törvényesen elintéztetni kívántak, udvari parancsok által szándékoztak valósítani. Ilyféle eljárás kétségkívül nagy zavart s tán veszélyes mozgalmakat is támasztott volna az országban. Szerencsére, József nádor idején hírt vett azokról, mik Bécsben készülnek. Ő személyesen is érdekelve volt az iránt, hogy az országgyűlés

A király haragja.

1811. legalább tűrhető véget érjen. A nemzetnél ettől függött népszerűsége, mire pedig ő felette sokat tart vala. A király előtt, miként az országgyűlés megnyitásakor a trónbeszédre mondott válaszában is megemlíti, némileg kezességet vállalt magára, miképen a nemzet azokból, miket az udvar a finczmunkálatot illetőleg önkényes parancs által akart megrendelni, legalább egynémit önként elfogadand; s e biztatása által eszközlé ki az országgyűlés egybehívását. Ő tehát, e feliratok következtében a nemzet s a kormány közt támadható meghasonlásnak elejét veendő, mindjárt azok felküldése után maga is Bécsbe indult.

A sérelmek tárgyalásán.

Távolléte alatt, mi mintegy hat hétig tart vala, az ország rendei leginkább a sérelmek s a nemzeti nyelv hivatalos használatának tárgyalásával foglalkodának. Amazokra nézve egyebek közt a szólás és sajtó szabadságának sérelmei is heves felszólalásokra nyújtának alkalmat a rendek tábláján. Keserű panaszok hangzának a miatt, hogy a könyvvizsgálat szabadon s némileg a kormány jóváhagyásával kinyomatni enged minden olyféle iratot, mely az alkotmányt megtámadja<sup>1)</sup>, a nemzetet gyalázza s rágalmazza<sup>2)</sup>; ellenben mind azon czáfoló iratokat eltiltja a nyomtatástól, melyekben az alkotmány s a nemzet hírneve, becsülete, ama rágalmak s megtámadások ellen védelmeztetik. Nem kevésbbé sérelmesnek jellemzék a kormány azon eljárását is, mely szerint azok, kik a megyei gyűléseken a kibocsátott önkényes rendeletek ellen kikelvén, a törvények és alkotmány védelmére hazafiúi kötelességök szerint felszólaltak, a titkos rendőrség ügynökei

<sup>1)</sup> E miatt leginkább két német író, Gusstermann és Piringer ellen keltek ki a rendek; s az elsőt, mivel iratai által mind az alkotmányt, mind magát a királyt sértegette —, a másodikat pedig, mivel a királyt a nemzet ellen ingerleni ügyekezett, megbüntettetni kívánták.

<sup>2)</sup> Ily iratnak említettett a „Vertheidigung des Brückenkopfes zu Pressburg“ czimű, s az insurrectiót, méltatlanul gyalázó s rágalmazó röpirat, melynek czáfolatát s a tények állására vonatkozó felvilágosítást a censura nem engedte kinyomatni.

vagy más kegyvadászók egyszerű feladásaira, megfedetés és megfélemlítés végett „ad audiendum verbum regium“ Bécsbe idéztettek.

1811.

A nemzeti nyelvet illetőleg deczember 19-én egy külön feliratot intéztek a királyhoz, melyben annak többféle sérelmeit elpanaszolván, a következőket kívánták törvénynyé szentesíttetni: 1. Hogy a helytartótanács a törvényhatóságokkal magyarul levelezzen; ezek pedig mindent magyarul tárgyaljanak kebelökben. 2. A törvények mind magyar, mind deák szövegben hiteles alakban kiállítva küldessenek meg a törvényhatóságoknak. 3. Az 1815-ki jan. 1-től kezdve, a székeket kivéve, minden törvényszék magyarul adja ki ítéleteit. 4. Az iskolákban s nevelő-intézetekben a nemzeti nyelv rendes tantárgyul taníttassék. 5. A jövő 1812-ik évtől kezdve az iskolákban egyéb tantárgyakra nézve is fokonkint alkalmaztassék a nemzeti nyelv, úgy hogy nyolcz év múlva — talán némely bölcsészeti tárgyakat kivéve, — minden magyarul taníttassék. 6. A pesti színházban, a németekkel felváltva, magyar színészek is játszhassanak.

A magyar nyelv iránti felirat.

E tárgyalások alatt 1812 első napjaiban végre a nádor is visszaérkezett Pozsonyba. Hosszú időzése Bécsben nem maradt süker nélkül; mert az ő közbenjárásának vala köszönhető, hogy a kormány, mellőzve szándéklott kényuralmi szabályait, ha nem is kedvező, legalább mérsékelt válaszokat adott az ország felirataira. E válaszok egyike, mely az előadások első és második pontjára vonatkozik, csak általános állításokat foglal magában a nélkül, hogy akár tüzetesen a felirat érveinek czáfolatába ereszkednék, akár felvilágosítást adna a finanszállapotról, mely, úgymond, „az állam titkai közé tartozik“. Mondja egyébiránt, hogy ő felsége nem kételkedik ugyan az ország rendeinek jó szándokában, melyből hosszú feliratuk származott, de az összes finanszállapotot csak ő tekintheti át, csak ő képes arról czélszerűleg intézkedni. Ő mindent gondosan megfontolva adta ki rendeleteit, s nem kételkedik állítani, hogy a rendek észrevételei helyte-

1812.

Királyi válaszok.

1812.

lenek. Nem lehet mondani, hogy a febr. 20-dikai rendelet megrendíti az ország alkotmányát; mert ama rendelet mellőzhetetlen volt az ország megmentésére. Ő felsége ezeknél fogva tovább is fentartja kijelentett kívánatait. Hogy a papírpénz értékesítésére s törlesztésére szükséges alap előállításának eszközei s módjai felett kellőleg tanácskozni lehessen, a nélkül hogy akár a gyűlés igen hosszúra húzódjék, akár egyéb közügyek mellőztessenek, kívánja ő felsége, hogy e tárgy kidolgozása vegyes országos választmányra bízassék, mely aztán a következő országgyűlésre adja be munkálatát. Mivel azonban az állam szükségének fedezése halasztást addig nem tűrhet, kívánja ő felsége, hogy az ország a rendes hadi adón felül 1812-re tizenkét millió forintot fizessen s ezen arányban az 1813-dik év első negyedére eső összeget is biztosítsa. Ezen adó tárgyának kidolgozására ő felsége négy hetet tűz ki a rendeknek, úgy mindazáltal hogy ezen idő folytában a kir. előadások 3-dik pontja, a magánosok pénzvizonyainak rendezése, iránt is készítették törvényjavaslat, mivel már közelg az 1812-ki febr. 1-je, azon határnap, melyen túl a régi bankjegyek a forgalomból egészen kiesnek.

A hadi adót illető másik leiratban egyszerűen kijelenté a király: hogy bár mennyire szívéen hordja is az adózó nép sorsát, ezen adót az új papírpénzben is kénytelen ugyanazon mennyiségben behajtatni, mennyi az utolsó országgyűlésen a régi bankjegyben megajánltatott; a ki tehát ezen adót régi bankjegyben rója le, ebből ötszörösen köteles a reá eső összeget lefizetni.

Újabb felirat  
az adó fele-  
lése ellen.

E leiratok semmi új érvet nem foglalának magokban, mely a rendeket értelmök s előbbi-végzésök megváltoztatására indíthatta volna a finanezmunkálat, az új papírpénz megalapítása, s a tizenkét milliónyi rendkívüli adópótlék tekintetében. Egy újabb feliratukban is kijelenték tehát a királynak, hogy a tizenkét milliónyi rendkívüli adót oly alakban, mint kívántatik, nem ajánlhatják meg. Hogy azonban

lássá ő felsége, mikép a nemzet mindazt megteszi, mit meg-  
tenni képes, az állam időszerinti rendkívüli szükségeinek  
fedezésére a papirpénz leszállítása által megesökkent vagy-  
onukból is készek rendkívüli segedelmet nyújtani. E végre  
közvetett adóképen a sónak 1802-ben meghatározott árát a  
jövő országgyűlésig mázsánkint két forinttal emelték fölebb,  
miből a körülbelül egy millió háromszáz czernyi mázsa sófo-  
gyasztás után mintegy harmadfél milliónyi jövedelemszapo-  
rodást nyerne a kormány. Ezenkívül hasonló czélra még egy  
millió mérő gabonát és másfél millió mérő zabot ajánlottak,  
kizárólag a nemesség részéről, szabadságára hagyván min-  
denkinek, járandóságát pénzül megváltani, a rozs mérőjét  
négy, a zabét két forinttal számítva. A megajánlott segede-  
lem pénzértéke ennél fogva mintegy tiz millió forintra rugott.

E segély-ajánlathoz mindazáltal a rendek a következő  
záradékot akarták a feliratban hozzákapcsolni: „Hiszszük  
pedig, hogy miután törvényeink s alkotmányunk oly nagy  
és számos sérelmei után is bebizonyítottuk a kir. ház iránti  
ragaszkodásunkat, nem veszi Felsőged rosz néven őszintesé-  
günket, melylyel az 1583-ki törvényeink értelmében kijelen-  
teni kénytelenítettünk: hogy, ha a közjólét gyarapodásának  
úgy az 1807-iki, mint a jelen országgyűlésen is kijelölt aka-  
dályait a kormány el nem mozdítja: az alkotmány és ősi sza-  
badság sérelmeit nem orvosolja, s különösen az ország igaz-  
gatását régi függetlenségében helyre nem állítja: mi a jövőben  
rendkívüli segedelmet, minek haszna úgy is csak pillanatnyi  
lenne, nem ajánlhatunk.“

A főrendeknél azonban e záradéknak beigtatása a fel-  
iratba igen nagy ellenzékre talált. Miatta a két tábla egy-  
mással éles üzeneteket váltott, miknek folytán mind a két  
házban heves beszédek mondattak. Egy hónapnál tovább hu-  
zódék e vita, midőn végre a nádor maga lépett közbe a  
rendeknél. Kijelenté nekik, hogy őt igen fontos okok indít-  
ják; — sőt azon buzgalmánál fogva, melylyel a nemzet javát  
előmozdítani, beesületét védeni, s minden kellemetlen követ-

Segély-  
ajánlat.

1912.

kezményeket lehetőleg elhárítani ügyekeznek, kötelességének is ösmeri, hogy ne csak kívánja a rendektől, hanem javasolja is nekik, e czikkely kihagyását a feliratból. Emlékezteti a rendeket, hogy midőn jogaik forogtak fenn, soha sem ellenkezett akarattal; méltán kívánja tehát, hogy az iránta annyiszor kijelentett bizodalmat most tettel is tanúsítsák e záradék kitörlése által. A nádor igen ritkán s csak nagyobb fontosságú körülmények közt nyult ilyféle kiegyenlítési módhoz: miért szava rendesen meg is hallgattatott. Átlátták a rendek most is, hogy nem tanácsos a dolgot élére állítani; hajóltak tehát tanácsára, s a záradékot kihagyták a feliratból. Kérték őt mindazáltal, ügyekezni közbenjárása által kieszközölni, hogy sérelmeik megszüntetessenek, s a közjót gyarapodásának akadályai, úgy miként az 1807-iki országgyűlésből felterjesztettek, valahára mozdítassanak el. Különben, miután az elszegényedés egyre növekedik, legjobb akarattal sem fognak a jövőben segíthetni a kincstáron.

Az udvar azonban kevelé az ajánlatot, s azon felül még kész pénzben is kívánt segedelmet a nemesség részéről; kicsinylé az árt is, melyen az egyeseknek gabona-járulékaikat megváltaniok megengedettet; midőn pedig tapasztalná, hogy a rendeket sem lehet már egyébire rábírní, mint hogy a megajánlott gabona mennyiségét egészen természetben határozzák beszédeni: ismét egy igen sajnálatos eljárásra határozta magát. Apr. 21-én kelt leiratában ugyanis tudatván az ország rendeivel, hogy a királyi előadások első pontjára nézve oly intézkedéseket teend, melyek mind a közhitelt fentartani, mind a magánosak vagyonát biztosítani képesek legyenek, kijelenti nekik: hogy az egy millió mérő rozs és másfél millió mérő zabban ajánlott segedelmet elfogadja ugyan, úgy mindazáltal, hogy annak fele a jövő augusztus végeig készpénzben szolgáltatassék be, s pedig a rozs mérejét hat, a zabét három forintra számítva. Már a szabad segélyajánlatnak ily kényszerítő szabályozása is felette rossz hatást okozott a rendekre; még nagyobb lett azonban megütközésök, midőn



1812.

néhány nap mulva egy más, april 28-kán kelt leirat olvas-  
tatott fel előttök, melyben ő felsége tudtokra adja: hogy A sóár önké-  
nyes emelése. miután a rendek a közszükségek fedezésére elégséges se-  
gélyt nem nyújtottak, a só árát négy forinttal <sup>1)</sup> emelte ma-  
gasabbra; s már ki is adta rendeleteit az illető hivata-  
loknak, hogy az új árszabályt május elején mindenütt életbe  
léptessék.

E leirat annál váratlanabbul lepte meg az ország ren-  
deit, minthogy, miután az udvar elébb a rendektől ajánlott két  
forintnyi áremelést nem fogadta el, azt kellé hinniök, hogy a  
só árát felemelni egyáltalában nem akarja. A tapasztalás  
ugyanis azt bizonyítja, hogy ezen első szükségü czikkelynek  
magas ára nem igen szaporítja a közjövedelmet; mert azon  
arányban kevesbedik fogyasztása, melyben ára emelkedik.  
1802-ig az évi fogyasztás kerek számmal 1.300,000 mázsát  
tett; mióta pedig azon évi országgyűlés az árt felemelte, a  
fogyasztás egy millió mázsánál is alábbra süllyedt. Azt lehe-  
tett tehát hinni, hogy a kormány a rendektől ajánlott áreme-  
lést azért nem fogadja el, nehogy a különben is súlyosan  
terhelt nép ezen első szükségü czikkely élvezhetésében még  
szűkebb korlátok közé szoríttassék. Az april 28-kai leirat  
azonban nemcsak ezen illusiót elszéleszté, hanem egyszers-  
mind az alkotmányos jogokon is súlyos sérelmet ejtett. E  
sérelem, annyi áldozatok után, most annál váratlanabbul érte  
a rendeket, mivel 1802 óta e jogsértés ellen biztosítva hihet-  
ték az országot. Ezen évi országgyűlésen, miként fentebb  
elbeszélők, a kormánynak hasonló önkényes rendelete miatt  
hosszú s heves vita folyt a kormány s a rendek közt, emezek  
a só árának, mint közvetett adónak, meghatározását régi  
gyakorlat szerint az országgyűlés jogául követelvén; s mind-  
addig nem is tágitottak a rendek, míg nem a király decemb.  
14-kén (1802) kelt leiratában végre ünnepélyesen elismerte:

<sup>1)</sup> Az új árszabály szerint az erdélyi kősó 9 ft. 47 kron, a már-  
marosi 9 ft. 11 kron; a sóvári főzött porsó 8 ft 39 kron, a galicziai 8 ft.  
53 kron rendeltetett árulhatni.

1812.

hogy a só árát csak országgyűlésen, a rendek megegyeztével lehet változtatni, s megígérte, hogy a nemzet jogát azontul tiszteletben tartandja. És ime még tíz éve sem mult ezen biztosításnak, midőn a rendek megint azon kénytelenségben láták magokat, hogy panaszt emeljenek s világos jogukért újabban is küzdjenek.

Ugyanezen napokban még két más esemény lepte meg az ország rendeit, mik a már említett s egyéb országgyűlési tárgyakra, különösen a magánosok pénzviszonyaira, s a sérelmekre nézve leérkezett, általában nem kedvező kir. leiratok által különben is elkeseredett kedélyeket majdnem a lázas ingerültségig felzaklatták. Ezek egyike az országgyűlési *salvus conductus* sérelme. személyesen is közlelől érdeklé a rendeket: gróf Dessewffy József szállása némi irományok kutatása végett, bíróilag feltöretett. Másika abból állott, hogy a censura egy az alkotmányt ostromló, a királyt a rendek ellen izgató német röpirat <sup>1)</sup> czáfolatát a kinyomtatástól eltiltotta. A nádor főherczeg e két sérelmet közbenjárása által némileg rögtön elintézte ugyan: oly leiratokat eszközölvén ki Bécsből, melyek egyikében a király a Dessewffy-féle ügyben ez eljárásról tudósítást kívánt, s az illető birói irományokat magához felküldetni rendelte; másikában pedig kijelentette: hogy a röpiratot, mihelyt tudtára esett, eltiltatta, s az ilyféle munkák czáfolatát egyébiránt maga is kedvesen vévén, azok czáfolatának közzétételét meggátolítani nem engedendi.

Felirat az új sóár ellen.

De e csekély engedmények már nem voltak képesek lecsillapítani a rendek felháborodott kedélyét, kivált miután egy újabb leirat, mely az országgyűlés végét máj. 12-re tűzte ki, őket minden reménytől megfosztá, régibb s újabb sérelmek orvoslata iránt, más részről mind újabb sérelmek ejtetek az alkotmányon<sup>2)</sup>. A feliratok, melyeket május 4-kén s

<sup>1)</sup> Ennek czíme: Versuch einer Darstellung der ung. Constitution.

<sup>2)</sup> Ilyen volt Ferencz azon határozata is, melyet május 5-kén kelt kéziratában tudatott a kancellárral, miszerint t. i. egy új figyelő had-

5-kén a „subsidium“ és a sóár tárgyában a királyhoz intéztek, híven tükrözik vissza a kedélyek ezen keserűségét. Előadván, mily nagy ártalmára van a nép egészségi állapotának, a só, e nélkülözhetlen élelmi szer, fogyasztásának a túlságos drágaság miatti kevesbedése: mély fájdalmodkat (consternatiojokat) jelentik a felett, hogy ő felsége 1802-ben adott szaváról megfeledkezett. Meg nem foghatják, miként történhetett, hogy ő felsége, ki előbb az ő mérsékelt sóár-emelési ajánlatukat nem fogadta el, most önmaga kétszernél is többel s pedig a törvények s alkotmány nagy sérelmére, önkényesen a rendek befolyása nélkül, emeli fel a só árát. Ha a kormány ily önkényt gyakorol, attól kell félniök, hogy végre a rendkívüli segélyezést, a „subsidiumot“ is, mi mindig önkéntes, szabad adománya volt a nemzetnek, egészen elvonni akarja az országgyűléstől. Kéri őt, vonja vissza ez iránt kibocsátott rendeletét, s utasítsa a kérdést országgyűlési tárgyalásra: mit ha tenni nem akarna, türniök kell ugyan a kényszerítést; de az ellen tiltakozván, jogaikra hivatkoznak, melyeket 1802-ki decemb. 14-kén kelt leiratában ő felsége maga is elismert. — A gabonaaajánlatra nézve kijelentik, hogy elébbi értelmöktől, miszerint az egész mennyiség természetben szolgáltatassék ki, el nem állhatnak.

E közben, miként érintők, april eleje óta a kir. előadások harmadik pontja felett, mely a magánosok pénzviszonyainak a bankjegyek értékeszállítása következtében szükségessé lett rendezését tűzte ki tanácskozás tárgyául, szintén hevesen folytak a viták s üzenetváltások a két tábla között. De ha már a két tábla is bajosan tudott april végén valahára meg egyezni a feliratban: még kevésbbé volt az egyesség remélhető a rendek s a kormány között. A feliratban s illetőleg törvényjavaslatban gondosan kerülnek vala a rendek mindent, mi oda volt volna magyarázható, mintha az új finantzrend-

Felirat a magánosok pénzviszonyok iránt.

seregnek a galiciai határokon való felállítása végett, az országgyűlés mellőztével, ennek bezárása után 13,000 ujoncz lesz kérendő a megyékből. Kancell levéltár

1812.

szerben megegyeznének; nehogy tehát azt, alapul elfogadva, mintegy megerősíteni látszassanak: azon szabályokban, melyekkel a magánosok pénzvizonyait elintézni akarák, nem az oly ingadozó értékű új papírpénzt, hanem az ezüst értéket fogadták el alapul. A kormánynak ez semmiképen nem volt nyére; mért miután az országgyűlés a jótállást az új pénzjegyekért nem vállalta el: ezek hitelét legalább a magánosok pénzvizonyainak szabályozása által akarta némileg megszilárdítani; s e végett, valamint a német örökös tartományokban már intézkedett volt, úgy nálunk is az új bankjegyeket szándékozott tenni azon skála alapjává, mely szerint a pénzvizonyok a közéletben szabályozandók volnának.

Az ügyet oly fontosnak látá az udvar, hogy miatta még az országgyűlés bevégezését is néhány nappal későbbre, máj. 19-re halasztotta. Az ellentét azonban oly nagy volt a kormány s a rendek értelme közt, hogy azt jó szerével kiegyenlíteni, egyelőre a kormány maga sem igen reménylé; s azért válaszáat nem is a szokott leirat, hanem udvari rendelet alakjában küldé meg a rendeknek, azt hívén, hogy ez őket, ha nem örömet is, végre oly engedékenyekké teendi, mint a sóár tárgyában kibocsátott rendelete.

Rendelet  
ugyan a felett.

A rendelet május 13-kán érkezett le Pozsonyba. A nádor azt más nap vegyes ülésben felolvastatván, azonnal e vegyes ülésben kívánta tárgyalás alá is vétetni; mert, úgymond, az idő rövid, s a külön tárgyalásból kellemetlen vitatások szoktak kifejlenni; a szabad nyilatkozatot mindazáltal egyáltalában nem szándékozik korlátozni. A rendek éltek is e jogukkal bőségesen: három egész napon át folyt a heves vita; mely azonban egyességre a kormányval még sem vezethetett. Ez semmi olyas szabályban nem akart meg egyezni, mely a papírpénz hitelének, hacsak közvetve is ártana: s azért egyáltalában e pénzt kívánta elfogadtatni a skála alapjául; egyebek közt azon érvvel is élvén, hogy a pénzvizonyok a német örökös tartományokban már ily módon vannak szabályozva, különféleséget pedig a finantzrendszerre

nézve nem tűrhet a monarchia két felében. De ezen érv nemcsak hogy nem hajlítja a rendeket a kormány értelmére, hanem inkább egygyel több okul szolgált arra, hogy azt ellenezzék. Miután a kormánytól indítványozott szabályokban megnyugodni annyi volna, — mondák egyebek közt, — mint az oly közönségesen gyűlölt s rosszalt finczmunkálatot, báresak közvetve is, megerősíteni, a papirpénzt némileg biztosítani, magokat pedig ugyanazon törvények alá vetni, melyek a német örökös tartományokat szabályozzák: a kormány rendeletét lehetetlen elfogadniok a nélkül, hogy az alkotmányon s magának az országnak állami függetlenségén is önmagok ne ejtsék a legérzékenyebb sérelmet. Egyébiránt is mi lehetne helytelenebb s igazságtalanabb, mint a magánosoknak számos évekre kiható viszonyait nem az állandó ezüst értékre, hanem oly papripénzre alapítani, melynek magának sincs semmi alapja, s melynek értéke, kényszerített folyama daczára, vagy inkább épen azért, mint már is súlyosan tapasztalják, ingadozik, változik, csökken? A főherczeg nádornak nem kevéssé meggyűlt a baja. Tudván, hogy a kormány semmi módon nem fog elállani határozatától, számos ízben felszólalt; most a kormány jó szándokait fejtegeté, majd a rendek aggodalmait ügyekezék elosztatni, s őket a rendelet elfogadására hajlítani. De mind hasztalan: a rendek hajthatatlanok maradtak, s a törvényjavaslatot újabban is elébbi értelmökben küldék fel a királyhoz.

E különben is heves viták alatt nem kevéssé keseríté az ország rendeit, hogy az egyéb kívánataik és sérelmoikre idő közben leérkezett kir. válaszok is egyáltalában tagadólag hangzottak. A magyar nyelv hivatalos használata iránt, például, mint fentebb előadók, elég szerény volt a rendek kívánata; s még erre is csak azon egyszerű választ nyerték, hogy e tekintetben már elég történt a mult országgyűléseken megalkotott törvényekkel. Meggondolván pedig, hogy a közigazgatási ügyek a kormányisékeknél, az igazságszolgáltatás a főtörvényisékeken, a nevelés az iskolában, kizárólag

Nem kedvező  
leiratok.

1812.

idegén nyelven kezeltettek: lehetetlen volt e válasz miatt el nem szomorodnia minden hazafinak.

A rendek továbbá, arra is kérték volt egyebek közt a királyt, hogy miután e háborús időben a nemesség többször fegyverre szólíttatik, s az insurrectió mindig csak rögtön, a veszély beálltakor hirdettetik ki: nehogy az eleve be nem gyakorlott nemesség a harcban mérszárszékre vezetessék; vagy kötelességét hazája védelmében, tudatlansága s fegyvergyakorlatlansága miatt, a legjobb szándok mellett is hiányosan teljesítse: a nemesség törvényesen kiszabott fegyvergyakorlatai és szemléi ezentul rendesen tartassanak meg. De ezen, oly annyira méltányos, magának a trónnak is hasznára czélzó kérelem is csak azon rövid válaszzal utasított el, hogy ama gyakorlatok és szemlék a jelen körülmények közt meg nem engedhetők. És ily hangú volt a válasz egyéb sérelmek s kívánatok tekintetében is. Mivel pedig, az országgyűlés bezárásának határnapja már kihirdetve lévén, reményök sem maradt kedvezőbb leiratokat nyerniök: egy feliratot intéztek a királyhoz, melyben keserű panaszra fakadtak, hogy miután a kir. előadások tárgyalását elvégezték, sem sérelmeik nem orvosoltatnak, sem a közjólét gyarapítására czélzó kívánataik meg nem hallgattatnak; sőt még idő sem engedtetik, a közügyekben oly nagy szükséggé vált reformokról valahára tanácskozniok. Sürgetve kívánják ennél fogva, hogy vagy a jelen országgyűlés hosszabbíttassék meg, vagy a jövő országgyűlésen minden egyéb előtt fölveendő tárgyal a reformi munkálatok s a halomra gyűlt sérelmek tűzessenek ki; mert az maga a legnagyobb sérelem, hogy a nemzet kívánatai soha sem juthatnak tárgyalásra.

A gyűlés vége.

A kormány azonban egyáltalában nem vala hajlandó meghosszabbítani a vitatkozásokat, melyek a fincaállapotok gyarlóságait még inkább felfedezhetnék; már is egynemiről leszakasztatott a titok fátyola, mit örömet elrejtett volna a közönség szeméi elől; mert, miként egy leiratban állíttatott, a fincaállapotot a statistikok közé számítja vala

a bécsi kormány. Az udvari kancellária is Pozsonyba jött tehát megállapítani a törvények szövegét, hogy azok szentesítettván, az országgyűlés bezárassék; s a rendek egy bizottmányával azonnal meg is kezdé a munkát. De ebben is nagy nehézség fejtett ki. A kancellária ugyanis a subsidium ajánlatát a király utolsó leirata szerint oly módon akarta törvénybe iktatni, hogy annak fele készpénzül az udvar által szabott árban fizetessék le; s midőn a rendek ehhez járulni nem akartak, a vitatkozást megszakasztván, elutazással fenyegetőzék. A rendek viszont nagy ingerültségben nyilváníták, hogy az önkéntes segély megajánlásában szabadságukat egyáltalában nem engedik korlátoztatni; s nem is tárgítottak míg a kancellár végre ki nem jelenté, hogy fel van hatalmazva, elfogadni, úgy mint tétetett, az ajánlatot s a törvényt is akként szerkeszteni.

E közben, máj. 18-kán megérkezett a király második válasza is az ország rendeknek a magánosok pénzvizonyai tárgyában pár nap előtt ismételt feliratára. E válasz is csak oly ellenzésben vala a rendek értelmével, mint az előbbeni. Különösen ellenzé a kormány a törvényjavaslat elejébe írt előszót, melyben a rendek a papírpénz érték-leszállításának történetét előadták; s helyette egészen különböző előszót küldé le, kedvezőt a papírpénz hitelének. A nádor máj. 19-kén ismét a két tábla vegyes ülésében vétette fel a tárgyat végtanácskozásba, intvén a rendeket : ha csak lehet, ne hagyják e tárgyat elintézetlenül, simuljanak a kormány javaslatához, a mennyire azt az alkotmány sérelme nélkül tehetik. A rendek azonban, s köztök Vay József udv. tanácsos és hétszemélynök, kinek nyomatékos szavára a nádor maga is nem kevésbé hallgatott, mint az alsó ház, melynek vezére vala, — határozottan kijelentették, hogy miután az udvar javaslata szerint a papírpénzért némileg jót állniok, s a német tartományok számára kibocsátott törvényeket magukra nézve is kötelezőknek elismerniök kellene : azt az alkotmány sérelme nélkül el nem fogadhatják, s inkább törvény nélkül távoznak

1812.

az országgyűlésről; mit aztán még az napon egy erélyes feliratban tudtára adtak az udvarnak. A rendek közül néhányan, maga Vay József is, egy követséget indítványozának Bécsbe küldeni, mely a nádorral együtt működve, más értelemre ügyekeznek hajlítani a királyt. Gróf Illésházy, a főrendi ellenzék vezére, azonban hasznosabbnak vélé, ha a nádor egyedül jár közben ő felségénél. De erre sem volt többé idő; mert más napon (máj. 20.) egy királyi leirat érkezett Pozsonyba, mely a nélkül, hogy a tárgy további vitatásába ereszkednék, egyszerűen meghagyá az ország rendeinek: hogy vagy az elébbi leirat értelmében alkossák meg a törvényt a magánosok pénzviszonyáról, vagy minden további tárgyalásnak vége szakasztatván, az országgyűlés azonnal zárassék be. Antal főherczeg e végett, mint királyi biztos, még az nap meg is érkezett Pozsonyba; s mivel a rendeket elébbi végzésök mellett állhatatosaknak találta, a gyűlést junius 1-jén, az ország rendei nagy elkeseredettsége közben be is zárta, egyebek közt a következő éles szavakat intézvén az ország rendeihez: „Vigyék meg a rendek honfirtásaiknak, hogy az alkotmány s a nemzeti jogok a királylyal való egyesülés nélkül fenn nem állhattak, s nem is álltak fenn sehó, a hol a polgárok a szükség igényelte áldozatokat megtenni hajlandók nem voltak... Ehhez alkalmazkodva ügyekezzenek tehát magukat a király kegyeire méltókká tenni.“ A nádor erre a rendek nevében válaszolá, hogy ők jó szándékkal ügyekeztek megtenni mindent, mi az alkotmánynyal nem ellenkezik. Sorsukat különben a királyétól, kinek méltóságát fentartaniok az alkotmány is követeli, elválasztani egyáltalában nem akarják, ha bár nem mindig s mindenben teljesíthetik is kívánatait.

A rendek nagy elkeseredéssel s levertséggel távoztak a gyűlésről, melynek mindössze is csak öt oly csekély fontosságú törvény lón eredménye, hogy azon egyen kívül, mely a rendkívüli segély megajánlásáról szól, említést sem érdemelnek.



József főherczeg nádor e gyűlésen, melyről bucsúbeszédében maga is mondá, hogy 1796 óta, mióta tudniillik az elnöki tisztet viselé, ez volt a legsúlyosabb országgyűlés, — ritka ügyességet, mély értelmet, finom tapintatot s a közügyekben nagy jártasságot tanúsított a nem ritkán szintoly heves, mint kényes tárgyú tanácskozásokban. Az alkotmányos nemzeti jogok, kivált a szólásszabadság iránt bebizonyított tisztelete, s azoknak védelme s általában hazafias érzelmei által oly népszerűséget s közbecsülést vívott ki magának, minővel még egy királyi herczeg sem dicsekedhetett az uralkodó házból. E népszerűséget ő utóbb is, mint látni fogjuk, nemcsak fentartotta, hanem még folyton öregbítette is maga iránt a nemzetben. A hazai törvényekben s a közigazgatás főbb ágaiban alig volt valaki jártasabb, mint ő, az országban. A hosszú, folytonos benlakás és érintkezés a nemzettel őt lélekben, érzelemben jó magyarrá tette, jobbak sok magyar főrendünél. Az alkotmányos elvekhez ő meggyőződésből ragaszkodott; meggyőződésből tartá tiszteletben s védé is, ha kellett, a nemzeti jogokat. Ezen elveket s érzelmeiket azonban a személyére s helyzetére vonatkozó némely körülmények is folyton ápolák ő benne. Mint nádor és királyi helytartó, s mint elnöke a helytartótanácsnak, a törvények szerint ő első, leghatalmasabb személy volt a király után a magyar államban. De ama körülmények s viszonyoknál fogva, melyekben az ország a kényuralommal kormányzott német örökös tartományok irányában létezett, s melyekben a császári miniszterekből álló kabinet határozta meg az egész monarchiában s így Magyarországon is követett kormánypolitika fő elveit s irányát, a törvényes nádori hatóság nem ritkán egynémely csorbulást szenvedett. József nádor a maga alkotmányos hatóságát azonban főherczegi rangjánál fogva is teljes épségben ügyekezett fentartani; minek következtében gyakran olynemű helyzetbe jutott, hogy személyes érdekeinél fogva is felhíva érzi vala magát az alkotmány, törvény s nemzeti jog védelmére, ugyanezek lévén az ő

1812.

---

 József főherczeg nádor magatartása.

1812.

hatóságának is forrásai. E féltékenység nádori s főhercegi méltóságának megőrzésében, s ama népszerűség s bizodalom, melylyel a nemzet részéről találkozék, számos összeütközést szült közte s a bécsi kabinet közt, melyekben ő csak az alkotmány s a törvények paizsa alatt biztosíthatta magának a győzedelmet. E viszonyoknak a jövőben nem egyszer köszönheté a nemzet, hogy jogai s alkotmánya egynémely sérelemtől megóvaték. Nem csodálhatni azonban, hogy a kényuralomhoz ragaszkodó kabinet ellenében őt főhercegi rangja sem védhette meg mindig törvényes hatóságának megcsorbulásától. De még az innen támadt feszültség is javára vált némileg az országnak, nemzetnek, a főherceget még szorosabban ennek sorsához kapcsolván. És ekként mind elveinél, mind személyes érdekeinél fogva hű barátját, lelkiösmeretes hivatalnokát s alkotmányának, törvényeinek buzgó védőjét találta benne a nemzet. Kétséget nem szenved, hogy a bekövetkezett évek alatt, ha nem ő, hanem más, személyes helyzeténél fogva is csekélyebb tekintélyű s hatású magyar főrendű ül vala a nádori székben, bizonyára még mostohább körülmények közé jutott volna a nemzet, mint a minőket az ő nádorsága mellett tapasztalt; miért is azokat neki tulajdonítani, azokért a történelem előtt felelőssé őt tenni, tévedés vagy részrehajlás lenne.

Midőn az országgyűlés bezáratott, bucsúbeszédében ő maga is tanúskodék a rendek mellett, hogy bennök egyáltalában nem hiányzott a jóakarát a kormánynyal való egyetértésre; s maguk is eléggé aggódnak, hogy azt az alkotmány sérelme nélkül nem teheték. És avval vigasztalá a rendeket, hogy a király kegye s igazságszeretete reményt nyújt neki, hogy tán még is találandó módot, mely szerint a magánosok pénzvizonyainak oly nagy fontosságú ügyét törvényeinkkel egyezőleg lehessen elintézni.

A magán  
pénzvizonyok  
szabályozása.

A remény azonban nemsokára meghiúsult. Minthogy az új papírpénz is mind alább süllyedt értékében: a kormány annak hitelét, mennyire lehete, a magánosok pénzvizonyai-

nak szabályozása által is szilárdítani óhajtván, ez iránt már augusztus 1-jén (1812) kibocsátá rendeletét. E rendelet ugyanazon szabályokat foglalá magában, melyeket az országgyűlésen hasztalan ügyekezett törvénynyé szentesíteni. Ime főbb pontjai: minden pénzbeli szerződés, mely 1799 előtt kötött, az új bankjegyek ugyanannyi összegével, azok névleges értéke szerint egyenlítették ki; az 1799 után tett adósságok s kikötött fizetések ellenben azon pénzfolyam szerint számítandók ki, mely a szerződés megkötésének idejében létezett; az így kiszámított, s a febr. 20-kai finansz-rendelet értelmében, értékének ötödére leszállítandó összeg szintén az új papirpénzben s annak névleges értékében fizetessék meg. E szabály még azon szerződésekre is kiterjesztetik, melyekben a fizetés aranyban s ezüstben kötött ki; s csak azon esetben szenved kivételt, ha a pénznem, melyben a kölcsön adatott s a visszafizetés teendő, névszerint kijelöltetett a szerződésben. Hogy a különféle időkben kötött szerződések szerint teendő fizetések kiszámítása könnyítették, a renDELETEH egy skála mellékeltetett, mely a régi papirpénz folyamát, az ezüst értékéhez hasonlítva, 1799-től kezdve 1811-ig évenként s hónaponként kimutatta<sup>1)</sup>. Az 1811-ki február 20-ka után kelt bár minemű szerződésekre nézve végül rendeltetett: hogy azok kizárólag az új papirpénzben s annak névleges értéke szerint egyenlítettessenek ki; s minden másként szerkesztett kötelezvény érvénytelennek nyilvánított; azon esetet kivéve, ha a kölcsön névleg kijelölt pénznemben tétetett, mi hasonlóban vonja maga után a visszafizetést.

<sup>1)</sup> E skála szerint a papirpénz folyama az ezüsthöz képest 1799-től kezdve 1811-ig ekkép áll: p. o. a külön évek január hónapjában, száz ezüst ft. helyett 103. 113. 116. 119. 130. 134. 133. 147. 190. 204. 221. 469. 500. júliusban: 106. 115. 116. 120. 132. 135. 132. 184. 197. 242. 315. 405. decemberben: 113. 118. 117. 128. 133. 132. 149. 184. 203. 222. 405. 500. stb.

1812.

Valamint azonban elébb az országgyűlés, úgy most a vármegyék is vonakodának elfogadni a törvénybe ütköző rendeletet, nemcsak azért, mivel annak némely pontját, — például azt, mely az ezüst pénzben felvett kölcsönt is leszállított értékű, s már így is megint száz után 55—60 forintnyi agióval terhelt papírpénzben rendeli visszafizetni, — az igazsággal megegyeztetni nem tudták; hanem főleg azért is, mivel az udvari rendeletek, patensek által való kormányzást a törvények világosan tiltják; s a jelen esetben annak elfogadása még azon következtetést is maga után vonhatá, mintha az ország a finczmunkálatban megnyugodott s azt elfogadván, a papírpénzt némileg biztosította volna. A megyék nagyobb része tehát feliratot intézett a rendelet ellen; a bírának pedig meghagyta: hogy az előforduló pénzügyi pörökben a bevett szokáshoz s a honi törvényekhez szabják ítéleteiket. De hasztalan lőn minden ellenzés: fenyegető leirataival a kormány végre is engedelmességre kényszerítette a megyéket s azok törvényszékeit. Ezen engedelmesség azonban soha sem vált készséggé, s egyes esetekben a magánosak pénzviszonyai még sokáig vita tárgyai maradtak a kormány és a vármegyék között.

Saját pénzszükségén némileg a finczműveleten kívül is segitendő, a kormány július 4-kén új vámszabályokat is bocsátott ki, melyek inkább a kincstár jövedelmeinek gyarapodását, mint az ipar s kereskedelem fejlődését czélzák. E szabályzatban némely czikkelyek vámja rendkívül felemeltetett <sup>1)</sup>.

1) Egy mázsa cacao vagy kávé átviteli vámja . . . . .	15 ft.
„ „ nyers bőré „ „ . . . . .	5 „
„ „ fa behozatali „ „ . . . . .	1½ „
„ „ „ kiviteli „ „ . . . . .	8 „
„ „ „ átviteli „ „ . . . . .	5 „
„ „ feldolgozott fa behozatali vámja . . . . .	9 „
„ „ indigo „ „ . . . . .	20 „

1812.

Egy mázsa bagaria bór	behozatali vámja	20 ft.
" " " "	átviteli " . . .	12 "
" " bors	kiviteli " . . .	6 "
" " "	átviteli " . . .	8 "
" " czukor	átviteli " . . .	15 "
" " liszt	kiviteli " . . .	10 "
" " "	átviteli " . . .	15 "
" " szörp	" " . . .	4 "
	stb.	



HUSZONÖTÖDIK KÖNYV.

---

A SZENT SZÖVETSÉG KORSZAKA.

---





## ELSŐ FEJEZET.

### A francia háborúk vége.

Napoleon, házassága által Mária Luizával, Ferencz 1812.  
császár leányával, Ausztria részéről biztosságba ringattat- Szövetség  
ván, viszonyaiban a többi külhatalmak iránt még kimélette- Napoleonnal.  
nebb lön, mint volt eddigelé. Sándor czár azonban, kit, már  
e házasság miatt is boszúst, a szárazföldi zárlat miatt keres-  
kedelmökben kiszámíthatlan veszteséget szenvedett angolok  
is folyton izgatának, nem akarta tovább túrni Napoleon  
önkényét; ki egyebek közt az oldenburgi herceget, a czár  
sógorát is megfosztá hercegségétől. Ő tehát, a háborúra  
okot keresve, réveit az angol árúknak megnyitá s viszont a  
francia gyártmányokat tiltá el birodalmában. Napoleon  
örömet kerülte volna e háborút; de a kiegyezkedési kísér-  
letek sikertelenek maradtak, s ő 1812 elején hadjáratra  
készült. Elhatározván magát, hogy az orosz birodalma bel-  
sejében keresi fel s alázza meg: háta mögét s oldalait had-  
járata alatt biztosítandó, szövetségeseivel 1812-ki májusban  
Dresdában összejövetelt tartott. Ferencz császár közönyös  
kivánt volna maradni a hadakozó felek közt; de mivel Napo-  
leon csak tartományaira nézve ismerte el a közönyösséget,  
ennek seregeibe ő is kénytelen lön harmincz ezernyi segély-  
hadat küldeni.

Nem feladatunk, ezen óriási hadjáratnak, melyre a vi-  
lághódító az orosz megalázására négyszázötven ezer embert  
tett mozgásba, elbeszélni drámaszerű lefolyását: miként

1812.

vívta ki a szmolenszki, valutinai, borodinoi véres győzedelmeket; miként huzódott vissza a birodalom belsejébe a megvert orosz sereg, s pusztított el mindent útjában a francziák előtt; ezek mind a mellett is miként foglalták el az orosz birodalom hajdani fővárosát, Moszkvát; miként borították azt maguk az oroszok tüztengerbe, hogy az ellenséget abból kiszorítsák; miként kényszerítették a győzedelmes francia sereg visszavonulni maguk az oroszok által elpusztított tartományokból; miként lepetett meg az útjában a korán beállott s néha egész harmincz fokig emelkedett hidegtől, hótól, éhségtől; miként rohantak ekkor rájuk mindenfelől az orosz hadak; s a hideggel s éhséggel szövetkezve, miként tettek bennök oly iszonyú pusztítást, hogy a négyszáz ötven ezer emberből, kik a nyáron a Niemen folyamon keresztülhatoltak, alig bírt százezer visszamenedkülni Németországba.

Bennünket csak az érdekel közelebbről, hogy Ferencz király, a segélyhad kiállításának örve alatt, junius 29-kén kelt levelében az ország lakosait felszólítja: támogatni őt az országgyűlésen megszavazott segedelmen felül is áldozataikkal; a megyék mindegyikétől pedig bizonyos számban újonczokat követelt a magyar ezredek pótlására. Pest megyétől például 546, Csongrádtól 114 stb. újoncz kiállítása kívántatott; a többi megyékre is ugyanazon arányban vetetett ki az újonczok száma. A megyék, tekintve a szükségét, s az új háborúból eredhető veszélyeket, azon óvás mellett, hogy ebből, az országgyűlésen kívül minden újoncz és más segély megajánlását tiltó 1790-ki 19-dik törvényezikk ellenére, a jövőben semmi sérelmes következtetések ne vonassanak le, jobbra teljesítették is a fejedelem kívánatát.

Németország  
készületei  
Napoleon  
ellen.

Az iszonyú csapásnak, mely a francia sereget érte, senki sem örült jobban mint Németország. A húsz éves háborúban, melyet Franciaország az ó Európa ellen vívott, egy nép sem szenvedett annyit, mint a német. Tíz év óta Napoleon, mint maga fejezte ki magát, „e nép hulláján“

vívta óriási harczait, a nélkül hogy ezt részesítette volna is győzelmei gyümölcseiben. Nem csoda, ha viszont e nép is halálos gyűlölettel viseltetett ellene: kiben csak a hódítót láthatá; kinek tetteiből reá csak a háború nyomorai s az idegen uralom súlyos igája háramlának. A már 1808-ban megkezdődött nemzeti mozgalom jelenleg, a valahárai szabadulás reményében, teljes érettségre fejlődött. Poroszország már februárban szövetséget kötött az oroszszal, s egész Németországot felszólítá, csatlakozni hozzá a haza felszabadítására. A rajnai szövetség eltörültnek nyilvánított s egy bizottmány alkottatott, mely a népfelkelést egész Németországban rendezné. A népszabadság és függetlenség tüzetett ki jelszól a szövetségesek zászlajára; a fejedelmek és miniszterek maguk is demagogokká, népizgatókká lőnek, hogy a nép kebelében forradalmat keltsenek. Oly hangon szólnak kiáltványaikban, mint a francziák 1793-ban: szabadságot, alkotmányt ígérve a népeknek, hogy azokat a világhódító zsarnok ellen felizgassák. Szóval, a forradalmi fegyvereket s eszközöket, melyeket Napoleon, kivált mióta császárrá lett, a fejedelmek ellen többé nem használt fel, most a fejedelmek fordíták ő ellene. És a német népeket általában megszállta a szabadság és függetlenség iránti lelkesedés; még azon fejedelmek is, kiket a francziákkal való szövetség és a félelem Napoleonnak még mindig rettentő hatalmától, színlelésre kényszerít vala, szembehunyva túrték tartományaikban a toborzást, melyet a fellelkedett éjszaki németek alattomban folytattak Németország felszabadítására.

Az osztrák kabinetet viszonyai a francia udvarral óvatosabb eljárásra kényszeríték ugyan; de ez is korán elárulta, hogy csak az események bővebb kifejlését várja, miszerint vagy hasznot huzzon a körülményekből, ha a szeroncse Napoleonnak kedvezne; vagy maga is ellene fordítsa fegyverét. Az oroszokkal e végett mindjárt a hadjárat után fegyverszünetre lépett; a porosz királynak pedig alattomban nem szűnt meg tanácslani: ne ernyedne nemes lelkesedésében,

1812. melynél fogva magát arra határozta, hogy az orosz császárnak Európa függetlenségére célzó törekvéseit támogassa. De ugyanazon időben eleinte még Napoleont is minden módon biztosítani ügyekezék a szövetség fentartása iránt. Majd
1813. midőn a háború 1813 tavaszán egy részről a francziák, másról az oroszok s poroszok közt megkezdődött, s Napoleon a szövetségeseket két véres ütközetben Lutzen és Bautzen mellett megverte, de őket megtörni és békekötésre kényszeríteni még sem bírta: Ferencz császár közbenjárását ajánlá a hadakozó felek között; mi mind a két féltől elfogadtatván, június 4-kén július 28-ig fegyverszünet kötöttet, mely alatt a béke felett Prágában alkudozások tartatnának. Hamar kitűnt azonban, hogy a bécsi kabinet a congressussal csak időt akart szerezni, mely alatt mind az orosz és porosz több erőt gyűjthessen, mind maga is felkészülhessen a háborúra. Napoleon ezt észrevén, Illyriát ajánlá neki visszaadni azon feltétel alatt, ha közönyös marad; de Metternich, ki vele júniusban Dresdában találkozott, kijelenté neki, hogy közönyösségnek nincs többé helye, s olyanok a körülmények, hogy Ausztria is kénytelen vagy mellette vagy ellene fegyvert fogni. Mi volt a kettő közől a bécsi kabinet választása, már azon súlyos békefeltételekből is kitűnt, melyeket mint közbenjáró, Napoleon elébe terjesztett; de még kétségte-
- Ferencz Napo-  
leon elleneihez  
szövetkeznek.
- nebbül hebizonyodott az július 9-kén, midőn a trachenbergi összejövetelben, bár még titkon, de forma szerint beállott az orosz, porosz, angol és svéd hatalmak szövetségébe, Angliától havonkint tizenhárom millió forintnyi segélyt kötvén ki magának. A prágai congressus, melynek megnyitását Metternich különféle fogásokkal július végeig tudta halasztani, ezek után természetesen nem vezethetett eredményre; s mihelyt az augusztus 10-kig meghosszabbított fegyverszünet ideje letelt, Ferencz császár egy manifestumában nyilván is kijelentette egyesülését a szövetségesekekkel.

A hadi készüléteket a bécsi kabinet az egész birodalomban már a tél óta nagy erélylyel megkezdette, s ezekből

Magyarországnak sem lehetett kimaradni. Mi e tekintetben nálunk történt, csekélység ugyan ama nagyszerű világ-eseményekhez képest, melyek ekkoron Európa sorsa felett határoztak; mivel azonban azok bennünket legközelebről érdekeltek, s az ország rendeit emezeknél még inkább s közvetlenül foglalkodtatták: a jövő események tekintetéből ezeket részletesebben kötelességünk elbeszélni, míg ama nagy világeseményeket csak röviden lehet megemlítenünk.

A vármegyéket Ferencz már február 23-kán kelt leve- Segélynyújtás. leiben felszólítá újonczok állítására, számszerint vetvén ki mindegyikre a kívánt mennyiséget <sup>1)</sup>. Legújabb időkben, kivált a financzmunkálat következtében, annyi sérelem ejtetett az alkotmányon s törvényeken, hogy az ország rendei nem vélték tanácsosnak, e törvénysértéseket még a magok részéről is szaporítani az által, hogy az 1790-ki 19-dik törvény ellenére újonczokat és egyéb önkéntes segélyt, országgyűlési megajánlás nélkül, hatóságilag adjanak. Miért válaszaikban nem tagadták ugyan meg a segedelmet; sőt kijelentették, hogy méltányolva ő felségének, mint leiratából értik, a béke helyreállítására czélzó törekvéseit, azokat a magok részéről is kitelhetőleg gyámolítandják; de a kívánt újonczokat hatóságilag ki nem vethetvén, csak az egyesek magán ajánlatait fogják összegyűjteni: ha pedig ezeknél bőségesebb segélyt igényel, kéri őt, hirdessen országgyűlést. Ama lelkesedés példája, mely a kedélyeket Németországban a világbéke helyreállítása végett a francziák ellen élethalál harcra gyúlasztotta, s melyet a kormány nálunk is minden módon szitogatni ügyekezett, nem maradt hatás nélkül: bár az országgyűlés egybe nem hívatott, s bár a megyék a kívánt segélyt hatóságilag, mit törvénysértés nélkül nem tehettek, ki nem vetették; egyesek mindazáltal mind újonczok állítása, mind gabona, bor, ló s egyéb segélyajánlataik által kitelhetőleg ügyekeztek megfelelni a kormány felhívásának.

<sup>1)</sup> Csongrád megyétől, például, 123 újoncz kiállítása kívántatott.

1813.

Azonban Ferencz, miután jul. 9-kén a szövetségekkel a francziák ellen egyesült, s a háború ennél fogva bizonyossá lett, újabban is igénybe kívánta venni az ország segélyezését. Annak kieszközlését pedig most a nádorra bízta, kinek népszerűsége bőségesebb eredménnyel biztatott. A nádor julius 13-kán küldé szét a megyékhez e czélra felszólító leveleit. Elmondá ezekben, hogy ő felségének az állandó szilárd béke helyreállítására irányzott ügyekezetei már is oly eredményt vívtak ki, hogy az ellenséges felek az ő közbenjárása mellett Prágában a béke felett alkudoznak. De valamint ezen eredményt leginkább ő felsége hadi készületei eszközlék ki: úgy a béke tényleges megszerzésére mulhatatlanul szükséges, hogy a fejedelem s népei most kétszeresen megfeszítsék erejüket. „Ő felsége, az ügyek ezen állásában, egyedül atyai szívtől kérve tanácsot, azon bizodalommal, melylyel a magyar nemzetnek annyiszor tapasztalt hazafiúi szelleme iránt viseltetik, épen akkor kívánta e nemzetet újabb bőséges segélyezésre felszólítani, midőn a békealku megkezdetik. Mert kívánja ő felsége, hogy a béke megszerzésének; vagy ha még vészélyek fenyegetnek, a monarchia megmentésének dicsőségében a magyarok is osztozzanak; úgy lévén meggyőződve, hogy midőn a fejedelmi pálczája alatt lévő más népek bőséges áldozatokat hoznak, nem szabad elmulasztania, hogy e hű nemzetet is fel ne hívja a monarchia megmentésében s a béke s elébbi jóllét helyreállításában való részesülésre.“ Mondja ezután, hogy ő felsége a törvényesség iránti kegyeleténél fogva; semmit nem kívánt volna inkább, mint egybehívni az ország rendeit; de a körülmények oly gyorsan igénylik a segedelmet, hogy ő felsége azon biztosítás mellett, miszerint a jelen eljárásból a jövőre semmi következtetés nem fog levonatni; egyenesen kíván hű magyarjaihoz fordulni. A jelen időpercz oly véghetetlen fontosságú a monarchia sorsára nézve, hogy hadi erejét mulhatatlanul a lehető legmagasabb fokára szükség emelni. Kell ennél fogva, hogy a magyar hadsereg is, kívált annak könnyű

lovassága, mennyire csak lehet, szaporíttassék; sőt minden, előre nem látható, esetre a nemesség is eleve készüljön törvényes honvédelmi kötelességének teljesítésére.‘ A megyei gyűléseken aztán, melyekben ezen körirata felolvastatott, a nádor a főispánok által élő szóval bővebben előadatá, miképen ő felsége kívánata főleg oda czéloz, hogy az ország könnyű lovasságot állítson lábra, mely csak a támadható háború végeig köteleztessék hadi szolgálatra.

A nádor e felszólítása kívánt gyümölcsöket termett. A megyék többsége most is az országgyűlés kihirdetését sürgette ugyan válaszában, ez lévén a törvények által egyedül feljogosítva intézkedni a haza kellő védelméről. „S tapasztalni fogja Felséged — mond egyebek közt augusztus 4-kén kelt feliratában Pest megye — hogy hű magyarjai, midőn a királyért s hazáért törvényes úton szólítatnak fel áldozatokra, teljesen megfélelendnek a bennök vetett bizodalomnak.“ A legtöbb megye mindazáltal buzgó hálát mondván a királynak a béke helyreállítására czélzó törekvéseiért, kijelenti: hogy bár hatóságilag intézkedni tiltatnak a törvények által, magán úton kitelhetőleg elősegítendik a király óhajtságának teljesültét. „Minden erőnk megfeszítésével ügykezni fogunk oly készüléteket tenni, — mond ugyanazon feliratában az említett megye, — hogy ha Európa jelen mozgalmában a veszély reánk is kiterjedne, az ország védelmére Felséged kívánata szerint minden készen legyen.“ E nyilatkozat a nemesi felkelésre vonatkozott. Mi pedig a háború végeig szolgálendő könnyű lovasokat illeti, országszerte oly nagy lön a buzgalom azok kiállításában, hogy a király szinte meghaladva láthatá várakozását. Néhány hét alatt tizenhat ezer ily könnyű lovas esküdtetett fel a zászlók alá. Hogy a harcra gyorsabban alkalmasokká tétessenek, a tizenkét huszárezredbe osztattak fel, mi által egyegy ezred létszáma két ezerre, a császár- és nádor-huszároké pedig kétezereztázra, s mind a tizenkét huszárezred létszáma a bekövetkezett harcok alatt huszonöt ezerre emelkedett.

1813.

Az óriási harc, melyben a szövetséges osztrák, orosz, porosz, svéd és angol hatalmak a külön harctéereken összesen majdnem egy millió fegyverest állítottak lábra Napoleon ellen, ki viszont hadainak számát oroszországi szörnyű vesztesége után is megint mintegy ötszázötven ezerre emelte fel, — már augusztusban megkezdődött. Minthogy Napoleon a fegyverszünet alatt az Elba és Odera folyamok közt mintegy háromszáz ezer embert pontosított össze: a szövetségesek három nagy sereget gyűjtöttek össze körülötte. A főszereg, 230 ezer emberrel Csehországban az Éger folyamnál állta Schwartzberg Károly herceg vezérlete alatt, ki egyszerűsmind a hadmozgalmak fő intézésével is meg volt bízva; a középet Blücher képezte mintegy száz ezer emberrel, Bresslau mellett; míg Bernadotte, elébb francia marechal, most svéd király, 150 ezer emberrel a Havel és Spree folyamok mellett Poroszországban a jobb szárnyat alkotá. Más hadak a Visztula s Inn folyamoknál, Stiriában és Meklenburgban valának felállítva.

A dresdai  
ütközet.

Napoleon mindenek előtt az előrenyomult Blüchert támadta meg seregei egy részével, melyeknek Dresda szolgált középpontjául. De mivel a szövetségesek oly tervből indultak ki munkálataikban, hogy a melysereg Napoleontól megtámadtatik, az komolyabb ütközet elfogadása nélkül, csatározva huzódják vissza, míg a szárnyakon lévő seregek az ellenség oldalaiba s háta mögé nem jutnak: Blücher e terv szerint csatározva vonult vissza. E közben pedig Schwartzberg a főszereggel a Dresdánál maradt francia hadak ellen indula. De mire Dresdához érkezett, a menetéről értesült Napoleon Macdonaldot hatvan ezer emberrel Blücher előtt hagyván, már ekkor visszatért vala Dresda mellé, és Schwartzberget, harmincz ezer halott, sebes és fogoly s majd kétszáz ágyuja vesztével aug. 26-kán visszavonulni kényszeríté; ez viszont visszavonultában az időközben háta mögött Teplitz felé nyomult Vandamme 25 ezernyi hadtestét majdnem egészen foglyává tette. E közben egy részről Blücher Sléziában



másról a svéd király Berlinnél szintén jeles győzedelmeket nyertek az előttök lévő francia hadakon.

Napoleon, bár e harcokban többet vesztett ötven ezer emberénél, még egész szeptemberben megtartá dresdai központi állomását, a szövetségeseknek majd egyik, majd másik serege ellen kísértvén támadást. De ha Blücher ellen fordult, akkor Schwarczenberg nyomult előre Szászországba; midőn pedig ez ellen vitte hadait, akkor meg Blücher fenyegeté Dresdenét. E sikertelen hadmozgalmakban a francia seregek mindinkább elfáradának, tábornokaik elkedvetlenedének, a szövetségesek pedig Wittemberg, Bautzen és Teplitz közt egy óriási félkörben Dresdenhez mind közelebb nyomulának. Napoleon halaványodni látá szerencsecsillagát. Midőn tehát értesült, hogy Schwarczenberg Teplitztől Chemnitzen keresztül Lipese felé mozdul; s ugyanazon időben Bernadotte és Blücher is Wittembergnél egyesülvén, szinte Lipese felé terjeszkednek, úgy hogy a félkör, melyet a szövetségesek elébb az Elbe folyam jobb partján képeztek volt Dresden körül, most az Elbe bal partján készül háta mögött s őt elzárni fenyegetőzik Franciaországtól: Napoleon október közepén, az összesen 160 ezerre olvadt seregével Lipesére vonult vissza. E hátrálás annál szükségesebb volt, minthogy Bajorország, eddig a francziák szövetségese, ezektől elpártolván, a szövetségesekhez csatlakozott, s Würtemberg és Baden is azt tenni készüle: mert hatvan ezernyi osztrák-bajor sereg october első tizedében a Rajna felé indult.

Schwarczenberg, bár minden hadai még nem érkeztek meg Lipese alá, hogy Blüchernek és Bernadottenak időt nyerjen e városhoz közeledniök, októb. 16-án mindjárt támadást intézett a francziák állomásai ellen. Hatszor egymás után szoritá ki azokból a francziákat; de rövid idő mulva mindannyiszor ismét elveszté azokat: az éj beálltával megszűnt a harc, a győzelem függőben maradván. Harmad napon, októb. 18-kán a szövetségesek részéről 300 ezer ember, bennök 50 ezer lovas, és ezerkétszáz ágyú áll vala egye-

A lipesei  
ütközet.

1813.

sítve Lipese körül; s megkezdődött az óriási harc, az új kor legrettenetesbika, melyet a nemzetek harcának lehet nevezni. De bár a szövetségesek kétszer annyian voltak, s bár az ütközet hevében tizenkét ezernyi szász had a francziáktól elpártolván a szövetségesekhez állott, a és bár Schwartzenberg emberéletet nem kimélve, mind újabb, pihent tömegeket vezetett is a harcba, hogy ellenét a szám erejével nyomja el: nem vala könnyű feladat legyőzni Napoleon lángszellemét, melyet a szövetségesek egy tábornoka, midőn a hadjárat kezdetén a munkálati terv megállapítottatott, magát százezer emberre róvta fel számításaiban. A mérsárlatnak csak a beállott éj vetett véget: a két részről hatvan ezer halott és sebesült borítá az iszonyú harcmezőt; de győzelemről még egyik fél sem beszélhetett. Napoleon azonban látván, hogy a szövetségesek nagy számelőnyben, saját hadai pedig löszereik fogyatékán vannak: októb. 19-kén visszavonulást parancsolt seregének. De a szövetségesek, mihelyt ezt észrevették, minden oldalról a városra rohantak, s abba behatolván, egy szörnyű utczai harcot kezdének az Elsteren keresztül Lindenau felé vissza vonuló francziákkal; kik mihelyt seregök nagyobb része az egyetlen hidon átvonult, ezt fölvettetvén, a 30 ezernyi utóhadokat feláldozták. A három napi rettentés viadalban száz ezer embernél több esett el részint halva, részint sebesülve a két részről, s ezen felül majd husz ezer franczia, köztök tizenöt tábornok és a szász király fogságba esett. Napoleon, miután az őt üzőbe vett szövetségesekkel Hanau mellett még egy véres harcot vívott, november 2-kán Maintznál a Rajnán is átkelt hatvan ezerre leolvadt seregével, s Párisba sietett, hogy minden erejét összeszedje a végharczra.

Segély-kérés.

De e harcok alatt a bécsi kormány is szünet nélkül gyűjté a háború folytatására szükséges eszközöket. A magyar nemzetet Ferencz király, ki maga is a táborba költözött, épen a lipesei ütközet napján, októb. 18-kán szólítá fel, Pegauból Szászországban kelt levelei által, újabb önkéntes

ajánlatokra és újonczok állítására. A sikeretlen békekalkuláció után, úgymond, fegyverhez nyúlni kénytelenek, már a harmadik hónapban harczolunk. Hogy jelenleg a monarchia épsége, a trón méltósága, a haza üdve, békéje s minden egyes polgári léte, az ellenséges betörés elfordítása, s anépek epedő sovárgásai által óhajtott békének valahára megalapítása forog kérdésben, mindenki tudja. E czélokért dicsően vívnak szemcink előtt bátor seregeink, életöket s véröket áldozva a közjóért, méltók, hogy azok által, kik e veszélyektől távol, otthon kényelemben élnek, minden módon ápolttassanak... Német tartományaink, a harcztérhez közelebb esvén, naponkint bőséges bizonyítványait adják áldozat-készségüknek, s igazságtalanok lennének a hű magyar nemzet iránt, ha e súlyos időpontban ugyanazt tőlök is teljes bizodalommal nem várnók. Mert miután a jelen körülmények nem engedik, hogy a segélyt országgyűlésen tárgyaljuk, hová azt egyébiránt tartozónak kegyelmesen elismerjük, s a rendek különben is bőséges bizonyítványait birják, hogy alkotmányukat fenntartani őszintén akarjuk: úgy hisszük senki sem leend, ki ezen atyai biztosításunk mellett bármi áldozatot is kész nem volna hozni a haza oltárára... És bár mindennemű segélyt, legyen az gabonában, borban, lóban, szarvasmarhában, kész pénzben, vagy bármi másban is, mi a közügynek ezen elhatározó időperczben hasznára lehet, a hazafiság bizonyítványa gyanánt, szívesen fogadunk, s azok iránt magunknak részletes tudósításokat is adatni parancsoltunk; hogy azonban bővebben megértsétek, mi és mennyi az, mi... seregeink élmezésére a jövő katonai évben multhatatlanul szükséges, és különösen mennyit várunk az egyes megyéktől: meghagytuk az illető főispánoknak, hogy szándékainkat nektek bővebben előadják.“<sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> E szerint az 1814-ki hadi szükséglet ekként mutattatott ki: szarvasmarha 84,374 db., buza 1.068,000 mérő; rozs 4.416,000 m.; zab 10,903.000 m.; széna 3,900.000 mázsa. Mind ennek fele Magyarországból és Erdélyből kívántatott kiállítatni.

1813.

A megyék általában szerencsekivánatokkal üdvözölték felirataikban a fejedelmet „hogy a szilaj ellenség, — mint Pest megye írja, — az ő és szövetségesei diadalmas fegyverei által, saját határai közé szorítottak, s a független nemzetek megigázására célzó törekvései saját veszedelmére fordítottak; örömeiket fejezték ki, hogy eddigi megfeszített ügyekezeteik, a szövetséges népek erőfeszítéseivel kapcsolatban, ő felsége vezérlote alatt valahára ezen örökké nevezetes eredményeket születték; melyeknek következtében tehetségében álland, alattvalói javáról is gondoskodnia, minek eddig, kormányja kezdete óta, az ellenség folytonos félelme miatt csak jámbor óhajtásnak kellett maradnia.“ Hálákat mondanak, hogy a hazá a máskor már abba is betört ellenség pusztításaitól ez alkalommal megóvatott. E hálaérzelem közt fogadták ő felségének Pegauból kelt levelét is, melyben újabb gabona- s más élelmi szerek ajánlatára szólíttatnak. És bár a törvények által tiltatnak is országgyűlésen kívül ilyféle ajánlatoktól; mivel azonban ő felsége, jelenleg a táborban lévén, azt nem tarthat, a segély pedig halasztást nem tűr: bizván ő felsége biztosításában az alkotmány épségben tartása iránt; bizván abban is, hogy ő a jövő országgyűlésen oly törvényt engedend alkotni, hogy a mit most a köz jó iránti buzgalomból tesznek, az a jövőben nem fog érvül felhozatni a törvényt sértések igazolására: kijelentik, hogy szándékait tehetségök szerint minden ügyekezettel elősegítendik. Minthogy azonban áll a törvény, mely szerint tiltatik az országlakosokat segélynyújtásra kényszeríteni, hatóságilag ők sem vethetik ki a segedelmet; hanem abban a maga szabadságát mindenkinek meghagyva, mint eddig, úgy most is tisztviselőik által szedetik be, mit az egyesek hazafisága önként nyujtand. És mivel a közjó iránti buzgalmuknak újabb bizonyítványát adni óhajtják: bíznak benne, hogy e módon is újabban meg fognak felelni ő felsége várakozásának. Tapasztalta már e hadjárat alatt buzgalmokat ő felsége: újonczokat állítottak, könnyű lovasokat teljesen felszerelve küldöttek a táborba, a

nemességet a szükség előre nem látható esetére fölfegyverezték, gabonát, marhát, pénzt a mennyi csak telt, gyűjtöttek. És bár az eddigi áldozatok és a silány termés erejüket megcsökkentették; ügyekezni fognak mindazáltal, hogy ha nem többel, legalább is annyi segélylyel gyámolítsák a kincstárt, mennyit az utolsó országgyűlés rendei ajánlottak volt meg. — A király, attól tartván, hogy a segély kívánt mennyisége ily önkéntes adakozás útján nem fog begyűlni, rosz néven vette ugyan a megyéknek, vonakodásukat hatóságilag kivetni az illető segély összegét; s az év utolsó napján Freiburgból kelt leveleiben sürgeti őket, hogy miután elébbi nyilatkozata által az alkotmány épségben fentartása iránt eléggé biztosítva vannak, ne vonakodjanak tovább, hatóságilag kivetni a megyére eső illetményt. A megyék azonban, néhányak kivételével, melyek a királyi felhívásnak minden további ellenvetés nélkül engedelmeskedvén, kényszerítőleg szedték be a segélyt, újabb tanúságát adták, hogy a törvények megszégyesülése nélkül is meg tudnak felelni a király várakozásának; s bár a segélynek a törvények, különösen az 1790-ki 19-dik t. cz. által tiltott kényszerítő beszédétől tovább is óvakodtak: a tőlök kívánt gabona stb. mennyiségét önkéntes adakozás útján is beszédtek; sőt némelyek, például Pest megye (1814-ki márcz. 15-kén kelt feliratában), nem sokára még azt is örömteljesen jelenthették a királynak, hogy az önkéntes adakozások a kívánt mennyiséget is meghaladják, kérvén ő felségét, hogy a személye iránt való hűségöket és kegyeletöket szüntűgy mint hazaszeretetőket a törvények hűségese megtartása szerint méltóztassék mérlegelni.

De ennél még nagyobb áldozatot is kívánt Ferencz király a nemzettől. Látván, hogy seregei győzedelmes előrenyomulásukban is nagy veszteségeket szenvednek a magát kétségbeesetten védő Napoleontól, a pegau levél után egy hónapra, november 16-kán, Frankfurtból újabb felszólítást intézett a nemzethez, melyben tőle hatvan ezer újonczot kívánt a következő évi februárig kiállíttatni. E kívánat pon-

1813.

tos teljesítése azonban annyi áldozat után, már szinte meghaladta a nemzet tehetségét. A számos évek óta szünetlenül folyamatban lévő toborzás, s e mellett annyi ezer újoncznak és önkéntesnek részint az országgyűlések, részint a magánosok ajánlatai következtében lett besoroztatása a császári seregbe, oly annyira meggyéríté ifjuságunk sorait, hogy hatvan ezer újonczot jelenleg még országgyűlési törvényes kivetés utján is bajjal járt volna kiállítani. Az 1812-ki oroszországi hadjárat óta már negyed izben vétetett igénybe a nemzet áldozatkészsége. És bár ez mindannyiszor országgyűlésen kívül, tehát csak önkéntes ajánlatképen kívántatott; a nemzet még is, a valahára kivívandó béke reményében annyira megfelelni ügyekezett a király várakozásának, hogy egy év alatt ötvenezernél több fegyverest küldött a zászlók alá. Például egyedül Pest megyéből, hol a katonáskodni képes és köteles — 17 s 40 évek közt lévő nőtlen vagy gyermektelen özvegy — egyének számát az összeírás 8768-nak mutatta, az utolsó év alatt 2176 egyén eskettetett fel a zászlók alá. S e megyétől most, a király említett levele szerint, újabban 2511, — Csongrádtól 527 stb. újoncz kívántatott kiállíttatni, az országra kivetett 60 ezerből rájuk eső illetményül. Azonban bármi súlyosan esett is megint ennyi munkás kezet elvonni az országnak különben is gyér népességéből: ama hír, hogy a szövetséges hadaka Rajnán is átkelvén, francia földre léptek, s utóbb számos véres ütközetek után Párist is megszállották, annyira feltüzeltte a nemzet buzgalmát, hogy rövid idő alatt a kívánt számnak mintegy fele ki lön állítva; míg nem a béke valahára meglévén alapítva, a kormány maga függesztette fel az újonczszedés folytatását.

1814.

Enni áldozatába került Magyarországnak is a világ-béke helyreállítása. Miután Napoleon trónjáról lemondani s Elba szigetére költözni kényszerítettett, a Bourbonok pedig őseik trónjára visszahelyeztettek: Ferencz császár fényes diadalmenetben tért vissza székvárosába, hol őt valamennyi

örökös országai<sup>1)</sup> s tartományaiból egy-egy bizottmány 1814. üdvözölte (1814. június 22.). Valóban, tekintve az áldozato-  
kat, melyeken a béke megvásároltatott, méltán intézhető  
ekkor Ferencz e bizottmányokhoz a következő szavakat:  
„...Ti, hű alattvalóim, teljes mértékkel betöltöttétek, mit a  
kötelesség s engedelmesség irántam s a haza iránt tőletek  
igényelt... Hálás érzellemmel ismerem el mind azt, mit mo-  
narchiám minden egyes részei tettek és teljesítettek az egész-  
nek fentartására s helyreállítására. Különös vígasztalásomra  
vannak az irántam való gyöngéd ragaszkodás számtalan bi-  
zonyítványai, melyeket még ama tartományokból is napon-  
kint tapasztalok, melyek kormányom alól egy ideig elsza-  
kadva léteztek, de már visszakapcsolattak... Súlyos sebek  
várnak orvoslatra; de néhány évi béke ezeket is meggyógyi-  
tandja... Bizonyítványát adtátok; hogy a balsorsot tudjá-  
tok túrni: most azt kellend megmutatnotok, hogy a kedvező  
szerencsével is tudtok élni. Szeressétek hazátokat; helyezze-  
tek teljes és határtalan bizodalmat az uralkodó fejedelemben  
és soha ne feledjétek el, hogy a ti boldogságtok egyetlen  
célja életemnek.“

Fiume, a magyar tengerparttal, Horvátország szái-  
részei s Trieszt Isztriával, melyek 1809-ben szakasztattak el  
a monarchiától, s melyekre a császár e beszédében hivatko-  
zott, még 1814 elején visszavétettek a francziáktól; de  
Fiume és Horvátország részei nem, mint kell vala, Magyar-  
országhoz, hanem a törvények ellenére Isztriához kapcsol-  
tattak.

A békét azonban a következő évben megint megza-  
varta s Európát még egyszer hadi zajjal tölté el Napoleon;  
ki 1815-ki márczius 5-kén Elba szigetéről titkon távozván s  
Franciaországban kikötvén, megjelenése által ismét fellel-

<sup>1)</sup> Magyarország s a kapcsolt részek küldöttségét, mely a nádor felhívására ment Bécsbe üdvözölni a táborból visszatért királyt és sze- rencsét kívánni győzelmeihez b. Fischer egri érsek vezette.

1815.

kesíté maga iránt a Bourbonok kormányát hamar megunt francziákat. A szövetségesek megint Franciaország felé indíták hadaikat. Ferencznek azon szerep jutott, hogy a déli német fejedelmekkel együtt a Duna völgyén keresztül hatoljon be Franciaországba; míg az angolok s poroszok Németalföld felől intézendik hadi munkálataikat. Ferencz, kinek a szintén Napoleonhoz csatlakozott Murat nápolyi király ellen Olaszországban is kell vala harczolnia, az új háborúra készülendő, márcz. 29-kén kelt leveleiben Magyarországot is újabb segélynyújtásra szólítja, mind újonczokat állíttatni, mind gabonát s egyéb élelmi szereket gyűjtetni kívánván a megyék által.

A mily nagy örömmel fogadtatott a múlt évben a béke helyreállítása, oly rémület szállá meg a kedélyeket e váratlan hír hallására. Aggodalommal pillantának a jövőbe, mely ismét egy számos évig tartó háborút látszék rejteni méhében, ismét új áldozatokat igényelni a kimerült népektől. De maga az oly röviden éldelt béke mennél előbbi helyreállításának sóvár óhajta is ösztönül szolgál vala most a megyéknek, még egyszer megfeszíteni erejüket, s meghozni a kívánt áldozatot. Midőn azonban azt a királynak, a múlt évek alatt követett módon, önkéntes ajánlatok által kiállítani ígérkezének: nem mulaszták el egyszersmind mély aggodalmokat is kifejezni az iránt hogy, bár a multhatatlan s halaszthatatlan szükséggel indokolva, a rendkívüli segélynek országgyűlésen kívüli megrendelése annyiszor ismételtetik, hogy az, a törvények ellenére, már szinte szabálylyá kezd válni; miért is buzgón kérték a királyt, hogy segélyezési készségeket a szükség idején kellőleg méltányolván, mihelyt csak a fenforgó nagyszerű események engedik, ne mulasztaná el egybehívni az országgyűlést.

A segélygyűjtés szüksége azonban most hamar elenyészett. Napoleon hatalma jelenleg csak száz napig tartott. Mielőtt az osztrák hadak Murat legyőzésén felül valamely jelentékenyebb munkálatot tehettek volna: az angolok és



poroszok a waterlooi három napig folyt iszonyú harcban ismét legyőzték, s nehogy a világ békéjét továbbra is megháboríthassa, Szent-Ilona szigetére száműzték a rendkívüli embert, ki lángszelleme hatalmával húsz évig szabott törvényt a világnak.

A béke megszerzésének hazánkban első következménye lön felfüggesztése az újonczszedésnek s egyéb segélygyűjtésnek, mi a némely vidékeken nagy szükséget, Erdélyben valóságos éhséget okozott rossz termés miatt, különben is általában véve csekély eredményt mutatott. Utóbb, mint a nádornak decemb. 21-kén kelt levele hírül adá, azon könnyű lovasság maradványai is hazabocsáttattak, melyet az ország 1813-ban a háború végéig tartandó szolgálati kötelezettséggel küldött volt a táborba. A nádor magasztaló kifejezésekben tanúsítá e katonaság jeles érdemeit s a királynak legfelsőbb megelégedését hasznos szolgálataival. A király ezen érdemeket az által jutalmazá, hogy a tiszteknek a seregben viselt rangjokat továbbra is megtartani engedélyezte; s mind őket, mind a közlegényeket feldíszítette azon „ágyúkeresztnek“ címzett díszjellel, mely az ellenségtől elfoglalt ágyúból készítettett s a hadsereg mind azon tagjainak megadott, kik az 1813—1815-diki táborozásokban részt vettek.

---

## MÁSODIK FEJEZET.

### A szent szövetség s annak következményei Magyarországra.

#### I.

1815.

A forradalom huszonöt éves óriási háború által valahára legyőzött; de azon eszmék s elvek, melyeket az az emberi s polgári jogról, népszabadságról hirdetett, már kiirthatatlanul meggyökereztek Európa népeiben. Magok Ó-Európa fejedelmei is csak ezen jogok és szabadság ígéreteivel lőnek képesek a forradalom ellen vívott harczaikban áldozatokra, kitartásra lelkesíteni népeiket; s midőn a béke valahára megszerzetett, a szabadelvű alkotmányok megalapítása, mi által az államhatalomban és kormányzatban a népek is részesítették, ama polgári jogok és szabadság érvényesítették, a kor követelő szükségéi közé tartozott.

A népek reményei.

A népek, melyeknek a harc alatt eziránt annyi ígéretek tétettek volt, bizodalomteljesen várják vala a fejedelmi szó beváltását a béke helyreállta után; s a remények eleinte rövid időn valósúltni is látszának. Nemcsak a porosz király s több német fejedelmek határozottan megígérték volt az alkotmány megalapítását; hanem még Sándor czár szeszélyes szabadelvűsége is kedvezni látszék a népek reményeinek; midőn a lengyeleket egy alkotmánynyal valóban is megajándékozta. Hasonló reményeket ébreszthetett Ausztriában ama kiskereszt, mely az elfoglalt ellenséges ágyúkból öntetett, s e feliratot hordá magán: „Europa libertati asserta“. E kis

kereszt, eredetileg a lipcsei ütközetben részt vett csász. kir. katonák számára készítettett, de mely aztán minden másutt alkalmazott osztrák s magyar katonáknak is megadatott. „E kis emlékjelek érczetűi — mondá egy alkalommal Deák Ferencz — némán, de hathatósan emlékeztettek a fejedelmi szó szentségére.“

A népek egy ideig azt remélték, hogy ezen ígéretek a bécsi congressuson fognak megvalósulni; mert o congressus tartásában a végre egyeztek meg az első párisi békekötés után a hatalmak: hogy ezen békekötés határozatait kiegészítsék s végérvényes alakban hirdessék ki, s a békét s nyugalmat Európában, mind a hatalom igazságos felosztása, mind a nemzetiségek méltányos kielégítése által, állandó, tartós alapokra fektessék. Midőn azonban e congressus megnyittatott, a népszabadságnak a diplomatia alattomos fondorlataiba avatottabb barátai már fájdalommal láthaták, hogy e remények nem fognak megvalósulni. Ferencz császár s kabinetje, melynek élén a herczeggé lett Metternich Kelemen statuskancellár áll vala, a népszabadságnak egyáltalában nem vala pártolója. Ferencz egy századnegyed óta megszokta volt a népszabadságot egyértelműnek tekinteni a forradalommal, melyből annyi tengerbajt látott származni; mely ellen oly kitartó szívóssággal küzdeni vélé feladatának. Ő még most is azon isteni jogon alapuló fejedelmi hatalomteljesség elveit vallván sajátjainak, melyeket nemzetsége régibb törzsének a Habsburgoknak hagyományáiban talált, s melyeket II József és II Leopold szabadelvűbb irányai után Thugut statuskancellár gyökereztetett meg újra a bécsi kabinetben: — az alkotmányosságot, mely a népeknek szabad mozgást, a kormányhatalomban részvétet enged, nem tudta szívelni.

A bécsi  
congressus.

Metternich, a császár első minisztere, egész politikai pályája alatt könnyelműbbnek, önzőbbnek s felületesebbnek tanúsította ugyan magát, mintsem hogy hinni lehetne, miképen e kormányelveket ő, úgy mint Thugut, természeti haj-

1815.

lamból, vagy épen meggyőződésből vallotta volna sajátjainak; de gyakran lehetett hallani az ő ajkairól, hogy csak azért bírja oly nagy mértékben császárijának bizodalját, mivel azon ösvényen jár, melyet ez neki elejébe szabott. S ezen ösvényt ő annyira is sajátjává tette, mintha az természetében feküdt, elveiből s meggyőződéséből folyt volna. Metternich már 1813 és a következő évben is, midőn a fejedelmek és országaik felszabadulását Napoleon zsarnok hatalma alól egyedül a népek lelkesedése által lehetett kivívni, szintúgy kárhoztatá Stein porosz miniszter izgatásait, melyekkel a német népben a nemzeti függetlenség és szabadság iránt lelkesedést ügyekezett felszítani, mint Sándor czár szeszélyes szabadelvűségét, s a porosz király ígéreteit, melyek által ez népének a béke helyreállta után alkotmányt biztosított. És mióta Ausztria az utolsó coalitióba beállott, 1813-ki szeptember óta, ő minden módon útját állni törekedett annak, mit mások a kor szellemében, a szabadság és függetlenség vágyának ébresztésére, szilárdítására cselekedtek; s minden ügyekezését oda fordítá, hogy e szabadságharczából minden nemzeti elemet kiirtson; a szabadságháborút a fejedelmi autokratia háborújává tegye; minden hasznot, mely abból a népekre eredhetett, a fejedelmek számára tulajdonítson el. És ügyekezete, fájdalom annyira sikerült, hogy a népek tulajdonképen már a háború alatt eleve megfosztattak felszámíthatatlan áldozataik gyümölcsétől.

Midőn 1813 első felében a lutzeni és bautzeni ütközetek kimeneteléből az orosz czár s a porosz király meggyőződtek, hogy Ausztria hozzájuk csatlakozása nélkül Napoleont még a múlt évi télen szenvedett iszonyú veszteségei után sem képesek legyőzni, s Ferencz császárt is a coalitióba vonni ügyekeztek: a bécsi kabinet ehhez oly feltételeket szabott, melyeknél fogva Ausztria döntő hatalommá lett az európai hatalmasságok tanácsában. E nagy befolyást Metternich nem is késett a maga kabinetje elveinek mennél terjedelmesebb érvényesítésére fordítani. A szerződéseket, a

szövetségeket ő ez idő óta akként vezérlé, hogy a háború minden hasznai egyedül a fejedelmekre háromoljanak; a népek igényei s reményeiből pedig semmi, vagy mennél kevesebb létesüljön. Azon szerződésnek például, melyet a szövetséges hatalmak 1814-ki márcz. 1-jén Chaumontban kötöttek, Metternich befolyásának következtében, egyenesen az lőn iránya: hogy az ő kabineti politika teljesen s egész szigorral helyreállíttassék; a népek minden kormányzati részvételből kizárassanak; a szabadság kifejlődése s előre haladása ellen az udvarok egymással szorosán egyesüljenek. És valóban, mi ezentúl a fejedelmek tanácsában történt, az nagyobb részben a reactió műve volt a népek szabadsága ellen.

Ily előzmények után mit lehetett várni a népszabadság tekintetében a bécsi congressustól? Szeptember közepé óta az uralkodó fejedelmeknek, minisztereiknek s más államférfiaknak egész serege gyűlt össze Bécsben, határozni Európa új államrendszere s népeinek sorsa felett. A gazda szerepét Ferencz császár viselé; az értekezleteknek s határozatoknak irányát leginkább Metternich intézte. Az egymásba ütköző érdekek, az előny- s nyereségyvágys azonban, mint előre látható vala, számos nehézségeket támasztottak, úgy hogy a congressus az egész ősön és télen keresztül húzódott, s még a hatalomosztály kérdése is alig végeztetett be, midőn ama váratlan hír csapott le annak tagjai közé, hogy Napoleon Elbából távozván, Franciaországban kötött ki. A fontosabb tárgyak a congressus befolyásosabb tagjainak, Sándor csárának, Metternich s Talleyrand hercegeknek és Castelreagh lordnak titkos magán értekezleteikben érleltettek határozatokká, úgy hogy a közönség azokról sokáig semmit sem tudva, csak azon példátlan fényű s pazarságú vendégségeknek, tánc-, zene- s álarczos estvélyeknek, szini, lovagi s tűzi játékoknak, kocsizások és szánozásoknak s más hasonló élvezek s multságoknak lőn bámulójává, melyek a congressus tagjait s nem tagjait, az ott összesereglett osztrák, német,

1815.

orosz, magyar főaristokrátiát, hadi, politikai s irodalmi nagyságokat egy soha nem szűnő mámorban tarták. Ferencz magas vendégeivel, az orosz ezárral és a porosz királylyal október végén Budára is lerándúlt, s néhány napig ott is hasonló fényes ünnepélyeket intéztetett. Ezen élvek s mulatságok iszonyú összegeket nyeltek el; egymagának a bécsi udvarnak harmincz millió forintnál többre került a congressus. A fényűzésben s pazarlásban nagy része volt a magyar főaristokrátiának is: egynémely főrendű családunk ezen időből származtatja vagyoni romlását.

De ezen érzékesiklándó élvek, e szemkápráztató jele-  
netek közt a congressus egészen eltéveszté a czélt, melyre törekednie kellett volna. Az lett volna tulajdonképeni feladata, hogy a századnegyedig tartott nagy felforgatások után az európai statusrendszert, mennyire csak lehetséges, nemzetiségi alapokra fektetve, a népjogokat érvényesítve, a korigényelte szabadelvű alkotmányokat megalapítva, a békét állandóvá tegye; s annak ölében a jólét és civilisatio haladásának új pályát nyisson. De a diplomatia mind ezek helyett más irányt vón a népek s nemzetek jogaira nézve. Az államok hatalmának s egymás közti egyensúlyának egyedül a nép s a területi mérföldek számát vette alapjául, tekintet nélkül a nemzetiségek jogos igényeire. A belkormányzatra nézve pedig, — bár az okmányok a népjogok tiszteletben tartásáról, népszerű intézményekről, szabadságokról szólnak is, melyekkel a népek áldozataikért, a vett ígéretek szerint megajándékozandók volnának; mindazáltal ama szűkebb körökben, melyeknek kizárólag Metternich adta az irányt, oly elvek fogadtattak el, melyek az okmányok ezen biztosításai-  
val homlok egyenest ellenkezének. Azon ígéretek s biztosításokat csak az idők szüksége szülte, s evvel együtt am azok is eltűntek: szabálylává lön, csak addig ismerni el és legyezgetni a népjogokat, míg a csönd és nyugalom teljesen helyre nem áll, a felszított lelkesedés le nem lohad, a követelések és remények lassanként le nem hangoltatnák.

És, mi a bécsi congressus titkosabb tanácskozmányai-  
ban, a nyilvánosságra szánt okmányokkal ellenkezőleg,  
ekként elvégeztetett, szinte ünnepélyes sanctiót nyert azon  
szerződés által, melyet Ferencz császár a második párisi  
békekötés után 1815-ki szeptember 26-kán az orosz czárral  
s a porosz királylyal kötött, s melyet a szerződő felek „szent  
szövetségnek“ czímeztek. E szövetség mystikus hangú okmá-  
nyában arra kötelezte magát a három uralkodó: hogy egy-  
mással egy keresztényies testvériségben s társulatban ma-  
radnak összefűzve; melynél fogva egymás iránti viszonyaik  
a keresztényi igazság, béke és szeretet elvein alapúljanak;  
egymást minden alkalommal kölcsönösen gyámolítsák; alatt-  
valóik iránti viszonyaikban pedig a családtyai, patriarcha-  
lis — más szóval: kényuralmi, absolut kormányelveket kö-  
vetendik.

Az eredményekre nem sokáig kelle várni. A bécsi con-  
gressus okmányaiban ígért alkotmányok vagy meg nem  
adattak, mint például, Poroszországban; vagy a megadottak  
is mindinkább megnyirbáltattak, a gyakorlatban meghíu-  
sítottak, s más irányba vezettettek, mint p. o. az orosz  
Lengyelországban, s több máshelyt. A szabadság a bureau-  
kratia és rendőrség által tényleg mindinkább megszorítta-  
tott; a kényuralom, védbástyául a forradalmi eszmék terje-  
dése ellen, még erősebben meggyökereztetett. Ferencz császár  
azon határozatlan biztatáson kívül, melyet a német szövetség  
okmánya az alkotmány-alapításról magában foglal, semmi  
határozottabb ígéretet, mint például a porosz király, nem  
tett ugyan német örökös tartományainak; s z o q i q n j m  
kevésbbé is szegte meg szavát másoknál: de a kényuralmi  
kormányelveket is annál következetesebben érvényesítette  
birodalmában.

A congressus  
következmé-  
nyei.

Kétséget nem szenved, hogy a bécsi udvar, az európai  
statusrendszer megalapításában a nemzetiség elvét s a népek  
jogait jobban szem előtt tartva, nemcsak az emberiség és  
civilisatio, hanem saját dynasztiai érdekeinek is jobb szolgálá-

1816–1822. latot tett volna, mint a rideg kényuralom restaurációja által; minek ismét érdekharcz, nyugtalanság, forradalom lett természetsszerű következménye. De az udvar annyi keserű tapasztalatok után sem tudott megválni kényuralmi hajlamaitól s hagyományos kabineti politikájától. Ferencz császár, midőn 1815-ben Párisban a senatus által üdvözöltetett, nyíltan megvallá: hogy husz év óta nem annyira Napoleon s Franciaország hatalma, mint a szabadelvűség és demokratiai eszmék s elvek ellen viselt háborút, melyek, úgymond, annyi bajt árasztottak a világra. Most tehát, midőn Napoleon egy sziklaszigetre száműzve s benne a forradalom lenyűgözve volt; midőn a népek a huszonöt évi véres harcok s felszámíthatatlan áldozataik által kimerülve, béke s nyugalomért sovárgának: a helyett, hogy egy új, a kor igényeihez alkalmazott politika megalapítása által, a forradalom okait mindigre mellőzni ügykezett volna, fő feladatának tekinté: a népeket, eszméik, szellemök, vágyaik, sovárgásaik ellenére, egy még ridegebb absolutismus korláta közé szorítani, mint az előtt voltak.

Magyarországot, mely mint a Habsburg-Lothringen fejedelmi ház monarchiájának része, a congressuson külön állam gyanánt nem tekintetett, új alkotmány adományára pedig nem szorult, egy történelmileg kifejlett s az uralkodó házzal kötött alapszerződések által biztosított ősi alkotmányának lévén birtokában, — Magyarországot a bécsi congressus határozatai közvetlen egyáltaljában nem illették, Azonban, bár annak okmányai nem vonatkoznak is Magyarországra: közvetve mindazáltal nem csekély hatását érzé hazánk is e congressusnak s a szent szövetségnek: ezek lévén alapjai mind ama hatalomnak, melyet a bécsi udvar ezentúl Európában gyakorolt, mind azon politikai rendszernek, mely az egész monarchia kormányában, s így többé kevésbé Magyarországra nézve is követtetett.

A bécsi udvar e congressus és a szent szövetség következtében oly hatalmat s tekintélyt nyert vala, melynél fogva



Német- s Olaszországban majdnem mindenhatóvá, a Kelet s Európa egyéb ügyeiben is döntő súlyúvá lett szava. Ily hatalom birtokában, s a szent szövetségből folyó kötelezettség mellett szövetséges társai irányában, figyelemre is alig méltatá azontúl azon alkotmányos formákat s törvényeket, melyek őt Magyarország kormányában régiebb szerződéseknél fogva kötelezték. Az osztrák császárságot tekinté hatalma egyedüli alapjának s jogcímének, mely mellett semmit sem jelentő, semmire sem kötelező puszta czímként enyészék el a magyar királyság. Nem kiáltotta ki ugyan, miként a legújabb időkben történt, az egységes ausztriai birodalmat, bár különben magát a küludvaroknál mindig annak nevében képviselteté; nem törülte el a magyar alkotmányt s törvényeket; nem alakította át az igazgatási szerveket, formákat, intézményeket; szóval, formailag nem olvasztotta be ugyan Magyarországot az osztrák császárságba; de ezen alkotmányt s törvényeket, ezen igazgatási formákat s intézményeket mindannyiszor mellőzte, megsértette, valahányszor az egész birodalomra nézve elfogadott kényuralmi kormányelvekkel ellentétben álltak. Nem nyult az alkotmányos igazgatási gépezethez; de azt kényuralmi elvek szerint tette mozgásba. Meghagyta a törvényes hatóságokat, az önkormányzás organumait; de azoknak törvényszerű működését mindannyiszor meggátolta, kényszer alá helyezte, valahányszor azok a kabinet szellemével, elveivel, önkényes rendeleteivel ellenkezésbe jöttek; az országgyűlést pedig, „a sérelmek orvoslatának üdves eszközét,” tizennégy esztendeig nem hirdette ki; szóval, az autokratiai kényuralmat Magyarország felett is oly módon ügyekezett érvényesíteni, mint a német örökös tartományokban gyakorolja vala.

A magyar udv. kancellaria levéltárának elnöki iromnyai már 1814-től kezdve számtalan feladásokat s a bévádlatok ellen megrendelt vizsgálati parancsokat tartalmaznak. E vizsgálatok gyakran oly igen jelentéktelen személyekre, vagy épon a nevetségességig csekély ügyekre, sőt képtelen-

1816—1822. ségekre vonatkoznak, mintha a kormánynak nem lett volna fontosabb feladata az ország lakosai magán életének rendőri szabályozásánál, holott a legfontosabb közügyeket, teljes pangásban találjuk. Különösen üldöztetett a francziák iránti rokonszenv, s a szabad vélemény és gondolkodás.<sup>1)</sup> A király még Franciaországban időzése alatt is számos kéziratot küldött le a kancellárhoz efféle tárgyakban. A kormányon állók közt Józef főherceg nádor nagyon ellenzé e titkos rendőri eljárást, s mikor csak lehetett, úgy intézé a dolgot, hogy az ilyféle feladásokra megrendelt vizsgálat elmaradt, vagy eredmény nélkül abbanhagyatott, helyesen ítélvén, hogy az efféle titkos rendőri eljárás csak a bizodalmat csökkenti fejedelem és alattvalók közt anélkül hogy bármit is használna az államnak.

<sup>1)</sup> Ime e feladások, vizsgálatok néhány példája a kancellária levéltárából.

1815. april 27. A bécsi rendőrfőnök jelenti a kancellárnak, miképen biztos forrásból tudja, hogy „az ismeretes“ Nagy Pál a sopronyi casinóban az asztalnál nyilván mondotta légyen: „dass die Neapolitaner am 11. d. M. in Mailand eingerückt sind, und dass nach den von unserm Hofe getroffenen Verfügungen auch nichts Besseres zu erwarten wäre.“ Ezért őt megfenyíttetni kívánja mint hamis hírek terjesztőjét, s a kormány iránti bizalom csökkentőjét.

1814. nov. 14. A király vizsgálatot rendel a jeles Vay József septemvir ellen, mivel feladatott, hogy a subsidium tárgyában Borsodmegyében tartott értekezleten azt mondta volna: e subsidium a háború folytatására kéretik, pedig ha az uralkodóház kimúlík Napoleon fia lesz király, nem kell tehát adni subsidiumot. (S Ferencz hitte ezt a higgadt, mérsékelt, megfontoló Vay Józsefről!) A vizsgálat a vádat rágalomnak bizonyítá.

Horváth Ádám mind 1814. mind a következő évben bevádoltatott egy ártatlan dala miatt, mely a francziák ellen volt ugyan intézve, de másolataiban mások által elferdített s a németek ellen irányoztatott. A vizsgálattal a nádor bízattván meg, Horváth egész dalgyűjteményét beküldé hozzá, miből aztán kitűnt ártatlansága.

Decemb. 4-kén Ferencz szintén vizsgálatot rendel a kassai akadémia tanárai ellen szabadelvű beszédek miatt, s több oda való polgár

Az udvar e politikájának kifolyása lön az is, hogy a kormány centralisatiója még szorosabbra vonatott. Ezóta minden csak némileg fontosabb magyar ügy is az udv. conferentiákba vitetett, melyeken jobbára magá a császár elnökölt. Zichy Károly confer. minister ennél fogva már 1814-ki május 28-kán felszólítá Erdődy kancellárt, hogy ilyféle ügyekről ezentul ne egyszerű átiratokat, hanem előterjesztéseket készítsen az udv. conferentia tanácsához, melynek a kormány székek azon elnökei is rendesen tagjai fognak lenni, a kik előterjesztéseket tesznek.<sup>1)</sup>

A bécsi kabinet e politikája, egyáltalában nem volt ugyan új: miként a régiebb korszakokból, s újabban is az 1794 óta történetekből bőségesen láthatók, a fejedelmi hatalomteljesség s kényuralom államelve itt régóta mélyen meg volt gyökerezve; de most az itt is új erőt nyert alkalmazásában: a bécsi congressus és a szent szövetség által sanctionált reactionarius államtanok nagyobb érvényt kölcsönöztek a hagyományos állampolitikának. Ehhez pedig, Magyarországra nézve, még a fejedelem személyes kedélyállapota is járula. Azon törvényes ellenzék, melyet az 181 $\frac{1}{2}$ -ki országgyűlés rendei a kormány önkényes finczmunkálatai ellen, utóbb pedig a megyék a magánosok pénzviszonyai tárgyában kiadott udvari parancsok ellen kifejtettek, Ferencz kedélyében oly boszús indulatot, mondhatni haragot ébresztett Magyarország s a magyar alkotmányos intézmények ellen, hogy azt a nemzetnek 1812 óta is oly fényesen tanúsított áldozatkészsége sem lön képes lelohasztani s kiengesztelni. E boszús

Ferencz egyénisége a kormányban.

ellen államelvenes elveik miatt. A vizsgálatból kiszült, hogy a vád alaptalan. E vizsgálatok még inkább szaporodtak az utóbbi évek alatt veszélyeseknek tartott könyvek, lágy könyvizsgálók, lelkészek, tanárok s magántanítók ellen. Például Czinke, magy. nyelv- s irodalom tanára ellen a pesti egyetemenél Ferencz 1819-ben csak azért rendelt vizsgálatot, mivel az év végén egy magyar előadást tartott. A vizsgálatból kiszült, hogy az igen ártatlan volt.

<sup>1)</sup> Kancell. levéltár.

1816—1822.

indulata, néhány, Magyarország irányában ellenséges hangulatú német minisztere által folyton ápolgatva, minden alkalmalittal kitört; az egész közigazgatás szellemén észre lehetett azt venni; a vármegyék minden rendelet hangján kifejezve érzék; sőt nem ritkán magok az egyesek is tapasztalták azt magán ügyeikben, melyeknél fogva az udvarral érintkezésbe kellett jöniök. Még főarisztokratiánk sem részesült többé az udvarnál ama kegyek s kitüntetésekben, melyekkel az ott elébb dicsekedhetett; miért sokan, kik elébb állandólag Bécs lakói valának, jószágaikra vonultak vissza. Míg a háború folyt, a fejedelem; nehogy a nemzet segélyezési hajlamát csökkentse, némileg mérséklé ugyan ezen ingerültségét, de Napoleón bukta után alig ismert az többé korlátokat; s azon alkotmányellenes eljárásnak, mely egy évtizeden keresztül hazánkra nehezedett, forrása nem kevésbé a fejedelem e személyes hangulatában, mint a bécsi congressussal és a szent szövetséggel uralomra emelt kormányelvekben keresendő. Ezen ingerültségét, mely a nemzet ellen ennek alkotmányos ellenzése miatt támadt kedélyében, csak azon ellenszenv haladta meg, melylyel az alkotmányosság ellen általában viseltetett; s melynél fogva minden alkotmányos ellenzést vagy újítást a világ romlásának s lázadásnak tekintett isteni származású fejedelmi jogai ellen. Az alkotmányos, képviselői kormány pusztá említése is képes volt haragját felingereleni. Mondják, hogy kedvencz orvosa, Stiff egy ízben majdnem kegyelmét veszítette és szigorú feddést vont magára, midőn az őt, egy hosszú, makacs hurutban szenvedőt avval vigasztalá, hogy erős „Constitutója“ majd csak legyőzi a bajt. 1820-ban, midőn a szabadsági mozgalmak Európa népeiben, ismét nagyobb élénkségekben kezdének mutatkozni, Pest megyének egy őt e városban üdvözölt bizottmánya előtt egyebek közt e szavakra fakadt: „totus mundus stultisat et imaginarias quaerit constitutiones, — az egész világ eszelősök s ábrándos alkotmányokat hajhász.“ Ily kedélyhangulat, ily érzelem mellett a nemzeti szabadság s felvilágosodás-

ban s mind abban, mi az újító politikai szellemet ébreszthetősé s ápolhatá, veszélyeket látott az államra nézve; miket elhárítani óhajtván, amazokat meggátolni is kötelességének tartotta.

Azonban Ferencznek ellentétekben gazdag jelleme oly tulajdonságokkal is birt, melyeknél fogva hajlama a fejedelmi mindenhatóság korlátlan gyakorlatára nem fajulhatott el oly kiméletlen keménységgé s kegyetlenséggé, hogy kormánytörténete oly sötét színezetet nyert volna, mint például Rudolfé, II Ferdinándé vagy I Leopoldé. Jószívúsége, melyet magán kihallgatások alkalmával oly sokan tapasztaltak, s mely, kivált német alattvalói közt, szinte közmondásossá lett; — bizonyos neme a kedélyességnek, mely ki-elégítését abban találta, hogy magát alattvalói iránt család-  
atjai, patriarchalis viszonyban tüntette fel, — kényuralmát nem engedte zsarnoksággá válni. Bár mily sokat tartott is különben fejedelmi hatalomteljességére, melyet isteni jogból szeretett származtatni, vagy tán épen ennél fogva: egyszersmind azt is óhajta vala, hogy kényuralma mindig az atyai tekintély, a jószívű gondoskodás színében tűnjék fel népei előtt, s ezeknél ne csak engedelmességre, hanem gyermeki szeretetre is találjon. Thugut jelszavát: „oderint dum metuant, — ha gyűlölnek is, csak féljenek,“ nem tette magáévá, bár kormányelveit jobbára elfogadta. E patriarchalis viszony népei irányában kedélyének szükségei közé látszék tartozni; s úgy az alkalmilag, élőszóval mondott beszédeiben, mint rendeleteiben e kifejezésekkel: „népeink iránti atyai szeretetünk, atyai gondoskodásunk“ stb. nem ritkábban találkozunk, mint a fejedelmi hatalomteljességre vonatkozó eme szólásokkal: „isten kegyelméből, isten által reánk bízott, kormányunk alá rendelt népek“ stb.

Jellemének e vonásából fejthetni meg leginkább azt is, A közigazgatási rendszer.  
hogy a kényuralom eszközei közül inkább a semlegesén gátoló, megelőző, mint az ntólagosan s tényleg sujtó kormány-szabályokat tette gyakorlatba. Inkább szerette az újító politikai szellemet meggátolni, elfojtani, a forradalmi mozgá-

1816—1822. makat megelőzni, mint azokat utólagosan sujtani; s mióta a sötét szellemű, kegyetlen Thugut a kormánytól elmozdított, olyféle jelenetek, minők 1795-ben s 1802-ben a nemzetet szomorították s ideiglen megfélemlítették, azontul nem is fordulnak többé elő Ferencz kormány-történetében; bár azokra 1815 után többször színesebb örvet találhatott volna, mint az említett években. Ő a béke helyreállta óta a belügyek kormányát sokkal inkább személyesen vezette, mint az előtt; szinte némi büszkeséggel s önelégültséggel hallák őt nem egyszer nyilatkozni a hozzá közelebb állók: hogy még sem rosszul tölti be egy szorgalmas udvari tanácsos szerepét. S ha bár a tárgyak halmozottsága miatt azok nagy részét kénytelen volt is kormánytanácsosaira bízni; de magának azokat is rendesen előadatá, úgy hogy tudta nélkül alig történt valami a kormányban, s ezt ennél fogva általában közvetlen az ő vezetése alatt állónak, szelleme s elvei hű lenyomatának lehetett tekinteni. Ovakodék is ennél fogva oly erőszakos szabályokat alkalmazni, melyek igazgatását patriarchalis jellemétől megfoszthatták, a nép hiedelmét atyai indulatában megronthatták volna. De annál nagyobb erélylyel s kitartással alkalmazá Ferencz azon eszközöket, melyek kevesebb zajjal több credményt hoznak elő: a szabadelvűségnek s újító politikai szellemnek magát a forrását, a szabad mozgathatást és felvilágosodást, fojtván el. E célra a kormányok minden időben a titkos rendőrséget s a tudatlanság ápolását tartják vala leghatékonyabb eszköznek; s ezek lőnek a bécsi kabinetnek is legkedveltebb kormányeszközei.

Kémkedési és  
vádaskodási  
rendszer.

Kormányraléptekor Ferencz az atyja igazgatásából reámaradt névtelen feladásokat mind olvasatlanul égetteté vala el; de idő folytával atyjának e szenvedélye, a titkos rendőrség iránti előszeretet, benne is annyira kifejlett, hogy halála után dolgozó tereme az erre vonatkozó irományokban találtatott leggazdagabbnak. A rendőrség, a mennyiben annak a közrend fentartására, a bűnök megelőzésére s a polgárok védelmére minden polgáriasodott államban fenn kell állani,

nálunk az alkotmányos tisztviselők által kezeltetvén: ezeket a vármegyékben, hol a tisztviselők választás utján s rövidebb időre jutottak hivatalaikba, épen nem, s a városokban sem mindig lehetett megnyerni a kormány titkos céljaira; miért ez a titkos rendőrséget nálunk nem is a nyilvános rendőri hivatalnokok, hanem csak kéz alatt, vagy semmi, vagy más kormányhivatalban lévők által kezelteté. Egyháziak s világiak egyaránt, minden osztályból, minden életpályán lévők közül találtattak a kormány ily titkos szolgálatában. Utasításaik szerint, melyek a legkisebb részletekig terjedének, kémkedésöknek ki kelle hatni nemcsak a közvélemény s a kormány kinevezésétől nem függő megyei tisztviselők ellenőrzésére, hanem magokra a királyi, kormányzéki hivatalnokokra, censorokra, papokra, tanárookra, azoknak magán s hivatalos életére. Feladatuk volt: a kormánynak mind azt is följelenteni, mi, a magán viszonyok körébe tartozván, az államot egyáltalában nem érdekli; s mintegy pótolni mindazt, mit egyébiránt a közvélemény a szabad szó, szabad sajtó által czélszerűbben s igazabban hajt végre. Az utasítások szerint becsületeseljárás, lelkiösmeretes tudósítások kívántattak ugyan tőlök; de maga a szolgálat erkölestelensége is elmaszlagítja erkölceiket, miszerint aztán a hivatali buzgalom, a jutalomvágy, a fontoskodási inger s rozlelkűség a valónál gyakran sötétebb színben láttatá velök, a dolgokat s epébe mártatá tollukat. Hol a titkos rendőrség fennáll, ott a kémkedés másokra is könnyen átterjedhet; ott a titkos, névtelen feladások is hamar divatba jönnek, s büntetlenül úzik sötét játékukat.

E rendszer 1817 óta, midőn gróf Sedlniczky neveztetett rendőri főnökké, az osztrák Olaszországban nyert ugyan legtökéleteseb kifejlést; de többé kevésbbé a monarchia többi részeire is ki volt az terjesztve; s létezéséről nálunk is számtalan esetben tanúskodának a váratlan kegyelem- s hivatalvesztések, mellőztetések a hivatalos pályán, indokolatlan feddésök, nyomozó királyi biztosságok a megyékben s váro-

1816—1822. sokban, az egyetemenél s más főiskolákban. Mindenütt az egész monarchiában; s a mennyire csak, — amint mindjárt elbeszélendjük, a többféleképp megszorított megyei önkormányzat engedé, nálunk is, oly féltékeny örködéssel nyomatott el minden mozgalom, minden kívánsága bármi csekély politikai önállóságnak; oly aggodalmas kémkedéssel gátoltatott s folytatott el minden szellemi mozgalom; magoknak az anyagi érdekeknek, melyeket a kormány különben önérdékénél fogva is örömet emelt; fejlesztett volna, oly szoros korlátok vetettek maga a rendszer következetessége által: mintha nálunk s nem Franciaországban folytak volna le a szabadságmámor ama borzasztó rombolásai; mintha nálunk mutatkoztak volna a felvilágosodási kórnak legveszélyesebb jelenségei; mintha a nemzeti gazdagodás nálunk emelkedett volna oly gyorsan, hogy annak nyomában túlzott igények s féktelen szabadság kifejlésétől lehetne már tartani.

E kémkedési, vádaskodási rendszer által némileg még a vármegyékben is sikerült elfojtani vagy legalább meggyöngíteni az önkormányzathoz eredő szabadabb alkotmányos életet. A kormány 1811 után, mióta az újonczokat s a „subsidiumot“ országgyűlésen kívül a megyék által szedette, hogy ebben mennél inkább célját érhesse, a függetlenebb, hazafiságukról ismertesb főispánokat különféle ürügy alatt helytartókkal pótlá; kikké aztán többnyire szűkebb vagyonú s általában oly egyéneket nevezett, a kikről eleve is biztosítva volt, hogy parancsai végrehajtására minden körülmények közt segédkezet nyujtandának. Ezek befolyásával aztán alispánokká s más főbb tisztviselőkké is hasonló egyéneket ügyekezett megválasztatni a tisztújító gyűléseken. Hol ily kedvező választásokat az ellenzék ereje miatt remélni nem lehetett, a tisztújítás tiz-tizenöt évig is elmulasztatott; minek következtében voltak megyék, hol a tisztviselők összes kara a lemondottak vagy kihaltak helyébe főispánilag „surrogált“, helyettesített egyénekből állott. Az ekként szerkesztett tisztikar, a főispánnal közremunkálva, számos megyében módját



ejtje annak is, hogy a rendek közt magának többséget szerezzon. Egy részt rábeszélés, a kormánytól kieszközölt czímek s más kedvezések által kötelezett le; másokat, kik e módon meg nem nyerethettek, megfélénkítés, vádaskodás, s annak következtében a megyére küldött kir. biztosság, s ennek zsarnoksága által kedvetlenített el vagy félénkített meg annyira, hogy kik elébb az ellenzék magvát képezték, a gyűlésekről jobbra elmaradoztak. Kikben pedig az efféle fondorlatok sem törhették meg a hazafiúi erélyt s ellenzékét, több megyében csekély számra olvadván, hasztalan küzdöttek a törvénytelen udvari parancsok ellen, melyeknek a megyefőnökök a tiszti karral s más kormánypártiakkal rendszeren többséget szereztek. Ily módon hajtattak végre számos megyében ama törvénytelen újonczsedések és „subsidiüm“-gyűjtések, melyeket a kormány az országgyűlés mellőztével 1812 óta követelt a nemzettől. Ki azokat ellenzé, bizonyos lehetett a felől, hogy be fog vádoltatni a fejedelemmel; az ilyenek névszerinti feladása magoknak a fő és alispánoknak is meg volt hagyva; s ha ezek e parancs teljesítését elmulasztották volna, nem hiányzának a megyében a titkos rendőrségnek más rejtett ügynökei, kik nemcsak az ellenzékiet, hanem gyakran magokat a fő és alispánokat sem késtek feladni; — miből aztán feddés, kegyvesztés, kir. biztosság nyomozása vagy más kellemetlenség származott reájok.

E kémkedés, vádaskodás a közigazgatás egyéb organumainál, a kormány- és főtörvényszékeknél méginkább divatozott; s minthogy e hivatalok a kormány kinevezésétől függtek: úgy azoknál, mint a városokban is, melyeknek tiszti kara a kormány túlnyomó befolyásával választatott, sokkal könnyebben is célját érte. Egyébiránt ezen királyi hivataloknál, az udv. kancellária, a helytartótanács és az udvari kamara kebelében, e mellett egy másik, még hatékonyabb eszköze is létezett a kényuralomnak a centralisatióban és a bürokratiában. Épen ebben találta a bécsi kormány a leg-hatékonyabb eszközt, mely által a megyei önkormányzatból

Bürokrati-  
tismus.

1816—1822. eredő szabadabb mozgást némileg paralizálva, ennek és az alkotmánynak daczára is, kiterjeszthette reánk kényuralmát, s a többi örökös tartományok igazgatásában elfogadott s gyakorlatba tett kormányelveket.

Azon gépies eljárás, mely ellen II József annyira kikelt a tisztviselőkhöz intézett híres levelében, megint egészen visszatért e kormánysszékek kebelébe, melyből a közügyek minden önállóbb, észszerűbb vezetése eltűnt, s minden öngondolkodást, czélszerűbb, gyorsabb eljárási módokra törekvést kizáró, lomha, lelketlen formaíság fészkelte be magát. Az ügyvitel módja a legapróbb részletekig elejébe volt szabva a tisztviselőnek, melytől eltérnie nem volt szabad. Azon előny ennél fogva, mely az egyes hivatalnokok jobb belátásából, helyesebb ismereteiből, talentomaiból származhatott volna, teljesen elveszett: a tehetségesnek a közészerűvel egy úton kelle járnia; a tevékenynek a lomhával ugyanazon ígát húznia. E gépiesség által egységet, egyformaságot czélzott a kabinet megalapítani a monarchia kormányában; de czélját ebben is egészen téveszté. Az ügyek a helytartótanáctól s a törvényszékektől, a kancellárián keresztül menvén, rendesen csak úgy előadattak ugyan a császárnak, mint a német kormány és törvényszékektől; de mivel a császár e tömérdek ügyet egymaga a legfeszített szorgalommal sem volt volna képes átnézni s abban határozni: azok végátnézése s elhatározása hol egyik, hol másik magyar államtanácsosnak tétetett feladatává; kik aztán a császár nevében, s ép azért kellő indokolás nélkül, kényük szerint adták ki a határozatot, melytől főlebbvitel nem létezett többé, s melyért, minthogy a fejedelem nevében kelt, senki más nem lett felelőssé.

Az ilyféle eljárástól aztán a visszaélések, szándékos és nem szándékos hibák, megvesztegetések sem maradhattak el. A császár ugyan, ha ezeknek magán kihallgatásain néha nyomába jött, sok esetben megorvosolta a sérelmeket; de mivel ez csak esetlegesen történt, semmi biztosítást nem nyújtha-

tott a polgároknak. Az eljárásnak minden felelősséget nélkülöző önkényességénél pedig nem kevesebb baj származott annak hosszadalmasságából, minél fogva számos esetben eső után jött a köpeny; a perfolyam pedig, kivált birtok s pénzviszonyokban, az emberkort is meghaladta. E hosszadalmasságból sok irkálás, ebből meg a hivatalnokok számának folytonos szaporítása származott; mi viszont a hivatalnokok díjának csekélységét s tisztii lelkiösmeretük tágasságát vonta maga után. E kormányzések, épen e bureaukratiai rendszer következtében, bármi törvény- s alkotmányértésben is készen edelmességű eszközeivé lettek a kabinet kényuralmi politikájának. Ha a megyei törvényhatóságok, melyekben a független véleményt, a szabad szót és szellemet, a törvény és alkotmány tiszteletét semmiféle kormányföndorlat nem volt képes egészen s hosszabb időre elfojtani, nem léteznek vala: e kormányzések által az igazgatás minden ágáiban a legalsóbb rétegekig sikerült volna e korszak alatt megalapítani a kényuralmat; miként az a német örökös tartományokban már rég meg volt alapítva.

A titkos rendőrség s bureaukratia mellett Ferencz, ki A népnevelés állapota.

jellömének jószívűségénél s örömet viselt patriarchalis szerepénél fogva erőszakosabb, megtorló szabályoknak nem igen volt barátja, — a köznevelési rendszer korlátozásában, a censurában s birodalmának a külföldtől elzárásában látá a legbiztosabb védszert a forradalmi szellem s újítások ellen; és valóban e célra vala irányozva minden intézkedés a köznevelési s tanulmányi ügy tekintetében.

Mi a népnevelést illeti: az elemi iskolákban nem volt ugyan hiány, s a kormány azokat folyton szaporítani is ügyekozett; minél fogva, hol lelkész lakott, iskola is mindenütt létezett, sőt számos kisebb községnek is, mely különben csak fők-egyházat képez vala, meg volt a maga iskolája; de ez rendszeren oly rossz karban tengett, hogy egyáltalában nem válhatott a felvilágosodás, művelődés emeltyűjévé. Fő oka ennek abban fekiüdt, hogy a kormány, mely a népnevelés

1816—1822. körüli intézkedést kizárólag magának tulajdonította el, s befolyást arra még a törvényhozásnak sem akart vala engedni, néptanító-képezdekről, seminariumokról, melyekben a leendő iskolamesterek neveltetnének, nem gondoskodott. Csak néhány püspöki székvárosban létezett tanítóképezde, melyek azonban koránt sem feleltek meg rendeltetésöknek. Mint-hogy az iskolamester egyszersmind az éneklő egyházi szolga tisztét is viselte: a leendő néptanítók vizsgálatánál, mely után a mesteri okmány kiadatott, rendesen sokkal több gond fordítottatott arra, hogy az ifjúból jó éneklő egyházszolga, mint jó tanító legyen; a ki a templomi szolgálatot, éneklést, orgonálást tűrhetőleg megtanulta, a mesteri oklevelet rendesen megnyerte, bármi gyöngye volt is a tanításban. Sokan azonban nem is a képezdek egy vagy csak fél évi tanfolyamában, hanem gyakorlatilag, mint az iskolamesterek, éneklők segédei, készülnek vala leendő pályájokra. Ezek aztán a képezdekben töltött párhónapi tanfolyam után is vizsgálatra bocsáttattak. A néptanító, ki, mint mondók, egyszersmind egyházi éneklő is vala, e kettős tisztén felül számos községben még egy harmadikat, a falu jegyzőjének tisztét is viselte, inkább is e két utóbbit, mint iskolamesteri tisztét tekinté főhivatásának; s hármassal tisztje által igen el lévén foglalva, vagy elfoglaltatásának ürügye alatt, az iskolát rendesen elhanyaglá, és segédére bízta; ki gyakran még nem is okleveles tanító, főnökének rövid útmutatása után, öntapasztatalt által gyakorolta be magát, mint tudta, a tanítás mesterségébe. Ez egyébiránt nem sokból állott, alig terjedvén egyébre, mint az írás, olvasás és az elejébe szabott kézi könyvek gépies betanítására.

Egyébiránt az iskolai törvényeknek is, melyek a helytartótanács kebelében lévő tanulmányi bizottmány által az 1813-ki tanév kezdetén kiadattak, nagyobb gondjok volt a tanítók gépies eljárásának s a tanulók magoktartásának s viseletének, — hogy miként kelljen ülniök, járniök, kezeiket, lábaikat tartaniök, utczán, templomban magokat visel-

niök stb. — szabályozására, mint értelmök kifejtésére. Ha a díj után mérlegelni lehet a képességet s buzgalmat, melylyel valaki hivatalában eljár: elgondolhatni, mily csekély volt a segédtanítóknak — kik még is a legtöbb helységben majdnem felügyelet nélkül látják vala el a néptanító fontos tisztét, — képessége s buzgalma, kiknek díja, a főnöktől nyert szálaláson s élelmen felül évenként tizenhat-húsz forintból állott. És ha azon életpálya von maga felé legtöbb tehetséget, mely legtöbb anyagi hasznot vagy kitüntetést ígér: képzelhetni, mily kevés tehetséggel és készültséggel bíró ifjú tévedt az iskolamesteri pályára, melyen még azután is, miután a tanítósegédi helyzetben töltött számos évek múltával, végre iskolamesteri s éneklői állomásra jutott, általában kevés becsület s még kevesebb jólét várt reá, s élete fogytaig a lelkész és a község előjáróinak szeszélyétől függött.

Nagy hiány volt a népiskolák igazgatásában az is, hogy a kormány, mely a legnagyobb féltékenységgel őrzé a törvényhozás irányában a maga jogát a népnevelés rendezésében, szigorúbb szabályokat az iránt nem alkotott, hogy a szülék iskolaköteles gyermekeiket a tanodába rendesen járassák; minek aztán az volt következése, hogy az iskolaköteles gyermekek fele is alig látogató az iskolát, s hogy ezek a tavasztól kezdve szüret végeig üresen álltak. A lelkészek, kikre a felügyelés és igazgatás bízva volt, általában véve szintoly kevés buzgalmat fejtettek ki az iskolaügy körül, mint a tőlök függő iskolamesterek; a polgári hatóságoknak, megyei tisztviselőknak semmi beszólás nem engedtetett az iskolai ügybe.

Nem sokkal több dicséretet mondhatni a gymnasiumokról s a felsőbb lyceumi s egyetemi iskolákról. Az 1805-ben átalakított tanulmányi rendszer sok jót foglalt ugyan magában; de mi abban czélszerűbb, szabadabb elvű volt, az később egyes rendeletek által ismét meg lőn változtatva, míg végre 1824-ben az egész rendszer egy sokkal korlátozóbbal, szűkebb szelleművel cseréltetett fel. A kathol. gymnasiumok

A közép és felsőbb iskolák.

1816—1822. mokban, melyeknek száma hatvanötre ment, keveset kivéve, szerzetesek, nagyobb részben hézagosa, elégtelen készületűek, foglalták el a tanszékeket. A tanrendszer szabályainak gépies kényszere sem a tanítóban a hivatási buzgalmat, sem a tanulóban a szabadabb képződést nem engedte kifejlődni: a buzgóbb, tehetségesebb tanár sem vezethetett gyorsabban, mint a lomha s tehetségtelen; a szorgalmas, tehetségesebb tanuló sem haladhatott gyorsabban, mint a legbutább. A tanrendszer, nem szak-, hanem osztályrendszer lévén, maga is nagy tényező volt arra nézve, hogy az ifjúság egész tanulmánya gépies, gyakran értés nélküli betanulás, merő emlékezetlom legyen. Még a felsőbb gymnasialis osztályokban is ugyanazon egy tanító köteleztetett előadni s tanítani mindent; de e „mindenben” annál kevésbé volt képes a tudománybeli jártasság azon fokára emelkedni, melyen egy tanárnak állnia kell, minthogy, dacára előkészületei gyarlóságának, minden évben más osztályba ment át tanítványjaival. A tantárgyak közül, a természetrajz és természettan egészen ki volt kiszöbölve; a földrajz és történelem is igen szűk korlátok közé szorítottatott; a deák nyelv volt a fő tantárgy és egyszersmind közlönye is a többi tantárgyaknak, úgyhogy maga a magyar nyelv is deák nyelven tanítottatott, 1816-tól kezdve, Verseghi Ferencznek szintoly gyakorlatiatlan, mint hibás, gyarló kézikönyve szerint. A kézikönyveket maga a kormány tűzte ki; s azokat, bármi roszak voltak is, jobbakkal feleserélni nem engedtetett meg a tanároknak.

És ugyanezen szellemtelen gépiességet találta a tanuló a felsőbb iskolákban, a lyceumokban, akademiákban s az egyetemen is. A tanszökökről általában vagy épen nem, vagy csak igen hézagosa lón gondoskodva. A tanszabadság még nevérol is alig volt ismeretes, az egyetlen pesti egyetemen szintúgy mint a jogakademiákban. A kézikönyv, melyet kövessen, ezekben is szigorúan ki volt szabva a tanítóknak; s követnie kellett azt legtöbb esetben, bár mennyire ellenkezett elveivel, nézeteivel. Ha néha, némelyeknek megenged-

tetett önszerkesztette kézírataik szerint tanítani, azokat eleve bírálat alá kellett terjeszteniök. És valamint a tanítónak a tanításban, úgy a tanulónak a hallgatandó tanárok s tárgyak megválasztásában sem engedtetett szabadság. Kényszer s holt betanulás uralkodott mindenben. E kényszer kiterjedt a vallási gyakorlatokra is: ki vasárnaponként az „exhortatiókra“ meg nem jelent, évenként szabályszerűleg hatszor meg nem gyónt, az az erkölcsi rendőrséget ellátó vallástanítótól nem nyerhetett jó erkölcsbizonyítványt; e nélkül pedig magasabb osztályba nem lehetett átmenni. Hogy e kényszerített vallási gyakorlatok a vallásosságnak, erkölcsiségnek nagy ártalmára voltak, szükségtelen említeni. Nem kevésbé felötlők voltak azon szabályok, melyek a könyvtárak használatát korlátolták. Hogy az ifjúság olvasmánya iránt szigorúbb utasításokat szabott a kormány a könyvtárnok elébe, érthető; de hogy némely szabadabb elvű könyvek még a tanároknak is csak előleges folyamodás és engedelem után adathattak ki, s hogy a könyvtárnok egyéb, olvasmányul kiadott, könyvekről is évenként tudósítást köteleztetett beadni, alig lenne hihető, ha azt egy 1821-ki júliusban kibocsátott rendelet nem tanúsítaná.

E köznevelési s tanulmányi rendszer egyenlő volt ugyan az egész monarchiában; de Magyarországon az egy tekintetben még hiányosabb, ferdébb volt mint a német örökös tartományokban. Ezekben a gymnasiumok mellett létezett néhány ipariskola is; Bécsben pedig éppen ez évek alatt alapított egy összművészeti főiskola. Magyarországon ellenben, bár az iskolaügy itt is korlátlanul rendelkezése alatt állt a kormánynak, mely ez iránt a törvényhozás beavatkozását mindig meggátolta, egyetlen reál s technikai iskola sem létezett. Ezeknek teljes elhanyaglása pedig, mint képzelhető, többféle hátramaradást és fonák viszonyokat vont maga után társadalmi állapotunkban. Nemcsak az lett ennek következménye, hogy iparos osztályunk általában tudatlan s műveletlen maradván, üzletében képtelenné vált

ipariskolák  
hiánya.

1816—1822.

előrehaladni, — mi aztán az ipar fejlődésére dermesztőleg hatott; hanem nagy részben innen származott az is, hogy a magyar ember, ha magát kissé vagyonosabbnak érzé, kivált ha még nemes családból is származott, fiai közül, ha többen voltak is, egyet sem adott műiparosi pályára, az iparosztályt, mint tudatlant s műveletlent, gőgös elfogultsággal nézvéen le. Ipariskolák teljes hiányában, az ipar valamely ágát, csak számos évi gyakorlati „inaskodással“ lehetővé elcsajátítani, ha csak nagyon szegény nem volt, ritka szülő akarta gyermekét mindenféle mellékes, nem ritkán aljas házi szolgáltatásokra is reászorított, a műveletlen legénység durva bánásmódjának kitett „inassá“ kárhoztatni; kivált miután az iparos életpálya, az anyagi érdekeire nézve sokfélekép elnyomott országban, talán némely nagyobb város kivételével, könnyebb szerrel gazdagsághoz sem igen juttatott.

Továbbá, minthogy ipariskolák nem léteztek, minden, még vagyonosabb földmivelő is, ki fiát többre akarta taníttatni, mint a mit az oly igen gyarló elemi iskola nyújthatott, egyébnek hijában deák iskolába kénytelenítettett őt járattatni; az ifjúnak pedig, miután a gymnasiális iskolák hat osztályát átfutotta, nem igen volt többé kedve a durva inaskodásra, ha különben iparos pályára vonták volna is hajlamai. Vagy tovább folytatta tehát deák tanulmányait, s a bölcsészeti iskolákon is átesvén, jogászsza, orvossá, pappá <sup>1)</sup> vagy szer-

<sup>1)</sup> Míg a kormány ily mostoha állapotban tűrte s tartotta fenn a közoktatást, kiváló gondja volt arra, hogy a papságot, melynek a nép szellemi s erkölcsi viszonyaira oly nagy a hatása, a maga céljaira, saját irányában neveltesse. E végett nem csak számos rendeletet bocsátott a püspökökhöz a papneveldek, seminariumpok ügyében, hanem egy felsőbb hittani intézetet is állított fel Bécsben, mintegy képezdéséül az egyházi pályán idővel magosabb fokokra, vagy a hittanári székekre kinevezendő egyéneknek. Ferencz, 1816-ki ápril 3-kán kelt kéziratában adá tudtára Erdődy kancellárnak, hogy elhatározott szándéka Bécsben egy saját felügyelete alatt állandó felső papképző intézetet alkotni a világi papság számára, melybe a theologiai tanulmányaikat már bevégeztett, szellemi s erkölcsi tulajdonaik tekintetében kitünőbb ifjú papok minden



zetessé lett; vagy apja mellett a földmívelést gyakorolta be s tette életmódjává. És így egyenesen a reális iskolák hiánya okozta, hogy az ipartól a legjobb s legtöbb erők elvonattak; a jogászok pedig annyira elszaporodtak, hogy „prókátor“ és proletarius mindinkább majdnem egyértelművé lett s az ország méltán gúnyoltathatott prókátorok országának. E fonákságot a kormány maga is átlátván, megkevesbíteni ügykezett az ügyvédek számát, 1817 végén azt rendelvén, hogy ozentúl minden törvényszék mellett határozott legyen a működő ügyvédek száma, kik csak előleges vizsgálat s bizonyos formaságok után vezetessenek be tisztökbe. Minthogy azonban a baj forrása, a fonák iskolai rendszer, változatlanul fentartatott, a rendeletnek sem lett eredménye.

Az ipariskolák hiányából eredt továbbá, hogy a kisebb vagyonú nemes családok, melyeknek rendszerint minden férfi ivadékai prókátorokká lettek, elszegényedének; hogy oly bámulatosan kevés technikai szakismeret létezett az országban; s hogy még a földmívelő is, kivált az alföld népesebb városaiban, beszélte a konyhadiákságot, tudott idézni Ciceroból, Ovidiusból, vagy lepergeté a latin nyelvtan versekbe öntött szabályait; de a természeti tudományok, a növénytan, vegytan, gazdaságtan elemi fogalmait sem ismerte; sőt e tudományok létezéséről is alig hallott, és csak az apjától vagy szomszédaitól eltanult s begyakorlott ősi szokás szerint űzte földmívési, gazdasági foglalkodásait.

Az iskolából ilyféle terméketlen, holt ismeretek kisebb-nagyobb tömegével kikerült nemzedéket a külföldtől való teljes elzárás és a censura által ügykezett a kormány meg-

Elzárás a külföldtől.

tartományaiból felvételnének, hogy ott magasabb kiképeztetést nyerve, s pár év múlva egyházmegyékbe visszatérvén, képzettségük foka s iránya szerint való hivatalokra alkalmaztassanak. Tudósítá őt egyszersmind, hogy ezen a f. é. nov. 1-jén megnyitandó intézetbe Magyarországból egyelőre nyolcz pap fog felvétetni, kiket b. Fischer egri érsek fog kijelölni; tartásokra pedig a kaposfői prépostság s egy nagyváradi kanonokság jövedelmeit jelölte légyen ki. — Kancell. levéltár.

1816—1822.

ónni a jó és rossz tudás fájának gyümölcsseitől, a tudomány, felvilágosodás, szabadelvűség veszedelmes maszlagától. E szellemi elzárás a külföldtől, annak egyetemeitől, soha sem volt oly szigorúan fentartva, mint ezen évek alatt. A protestánsok papokká, tanárokká készülő ifjaitól régtől fogva ki szokták küldeni a külföldi egyetemekbe, melyek néhányában alapítványok is léteztek magyar ifjak számára. Most ezeknek is ritkán s csak némely egyetemekbe, és nagy bajjal adatott meg az engedély; nehogy a szabadabb szellem általok hozassék be az országba. Hogy pedig az e tilalom miatt támadt panaszoknak eleje vétessék, Ferencz, mit sem gondolván a kormányzések ellenkező véleményével<sup>1)</sup>, 1821-ben Bécsben állított fel számokra egy protestáns tanintézetet, melyben a theologiai tanulmányok adatnának elő. De ezen intézet, mint elgondolható, nem felelt meg a protestánsok vágyainak; miért az, bár a kormány nemcsak a tanárokat díjazta, hanem a tanítványok számára is alapított harmincz kisebb-nagyobb ösztöndíjat, soha sem vált igen látogatottá. Párhuzamosan e protestáns theologióval, mint említők, a kathol. clerus szá-

---

<sup>1)</sup> Ferencz kevéssel utóbb, mint a kath. papok kiképzésére Bécsben az említett felsőbb tanintézetet felállította, 1817 aprílban a német, magyar s erdélyi kancelláriáktól s az udv. tanügyi bizottságtól az iránt is kért véleményt, miként lehetne a két protestáns felekezet számára is felállítani egy hasonló felsőbb theologiai tanfolyamot, mely szükségte lenné tegye a külföldi egyetemek látogatását?

A magy. kancellár személyesen nem jelenhetvén meg, egy emlékiratot küldött a nevezett kormányzések néhány tagjaiból alakult értekező bizottságnak april 28-kán tartott ülésébe. Mondja ezen iratban a kancellár, hogy Magyarországra nézve ilyféle intézetet nem lehet felállítani, mert az 1791-ki 26-dik t. cz. szerint a kormány nem folyhat be a protestánsok theologiai iskoláiba; alapítványaikat ők magok kezelik, s magok intézik a tanfolyamokat s nevezik ki tanáraikat is. Ő felsége főfelügyeleti joga a prot. iskolákra és theologiai könyvekre nézve csak arra szorítkozik, vajjon nem történnek-e azokban kikelések a kathol. vallás ellen, vagy nincsenek-e e könyvekben az államra nézve veszélyes tanok? — Kancell. levéltár.

mára is alapítottatott egy Augustineum című hittani intézet, melyben tehetségesobb ifjú papok, az egész monarchiából összegyűjtve, a kormány szelleme s elve szerint az udvari papoktól nyernének bővebb oktatást. Ezen intézetnek, az udvar eszméje szerint, némileg a főpapok semináriumává kellett volna válnia; a maga elveiben, szellemében akarta kiképeztetni a papság egy részét, mely a többinek is példányul szolgáljon, s melyből utóbb a fontosabb s magasabb hivatalokra szükséges egyéneket megválaszthassa.

A külföldi egyetemek látogatásának tilalmával párvonalban áll vala a külföldi szellemi termékek behozatalának tilalma. A monarchiát környező vámvonal egyszersmind a chinai fal szerepét is játssza a külföldi szellem behatásának meggátolására. A határszéli vámhivatalnokok utasításai még szigorúbbak valának az írományok, hírlapok, könyvek tekintetében, mint a védvámok által eltiltott árukra nézve. Nehogy pedig a csempészet útján hozassanak be s természetesenek el a veszedelmes elmeművek: a censoroknak kötelessége volt, a könyvárusi boltokat s rakhelyeket évenként többször s váratlanul megmotozni. Könnyebb volt a felügyelet a belföldi sajtóra. A nyomdászoknak, üzletök betiltása alatt tilos vala bármit is nyomtatniok a kir. könyvvizsgálók engedelmé nélkül. Saját sajtó-törvényeink nem létezővén, a kormány Magyarországra is ugyanazon censurái szabályokat alkalmazta, melyek a monarchia többi részeinek számára készítették. Az 1810-ben kiadott censurái utasítások, melyekben még II Józsefnek ama kifejezése is előfordult, hogy egy világsugár se maradjon, bár honnan jó is az, figyelem s felhasználás nélkül, — 1815 után oly módosítást nyertek, hogy minden világsugár elterjedése meggátoltassék. Egyébiránt a censor ítéletére lévén bízva a szükségkép csak általános szabályokat tartalmazható utasítások gyakorlati alkalmazása, a sajtó alá készült irat nyomtatásának megengedése vagy eltiltása körül a legnagyobb önkény uralkodott. Volt reá példa, hogy egynémely munka csak azért nem láthatott

A censura.

1816—1822. napvilágot, mivel nem a censor kedvelt, vagy képzelt modorában volt szerkesztve. Más példák szerint ugyanazon munkát egy censor minden törlés vagy változtatás nélkül átbocsátott, melyet egy másik előbb a sajtótól eltiltott volt. Ezen önkény s egységhiány a censorok egyéniségéből s a hivatalvesztés félelméből származott. Minthogy az utasítás csak általános elveket szabott elejébe tisztí eljárásában: a censor, ha korlátozottabb nézetű vagy félénkebb egyéniség volt nehogy kenyérkeresetét veszélyeztösse, vagy hogy buzgalma által magának felebb emelkedésre útat nyisson, mindent törlött, s tiltott, mi iránt kétsége támadt, nem fog-e fentebb helyen megütközést okozni; nem áll-e némileg ellentétben az uralkodó rendszerrel? E szókat: népszabadság, felelős kormány, forradalom, semmi tekintetben sem volt szabad említeni. E munka szerzőjének egy cikke e szó miatt: demokratia nem nyert útlevelet a censurától, bár különben az irat tartalma oly ártatlannak tartatott, hogy ama szónak „népelemre“ változtatása szabad útat nyitott neki. E tapasztalat pedig a kérdésben forgó korszaknál mintegy két évtizeddel későbbi, midőn a sajtó aránylag már szabadabban mozoghatott, mint a kényuralom restaurációjának kezdetében. A censura szigorát legsúlyosabban a hírlapok s folyóiratok érezték. Csak engedelmet is nagy bajjal lehetett nyerni időszaki iratok kiadására; s politikai lap alig is létezett ötnél hatnál több az egész széles birodalomban. De azon túl, mit a Pilat József szerkesztése alatt levő hivatalos bécsi „Bebacher“ közzé tett, egy lapnak sem lehetett kiterjeszkedni: a közügyek bármi szelíd szellemű megvitatásáról, önálló véleményről politikai vagy kormányzati tárgyakat illetőleg, e lapokban szó sem lehetett. A kormány csak engedelmes alattvalókat kívánt; a felvilágosodást, mint az újítási vágy s nyugtalanság forrását, lehetőleg meggátolta haladásában.

A külföldi szellem teljes elzárása a monarchiától, a belföldi szellemi termékek korlátozása s elnyomása a censura

által, s a köznevelési intézetek, iskolák oly szűkkeblű rendszere minden szellemi mozgalmat előlt a birodalom tágas határai között. E kormányrendszer eredményeit semmi sem tüntetheti előnkbe oly világosan, mint a birodalom német tartományainak összehasonlítása a többi német államokkal. Mindamellett, hogy akkoron még ezek is panaszkodhattak egyenlő korlátozás ellen, az osztrák nép, értelmi s tudományos fejlettsége tekintetében, még egy évtizeddel is a párisi békekötés után, körülbelül azon fokon állta, melyen németországi testvéreik ötven-hatvan évvel előbb álltak vala. Azon roppant szellemi átalakulás, melyen a németbirodalmi nép a francia forradalom kezdete óta keresztül ment; azon élénk mozgalom s haladás, mely ott a tudományok minden ágában mutatkozott, egészen érintetlenül hagyta Ausztria ugyanazon nyelvű népeit.

S aránylag hasonló körülmények közt létezett a szellemi mozgalom tekintetében Magyarország is, melynek lakosait ugyanazon kormány szabályok gátolták a haladásban. Magyarország a német tartományok felett azon egyetlen előnnyel bírt, hogy a megyei gyűléseken legalább a politikai téren gyakorolhatta némileg a gondolatcsere-t, melyet a kémkedési s vádaskodási rendszer sem bírt soha egészen elfojtani. És bár azon korban még e gyűlések sem voltak oly élénk küzdőterei a szabad gondolatnak, kivált olynemű vitatásoknak, melyek a haladás emeltyűi lehettek volna, minőkké lettek 1825 után; politikailag mindazáltal hasonlíthatlanul fejlettebb volt hazánk, mint a vele egy kormányfő alatt lévő német tartományok. Érintetlenül azt sem hagyhatjuk meg, hogy minden korlátozások daczára is épen ezen korban kezdett ébredezni nemzeti irodalmunk, melyről azonban másutt szándékozunk bővebben szólani.

A kényuralom mind ezen eszközeinek már régtől fogva koronája volt, de a bécsi congressus és szent szövetség után még inkább azzá lett a hadsereg, mely a helyreállott békében is nagy számmal tartatott fenn, nem annyira a külbátorság

A hadsereg rendszere.

1816—1822. biztosítása végett, melyet Napoleonnak Sz. Ilona szikláira száműzetése után veszély többé sehonnan sem fenyegetett, mint inkább kormányeszközül a népek vak engedelmességének kieszközlése végett. A bécsi kormány e tekintetben nagy előnnyel bírt minden más államok kormányai felett. A monarchia fő néptörzseit szlávok, németek, olaszok és magyarok képezvén, a katonák e nemzetségek szerint, mennyire csak lehet, keveretlenül osztattak fel az ezredekben; az ezredek pedig jobbra úgy helyeztetek állandó tanyákra, hogy a nép, mely közt laktak, rájuk nézve idegen volt, melynek nyelvét sem értették: a magyar ezredek csaknem kivétel nélkül Olasz- és Csehországban, Morvában és Galiciában, a német, olasz, lengyel ezredek Magyarországon, s így tovább, helyeztetek el tanyákra. Ennél fogva aztán az olaszt a német, magyar és szláv katonával, a magyart az olaszszal, némettel, lengyellel, könnyen féken lehetett tartani. E nemzetiségi különféleséget továbbá, ily elhelyezés által még arra is ügyesen felhasználta a kormány, hogy a polgári s katonai rend közt választó fal emelkedjék. Az idegen nemzetiségű, a tartomány nyelvét nem értő katona, szorosabb, barátságos viszonyba nem igen léphetett a néppel, melynek kebelében lakott, kivált miután még az is a rendszerhez tartozott, hogy tanyáját, ugyanazon elvek szerint, gyakran változtassa.

E czélt azonban, hogy a polgári s katonai rend közt választó fal emelkedjék s ellenséges viszonyok fejlődjenek ki, tulajdonképen a hadsereg sajátos nevelése s szervezete, kebelében egy bizonyos testületi szellemnek erős kifejtése által ügyekezett megközelíteni s jó formán el is érte a bécsi kormány. A hadsereg e nevelése és szerkezeté, mely már a háborúk korában jókor megkezdett, gyümölcseit azonban leginkább a béke helyreállta után termette meg, lényegileg a következőkben állott. A katonaság oly zárt testületté alakított, mely egyenes ellentéte lön a polgári rendnek. A katona, volt legyen nemes vagy nem-nemes; szolgálati ideje

alatt minden politikai s polgári jogaitól megfosztatott; szigorú neveltetése s előjárói irányában feltételetlen engedelmességre szoktatása által benne minden önállóság és szabadságerzet elfojtatott; a bot és vessző uralma alatt majdnem akarattalan kiskorúvá tétetett, kit még szolgálati körén kívül is a felsőbbek önkénye s gyámkodása tart vala függésben; szóval, egy betanított, vak engedelmességű géppé alakítottatott, kinek sem hazája, sem polgártársa; kinek egyetlen törvénye: előjáróinak akarata; egyetlen kötelessége: engedelmesség a vezényszóra. Mig azonban testülete körében politikailag és emberileg ekként megrövidítettet: a polgári osztály ellenében kiváltságokkal ruházottatott fel, melyeknél fogva azt megvethette, több tekintetben büntetlenül sértette, fölötte garázdálkodhatott, hogy e szabadosság által elvesztett polgári s emberi jogaiért magának némi kárpótlást szerezhessen. A polgári rend lenézése, fitymálása, alkalmilag sértése, sajtáságos testületi szellemévé lett e kivételes helyzetében a katonának. A hézag a két rend közt hovatovább mind mélyebbé, az ellentét mind élesebbé vált; a kölesönös gyűlölet s ellenséges indulat gyakori véres verekedésekben nyilatkozott. A katonai kihágások, melyeknek nem egyszer emberélet is esett áldozatává, naponkint s annál inkább szaporodtak, minthogy a polgári rendű a katona ellenében, bármi igazságos volt is panasza, bármily súlyos a sérelme, csak némi elégtételt is ritkán, méltányos elégtételt soha sem kapott, bár több ízben magok a vármegegyék is pártját fogták a panaszlónak, s védelmére a középponti kormánynál is felszóltak.

A kormány vagy nem vette figyelmére, vagy nem gondolt vele, hogy az ily fonakul nevelt katonaság a maga tulajdonképeni céljának, a külbátorság biztosításának, kellőleg meg nem felelhet. Lehetetlen volt ugyan nem tudnia, minék a lefolyt háborúk alatt elég bizonyítványa merült fel, hogy a rendíthetlen hűség és kitartás a veszélyben és balszerencsében csak a szabad férfiakhoz illő erkölcsnek s gondolkodás-

1816—1822. módnak lehet sajátja ; hogy a nemzetietlen, szolgai szellemű zsoldos had mindig hátrálni kénytelen a nemzetileg képzett, polgári érzettől áthatott seregek hatalma előtt ; hogy a zsoldos katona, kiben a szabadságérzettel s a polgári erénnyel együtt a hazáérti lelkesedés, a közjó iránti buzgalom is elfojtatott, jobbára a szerencse s a vélemények fordulata szerint méri a maga hűségét s kitartását. De a kormány mindezzel nem látszék gondolni : kül ellenség sehonnan (sem fenyegette többé ; a szent szövetség testvérekké, ugyanazon célra törekvő barátokká tette a fejedelmeket : ellenségnek az istentől reájok bízott népek jogsovárgásait, szabadságvágyait tarták : ezek ellen pedig csak amolyan hadsereggel lehetett egyelőre biztosítani a békét, nyugalmat, engedelmisséget.

## II.

1816—1823. De ha már az absolutismus szilárdítása s az újító forradalmi szellem elfojtása végett a vidorabb politikai és szellemi élet föltételeit mellőzte, eszközeit megsemmisítette a kormány : méltán várható vala, hogy e szellemi s erkölcsi javakért legalább az anyagi életben szerezzen kárpótlást. Magok az állam finánczállapotai is sürgetőleg igénylik vala, hogy az anyagi gyarapodás számtalan akadályait mennél előbb lehetőleg elmozdítsa, s a népesség szorgalmának, tevékenységének élesztése által az eddig használatlan anyagi segédforrásokat felnyissa. És eleinte úgy látszék, a kormány nem is fogja elmulasztani e feladatát : kibocsátott rendeleteiben, leirataiban maga is ezt tűzte ki céljául gondoskodásának s a népek törekvésének ; ígéretei biztosíták a népeket, hogy a köz kívánatok e tekintetben teljesíttetni, a haladás akadályai elmozdítatni, rugonyai kifejtetni fognak. A jó szándékon kételkedni annál kevesebbé lehetett, mivel ebben a kormány saját érdeke is egybehangzott a népek kívánataival ; de, fájdalom, az még sem történt : a politikai rendszer kérlelhetlen következetességgel hiúsított meg minden jó szándékot ; a szellemi haladás elfojtása az anyagi hátramar-

Anyagi állap.  
potok.



dásban, s a kormány finánczavaraiban boszulta meg magát, egygyel ismét több tanúságát adván annak, hogy az anyagi felvirágzásnak csak a minden oldalú (szellemi s erkölcsi) ki-fejlés lehet biztos alapja. Magyarországnak e fölött még régi külön sérelmei s panaszai is orvosolatlanul maradtak.

Mindenek közt legsürgetőbbnek látá a kormány a pénz-ügy rendezését, mely az utolsó években viselt háborúk által megint hasonló zavarba bonyolódott vala, mint 1811-ben. Ezen évben, mint fentebb látók, a papirpénz értékének egy ötödére leszállítása által az új „váltóczédulákban“ 212 millió forintnyi papirpénz maradt forgalomban; mi mellett az államnak még mintegy 650 millionyi, kölcsönkép csinált adóssága vala. A kormány akkoron ünnepélyes ígéretet tön, hogy a papirpénz öszvegét ezentúl sem szaporítani, sem újabb leszállítás alá vetni nem fogja, hanem lassanként váltandja be a forgalomba tett váltóczédulákat. De a háború kitörvén, a kincstárnak ismét több pénzre volt szüksége, mint a meny-nyit a monarchia akár adó, akár önkéntes ajánlatok utján ad-hatott. Az angol segély sem fedezte a nagy hiányt; kölcsönt pedig akkor a rendezettebb pénzügyi államoknak is bajosan, a bécsi kormánynak egyáltaljában lehetetlen volt kapnia. A hadi költségek fedezésére tehát nem volt egyéb mód a papirpénz újabb szaporításánál; bár a közhitel a már for-galomban lévőnek tekintetében is annyira meg volt ingatva, hogy az 1811-ben kiadott váltó czédulák 1812-ki májusban már ismét csak 55 százalékra szálltak le. Mihelyt tehát a háború határozattá lett, a kormány 1813-ki ápril 16-kán egy nyílt levél által negyvenöt millió rftnyi új papirpénzt bocsáta ki, melyet, tán mivel azt hitte, hogy ekképen a váltó czédu-lák nem szaporítása iránt adott szavának szentségét megő-rizheti, s azokat a további értékcsökkenéstől megóvhatja, nem is váltó czéduláknak, hanem „előzvény jegyeknek“ (An-ticipationsscheine) nevezett. Minthogy azonban ezen új pénz-jegy is folyton szaporítottatott, úgy hogy a háború bevégezte-kor egyedül abból is 430 millió, összesen pedig a váltó czé-

A pénzügy.

1816—1823.

dulákkal együtt 642 millió ft. volt már forgalomban: az új név sem ezt sem a régiebbet nem menthette meg a folytonos értécsökkenéstől. 1816 elejéig a papirpénz 27 és 33 százaléki becs közt hullámzott, vagy is 100 ezüst forintért 300—340 ftot kellett adni bankó pénzben, minél fogva a papirpénz összes 642 millió forintnyi tömege csak 173 millió ezüst ftot képviselt. A papirpénz mellett pedig az 1811-ben szintén leszállítást szenvedett rézpénz is 1816-ig megint újabb 20 millióval szaporítottatott.

Az új pénzügyi  
műtét; bank  
alkotás.

A kormány tehát, hogy a pénzfolyam ingadozásának véget vessen, az egyensúlyt a pénzjegyek s a jó értékű ércpénz közt helyreállítsa, a megingatott statushitelt szilárdabb alapokra fektesse: az 1816-ki június 1-jén, kibocsátott patensével megkezdte azon pénzügyi műtétet, mely alapjává lett a birodalom újabb finánczialis állapotának. E híres rendelet főbb pontjai következők:

1. A kormány biztosítja a polgárokat hogy ezentúl soha sem fog kényszerített értékű s folyamú papirpénzt kiadni; a jeleleg folyamatban lévő pedig szabad beváltás útján, a folyamatból lassanként kihuzza, s a pénzfolyamot az Európa szerte elfogadott vegyitékű arany s ezüst (conventionalis) vertpénz alapjára állítandja vissza.

2. A papirpénz beváltására két utat nyit, mindenkinek szabad választására hagyván, a birtokában lévő papirpénzt azok valamelyikén értékesíteni. Az egyik mód abból állott, hogy 200 rftért papirpénzben és 200 pftért ezüstben, mindenki kaphatott egyet azon 50,000 részvényből, melyek a felállítandó bécsi nemzeti bank (Nationalbank) alapjául tettek; a másik mód szerint pedig 140 rftért papirpénzben mindenki kaphatott 40 ezüst forintnyi bankjegyet, mely minden pillanatban pengőpénzre váltható, és egy 100 rforintos államkötelezvényt, melyért az állam, későbbi beváltásáig, egy százalékot fizetend, s melynek beváltására évenként egy millió forintnyi törlesztési alap biztosítatik.

3. A papirpénznek mind a két módon való beváltását

a kormány kezdi meg, de csak a felállítandó nemzeti bank nevében. Mihelyt ezer részvény elkelt: a bank, mely kiváltóságos magán társaság leend, azonnal életbe lép s megkezdi működéseit; különösen folytatandja a papirpénznek az említett két módon való beváltását. Az általa beváltandó s megsemmisítendő papirpénzért a kormány 2 $\frac{1}{2}$  százalékos kötelezvényeket adand a banknak.

4. A bank e beváltás folytatására teljesen ezüst pénz értékű s mindenkor tetszés szerint pengő pénzre váltható bankjegyeket adand ki, melyek a fentebb említett beváltási olv szerint oly értékarányban állnak a papirpénzhez (a váltó czédulához és előzvényi jegyekhez) mint 100 a 250-hoz, azaz: 250 rft papirpénzért 100 pftot ad bankjegyekben.

5. E bankjegyek ércalapjául szolgálnak: a) A befizetett 200 pft részvény-részlet, mi az 50,000 részvény után tíz millió pforintot teend; b) Mind azon öszvegek, melyek a békekötés szerint más statusok által fizetendők; tehát a Franciaországtól kárpótlásul fizetett 150 millió franknak (54 millió pforint) is e bankba kell vala folyni; c) Mind azon ércpénz, mely a közpénztárakban létezik. Végül a bank és jegyeinek bővebb biztosítására hypotheka gyanánt leköttetnek az állam valamennyi bányái és azok ércztermelései.

A beváltásnak kivált ama módja, mely szerint 140 rft. papirpénzért 40 pftnyi bankjegy és 100 ftos, 1 $\frac{0}{10}$ -os államkötelezvény adatott; sőt még azon egyszerű beváltás is, mely szerint a kisebb öszvegeknél a papirpénz minden 50 rforintjéért 20 pftnyi bankjegy adatott, oly előnyös volt a közönségre nézve (t. i. a papirpénz folyama 345 körül állván, majdnem 50% nyereséget hozott), hogy ez, szinte csődült a váltó asztalokhoz; a bank rövid idő alatt 52 millió rftnyi papirpénzt váltott be, s minthogy az új pftos bankjegyekből még nem volt elegendő készlete, a beváltást ideiglen kénytelen lön felfüggeszteni.

1816—1823.

A kormány látván e nagy csődületet, egy újabb műtelt is gondolt ki, mely által a papirpénz beváltása mellett egyszersem a kamatos államadóságokat is átváltoztathatná. Említők, hogy az államnak 1811-től kezdve a papirpénz tömegén felül mintegy 650 millió rftnyi, kölcsönök által csinált, adóssága is vala, melynek kamatát akkoron szinte felényire, azaz  $2\frac{1}{2}$  százalékra szállította le. Most tehát (1816. októb. 29-kén) egy újabb patense által egy önkéntes kölcsönt nyitott, melyre a betételeket felében ily  $2\frac{1}{2}$  százalékos államkötelezvényekkel, másik felében papirpénzzel kellett lefizetni. Egy 100 ftos államkötelezvényért (mely az 1811-ki leszállítás óta csak  $2\frac{1}{2}$  rftot, azaz a papirpénz akkori folyama szerint csak mintegy 45 ezüst krajczár kamatot hozott, s tehát csak 15 pftot képviselt) és egy 100 rftos jegyért régi papirpénzben (mely a folyam szerint 31 pftot ért), tehát 46 pftnyi értékért a kormány most egy oly 100 pftos államkötelezvényt (metalliques) adott, melynek  $5\%$  kamata mindenkor pengő pénzben fog kifizettetni. A műtét szintén kívánat szerint sikerült; mert az előny, melyet a kölcsön nyújtott még idegeneket is nagy számban csődített az aláírásra s betételekre: az év folytában mintegy 120—130 milliónyi  $5\%$  metalliques-kötelezvények adtak ki, melyekért a kormány papirpénzben szinte 120 millió rftot, (vagyis 37 millió ezüst pftnyi értéket) és a régi statusadóságokból szintén körülbelül 120 milliót (melynek értéke ezüstben csak 18 millió pftot tett), tehát mind a kettőben összesen 55 milliónyi ezüst értéket váltott be magához.

Az egész nagy horderejű finánczmunkálatról elégnek látá Ferencz két kéziratában értesíteni a magyar udv. kancellárt. E kéziratok egyike marc. 1-jén, Majlandból kelt, s így szól egyebek közt: „Gróf Stadion állam- és conferencz-miniszterem javaslatait a pénzforgalom rendszerének szabályozásáról régi örökös tartományaimban megerősítettem s azoknak végrehajtását is reá bízam. Önnek köteletségévé teszem ezen szabályzat végrehajtásában mindenre nézve

erélyesen közreműködni, a mi az ön hatáskörébe esik s a mi-ről önt Stadion gróf időről-időre értesíteni fogja.“

A másik kézirat, mely april 30-kán Triestben kelt a következőket rendelí: „Hogy az általam felállított financz-miniszteriumot határozott s világos elvek szerint valósítsam meg, annak én bizonyos utasítást adtam, melyet önnel gr. Stadion financzminiszterem, kinek ezt meghagytam, másolatban közölni fog. Meg fogja ön abból részletesen érteni, mily ügy- és hatáskört szabtam meg a financz-miniszternek, látni fogja abból azon ügyviszonyt is, melyet a financzminiszter s kormányshékeim, udvari hivatalaim s bizottságaim főnökei közt meghatározni jónak láttam. Kötelességévé teszem önnek, hogy ezen viszonyhoz a legszigorúbban alkalmazkodjék; s a financzminisztert a hatáskörébe utalt minden tárgyban erélyes közreműködése által támogassa.

Ezen utasítás fő pontjai pedig a következők:

1. A financzminiszter legfőbb főnöke minden kamarai financz-kormányshéknek, különösen a közös udvari kamarának, s a pénz és udv. bányakamarának, melyek azonban közvetlen az udvari kamaraelnök alá vannak helyezve.

2. E financzminiszterium feladata a fő felügyelet a financzialis igazgatáson s a financz-törvényhozás körében.

3. Ennélfogva hatásköre mind azon tárgyakra kiterjed, melyek az államháztartás törvényhozását s középponti felügyeletét illetik, tehát az állambevételekre s kiadásokra s az államhítre.

4. Kötelessége lesz: a) előirányzatot készíteni az évi bevételek s költségekről; a kiadásokról s azok fedezetéről; minél fogva az adó ügye is hatáskörébe tartozik. b) Vezetni az egyenes és közvetett adók jövedelmeit s behajtását illető rendszeres munkálatokat. c) Javításokat eszközölni a bevételek s kiadások körében. d) Vezetni az összes pénzügyet, valamint végre e) az államhítre s a hitelintézetekre vonatkozó ügyeket.

Az utasítás második része azon viszonyt határozza meg,

1816—1823.

melyben leendő a miniszter az alája rendelt közös udv. kamarával. Minthogy a magy. udv. kamara annyi törvény ellenére is az általános udv. kamarának egy részéül tekintett szintén alája lőn rendelve a finanszminiszternek.

A harmadik rész végre azon viszonyról intézkedik, mely a finanszminiszter s a többi udv. kormányiszékek és bizottságok közt fog létezni. Ezek ugyanis kötelesek lesznek a pénzügyminiszternek mindenben segélyére lenni kötelességei teljesítésében, megadni neki az általa kívánt kimutatásokat s felvilágosításokat.

Ezen utasítás tehát a magy. udv. kancelláriát szintűgy kötelezván, mint a többi örökös tartományok kormányiszékeit, Stadion gróf, az új finanszminiszter Erdődy kancellárnak is megküldé a pénzügyekre vonatkozó rendeleteit. A kancellár azonban köteletségének tartá, némi észrevételeket tenni a Magyarországra kibocsátandó pénzügyi rendeletekre, s különösen azon pontra nézve, mely a magánosok pénzvizonyait s a bányákat illeti. Stadion ugyanis, hogy az új bankjegyeknek hitelt szerezzen, minden szerződést a bankjegyekben rendelt köttetni s eltiltá az ezüst pénzre szóló kötvényeket; a bányákat pedig Magyarországon is hypothekául akarta lekötöni az osztrák nemzeti banknak. Ezen észrevételek második pontjára nézve a kancellár azon választ vette a finanszminisztertől, hogy nem magok a bányák, hanem azoknak terméke adatik jelzálogul a nemzeti banknak.

Junius 4-kén átküldé Stadion Erdődynek azon rendeletet is, melylyel az új pénzügyi patens a német tartományokban kihirdetendő lészen, felszólítván őt, hogy ő is ezen kíséző levéllel, melyet azonban a magyar törvények által igényelt módosításokkal látna el, hirdesse ki a pénzügyi patenseket Magyarországon. Mondja egyebek közt átiratában: „Sürgető szükség volt s multhatatlan cél, a különféle szerencsétlenségek által sarkaiból kivetett pénzforgalmat állandó s biztos alapra visszavezetni, s a pénzügy ingadozásainak, miáltal a magán viszonyok rázkódásokat szenvedtek, s az

állam szükségleteinek biztosítása veszélyeztetett, a jövőre há-  
tárt szabni. De hogy ily átmenet a rendszeresség és szilárd-  
ság állapotába jó következmények kíséretében járjon, kerülni  
kellett minden erőszakos mütétet s újabb rázkódtatást, s  
gondos kimélettel s rögtöni ugrások elkerülésével kellett  
lassanként gyógyítani s változtatni azt, mi az évek hosszú  
sora alatt támadt. Ezen elvek, mondja tovább a pénzügymini-  
szter, kifejezést nyernek abban, hogy ezentúl semmiféle új  
papirpénz nem fog kiadatni, sem a forgalomban lévők nem  
szaporíttatnak; hogy az írott szerződéseket conventionalis  
pénzre is lehetend kötni; hogy a jelenleg forgalomban lévő  
papirpénz teljes szabadsággal váltathatik be; hogy egy  
bankintézet alapíttatik, melynek üzletköre s hitele folyton  
növekedni és szilárdulni fog, s mely annyira biztosított hi-  
teljegyeket fog kiadni, hogy azoknak értéke minden esemé-  
nyek közt biztosítva van; hogy a beváltás műveletére igen  
jelentékeny készpénzalap van kijelölve, s végre hogy az  
újonnan támadó kamatos államadósság törlesztésére szánt  
törlesztési alap mindig nevekedni fog.<sup>1)</sup>

Bár azonban a papirpénz beváltásának s a statusadóssági kötelezvények kicserélésének előadott módjai előnyösök voltak is egyesekre nézve; és bár a beváltásnál ezuttal minden kényszerítés mellőztetett, mindenki, a kinek e beváltási módok nem tetszettek, még számos évig tetszése szerint megtarthatván papirpénzét: a vármegyék mindazáltal e finantz-munkálatokat sem hagyhatták tiltakozás nélkül. Felakadásuk nem annyira abban volt, hogy a papirpénzt, melyet a kormány ezüst értékben tett folyamatba, megint csak háromötöd résznyi leszállítással váltja be, — minél fogva száz forint papirpénz a mult század vége óta, a kétszeri leszállítás következtében, rövid tizenhat év lefolyta alatt, nyolcz forinttá olvadt le, — mint inkább abban, hogy a nemzeti jogok ezen új mütétnél is érzékenyen megsértettek azon önkény

A megyék tiltakozása.

<sup>1)</sup> A kancellária levéltárából.

1816—1823.

által, melynél fogva az országgyűlés hozzájárulta most is mellőztetett, s a bank jegyeinek biztosításául még a bányák is lekötöttek.

„Alattvalói hódolattal jelentjük ki, — mond egyebek közt Pest megye a junius 1-jén kiadott patensro július 8-kán tartott közgyűléséből kelt válaszában, — tiszteljük Felsőgednek a magunk s az egész ország óhajtásaival megegyező ama szándokát, hogy a papírpénz, annyi zavarok forrása, a forgalomból kivétsessék, s helyébe teljes értékű érczpenz hozassék folyamatba; sőt azért, hogy ezt, kijelentése szerint, a magánosok vagyonának s jogainak kimélltetével akarja tenni, hálánkat is nyilvánítjuk. Azonban, tudja Felsőged, hogy a pénzügy szabályozása, mely a magán és közvagyonra egyaránt kiterjed, Magyarorszáiban, mely tulajdon alkotmányával bir, és csak saját törvényei szerint igazgattathatik, a fejedelem és nemzet által közösen gyakorlott törvényhozás tárgyát teszi; és miután a polgárok akaratát az iránt csak törvény egyesítheti: a kormánynak egyoldalú rendelkezése a sükert, melyet az ügy igényel, elő nem hozhatja.

„Nem akarjuk untatni Felsőgedet azon indokok előadásával, melyek javasolják, hogy Felsőged magát, a legrégibb időktől fogva folytonos szokás által szentesített törvényekhez tartani, s a pénzügy szabályozását hű rendei tanácsával, országgyűlésen tárgyalni és az iránt velök törvényt alkotni méltóztassék: ezek az utolsó országgyűlésen eléggé megvitatva adattak elő Felsőgednek; és az eredmény megmutatta, hogy ama tanácsok, melyeket akkor Felsőged el nem fogadott, a rendek őszinte hazafiúi buzgalmából származván, nem voltak alaptalanok.“ Előadván ezután kérelmeket, az országgyűlés kihirdetése s a pénzügynek törvényes tárgyalása iránt, ekként folytatják feliratukat:

„Fájlaljuk, hogy megint azon helyzetben vagyunk, miszerint a törvények megtartását ezuttal is sürgetnünk kell Felsőgednél; mert nincs súlyosabb állapot annál, melyben a polgárok nem a törvényektől, hanem a törvények szá-



mára kénytelenek kérni védelmet. . . Reméljük azonban, hogy a törvényeket megtartandja Felsőged. Ezt kívánja a nép bizodalma, ezt az alkotmány, mely ha megcsontkíttatik, minden viszony a fejedelem és nép közt, minden kölcsönös köteleesség bizonytalanságba sülyed.

„Mi a kegyelmes kir. leirat lényegét illeti: minden részletes észrevételt mellőzünk, tudván, hogy a mik törvényes intézkedést kívánnak, azoknak orvoslata nem ezen uton tárgyalandó. Van még is egynémi, mit Felsőgednek most mindjárt előterjeszteni, szoros köteleosságunknak tartunk. Ilyen:

„1. Hogy a kegyelmes leirat a korona bányáinak jövedelmét, minék rendeltetését az ország roneideinek kijelentett megegyezése nélkül megmásítani nem lehet, a sarkalatos törvények ellenére, egy magán bankintézetnek, munkálatai alapjául kötelezi le.

„2. Hogy, bár egy más, 1812-ki aug. 1-jén kelt kir. leiratban az ország lakosai biztosíttatnak, miszerint a pénzügyben (a magánosok viszonyaira nézve) tett intézkedés csak a következő országgyűlésig maradand érvényes: most mindazáltal az ideiglenes intézkedés egy másik ideiglenessel váltatik fel, mi által nemcsak a királyi szó szentsége megsértetik, hanem a magánosok birtokára és szerződéseikből támadt pénzvizonyaikra is kiterjesztetik az ingadozás.

„3. Hogy midőn az egész monarchia pénzügye egy magán bankintézetre bíztatik, a kereskedelemnek szabad pénzforgalommal szorososan összekötött élénksége ezen intézet munkálataitól tétetik függővé, mely inkább saját hasznát, mint a közönség javát tartandja szem előtt; és méltán félhetni, nehogy ezen ország, mely más tartományok javának már eddig is igazságtalanul alárendeltetett, a szabad és független állam minden előnyeitől megfosztassék.

„Egyébiránt, miután a tapasztalat bizonyítja, hogy az egész államot illető pénzmunkálatokban a nép bizodalma a legfőbb kellék, mely nélkül sükernek helye nem lehet: e bizodalmat a pénzügyben megkisértett annyi szerencsétlen

1816—1823.

munkálatok után, ugyanazon uton, melyen Felsőged szándékai s a nép reményei eddigelé mindannyiszor megghiúsultak, megnyerni igen nehéz leend, kivált Magyarorszáiban, melynek polgárai minden biztosságot, ugy személyre mint dologra nézve, egyedül a törvények védelmében keresnek, és jól tudják, hogy eleik, midőn a kormányt, szabad választás következtében, a felséges uralkodó házra áttették, úgy szerződtek, hogy az ország mindig saját törvényei szerint igazgattassék: o tekintetben is a törvényes utat kell tehát követni, s a másként történeteket is a törvényes utra visszaterelni.“ Végezetül sürgetik a királyt, hogy az országgyűlést, melynek határideje különben is rég elmúlt, mennél előbb hirdesse ki.

Hasonló értelmű volt a többi megyék felterjesztése is.

Ujabb finantz-  
munkálat.

De a kormány czeket figyelembe sem véve, azontúl is önkényesen folytatta megkezdett finantz munkálatait. 1817 elején az egész Európában pénzválság állván be, a metalliques kötelezvények is  $44\frac{1}{2}$ -re szálltak le; a kormány tehát, hitelnek megszilárdítása végett, újabb finantz munkálathoz nyult. Mindenek előtt egy törlesztési pénzalapot alkotott, melyre 50 millió pengő ftnyi kölcsönt vett fel. Majd a bankrészvények számát megkettőztette, a betételeket pedig felényire (1000 rft-ra papírpénzben és 100 pft-ra) szállította s minden részvény után (melyeknek értéke a papírpénz ekkori  $298\frac{1}{2}$  folyama mellett tulajdonkép csak  $398\frac{1}{2}$  pft vala) 30 pft osztalékot biztosított; s végre a bank által teendő minden fizetésekért a kezességet is magára vállalta, annak jegyeit pedig mindennemű pénzviszonyokban ezüst értékű törvényes fizetési eszköznek nyilatkoztatta. E módok által sikerült végre némileg megszilárdítani a finantz ügyet. Mint-hogy a bankosztalékok, az intézet egyéb munkálatainak következtében is, 1818-ban már 47 pft-ra emelkedtek, a bank részvényei sebesen keltek; miért is, midőn azok az 50,621 számot elérték, — nehogy, az osztalék reménylett emelkedése mellett, a nyeremény még többek közt osztassék meg, a további aláírás megszünttetett. Ezen újabb bankrészvényekért

a régi papirpénzből ismét 50,621.000 rft gyűlt be és semmissített meg, melyekért a kormány a banknak egyenlő összegről pftban  $2\frac{1}{2}$  százalékos kötelezvényeket adott.

E munkálatok által a papirpénz tömege, mely, mint mondók, 1815 végéig 642 millió rftot tett, 1820-ig 450 millió rft-ra csökkent, s folyama azontúl, esekély ingadozással, állandólag 250-re, tehát azon összegre szállott le, melyet a kormány az 1816-ki pénzügyi mütétek alapjául fogadott volt el. A bank ezentúl minden megakadás nélkül ezen arányban váltotta be a régi, úgynevezett váltóczédulákat, ezek 250 ftjért 100 pftot adván saját jegyeiben, melyeket folyton (1848-ig) minden agio nélkül lehetett ezüstre váltani. Egyébiránt a kormánynak az államadóságok körül tett későbbi mütétei, s a bankkal kifejlett viszonyainak előadása annál kevesbbé lehet feladatunk, minthogy mind ezen pénzügyi munkálatok Magyarország törvényhozásának befolyása nélkül hajtattván végre, Magyarországot jogilag nem illetik.

Elég itt megjegyeznünk, hogy e bankintézet, bár Magyarországra nézve eleitől fogva törvénytelen, egy ideig hasznos szolgálatokat tett ugyan arra nézve, hogy a monarchia az eláradt értéktelen papirpénz zavarából kibontakozzék: de utóbb, mértéktelen nyereségvágytól űzelve, mind nagyobb szédelgésekbe súlyedt; s minthogy kötelezettségeiért az állam kezességet vállalt, — némely kormányférfiak bünös elnézése, vagy épen czimboráskodása s magának a kormánynak a banknál tett túlságos előlegezései s egész kölcsönrendszere következtében, — az állam pénzügyeinek valóságos örvényévé, az agiotagenak és pénzuzsorának fészkévé, más számtalan bajoknak és sérveknek forrásává lett a hitel és kereskedelem körében az egész monarchiára nézve. Sőt kétséget nem szenved, hogy egyenesen e bank létezése és hibás szervezete, — minél fogva a kormány magát vele egész üzletéért solidarissá tette, s ennél fogva viszont jogot képezett magának minden pénzszükségeiben a bank előlegezéseihez folyamodni, mikre ezt iszonyú nyereségei mindig

1816—1823. készségesen hajlandóvá tették, — egyik főokává lett nemcsak az állam finanziaügyi mind nagyobb súlyedésének; — hanem részben annak is, hogy az ipar s kereskedelem a monarchiában a bekövetkezett hosszú béke alatt sem fejlődött ki oly arányban, mint az ez időben más államokban történt vala. Mert a felett, hogy ezen, a kormány által mód felett kegyelt bank, az egyes országok s tartományokban minden más hasonló hitelintézetek létrejöttét meggátolta; maga pedig csak az úgynevezett magas banküzletnek kedvezve, sem a földmívelést és műipart, sem a kisebb kereskedelmet hitelezéseivel kellőleg nem ápolta, a minden tekintetben dermesztő kormányrendszer után e bankintézetet okolhatni a miatt is, hogy a kormány a monarchia anyagi érdekeinek kellő kifejtését elhanyagolta. A kormány e banknál minden pénzügyi szükségseiben előlegezésekre, kölcsönre könnyen tehetvén szert, elhanyaglá az államhitel legfontosabb, legtermékenyebb eszközét, egy eszélyes, takarékos igazgatás megalapítását, mely az ország minden erőinek czélszerű kifejtését, a földmívelés ipar s kereskedelem gyarapítását tette volna fő feladatává; s ekként az állampolgárok nagy tömegének jólétében, vagyonosságában. az ipar és forgalom virágzatában s élénkségében kereste volna saját pénzügyeinek is legbőségesebb s egyedül czélszerű segédforrásait. E helyett a bank által legyezett kölcsönrendszert fogadván el, bár jó szándokában semmit sem emlegetett gyakrabban, mint a monarchia anyagi érdekeinek kifejtésére törekvő buzgalmát, atyáskodó gondosságát: tényleg mindazáltal kevés czélszerűt léptetett életbe. Az intézkedésekben nem volt ugyan hiány, — mert igazgatási rendszerénél fogva, mint egyebekben, úgy e részben is inkább a sok, mint a kevés kormányzás volt a hibája; de mint maga a monarchia anyagi érdekeinek állapota eléggé tanúsítá, inkább gátló, korlátozó, elnyomó, mint előmozdító, fejtő, elevenítő volt a hatása.

Általános pan-  
gás.

És ha már az egész monarchiában ily kevésbé kedvező állapotnak örvendhettek az anyagi érdekek: még sokkal több

volt e tekintetben az alapos panasz Magyarországbán, melynek érdekei oly régóta alárendelve léteztek a német örökös tartományok javának; melyben földmívelés, ipar, kereskedelem, mind egyaránt fejletlen, a természet bőséges áldásai daczára, a legszomorúbb állapotban pang vala. Az országból e miatt emelkedő panaszokra, nem ugyan egyenesen a kormány részéről, de kétség kívül a kormány tudtával s befolyásával készült czikkek s röpiratokban rendszeren az volt a válasz: hogy mind ezen hátramaradásnak, fejletlenségnek és pangásnak egyedül a magyar alkotmányban keresendők okai, mely hűbéries intézményei, törvényeinek hiányossága által minden hitelt elől, minden haladást gátol. Hogy a minden oldalú pangásnak nagy részint az ősiségben s más nemesi kiváltságokban, s viszont a szabadföld, a törvény előtti egyenlőség s a hiteltörvények hiányában stb. is feküdt légyen oka, tagadni senkinek sem juthat eszébe; valamint az is kétségbe vonhatatlan, hogy a szakképzettség hiánya az iparos osztályokban, minden lépten nyomogátoló a haladást. Bizonyos, hogy nagy átalakuláson kelle Magyarországnak átesnie mind a magánjog, személy- s birtok-viszonyok, mind a társadalmi állapotok tekintetében; nagy haladást kellett előbb tennie a természeti, technikai s kereskedelmi tudományokban, hogy anyagi jóllétében jelentékenyebb lendületnek örvendhessen. De bizonyára felette igazságtalan volna, ki ama fejletlenséget s hátramaradást egyedül a nemzetnek s intézményeinek rovására jegyezné fel; holott a haladás említett akadályainak eddigi létezését is inkább a kormánynak mint magának a nemzetnek kell tulajdonítani, meggondolván, hogy a kormány gátolt, halasztott 1790 óta minden reformot. Harmincz év óta az országos levéltár porában heverték az országgyűlési bizottmányok rendszeres reformtervei; a nemzet a maga hátramaradásának, hiányainak égető érzetében számtalanszor kívánta, sürgette azok felvételét: de a kormány, — melynek még is szintén érdekében áll vala a javításokat indítványozni, előkészíteni, s az itt-ott netalán fel-

1816—1823. merült önzés, elfogultság s előítéletek ellenzésének daczára, törvényes módok által keresztül is vinni, — okul adván elfoglaltságát a súlyos háborúval, mindig ellenzé s halasztá azok tárgyalását; miután pedig a béko helyreállott, szintén ő gátolta meg azt egyenesen, tizennégy évig halasztván, daczára a nemzet sürgetéseinek; az országgyűlés egybehívását. És ama hiányáért is az iparos osztályok szakképzettségének, s ama tudatlanságért, sötétségért, mely az országra borult, bizonyára nem egyedül a nemzetet terheli a felelőség; mert a kormány, bár a köznevelés, közoktatás intézését kizárólag magának tartotta fenn, nemcsak egyetlen ipar- és reális iskolát nem állított fel az országban; hanem a fonák tanulmányi rendszer, a gondolat- és sajtószabadság elnyomása, a külföldtől való teljes elzárás által minden szellemi mozgalmat s fejlődést is megakadályozott.

Ha pedig még ezekben is, mik közvetlen a nemzet hibáival, a nemzeti intézmények s állapotok hiányaiul róvatnak fel, nem egyedül a nemzetre hárul a felelősség, mit mondjunk azokról, mikre nézve a felelősséget a kormány önként elvállalta, s mikben korlátlanul intézkedett: a kereskedelmi politikáról, a vámrendszerről, a közmunkákról?

A közlekedési  
eszközök  
hiánya.

Az ország jövedelmei évenként tetemes öszveggel, legalább is öt-hat millió forinttal, haladták meg a törvényesen indokolható kiadásokat. E fölösleggel a király szabadon rendelkezhetett; a törvények e tekintetben nagy szélességet engedvén hatalomgyakorlatának. De méltán igényelheti vala a nemzet, hogy e közjövédelmekből egynémi az ország köz jólétének gyarapítására is fordíttassék; mit azonban nem jegyezhet fel lapjaira a történelem. Az ország gyönyörű folyamai, melyek gyarapodásának főeszközeivé válhattak volna, századok óta magokra hagyatva, gyakran átkaivá lettek kiáradásaikkal, — miként épen 1816 óta több esztendőben történt vala, — a félországot előntvén, vad vizeikkel egész tartományokat hasznavehetetlen pusztasággá, ártalmas párolgású mocsárokká változtatván. Nem tudjuk, hogy ama

főlöszleg közjövödelmekből e folyamok szabályozására, mo-  
csárok kiszárítására valamely öszveg költetett volna. A mi  
kevés a vízi munkák tekintetében az ország némely vidékein  
történt, az vagy egyes birtokosok egyesületének köszönhető,  
vagy azon körülbelül 300 ezer forintból származott, mely a  
sónak még a múlt század végén határozottan a közmunkákra  
fordíttatni rendelt áremeléséből folyt be évenként; melyről  
azonban számolni soha sem akart a kormány.

Hasonlókép állt a dolog a száraz útakkal, mikre nézve  
a kormány azon kedvezésének sem örülhetett az ország,  
melyet a német örökös tartományok tapasztaltak, hol néhány  
országut közkölségen készült. Hegyes vidékü megyéink  
jobbára készíttetek ugyan kebleikben, a jobbágyság ingyen  
munkájával s a szinte általa táplált házi pénztárból, némely  
tartományi utakat; de a kormány által II József óta egyet-  
len út sem készíttetett; bár némely vidéken, esős időben, az  
országutak is teljesen járhatatlanokká váltak. Az egyes,  
kivált az ország közepén létező megyéktől, melyeknek utai  
a fővárosba járó egész ország által használtattak, s a keres-  
kedelem fő vonalait képezték, utaik jó karban tartását kívánni  
sem lehetett méltányosan, minthogy azok egynémelyike egé-  
szén síkföldü, s alkalmas anyagban szűkölködő, ezt 30—40  
mér földről nem bírható saját erejével szállítani, s méltán  
igényelheté az állam közbejöttét. De a kormány ezekre soha  
semmit sem fordított ama főlös közjövödelmekből. S így lön,  
hogy az utak több vidéken oly rosz karban léteztek, hogy a  
közlekedés gyakran huzamosb időre is megszakadt. Részbén  
innen magyarázhatni azt is, hogy egyes vidékeknek koron-  
kénti szűk termése, az ország egész termeléséhez képest  
aránytalan drágaságot, sőt éhséget is hagyott maga után  
egyes vidékeken. Ez volt az eset 1815 óta több éveken ke-  
resztül, a rendkívüli folyamáradások, vagy szárazság s más  
természeti csapások következtében, az ország több vidékein,  
kivált pedig Erdélyben, hol az éhség rendkívüli halandósá-  
got okozott. Tótországbán is oly nagy volt az inség, hogy

1816—1823

p. o. Pejacsevich Vincze gr. makkból készített kenyérrel menthette csak meg jobbágysait az éhhaláltól.

A vámrend-  
szer.

Nem kevésbé dermesztő hatása volt anyagi érdekeinkre a kormány államgazdászati politikájának, ama vámrendszernek, mely Magyarországot a német örökös tartományok irányában gyarmati viszonyokba sülyesztette. E rendszert, melyről másutt már bővebben szoltunk, a kormány ez időben is egész érdekességében fentartotta. Említők fentebb, hogy az 1807-ki országgyűlés végén a rendek azon kérelmére, mely által a vámügyben Magyarország s a német örökös tartományok közt viszonyosságot szorgalmaztak, az lön a kormány válasza, hogy „a monarchia rendszerével e viszonyosság meg nem férhet“. Nemcsak nem mérsékeltetett tehát ama lealázó s minden gyarapodást előlő gyarmati viszony, hanem még súlyosbított is egyes vámfelemelések s más szabályok által. E vámfelemelések, melyekre, még a háborúk idején, részint a szárazföldi zárlat, részint a papirpénz becsvesztése s a kincstárnak pillanatnyi jövedelemszaporítása szolgált vala okul, a béke helyreállta után is számos évekig fentartatván, még inkább nehezíték forgalmunkat a külfölddel. Szarvasmarha, gabona, gyapjú, dohány, bor, faggyú, bőr, gubacs, hamuzsir, s több más, épen főbb cikkei kiviteli kereskedelmünknek, a nagy vámok miatt a külföldtől majdnem egészen elzárattak. Például: szarvasmarhából 1823-ig alig vitotett a külföldre néhány száz darab; s hogy ennek főleg a magas vám volt légyen oka, kitűnik abból, hogy alig szállítottatott le a vám az említett évben, s már is mindjárt húsz ezer darabra emelkedett a kivitel, a nélkül hogy Ausztriába, hoya évenkint száz ezernél több hajtattott, a szállítás megcsökkenent volna. A század elején dohányunk még igen keresett cikkely volt Európa számos nagyobb piacán; kivitele ennél fogva évről évre szaporodott: midőn azonban a kormány annak vámját mázsájától elébb 8, aztán 12 ezüst fra emelte, a kivitel majdnem egészen megszűnt<sup>1)</sup>; s bár

<sup>1)</sup> E magas ezüst vámnak részben az is volt indoka, hogy a szom-



utóbb, midőn a vám 2 ftra, sőt még alábbra is szállítatott, 1816—1823.  
gyarapodni kezdett is némileg a kivitel, de az egyszer elvesztett piacokat visszanyerni többé nem lehetett; nemcsak mivel az amerikai, bár drágább, dohány foglalta el azokat, hanem mivel időközben Német- és Olaszország szintén nagyobb mennyiségben kezdé természetien e jövedelmes növényt. Hasonlóképp csökkentette gyapjünk keletét is a magas vám, mi 1807-ben mázsájától 17 rfrta emeltetett. Ez évtől kezdve 1824-ig, minden kelendősége mellett is az európai piacon, alig vitetett ki e cikkelyünkből száz mázsa a külföldre, s csak ezen utóbbi év után, midőn a vám tetemesen leszállítatott, kezdett ismét felüdülni külföldi gyapjúkereskedésünk.

Így pang vala kül kereskedelmünk egyéb kiviteli cikkeinkre nézve is; miből aztán csak a német örökös tartományok arattak hasznot, minden verseny nélkül szabhatván meg árát a külföldről egyedül belpiaczokra szorított legjelentékenyebb terményeinknek. A szárazföldi zárlat idejében, midőn a gyarmati áruk Napoleon hatalomszava által Európa legtöbb kikötőiből kizárattak, s Németország felé Török- és Magyarországon keresztül vették útjokat, Magyarországnak jutott a szerencse, hogy közvetítőjévé legyen a levantei kereskedésnek. És valóban, nagy mértékben kezd vala élénkülni átmeneti kereskedésünk. De csak hamar megcsökkenté e hasznot is a kormány fonák kereskedelmi politikája, mely pillanatnyi jövedelemszaporodás reményében oly rendkívül magas vámot vetett e keleti árukra (p. o. a kávé mázsája 85 ezüst fttal róvatott meg), hogy a forgalom a zárrendszer alatt sem nyert oly jelentőséget, minőre mérsékelt vámok mellett emelkedhetett volna; a tengeri kikötők felszabadúlta után pedig egyszerre s végkép megszűnt.

A műipart is folyton ugyanazon bilincsek tarták lelán- Az ipar pangása.

széd országokból az oda került osztrák bankjegyeket dohányért ne küldhessék oly könnyen vissza.

1816—1823. czolva, melyeket már másutt elszámoltunk. A gyarmati rendszer szünet nélkül oly súlyosan nehezedett e tekintetben az országra, hogy az ipar semmi jelentékenyebb haladást nem tehetett; s az ország, miként elébb, úgy most is folyton arra volt kárhozthatva, hogy, míg természetményeit benn feldolgoztatnia sokfélekép gátoltatott, gyártmányi szükségletét a német örökös tartományokból fedezze, melyek minden verseny nélkül foglalták el a magyar piacokat. S ekként az ipar és kereskedelem egyaránt ez időben is folyton úgy igazgattatik vala, hogy Magyarország természeti gazdagságának gyümölcseit a német örökös tartományok arassák. A cseh-osztrák gyártmányok behozott mennyisége a népszámhoz képest e század első negyedében is ugyanazon arányban állott, mint a múlt század végén; és csak igen kevés cikkelyre nézve tűnik elő nevezetesb különbség, mely azt mutatná, hogy a belföldi gyártás gyarapodott, s e cikkek sem a főbbek közé tartoznak. Ellenben a főbb beviteli áruk mennyisége, minő például a gyapjú- és gyapot-műveké, menten növekedett; mi kétségtelen bizonyítványa annak, hogy a legnagyobb fogyasztási cikkelyek gyártása a népesedés és fényűzés növekedésének arányában korántsem szaporodott. Azon mérleg szerint, melyet az 1825-ki országgyűlésből kinevezett kereskedelmi bizottmány hivatalos forrásokból szerkesztett, az 1816 és 1826 közt lefolyt tíz év alatt Magyarország összesen 54 millió pfttal szenvedőleg áll vala forgalmában. És ha felteszszük is, miként a bizottmány maga is kimutatja, hogy e mérlegtablák tökéletlenebbek, mint sem hogy belőlök a magyar pénzforgalom eredményeit pontosan meg lehetne határozni: annyit mégis kétségtelenül bizonyítanak, hogy az összes bevétel értéke a kivitelét jóval meghaladja; hogy tehát műiparunk még mindig sokkal csekélyebb volt a szükségletnél; s hogy az ország kivitt nyers természetményeinek gyártmányokká alakítását, a feldolgozás munkabérét, még mindig a maga nagy megerőtetésével kénytelenített megfizetni a német örökös tartományoknak. Ezt

bizonyítja iparos osztályunk ezen kori statistikája is, mely 1816—1823.  
szerint mindenféle, kisebb nagyobb gyár az egész országban alig létezett több háromszáz ötvennél, mintegy 12—13 ezer munkással; a kézműiparral foglalkodó mesterek és segédoik összes száma nem igen haladta meg a 150 ezret, a kereskedőké, kalmároké a 20—25 ezret; minél fogva az országnak s kapcsolt részeinek azon kori 10—11 milliónyi népessége mellett csak mintegy 40 lakosra jutott egy iparos.

Az ipar s kereskedelem e pangó állapotának gyökeres orvoslátát mind addig remélni sem lehetett, míg egyrészt a nemzet az ösiségről s némely más, hitelt gátoló, intézményeiről s privilegiomairól le nem mond, s törvényeinek hiányosságát nem pótolja és társadalmi viszonyaiban is nem tesz jelentékeny átalakítást; más résztől a kormány meg nem szünteti fonák vámrendszerét, mely szerint az országot gyarmati viszonyokba süllyesztette; s egy méltányos kereskedelmi politikát nem állapít meg, meg nem nyitja a közlekedést a külfölddel; benn pedig egy czélszerűbb köznevelési és tanulmányi rendszer megalapítása s a sajtó felszabadítása által el nem oszlatja a szándékosan ápolt tudatlanságot, nem ápolja a józan felvilágosodást.

Mind ezen reformok s javításokra azonban a közel jövőben reménye sem lehetvén a nemzetnek, nem maradt egyéb módja bajain segíteni, mint társadalmi úton kezdeni meg dísztelen állapotának javítását. De e téren is sok volt az akadály, számos a részint politikai, részint erkölcsi bilincs, mely a nemzeti erőket lenyűgözte, tespedésre kárhóztatta. A nagy tudatlanság setésége, mely a nemzet felett borong vala, a jobblét előteremthetése módjainak nem ismerése, és, a külföldtől és a külföldi szellem behatásától való elzáratás következtében, nem ismerése ama roppant haladásnak, melyet a külföld anyagi állapotaiban tett, az előítéletek s balvélemények egész serege, mely fonák nevelési rendszerünköl felburjánzott, megannyi meggyőzhetlen gát gyanánt állta el a haladás ösvényét. Az egyesülési szellem, mely a külföldön

Az egyesülési szellem hiánya.

1816—1823.

mind szebb gyümölcsöket kezd vala teremni, nálunk még majdnem ismeretlen vala. Mindenki csak a törvényhozástól s a kormánytól várt mindent, nem is gyanítva, hogy az egyesülési szellem, mind a politikai, mind az anyagi érdekeknek leghatalmasabb emeltyúje, s képes magának a kormánynak is irányt szabni, őt elveinek megváltoztatására kényszeríteni. De az egyesülési szellem tágabb körű kifejlésének is szükség feltétele a sajtó szabadabb mozgása; melyet ismét a kormány tartott lenyűgözve. S ekként ebben is megint a kormány állta el a szabadulásra vezethető ösvény kapuját.

Azonban, a sajtómozgalom és az élénkebb közlekedés hiánya mellett, maga az ország igazgatási szerkezete sem igen kedvezett az egyesülési szellem kifejlésének. A megyei rendszer, nemzetünknek egyébiránt e szomorú időkben a kényuralom ellen egyetlen valóságos védpaizsa, míg az alkotmány bástyájául szolgál vala, maga is nehezítette némileg a társadalmi érdekek fejlődését: decentralisáló iránya könnyíti vala ugyan a passiv ellentállást a kormány alkotmányellenes túlterjeszkedései, kényuralma ellenében; de egyszersmind akadályozá a nemzeti erők egyesülését. Az ember egy megyéből másba menvén, mintegy idegennek érezte magát, más szokások, más viszonyok, sőt néha más érdekek közepette. E szétágazás pedig, miután azt sem egy nagy s élénk főváros, mely a jelesebb erőknek sűrűbb találkozási alkalmat nyújtott volna; sem egy erős középponti kormány, mely kezdeményezett volna; sem egy fejedelmi udvar, mely a nemzet színét maga körül egybegyűjtötte volna, nem mérséklé, — a gondolatsurlódást, eszmeeserét s evvel együtt minden jelentékenyebb, tágabb körű egyesület támadását megakadályozta, a legjobb eszméket is meddőkké, a vállalatokat gyöngékké, sikeretlenekké tette.

A mezei gazdaság állapota.

A mezei gazdaság felvirágzásának általában véve ugyanazok voltak főbb akadályai, melyek az ipar emelkedését lenyűgözték; s ezekhez itt még különösen hozzáadhatjuk az ősiséget, mely a birtokost hitelétől, beruházmányokra

fordítható, olesó s uzsorátlan kölcsonök lehetőségétől, vagy 1816—1823.  
javai egy részének jutányos eladhatásától, a birtok mozgat-  
hatásának előnyeitől megfosztották; — hozzá a földesúr s  
jobbágy közt létező hűbéri viszonyokat, robotot, tizedet, a  
birtokelkülönzés, tagosítás hiányát stb. Bár azonban mind  
ezen s mind a fentebb említett akadályok összehatása lehe-  
tetlenné tette is a jelentékenyebb haladást a mezei gazda-  
ságban; némi lendületet, némi kezdetét a haladásnak mind-  
azáltal, ha bárcsak szórványosan is, egyesek részéről örömmel  
szemlélünk. A hosszú s emésztő háború, s annak folytában a  
nemzet segélyezésének gyakori igénybe vétele, az egymást  
sűrűen felváltó viz-áradások és aszályok, a hosszú pénzvál-  
ság s végre bekövetkezett bukás, s a mind ezek kíséretében  
beállott tartós drágaság tespedéséből némileg felébreszté,  
erejének megfeszítésére ösztönzé, ha még nem is az egész  
nemzetet, legalább egyes birtokosokat; mitől aztán nem is  
maradt el a süker. A lelkes gr. Festetics György keszthelyi  
Georgikon a nagy haszonnal működött a miveltebb ma-  
gyar mezei gazdák kiképzésében. Még dúsabb eredményt  
ígért a Magyar-Óvárótt, tescheni Albert herczeg, Magyar-  
ország egykori kir. helytartójának uradalmában, Wittman  
igazgató által 1818-ban felállított gazdasági iskola; mivel  
maga az egész uradalom példány-gazdászattá kezdett alakít-  
tatni. Sőt e téren némileg már az egyesületi szellem is ébre-  
désnek indúlt, mint az 1820-ban összeállott „Nógrádi gaz-  
dasági egyesület“ s a három évvel később Tolna megyében  
keletkezett „Gazdasági kiküldöttség“ tanúsítják; melyek a  
mezei gazdaság hiányainak kinyomozását, a külföldi mívelt  
gazdaság meghonosítását, szóval a földművelés gyarapít-  
tását, tűzték ki czélokul. Gabona-termelésünk, az ország  
terjedelméhez képest felette csekély (mintegy 60—70 millió  
mérő), — ezen s más hasonló ügyekezetek következtében,  
midőn természeti csapásoktól nem sújtatott, folytonos növe-  
kedésnek indúlt; s némely más termelési ágakban is (kender,  
tengeri, burgonya, czukorrépa stb.) történt haladás. Az állat-

1816—1823. tenyésztésben a juhászat örvendett legjelentékenyebb haladásnak; nemesak hogy a nyájak állománya s gyapjútermelése e századnegyed alatt majdnem megkettőztetett; hanem a Spanyolországból behozott finomabb szőrű fajok által nagyban meg is nemesítettet. Gyapjúkivitelünk e század eleje óta, midőn az mintegy tizenkét millió fontot tőn, 1825-ig majdnem 20 millió fontra emelkedett <sup>1)</sup>. De mind ez csak kezdete volt a haladásnak, alig hasonlítható ahhoz, mivé Magyarország és kapcsolt részeinek hatezer négyszeg mérföldnyi; a természettől megáldott földét egy méltányos vámrendszerről, czélszerű hiteltörvényekről, száraz s vízi útakról, szaknevelésről s általános felvilágosodásról, a föld és munka, a mozgalom, verseny, egyesülés stb. szabadságáról gondoskodó kormány s törvényhozás emelhetne volna.

De erre most semmi kilátása sem maradt a nemzetnek, miután a kormány, eltökélve, hallgatagon mellőzni az alkotmányt, s a mennyire zaj nélkül, mintegy észrevétlenül lehetséges, a maga kényuralmát terjeszteni ki az országra, még akkor és azokban is, mik által egynémit valóban javítani szándékozott, — minthogy azt az alkotmánynyal ellenkező módon akarta végrehajtani, — ellenzést, visszahatást keltett a nemzetben; mely, ha sóvárog vala is anyagi jobblétért, azt politikai jogainak, alkotmányának árán nem vala hajlandó megvásárlani; s inkább meggátolta a különben hasznos reformot, mintsem alkotmányos jogait feláldozza. Így történt egyebek közt 1818-ban a jobbágyi viszonyok rendezésével Erdélyben. Több évi szűk termés itt a drágaság s éhség mondhatatlan inségét hozta a lakosságra, mi a bécsi kormány figyelmét is a tartományra vonta. Ezen, a természettől többféleképp pazaron megáldott, keblében kimeríthetlen kincseket rejtő tartomány, mely, hogy egyebeket mellőzzek, azon negyedfél milliónyi arany s ezüst értéknek,

Erdély állapota.

<sup>1)</sup> Ld. ezen anyagi viszonyok bővebb rajzát „Az ipar és kereskedelem története a három utolsó század alatt“ című munkámban.

mennyi a magyar korona birtokaiban évenként termeltetik, nagyobb részét adja a kincstárnak; s melynek szakemberek által 65—70 ezer milliónyi mázsára becsült sótelepei kimeríthetetlenek, — az uralkodó háznak talán valamennyi birtokai közt leginkább elhanyagoltatott a kormánytól; minek leginkább abban rejlik oka, hogy a saját alkotmányával, elkülönzött törvényhozásával bíró, nemzeti fejedelmei által hajdan alkotmányosan kormányzott kis ország rendei még féltékenyebb szeretettel ragaszkodtak jogaikhoz, mint a magyarok. A míveltebb Európától való távolsága, közlekedési eszközeinek teljes hiánya által még inkább elzárva, mint Magyarország, délről s keletről magánál még míveletlenebb szomszédoktól környezve, az új szellemtől, mely Európát a francia forradalom nyomában áthatotta s átalakította, Erdély egészen érintetlen maradt. Az uralkodó társadalmi viszonyok, fogalmak, világnézet, felvilágosodás tekintetében itt még a XVII-dik század vége vagy a következő eleje látszék folyni; a tudatlanság sötétsége itt, kivált az alsóbb néposztályok kebelében, melyeknek nevelésére, tanítására vajmi kevés gond fordított, még sokkal sűrűbb vala, mint hasonló viszonyok közt nálunk. Népiskolák itt, a magyar ajkú lakosság közt is gyérebbek, a többségben lévő oláhok közt majdnem egészen hiányoztak. A széles önkormányzati jogokkal bíró tartományt törvényes igazgatásában a bécsi kormány minden lépten nyomon gátolta; maga pedig semmit sem tett annak kifejtésére. Miután a II József által alkotott reformok, mint a maga helyén elmondtuk, a haldokló császár által itt is eltöröltettek; azon reformmunkálatok pedig, melyek az 1791-ki országgyűlésen kinevezett bizottmányok által készítették vala, itt sem vétettek tárgyalásba: minden a régi-ben pangott; e régi pedig itt még annál is minden tekintetben ószerűbb, fejletlenebb, hiányosabb vala, mint volt Magyarorszában. Egyebek közt, például, itt még azon javítások sem léteztek, melyeket nálunk Mária Terézia úrbéri szabályozása hozott a néposztályok egymás iránti viszonyaiba,

1816—1823. a jobbágyság állapotába: itt a földesúr még teljes mértékben gyakorlá patriarchalis önkényét a törvények által kevéssé védett jobbágysági felett. Azon inségnek, melylyel most a több évi szűk termés okozta éhség e tartományt sújtotta, kétségkívül a jobbágyság végkép elhanyagolt úrbéri viszonyaiban feküdt egyik főbb oka; bár egyébiránt abban nagy része volt ama mély tudatlanságnak s ebből eredt lomhaságnak, röstségnek s majdnem állati gondatlan tengésnek is, melyben a neveléséről épen nem gondoskodó kormány s keleti egyház e népséget sülyedni engedte; — mert megjegyzendő, hogy épen az oláhság közt dült az éhség legirtózatosságban.

A kormány tehát most e tartományra vetvén figyelmét, felhivatva érze magát, valahára annak népéért is tenni valamit. De a helyett, hogy átható reformok végett országgyűlést hirdetett volna, udvari rendeletek által akart egynémit javítani; s mindenek előtt az úrbériség szabályozását tűzte ki a reform czéljául. A még alig mellőzött inség emlékeztének hatása alatt a rendekét törvényes, országgyűlési úton kétségkívül most oly engedményekre is könnyen reá lehetett volna bírni jobbágaik irányában, melyek más körülmények közt könnyű szerrel nem voltak volna kieszközölhetők. De midőn a rendek látták, hogy a kormány a törvényhozás mellőztével, a magánjogok körében önkényes úton szándékozik nagyobb szerű reformokat keresztülvinni: annál inkább épségben tartatni követelték alkotmányos törvényalkotási jogukat, minthogy, a reform tárgyánál fogva, épen tőlök igényelteték egynémi áldozat, egynémi lemondás eddig húzott jövedelmeikről s birt kiváltságaikról; azokra nézve pedig, mik a nép állapotának javítására épen oly szükségesek valának, mint az úrbériség szabályozása, de mik a kormány részéről kívántak volna némi áldozatot, bár egészen ennek intézkedésétől függtek, — minő például a népnevelés javítása, semmi előkészület, semmi hajlam nem mutatkozik a kormány részéről.



A megyékben ennél fogva rendkívüli izgatottság támadt a nemesi birtokjogok s kiváltságokat megtámadni, önkényleg szabályozni célzó reform ellen. Épen a legszabadabb elvűek, különben a törvényhozás útján minden korszerű reformért leginkább sóvárgók, fejtének ki leghevesebb ellenzékét a kormány egyoldalú célzatai ellen. Egyebek közt a bár még csak huszonegy éves, de mind testére, mind lelkére nézve rendkívül kora érettségű, lánglelkű Wesselényi Miklós, ki 1809-ben már tizenkét éves korában is képesnek találtott, az insurrectió rangjaiban századosi tisztet viselni, utóbb pedig oly kitünő, több tekintetben vezéri szerepet játszott a magyarországi s erdélyi oly élénkké vált közélet mezején, — a megyék közgyűléseit sorra járta, hogy ezen, a törvényhozás mellőztével kibocsátott törvénytelen udvari rendeletek ellen izgasson. Azt hitte az ellenzék, hogy a kormány, e reformot nem halaszthatván, végre is kénytelen lesz hirdetni országgyűlést, mi már 1811 óta nem hívatott egybe; melyen aztán egyebekre nézve is megindíthatják az oly szükséges reformokat. Izgatásaikkal tehát oly heves ellenzékét támasztottak a megyékben, hogy a kir. rendeletek általában mindenütt megbuktak. Az emberbarát és jó honfi szíve vérzett a választáson, melyet a mostoha korszak elébe tűzött, midőn felszólítá, hogy vagy a haza szabadságain, vagy a tömeg érdekein ejtsen sebet. — Nyert az alkotmányosság, vesztett a nép — mond Kemény Zsigmond, Wesselényi életrajzában. Vesztett a nép s vele együtt az ország összes anyagi érdekei; mert a kormány, bár önkényes rendeleteit meghíúsulva látá, országgyűlést hirdetni, s az elébb multhatatlannak hirdetett reformot törvényszerű úton megkísérteni nem volt hajlandó.

És ez volt az egyetlen jelentékenyebb reform, melyet a kormány a béke helyreállta után Magyarországon s Erdélyben megkísérlett, mely azonban, mivel azt alkotmány ellenes úton, önkényleg akarta végrehajtani, szinte sükeretlen maradt. Pedig mennyi volt volna a javítandó, átalakí-

1816—1823.

tandó vagy pótlándó, ha az ország szükségeit s nem saját kényuralmának szilárdítását tartja vala szeme előtt! A megyék, hogy a minden lépten nyomon felmerülő hiány pótol-tassék, minden alkalommal szorgalmazták vala a kormányt, hívja egybe az ország törvényhozását; magát a nádort is, kinek jó indulatában bíztak, több ízben megkérték, eszközölné ki, törvényes közbenjárói tiszte szerint, az országgyűlés kihirdetését. De mind hasztalan: a nádorban nem hiányzott ugyan a jó akarat; de a német udvari párt ez időben az ő befolyását is fölötte megcsökkentette, sőt még némi bizalmatlanságot is ébresztett iránta császári bátyja szívében, minél fogva közbenjárása sükeretlen maradt; a megyéknek egyenesen a trónhoz intézett kérelmei pedig hallgatással mellőztettek.

A civilizáció  
állapota.

Azok után, miket fentebb a kormány igazgatási rendszeréről, a köznevelés állapotáról, minden szellemi mozgalomnak a külföldtől való elzárás, a belföldi sajtó lenyűgözése, a cenzurái s kémkedési rendszer által való elnyomásáról, anyagi érdekeink, az ipar, kereskedelem pangó állapotáról, s az innen származott szegénységről, említettünk: mi természetesb mint, hogy az általános műveltség, civilizáció sem tehetett nagy haladást; az élet kellemei s kényelmei sem igen fejlődhettek ki az országban. S hogyan is lehetne ott gond és törekvés az élet szépítésére, a nemesebb éldeletekre, hol a kifejlett értelem, felvilágosodás veszedelmes tulajdonságnak tartatik, tudomány, irodalom, művészet a közintézetekben czélszerű ápolásnak nem örvendhet; hol a természet áldásai kevés munka után is bőségesen ellátják ugyan az anyagi élet szükségeit, de az ipar s kereskedelem hiánya s pangása miatt a pénzforgalom felette csekély, s a nép oly pénzszegény vala, hogy ha bár fedezhette is az élet szükségeit, nem volt mit fordítania az élet szépítésére, a nemesebb éldeletek megszerzésére. Hol pedig a nemesebb, szellemiebb éldeleteknek, melyeket tudomány, irodalom, művészet nyújthatnak, módja nincs, szüksége nem éreztetik: mi természetesb mint, hogy

az embert a kéj- s éldeletvágy ösztöne érzékiségre, kevesbbé nemes vagy épen aljas éldeletekre ragadja.

És bizonyára nem is oly vonzó a kép, melyet e tekintetben hazánk ezen kori állapota tüntet élénkbe, hogy örömmel s megelégedéssel időzhetnénk annak szemléletében: teszszük azt, szomorúan, történészi tisztünk által kényszerítve, s bátorítva az által, hogy a közel jövő dicső buzgalommal törekedett lemosni a múltnak foltjait, s a nemzet példátlanul gyors, egyetemes haladásában inkább szánakozással mint szégyenpírral tekinthet vissza a dísztelen multra, melyben inkább mások, mint önhibája, inkább beszámítás alá nem eső kényszer, mint szabad választás tarták lelánczolva. De rövidek leszünk, csak néhány vonással érintve e kor általános míveltségi állapotát.

Irodalmunk a múlt század vége felé nyert lendület után mind reménydúsabb fejlődésnek kezd vala indulni. Egy lelkes kis sereg szent buzgalmában a nemzetiség iránt, dicső önfeláldozással virraszt vala bölcsője körül, és szívverével ápolá az égi gyermeket. De épen e körülmény, hogy annak ápolása még áldozatba került, legvilágosabb tanúsága, hogy az még igen szűk körre szorúlt s hatása nem terjedt ki a nemzet nagy tömegére<sup>1)</sup>. Terjedtebb irodalom s azon szellemi éldeletek hiányában, melyeket a hasznos és kellemes, tanító és mulattató olvasmány nyújthat, miből álltak tehát a nagy tömeg élvei? A jószágain lakó nemes gazdasági foglalkodásain túl alig talált másban élvet, mint a vadászatban, szomszédi látogatásokban; mely alkalommal aztán rendszerint kártyajáték, bőségesebb poharazás élénkíté a társalgást. A városi lakos estvéit, szünnapjait czéhgyülekezetekben, kávéházak s korcsmákban tölté kártya és bor között. Az egy pár, magyar és német nyelven kiadott hírlap, a külföld elzáratása s a censura szigora miatt, oly száraz és érdektelen volt, hogy

<sup>1)</sup> Az irodalom történetének vázlatát ld. a „Huszonöt év Története“ című munkámban.

1816—1823. csak kevés olvasót vonhatott magához. Még kevesebb olvasói valának a béke helyreállta után megindult folyóiratoknak: a „Tudományos Gyűjteménynek“ és „Erdélyi Muzeumnak“, mely utóbbik 1818-ban tizedik kötetével, részvét hiánya miatt, meg is szűnt. A színészet élveit még a népesebb városok lakosainak is csak gyéren s vajmi soványan nyujtották Thalia vándor papjai, kik általában magok is felette hiányos készütséggel bírván, a szép ízlését, a míveltséget terjeszteni képtelenek is voltak ama jobbára németből fordított, vagy a művészet alaposabb ismerete nélkül készült gyarló darabokkal, melyek jelenleg már rég elfeledtettek, s kisebb városok közönsége által is kifütyültetnének. Állandó színészet Kolosváron kívül sehol, még a fővárosban sem bírta magát fentartani. Pest városa egy szép színházat épített ugyan, de német színész-társaságnak adta haszonbérbe. A nemességből s általában a műveltebb magyar közönségből ez időben még igen kevesen laktak e városban, mely csak is annyiban érdemlé ki a főváros nevét, a mennyiben a főtörvényszékek s az egyetem itt léteztek, a hazai kereskedésnek pedig közép-pontjául szolgált. Míveltebb közönségének nagy többségét még a jobbára német iparosok s kereskedők képezték. S ez volt oka, hogy a nemzeti színészet is jobbára még csak a vásárok alkalmával talált itt számosabb közönséget. Zenészeti estvélyekben, hangversenyekben még Pest is nagyon ritkán részesült. A nemesebb élvezetek helyett annál gyakrabban riasztá fel a város nyugalma az utcákon cigány zenészek kíséretében fel s alá járó, dorbézőlő társaságok zaja, mely nem ritkán verekedéssé fajult. E kicsapongásoknak lghíresebb hősei voltak Pesten a jogászok s joggyakorlók, kik „juratus“ név alatt ismertetnek. A verekedések, melyekbe ezek az iparosokkal keveredtek, nem ritkán oly vérengzők valának, hogy emberélet is esett áldozatul, s csak katonai karhatalommal lehetett a csöndet, nyugalma helyreállítani. Ily verekedések, melyekre legtöbbször a rosszul vezetett tanuló ifjúságnak az iparosokat lenéző és sértő gögje adott

okot, néha más városokban is történtek, és szomorúan tanúskodnak köznevelési rendszerünk fonákságáról.

A városok külső tekintete is eléggé elárulta a lakosság műveltségének csekély fokát. A különbség azonban nagy volt a felvidéki s alföldi városok közt. Mint a művészetek általában, úgy az építészet is igen alacsony fokon állott; s erről is csak a felvidéki városokra nézve lehet szó. Épületei, utczái legesinosbak valának Pozsony, Pest, Buda, Kassa, Győr, Lőcse, Bártfa, Soprony, Temesvár és a bányavárosok néhányainak. A házak részben földszintiek, részben egy, legfőbb két emeletűek, általában szilárd anyagból építvék, mint jobbára minden felföldi, hegyes vidékü, ily anyagban bővelkedő város. De ezekben is jobbára több gond fordított az épületek tartósságára, mint szépségére. A művészet szabályai szerint készült, valóban szép épület az említett városokban is igen kevés találtatott. Az utczák rendesen elég szélesek, de tisztátalanok, kövezve igen roszul, világítva pedig még roszabbul vagy épen nem valának. Egészen különböző volt ezektől az alföldi városok ábrázata. Területökre, a lakosok számára nézve jobbára sokkal nagyobbak, műveltségök tekintetében amazoknál sokkal hátrább álltak. Pestet, melynek lakosai mintegy 50 ezer, Budát és Pozsonyt, melyekéi körülbelül 30 ezer lelket számláltak, kivéve, a felvidéki városok közül egynek lakossága sem igen haladta meg a 15 ezret; míg az alföldi városok, például Debreczen, Szeged, Szabadka, Keeskemét mintegy 35, Körös, Miskolcz, Hód-Mező-Vásárhely, Makó stb. legalább is 20 ezer lelket számláltak kebelökben; oly mezőváros pedig, melyben 12—15 ezer lélek lakott, számos találtatott az alföldön. Hegyes, kődús vidéktől nagy részben távol esvén, épületeik közül kevés készült jobb anyagból. A vályogból rakott, vagy földből vert alacsony, földszinti házak fa-zsindely, nád, vagy gyékény tetőt nyertek; miért a tűzvész gyakran s nagy pusztításokat okoz vala bennök. A széles utczák kövezetlenek, esős időben, őszön, tavaszon mély sárral borítvák,

A városok.

1816—1823. melyen bajos vala áthatolni a terhelt szekereknek; a gyalogoknak csak az emeltebb pallójárdák teszik vala lehetővé a járást kelést; a világításnak bennök híre sem volt. Közmulató helyek, kertek, sétányok, hol a lakosság üres óráit a szabadban tölthette volna, alig létezett valahol. A személy- és vagyon-bátorságra e városokban nem sokkal több gond fordítottatott, mint a csínra, szépségre s a lakosok kényelmére s élvezetére. Az útlevél-rendszer az ország határain belül nem létezőn, a városokba s azokból ki szabadon járhat s kelhet vala mindenki a nélkül, hogy a kapuknál megszólítottatott, megérkeztéről, ott mulatásáról tudósítást adnia kellett volna. A rendőrség nagyon hiányos vala s csak azon kis számú hajdúk által kezeltetett, kik, mint a törvényszék szolgálói, a börtönök őrei, a város házában tanyáztak. Azon kevés éjjeli őrök, kiknek kötelessége volt az utcákon czirkálni, a biztosság tekintetében korántsem voltak elégségesek; miért az éjjeli betörések, orzások, rablások, kivált a hosszú téli éjeken gyakoriak, mellékletül szolgáltak azon ló-, marha-, juhországokhoz, melyek a mezőn s pusztákon, — és az utazók kirablásához, melyek az országutakon elkövetettek. Mert, miként a városi, úgy a néhány megyei pandur által kezelt mezei rendőrség is igen rosz lábon állott.

A börtönök.

Mennél kevesebb ügyelet fordítottatott a bűnök meggátolására, annál telvébbek valának a városi s megyei börtönök. A hanyagság, mely a nevelés, erkölcs-képzés és nemesítés körül elkövetetett, megboszúlta magát a társaságon: a költséget, mely, a nevelésre fordítva, üdves gyümölcsöket termelt volna az emberiségnek, a gonosztevők büntetésére kelle fordítani. Az osztóigazságot mindazáltal ebben nem látjuk szabályosan nyilatkozni. A népnevelés elhanyaglása leginkább a kormány vétke volt, mely bár maga elmulasztá teljesíteni kötelességét, más hatóság beavatkozását még sem tűrte a népnevelés czélszerűbb rendezésébe s buzgóbb kifejtésébe: az e mulasztás miatt elszaporodott gonosztevők büntetetei ellenben a népet sujták; s ismét a népet terhelték ama

költségek is, melyek a gonosztevők büntetésére fordítottak. Egyébiránt meg kell vallani, hogy e költségek nem voltak felette nagyok. A börtönök valóságos poklok, a bűnnek nem kevésbbé iskolái, mint lakoltatói, s mindennemű nyavalyák melegágyai valának. A gonosztevő büntetésében maga az emberiség is bűnhesztetett. Sötét, szűk, szellőzhetlen, a föld színénél sok helyt mélyebb, inkább üregekbe mint szobákba, az időszerinti rabok számarányában, zárattak el többen, kevesebben, gyakran minden osztályozás nélkül: a még csak vádlottak s gyanúból elfogottak az elitelt rabokkal, azok kik a bünt gyarlóságából, könnyelműségből, ügyes csábítások vagy kísértetek által megejtve, először követték el, a javíthatlan, megrögzött gonosztevőkkel, ifjak vénekkel. Minek természetes következménye lön, hogy a ki tán még romlatlan, vagy czélszerű büntetés és oktatás által könnyen megjavítható erkölcsi állapotban záratott el, nem ritkán mint kitanult, megátalkodott gonosztevő került ki a börtönből, ki talán, mihelyt a bűzös, poshadt börtönlégtől, ros z eledeltől, és évnegyedenként szenvedett botozástól megromlott egészsége helyreállott, azonnal új bűntényekre vetemedett, melyeknek tervét talán épen fogságában főzte ki, vagy halotta társaitól. Az 1790-ki országos bizottmányok egyéb reformterveik közt a börtönök javítására czélzó munkálatot is dolgoztak ki. De a többi, nem kevésbbé szükséges, nem kevésbbé sürgető reformkérdések terveivel együtt ez is harmincz év óta hevert a levéltár porában, daczára a nemzet annyiszor ismételt szorgalmazásainak.

Azonban mind ezen hiányok és gyarlóságok, mind ezen pangás és dermedtség, mind ezen politikai aléltság, szellemi s erkölcsi tespedés fölött már derengeni kezd vala egy szebb korszak hajnala. A láthatáron feltünedező sugárok már hirdotték a kelő napot, mely világával s melegével új életet vala öntendő a nemzetbe. S a korszak, melynek ez már küszöbén álla, a maga küzdelmeivel és erőfeszítésével, s mi ezeknek gyümölcse lön, a maga meglepőleg gyors fejlemé-

1816—1823. nyeivel, haladásával s nemesbülésével, úgy a politikai és erkölcsi, mint a szellemi s anyagi élet mezején, a nemzetnek összes életében legszebb, legdicsőbb korszakává, az igazán szabadelvű eszmék alapján fejlődő alkotmányosság s öntudatos nemzeti cultura korszakává lett, annál dicsőbb reá nézve, minthogy a polczra, melyen e korszak végén állott, csak magára hagyott s felülről nem támogatott önerejével, sőt daczára az elejébe vetett számtalan akadályoknak, küzdötte fel magát <sup>1)</sup>).

---

<sup>1)</sup> Az irodalom történetének vázlatát, s egynémely események elbeszélését, melyek 1823-ig folyván le, tulajdonképen e korszak keretébe tartoznának, mivel azonban az említett évben oly erélyesen megkezdett nemzeti visszahatásnak s abból támadt új korszaknak kiindulási pontjaiul szolgálnak, a szorosabb összefüggés végett helyesebbnek láttam a „Huszonötév Története“ czímű munkámba tenni át, mely közvetlen kapcsolatban áll a jelen munkával.









